SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER ALANINDA AKADEMİK ÇALIŞMALAR

1

EDİTÖR:

PROF. DR. HASAN BABACAN

gece kitaplığı

İmtiyaz Sahibi / Publisher • Yaşar Hız
Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel
Editör / Edıtor • Prof. Dr. Hasan Bababcan
Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Karaf Ajans

Birinci Basım / First Edition • © MART 2020
ISBN • **978-625-7938-93-8**

© copyright
Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin
almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı.
Citation can not be shown without the source, reproduced in any way
without permission.

Gece Kitaplığı / Gece Publishing
Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak
Ümit Apt. No: 22/A Çankaya / Ankara / TR
Telefon / Phone: +90 312 384 80 40
web: www.gecekitapligi.com
e-mail: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume
Sertifika / Certificate No: 47083

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar - 1

Editör

Prof. Dr. Hasan Babacan

gece kitaplığı

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

SOSYAL MEDYA'DA POLİTİK FİGÜRLERİN INSTAGRAM KULLANIM SEVİYELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI: KKTC ÖRNEĞİ

Dilan ÇİFTÇİ, Hakan CENAPOĞLU 1

BÖLÜM 2

PAYA DAYALI KİTLE FONLAMASI: TÜRKİYE'DEKİ MEVZUAT VE İŞLEYİŞİN İNCELENMESİ

Mustafa GÖZEN 15

BÖLÜM 3

İŞLETMELERDE SOSYAL VE İNFORMEL İLİŞKİLER

Fatma YILMAZ, İlknur KUMKALE 35

BÖLÜM 4

ÖRGÜTSEL GÜVENİN MOTİVASYON ÜZERİNDEKİ ETKİSİ İLE İLGİLİ BİR ALAN ARAŞTIRMASI

Gökhan ULUDAĞ 57

BÖLÜM 5

TELEVİZYON HABERLERİNDE SURİYELİ SIĞINMACILARIN TEMSİLİ

Gizem TOKAT POSTAL, Mete KAZAZ 77

BÖLÜM 6

ÇEŞME MÜFTÜSÜ HACI HASAN HİLMİ EFENDİ VE HAKKINDAKİ İDDİALAR

Erdoğan KELEŞ 95

BÖLÜM 7

İŞ DOYUMU VE ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Çağdaş IŞIKAY 121

BÖLÜM 8

ÖRGÜTSEL ADALET ÜZERİNE KURAMSAL BİR YAKLAŞIM

Çağdaş IŞIKAY 143

BÖLÜM 9

GÜVENCESİZ VE SABIRSIZ MÜŞTERİ TALEBİ OLAN MAMULLERİN STOK İÇİN ÜRETİMİNİN DİFÜZYON YAKLAŞIMI İLE PLANLANMASI

Işılay TALAY 161

BÖLÜM 10

NATO'NUN AB ENERJİ GÜVENLİĞİNDEKİ YERİ

Sıla Turaç BAYKARA, Tuğçe ERSOY CEYLAN 173

BÖLÜM 11

SÜLEYMAN DEMİREL DÖNEMİ (1965- 1971) ORTAÖĞRETİM POLİTİKALARI VE UYGULAMALARININ TÜRK BASININDAKİ YANSIMALARI

Şengül BÜYÜKBOYACI 191

BÖLÜM 12

ANADOLU'NUN İLK MESLEK ÖRGÜTLERİ: KÜLTEPE-KANİŞ ESNAFLARI

Muzaffer AYDEMİR 217

BÖLÜM 13

İŞ TATMİNİNİN ÇALIŞMAYA TUTKUNLUĞA ETKİSİ: HAZIR GİYİM MAĞAZASI İŞGÖRENLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Hüseyin BOZ 231

BÖLÜM 14

YEŞİL PAZARLAMA ANLAYIŞI ÇERÇEVESİNDE YEŞİL MUHASEBE

Filiz ASLAN ÇETİN, Seyhan ÖZTÜRK 253

BÖLÜM 15

ÜRETİM SİSTEMLERİNDE DİJİTALLEŞME (DİGİTALİZATİON İN PRODUCTİON SYSTEMS)

Ferhat GÜNGÖR, Berat ÖZNANECİ 277

BÖLÜM 16

ENERJİ SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN İŞLETMELERİN KARLILIKLARININ DUPONT ANALİZİ İLE İNCELENMESİ: BIST ELEKTRİK (XELKT) ENDEKSİNDE BİR ARAŞTIRMA

Mustafa MORTAŞ 29**9**

BÖLÜM 17

TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİNİN AİLE BAĞLAMINDA BENLİK KURGULARI VE DİNDARLIKLA İLİŞKİSİ

Vezir AKTAŞ, Yeliz KINDAP TEPE..... 321

BÖLÜM 18

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN EVLİLİK ÖNCESİ CİNSEL İLİŞKİYE YÖNELİK TUTUMLARININ İNCELENMESİ

Yeliz KINDAP TEPE, Vezir AKTAŞ..... 347

BÖLÜM 19

BÖLGESEL TİCARET ANLAŞMALARI: ÇOK TARAFLI TİCARET SİSTEMİNE BİR TEHDİT Mİ? TAMAMLAYICI MI?

Derya HEKİM YILMAZ 375

BÖLÜM 20

Türkiye'de Yaşlanma 399

Aslı KÖSE 399

BÖLÜM 21

ÜNİVERSİTELERİN SOSYAL MEDYA KULLANIM BİÇİMLERİ; VAKIF ÜNİVERSİTELERİ ÖRNEĞİ

Evin DOĞAN, Elif Miral OKTAY 413

BÖLÜM 22

S-400 MESELESİ VE TÜRK AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE KRİZ

Bora BAYRAKTAR..... 431

BÖLÜM 23

SOVYET DÖNEMİ SONRASI BAĞIMSIZLIK KAZANAN TÜRK DEVLETLERİNİN ALFABE ISLAHATI

Aytan NAMAZOVA..... 445

BÖLÜM 24

SOSYAL MEDYADA SAĞLIKLI OYUNCAKLAR AKIMI: AMİGURUMİ

Ali Murat KIRIK Ceren YEGEN 453

BÖLÜM 25

BANKALARDA KURUMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİN SOSYAL PERFORMANSININ TOPSİS YÖNTEMİ İLE ÖLÇÜMÜ: BİST SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ÖRNEĞİ

Sibel KAHRAMAN AK 471

Bölüm 1

SOSYAL MEDYA'DA POLİTİK FİGÜRLERİN *INSTAGRAM* KULLANIM SEVİYELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI: KKTC ÖRNEĞİ

***Dilan ÇİFTÇİ*[1]**

***Hakan CENAPOĞLU*[2]**

1 Yrd. Doç. Dr. Dilan Çiftçi. Yakın Doğu Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, dilan.ciftci@neu.edu.tr

2 Yakın Doğu Üniversitesi, SBE Medya ve İletişim Çalışmaları Doktora Öğrencisi, hakancenapoglu@gmail.com

GİRİŞ

İnsanlık sürekli kendi duygu ve fikirlerini etkileşim olanağı bulduğu kişilere aktarma ve kendi gibi düşünmelerini ikna etme çabası içinde bulunmuştur. Bu ikna etme çabası siyaset söz konusu olunca ise siyasal iletişim için büyük önem arz etmektedir. Siyasal iletişim, liderlerin seçim zamanı uyguladıkları, hedef deki kitlenin talep ve oy kullanma hareketlerini manipüle eden iletişim çalışmaları olarak açıklanmaktadır. Siyasal iletişim, "belli ideolojik amaçlarını, toplumda belli gruplara, kitlelere, ülkelere ya da bloklara kabul ettirmek ve gerektiğinde eyleme dönüştürmek, uygulamaya koymak üzere siyasal aktörler tarafından çeşitli iletim tür ve tekniklerinin kullanılması ile yapılan iletişim" olarak tanımlanabilir (Aziz, 2003, s.3).

Hızla gelişen teknoloji yeni siyasal düzenlemeleri gerektirmiştir. Bu da doğal olarak siyasal iletişim uygulamalarını etkilemiş ve siyasal iletişime farklı uygulamalar getirmiştir. Günümüzde internet teknolojilerinin sürekli gelişimi ve etkileşim alanının çok büyük kitlelere ulaşması sosyal medya kullanım tekniklerini, sosyal medya kullanım teknikleri ise siyasal iletişimi etkilemiştir. Sosyal paylaşımın web tabanlı ağları, siyasilerin bu ağları siyasal iletişim kampanyalarında kullanmalarını sağlamış ve politikacılara milyonlarca insanla anında etkileşime geçme imkanı sağlamıştır.

Bu araştırmanın amacı, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) belediye başkanlarının sosyal medya kullanım tekniklerini görmek, sosyal medyayı nasıl ve hangi amaçla kullandıklarını tespit edip karşılaştırarak açıklamaya çalışmaktır. Bu amaçla çalışmada *Instagram* hesaplarını yoğun olarak kullanan Lefkoşa belediye başkanı Mehmet Harmancı, Girne belediye başkanı Nidai Güngördü ve Güzelyurt belediye başkanı Mahmut Özçınar'ın bireysel *Instagram* hesapları incelenmiştir.

Siyasal iletişim çalışmalarının, diğer sosyal iletişim ağlarına oranla az yoğunlukla kullanıldığı ağlardan olan *Instagram*'da ki etkileşimlere bakıldığında, lider imajlarının etkin bir şekilde kurulmadığı, demokrasi anlayışı ile politikacı-vatandaş ilişkisinin sürdürüldüğü gözlenmektedir. Türk siyasal kültüründeki politikacı unsurunun etkili olduğu ve siyasal iletişim kampanyalarındaki politikcı imajı ele alındığında, *Instagram*'daki takip unsurunun siyasal kültüre paralel olarak biçimlenmediği sonucuna ulaşılmaktadır (Çakır&Tufan, 2016, s.9).

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Sosyal Medya

Bruns ve Bahnisch'e göre sosyal medya, "Web 2.0 teknolojisi üzerine kurulan, daha derin, sosyal etkileşimi, topluluk oluşumunu ve işbirliği

projelerini gerçekleştirmeyi sağlayan web siteleri"dir (Akar, 2010, s.17). Sosyal ağlar, bloglar, mikro bloglar, anlık mesajlaşma programları, sohbet siteleri, forumlar gibi kişilere aradıkları ve ilgilendikleri içeriklere ulaşma olanağı sağlayan araçlardır. Bu ağlar kişilere istedikleri görüş, fikir ve yorumları iletme, yükledikleri fotoğraf, video ve ses dosyalarını paylaşma olanağı sağlamaktadır (Vural&Bat 2010, Erkek'den aktaran, 2016, s.142).

Sosyal medya, insanların ve toplumun birbiriyle ve çok büyük kitlelerle iletişime geçebildikleri web2.0 teknolojisi üzerine inşa edilen, daha etkin, sosyal etkileşimi, topluluk oluşumunu ve işbirliği projelerini hayata geçirmeye imkan sunan web siteleridir (Akar, 2010, s.17). Klieber'a göre sosyal medya, insanların birbirleriyle etkileşime girdikleri, birlikte üretim yaptıkları, çeşitli mevzuları tartıştıkları ve kullanıcıların geliştirdiği içerikleri şekillendirebildikleri çok geniş kitlelerle etkileşimli mobil ve web tabanlı teknolojileri kullanmaktadır. Sosyal medya ile geleneksel medya arasındaki en önemli fark sosyal medyanın birçok medya özelliğini bir arada barındırması ve medya içeriklerinin kullanıcılar tarafından üretilip, kullanıcılar arasında paylaşılmasıdır (Klieber, 2009, s.8).

2.1.1. *Instagram*

Fotoğraf ve video paylaşım özelliği taşıyan *Instagram,* hızlı, pratik ve kolay bir ara yüzü barındıran ücreti olmayan bir aplikasyondur. *Instagram*, Sosyal ağlara özgü etkileşim, paylaşım ve katılım özelliklerini barındırmaktadır. *Instagram*'ın çok hızlı bir şekilde geniş kitlelere ulaşmasında ki faktör, diğer sosyal sosyal paylaşım siteleri ile bağlantılı çalışmasıdır. *Instagram'ın* içeriğinde, birçok aksiyon yer almaktadır. *Instagram*'ın özellikleri, Fotoğraf; *Instagram*'da birçok filtre ve tasarım özellikleri kullanılarak fotoğraflar (görseller) düzenlenip paylaşılabilmektedir. Paylaşıma; yorum, hashtag eklenebilmekte ve kullanıcılar etiketlenebilmektedir. Video; bir çok fitre ve efekt özellikleri kullanılarak video paylaşımı yapılabilmektedir. Direkt Mesaj; kişiler arasında özel olarak mesajlaşmayı sağlayan özelliktir. Canlı Yayın; 1 saat ile sınırlı canlı yayınlar sayesinde, *Instagram* kullanıcıları takipçiler ile anlık etkileşime geçebilmekte ve canlı yayın sırasında kullanıcılar yayın ile etkileşime geçebilmektedir. Hikayeler (Stories); Hikayelerde, 24 saat ile kısıtlı fotoğraflar ve videolar paylaşılabilmektedir. Etiket(#) ; kullanıcılar *Instagram*'da ki paylaşımlarına, etiket ekleyebilmektedir. Arşiv; *Instagram*'da ki bir paylaşımı kaldırmak istemeyen fakat bir müddet paylaşıma kapalı tutmayı isteyen kullanıcılar bu paylaşımı Arşiv'e gönderebilmektedir. İstatistik*; Instagram*, kurumsal hesap yöneten kullanıcılar için sunduğu istatistik özelliği ile *Instagram*'da ki etkileşim, keşif, demografi ve lokasyon verileri kapsamında istatistikler

alınabilmektedir. Öne Çıkan Hikaye; *Instagram*'da paylaşılan hikayeler 24 saat sonra silinmektedir. Kullanıcılar, silinmesini istemediği hikayeleri, herkese açık şekilde hikaye arşivi oluşturarak Öne Çıkan Hikaye özelliğini kullanabilmektedir. (Koçoğlu, 2018)

2.2. Sosyal Medya ve Siyaset İlişkisi

Siyaset ve medya arasındaki ilişki her zaman tartışılagelen bir konu olmuştur. Bir tarafta siyasilerin medya üzerinde kurmak için uğraştığı hakimiyet, diğer tarafta ise medyanın siyasiler üzerinde kurmaya çalıştığı hakimiyetin iki tarafı da temsil ettiği bu ilişki her zaman geniş bir tartışma ortamına sahip olmuştur. Bostancı, medya ve siyaset ilişkisini şu şekilde açıklamaktadır: "KİA'nın en fazla etkilediği kesim, modern siyasi yapıların merkezinde yer alan iktidar seçkinleridir. Toplum ile bağlantılarının büyük kısmını KİA vasıtasıyla sürdüren seçkinler, "yurttaşlar" dan daha fazla medyanın sanal ortamından etkilenirler ve kararları burada ki önerilerden etkilenerek alırlar. Türkiye siyasetinde görüldüğü gibi, bazı medya yayınları yayınları kabul edilmese önemsendiği, adeta tersinden bir otorite oluşturarak siyasileri etkilediği görülmektedir. Kızgınlıklar, sanal gündem üzerine tartışmalar, karşılıklı cevap verme gayretleri buna örnek verilebilmektedir. Üst düzey siyasi ve yöneticilerin hemen hemen her gün medya tarama özetlerini gözden geçirmeleri, sanal ortamın tartışılmaz güç göstergesidir" (1998, s.162-163).

Medya ve siyaset kamusal hizmet sunan, halk tarafından yönlendirilen, alternatifi olmayan sistemlerdir. Demokratik siyasal bir düzenle yönetilen hukuk devletlerinde hem siyasal iktidarın hakimiyeti hem de medya mecraları özelliklerinden dolayı kamusal vicdan tarafından meşru ve 'sorumlu' olarak kabul görmüşlerdir. Medya, siyasal birlikler ile halk arasında haber, röportaj, yorum, inceleme ve araştırma türleri ile siyasal gönderileri birliklerden vatandaşa, vatandaştan gelen reaksiyonları ise yine bu tür yöntemlerle siyasal birliklere gönderirler (Aziz, 2003, s.8).

Siyasal iletişim kampanyaları sosyal medyada; politikacılara ilişkin enformasyonun yayılması ve bu enformasyonun devamlı güncellenmesi, kullanıcıları politikacıların faaliyetlerine dâhil olmaya davet etme, politikacılarla kullanıcının sanal ortamda etkileşime girmesine imkan sağlama, politikacıların farklı kullanıcılara erişmesine hızlı bir şekilde ve çok düşük maliyetle imkan sağlama, sosyal medya mecralarını kullanan kişiler üzerinden sosyal ağ oluşturma, Hipermetinsellik özelliği nedeniyle politikacıların söylemsel teamüllerinin yayılmasına imkan sağlama, kullanıcı etkileşimli içeriğin paylaşımına imkan sağlama, gibi içeriklerle uygulandığı gözlemlenmektedir (Bayraktutan vd, 2011, s.7).

Sosyal medyanın siyasal iletişim alanında kullanımına ilişkin makaleler incelendiğinde; Siyasi partilerin sosyal medya kullanımını Başbakan Ahmet Davutoğlu, Facebook resmi sayfası örneği üzerinden betimleme gayreti taşıyan çalışma (Toprak ve Küçük, 2016), siyasal iletişim açısından geleneksel medyaya alternatif olan sosyal medya mecralarının işleyişini Mustafa Sarıgül'ün Twitter hesabından attığı tweetler boyutunda inceleyen araştırma (Tongut ve Akman, 2014), siyasilerin 2014 yerel seçimlerinde Twitter kullanımlarını araştıran çalışma (Çetin, 2015), Yerel yönetimlerde bireysel ve kurumsal sosyal medya hesaplarının karşılaştırmalı olarak Ankara büyük şehir belediyesi örneğini inceleyen çalışma (Yılmaz, 2019). Bunlar arasından ilk dikkat çekenleridir.

3. YÖNTEM

3.1. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Çalışmanın amacı, sosyal iletişim ağlarından biri olan *Instagram*'ın siyasal iletişim aracı kullanılmasının etkilerini açıklamaktır. Bu amaçla belediye başkanlarının siyasal iletişim de bireysel *Instagram* hesaplarını kullanım seviyeleri karşılaştırılarak açıklanmaya çalışılacaktır. Daha önce KKTC belediye başkanları ile ilgili böyle bir çalışmanın olmaması literatüre katacağı katkıdan dolayı önem arz etmektedir.

3.2. Kapsam ve Sınırlılıklar

Araştırma, KKTC Belediye Başkanları bağlamında Mehmet Harmancı, Nidai Güngördü ve Mehmet Özçınar'ın bireysel *Instagram* hesaplarındaki takipçi/takip, gönderi/beğeni ilişkilerini kapsamaktadır. Araştırmanın süresi, imkan ve kısıtlılık gibi kıstaslar dikkate alınarak 1 Ocak 2018 – 30 Kasım 2019 tarihleri arasındaki 23(yirmi üç) aylık süreçte sınırlandırılmıştır. Araştırmaya dahil edilecek paylaşımların süresi saptanırken örneklem olarak seçilen belediye başkanlarının birden çok paylaşımda bulunduğu dönemler denk getirilmeye çalışılmıştır.

3.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreni, KKTC Belediye Başkanlarından oluşmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise olasılıksız/rastlantısal olmayan amaçlı/yargısal örneklem yöntemi ile diğer belediye başkanlarının *Instagram*'ı aktif kullanmamasından dolayı *Instagram*'ı aktif olarak kullanan Mehmet Harmancı, Nidai Güngördü ve Mahmut Özçınar oluşturmaktadır. Araştırmanın amaçlarına en uygun verileri sağlayacağı varsayımı ile KKTC Belediye Başkanlarının bireysel *Instagram* hesabı olup en etkin kullanan belediye başkanları örneklem olarak seçilmiştir.

3.4. Yöntem

Çalışmanın kavramsal çerçevesindeki kuramsal içerikler Literatür taraması yapılarak toplanacaktır. Konu ile ilgili kitap, tez, makale ve internet ağları taranarak araştırma için gerekli olan veriler toplanmıştır. Nitel araştırmaya konu olan paylaşımlara yönelik içerik analizi yapılmıştır. Araştırmanın içerik analizi yapılan inceleme kısmındaki veriler, Lefkoşa belediye başkanı Mehmet Harmancı, Girne belediye başkanı Nidai Güngördü ve Güzelyurt belediye başkanı Mahmut Özçınar'ın sosyal medyadaki bireysel *Instagram* hesaplarından toplanacaktır. Toplanan veriler kategorisel analiz tekniği ile kategorilere dağıtılıp analiz edilmiştir. *Instagram'*ın verileri kayıt altında tutabilmesi özelliği sayesinde geçmişe dönük araştırmalar mümkün kılınmaktadır.

Araştırma kapsamında incelenen belediye başkanlarının *Instagram* paylaşımları içeriklerinde barındırdıkları anlamlara göre; bilgilendirme, toplantı, faaliyet, kişisel, ziyaret, sosyal sorumluluk, röportaj, bilgilendirme ve diğer olarak Çakır&Tufan (2016)'nın kategorisi çalışmaya göre uyarlanmıştır. Paylaşımın kategoriler kapsamındaki bir kategoriye dahil olmasındaki temel kıstas, paylaşımın içeriğindeki hakim anlamdır.

4. BULGULAR

4.1. Belediye Başkanlarının Bireysel Hesaplarının Görünümü

Araştırmada belediye başkanlarının sosyal medya ortamlarındaki varlıkları ele alınmıştır. Belediye başkanlarının bireysel *Instagram* hesaplarının sayfaları Tablo 1 de verilmiştir.

Tablo 1. *Belediye Başkanlarının Bireysel Hesaplarının Instagram Sayfaları (30.12.2019)*

Lefkoşa Belediye Başkanı Mehmet Harmancı Bireysel Hesabı	https://www.instagram.com/mharmanci/
Girne Belediye Başkanı Nidai Güngördü Bireysel Hesabı	https://www.instagram.com/nidaigungordu/
Güzelyurt Belediye Başkanı Mahmut Özçınar Bireysel Hesabı	https://www.instagram.com/mahmut_ozcinar/

Lefkoşa belediye başkanı Mehmet Harmancı, Girne belediye başkanı Nidai Güngördü ve Güzelyurt belediye başkanı Mahmut Özçınar'ın sosyal medya ortamlarındaki uygulamalardan biri olan *Instagram*'da yer aldığı görülmektedir. Bu hesapların web adresleri Tablo1 de gösterilmektedir.

4.2. Belediye Başkanlarının Bireysel Hesaplarının *Instagram* Görünümü

Belediye başkanlarının bireysel *Instagram* hesaplarındaki gönderi sayısı, takip ettikleri kullanıcı sayısı ve takipçi sayısı ele alınmıştır. Tablo2 Lefkoşa belediye başkanı Mehmet Harmancı, Girne belediye başkanı Nidai Güngördü ve Güzelyurt belediye başkanı Mahmut Özçınar'ın bireysel hesaplarının *Instagram* yönlü genel görünümü.

Tablo 2. *Belediye Başkanlarının Bireysel Hesaplarının Instagram Görünümü, (30.12.2019)*

Hesaplar	Gönderi Sayısı	Takip Ettikleri	Takipçi Sayısı
Lefkoşa Belediye Başkanı Mehmet Harmancı Bireysel Hesabı	945	2106	7031
Girne Belediye Başkanı Nidai Güngördü Bireysel Hesabı	4	397	1031
Güzelyurt Belediye Başkanı Mahmut Özçınar Bireysel Hesabı	39	261	582

Belediye başkanları arasında en fazla takipçi sayısına sahip olan 703 takipçi sayısı ile Mehmet Harmancıdır. Mehmet Harmancı'yı sırasıyla 1031 takipçi sayısı ile Nidai Güngördü ve 582 takipçi sayısı ile Mahmut Özçınar takip etmektedir. Araştırma kapsamında belediye başkanlarının takip ettikleri kişilere bakıldığı zaman sırası ile Mehmet Harmancı'nın 2106 kişiyi, Nidai Güngördü'nün 397 kişiyi ve Mahmut Özçınar'ın 261 kişiyi takip ettikleri görülmektedir. Araştırmadaki takip ilişkileri ile ilgili başka bir araştırma konusu ise belediye başkanlarının paylaşım sayılarıdır. Çünkü *Instagram*, etkili bir siyasal iletişim aracı olduğu varsayıldığında, belediye başkanlarının imaj oluşturma anlamındaki etkinliklerinin yoğunluğu önemlidir. *Instagram* gönderilerinin sayısı, siyasal iletişim hareketlerinin yoğunluğunu göstermektedir. Mehmet Harmancı'nın toplam gönderi sayısı (Mart 2012'den Aralık 2019'a kadar olan zaman) 945 iken, Nidai Güngördü'nün gönderi sayısı (Ocak 2018'den Aralık 2019'a kadar olan zaman) 4 iken, Mahmut Özçınar'ın gönderi sayısı (Mayıs 2018'den Aralık 2019'a kadar olan zaman) 39'dur. Araştırmada belediye başkanları içerisinde en çok gönderiyi sırasıyla 105 gönderiyle

Mehmet Harmancı, 38 gönderiyle Mahmut Özçınar ve 4 gönderiyle Nidai Güngördü yapmıştır.

Tablo 3. *Belediye Başkanlarının Instagram Gönderi İçerikleri (13 Ocak 2018'den 30 Kasım 2019'a kadar olan Instagram gönderileri veri olarak alınmıştır)*

		Mehmet Harmancı	Nidai Güngördü	Mahmut Özçınar
Faaliyet	**F**	11	2	4
	%	10,5	50	10,5
Görüşme	**F**	11	0	5
	%	10,5	0	13,2
Kişisel	**F**	47	0	0
	%	44,8	0	0
Sosyal Sorumluluk	**F**	19	2	5
	%	18,1	50	13,2
Toplantı	**F**	11	0	4
	%	10,5	0	10,5
Röportaj	**F**	1	0	4
	%	0,9	0	10,5
Politik	**F**	3	0	16
	%	2,9	0	42,1
Tebrik	**F**	2	0	0
	%	1,9		0
Toplam	**F**	**105**	**4**	**38**
	%	**100**	**100**	**100**

Araştırma süresinde Lefkoşa belediye başkanı Mehmet Harmancı'nın paylaştığı 105 gönderinin, 11'i (%10,5) faaliyet, 11'i (%10,5) görüşme, 47'si (%44,8) kişisel, 19'u (%18,1) sosyal sorumluluk, 11'i (%10,5) toplantı, 1'i (%0,9) röportaj, 3'ü (%2,9) politik, 2'si (%1,9) tebrik içeriklidir. Girne belediye başkanı Nidai Güngördü'nün paylaştığı 4 gönderinin, 2'si (%50) faaliyet, 2'si (%50) sosyal sorumluluk içeriklidir. Güzelyurt Belediye Başkanı Mahmut Özçınar'ın paylaştığı 38 gönderinin, 4'ü (%10,5) faaliyet, 5'i (%13,2) görüşme, 5'i (%13,2) sosyal sorumluluk, 4'ü (%10,5) toplantı, 4'ü (%10,5) röportaj, 16'sı (%42,1) politik içeriklidir. Şekil 1'de Mehmet Harmancı'nın, Şeki 2'de Nidai Güngördü'nün, Şekil 3'de ise Mahmut Özçınar'ın bazı Instagram gönderileri yer almaktadır.

Şekil 1. *Mehmet Harmancı'nın 24 Mayıs 2019 Instagram sayfası*

"3 milyon Euro (20 Milyon Türk Lirası) değerinde bir AB projesi olan Yaratıcı Girişimcilik ve Diyalog Merkezi başlangıç etkinliğinde. Gençlerimizin başlangıç işletmeleri için destek programı olan bu büyük bütçeli yatırımı şehrimize kazandırmanın haklı gururunu yaşıyoruz."

Şekil 2. *Mahmut Özçınar'ın 27 Ekim 2019 Instagram sayfası*

"K.T. Belediyeler Birliği Heyeti İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Ekrem İmamoğlu ile bir araya geldi."

Şekil 3. *Nidai Güngördü'nün 13 Ocak 2018 Instagram sayfası*

"Karakum köprüsü genişletme çalışmaları devam ediyor.."

Tablo 4. *Belediye Başkanlarının Instagram Gönderilerine gelen beğeni ve yorum sayısı (13 Ocak 2018'den 30 Kasım 2019'a kadar olan Instagram gönderileri veri olarak alınmıştır)*

	Mehmet Harmancı	**Nidai Güngördü**	**Mahmut Özçınar**
Gönderilerin Beğeni Sayısı	12114	573	4868
Gönderilerin Yorum Sayısı	729	5	15

Belediye başkanlarının *Instagram* hesaplarındaki gönderilerinin, beğenilme ve yorum sayılarına bakıldığında; Mehmet Harmancı'nın araştırma süresinde paylaştığı 105 gönderinin, toplamda 12.114 kullanıcı tarafından beğeni almış ve 729 kişi veya kurum tarafından da yorum yapılmıştır. Nidai Güngördü'nün paylaştığı 4 gönderi, toplamda 573 kişi veya kurum tarafından beğeni almış ve 5 kişi veya kurum tarafından da yorum yapılmıştır. Mahmut Özçınar'ın paylaştığı 38 gönderi, toplamda 4.868 kişi veya kurum tarafından beğeni almış ve 15 kişi veya kurum tarafından da yorum yapılmıştır.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Belediye başkanlarının farklı metotlarda oluşturdukları siyasal iletişim kampanyalarında kullandıkları anlatımlar, etkili bir başkan

izlenimi oluşturma konusunda önemlidir. Belediye başkanlarının gönderilerinde hangi etmenleri öne çıkardığının bilinmesi, gönderilerin siyasal iletişim deki işlevsel bağını ortaya çıkarmaktadır. Kişilere politik katılım olanağı sağlayan *Instagram*, politik katılım açısından vatandaşlara, diledikleri politikacıları takip edip etkileşime geçmelerini sağlamaktadır. Akıllı telefonlar sayesinde mobil internet sosyal medyanın kullanımını artırmıştır.

Yapılan araştırmada bulgular, belediye başkanlarını takip eden kişilerin zaman kısıtlaması olmadan, belediye başkanlarının gönderilerine basitçe ulaşabildiklerini göstermektedir. Fakat *Instagram* 'da olan siyasal katılım seviyesi, gerçek toplumsal bağlamdakiyle benzerlik göstermemektedir. Belediye başkanlarının sosyal medyaya duyarsız olmadıkları ancak *Instagram*'ı olması gereken seviyede de kullanılamadığı görülmektedir. Binlerce takipçisi olan belediye başkanlarının, *Instagram* adresleri ile etkileşimde olan kişi sayısının çok az olduğu gözlenmektedir. Araştırma kapsamında ki belediye başkanlarının teknik olarak *Instagram*'ı, olması gereken düzeyde kullanmadıkları görülmektedir. Belediye başkanlarının *Instagram*'ı tek yönlü yönettikleri ve *Instagram'*ın interaktif gücünden yeterince faydalanmadıkları anlaşılmıştır. Belediye başkanlarının *Instagram'*da ki paylaşım konularında sınırlı kaldıkları gözlenmiştir..

Sosyal medyayı, etkili bir şekilde yönetmek için yoğun çaba sarf edilmeli, ayrıca takipçilerden gelen sorular özenle cevaplandırılmalı ve takipçilerin aktardığı problemler önemsenmelidir. Bu anlamda, sosyal medya sadece seçim zamanlarında değil, sürekli politikacıların gündeminde olmalıdır. Instagram, uzun süreli ve devamlı bir siyasal iletişim kampanyası olarak etkin bir şeklide yönetilmelidir. KKTC halkının büyük bir çoğunluğu sosyal medya mecralarında aktif olsa da, *Instagram*'da aktif olmayan veya uyum sağlayamayan kitlenin de azımsanmayacak kadar çok olduğu tespit edilmiştir. Araştırma verileri değerlendirilirken, *Instagram*'ın işlevselliğinden dolayı bireysel kullanıma daha elverişli olması dikkate alınmalıdır. *Instagram*'da genellikle kurumsal hesaplarla olan etkileşim, bireysel hesaplarla olan etkileşime göre çok daha az yoğunluktadır. Önemli bir diğer konu ise; incelenen verilerin yirmi iki aylık bir zaman diliminde toplandığıdır. Bu nedenle bulgular, genel kullanım seviyesini ifade etmektedir. Gerekli incelemelerde, takipçilerin demografik özelliklerinin de araştırmaya dahil edilmesi ile daha etkin sonuçlar verecektir. Belediye başkanlarının imaj oluşturma faaliyetlerinde yönettikleri *Instagram* adreslerinde ki takip ilişkileri, etkileyici bir imaj mekanizmasının oluşturulması açısından önemlidir. Takip ilişkisi boyutunda araştırılan belediye başkanlarının, pozisyonunu devam ettirmek için alacağı önlemlerle hedef kitlesiyle devamlı iletişimde olmalıdır.

KAYNAKÇA

Aziz, A. (2003). *Siyasal İletişim*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Akar, E. (2010). *Sosyal Medya Pazarlaması*. Ankara: Efil Yayınevi.

Bayraktutan, G. B., Binark, M., Çomu, T., Doğu, B., İslamoğlu, G., & Telli Aydemir, A. (2013). The Role of Social Media in Political Communication: Use of Twitter in the 2011 General Elections in Turkey. *MediAnali: međunarodni znanstveni časopis za pitanja medija, novinarstva, masovnog komuniciranja i odnosa s javnostima*, *7*(13), pp. 1-18.

Bostancı, M. N. (1998). *Siyaset Medya ve Ötesi*. Ankara: Vadi Yayınları.

Çakır, H., Tufan, S. (2016). Siyasal İletişim Sürecinde Sosyal Medya: Türkiye'de Siyasi Liderlerin İnstagram Kullanım Pratikleri Üzerine Bir İnceleme. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *30*(41), ss.7-28.

Çetin, S. (2015). 2014 Yerel Seçimlerinde Büyükşehir Belediye Başkan Adaylarının Twitter Kullanımları Üzerine Karşılaştırmalı Analiz, *Global Media Journal*: *TR Edition*, *5*(10), ss.87-119.

Erkek, S. (2016). Kamu Kurumlarında Sosyal Medya Kullanımı: Sağlık Bakanlığı Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35, ss.141-150.

Klieber, P. (2009). Document Classification Through Data Mining Social Media Networks, *Stetson Üniversitesi*,

Erişim:16.12.2019, Erişim Adresi: https://www2.stetson.edu/mathcs/people/students/research/

Koçoğlu, S.(2018). Instagram Tarihi: Instagram Nedir? Nasıl Kullanılır? Ne İşe Yarar, *Branding Türkiye*. Erişim: 16.12.2019, Erişim Adresi: https://www.brandingturkiye.com/instagram-tarihi-instagram-nedir-nasil-kullanilir-ne-ise-yarar/

Tongut, S., Akman, E. (2014). Sosyal Medyanın Siyasi Partiler Tarafından Siyasal İletişim Aracı Olarak Kullanılması: 2014 Yerel Seçimleri ve Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul Büyükşehir Belediye Başkan Adayı Mustafa Sarıgül'ün Twitter Kullanımı, *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, *9*(5), pp.117-137.

Toprak, Ö., ve Küçük, O. (2016). Siyasi Partilerin Sosyal Medya Kullanımı: Başbakan Ahmet Davutoğlu Facebook Resmi Sayfası Örneği, *İGÜSBD*, *3*(2), ss.101-117.

Yılmaz, M. Ö. (2019). Yerel Yönetimlerde Bireysel ve Kurumsal Sosyal Medya Hesaplarının Karşılaştırmalı İncelemesi: Ankara Büyükşehir Belediyesi Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yakındoğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Medya ve İletişim Çalışmaları Anabilim Dalı, Lefkoşa.

Bölüm 2

PAYA DAYALI KİTLE FONLAMASI: TÜRKİYE'DEKİ MEVZUAT VE İŞLEYİŞİN İNCELENMESİ

Mustafa GÖZEN[1]

1 Dr., Emekli, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, mgozen@gmail.com

1. GİRİŞ

Herhangi bir yatırımın uygun finansman kaynağı ile buluşturulması söz konusu yatırımın gerçekleştirilmesi için önemli bir gereklilik olmaktadır. Ekonomik büyüme ile birlikte yeni teknolojilere yatırım yapma isteği ve girişimci sınıfın proje önerileri artmaktadır. Diğer taraftan, sosyal medyanın gelişimi işletmelerde iş modellerinde değişime yol açmaktadır. Bu değişimin sonucu olarak finans alanında ortaya çıkan yeniliklerden biri de kitle fonlamasıdır. Bu fonlama türü, 2008 küresel ekonomik krizi ile birlikte bankalara olan güvenin azalması sonucunda girişimcilere finans sağlamak üzere alternatif bir model olarak ortaya çıkmıştır (Zengin vd., 2017).

İngilizce'de "*crowdfunding*" ibaresi Türkçe'ye kitle fonlaması olarak çevrilmiştir. Artık kitle fonlaması ibaresinin gerek Türkçe literatürde gerek mevzuatta genel kabul gördüğü ve uygulamada yaygın kullanıldığı görülmektedir (Zengin vd., 2017). Hatta 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanununun "*Kitle fonlama platformları*" başlıklı 35/A maddesinde ve bu maddeye dayanılarak 3/10/2019 tarihli ve 30907 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan "*Paya Dayalı Kitle Fonlaması Tebliği* (*Tebliğ*)"nde mevzuat dilinde artık kitle fonlaması ibaresinin yerleştiği görülmektedir (Mevzuat Bilgi Sistemi, 2019a; Mevzuat Bilgi Sistemi, 2019b). Bunun yanında, crowdfunding ibaresinin Türkçe karşılığı olarak Sakarya ve Bezirgan (2018) ile Çubukçu (2017) tarafından kitlesel fonlama ibaresi kullanılmıştır. Ayrıca Çubukçu (2017) tarafından "*crowdfunding*" ibaresinin birebir Türkçe karşılığının "*kalabalık fonlaması*" anlamına geldiği de belirtilmiştir.

Kitle fonlaması, kapsamı ve işleyişi dikkate alınarak farklı biçimlerde tanımlanabilir. Dar kapsamlı bir tanımlama ile kitle fonlaması, bir proje veya faaliyet için bir grup yatırımcı tarafından destek sağlanması olarak tanımlanabilir. Geniş kapsamlı bir tanımla ile kitle fonlaması; girişimcinin projesi için geleneksel finansal aracıları kullanmadan internet üzerinden çok sayıda yatırımcıya ulaşarak yatırımcıların herbirinden az miktarda olmak üzere proje için gerekli fonun toplanmasına imkan sağlayan bir yöntemdir (Mollick, 2014). Bu açıdan bakıldığında, kitle fonlaması gerek teorik gerek uygulama bakımından yeni bir gelişmedir. Tongsopit vd. (2016)'nin de belirttiği üzere, bu sistemde fon sağlayan kişi önceden belirlenmiş kurallar üzerinden gelir elde etmekte ve belirli bir sürenin sonunda ödediği bedelin tamamını geri alıp devamında kar elde etmeye başlamaktadır.

Uygulamada kitle fonlamasının farklı türleri kullanılmaktadır. Bu nedenle, girişimçiye sağlanan desteğin karşılığına bağlı olarak kitle fonlamasını finansal ve finansal olmayan kitle fonlaması olmak üzere iki

grup altında toplamak mümkündür (Sakarya ve Bezirgan, 2018). Bu şekilde yapılan sınıflandırma çerçevesinde; finansal olmayan kitle fonlaması kapsamında bağış, ödül ve ön alım esasına dayalı fonlama uygulamaları, finansal kitle fonlaması kapsamında ise paya ve borçlanmaya dayalı fonlama uygulamaları yer almaktadır (Sakarya ve Bezirgan, 2018).

Türkiye açısından ön plana çıkan ve yasal altyapısı olan uygulama paya dayalı kitle fonlamasıdır. Türkiye'de 2019 yılına kadar kitle fonlaması sadece bağışa ve ödüle dayalı fonlama şeklinde gelişim göstermiştir (Fettahoğlu ve Khusayan, 2017). Türkiye'de kitle fonlaması açısından paya dayalı kitle fonlamasına ilişkin usul ve esasları düzenleyen ikincil mevzuat 03/10/2019 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Mevzuat Bilgi Sistemi, 2019b).

Bu itibarla bu çalışmanın amacı; Türkiye'de paya dayalı kitle fonlamasına ilişkin mevzuat çerçevesinde söz konusu fonlama türünün işleyişini incelemek ve değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda; ikinci bölümde kitle fonlamasının tanımı ve türleri belirtilmiş, üçüncü bölümde Türkiye'de paya dayalı kitle fonlaması ve işleyişi incelenmiş, dördüncü bölümde genel değerlendirme yapılarak önerilerde bulunulmuş ve beşinci bölümde sonuçlar aktarılmıştır.

2. Kitle fonlaması: tanımı ve türleri

Kitle fonlaması bilgi teknolojisindeki gelişmenin ve girişimci kültürünün ortaya çıkardığı bir finansman yöntemidir. Literatürde kitle fonlaması farklı boyutları ele alınarak tanımlanmıştır. Bu kapsamda;

- Mollick (2014) tarafından kitle fonlamasının geleneksel yöntemlerden farklı ve yeni bir yöntem olduğu vurgulanmıştır.

- Jegeleviciute ve Valanciene (2015) tarafından kitle fonlaması, internet platformu aracılığıyla uygun nitelikteki projeler için az miktarda yatırım yapmak isteyen yatırımcılar ile girişimci arasında bağlantı kurulan yeni bir finansman yöntemi olarak tanımlanmıştır.

- Fettahoğlu ve Khusayan (2017) tarafından kitle fonlaması, yeni nesil bir fonlama sistemi olarak tanımlanmıştır. Ayrıca aynı yazarlar tarafından kitle fonlamasının çalışma sisteminin, girişimcilerin iş fikirleri veya projelerini hayata geçirebilmeleri için ihtiyaç duydukları finansal desteğin internet üzerinden ulaşılabilen platformlar ile tanıtılarak projeye ilgi duyan yatırımcılardan kaynak sağlanması esasına dayandığı belirtilmiştir.

- Şendur (2018) tarafından kitle fonlamasının; yaş, iş tecrübesi, mal varlığı ve gelir yetersizliği nedeniyle geleneksel finansal yöntemlerden finans temin edemeyen girişimciler için yenilikçi bir finansal çözüm olduğu belirtilmiştir.

- Bazı yazarlar tarafından kitle fonlamasının, internet ortamında geleneksel finansman kaynaklarından yeterli desteği bulamayan girişimcilerin projelerini uygulamaya koymak için ihtiyaç duydukları fonu sağlamak amacıyla yatırımcılara yaptıkları bir açık çağrı olduğu belirtilmiştir (Gerber vd., 2020; Fettahoğlu ve Khusayan, 2017).

- Bohliqa (2015) tarafından internet üzerinden çok sayıda yatırımcıdan sermaye teminine karşılık geldiği vurgulanmıştır.

- Jing ve Fang-fang (2016) tarafından finansman temini için internet üzerinden kitleden fon toplanmasına ilişkin yeni bir yol olduğu belirtilmiştir.

- Çubukçu (2017) tarafından kitle fonlamasının, kitlelerin birleşip küçük miktarlarda olmak üzere aralarında fon toplaması olarak ifade edilebileceği belirtilmiştir.

- Zengin vd. (2017) tarafından kitle fonlamasının; yeni bir finansman ve yatırım sistemi olduğu, bu çerçevede bu fonlama türünün erken aşama girişim sermaye işletmelerine yeni kaynak sağlayan ve işletmelerin sermayeye erişimlerini genişletmek için yeni bir araç olduğu vurgulanmıştır. Bu kapsamda, kitle fonlamasının ilk faydasının girişimcilik finansmanı ile sosyal ağ olanaklarının birleştirilmesi olduğu belirtilmiştir.

Diğer taraftan, Gierczak vd. (2016) tarafından girişimcinin projesine verilen destek ve karşılığında alınan şeye bağlı olarak bir gruplandırma yapılmış ve bu çerçevede projeye destek olan tarafın;

a) Desteği karşılığında bir karşılık almayabileceği, bu şekilde bir katkının bağış olarak değerlendirilebileceği,

b) Desteği karşılığında para dışında bir ödül alabileceği,

c) Desteği karşılığında ürün alabileceği, bu şekilde yapılan bir katkının üretilecek ürün için bir tür ön ödeme anlamına geleceği,

ç) Desteğinin kredi şeklinde olabileceği ve karşılığında faiz alınabileceği,

d) Proje şirketinden alınacak pay karşılığı temettü alınabileceği,

belirtilmiştir.

Yukarıda aktarılan tanım ve fonlama türlerinden kitle fonlamasının bir üst kavram olduğu sonucu çıkarılabilir. Kitle fonlaması uygulamasında esas itibarıyla üç taraf bulunmaktadır. Bir tarafta proje için fon arayışında olan girişimci veya girişimci şirket, diğer tarafta projeye destek olma isteğindeki, bu çalışmada yatırımcı olarak isimlendirilen taraf ve her iki tarafı karşı karşıya getiren platform yer almaktadır. Taraflardan fona

gereksinim duyan kişi gerçek kişi ise girişimci, tüzel kişi ise girişimci şirket olarak adlandırılmaktadır. Yatırımcı gerçek kişi olabileceği gibi tüzel kişi de olabilir. Taraflardan platform kilit bir görev üstlenmekte ve fonlamanın başarısında etkili olmaktadır. Platform, bilinen geleneksel finansal aracı kurumlardan farklı olarak internet üzerinden iş ve işlemleri yürütmektedir.

3. Paya dayalı kitle fonlamasına ilişkin Türkiye örneği

Türkiye'de kitle fonlamasına ilişkin sadece pay ile ilgili boyutu ele alan bir düzenleme yapılmıştır. Söz konusu düzenleme nitelik itibarıyla ikincil mevzuat olup 2019 yılı Ekim ayında yürürlüğe girmiştir. Söz konusu mevzuatın tam adı "*Paya Dayalı Kitle Fonlaması Tebliği*" olup 03/10/2019 tarihli ve 30907 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır (Mevzuat Bilgi Sistemi, 2019a).

Tebliğ altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde amaç, kapsam, dayanak, tanım ve kısaltmalar, ikinci bölümde platform, üçüncü bölümde platformun faaliyeti, dördüncü bölümde platform üyeliği ve kampanya süreci, beşinci bölümde fon kullanım yerleri ve girişim şirketi, altıncı ve son bölümde çeşitli ve son hükümler yer almaktadır. Tebliğ; esas itibarıyla paya dayalı kitle fonlamasına, platformun Sermaye Piyasası Kurulu (Kurul) listesine alınmasına ve faaliyetlerine, paya dayalı kitle fonlaması yoluyla halktan para toplanmasına ve toplanan fonların duyuruda belirtilen amaca uygun olarak kullanıldığının kontrolü ve denetimine ilişkin usul ve esasları düzenlemektedir. Ayrıca Tebliğin platform vasıtasıyla pay karşılığı yerine ödül veya bağış karşılığında fon toplanması faaliyetlerini kapsamadığının altı çizilmiştir.

3.1. Hukuki dayanak

Tebliğin 06/12/2012 tarihli ve 6362 Kanunun 35/A ve 99 uncu maddelerine dayanılarak hazırlandığı anlaşılmaktadır (Mevzuat Bilgi Sistemi, 2019a). Tebliğ hükümlerinin yürütümünden Kurul sorumlu tutulmuştur. Söz konusu Tebliğin hukuki dayanağı olan 6362 sayılı Kanunun "*Kitle fonlama platformları*" başlıklı 35/A maddesi 6362 sayılı Kanuna 28/11/2017 tarihli ve 7061 sayılı Bazı Vergi Kanunları ile Diğer Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun 110 uncu maddesi ile eklenmiştir (Mevzuat Bilgi Sistemi, 2019a). Söz konusu 35/A maddesi,

"(1) Kitle fonlama platformları, kitle fonlamasına aracılık eden ve elektronik ortamda hizmet veren kuruluşlardır.

(2) Kitle fonlama platformlarının kurulabilmesi ve faaliyete başlaması için Kuruldan izin alınması zorunludur. Bu platformların kuruluşlarına, ortaklarına, pay devirlerine, çalışanlarına, her bir fon sağlayıcısı tarafından yatırılabilecek veya proje sahipleri ile girişim

şirketleri tarafından toplanabilecek paranın azami limitine ve faaliyetleri sırasında uymaları gereken diğer ilke ve esaslar ile toplanan fonların ilan edilen amacına uygun olarak kullanıldığının kontrolü ve denetimine ilişkin esaslar Kurul tarafından belirlenir.

(3) Kitle fonlama platformlarının hukuka aykırı faaliyet ve işlemlerinde uygulanacak tedbirler için bu Kanunun 96 ncı madde hükümleri kıyasen uygulanır.

(4) Kitle fonlaması ve buna bağlı yapılan işlemler ile kitle fonlama platformları bu Kanunun 37 nci ve 38 inci maddesi kapsamında değerlendirilmez. Bu faaliyetler bu Kanunun borsalar, piyasa işleticileri ve teşkilatlanmış diğer pazar yerleri ile ilgili hükümlerine tabi değildir.

(5) Kitle fonlaması platformları ve kitle fonlaması suretiyle halktan para toplayan kişiler ile bunlara fon sağlayanlar arasındaki ilişkiler genel hükümlere tabidir."

hükmünü amirdir. 6362 sayılı Kanunun *"İzinsiz sermaye piyasası faaliyetinde uygulanacak tedbirler"* başlıklı 99 uncu maddesi ise,

"(1) Kurul, izinsiz sermaye piyasası faaliyetlerinin durdurulması için gerekli her türlü tedbiri almaya, her türlü hukuki ve cezai sorumluluk saklı kalmak kaydıyla, izinsiz sermaye piyasası faaliyet ve işlemlerinin doğurduğu sonuçların iptali ve nakit ya da sermaye piyasası araçlarının hak sahiplerine iadesi için tespit tarihlerinden itibaren bir yıl ve her hâlde vukuu tarihlerinden itibaren beş yıl içinde dava açmaya yetkilidir.

(2) İzinsiz sermaye piyasası faaliyetinde bulunan gerçek ve tüzel kişiler ile Kurulca bu konuda sorumluluğu tespit edilen ortak ve yöneticiler hakkında, söz konusu faaliyetlerden doğan zararın kesinleşmiş olması şartı aranmaksızın, 96 ncı maddenin ikinci fıkrası kıyasen uygulanır.

(3) İzinsiz sermaye piyasası faaliyetlerinin, internet aracılığı ile yürütüldüğü tespit edildiğinde; içerik ve yer sağlayıcılarının yurt içinde olması hâlinde, erişimin engellenmesine ilgili mevzuat uyarınca Kurul tarafından yapılan başvuru üzerine mahkemelerce karar verilir. İçerik ve yer sağlayıcılarının yurt dışında bulunması hâlinde, Kurulun başvurusu üzerine Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu erişimi engeller."

hükmünü amirdir. 35/A maddesinin ikinci fıkra hükmü ile paya dayalı kitle fonlamasına ilişkin usul ve esasların Kurul tarafından belirleneceği düzenlenmiştir.

3.2. Fonlamanın işleyişi

Tebliğde paya dayalı kitle fonlamasında görev alacak kurumlar net bir şekilde ortaya konulmuştur. Bu kurumlar; platform olarak görev

üstlenen ABC kitle fonlama platformu ortaklığı, yatırımcı, girişimci/ girişim şirketi, Merkezi Kayıt Kuruluşu A.Ş., emanet yetkilisi ve bağımsız denetim kurumudur. Söz konusu görevli kurumlar şematik olarak Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. *Paya Dayalı Kitle Fonlamasında Görevli Kurumlar*

Şekil 1'den görüleceği üzere, paya dayalı kitle fonlamasında 6 farklı kurum görev almaktadır. Bu kurumların tanımı ile kapsamına hangi hukuki kişilerin girdiği ya da girebileceği Tebliğde düzenlenmiştir. Söz konusu kurumların görev ve sorumlulukları aşağıda ayrıntılı olarak aktarılmıştır.

3.2.1. Kitle fonlama platformu

Tebliğde kitle fonlama platformu ibaresi kısaca "*platform*" şeklinde kısaltılarak kullanılmış ve kitle fonlamasına aracılık eden ve elektronik ortamda hizmet veren kuruluş olarak tanımlanmıştır. Herhangi bir tüzel kişiliğin platform olarak faaliyette bulunabilmesi için Kurula başvuruda bulunması, başvurusu hakkında Kurul'dan izin alınması ve Kurul tarafından söz konusu tüzel kişiliğin listeye alınması gerekmektedir. Bu şekilde listeye alınarak platform olarak faaliyette bulunabilmek için önceden bir takım şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Söz konusu şartlar Tablo 1'de ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 1. *Platform için Tüzel Kişilerde Aranan Şartlar*

Aranan şartlar	Açıklama
Hukuki yapı	Anonim ortaklık
Ticaret unvanı	"*kitle fonlama platformu*" ibaresini içermelidir.
Hisseler	Tamamı nama yazılı
Sermaye	En az 1.000.000 TL
Ödenmiş sermaye	En az 1.000.000 TL
Özsermaye	En az 1.000.000 TL
Yönetim kurulu üye sayısı	En az 3 üye

Tablo 1'de görüleceği üzere bir tüzel kişiliğin platform olarak görev yapabilmesi için öncelikle anonim ortaklık şeklinde kurulması gerekmektedir. Ayrıca söz konusu anonim ortaklığın ticaret unvanında "*kitle fonlama platformu*" ibaresinin bulunması ve ortaklığın hisselerinin tamamının nama yazılı olması gerekmektedir. Ayrıca sermayesinin en az 1.000.000 TL olması ve tamamının nakden ödenmiş olması, bunun yanında ödenmiş sermayesi ile özsermayesinin de bu tutardan az olmaması gerekmektedir.

Platform sadece kitle fonlaması faaliyeti yürütebilecektir. Başka bir deyişle, platform paya dayalı kitle fonlaması dışında başka bir sermaye piyasası aracı karşılığında kitle fonlaması faaliyeti yürütemeyecektir. Bu sınırlama kapsamına yurtdışında kullanmak amacıyla yurtiçinde yerleşik kişilerden paya dayalı kitle fonlaması faaliyeti de dahil edilmiştir. Platformun, girişim şirketi veya projelere ilişkin yatırımcılara yatırım tavsiyesi niteliğinde değerlendirme, analiz ve yorumda bulunması da yasaklanmıştır.

Platformun organizasyon yapısı ile ilgili olarak, yönetim kurulunun en az 3 üyeden oluşması ve yatırım komitesi oluşturulması gerekmektedir. Tebliğde platform ortakları, yönetim kurulu üyelerinde aranacak şartlar ve yatırım komitesi ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Platformun esas itibarıyla aşağıdaki görevleri yerine getirmesi öngörülmüştür. Bu çerçevede platformun;

- Platformun faaliyeti için gerekli altyapıyı oluşturması, bu kapsamda hizmet verdiği girişim şirketi için kampanya sayfası oluşturması, kampanya süreci ve kampanyanın gerçekleştiği takvim yılını izleyen 5 yıl boyunca girişim şirketine ilişkin dönemsel açıklamaların bu sayfa üzerinden yapılmasını sağlaması,
- Yatırımcıların yatırım kararını etkileyebilecek nitelikteki her türlü bilgiyi kampanya süresince ve kampanyanın gerçekleştiği takvim

yılını izleyen 5 yıl boyunca kampanya sayfasında yatırımcıların incelemesine açık tutması,

- Yatırımcıların, girişim şirketi yetkilileri ve/veya girişimci ile elektronik ortamda iletişim kurabileceği altyapıyı platform nezdinde oluşturması,
- Görev alanı kapsamındaki işlemleri yerine getirmek için Merkezi Kayıt Kurulu A.Ş. ve emanet yetkilisi ile gerekli sözleşmeleri imzalaması,
- Bilgi işlem sistemleri ile teknolojik altyapısını Merkezi Kayıt Kurulu A.Ş. ve emanet yetkilisinin belirlediği esaslar çerçevesinde uyumlaştırması,
- Yatırımcılardan toplanan fonların emanet yetkilisi nezdinde kampanya süresi tamamlanana kadar platform adına, kampanya süresinin hedeflenen fon tutarına ulaşılarak tamamlanmasını müteakip girişim şirketi adına açılan hesaplarda bloke ettirilerek girişim şirketine aktarılmasını veya Tebliğde belirtilen esaslar çerçevesinde yatırımcılara iade edilmesini sağlaması,
- Girişim şirketi paylarının Merkezi Kayıt Kuruluşu A.Ş. nezdinde kayden oluşturulmasına kadar gerçekleştirilecek işlemleri yerine getirme veya bir yatırım kuruluşu vasıtasıyla yerine getirilmesini sağlaması,
- Yatırımcıların hak ve menfaatlerini koruyucu ve olası hak kayıpları ve suistimalleri önleyici tedbirleri alması,
- Yatırımcı, girişim şirketi ve girişimcilere ilişkin bilgilerin gizliliğini muhafaza etme ve bu bilgilerin gizliliğinin sağlanmasını teminen gerekli her türlü tedbiri alması,
- Emanet yetkilisinin toplanan fon tutarını nemalandırıp nemalandırmayacağını, alınacak ücret, komisyon ve kesintileri internet sitesinde duyurması,

gerekmektedir.

Platformun piyasaya girişi ve taşıması gerekli şartlar Tebliğde düzenlendiği gibi piyasadan çıkış süreci de düzenlenmiştir. Platformun, Kurul tarafından listeye alınma şartlarından herhangi birini kaybetmesi halinde bu durumu 2 işgünü içinde Kurula bildirmesi gerekmektedir. Kurulca uygun görülen süre içinde listeye alınma şartlarının herhangi birini sağlayamayan platformun Kurul tarafından listeden çıkarılacağı düzenlenmiştir.

3.2.2. Girişimci ve girişim şirketi

Girişimci veya girişim şirketi fon ihtiyacı olan gerçek veya tüzel kişiye karşılık gelmektedir. Tebliğ bu kapsama giren gerçek ve tüzel kişilere sınırlama getirmiş ve sadece teknoloji faaliyeti ve/veya üretim faaliyetinde bulunan kişiler Tebliğ kapsamına alınmıştır. Girişim şirketinin bilgi formunun duyurusunun yapıldığı tarih itibarıyla son 5 yıl içinde kurulmuş olması gerekmektedir. Bunun yanında bu şirketler için düzenli olarak izlenen ve kontrol edilen tescil edilmiş internet sitelerinin bulunması zorunlu tutulmuştur. Girişim şirketinin tabi olduğu mevzuat uyarınca hazırlayacağı en son yıllık ve varsa son güncel ara dönem finansal tablolarında, 30/12/2013 tarihli ve 28867 mükerrer sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Ortaklıkların Kanun Kapsamından Çıkarılması ve Paylarının Borsada İşlem Görmesi Zorunluluğuna İlişkin Esaslar Tebliği (II-16.1)'nin 8 inci maddesinde finansal tablo kalemleri için öngörülen eşik değerlerin aşılmaması gerekmektedir[2].

Tebliğ hükümleri çerçevesinde; a) halka açık ortaklıkların, b) yönetim kontrolü başka bir tüzel kişiye ait olan şirketlerin ve c) halka açık ortaklıklar ile sermaye piyasası kurumlarının önemli etkiye sahip ortak konumunda bulunduğu şirketlerin, girişim şirketi sıfatıyla paya dayalı kitle fonlaması yoluyla fon toplamaları mümkün değildir.

Girişim şirketinin mevcut paylarının satışı suretiyle fon toplanamamaktadır. Tebliğ kapsamında toplanan fonların, girişim şirketinde sermaye artırımı suretiyle çıkarılacak paylar karşılığında girişim şirketine aktarılması öngörülmüştür. Ancak sermaye artırımı suretiyle çıkarılacak paylar oydan yoksun olarak düzenlenebilecektir. Bir girişim şirketi veya girişimci tarafından herhangi bir 12 aylık dönemde kitle fonlama platformu aracılığıyla en fazla 2 kampanya ile fon toplanabilecek ve toplanabilecek fon tutarı, Kurulca izahname hazırlama yükümlülüğünden muafiyet tanınan ve her yıl Kurul Bülteni aracılığıyla duyurulan ihraç sınırını geçemeyecektir. Bilgi formunda açıklanmak ve ihraç sınırını geçmemek kaydıyla talep edilen fon miktarının en fazla %20'sine kadar ek fon toplanabilecektir. 1.000.000 Türk Lirasını aşan fon taleplerinde, hedeflenen fonun en az %10'una karşılık gelen tutarın kampanya süresi içerisinde nitelikli yatırımcılar tarafından karşılanmış olması zorunluluğu getirilmiştir. Bu zorunluluk toplanan ek fon bakımından uygulanmayacaktır. Yukarıda belirtilen sınırların altında olmamak kaydıyla, girişim şirketi veya girişimci tarafından bilgi

2 Söz konusu eşik değerler kapsamında; a) Aktif toplamı için 10 milyon Türk Lirası b) Net satış hasılatı dışında kalan diğer gelirler toplamı ve net satış hasılatının her ikisi için 5 milyon Türk Lirası belirlenmiştir. Ayrıca tescil edilmiş sermaye ile kanuni yedek akçeler toplamının tamamının karşılıksız kalması hususu da bir eşik değer olarak düzenlenmiştir.

formunda belirtilmek kaydıyla nitelikli yatırımcılara yapılan tahsisat oranı belirlenebilecektir.

3.2.3. Yatırımcı

Kitle fonlaması işleminde bulunabilmek için yatırımcının öncelikle ilgili platforma elektronik ortamda üye olması gerekmektedir. Bu şart, fonlamaya katılım için bir ön şart niteliğindedir. Aksi takdirde yatırımcı istemesine rağmen girişimci veya girişim şirketine fon sağlayamaz.

Tebliğde yatırımcı; nitelikli yatırımcı ve nitelikli yatırımcı olmayan gerçek kişi olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Buradan hareketle, nitelikli yatırımcı olmayan yatırımcının gerçek kişi olacağı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, nitelikli yatırımcı konusunda Tebliğ sessiz olmasına rağmen hem gerçek hem de tüzel kişilerin nitelikli yatırımcı grubuna girebileceği düşünülmektedir. Nitelikli yatırımcı olmayan gerçek kişilerin yıllık bazda yapabileceği yatırım tutarına ilişkin olarak Tebliğde bir sınırlama getirilmiştir. Bu çerçevede, bu kapsama giren bir yatırımcı bir takvim yılı içerisinde paya dayalı kitle fonlaması yoluyla en fazla 20.000 Türk Lirası yatırım yapabilecektir. Ancak bu sınır 100.000 Türk Lirasını aşmamak kaydıyla yatırımcının platforma beyan ettiği yıllık net gelirinin %10'u olarak da uygulanabilecektir.

3.2.4. Fonun kullanım yerleri

Toplanan fon, teknoloji veya üretim faaliyetlerinde kullanılabilecektir. Toplanan fonun hangi amaç için kullanılacağı hakkında girişim şirketi veya girişimci tarafından bir rapor hazırlanması ve bu raporun kampanya süresinin başlangıç tarihi itibarıyla kampanya sayfasında yayımlanması gerekmektedir. Toplanan fonlar doğrudan veya dolaylı olarak gayrimenkul, gayrimenkule dayalı haklar ve gayrimenkul projelerinin satın alınması veya finansmanında kullanılamaz. Kampanya süresinin bitiş tarihi ile toplanan fonların tamamının kullanıldığı tarih arasındaki 6 aylık dönemler itibarıyla ve her durumda fonların tamamının kullanıldığı tarih itibarıyla girişim şirketinin veya projenin mevcut durumuna ve fonun kullanıldığı yerlere ilişkin bilgilerin kampanya sayfasında duyurulması gerekmektedir.

3.2.5. Kampanya ve fon toplama süreci

Kampanya süreci; bir girişim şirketi veya girişimci tarafından herhangi bir kitle fonlama platformuna fon toplama talebiyle başvurulduğu zaman başlamaktadır. Mevcut kampanya süreci tamamlanmadan aynı girişim şirketi veya girişimci tarafından başka bir kampanya süreci başlatılamaz. Kampanya süresi, yatırım komitesi tarafından onaylanmış bilgi formunun kampanya sayfasında yayımlandığı tarihte başlamakta ve bu süre 60 gün ile sınırlı tutulmuştur. Kampanya süresi boyunca ilgili girişim şirketi

veya projeye yönelik fon sağlama talepleri yatırımcı tarafından platforma iletilmektedir. Bu taleple eş zamanlı olarak yatırımcılar fon sağlamaya ilişkin ödeme emirlerini kimlik bilgileri ile uyumlu bir ödeme aracı vasıtasıyla yerine getirmektedir.

Platform, yatırımcılar tarafından kendisine iletilen fon sağlama taleplerini kampanya süresi boyunca anlık olarak Merkezi Kayıt Kurulu A.Ş.'ye ve emanet yetkilisine iletmekle yükümlüdür. Fonların toplanması, toplanan fonların emanet yetkilisi nezdinde platform adına açılan hesapta bloke edilerek girişim şirketine aktarılması ve/veya söz konusu fonların ve varsa nemalarının yatırımcılara iade edilmesi emanet yetkilisi tarafından sağlanmaktadır.

Yatırımcılar tarafından ödeme emrinin verildiği andan itibaren 48 saat içerisinde cayma hakkına yönelik bildirimin platforma iletilmesi suretiyle hiçbir sebep gösterilmeksizin cayma hakkının kullanılması mümkün olmaktadır. Cayma hakkının kullanılmasını izleyen işgünü içerisinde emanet yetkilisi tarafından fon tutarının iadesi için gerekli işlemler yerine getirilir. Varsa ek satış dahil hedeflenen fon tutarının kampanya süresinin bitiş tarihinden önce toplanması halinde, cayma hakkı sürelerinin tüm yatırımcılar bakımından sona ermesi şartıyla kampanya süresi erken sonlandırılabilmektedir. Kampanya süresinde, varsa ek satış dahil hedeflenen fon tutarının üzerinde fon toplanması halinde, platform tarafından bilgi formunda belirtilen usul ve esaslar çerçevesinde belirlenen dağıtım listesine göre bu tutarı aşan kısmın yatırımcılara iadesi yatırımcılar arasında eşitsizliğe yol açmayacak şekilde yerine getirilir.

Kampanyanın erken sonlanması veya kampanya süresiyle birlikte cayma hakkı sürelerinin tüm yatırımcılar bakımından sona erdiği tarih itibarıyla hedeflenen fon tutarının toplanmış olması durumunda, varsa toplanan fon tutarının neması yatırımcılara iade edildikten sonra girişim şirketi tarafından yürütülen kampanyalarda, platform adına emanet yetkilisi nezdinde açılan hesapta bloke edilen fon, girişim şirketinin emanet yetkilisi nezdinde açılan bloke hesabına aktarılır ve ilgili girişim şirketi tarafından kampanya süresinin sona ermesini takip eden 30 işgünü içinde toplanan fon tutarı kadar sermaye artırımı yapılır. Girişimci tarafından yürütülen kampanyalarda ise, kampanya süresinin sona ermesini izleyen 90 gün içinde girişim şirketi kurularak emanet yetkilisi nezdinde platform adına açılan hesapta bloke edilen fon, girişim şirketinin emanet yetkilisi nezdinde açılan bloke hesabına aktarılır ve en geç kuruluş işleminin ticaret siciline tescilini takip eden 30 işgünü içinde ilgili girişim şirketi tarafından toplanan fon tutarı kadar sermaye artırımı yapılır.

Platform sermaye artırım işlemlerinin tamamlanmasından sonra her bir yatırımcının sağladığı fon tutarını ve bunun karşılığında çıkarılacak

payların toplam nominal değerinin bilgisini Merkezi Kayıt Kuruluşu A.Ş.'ye iletir. Girişim şirketi, tüm paylarının Kanunun 13 üncü maddesi çerçevesinde Merkezi Kayıt Kuruluşu A.Ş. nezdinde kayden oluşturulmasına ve hak sahiplerinin hesaplarına aktarılmasına yönelik işlemlerin gerçekleştirilmesini sağlar.

Sermaye artırımına ve tüm payların Merkezi Kayıt Kuruluşu A.Ş. nezdinde kayden oluşturularak hak sahiplerinin hesaplarına aktarılmasına ve bu işlem sonrasında emanet yetkilisi nezdinde girişim şirketi adına bloke edilen fonun girişim şirketine tevdi edilmesine yönelik işlemlerin tamamlanmasıyla birlikte kampanya süreci sona erer.

Hedeflenen fon tutarının kampanya süresinin bitiş tarihi veya kampanya süresiyle birlikte cayma hakkı sürelerinin tüm yatırımcılar bakımından sona erdiği tarih itibarıyla toplanamamış olması halinde, ilgili sürenin bitimini takip eden işgünü içinde platform tarafından yapılacak bildirim üzerine emanet yetkilisi nezdinde bloke edilen tutarlar ve varsa neması, bu bildirimi izleyen işgünü içinde emanet yetkilisi tarafından yatırımcılara iade edilir ve bu suretle kampanya süreci sona ermiş olur. İade işlemleri emanet yetkilisi tarafından belirlenen prosedüre göre gerçekleştirilir. Ayrıca listeden çıkarılan platformlar nezdinde devam etmekte olan kampanya süreçleri sonlanmış sayılmakta ve toplanan fonlar varsa neması ile birlikte emanet yetkilisi tarafından belirlenen prosedüre göre yatırımcılara iade edilir.

Tebliğin 17 nci maddesinin yedinci fıkrasında düzenlenen yükümlülüklerin süresi içinde yerine getirilmemesi halinde, söz konusu fıkrada düzenlenen sürelerin bitimini izleyen işgünü içinde emanet yetkilisi nezdinde bloke edilen tutarlar ve varsa neması yatırımcılara iade edilir ve bu suretle kampanya süreci sona ermiş olur. Bu durumda yatırımcıların özel hukuk hükümlerinden doğan hakları saklıdır.

Yatırımcılar tarafından kampanya bazında ilgili platforma iletilen fon sağlama taleplerine ilişkin ödemeler ile emanet yetkilisine intikal eden nakit aktarımlarının eşleştirilmesine ve kampanya süresinin sona ermesini takiben payların üye bazında dağıtımının tespitine yönelik işlemler bilgi formunda belirtilen usul ve esaslar ile Merkezi Kayıt Kuruluşu A.Ş. ve emanet yetkilisi tarafından belirlenen prosedürlere uygun olarak platform tarafından gerçekleştirilir.

3.2.6. Bağımsız denetim kuruluşu

Toplanan fonların bilgi formunda duyurusu yapılan amaca uygun olarak kullanıldığının kontrolü ve denetimi Kanun uyarınca listeye alınmış bir bağımsız denetim kuruluşu tarafından yerine getirilir. Bu amaçla bağımsız denetim kuruluşu tarafından özel amaçlı bağımsız denetim

raporu hazırlanır. Bu kapsamda hazırlanacak denetim raporu 1.000.000 Türk Lirasının üzerinde fon toplayan girişim şirketleri açısından fonların kendilerine aktarıldığı tarihten itibaren yıllık olarak, bu tutarın altında fon toplayan girişim şirketleri açısından ise bilgi formunda fonların tamamının kullanılacağının belirtildiği tarih ve toplanan fon tutarına bakılmaksızın fonların tamamının kullanıldığı tarih itibarıyla düzenlenir.

Bağımsız denetim raporu, hazırlama yükümlülüğünün başladığı tarihi izleyen 30 gün içerisinde hazırlanır ve imzalanma tarihini izleyen 5 işgünü içinde girişim şirketine teslim edilir. Söz konusu raporun girişim şirketi tarafından teslim alındığı tarihi izleyen 2 işgünü içinde platform kampanya sayfasında ve girişim şirketinin kendi internet sitesinde duyurulur.

Söz konusu denetim raporunda, toplanan fonların bilgi formunda duyurusu yapıldığı gibi kullanılmadığının tespit edilmesi veya gerekli incelemelerin yapılmasını engelleyen faaliyetlerde bulunulması halinde, bağımsız denetim kuruluşu konu hakkında derhal Kurula bilgi verir. Toplanan fonların duyurusu yapılan amaca uygun kullanılmasından girişim şirketinin yönetim kurulu sorumlu tutulmuştur.

3.2.7. Girişimci şirket hisselerinin kaydı ve izlenmesi

Paya dayalı kitle fonlaması yoluyla toplanan fonlar karşılığında çıkarılacak paylar da dahil olmak üzere girişim şirketinin tüm paylarının Kanunun 13 üncü maddesi çerçevesinde Merkezi Kayıt Kurulu A.Ş. nezdinde elektronik ortamda kayden oluşturulması ve bunlara ilişkin hakların hak sahipleri bazında izlenmesi zorunludur. Girişim şirketi paylarının kaydileştirilmesi ve yatırımcılara dağıtımı amacıyla girişim şirketi veya girişim şirketinin yetkilendireceği bir yatırım kuruluşu aracılığıyla Merkezi Kayıt Kurulu A.Ş.'ye başvuruda bulunulur. Bu başvurulara ilişkin esaslar Merkezi Kayıt Kurulu A.Ş. tarafından belirlenir. Toplanan fonların girişim şirketinin hesaplarına aktarılmasından önce kaydileştirme işlemlerinin tamamlanmış olması gerekmektedir.

4. Değerlendirme ve öneriler

Yukarıda belirtildiği üzere Tebliğ kapsamında Türkiye'de kitle fonlaması olarak bu aşamada sadece paya dayalı kitle fonlamasına izin verilmektedir. Kitle fonlama türlerinden bağış, ödül, ön ödeme ve faiz gibi diğer türlerin platform tarafından yapılamayacağı düzenlenmiştir. Bu konuda getirilen sınırlama Tebliğin 12 nci maddesinin birinci fıkrasında "*... kitle fonlama platformları, faiz veya her ne ad altında olursa olsun bir ivaz karşılığı veya rehin almak suretiyle kredi veya ödünç para verme işlerine aracılık edemezler ve paya dayalı kitle fonlaması dışında herhangi bir sermaye piyasası aracı karşılığında kitle fonlaması faaliyeti*

yürütemezler.“ denilerek açık ve net bir şekilde ortaya konulmuştur. Bu hükümden hareketle, platformun sadece paya dayalı kitle fonlaması faaliyeti yürütebileceği anlaşılmaktadır.

Ayrıca toplanan fonun teknoloji veya üretim faaliyetinde kullanılabileceği düzenlenmiştir. Tebliğde teknoloji faaliyetinin “*Katma değeri ve rekabet edebilirliği yüksek teknolojik ürün ve hizmet üretimini ve/veya teknolojik bir buluşun ticari bir ürün, yöntem ya da hizmete dönüştürülmesi amacıyla yürütülen teknoloji geliştirme faaliyetini*” ifade ettiği, bunun yanında üretim faaliyetinin “*Yüksek katma değer ve istihdam yaratma potansiyeli taşıyan bir iş modeline bağlı olarak girdilerin belirli bir süreçten geçirilerek fiziksel ürüne dönüştürülmesi faaliyetini*” ifade ettiği düzenlenmiştir. Üretim faaliyeti tanımında geçen “*fiziksel ürün*” ibaresinin uygulamada tereddüte yol açabileceği düşünülmektedir. Şöyle ki, bazı ürünleri fiziksel olarak tanımlamak mümkün olmayabilir. Örnek vermek gerekirse, elektrik üretiminde elektriğin fiziksel bir ürün olup olmadığı, bu tanım kapsamına girip girmeyeceği konusunda tereddüt olabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle, elektrik enerjisi üretiminin özel niteliği dikkate alınarak bu tanımın nasıl yorumlanacağı konusuna açıklık getirilmesinde fayda görülmektedir.

Kitle fonlaması internet üzerinden tasarımı yapılan bir yenilik olduğundan siber güvenlik konusunu da bu uygulama kapsamında dikkate almak gerekecektir. Platform olarak görev yapan şirketin, internet üzerinden yürütülen iş ve işlemlerin güvenliği konusunda gerekli tedbiri alması gerekli görülmektedir. Ayrıca kampanya çerçevesinde işlemlerin depolanması amacıyla yurtdışından hizmet alımı konusunda Tebliğde herhangi bir düzenleme, hatta bu konuda sınırlayıcı bir hüküm yer almamaktadır. Buradan hareketle, platformun bu konuda yurtdışından hizmet alabileceği çıkarımı yapılmaktadır. Platformun depolama amacıyla bulut sistemi üzerinden veya yurtdışında yerleşik kurum ve kuruluşlardan hizmet alması halinde internet üzerinden yürütülen işlemlerin güvenliği için tedbir alınması gerekli olacaktır. Platformun internet sistemine siber saldırı olması halinde ne yapılacağı, bu durumda izlenecek strateji, platformun görev ve sorumlukları konusunda açıklık olmadığı düşünülmektedir. Bu nedenle, söz konusu Tebliğin konunun bu boyutlarıyla tekrar düşünülmesinin ve gerekli mevzuat düzenlemesinin yapılmasında fayda görülmektedir. Nitekim, Tebliğin 7 nci maddesinin dördüncü fıkrasında “*Kurul, gerektiğinde genel olarak veya platform bazında dışarıdan hizmet alınabilecek konuları belirlemeye, bu konuları sınırlamaya veya yasaklamaya, niteliğine göre bu hizmetin alınmasını izin koşuluna bağlamaya yetkilidir.*” denilmektedir. Bu hüküm çerçevesinde Kurula hizmet alımı konusunda düzenleme yapma yetkisi verilmiş olup

Kurulun bu konudaki eksikliği gidermek amacıyla düzenleme yapmasında fayda görülmektedir.

Bu fonlama türü Türkiye için yeni bir yatırım modelidir. Uygulamadan gelecek geri bildirimler ve piyasadaki gelişmeler ışığında mevzuatta değişiklik yapılması ve uygulamanın geliştirilmesi gerekebilecektir. Bu durumda, hukuk güvenliği ve Sermaye Piyasası Kuruluna olan güven sarsılmadan söz konusu Tebliğde piyasanın gelişimi dikkate alınarak doğru zamanlama ile gerekli değişiklik ve iyileştirme yapılması yönünde bir strateji izlenmelidir.

Diğer taraftan paya dayalı kitle fonlamasında yatırım finansmanı için sanal ortamda daha çok yatırımcıya ulaşılması ana hedef olmaktadır. Bu bakımdan yatırımcıların mağdur olmaması için bu konuda iletişim kanalları vasıtasıyla bilgilendirme ve farkındalık oluşturmaya yönelik etkinlikler düzenlenmesi gerekli görülmektedir. Ayrıca platformun aracı olduğu ve rolünün net bir şekilde ortaya konularak projeye ilişkin makul düzeyde bilgi yayımlanması önem arzetmektedir (Jing ve Fang-fang, 2016).

Çonkar ve Canbız (2018)'ın da belirttiği üzere, Türkiye'de bu fonlama türünün yaygınlaşması için uygun yatırım ortamı, girişimciliğin desteklenmesi, girişimcilik iklimi oluşturulması, başarısızlığa ilişkin toplumda oluşan algının olumlu yönde değiştirilmesi ve başarısızlığın girişimciliğin bir parçası olduğunun aktarılması gerektiği açıktır. Bunun yanında, yatırımcı ve girişimci veya girişim şirket arasında bilgi asimetrisinin giderilmesi öncelikli konulardan biri olmaktadır (Ferreira ve Pereira, 2018). Nitekim Kirby ve Worner (2015)'a göre kitle fonlamasına ilişkin riskler kapsamında; fonlamanın başarısız olması, yetersiz likidite, siber güvenlik ve yetersiz şeffaflık sayılmıştır. Şüphesiz bu yöntemin etkin uygulanması için yatırımcıların bilgilendirilmesi, şeffaflık ve toplumda girişimcilik kültür ve ikliminin geliştirilmesi gerekli görülmektedir.

5. Sonuç

Kitle fonlaması geleneksel finansman kaynaklarına erişimi kısıtlı olan girişimci veya girişim şirketinin projesine fon sağlayabileceği bir seçenek olmaktadır. Bu bakımdan bu fonlama türü, ekonomide istihdam artışı ve ekonomik büyümeye katkı sağlayan bir sistem olmaktadır. Kitle fonlaması yoluyla çok sayıda kişinin sahip olduğu az miktardaki tasarruf atıl durumdan kurtarılarak ekonomiye kazandırılmış olmakta ve bu şekilde yatırımcılar da gelir elde etmektedir (Zengin vd., 2017).

Türkiye açısından bu finansman yöntemi yeni bir fonlama türü olup gelişmeye açık bulunmaktadır. 2019 yılı Ekim ayında yürürlüğe konulan Tebliğ ile paya dayalı kitle fonlamasının hukuki altyapısı tamamlanmıştır.

Türkiye'de Tebliğ kapsamında paya dayalı kitle fonlamasına ilişkin olarak toplanan fonların üretim faaliyeti kapsamında elektrik enerjisi üretimi gibi üretim faaliyetleri için kullanılıp kullanılamayacağı hususunun açıklığa kavuşturulması gerektiği düşünülmektedir. Bunun yanında, platfomun elektronik ortamda yürüteceği işlerde güvenlik ve şeffaflık konularına azami özenin gösterilmesi gerekli görülmektedir. Ayrıca sistemin işleyişi hakkında kamuoyunda farkındalık oluşturulmasında ve yatırımcıların fonlama türü ve işleyişi hakkında bilgilendirilmesinde fayda görülmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'de paya dayalı kitle fonlamasına ilişkin söz konusu Tebliğ ile sermaye piyasasında önemli bir boşluk giderilmiş, girişimciliğin önünün açılması bakımından ve yatırımcılar için alternatif sunan yeni bir finansal araç ülkemize kazandırılmış olmaktadır. Bunun yanında kitle fonlaması çerçevesinde bağış, ödül, ön ödeme ve faiz gibi diğer kitle fonlaması türlerinin de mevzuat altyapısının oluşturulması yönünde çalışmalar yürütülmesinde fayda görülmektedir.

KAYNAKÇA

Bohliqa, A. (2015). *A study of the U.S. intrastate crowdfunding exemptions*. 2015 Portland International Conference, 2015 Proceedings of PICMET'15: Management of the technology age, 961-967. (Erişim: 19/01/2020), https://core.ac.uk/download/pdf/37775728.pdf

Çonkar, M. K., Canbız, M. F. (2018). Kitle fonlaması finansman yöntemi: Türkiye'de sistemin geliştirilmesine yönelik öneriler. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(2), 119-132.

Çubukçu, C. (2017). Kitlesel fonlama: Türkiye'deki kitlesel fonlama platformları üzerinden bir değerlendirme. *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi*, 6(2), 155-172.

Ferreira, F., Pereira, L. (2018). *Success factors in a reward and equity based crowdfunding campaign*. 2018 IEEE International Conference on Engineering, Technology and Innovation. (Erişim: 20/01/2020), https://www.researchgate.net/publication/327063226_Success_Factors_in_a_Reward_and_Equity_Based_Crowdfunding_Campaign

Fettahoğlu, S., Khusayan, S. (2017). Yeni finansman olanağı: Kitle fonlama. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(4), 497-521.

Gerber, E. M., Hui, J. S., & Kuo, P. (2020). *Crowdfunding: Why people are motivated to post and fund projects on crowdfunding platforms*. (Erişim: 23/01/2020), https://pdfs.semanticscholar.org/c1e2/a1068f0af1c3120c62be5943340518860ecb.pdf

Gierczak, M. M., Bretschneider, U., Haas, P., Blohm, I. & Leimeister, J. M. (2016). *Crowdfunding: Outlining the new era of fundraising*. Eds. Brüntje, D. & Gajda, O., Crowdfunding in Europe: State of the art in theory and practice. New York: Springer, 7-24.

Jegeleviciute, S., Valanciene, L. (2015). Comparative analysis of the ways crowdfunding is promoted. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 231, 268-274.

Jing, X., Fang-fang, S. (2016). *Influencing factors of equity crowdfunding financing performance – an empirical study*. 23rd International Conference on Management Science & Engineering, Switzerland, 1353-1362. (Erişim: 21/01/2020), https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/8365594

Kirby, E., Worner, S. (2014). *Crowd-funding: An infant industry growing fast*. Staff working paper of the IOSCO research department. (Erişim: 19/01/2020), www.iosco.org

Mevzuat Bilgi Sistemi (2019a). *6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu*. (Erişim: 29/10/2019), https://www.mevzuat.gov.tr/ Metin1.Aspx?MevzuatKod=1.5.6362&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=&Tur=1&Tertip=5&No=6362

Mevzuat Bilgi Sistemi (2019b). *Paya dayalı kitle fonlaması tebliği (III-35/A.1)*. (Erişim: 28/10/2019), https://www.mevzuat.gov.tr/Teblig.aspx

Mollick, E. (2014). The dynamics of crowdfunding: An exploratory study. *Journal of Business Venturing*, 29, 1-16.

Sakarya, Ş., Bezirgan, E. (2018). Kitlesel fonlama platformları: Türkiye ve yurtdışı karşılaştırması, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 18-33.

Şendur, Y. (2018). Crowdfunding: A new funding method for Turkish financial market. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 53(3), 1313-1322.

Tongsopit, S., Moungchareon, S., Aksornkij, A., & Potisat, T. (2016). Business models and financing options for a rapid scale-up of rooftop solar power systems in Thailand. *Energy Policy*, 95: 447-457.

Zengin, S., Yüksel, S., & Kartal, M. T. (2017). Kitle fonlaması sisteminin Türkiye'ye faydaları. *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 22-32.

Bölüm 3

İŞLETMELERDE SOSYAL VE İNFORMEL İLİŞKİLER[1]

Fatma YILMAZ[2], İlknur KUMKALE[3]

1 Bu çalışma Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Jenerik Stratejilerin Firma Performansına Etkisi: Entelektüel Sermaye ve İnformal İlişkilerin Rolü" isimli doktora tezinden üretilmiş ve (TÜBAP) tarafından 2017/78 no'lu proje ile desteklenmiştir.

2 Dr. Öğr. Üyesi Fatma YILMAZ. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, ffatmaayilmaz@gmail.com. ORCID:0000-0001-8065-7245.

3 Doç. Dr. İlknur KUMKALE. Trakya Üniversitesi, ilknurkumkale@gmail.com. ORCID: 0000-0001-7950- 7389.

GİRİŞ

Sosyal sistemler içerisinde sosyal ilişkiler temel öğe durumundadır. Toplum, kişilerin karşılıklı şekilde birbirlerini tanıyabilmeleri ve kabul etmeleri koşuluyla davranışta bulunmaları durumunda var olabilmektedir. Bu şekilde ortaya çıkan ilişkilere sosyal ilişki denilmektedir. Toplumdaki gruplar arasındaki sürekli bir ilişki ve etkileşim hem birey hem toplum hem de toplumsal grup için son derece önemlidir. Bu ilişkiler olmadığı zaman toplumlar varlıklarını sürdüremezler. Bu ilişki ve etkileşimler, insanları bir arada tutmakta ve birbirine bağımlı kılmaktadır. İnsanların yatırım yapılmakta olan varlık şeklinde ele alınabilmesi, getirilerinin hesaplanması gerekliliği olan bir çeşit sermaye biçiminde düşünülebilmesi, Hawthorne çalışmalarıyla bireyin işletme içerisindeki davranış ve hareketlerinin verimliliğe olan etkileri ortaya konunca işgörenin insani yönlerinin anlaşılması ve çalışanların değerinin bilinmesi insan kaynakları yönetim ve uygulamalarının finansal yönünü ortaya koymaktadır. İnsanların topluluk halinde yaşadıkları yerlerde informel ilişkilerin de bulunması kaçınılmaz olup işletmelerde informel ilişkilerin varlığı son derece doğaldır.

1. Sosyal İlişki Kavramı ve Önemi

İlişki kavramı Türk Dil Kurumu'na göre; iki şey arasındaki karşılıklı bağlantı olarak ifade edilmektedir. Sosyal ilişki; birbirlerinden haberli durumda olan, en az iki insan arasında bir müddet devam etmekte olan, belirli amaçları bulunan, anlamlı sosyal bir bağ olarak ifade edilmektedir (www.tdk.gov.tr). Sosyal ilişki, kişinin veya grubun kendi dışındaki birey ve mevcut grupların bir takım beklenti ve davranışlarını hesaplayarak sürdürmekte olduğu ilişkilere dayalı etkileşimlerdir (Yılmaz, 2007: 12). İnformel iletişim grupların ve örgütlerin etkileşimi üzerinde rol oynamaktadır. Gruplar ve örgütler sosyal ilişki ve etkileşimlerini arttırabilmek için informel iletişimden yararlanmaktadırlar (Uğurlu, 2014: 87).

Kurumsal ilişki ve ilişkiler, belirli norm ve değerler çevresinde yürütülen ve çeşitli yaptırımları olan ilişkilerden oluşmaktadır. Kurumsal ilişkiler, birtakım amaçların gerçekleşmesinde örgütsel yapılarda bir araç olarak kullanılabilmektedir (Türkkahraman, 2009: 34). Kişilerin sağlıklı bir toplumsal ilişki gerçekleştirebilmeleri için (Doğan, 2014: 107);

- ✓ İnsan belirli bir toplum (ülke) ve toplumsal çevrede yaşamaktadır. Bu nedenle yaşamı boyunca insanın bu mikro ve makro çevreleri önemle dikkate alması gerekmektedir.
- ✓ İnsanların mevcut çevrelere hâkim olan yaşam biçimi, alışkanlık ve çeşitli değerlere uyumlu bir şekilde yaşamına devam etmesi gerekmektedir.

- ✓ İnsanların içinde bulunduğu çevrelere uyumlu hayat sürebilmeleri için mevut çevrelerin de insanlarını kendisinden biri olarak kabulü ile onlara sevgi ve saygı göstermesi gerekir.
- ✓ İnsanların toplumun gelişiminin dışarısında kalmamaları gerekmektedir. Aksi halde iletişim güçlükleri çekebilirler.

Toplum yapısı içinde işletmeler, sosyal gruplar vasıtasıyla önem kazanmaktadırlar. Sosyal gruplar belirli bir beklenti ve çeşitli ihtiyaçları karşılayabilmek üzere bir araya gelmekte olan, bir birlik oluşturuyor olmanın bilincinde ve bir takım sosyal kurallar ile birbirlerine bağlı, birbirleri ile etkileşimde bulunabilen, en az iki kişiden meydana gelen ve sürekliliği olan birlikteliklerdir. Bu durumda kurumlara yaşamsal önem kazandıran varlıklar insan ve gruplardan oluşmaktadır (Türkkahraman, 2009: 29). Sosyal ilişkilerin oluşup şekillenmesini etkileyen faktörler kişilik sistemi, biyo-psikolojik, biyo-kültürel faktörler, kültür, mekân ve nüfustur (Yılmaz, 2007: 17-19):

2. Sosyal İlişki Biçimleri

İlişkileri tanımlarken grupların varlığı söz konusudur. Bir yapıya, bir örgüte (kurallar ve ritueller de dâhil) ve üyeleri olan bireylerin psikolojik bilinçlerinden oluşan insan birlikteliklerine grup denilmektedir (Bottomore, 2015: 97). Kişilerden meydana gelen gruplar; yapılarına, büyüklüğüne, üyelerin arasındaki ilişkinin sıklığına, işlev ve amaçlarına göre; cemaat ve cemiyet tipi ilişki biçimleri, birincil ve ikincil ilişki biçimleri, formel (biçimsel, resmi) ve informel (gayri-resmi, biçimsel olmayan), biçiminde sınıflandırılmaktadır (Dönmezer, 1982: 204; Sabuncuoğlu,1984, 29; Memduhoğlu ve Saylık, 2012: 3).

2.1. Cemaat ve Cemiyet Tipi İlişki Biçimleri

Grup açısından ele alınmakla beraber toplumsal tipolojiye dayalı ilk sınıflandırmayı sosyal ilişkiler çerçevesinde Tonnies yapmaktadır. Bu sınıflama bazı sosyal bilimcilerce toplum tipine dayalı olarak gelişen sosyal ilişkiler olarak da ele alınmaktadır. Tonnies cemaati birbirlerine oldukça yakın, aralarında özel ve yoğun ilişkiler yaşanmakta topluluk şeklinde ifade etmektedir. Bu şekilde ilişkiler içinde olan gruplar için aile, yakın akraba grupları, yakın arkadaş grupları örnek olarak verilebilir. Cemiyet (toplum, dernek) ise kamusal yaşam olarak ifade edilmekte; bilinçli ve gönüllü üye olunan topluluk olarak tanımlanmaktadır. Cemaat bireylerin tüm kişilikleriyle içinde bulundukları, hissiyat ve anlayış itibariyle uyum içinde oldukları bir toplulukken, cemiyet bireylerin kişiliklerinin bir bölümüyle üye olunan ve belirli amaçlara tatmin aranan, rasyonel çıkar anlaşmalarına dayalı bir topluluktur (Bottomore; 2015:

98). Cemaat ve cemiyet toplum tipine: bağlı olarak gelişen sosyal ilişki tiplerinde öne çıkan husus kişiler arası yakınlık, samimiyet, geleneksel ya da akılcı ve şahsiyetin ön planda ya da uzak olduğu bir yapı söz konusudur. Cemaatte resmi olmayan iletişim hâkimken cemiyette resmi-yazılı kurallar ve sözleşmeler hüküm sürmektedir. Cemaatte geleneklere ve toplum menfaatine göre şekillenen ilişkiler cemiyette faydacılık ilkesine, ferdiyetciliğe göre şekillenmektedir. Bunun yanı sıra her iki toplumsal ilişki tipini aynı anda görmek mümkündür (Yılmaz, 2007: 22). Cemaatlerde ait olma ve biz duyguları hâkimken cemiyetlerde ilişkilerin genellikle yazılı olan kurallar ile belirlenmiş olduğu örgütlenme mevcuttur (Dönmezer, 1982: 233).

Nispeten dışa kapalı bir özellik taşıyan cemaat küçük bir sosyal grup olduğundan üyeleri arasında birbirini şahsen tanıma son derece gelişmiştir ve ilişkiler şahsi bir ilişkidir. Cemaatte ferdiyet yeterince gelişmediğinden fertler tabii olma özelliklerini sürdürmektedirler. Cemiyette ise, sosyal yapının farklılaşması, iş bölümünün mesleki ve teknik özellikler taşıması, fertleri kendi dışlarındaki fert ve sosyal gruplarla yakın ilişki kurmaya zorlamaktadır. Cemiyet hayatında standartlaşmış ve şekilci davranışlar geçerlidir (Erkal, 2011: 124-125).

2.2. Birincil ve İkincil Gruplarda İlişki Biçimleri

Birincil ilişkiler cemaat tipi bir teşkilatlanmada görülen daha çok yazılı hale getirilmemiş ilişkilere dayanmaktadır. Bunlar, örf ve adetlerden gelenek ve göreneklerden kaynaklanır. İkincil ilişkiler ise daha geniş kapsamlı olup cemiyet tipi bir teşkilatlanmada yer almaktadır. Burada kendi kendine yeterlilik yerini iş bölümüne, yeknesaklık (homojenlik) rollerin farklılaşmasına bırakmaktadır. Yazılı hukuka göre, şekli ve gayri şahsi ilişkiler ön plana geçmektedir (Erkal, 2011: 125). İşletmelerde birincil gruplar tarafından geliştirilen doğal ilişkiler, grup üyeleri arasındaki birlik beraberliği güçlendirerek kurumlara dinamizm sağlamaktadır. Eğer grupta arkadaş ya da akraba olma durumu, sevgi veya farklı bir özel bir ilişki hâkimse o grubun üyeleri, daha güçlü bir olasılık ile iş birliği yapmaktadırlar. İş dışında üyeler arasındaki ilişki ve duyguların kuvvetli olduğu durumlar iş esnasında da kuvvetli bir dayanışma ve iş birliği sergilemektedir (Memduhoğlu ve Saylık, 2012: 6).

Birincil ilişkiler genellikle yüz yüze olan ilişkilerdir. Ama bu anlam daima yüz yüze gelen kişiler arasında yaşanan ilişkilerin birincil ilişkiler olduğu anlamına gelmemektedir. Bir iş yerinde çalışan kişiler her zaman yüz yüzedir ama aralarında birincil ilişki olmayabilir. Birincil ilişkilerde asıl dikkat edilmesi gereken nokta; karşılıklı olan kişiler arsında hemen tüm hayatın paylaşımı söz konusudur. Birincil ilişkilerde iletişim sözlü, serbest ve doğrudan şahıslara yöneliktir. İkincil ilişkilerde ise amaç ön

plandadır. Amaçlar ilişkilerin ortaya çıkmasındaki ana sebeptir. İkincil ilişkiler faydacılık temelinde birleşen, hiyerarşinin, yazılı iletişimin, uzmanlaşmaya dayalı iş bölümünün ve işin amacına yönelik resmiyetin hâkim olduğu ilişkilerdir. İnsanların kişiliklerinden çok sahip oldukları statüye dayalı olarak ortaya çıkar (Yılmaz, 2007: 24-27).

Toplumun, kurumların her geçen gün karmaşık bir yapıya bürünmesi, informel ilişki ve yapıların egemen olduğu birincil ilişki gruplarını tamamen ortadan kaldırmamaktadır, resmî kurumlarda da informel ilişki şekliyle gayri resmi olarak birincil gruplar ortaya çıkmaktadırlar. İşletmelerde birincil ilişki grupları gevşemeye başladıkça ikincil ilişki grubu olmaktadırlar aynı şekilde ikincil ilişki grupları da duygusal ve samimi sosyal ilişkiler geliştirdikçe birincil ilişki grubu halini almaktadırlar. Bu husus iyi yönetildiğinde işletmeler açısından avantaj yaratabilmektedir (Memduhoğlu ve Saylık, 2012: 6).

2.3. Formel (Resmi) ve İnformel (Resmi Olmayan) İlişki Biçimleri

Toplumsal yapıdaki kurumlar biçimsel olarak, resmi olan ve resmi olmayan şekilde iki grupta ele alınabilmektedir. Sosyal yaşam içerisinde, resmi ve resmi olmayan normlar her zaman birbirinin desteğine ihtiyaç duymaktadır. İşletmelerde de formel ilişkiler ve informel ilişkiler aynı zamanda gerçekleşmektedir (Türkkahraman, 2009: 31).

Formel ilişkiler kurumlarda yaşanan, şekli ve sınırları resmi kurallar, yönetmelikler, kanunlarla belirlenmiş olan biraz daha şahsilikten uzak olarak yaşanan ilişkiler olarak tanımlanabilmektedir. Bu tip ilişkide hiyerarşi önemli bir husustur. Alt-üst ilişkileri statüye göre hitap vb. birçok şey hiyerarşik yapı içerisinde şekillenmektedir. Konumu ya da statüsü itibariyle kişiler hareket edip ilişki kurmaktadırlar (Yılmaz, 2007: 31). Formel iletişim şekli, kurumun iç ve dış çevresiyle yetkililer tarafından belirlenmiş olan kurallar çevresinde sürdürülmekte olan iletişimdir. İşletmelerde formel iletişim; dikey, yatay ve çapraz iletişim kanalları ile gerçekleştirilmektedir (Bektaş ve Erdem, 2015: 127). İşletmelerin formel yapıları kadar informel yapıları da son derece önemlidir. Yöneticiler işletmelerdeki formel yapıları hiyerarşi, yetki, denetim gibi kavramlarla işletirken, informel yapıları grup davranışları, çalışanların motivasyonları, beklenti ve ihtiyaçları gibi kavramlarla işletmektedirler (Durukan, 2003: 284).

İşletmelerdeki informel gruplar formel gruplara göre kendi kendine oluşan ve genellikle dışarıdan örgütlenmeyen yapılardır (Sabuncuoğlu, 1984: 29). İnformel grup oluşumu ve bu ilişkilerin sürdürülebilmesi grupta bulunan üyelerin kişilik özelliklerine, iş yerinin şartlarına, formel yapıya

ve çalışanların rollerine bağlı olmaktadır (Yılmaz, 2007: 33-34). Formel kurumlarda işgörenler yazılı kurallardan ziyade birbirleri aralarında geliştirmiş oldukları kaynağının genellikle bireyi etkilemekte olan ve bireyin davranışına yön verebilen ortak inanç, alışkanlık, düşünce, duygu, töre, gelenekler ve cinsiyet, ırk, yaş, dil, din, eğlence, spor, aynı yöreden gelme vb. faktörler tarafından belirlenmiş olduğu informel ilişkiler çoğu zaman yüz yüze gerçekleşmektedir (Sabuncuoğlu, 1984: 32). İnformel iletişim, işgörenlerin ilişkilerinden kaynaklanan ve kendiliğinden oluşan bir iletişimdir. İnformel iletişim, formel iletişim şekillerinden farklıdır. İnformel iletişim şekli görevlerin yerine getirilmesinden ziyade çalışanların sosyal olan beklenti ve ihtiyaçlarının karşılanması için ortaya çıkmaktadır (Bektaş ve Erdem, 2015: 127).

3. İnformel İlişki Kavramı ve Önemi

Gayri resmi iletişim şekilleri, resmi iletişim kanallarından daha doğru bilgi sağlayabilir. Gayri resmi ilişkiler resmi gözden geçirmelerden uzak olsa da, problem çözme ve koordinasyon da önemli bir rol oynamaktadır (Barutçu ve Haşıloğlu, 2010: 7-8). Gayri resmi iletişim, resmi iletişim kanalına ek olarak, kurumlar arası faaliyetlerde bulunan departmanlar arasında bilgilerin aktarıldığı etkileşimli bir süreci ifade etmektedir (Ahsan ve Panday, 2013: 589).

Klasik yönetim teorisinde gayrı resmi ilişkilerin en aza indirilmesi önerilmiş olsa da, günümüzde insan faktörünün önemi, gayri resmi bir yapıya ve iş için ilişkilere duyulan ihtiyaç dikkate alınmakta ve ifade edilmektedir (Yılmaz, 2007: 41). Resmi ilişkilerde, bilgi sağlama yöntemi yazılı metinlerle belirtilir. Resmi kurumlarda, resmi iş ilişkileri ve iletişime ek olarak, zaman içinde resmi olmayan iş ilişkileri ve resmi olmayan iletişim ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, gayrı resmi yapılanma ve ilişkileri ortadan kaldırmak ya da önlemek imkansız görünmektedir (Koçel, 2011: 532).

İnsan ilişkilerine önem verilmeye başlayan son yıllara kadar, işgörenleri çalışmaya yönlendiren faktörler parasal değerler şeklinde düşünülmekteydi. Oysaki işgörenler, beşerî bir varlık olarak, çeşitli ümit, istek ve yeteneklere sahiptirler. Yöneticiler üretim faktörlerini uyumlu bir şekilde yönlendirirken, emek faktörüne de gereken önemi vererek işgörenlerin gelenek, örf, karakter vb. özelliklerini bilmek durumundadırlar. Kurum içerisinde işgörenlerin birbirleriyle olan ilişki ve iletişimleri iyi düzenlemediği durumlarda işletme verimliliği azalmakta, kurum disiplini bozulmakta ve personel devir oranı artabilmektedir. Bu nedenle yönetici ve sevk pozisyonunda bulunan amir, emrindeki işgörenleri ve onların birbirleriyle olan ilişki ve iletişimlerini iyi tanıması gerekmektedir (Durukan, 2003: 280).

Bilgi ve teknoloji ile işletmelerde yaşanmakta olan değişim ile üretim girdisi olan bilginin üretilmesi, formel ilişki yapılarının yanında, informel ilişki ağlarını da gerekli hale getirmektedir. Resmi olmayan ilişkiler kendi kendine ortaya çıkmaktadır ve beklenmemekte olan yeni iş ilişkileri ortaya çıkarmaktadır (Uzun, 2012: 214).

3.1. Örgütlerde İnformel İlişkiler

Genel olarak, tüm bürokratik kurumlarda, iş ilişkilerinin biçimsel yapıları dışında, iş ilişkilerinin resmi olmayan ağları da vardır. Sosyal ilişkiler kavramı, insan faktörünü içeren tüm yapılarda bulunur. İnsan faktörü göz önüne alınmadan yapılacak düzenlemeler yıkıcı sonuçlar getirecektir. Bürokratik örgütlerdeki biçimsel yapılara karşı bu gruplar esasen tüm örgüt yapılarında görülebilen bir doğal ilişkiler sistemidir. Bu sistem iş hayatının görünmez, insancıl ve duygusal durumunu yansıtır (Aytaç, 2004: 200). Gayri resmi bir grupta oluşturulan gayri resmi iş ilişkileri, grup üyeleri arasındaki duygusal alışverişi arttırır ve grup içindeki sosyal ilişkiler karşılıklı anlayış, sevgi, dayanışma, birlik ve bütünlük içinde meydana gelir. Bu konu bir dereceye kadar grup çalışanlarına özgürce hareket etme fırsatı sağlıyor ve bu tür ilişkilerle üyeler teknolojik yeniliklerin baskısından ve kabul etmedikleri katı bir bürokratik yapıdan kurtulma fırsatına sahip oluyorlar ve böylece kendi aralarında kendiliğinden sosyal ilişkiler kuruyorlar. Bu tür ilişkiler sahip olunan iş ve ekonomik menfaatle ilgili olarak da bir güvence olarak görülebilmektedir. İnformel ilişkiler ile grup üyeleri iş yaşamındaki olumsuzluklara karşı koymak ve beraber katlanmak gibi bir direnç kazanabilmektedirler (Yılmaz, 2007: 70-71).

Yeni dönemlerdeki işletmelerde iş alanlarının sınırlarının kaldırılışı, açık çalışma alanlarının oluşturulması, yemek salonları gibi yerlerde hiyerarşik protokol tarzı yerleşimlerin yerini eşitlikçi bir hava içindekilerle değişimi, ara molalarda işverenle işgörenin sohbet edebileceği alanların tercih edilmesi informel ilişkiler açısından bir arayışın göstergeleridir. Hangi alanda olursa olsun sosyal ilişkilerin şekilci ve gayri şahsi bir nitelik taşıması, zamanla fertlerin bu türlü ilişkilerle toplumla bütünleşmesini güçleştirmektedir (Erkal, 2011: 126).

Formel grup üyeleri, kişisel duygularını, istek ve ihtiyaçlarını gidermek amacıyla birtakım ilişkiler geliştirdikleri zaman, informel yapılanmalar da oluşmaktadır. Bu tür gruplara kişisel ilişkiler egemendir ve içten gelen ilişkiler ile sempatiye dayanmakta olan duygular eşliğinde grup yaşamı devam etmektedir. Bunun yanında grupta güçlü bir dayanışma bilinci de hâkimdir (Memduhoğlu ve Saylık, 2012: 4). Hawthrone etkisinin literatüre girmesi 1924 yılı ve 1932 yılı arasında Elten Mayo ve arkadaşlarının Hawthrone elektrik şirketlerinde yaptıkları çalışmaları 1950

yılındaki Herny A. Landsberger'in yorumlaması ile olmuştur. Hawthrone işletmesindeki işgörenlerin verimlilikleri üzerinde gerçekleştirilen bir deneyde; aydınlatma şiddetinin işgörenler üzerinde etkisini ölçmek amacıyla işgörenlerin bir bölümünün daha aydınlık bir ortamda çalışması sağlanmıştır, bir bölümü ise daha az bir aydınlık şiddetinde çalışmışlardır. Deney sonucunda aydınlatma şiddeti değiştirilmiş olan işgörenler kendilerine alaka gösterildiğini düşünmeleriyle motivasyonları ve üretkenliklerinde artış meydana gelmiştir. Hawthrone etkisi; işgörenlerin kendilerinin düşünülmekte olduğunu hissetmeleri, farkında olunmadan dahi üretkenliğe verimliliğe yansımaktadır (Seker, 2014: 17). Bu deneylerde, işgörenlerin arkadaşlık geliştirerek informel yapılar oluşturdukları gözlemlenmiştir. Uzun yıllar sürmüş olan bu çalışmalar; işgöreni güdülemek için, karara katılım, iletişim, grup çalışması, kişilerin birbirleri ile ortak vakit geçirmeleri şeklindeki sosyal ve psikolojik güdülerin, ekonomik güdülere kıyasla çok daha etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda örgütsel amaçlara ulaşmak için informel yapıların formel yapılara göre daha etkilidir (Sabuncuoğlu, 1984: 15–16).

İşletmeler açısından bütün yönetim faaliyetlerinin yerine getirilmesinde olduğu gibi, koordinasyonun da etkili bir şekilde gerçekleştirilmesinde iletişim unsuru oldukça önemlidir. İletişim kurumun işlemesinde önemli bir sistemdir ve koordinasyonu kolaylaştırmaktadır (Atak, 2005: 61). Eşgüdümle ilgili olarak, Mintzberg informel iletişim olarak bilinen karşılıklı uyum kavramını getirmektedir. Faaliyetlerdeki eşgüdümün basit kayıt dışı iletişim süreci aracılığıyla yapılabileceğini belirtmektedir. İletişim, bir ajans veya büyük bir programda beceri, tutum ve çıkarların çeşitliliğinin birbirine bağlı olduğu bir süreç olan eşgüdümle kopmaz şekilde bağlantılıdır. Bölümler arasında gayri resmi iletişim gerçekleştiğinde, bilgi değiş tokuş edilebilmektedir (Ahsan ve Panday, 2013: 592).

3.2. İnformel İlişki Biçimleri

Kişiler arası ilişkilerin doğal bir sonucu olan informel yapılar, belli bir planlaması ve amacı bulunmayan ayrıca kendiliğinden meydana gelen ilişki şeklidir (Atak, 2005: 62). İnformel ilişkiler; kurum içi informel ilişkiler ve kurum dışı informel ilişkiler olarak iki ayrı sınıfta değerlendirilmektedir (Yılmaz, 2007: 43):

İnformel ilişkiler, belirli bir planı ve amacı olmayan kendiliğinden ilişkilerin formlarıdır (Atak, 2005: 62). kurum içi informel ilişkiler ve kurum dışı informel ilişkiler olarak iki farklı sınıfta değerlendirilir (Yılmaz, 2007: 43):

1. Kurum İçi İnformel İlişkiler: İşletmedeki çalışanlar, meslektaşlar, yöneticiler, iç yöneticiler (astlar) ile gayri resmi ilişkiler, müşterilerle gayri resmi ilişkiler ve işyerinin işlevine dayanmaktadır.

2. Kurum Dışı İnformel İlişkiler: Aile ile başlayarak, akrabalar, komşular, arkadaşlar, tanıdıklar, hemşireler gibi sosyal gruplarla (dernekler, sendikalar, siyasi partiler, vb.) ve diğer organizasyonlardaki ilişkileri kapsamaktadır.

Birincisi; kuruluş içindeki kuruluşlar arasındaki ilişkilerdir. Bu organizasyonda buna profesyonel veya kurumsal bir işlev için oluşturulabilecek kurumsal odaklı iç gayri resmi ilişkiler denilebilir. İkincisi; bu kuruluşun kişileri harici kişiler veya diğer kurumlarla ilişkilidir (bu durumda bu, iç yapıyı dışarıdan etkileyebilir) (Yılmaz, 2007: 43).

Tablo 1. *Kurum İçi ve Kurum Dışı İnformel İlişkiler*

Tablo 2: Kurumsal/Bireysel Yönelimli İlişkilerin Kurum İçi/Dışı Boyutları

	Kurumsal Yönelimli İnformel İlişkiler	Bireysel Yönelimli İnformel İlişkiler
Kurum İçi İnformel İlişkiler	Kurum amacına yönelik Kurum verimine olumlu etki Tüm çalışanlara yönelim Kurum kültürü etkin Sıcak bir kurum iklimi Kurumsal sosyalleşme Kurum ön planda Kurumsal sosyal faaliyet Gönüllü işbölümü yardımlaşma Kurumsal tatmin	Bireysel amaca yönelik Kurum verimine olumsuz etki Bir kısım çalışana yönelim Kurum kültürü pasif Gergin bir kurum iklimi Kurumla sosyalleşmeme Bireysellik ön planda Kısmî kurumsal faaliyet Angaryacılık anlayışı Öğrenilmiş acizlik
Kurum Dışı İnformel İlişkiler	Kurum amacına yönelik Kurum verimine olumlu etki Olumlu kurum imajı Toplumun geneliyle bütünleşik Kamu faydası ön planda Diğer kurumlarla barışık Tüm vatandaşlar eşit Açıklık ve şeffaflık Kamusal eşitlik Bir talepte hem çalışanını hem de kamuyu tatmin Çalışanın toplumsal itibarı	Guruba yönelik Kurum verimine olumsuz etki Olumsuz kurum imajı Toplumdan kopuk Bireysel/gurupsal fayda önemli Diğer kurumlarla kısmen barışık Yakın çevre öncelikli Kapalılık ve gizlilik Aracı Sendromu Bir talep sonucu öğrenilmiş acizlik Çalışanın toplumsal reddi

Kaynak: *Yılmaz, A. S. (2007). İnformel İlişki Şekillerinin Kurumsal Yapılara Yansımaları (Elazığ'daki Kamu Görevlileri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Elazığ. s.44.*

İşgörenlerin iş yerindeki ilişkileri şu şekildedir (Durukan, 2003: 282);

a) İşgörenlerin diğer işgörenler ile olan ilişkileri

b) İşgörenlerin yöneticileri ile olan ilişkileri

c) İşgörenlerin işleri ile olan ilişkileri

d) İşgörenlerin iş yerinde çeşitli gruplar ile olan gruplar arasındaki ilişkileri şeklinde gruplandırılabilmektedir. Bu çeşitli ilişkilerin bir bütün

dâhilinde ve düzenli bir biçimde yürütülebilmesi yöneticilerin yerine getirmeleri gereken önemli konular arasındadır.

Formel kurumlarda görülmekte olan informel ilişki yapıları dolayısıyla örgüt kuramcıları çeşitli yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Rasyonel örgüt kuramcıları, işletmenin etkililiği amacıyla formel denetimleri gerekli görürken doğal sistem kuramcıları merkezileşmesi yüksek olan ve resmi duruma gelmiş olan ağların etkililikten yoksun olduklarını ve kurumlar için en değerli varlık olan insan faktörünü ihmal ettiklerini savunmaktadır. Doğal sistem kuramcıları, kurumlarda formel ilişkilerden çok informel ilişkileri önemsemektedirler. Belirsizlik ve karmaşıklık arttığı zamanlarda informel örgüt yapıları daha avantajlı olduğu savını dile getirmektedirler. Bunun için de işgörenlere daha çok ve çeşitli roller verilmesini ayrıca otokontrole imkân tanınmasını ve informel yapıların çoğaltılmasını önermektedirler (Aytaç, 2004: 200). Çalışanlar üzerinde yapılan araştırmalar, gayrı resmi iletişimin çalışanların anlamlı kişilerarası ilişkiler kurdukları ve çalışma hayatlarında bir miktar kontrol sahibi oldukları anahtar bir araç olarak görüldüğünü göstermektedir (Fay, 2011: 214). Resmi (biçimsel) gruplar ve bunların içinde oluşan farklı gruplar vardır. Çıkar grupları, dostluk, arkadaşlık, resmi olmayan gruplar gibi ki; bu gruplar resmi olmayan değişik yeni informel ilişkiler geliştirir. Bu durum bazen resmi olanla çatışma oluşturduğu gibi bazen de kurum içi değerleri bütünleştirici bir etkiye sahiptirler. Bu değerler gurubu yönetici normlara dönüşebilir. İkinci olarak informel ilişkiler grup üyelerine sosyal tatmin ve aynı zamanda bir statü sağlamaktadır. Hem de üyelerine daha fazla bilgi aktarımı ile yönlendirme daha kolay olmaktadır. Bu durum grup içi sosyalleşmeyi de beraberinde getirmektedir (Solmaz, 2006: 568).

Bir kurumda hiyerarşik düzen içinde meydana gelebilecek informel ve formel ilişkiler ağı Şekil 1'de gösterilmektedir:

Şekil 1.*İnformel ve Formel İlişkiler Ağı*

Kaynak: *Sabuncuoğlu, Z.(1984). Çalışma Psikolojisi. (2. Basım). Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi. s. 31.*

Kurumlarda birçok informel grup bulunmaktadır. Bu nedenle informel ve formel yapıların iç içe girmeleri de olasıdır. Formel yapıların içerisinde kurulmuş olan informel gruplar, üyelerinin şu ihtiyaçlarını karşılamaktadır (Sabuncuoğlu, 1984, 30; Memduhoğlu ve Saylık, 2012: 5):

- ✓ Çalışanlar arasındaki ilişkileri ve bilgi alışverişini kolaylaştırır. Karşılıklı olarak gerçekleşen bilgi alışverişi de bireyler arasında ilişkileri ortaya çıkarmaktadır.
- ✓ Bürokrasideki katı ve biçimsel olan ilişkileri yumuşatmaktadır.
- ✓ İşletme içindeki çalışanların işe olan bağlılıklarını sağlamakta ve onların motivasyon ve morallerini arttırmaktadır.
- ✓ İşgörenleri kuruma karşı savunma ve koruma görevi üstlenmektedir.

3.3. İnformel İletişim Kavramı ve Önemi

Bireyler arasında ilişkiler kurulmasının yolu iletişimdir. İnsanlar düşünce, duygu, istek ve beklentilerini sözel bir biçimde ve sözel olmayan birtakım iletiler ile karşısındakilere duyurmaktadırlar. Karşılıklı gerçekleşen iletişim de karşılıklı etkileşimi beraberinde getirmektedir. İletişimde amaç ortak bir anlayışa varmaktır.

Genel olarak, iletişim, insanların yakın durma ve hislerini paylaşma yoludur. İletişim, anlamın bir diğerinden iletilen bilgi ve fikirlerin aktarıldığı dönüşümüdür. Hem resmi hem de gayri resmi olarak gerçekleşebilmektedir (Ahsan ve Panday, 2013: 589). TDK'ya göre iletişim; düşünce, duygu ya da bilgilerin akla gelen her çeşit yol ile diğer kişilere aktarılabilmesi; haberleşme, bilgi ve deneyim alışverişi gibi ifadelerle tanımlanmaktadır (www.tdk.gov.tr).

İletişim, yöneticilerin iş yaptırabilmek amacıyla kullandıkları en temel araç görevindedir. Yöneticiler iletişim vasıtasıyla kendilerine bağlı bulunan işgörenlerle ilişkiler kurabilmektedirler. Örgütsel iletişim tanımlamaları incelendiğinde varılan sonuçlar şu şekildedir (Atak, 2005: 60):

- ✓ Örgütsel iletişim, kişilerin bir araya gelmelerini sağlamakta olan bir güçtür.
- ✓ Örgütsel iletişim, ortak gayeler için bir arada bulunan kişilerin uyum ve iş birliğini sağlamakta olan bir süreçtir.
- ✓ Örgütsel iletişim, kurumun çevresi ile uyumu sağlamakta olan bir süreçtir.
- ✓ Örgütsel iletişim, kurumdaki kişilerin psikolojik ve sosyal

ihtiyaçlarına bağlı olarak gelişen ve doğal görünümü yansıtmakta olan bir süreçtir.

Çalışma ortamlarında informel iletişim, yalnızca iş veya görev odaklı olmak zorunda olmayan gönüllü konuşma olarak tanımlanmaktadır (Fay, 2011: 213). Çeşitli iletişim yöntemleri kurumların yaşamını devam ettirebilmesinde önemli bir yere sahiptir. Kurumları daha iyi yönetebilmek amacıyla formel iletişimden ziyade informel iletişimi vurgulamak gerekmektedir (Uğurlu, 2014: 88). Gayri resmi iletişim, resmi çalışma için vazgeçilmezdir. Bilgilerin iletilme şekli yüz yüze, telefonda, öğle yemeği toplantıları sırasında ya da tercihen diğer uygun yollarla gerçekleşebilmektedir. Özellikle, resmi ve gayri resmi iletişim arasında bir fark vardır; birincisi yazılıdır (örn., Kurallar, talimatlar, sipariş) ikincisi ise kendinden motive edilmiş, ihtiyaçlara dayalı ve kendiliğinden oluşmaktadır. Gayri resmi iletişim, resmi iletişim olsa bile gerçekleşmektedir. Hedeflere ulaşmak için kurumlarda informel iletişim süreci gereklidir (Ahsan ve Panday, 2013: 589).

İnformel iletişim yapısı formel iş süreçlerine ters düşüyor olsa dahi örgütsel işleyişte görevsel nitelikte olabilmektedir (Erdoğan, 2005: 269-270). İnformel iletişim, çalışanlar arasında resmi kurallara ve uygulamaya bağlı olmayan iletişim şeklidir. Çalışanlar arasındaki etkileşim ve yakınlığın bir sonucu olarak ortaya çıkan bu iletişim, çalışanlar insani hedefler ve düşüncelerle iletişim kurmak istediğinde ortaya çıkar (Gürüz ve Yaylacı: 2004: 56). İnformel iletişim, kuruluşlar içinde ve arasında iletişimin geliştirilmesi için önemlidir ve resmi bir kuruluşa katkıda bulunan, tamamlayan ve değer katan bir yapı olarak görülür. Resmi olmayan organizasyon, resmi organizasyonun daha açık yapılarını, planlarını ve süreçlerini tamamlar: beklenmedik olaylara yanıtı hızlandırabilir ve geliştirebilir, yeniliği teşvik edebilir ve insanların sınır ötesi işbirliği gerektiren sorunları çözmelerini sağlayabilir (White vd., 2016: 281).

Kişilerin çevresindekiler üzerinde önemli etkileri olduğu bilinmektedir. Yapılan çalışmalarda ilişki ağ ve yapılarının haritaları çıkarılmıştır; kurumlarda kimin kime danıştığı, kişilerin kime güvendikleri ve bilgi akışı yönünün nasıl gerçekleştiği belirlenmiştir. İlişki haritaları ile ayrıca bilgi boşluklarının hangi kanallarda oluştuğu da saptanabilmektedir. Bir örgütte üç farklı informel ilişki haritası bulunmaktadır. Bu haritalar; danışma ağı haritaları, güven ağı haritaları ve iletişim ağı haritalarıdır. Danışma ağı haritalarıyla; örgütlerdeki kimlerin güç sahibi olduğu ve politik dengeler ortaya çıkmaktadır. Bu ağlar ile teknik bir bilgilendirme gereken ve bir problem durumlarında işgörenlerin danıştığı kilit kişiler işaret edilmektedir. Güven ağı haritaları; rutin durumda olmayan sorunları

belirlemek için kullanılmaktadır. Güven haritaları, örgütlerde stratejik önemdeki bilgilerin kimler tarafından paylaşıldığı ve kriz dönemlerinde kimlerin kimleri destekleyebildiğini ortaya koymaktadır. Önemli değişiklik yaşayacağında ve krizlerde bu ağlar kullanılmaktadır. İletişim ağı haritaları ise; işle ilgili kişilerin kim olduklarını göstermeye yardımcı olmasının yanı sıra bilgi akışlarındaki boşlukları belirlemeye de yardımcı olan haritalardır. Bu haritalar örgütlerin inovasyon yapamadıkları, kaynakların etkili kullanılamadığı zamanlarda kullanılmaktadır (Solmaz, 2006: 564).

Formel iletişim ağlarına göre daha hızlı yayılan informel iletişim ağları kurumlarda kimi zaman prosedürler sebebiyle karar alınmasını güçleştiren süreçleri hızlandırarak olumlu katkılar sağlayabilmektedir. Çoğu zaman formel kanallara göre informel kanallar daha hızlı olabilmektedir. İşgörenlerce gerçekleştirilen kurum içi sohbetler, çeşitli sosyal etkinlikler işgörenler arasındaki birlik ve beraberliği geliştirebilir; işgörenlerin aralarındaki şakalaşmalar ile iş zamanı daha hızlı geçebilir; yöneticilerin gerçekleştirdikleri kurum için informel ziyaretler ile işgörenler kendilerini daha önemli hissedebilirler ve iletmek istediklerini hususları yönetime ulaştırabilirler (Bektaş ve Erdem, 2015: 126). Örgütlerde informel iletişim kurulmasının ana nedenleri şu şekildedir (Koçel, 2011: 414);

- ✓ Örgütlerde gelecek kaygısı ve güvensizlik doğuran durumlar,
- ✓ Örgütlerde yaşanan belirsizlik zamanları,
- ✓ Örgütlerde meydana gelen büyük değişiklikler,
- ✓ İşgörenlerin kişisel özellikleri,
- ✓ Resmi kanalların yetersizliği,
- ✓ Formel iletilere karşı algılanan güvensizlik,
- ✓ Örgütlerde gruplaşmalar,
- ✓ Örgütlerde söylenenle ve yapılan eylemler arasında yaşanan farklılıklar ve
- ✓ Bilinçli sebeplerdir.

İnformel iletişim yapısının özellikleri arasında; kalıcı ve sürekli bir yapısının olmaması, iletişimdeki kanalların nasıl çalıştıklarını göstermesi, formel iletişim yapılarına zarar verebilmeye neden olması, kurumsal ve spontane gerçekleşmesi ve kendi örgüt yapısını oluşturması sayılabilmektedir (Ergen, 2011: 7).

3.3.1. İnformel İletişim Kanalları

İnsanın sosyal bir varlık olması hayata geldiği ilk andan bu yana farklı biçimlerde çevresi ile iletişim kurmasını gerektirmektedir. İletişim kişilerin kendilerini ifade etmeleri, toplumda hayatlarını sağlıklı biçimde devam ettirebilmeleri nedeniyle bir ihtiyaç durumundadır. İlkel topluluklarda dahi kişiler bir takım ses ve ifadeler kullanarak, posta güvercini vasıtasıyla, resim ve dumanlar ile iletişim kurmaya çabalamışlardır (Barutçu ve Haşıloğlu, 2010: 6). Örgütlerde iletişim formel ve informel iletişim kanalları ile gerçekleşmektedir. Kurum içindeki formel yapıları aşmakta olan bir iletişim şekli olan informel iletişim bilgilerin dağıtılmasına yardımcı olmaktadır. Dağıtılan bu bilgiler daima istenilen ve hoşa giden bilgiler olmayabilmektedir. Bazen de bilgiler işgörenlere ve kurumlara zarar veren boyutlara gelebilmektedir. Fakat bu tür olumsuz sonuçların varlığı, informel iletişimin engellenmesini değil aksine informel iletişim sürecinin yönetilmesini ve bu durumdan yararlanılmasını gerektirmektedir (Uğurlu, 2014: 87).

İnformel iletişim içerisinde yer alan başlıca kanallar (Koçel, 2011: 410);

- ✓ İnformel gruplar,
- ✓ Yöneticinin informel ziyaretleri,
- ✓ İşletme içinde gerçekleşen sohbetler,
- ✓ Dedikodular ve söylenti ağları,
- ✓ İnformel sanal iletişim kanalları,
- ✓ Sosyal etkinlik ve faaliyetlerdir.

İnformel gruplar; biçimsel olmayarak bir arada bulunan, birbirleri ile sürekli olarak iletişim ve ilişki kuran, ortak norm ve değerleri olan, belirli çıkar veya amaçları var olan gruplara informel gruplar denilmektedir. İnformel gruplarda da bir lideri bulunmaktadır ve grup üyeleri bu liderin çevresinde toplanmaktadır. Kurumlardaki İnformel gruplar yöneticileri ve yönetsel süreçleri olumlu ya da olumsuz bir biçimde etkilemektedirler. Yöneticinin tarafında yer almakta olan bu gruplar yöneticiler ve yönetim açısından birer avantajdır. Tüm yöneticiler isteseler ya da de istemeseler de işletme içerisinde informel gruplar ile çalışmak ve bunları idare etmek durumundadırlar (Aytürk, 2007:229). İşgörenler birbirlerine yakın olmasalar dahi sosyal, kişisel ya da işle ilgili hususlarda iletişimsel manada gereksinimlerini karşılayabilmek amacı ile informel grup kurma isteği duymaktadırlar (Fay, 2011: 212). İnformel grupların formel yapılarda olduğu gibi örgütsel kuralları bulunmamaktadır. Çeşitli departmanlarda

faaliyet gösteren birkaç işgörenin öğlen yemeğinde ya da kahve molalarında buluşmaları informel gruplara örnek olarak gösterilebilmektedir. Bunun yanında çıkar ve arkadaşlık grupları da informel gruplar arasındadır (Robbins ve Judge, 2012: 131).

Yöneticilerin informel ziyaretleri; bu tür ziyaretler yöneticinin işle ilgili durumlarda işgörenlerin arasına direkt olarak karıştığı ziyaretlerdir. İnformel ziyaretler, katı bir yönetim anlayışından farklı olarak yöneticilerin işgörenlerle etkileşimde bulunmalarını ifade etmektedir. Bu ziyaretler planlanmamıştır ve resmi görüşmelere göre daha samimidir, böylece yöneticiler işgörenler ile daha rahat bir sohbet etme imkânı bulmaktadırlar. Yöneticiler informel ziyaretler ile işgörenlerin gerçek ihtiyaç ve beklentilerini belirleyebilmek ve işgörenlerin işe ilişkin bakış açılarını anlayabilme imkânı sunmaktadır. İnformel ziyaretler, yönetici ve işgörenler arasındaki var olan iletişimi engellerini ortadan kaldırmaktadır. Yöneticilerin gerçekleştirdikleri informel ziyaretler yönetimin işgörenlere karşı ilgi ve tutumlarının bir göstergesi durumundadır ve böylece işgörenlerin moral ve motivasyonu artarak, faaliyetlere katılımları teşvik edilmiş olmaktadır. İşgörenleriyle etkileşim ve iletişim gerçekleştiren yöneticiler ve çalışanlar arasında güvene dayanan ilişkiler ve sağlıklı bir iletişim gerçekleşmektedir (Bektaş ve Erdem, 2015: 129).

Kurum içi sohbetler; bu tür konuşmalar genellikle hazırlık gerektirmeyen günlük konuşmalardan oluşmaktadır. Kişilerin sohbet etmeleri onları birbirine daha çok yaklaştırır ve birbirlerini anlayabilmelerine yardımcı olmaktadır. İnsanların sosyal varlık olması nedeniyle işgörenler arasında sohbetler de birer sosyal ihtiyaçlardır. Sohbet konuları kimi zaman işle ilgili olurken kimi zaman da iş dışı konulardan meydana gelmektedir. Örgüt içindeki sohbetlerde, işgörenler karşılıklı olarak tartışarak bir problemi çözmeye, etkin biçimde müzakere yapabilmeye ve çeşitli çözüm yolları bulabilmeye teşvik edilmelidirler. Yöneticiler de büyük olmayan sorunları çözebilmek amacıyla örgüt içindeki sohbetlere katılabilmektedirler ve böylece işgörenlerin kendilerini ifade edebilmelerine olanak tanıyarak daha önemli olan sorunların çözülebilmesi amacıyla işgörenleri teşvik edebilmektedirler. Bu tür sohbetler arttıkça yöneticiler ve işgörenler arasındaki ilişkiler daha da güçlenmiş olacaktır (Bektaş ve Erdem, 2015: 130).

Dedikodu ve söylenti ağı; dedikodu ve söylenti, bir organizasyonun informel olmayan iletişim aracıdır. Araştırmacılar, söylentilerin organizasyon hayatının kaçınılmaz bir parçası olduğunu kabul etmektedirler. Gayrı resmi ağlar, insanların etkileşime girmesinin doğal bir sonucudur. Söylentiler, çeşitli şekillerde örgütsel etkinliğin geliştirilmesine yardımcı olabilmektedir. Bekleyen sorunların belirlenmesine yardımcı olabilir, örgütsel değişim için erken uyarı sinyali görebilir ve ortak bir organizas-

yon kültürü yaratmak için bir araç durumundadırlar. Uzmanlar, çalışanlar resmi iletişimlerden daha çok dedikodu bilgiye inanmaya daha yatkın olduklarından, söylenti faaliyetini sınırlamaya yönelik herhangi bir girişimin, yönetimin güvenilemeyeceğine dair çalışan inançlarını teşvik ettiği düşünülmektedir (Crampton, vd., 1998: 570).

Söylenti ve dedikodu ağı başlı başına bir medya konumundadır. Kimi zaman iletişim faaliyetlerini başlatan kimi zaman da iletişim faaliyetlerini sonlandıran dedikodu ve söylentilerin dâhil oldukları informel kanallar, formel kanallar ile beraber denetimli bir biçimde kullanılmalıdırlar (Solmaz, 2006: 565). İnformel iletişimdeki söylenti ve dedikodu; işgörenlerin kendileri, işleri ve işletmeleri hakkında konuşmak hususundaki psikolojik gereksinimlerini gidermekte, işgörenler ve işletme hakkında yöneticilere ihtiyaç duydukları geri bildirimleri sağlamakta ve kurumun ruhu hakkında üst yönetimdekiler bilgilendirmektedir. Dedikodular ve söylentiler, yönetime güncel çeşitli haberleri iletmekte, mevcut mesajları anlaşılır bir hale getirmekte, işgörenlerin kurumla ilgili algı hislerini açığa çıkarmakta, deneyim ve tecrübelerin paylaşılmasını kolaylaştırmakta, örgütün değer ve inançlarını tanıtmakta ve kuruma karşı aidiyet duygusunu yaratmaktadır. Bu yönü ile dedikodular ve söylentiler, var olan iletişim boşluklarını doldurmakta ve işletmelerin eylem ve faaliyetlerine anlam kazandırmaktadır (Erol ve Akyüz, 2015: 151).

İnformel sanal iletişim; işgörenlerin iş dışındaki ya da işle ilgili konularda duygu, düşünce ve isteklerini belirli kurallara bağlı olmadan elektronik iletişim kanallarıyla karşısındakine ulaştırması durumudur. İnformel gerçekleşen sanal iletişim, işgörenlerin bire bir iletişim kurmaktan çekindikleri veya yüz yüze iletişim kuramadıkları zamanlarda gerçekleşme hızını arttırmaktadır (Eğinli ve Bitirim, 2008: 136). Böylece internet, diğer iletişim araçlarında bulunmadığı kadar dedikodu ve söylentiye imkân vermektedir. Yapılan araştırmalara göre Türkiye'de sosyal ağlarda geçirilen süre ziyaretçi başına sekiz saatten fazladır (Bektaş ve Erdem, 2015: 134).

Sosyal etkinlikler; kişilerin sosyal gereksinimlerini karşılayabilmek, bilgi ve fikir alışverişinde bulunabilmek, eğlenebilmek, güzel zaman geçirebilmek amacıyla düzenlenen etkinliklerdir. Sosyal etkinlikler kurumlar üzerinde birçok olumlu etki yaratmaktadırlar. Sosyal etkinlikler örgütsel iklimi de etkileyerek işgörenlerin iş arkadaşlarıyla kurdukları ilişkileri düzenlemekte ve örgütsel performansı da arttırmaktadır (Bektaş ve Erdem, 2015: 137).

3.3.2. İnformel İletişimin Örgütsel Yararları

İnformel iletişimin önemini vurgulayan, en dikkat çekici yanlar şunlardır; resmi olmayan iletişim, resmi bir iletişimden daha hızlı çalışmaktadır, resmi iletişim engellense bile gayrı resmi iletişim engellenememektedir (Ahsan ve Panday, 2013: 589).

İnformel iletişim ve ilişkilerin olumlu işlevlerinden bir diğeri; paydaş grupların dolaysız ve doğrudan bir şekilde işe katılıyor olmaları ve alınan kararların ortak alınmasıdır ve bu durum işgörenlerin gruba ve kuruma ait olma, ayrıca güven duygusunu geliştirmek de oldukça önemlidir. İnformel ilişkiler, gruptaki üyeler arasındaki duygu transfer ve akışını arttırmaktadır, böylece de sevgi, birlik, anlayış ve dayanışma kuruma egemen olabilmektedir (Memduhoğlu ve Saylık, 2012: 6-7). Resmi olmayan iletişimin önemine rağmen, eşgüdüm sağlamak için bir mekanizma olarak düşünürken, bu süreçte önemli bir risk söz konusudur. Resmi olmayan iletişimin başarısı, büyük oranda ilgili taraflar arasındaki güvenilirlik seviyesine bağlıdır (Ahsan ve Panday, 2013: 590).

İnformel yapının örgütlerdeki gelişim ve varlığının sağlamış olduğu en az üç yarardan söz edilebilmektedir; ilki, informel yapılar, bu ağlar içerisinde yer almakta olan işgörenler için bir tatmin unsuru oluşturmaktadır. İkincisi, informel yapı, örgüt içerisindeki bireyler için bir destek kaynağı durumundadır. Bir diğeri ise, informel yapı içerisinde bulunan işgörenler için haberleşme kaynağı konumundadır. İnformel kanallar yalnızca haber taşımaz bunun yanında, tecrübelerin paylaşılması yeniliklerin öğrenilmesi ve aktarılması, iş birliği yapılması, fikir alışverişlerinde bulunulması amacı ile de kullanılmaktadır (Thompson, 2003: 112-114).

Bir başka bakış açısına göre informel örgütlerin faydaları şunlardır (Atak, 2005: 64):

- ✓ Kurumun iletişim yükünün çoğunu üstlenerek resmi iletişime katkıda bulunur,
- ✓ İyi yönetildiğinde, yöneticiler için çok etkili bir araç haline gelir,
- ✓ Yöneticilere dilek, şikayet ve soruların iletilmesi için resmi bir iletişim aracı olarak hizmet etmek,
- ✓ İşletmelerin çevresel değişiklikler hakkında zamanında bilgilendirilmesini ve gerekli önlemleri almasını sağlar,
- ✓ Kurumların çevrelerinde gerçekleşen değişiklikleri vaktinde öğrenebilmesini ve ilgili tedbirleri almasını sağlar,
- ✓ Faaliyet ve görevlerin grup ve takım çalışmalarında etkili olarak devam ettirilebilmesini sağlamaktadır.

İnformel ilişkilerin, işletmeler için birçok yararı olmasına karşın birtakım problemleri de beraberinde getirebilmektedir. Bu tür ilişkiler zamanla disiplin sorunları yaratabilmektedir bunun yanında örgütlerde sendikacılık, hemşerilik vb. demografik ya da sosyo-kültürel benzer özelliklere dayanan gruplaşmalar, çatışma riski doğurmaktadır. Söylentiler ve dedikodular da çarpıtılmış bilgilerin veya eksik bilgilerin yayılmasına neden olarak yıkıcı bir etki yaratabilmektedir. Kurum içerisinde aşırı bir samimiyetin var olması, yöneticinin ve kuralların önemsenmemesine, kontrol ve denetimin zayıflayabilmesine ve görevlerin aksayabilmesine neden olabilmektedir (Memduhoğlu ve Saylık, 2012: 7). Yöneticiler informel iletişim yapılarını kurumdan kaldırmak yerine, bu yapıları kendi istekleri yönünde ve kontrollerinde kullanmalıdırlar (Atak, 2005: 63-65).

İşyerindeki informel iletişim, bir dizi önemli bireysel ve örgütsel sonuç ile ilişkilidir. Gayri resmi iletişim ağları, resmi iletişim eksikliklerinin giderilmesine, karar alma süreçlerinin iyileştirilmesine ve yeniliğin teşvik edilmesine yardımcı olur. Araştırmacılar, küçük sohbetlerin sosyal etkileşimi yapılandırmaya yardımcı olduğunu, belirsizliği azalttığını ve sosyal içermeyi sağladığını iddia etmektedir. Gayri resmi iletişimin örgütsel stres ve tampon etkilerini doğrudan etkilediği, çalışan davranışını etkilediği ve sorunların çözümüne yardımcı olan temel değerleri açıklığa kavuşturduğu ve güçlendirdiği bilinmektedir (Fay, 2011: 21).

SONUÇ

İnformel iletişim, üyeler arasında bilgi alışverişini ve çalışmaları hakkında mesaj alışverişini organize etmekten çok daha fazlasıdır. Gayri resmi iletişim, daha çok olumlu bir atmosfer ve organizasyon içinde ilişkiler yaratmakla ilgilidir. Golden ve Veiga (2005) araştırmalarında informel etkileşimlerin azaltılmasıyla problemlerin etkili çözümünde elde edilen bilginin de azaldığını ve iş yükünün arttığını; Marshall, Michaels ve Mulki (2007) işyerinde çalışanların sorunlu iş ilişkileri olması ile iş stresi ve tükenmişliğin arttığını, iş doyumu ve bağlılığın azaldığını; Kirkhaug (2010) örgüt üyelerinin iletişim ihtiyaçlarını örgüt içi iletişimde özellikle yatay yönlü informel ilişkilerden daha fazla memnuniyet duydukları sonucuna ulaşılmıştır.

Örgütleri yalnızca formel kanallar ile yönetebilmek hemen hemen imkânsız bir durumdur. Örgütlerin homojen olmaması heterojen sebebiyle grup üyelerinin benzer olan amaçlar yönünde alt gruplar meydana getirmeleri kaçınılmazdır. Yöneticilerin görevi, bu şekilde oluşmuş olan gruplardaki iletişim kanallarından faydalanarak informel grupları da denetim altında tutmalarıdır. İnformel iletişim yapıları esnek ve oldukça hızlı çalışabilme temposunda olmaları nedeniyle alt kademedeki işgörenlerin öneri ve görüşlerinin üst kademelere aktarılması hızlanmaktadır. İnformel iletişim

işgörenlerin yaratıcılıklarını ortaya çıkarmaktadır. Bu sebeple informel iletişim yapısını daima korkulan bir durum, formel iletişimi engelleyen tehlike şeklinde görmemek gerekmektedir. Aksine iyi bir kontrol altında tutulursa, formel iletişim boşluklarını da bilinçli olarak doldurabilme ve destekleyebilme rolünü üstlenecektir (Atak, 2005: 63-65).

İşletme içinde iyi iletişim kurmak işgörenler arasındaki manevi bağları güçlendirirken çalışanların kendileri hakkındaki konularda konuşmalarda psikolojik ihtiyaçlarını ortadan kaldırmakta ve uyumu sağlamaktadır. Özellikle büyük kuruluşlarda, işgörenlerin ait olma duygusu gibi inançlarını güçlendirmek oldukça zordur. Bu ancak iyi işleyen bir iletişim sistemi sayesinde mümkün olabilecektir. Yöneticiler işgörenler arası uyumu güçlendirebilmek için informel iletişime gereken önemi vermelidirler.

KAYNAKÇA

Ahsan, A. K. and Panday, P. K. (2013). "Problems of coordination in field administration in bangladesh: does ınformal communication matter?", *International Journal of Public Administration*, 36(8), 588-599.

Atak, M. (2005). "Örgütlerde resmi olmayan iletişimin yeri ve önemi", *Havacılık ve Uzay Teknolojileri Dergisi*, *2*(2), 59-67.

Aytaç, Ö. (2004). "Örgütler: Sosyolojik bir perspektif", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *14*(1), 189-217.

Aytürk, N. (2007). *Yönetim sanatı, etkili yönetim ve yöneticilik becerileri,* Geliştirilmiş 5. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım,Ankara.

Barutçu, E., ve Haşıloğlu, S. B. (2010). "Organizasyonlarda internet'in informal ve viral iletişim aracı olarak kullanımı", *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergileri*, *1*(2), 5-16.

Bektaş, M. ve Erdem, R. (2015). "Örgütlerde informal iletişim süreci: kavramsal bir çerçeve", *Journal of Economics & Administrative Sciences/Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *17*(1): 125-139.

Bottomore, T. B. (2015). *Toplumbilim: Sorunlarına ve Yazınına İlişkin Bir Kılavuz,* (Cev: Unsal Oskay), İnkılap Kitapevi, İstanbul.

Crampton, S. M., Hodge, J. W., and Mishra, J. M. (1998). "The informal communication network: Factors influencing grapevine activity", *Public Personnel Management*, *27*(4), 569-584.

Doğan, İ. (2014). *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar,* Pegem Yayıncılık, İstanbul.

Dönmezer,S.(1982). *Sosyoloji* (8. Baskı). Savaş Yayınları, Ankara.

Durukan, H. (2003). "Yönetimde insan ilişkileri", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 11(2), 277-284.

Eğinli, A. T. ve Bitirim, S. (2008). "Kurumsal başarının önündeki engel: Zehirli (Toksik) iletişim", *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 5(3), 124-140.

Erdoğan, İ., (2005) İletişimi Anlamak, Erk Yayınları, Ankara.

Ergen, E. (2011). "Turning the informal communication network of an organization into a knowledge tool through communities of practice. *Management Knowledge and Learning International Conference*, 1-13.

Erkal, M. 2011. *Sosyoloji (Toplumbilim),*Der Yayınları, İstanbul.

Erol, Y., ve Akyüz, M. (2015). "Dünyanın en eski medyası: dedikodunun örgüt düzeyindeki işlevleri ve algılanışı: sağlık örgütlerinde bir alan araştırması", *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 7(2), 149-166.

Fay, Martha J. (2011), "Informal communication of co-workers: a thematic analysis of messages", Qualitative Research in Organizations and Management: An International Journal, 6(3): 212 – 229.

Golden, T. D. and Veiga, J. F. (2005). "The impact of extent of telecommuting on job satisfaction: Resolving inconsistent findings", Journal of Management, 31(2), 301- 318.

Gürüz, D. ve Yaylacı, Ö. G., (2004), *İletişimci gözüyle insan kaynakları yönetimi*, Media Cat Kitapları, İstanbul.

Kirkhaug, R. (2010). "Conditions for communication in risk exposed organisations", Journal of General Management, 36(2), 23-36.

Koçel, T. (2011). *İşletme Yöneticiliği*, Beta Basın Yayın, İstanbul.

Marshall, G. W., Michaels, C. E., and Mulki, J. P. (2007). "Workplace isolation: Exploring the construct and its measurement", *Psychology & Marketing*, *24*(3), 195-223.

Memduhoğlu, H. B. ve Saylık, A. (2012). "Okullarda informel ilişkiler ölçeğinin geliştirilmesi ve bazı değişkenler açısından incelenmesi", *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi,* 9(1), 1-21.

Robbins, Stephen P. and Judge, Timothy A. (2012). *Örgütsel davranış*, Çev. İnci Erdem, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Sabuncuoğlu, Z. (1984). *Çalışma Psikolojisi* (2. Basım), Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.

Seker, S. E. 2014. "Hawthrone Etkisi", *YBS Ansiklopedi*, 1(3): 17-19.

Solmaz, B. (2006). "Söylenti ve dedikodu yönetimi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 563-575.

Thompson, B. L., (2003), *Yeni Yöneticinin El Kitabı*, Çev: Vedat G. Diker, Hayat Yayınları, İstanbul.

Türkkahraman, Mimar. 2009. "Teorik ve fonksiyonal açıdan toplumsal kurumlar ve kurumlar arası ilişkiler", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,*14(2), 25-46.

Uğurlu, C. T. (2014). "İnformal iletişim ölçeği geçerlik ve güvenirlik çalışması", *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(3): 86-100.

Uzun, H. (2012). "Üretim sürecinde informel ilişkiler (teknoloji üretim merkezleri)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2): 210-218.

White, L., Currie, G., and Lockett, A. (2016). Pluralized leadership in complex organizations: Exploring the cross network effects between formal and informal leadership relations", *The Leadership Quarterly*, 27(2), 280-297.www.tdk.gov.tr

Yılmaz, A. S. (2007). İnformel ilişki şekillerinin kurumsal yapılara yansımaları (Elazığ'daki kamu görevlileri üzerine sosyolojik bir araştırma), *Yayınlanmamış Doktora Tezi,* Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Bölüm 4

ÖRGÜTSEL GÜVENİN MOTİVASYON ÜZERİNDEKİ ETKİSİ İLE İLGİLİ BİR ALAN ARAŞTIRMASI

Gökhan ULUDAĞ[1]

1 Dr. Gökhan ULUDAĞ. Emniyet Genel Müdürlüğü email: guludagg@hotmail.com

GİRİŞ

Günümüz dünyası içerisinde insanların ve organizasyonların başarılı olabilmeleri için çağın yeniliklerine ayak uydurmaları gerekmektedir. Özellikle ticari alanda başarılı olmak ve daha fazla para kazanmak isteyen organizasyonlar en son çıkan teknolojik yeniliklerle insanları cezbetmek istemektedirler.

Teknolojik yenilikler kadar önemli olan diğer bir konuda çalışanlarla organizasyon arasında gerçekleşen iletişim ve çalışanlara yönelik uygulanan yaklaşımlardır. Organizasyonların ürettiği ürünlerin kalitesi; rakiplerine göre daha fazla tercih edilebilirlik, sektörde zirvede kalma ve prestij sağlayabilmektedir. Bu avantajları elde etmek için çalışanları yeterince motive ederek, bir işi yaparken zoraki olarak değil gönüllü olarak yapmalarını, haz almalarını ve inanmalarını sağlamak gerekmektedir. Aksi taktirde yaptığı işi gönüllü olarak yapmayan bir çalışan yapılan işin kalitesini de organizasyonun prestijini de olumsuz etkileyebilir.

Çalışanların motive olması için çok farklı nedenler bulunabilir. İnsanlar doğaları gereği ilgi duyduğu alanlar birbirinden farklı olması nedeniyle, kimi çalışanlar maddi kaynaklarla; para, tatil, yüksek sicil notu, kimileri ise; yaptığı işe anlam yüklemesiyle topluma ya da insanlığa faydalı olacağı düşüncesiyle ya da üstleri tarafından takdir edilerek motive olabilirler.

Çalışanları motive eden unsurlardan birisi de örgüte güven unsurudur. Çalışanlar görevlerini yerine getirirken, görev yaptıkları organizasyonun belli bir disipline göre hareket ettiğini, amacını, hedeflerini, çalışanlarından neler istediğini bilirse ve yönetici pozisyonunda bulunanlar yanlış giden durumlar karşısında çalışanlarla zaman zaman toplantılar yaparak, sorunlarını dinleyerek çözüm üretmeye çalışırsa, çalışanların işten atılma, fiziki ya da maddi olarak daha sıkıntılı bir göreve getirilme, ya da mobbing' e maruz kalma korkusu yaşamadığı bir ortamda örgütsel güven sağlanmış olacaktır.

Örgütsel güven sayesinde motivasyonu artan bireyler yaptıkları işe bir anlam yükleyerek hizmet kalitesinin artmasına ve bu sayede organizasyonun hem ekonomik açıdan hem de prestij açısından kazanç elde etmesine yol açmış olacaklardır.

1. Teorik Çerçeve

1.1. Örgütsel Güven

Organizasyonlar için en önemli konulardan birisi de örgütsel güven kavramıdır. Güven duygusu insanların kendilerini huzur içerisinde hissetmelerini sağlayan çok önemli bir unsurdur.

20. yüzyılın ikinci yarısında araştırmacılar tarafından yönetsel ve organizasyonel etkinliğin ön şartlarından birisi olarak güvenin önemi daha iyi anlaşılmıştır. Sonrasında ise insanlar arasındaki güvenin kişi, grup ve örgütsel çıktılar (çalışan performansı, iş doyumu, örgütsel vatandaşlık, problem çözme yeteneği ve koordinasyon gibi) üzerindeki olumlu etkilerini tespit etmişlerdir. Günümüzde, güven sosyal sermayeyi temin edebilmek, çalışanların sorumluluk bilincini artırmak ve çalışanlar arasındaki bilgi paylaşımını daha iyi noktaya getirmeyi amaçlayan örgütsel girişim olarak tekrar ortaya çıkmıştır (Thomas vd., 2009: 287).

Güven birçok bilim dalı içerisinde kullanılan bir kavram olması nedeniyle ortak noktaları olmasının yanı sıra ayrı anlamlar da ifade etmektedir.

Güven, insanlar arası ilişkiler, örgütsel roller ve karşılıklı elde edilen tecrübe neticesinde oluşan bağımlılıktır (Özmen, 2012: 10). Güven kişi üzerine oturtulan bir olgu olmasına karşılık, insanlar arasında olduğu gibi organizasyon düzeyinde de gerçekleşebilmektedir. Fakat kişiye güven ve örgüte güven farklı anlamlara gelmektedir. Normal yaşam içerisinde bireyler arasında gerçekleşen güven "kişisel güven" olarak belirtilirken, örgütsel ilişkiler neticesinde gelişen güven ise "örgütsel güven" olarak belirtilmektedir (Bachmann, 2003: 63). Örgütsel güven organizasyon içindeki şahısların karşılıklı tutum ve inançlar üzerine oturan ve işbirliği içinde olma anlayışını destekleyen faaliyetlere duyulan inanç olarak ifade edilmektedir (Chathoth vd., 2011:234).

Hem insanlar arasında hem de organizasyon içinde güven oluşması kısa sürede gerçekleşmeyebilir. Karşılıklı tecrübeler sonucunda oluşan kanaat neticesinde, sadakat anlayışının pekişmesi beklenilir. Güven duygusu oluştuktan sonra düşünme aşamasının ortadan kalkarak, atılan adımların daha hızlı gerçekleşmesi öngörülmektedir.

Örgütsel güvenin asıl amacı organizasyon içerisinde çalışan kişilerin hoşnut olmasını sağlamak, ifa ettikleri vazifeden haz almalarını sağlamak, organizasyona bağlılık düzeyini artırmak ve işten ayrılma niyetlerini minimum düzeye indirerek faaliyetler uygulanırken oluşabilecek sıkıntıları en düşük seviyeye indirmektir (Dirks ve Ferrin, 2002: 611-612; Chen vd., 2012: 409).

İnsanların birbirlerine olan güveni birçok işi kolaylaştırarak fayda sağladığı gibi güven duygusunun kaybolması da birçok zorluğu beraberinde getirebilir. Güvensizlik halinde yapılan araştırmaların uzun sürmesi, birlikte hareket etme anlayışından uzak durulması ve en önemlisi yeniden güven inşa etmenin oldukça zor olduğu bilinmektedir.

Örgütsel güven; yöneticiye güven ve örgüte güven olarak iki boyuta ayrılır.

1.1.1. Yöneticiye güven

Organizasyonların başarısı için en önemli unsurlardan birisi de bünyesinde bulundurduğu yöneticilerdir. Organizasyon içinde alt, orta ve üst kategoride yöneticiler bulunmaktadır.

Organizasyonların içyapıları değerlendirildiğinde, güven duygusunun temel alındığı düşünülürse, güven halkasının temel unsurlarından birisinin yöneticiler olduğu belirtilebilir. Çünkü yönetici organizasyonun hedeflerine ulaşması için üretim faktörlerini bir araya getiren ve organizasyon içerisinde koordine kuran ve organizasyonu temsil eden ve güçlü durması beklenen kişidir. Bu doğrultuda organizasyon içinde yönetici konumunda bulunan kişinin; tutarlı davranışlar sergilemesi, saygı duyulan kişi olması, kendisine verilen sorumluluğu üstlenmesi, etkili iletişim kabiliyetine sahip olması, görev alanlarına ilgili olabilmesi unsurlarına sahip olması düşünülmektedir (Whitener vd., 1998: 516).

Organizasyonların kaynaklarını kullanımının verimli uygulanmasında birincil düzeyde sorumluluk sahibi olan yöneticilerin, en önemli kaynakları olan insan unsurundan maksimum seviyede fayda sağlamak için organizasyon içerisinde yöneticiye güven boyutunu pekiştirmeleri gerekmektedir (Gök, 2011: 11).

Yöneticisi ile güven bağını geliştiren çalışanların karşılaştığı problemleri çekinmeden ve rahat bir tavır içerisinde dile getirdiği de gözlenmektedir (Fulk vd., 1985: 304).

Organizasyon içerisinde yöneticiler anahtar rolü oynamaktadırlar. Çalışanların kendilerini şekillendirdiği kişiler yöneticilerdir. Yöneticilerin işini sağlam yaptığı, boşa zamanını harcamadığı, çalışanları ile iyi iletişim kurduğu ve onları yapıcı olarak denetlediği durumlarda; çalışanlarda gerekli özveriyi ve disiplini sergileyebilirler, aksi durumlarda yöneticilerin iş kontrolünü yapmadığı, çalışanları ile iletişim kurmadığı ve denetleme yapmadığı durumlarda; kalitesiz hizmetin gerçekleşmesi ve organizasyon içindeki yanlış bilgilerin dolaşması söz konusu olabilir.

Bazı organizasyonların başarılı yöneticilerle prestij elde etmesi ve hatta onlarla anılması dahi mümkündür. Bu nedenle yöneticilerin her alanda çalışanlara güven vermesi ve örnek olması beklenilir.

1.1.2. Örgüte güven

Örgütsel güvenin bir diğer alt boyutu da örgüte güvendir.

Çalışanların organizasyonun kendilerine karşı sergilediği yaklaşımına olan algısı şeklinde belirtilmektedir (Mishra vd., 1990: 443-485). Organizasyonun çalışanlar adına doğru kararlar alacağına, onları mağdur durumuna sokacak eylemlerden uzak duracağına olan inanç örgüte güvenin alt yapısını oluşturmaktadır. Çalışanlar nezdinde bu inancın gerçekleşmiş olması örgüte karşı güven oluştuğunu yansıtmaktadır (Güleryüz, 2017: 7). Organizasyonların mahiyeti altında çalışanlara gerekli güveni sağlaması, çalışanların görevlerini yerine getirirken özgüven içerisinde çalışmaları, kaygı, endişe ve korkudan uzak hareket etmeleri için önemli bir durumdur.

Örgüte duyulan güven, dürüst ve adil bir yönetim anlayışının, huzurlu bir iş ortamının, işe alınan şahısların ve oryantasyon sürecinin önemsendiği, bağlılığın gerçekleştirilmeye çalışıldığı bir örgütsel yapı ile sağlanabilir. Bir organizasyonun güçlü bir mali yapısı varsa ve objektif bir performans değerlendirme anlayışı varsa ve bu organizasyon uzun süreli istihdam gerçekleştiriyorsa çalışan için örgütsel güvenin temelleri atılmış sayılır (Kılıç, 2015: 59). Organizasyonun çalışanlarına sağladığı güvenle birlikte çalışanlar, organizasyonlarının ve kendi hedefleri için gerekli planlamaları yapabilirler, aksi durumlarda, maaş alabilme, işten atılma, görev yeri değişikliği gibi çalışanları stres altında bırakan sorunlarla işe tam konsantre olamayabilirler.

Bir organizasyona güven duyulmasının unsurlarından birisi de organizasyonun faaliyetlerini uygulama aşamasında gösterilen değer ve bunun sonucu olarak gösterilen saygı olarak düşünülmektedir. Bunun neticesi olarak çalışanın organizasyona bağlılığı güçlü bir hal alarak yapılan işi özümsemesi ve organizasyonun değerlerine uygun tarzda hareket etme eğiliminde olduğu gözlenmiştir (Eisenberger vd., 1990: 51-59). Organizasyonların çalışanlarına gerekli değeri vererek, öncelikle olarak insan oldukları ve duygularının da olduğunu düşünerek yaklaşması son derece önemlidir. Nitekim insanlar kurma kolu olan robotlar değillerdir. Bu nedenle kendilerine yeterli değer verilmesi durumunda örgütlerine olan güvenleri daha sağlam olacaktır.

1.2. Motivasyon

Sosyal hayatın içerisinde sık sık kullandığımız kavramlardan birisi de motivasyon kavramıdır. İş hayatında çalışanların motivasyonu, okulda öğrencilerin motivasyonu, spor karşılaşmalarında sporcuların motivasyonu bunlardan bazılarıdır.

Motivasyon birçok bilim dalının konusu arasındadır. Bu nedenle motivasyon kavramı hakkında çok sayıda tanım yapılmıştır. Bugün hemen hemen tüm insanların, meslek gruplarının ve bilim adamlarının kendilerine özgü motivasyon tanımları bulunmaktadır (Luthans,1995:141). Bu

tanımlardan bazıları şu şekildedir. Pinder (1998:11), motivasyonu; hem iç hem de dış nedenlerden kaynaklanarak işe yönelik davranışı harekete geçiren, bu davranışın yönünü, hangi yoğunlukta olması gerektiğini ve devam edebilirliğini belirleyen bir çeşit enerjik güçler şeklinde ifade etmiştir. Motivasyon insanın içinde var olan ve insanın olumlu ya da olumsuz bazı davranışlar sergilemesini sağlayan ve belirli kişisel istekleri yerine getirebilmesine ve bu sayede tatmin olmasına yol açan güçtür (Bentley, 2006:180). Tanımlara baktığımızda karşımıza şöyle bir sonuç çıkmaktadır. Öncelikle insanları harekete geçiren bir güç sonrasında ise faydalı bir sonuç olduğu anlaşılmaktadır.

Motivasyon çok sayıda amacı karşılamaya yönelik bir süreç olarak değerlendirildiğinde; yönetici pozisyonundaki kişilerin birçok ihtiyacın farkında olması, davranışları değerlendirebilmesi ve her bireyin farklı özelliklere sahip olduğunun bilincinde olması durumu karşımıza çıkmaktadır. Çalışanların amaçlarıyla organizasyonun amaçlarını bir noktada buluşturarak çalışanların organizasyon amaçlarına yönelik vazifelerini yerine getirmelerini sağlayarak; hem çalışanlar hem de organizasyonlar açısından olumlu sonuçlara ulaşmak organizasyonlarda motivasyon uygulamalarının temelini oluşturmaktadır (Tanrıverdi vd., 2017: 536). Organizasyon içerisinde yönetici pozisyonundaki kişilerin sürekli olarak çalışanları motive edecek unsurlar üzerinde gerekli araştırmaları yapmasında büyük yarar vardır.

Motivasyonun herkes için aynı şartlarda gerçekleştiğini söylemek doğru değildir. İnsanlarının yetiştiği kültürel değerler, doğru ve güzel anlayışı, siyasi düşünceye dayalı hayata bakış açısının farklılıkları nedeniyle, motivasyonu etkileyen çok sayıda farklı değişkenden bahsedilebilir. Bu noktada çalışanları motive oldukları durumlara göre ayırt etmek ve bu noktada organizasyonun menfaatleri ile buluşturmanın doğru bir adım olduğu belirtilebilir.

Rasyonel bir motivasyon sisteminin alt yapısını oluşturan ruhbilim ve toplum bilim ilkeleri bulunmaktadır. Bu doğrultuda motivasyonun, hem çalışanlar hem de organizasyonlar açısından faydaları şu şekilde belirtilebilir (Gökçe ve Atabey, 2001:229).

- ✓ Çalışanların ekonomik taleplerini karşılamaya olanak sağlayacaktır.
- ✓ Çalışanların toplumsal taleplerini gidermeye olanak sağlayacaktır.
- ✓ Çalışanların “ego”larını tatminine yol açacaktır.
- ✓ Çalışanların yeteneklerinin gelişmesine neden olacak unsurların ortaya çıkarılmasına olanak sağlayacaktır.

- ✓ Organizasyonların, çalışanların verimliliğine, toplumsal ve ekonomik refah düzeylerinin artırılmasına yönelik bir rekabet ortamı içine sokulmalarına olanak sağlayacaktır.
- ✓ İnsanların liderlik özelliklerinin ve kabiliyetlerinin keşfedilmesine olanak sağlamaktadır.
- ✓ Çalışanları, motivasyon sağladığı imkanlardan daha fazla yararlanmaya yol açarak kişiler arası olumlu rekabeti artıracaktır.

1.3.Motivasyon Boyutları

Motivasyonun kendi içinde iki boyutu bulunmakta olup, bunlar içsel motivasyon ve dışsal motivasyon şeklinde belirtilmektedir.

1.3.1. İçsel Motivasyon

İçsel motivasyon, çalışanların yaptığı işi ilginç ve eğlenceli olduğunu düşünmesi nedeniyle daha fazla özen göstererek çalışmayı istemesidir (Oktuğ ve Özden,2013:5). İnsanların sahip olduğu inançlar, ihtiyaçları, zevk aldığı durumlar, talepleri ve bu talepleri gerçekleştirme arzusundan kaynaklanan hedefleri iç motivasyonu yansıtmaktadır (Durmuş, 2007:8). İçsel motivasyon, insanların içsel güdülere karşı gerçekleştirdiği reaksiyondur. Merak duygusu, öğrenme ihtiyacı, yeteri kadar faydalı olma isteği, sürekli gelişim isteği içsel motivasyona örnek gösterilebilir. İçsel motivasyon, bir şeyden zevk alınması ya da ilginç olarak değerlendirilmesi durumunda harekete geçmeyi içermektedir. Çünkü içsel motivasyon yüksek düzeyde öğrenmeye ve bir şeyler üretmeye yol açmaktadır. İçsel motivasyon insanların harekete geçip görevini yerine getirmesidir (Akbaba, 2006: 345). Tanımlara bakıldığında iç motivasyonun herhangi bir etki olmadan çeşitli etmenler nedeniyle kişinin kendi içinden gelen harekete geçme durumu olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun çok farklı nedenleri olabilmektedir. Kimi insanlarda kabiliyetlerini gösterme arzusu söz konusu iken kimi insanlarda başkalarına yardımcı olmanın kişiye verdiği haz sonucu gerçekleşebilir.

Bir doktorun bir hastanın hayatını kurtarmaktan duyduğu memnuniyet, bir polis ya da askerin ülkesine olan sevgisinden dolayı bir olaya müdahale etmesi, bir öğretmenin geleceğin güzel nesillerini yetiştirmek arzusu nedeniyle daha istekli çalışması içsel motivasyon örnekleri olarak gösterilebilir.

1.3.2. Dışsal Motivasyon

Motivasyonun diğer bir boyutu da dışsal motivasyondur. Dışsal motivasyon, cezadan kaçınma, rekabet ortamı, ödüllendirme, yüksek performans notu gibi dışsal ödülle belirtilmektedir (Dede ve Argün,

2004: 50). Dışsal motivasyon dışsal ödüller, organizasyon ya da yönetici pozisyonunda ki kişiler tarafından gerçekleşen eylemlerin neticesi olarak gerçekleşmektedir (Deci, 1972:113).

Dışsal motivasyona bakıldığında kişiyi harekete geçiren bir dış etmenin olduğu anlaşılmaktadır. Bu dış etmenler kişiden kişiye değişebilir. Kimi insanlar maddi kazançtan, kimisi rütbe terfi etmekten, kimisi tatile gönderilmekten, kimisi ise üstleri tarafından takdir edilmekten motive olabilir. Bu nedenle herkes için aynı dışsal motivasyon unsurunun olduğu söylenilemez. Organizasyon içinde yönetici pozisyonunda bulunan kişilerin çalışanları motive oldukları dışsal unsurlara göre iyi analiz etmesi ve bu doğrultuda adım atması gerekmektedir.

2. Araştırmanın Metodolojisi

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, örgütsel güven ve motivasyon kavramlarını incelemek ve işletmelerde çalışanlar arasındaki bu ilişkileri ortaya koymaktır.

Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de devlet işlerinin sorunsuz bir şekilde yerine getirilmesi ve tüm halkın hizmet alabilmesi için görev yapan kurumlar mevcuttur. Bu kurumlarda çalışan kişilerin örgütsel güvenleri ne kadar fazla ise motivasyonları da o kadar fazla olacak olup, hizmet kalitesini artıracaktır.

Bu araştırma da Ankara İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nde örgütsel güvenin ne düzeyde olduğunun ölçülmesi, hizmet kalitesi ve verimliliğinin artırılması açısından örgütsel güvenin motivasyon ile olan ilişkinin tespit edilmesi noktasında son derece önemlidir.

Literatürde örgütsel güvenin; motivasyon üzerinde etkisine yönelik yapılan çalışmalara katkı sağlaması beklenilmektedir.

2.2. Araştırmanın Evreni – Örneklemi

Araştırma evrenini Ankara İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü il merkezinde çalışan toplam 140 personel oluşturmaktadır. Bu doğrultuda ilgili kamu kurum müdürü ile yüz yüze görüşme yapılarak gerekli izin alınmış olup, İl müdürlüğünde görev yapan personel yardımıyla anket soruları 125 personele ulaştırılmış, anketlerin doldurulmasının ardından anketler toplanmıştır. Toplanan anketlerden eksiksiz olarak ulaşan 113 anket değerlendirilmeye tabi tutulmuştur

Ankara da İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nde çalışan personelin bir bölümünün periyodik şekilde görev yapmaları nedeniyle, çalışan

personele; kurumundaki biriminde istenilen zamanda ulaşılamaması araştırmada karşılaşılan zorluklardadır.

2.3. Araştırmanın Hipotezleri Ve Modeli

Araştırma kapsamında test edilen hipotezler ise şunlardır:

H1. Yöneticiye güven ile içsel motivasyon pozitif ve anlamlı ilişkilidir.

H2. Yöneticiye güven ile dışsal motivasyon pozitif ve anlamlı ilişkilidir.

H3. Örgüte güven ile içsel motivasyon pozitif ve anlamlı ilişkilidir.

H4. Örgüte güven ile dışsal motivasyon pozitif ve anlamlı ilişkilidir.

H5. Örgütsel güven genel düzeyi ile motivasyon genel düzeyi pozitif ve anlamlı ilişkilidir.

Şekil 1: *Araştırma Modeli*

2.4. Araştırmanın Yöntemi ve Ölçüm Aracı

Çalışma anket yoluyla yapılmıştır. Anket formunun birinci bölümü örneklemde yer alanların yaş, cinsiyet, öğrenim durumu, medeni durum, iş tecrübesi ve görevi gibi özelliklerin yer aldığı demografik bilgileri içermektedir.

Araştırmada kullanılan diğer ölçek örgütsel güven ölçeği olup Nyhan ve Marlow (1997) tarafından geliştirilmiş ve Demircan (2003) tarafından Türkçeye çevrilmiştir. 12 sorudan oluşmaktadır. Örgütsel güven ölçeğinin güvenilirlik düzeyi 0,970 olduğu, yöneticiye güven alt boyutunun güvenilirlik düzeyi 0,972 olduğu ve örgüte güven alt boyutunun güvenilirlik düzeyinin 0,878 olduğu ve kullanım için uygun olduğu anlaşılmaktadır.

Motivasyon ölçeği, Chiang ve Jang (2008) "An Expectancy Theory Model For Hotel Employee Motivation" adlı makalelerindeki sorular Türkçeye çevrilerek uyarlanmıştır. 1, 2, 3, 4, 5, 7. sorular içsel motivasyon, 6, 8, 9. sorular ise dışsal motivasyon düzeylerini ölçmektedir (Chiang ve Jang 2008), İstatiksel olarak anlamsız bulunan 7. Soru değerlendirilmeye alınmamıştır. Motivasyon ölçeğinin güvenilirlik düzeyinin 0,941 olduğu, içsel motivasyon alt boyutunun 0,928 olduğu, dışsal motivasyon alt boyutunun 0,913 olduğu ve kullanım için uygun olduğu anlaşılmaktadır.

2.5. Verilerin Analizi

Verilerin değerlendirilmesinde SPSS 21.0 istatistik programını kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen veriler, araştırmanın amacı doğrultusunda çeşitli istatistik metot ve test teknikleri (frekans dağılımı, ortalama, t-testi, anova, regresyon, korelasyon) kullanılarak yorumlanmıştır. Verilerin değerlendirilmesi, katılımcıların her bir soruya verdikleri cevapların toplam puanları üzerinden yapılmış olup, istatistikî anlamlılık düzeyi $p<0.05$ olarak kabul edilmiştir.

Tablo 1. *Demografik Değişkenlerin Frekans ve Yüzde Değerleri*

Temel Demografik Sonuçlar		F	%
Cinsiyet	Erkek	60	53,1
	Kadın	53	46,9
Medeni Durum	Evli	78	69
	Bekâr	35	31
Eğitim Durumu	İlköğretim	4	3,5
	Lise	24	21,2
	Yüksekokul	16	14,2
	Lisans	58	51,3
	Lisansüstü	11	9,7
Yaş Aralığı	18-31	12	10,6
	31-41	35	31,0
	41-51	38	33,6
	51-61	28	24,8
Çalışma süresi	0-5 Yıl	13	11,5
	6-10 Yıl	24	21,2
	11-15 Yıl	18	15,9
	16-20 Yıl	16	14,2
	21 ve üstü	42	37,2
Görev Unvanı	İşçi ve diğer	27	23,9
	Memur	45	39,8
	Şef- Birim Sorumlusu	7	6,2
	Uzman	28	24,8
	Şube Md.	6	5,3
Toplam			**100**

Araştırmaya katılanların % 53.1'i erkeklerden oluşmakta olup 60 kişidir, % 46.9'u ise kadınlardan oluşmakta olup 53 kişidir. Araştırmaya katılanların % 69 u evlilerden oluşmakta olup 78 kişidir, %31 ise bekârlardan oluşmakta olup 35 kişidir. Araştırmaya katılanların %3,5' si ilköğretim mezunu olup 4 kişiden oluşmaktadır, % 21.2' si lise mezunu olup 24 kişiden oluşmaktadır, % 14,2'si yüksekokul mezunu olup 16 kişiden oluşmaktadır, % 51.3'ü lisans mezunu olup 58 kişiden oluşmaktadır, % 9.7i ise lisansüstü eğitim almış olup 11 kişiden oluşmaktadır. Araştırmaya katılanların % 10.6' sı 18-31 yaş aralığında olup 12 kişiden oluşmaktadır, % 31'i 31-41 yaş aralığında olup 35 kişiden oluşmaktadır, % 33'6 sı 41-51 yaş aralığında olup 38 kişiden oluşmaktadır, % 24.8 51-61yaş aralığında olup 28 kişiden oluşmaktadır. Araştırmaya katılanların % 11.5'i 0-5 yıl arasında çalışmakta 13 kişiden oluşmaktadır. % 21'2 si 5-10 yıl arasında çalışmakta 24 kişiden oluşmaktadır. % 15.9' u 10-15 yıl arasında çalışmakta olup 18 kişiden oluşmaktadır. % 14.2'si 15-20 yıl arasında çalışmakta olup 16 kişiden oluşmaktadır. % 37.2'si 20 yıl ve üzeri süredir çalışmakta olup 42 kişiden oluşmaktadır. Araştırmaya katılanların % 23.9 işçi ve diğer olarak çalışmakta olup 27 kişiden oluşmaktadır, %39.8' i memur olarak çalışmakta olup 45 kişiden oluşmaktadır, % 6.2'si şef/birim sorumlusu olarak çalışmakta olup 7 kişiden oluşmaktadır, % 24.8'i uzman olarak çalışmakta olup 28 kişiden oluşmaktadır, % 5.3' ü ise şube md. ve şube md. yrd olarak çalışmakta olup 6 kişiden oluşmaktadır.

2.6.1.Faktör Analizi

Tablo:2 *Örgütsel Güven için Faktör Analizi*

KMO ve Bartlett's Test		
Örneklem Yeterliliğine Yönelik Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Değeri		,883
Bartlett Testi Sonuçları	Ki- Kare Değeri	1139,227
	Serbestlik Derecesi (sd)	36
	Anlamlılık Değeri (Sig.)	,000

Yapılan çalışmada anket soruları KMO testi doğrultusunda incelenmiş ve değeri 0,883 olarak belirlenmiştir. Örneklemin yeterliliği çok iyi olarak değerlendirebilir.

Barlett testi sonuçları da (p<01); verilerin normal dağılıma sahip olduğunu göstermektedir. Varyansın toplam % 83'623' ü açıklanmaktadır.

Tablo:3 *Motivasyon için Faktör Analizi*

KMO ve Bartlett Testi		
Örneklem Yeterliliğine Yönelik Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Değeri		,889
Bartlett Testi Sonuçları	Ki- Kare Değeri	920,292
	Serbestlik Derecesi (sd)	28
	Anlamlılık Değeri (Sig.)	,000

Yapılan çalışmada anket soruları KMO testi doğrultusunda incelenmiş ve değeri 0,889 olarak belirlenmiştir. Örneklemin yeterliliği çok iyi olarak değerlendirebilir.

Barlett testi sonuçları da (p<01); verilerin normal dağılıma sahip olduğunu göstermektedir. Varyansın toplam % 83,263' ü açıklanmaktadır

2.6.2. Korelasyon Analizi

Verilerin normal olarak dağıldığı tespit edilen araştırmada; örgütsel güven ile motivasyon arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını tespit etmek amacıyla Pearson korelasyon analizi yapılmıştır.

Tablo 4: *Örgütsel Güven ile Motivasyon Arasındaki İlişkinin Korelasyon Analizi İle İncelenmesi*

		İçsel Motivasyon	**Dışsal Motivasyon**	**Motivasyon Genel**
Yöneticiye Güven	**r**	,655**	,668**	
	p	,000	,000	
Örgüte Güven	**r**	,737**	,741**	
	p	,000	,000	
Örgütsel Güven Genel	**r**			,751**
	p			,000

Yöneticiye güven ile içsel motivasyon arasında istatiksel açıdan anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur (r=0;655 p=0,00< 0.05). Bulgular araştırmanın **1. hipotezinin doğruluğunu** göstermektedir.

Yöneticiye güven ile dışsal motivasyon arasında istatiksel açıdan anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur (r=0;668 p=0,00< 0.05). Bulgular araştırmanın **2. hipotezinin doğruluğunu** göstermektedir.

Örgüte güven ile içsel motivasyon arasında istatiksel açıdan anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur (r=0;737 p=0,00< 0.05). Bulgular araştırmanın **3. hipotezinin doğruluğunu** göstermektedir.

Örgüte güven ile dışsal motivasyon arasında istatiksel açıdan anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur (r=0;741 p=0,00< 0.05). Bulgular araştırmanın **4. hipotezinin doğruluğunu** göstermektedir.

Örgütsel güvenin genel düzeyi ile motivasyonun genel düzeyi arasında istatiksel açıdan anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur (r=0;751 p=0,00< 0.05). Bulgular araştırmanın **5. hipotezinin doğruluğunu** göstermektedir.

2.6.3. Regresyon Analizi

Tablo 5. *Örgütsel Güven Genel Düzeyi İle Motivasyon Genel Düzeyi Arasındaki Doğrusal Regresyon Modelinin Bulguları*

	Kareler top.	s.d.	Kareler Ort.	F	p
Regresyon	20,375	1	20,375	143,595	,000
Hata	15,750	111	,142		
Toplam	36,125	112			
R	,751	R^2 ,564		Düz. R^2	,560

Tablo 6. *Doğrusal Regresyon Modeli İçin ANOVA ve Belirleme Katsayısı Bulguları*

	Katsayılar	std. Katsayılar	t	p
Sabit	1,758		7,513	,000
Örgütsel Güven Ort.	,645	,751	11,983	,000

Tablo 7. *Örgütsel Güven İle İçsel Motivasyon Arasındaki Doğrusal Regresyon Modelinin Bulguları*

	Kareler top.	s.d.	Kareler Ort.	F	p
Regresyon	22,882	2	11,441	66,450	,000
Hata	18,939	110	,172		
Toplam	41,822	112			
R	,740	R^2 ,547		Düz. R^2	,539

Tablo 8. *Doğrusal Regresyon Modeli İçin ANOVA ve Belirleme Katsayısı Bulguları*

	Katsayılar	std. Katsayılar	t	p
Sabit	1,258		4,449	,000
Yöneticiye Güven ort.	,092	,109	,903	,368
Örgüte Güven ort.	,662	,645	5,345	,000

Tablo 9. *Örgütsel Güven İle Dışsal Motivasyon Arasındaki Doğrusal Regresyon Modelinin Bulguları*

	Kareler top.	s.d.	Kareler Ort.	F	p
Regresyon	21,904	2	10,952	68,462	,000
Hata	17,597	110	,160		
Toplam	39,500	112			
R	,745	R^2 ,555		Düz. R^2	,546

Tablo 10. *Doğrusal Regresyon Modeli İçin ANOVA ve Belirleme Katsayısı Bulguları*

	Katsayılar	std. Katsayılar	t	p
Sabit	1,496		5,487	,000
Yöneticiye Güven ort.	,117	,143	1,193	,235
Örgüte Güven ort	,618	,620	5,178	,000

Örgütsel güven ile motivasyon arasındaki doğrusal regresyon modelinin anlamlılığı ANOVA testi ile incelenmiştir. ANOVA testine göre model istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Buna göre örgütsel güvenin genel düzeyi ile motivasyonun genel düzeyi, yöneticiye güven ile içsel motivasyon ve dışsal motivasyon, örgüte güvenle içsel motivasyon ve dışsal motivasyon arasındaki ilişki doğrusal regresyon modeliyle incelenebilir. Ayrıca örgütsel güvenin genel düzeyi için model açısından R2 katsayısı 0,564 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, motivasyon genel düzeyinin değişkenliğinin % 56' sının doğrusal regresyon modeli aracılığıyla örgütsel güven tarafından açıklandığını göstermektedir. İçsel motivasyon için model açısından R2 katsayısı 0,547 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, içsel motivasyon değişkenliğinin %54'ünün doğrusal regresyon modeli aracılığıyla örgütsel güven tarafından açıklandığını göstermektedir. Dışsal motivasyon için model açısından R2 katsayısı 0,555 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, dışsal motivasyon değişkenliğinin %55'inin doğrusal regresyon modeli aracılığıyla örgütsel güven tarafından açıklandığını göstermektedir.

Örgütsel güvenin genel düzeyi ile motivasyonun genel düzeyi arasındaki doğrusal regresyon modelinin katsayılarının tahmini bulgulara göre, örgütsel güvenin genel düzeyi katsayıları istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Buna göre motivasyonun genel düzeyi Y, örgütsel güvenin genel düzeyi X^1 ile gösterilirse doğrusal regresyon modeli;

$Y = 1,758 + 0,645 * X^1$ olarak elde edilir.

Örgütsel güvenin genel düzeyi 1birim arttığında motivasyonun genel düzeyi 0,64 birim artacaktır.

Örgütsel güven ile içsel motivasyon arasındaki doğrusal regresyon modelinin katsayılarının tahmini bulgulara göre, örgütsel güvenin katsayıları istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Buna göre içsel motivasyon Y2, örgüte güven boyutu X2 ile gösterilirse doğrusal regresyon modeli;

Y2 = 1,258+ 0,662 * X2 olarak elde edilir.

Örgüte güven boyutu 1 birim arttığında içsel motivasyon boyutu 0,66 birim artacaktır.

Örgütsel güven ile dışsal motivasyon arasındaki doğrusal regresyon modelinin katsayılarının tahmini bulgulara göre, örgütsel güvenin katsayıları istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Buna göre dışsal motivasyon Y3, örgüte güven boyutu X3 ile gösterilirse doğrusal regresyon modeli;

Y3= 1,496 + 0,618* X3 olarak elde edilir.

Örgüte güven boyutu 1 birim arttığında dışsal motivasyon boyutu 0,61 birim artacaktır.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırma örgütsel güvenin motivasyon üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse örgütsel güvenin motivasyon üzerinde anlamlı bir etkisi olup olmadığına Ankara İli Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nde gerçekleştirilen çalışma ile cevap aranmaktadır. Analiz sonuçları değerlendirildiğinde örgütsel güven ile motivasyon arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu ve motivasyonu etkilediği tespit edilmiştir.

Yapılan çalışma sonucunda örgütsel güvenin genel düzeyi ile motivasyonun genel düzeyi arasında bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin katsayısının r^2 değeri 0.564 olduğu tespit edilmiş, örgütsel güvenin genel düzeyinin motivasyonun genel düzeyini % 56 oranında etkilediği anlaşılmıştır. Örgütsel güven ile içsel motivasyon arasında bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin katsayısının r^2 değeri 0.547 olduğu tespit edilmiş, örgütsel güvenin içsel motivasyonu % 54 oranında etkilediği anlaşılmıştır. Örgütsel güven ile dışsal motivasyon arasında bir ilişki olduğu ve ilişkinin katsayısının r^2 değeri 0,555 olduğu tespit edilmiş, örgütsel güvenin dışsal motivasyonu % 55 oranında etkilediği anlaşılmıştır.

Yapılan çalışma daha önce yapılan; Okella ve Gilson (2015), Bernstrom ve Svare (2017), Timuroğlu ve Çelik (2017)'nin daha önce yapmış oldukları çalışmaları destekleyici niteliktedir. Yapılan çalışma neticesinde değişkenler arası pozitif bir ilişkinin olduğunun görülmesi örgütsel güven seviyesinin arttıkça motivasyonun artacağı sonucunu göstermektedir. Bu

durum özel ve kamuda yönetici pozisyonunda bulunanların çalışanların örgütsel güvenlerini artırmaya yönelik adımlar atarak motivasyonu artırarak çalışanları daha etkin kullanmak amacıyla yeni yaklaşımlardan faydalanabilmesi hususunda önemli bir konuya dikkat çekmiştir.

Çalışanların bir işi ifa ederken, yaptıkları işe motive olarak yapmaları iş kalitesi açısından büyük bir etkendir. Motive olan bireyler işlerini heyecan duyarak, güdülenerek ve önemli bir amaca hizmet ederek yaptıklarını düşünürler. Bu şekilde çalışmanın neticesi de ürünün kalitesini oldukça artıracaktır.

Motivasyonu artıran etmenler ne kadar çok ise işin kalitesinin de aynı ölçüde artacağı söylenebilir. Bu yüzden motivasyonu artıran etmenlerin uygulamaya sokulmasında yarar vardır. Bunlardan birisi de örgütsel güvendir.

Çalışanların görevlerini ifa ederken kendilerini güven içerisinde hissetmeleri zihinlerini çeşitli sorunlarla meşgul etmemelerine ve yaptıkları işe tam konsantre olmaları açısından önemli bir etkendir. Aksi taktirde; işten atılma korkusu, görev yerlerinin değişeceği düşüncesi, düşük sicil notu vb., kaygılar çalışanları işlerine tam olarak kendilerini vermesini engelleyebilir. Bu nedenle örgütsel güven çalışanlar için önemli bir destek olarak değerlendirilebilir.

Çalışanların görev yaptıkları organizasyon içerisinde hem örgütleriyle hem de yöneticileri ile güvene dayalı ilişki içerisinde olmaları, çalışanların kendilerinden taleplerin ne olduğunu daha iyi anlamalarına, etkili bir iletişim sistemine ve iş ortamı içerisindeki huzurla birlikte ailelerine ve çevreleriyle olan iletişimin pozitif gerçekleşmesi için önemli bir faktördür.

Çalışanların işine motive olamaması organizasyonların en son isteyecekleri konuların başında gelmektedir. Motivasyon iş kalitesi ve çalışanların performansı için katalizör vazifesi gören bir konudur. Bu nedenle organizasyonların motivasyonu yükselten unsurları artırması gerekirken motivasyonu düşüren unsurları da ortadan kaldırmak için her türlü tedbiri almaları gerekmektedir. Örgütsel güven motivasyonu yükselten önemli bir konudur. Çalışanların yöneticileri ile iyi ilişkiler kurabilmeleri; sorunlarını iletebilmelerine ve dedikodunun önüne geçilmesine imkân sağladığı gibi, örgütün programlı ve disiplinli çalışması, çalışanların aniden sürprizlerle karşılaşmaması, geleceğe dair planlar yapabilmesi ve organizasyonun sektör içerisinde büyük bir prestij elde etmesine yol açabilmektedir.

Bu çalışma, Ankara ili Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nde çalışan personelin örgütsel güven düzeylerinin, motivasyon üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Çalışma aynı zamanda kapsamı açısından, örgütsel güvenin motivasyon üzerinde ki etkisini inceleyecek olan gelecek çalışmalara da katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Akbaba, S. (2006), "Eğitimde Motivasyon", Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 13,

Bachmann, R. (2003). Trust and Power as Means of Co-ordinating the Internal Relations of the Organization - A Conceptual Framework. B. Nooteboom, F. Six (Ed.), Trust Process in Organizations: Emprical Studies of Determinants and The Process of Trust Development içinde (58-73). Cheltenham: E. Elgar Publishing.

Bentley, Trevor (2006) Takımınızın Yeteneklerini Geliştirmede İnsanları Motive Etme, Çev. Onur Yıldırım, Hayat Yayınları, İstanbul.

Bernstrøm V. H., Svare H., (2017) ''Significance of Monitoring and Control for Employees' Felt Trust, Motivation, and Master''Nordic journal of working life studies Volume 7 , Number 4, December

Chathoth, P.K., Mak, B., Sim, J., Jauhari, V. ve Manaktola, K. (2011), _Assessing Dimensions of Organizational Trust Across Cultures: A Comparative Analysis of U.S. and Indian Full Service Hotels', International Journal of Hospitality Management, 30:233–242.

Chen, T. Y., Hwang, S. N., Liu, Y. (2012). Antecedents of The Voluntary Performance of Employees: Clarifying The Roles of Employee Satisfaction and Trust, Public Personnel Management, 41/3, 407-420.

Deci, Edward l., (1972). 'Effects of Externally Mediated Rewards on İntrinsic Motivation', Journal of Personality and Social Psycology, Volume 18. No:1

Dede, Y., ve Argün, Z. (2004), "Öğrencilerin Matematiğe Yönelik İçsel ve Dışsal Motivasyonlarının Belirlenmesi / Identification of Students' Intrinsic and Extrinsic Motivation Tovvards Mathematics", Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim ve Bilim, Cilt 29, Sayı 134 (49-54).

Dirks, K. T., Ferrin, D. L. (2002). Trust in Leadership: Meta-Analytic Findings and Implications For Research and Practice, Journal of Applied Psychology, 87(4), 611-628.

Durmuş, Hayati (2007). 'Eğitim Yönetiminde Motivasyon ve Ödüllendirme', www.hayatidurmus.com/GGO/subat pdf/08.pdf (28.01.2017).

Eisenberger, R., Fasolo, P., Davis-Lamastro, V. (1990). Perceived Organizational Support and Employee Diligence, Commitment, and Innovation, Journal of Applied Psychology, 75 (1), 51-59.

Gök, G. (2011). Örgütsel Güven ile Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Bağlılığın Alt Boyutları Arasındaki İlişkinin Saptanmasına Yönelik Ampirik Bir Çalışma (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ufuk Üniversitesi, Ankara.

Gökçe O. ve Atabey, N. A., (2001), Davranış Bilimleri Ders Notları, Konya:, s.229.

Oktuğ, Z., Özden, M. S., (2013). "Bireycilik/Toplulukçuluk ile Bireysel Yenilikçilik Eğilimi Arasındaki İlişkide İçsel Motivasyonun Biçimlendirici Rolü", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık, C.14, S. 2, 1-22

Güleryüz, D. G. (2017) Öğretmenlerin Örgütsel Güven Seviyeleri Ve Motivasyon Seviyeleri İlişkisinin İncelenmesi (Bursa İli Nilüfer İlçesi Örneği) (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe üniversitesi, İstanbul.

Fulk, B. A. P., Barr, S. H. (1985). Trust-in-Supervisor and Perceived Fairness and Accuracy of Performance Evaluations, Journal of Business Research, 13, 301- 313

Kılıç, E. (2015), "Otantik Liderlik Ve Örgütsel Güven – Bir Uygulama", Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Erzincan.

Luthans, Fred (1995), Organizational Behavior, Seventh Edition, McGraw Hill Inc., New York:, s.141.

Mishra, J., Morrissey, M. A. (1990). Trust In Employee/Employer Relationships: A Survey Of West Michigan Managers. Public Personnel Management, 19/4, 443–485.

Okello, D.R.O., and Gilson, L., (2015), ''Exploring the influence of trust relationships on motivation in the health sector: a sysmatic review'', Human Resources for Health 13:16 DOI 10.1186/s12960-015-0007-5

Özmen, S. Y. (2012), "Analysıs Of Organızatıonal Trust Dımensıons", Yüksek Lisans, Yaşar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı İngilizce İşletme Yüksek Lisans Programı, İzmir.

Pinder C. C. 1998 Work Motivation in Organizational Behavior , Englewood Cliffs. NJ. Prentice-Hall. Inc.

Tanrıverdi, H., Koçaslan, G., Perdeci, O. (2017). Örgütsel Adalet, Örgütsel Bağlılık Ve Motivasyon Arasındaki İlişki. Ulakbilge, 5 (11): 533-555.

Thomas, G.

Thomas, G.F. & Zolin, R. & Hartman, J.L. (2009). The central role of communication in developing trust and its effect on employee ınvolvement. Journal of Business Communication. 46 (3): 287-310.

Timuroğlu, M. K., Çelik E.,(2018), Örgütsel Güvenin Motivasyona Etkisi: Erzurum İli Kamu Hastaneleri Üzerine Bir Uygulama, AKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi - Cilt: 20, Sayı: 1, Yıl: Haziran 2018, Sayfalar: 69-86.

Whitener, E. M., Brodt, S. E., Korsgaard M. A., ve Werner, J. M. (1998). Managers As İnitiators Of Trust: An Exchange Relationship Framework For Understanding Managerial Trustworthy Behavior. Academy Of Management Review, 23, 513- 530.

Bölüm 5

TELEVİZYON HABERLERİNDE SURİYELİ SIĞINMACILARIN TEMSİLİ

Gizem TOKAT POSTAL

Mete KAZAZ

GİRİŞ

Günümüzde dünya üzerinde devamlı olarak küresel ölçekte kitlesel göç hareketleri yaşanmaktadır. Özellikle son yıllarda Suriye'de yaşanan trajedilerin bir sonucu olarak Suriye'den yaşanan göç hareketlerinin medyadaki temsil ediliş şekilleri, insani boyutu oldukça önemli olan bir durum olarak üzerinde durulması gereken bir araştırma konusudur. Bu çerçevede medyanın, özelde haber bültenlerinin, genel olarak Suriyelilere ilişkin algı oluşturma ve yaymada önemli bir rolü olduğu söylenebilir.

Haber alma, haberdar olma durumu toplumlarda bir ihtiyaç, gereksinim olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle kişiler dünyayı, yaşadığı ülkeyi, toplumu etkileyen konular söz konusu olduğunda, ekonomik kriz, siyasi kriz, savaş, çatışma, doğal afetler gibi önemli durumların yaşandığı zamanlarda bilgiye, dolayısıyla kitle iletişim araçlarına ihtiyaç duymaktadırlar. Yaşanan bu durumlarda ise özellikle haberlerin aracılığıyla duyurulan her bir bilginin, temsil edilen her bir kişinin toplumda çeşitli etkileri olmaktadır. Çünkü özellikle savaş, kriz, çatışma gibi tüm dünya için önem arz eden konuların haberler vasıtasıyla aktarılması elbette ideolojik bir çerçevede yapılmaktadır. Özellikle tüm dünyayı etkilemiş olan Suriye savaşının ve Suriyeli halkın medyada temsil ediliş şekillerinin egemen ideolojiler altında gerçekleştiğini söylemek mümkün olmaktadır.

2010 yılında Arap Baharı adı altında Ortadoğu'da başlayan değişim dalgası, 2011 yılında Suriye'ye ulaştığında kanlı bir iç savaşa dönüşmüştür. Bu durum karşısında, ilk günden itibaren Suriye yönetimini barışçıl gösterilere kulak vermeye davet eden ülkelerin başında gelen Türkiye, bu tutumuna karşı aldığı olumsuz tavır karşısında Suriye ile olan tüm ilişkilerini en aşağı seviyeye çekerek, Suriyeli halkın yanında olduğunu belirtmiştir ve savaşın mağduru olan milyonlarca kişiye kapılarını açmıştır. Haberlere konu olan Suriyeliler meselesi, Türkiye'nin bir anda gündemine oturmuştur.

Giderek uzayan süreç ve sayıları milyonlara ulaşan Suriyeliler için, haberlerin söylem ve ideolojilerine göre yeniden inşa edilmiş temsiller yoluyla toplumda algı oluşturulmaya başlanmıştır. Özellikle haberlerde sürekli olarak mülteci, göçmen, sığınmacı gibi farklı şekillerde temsil edilen Suriyeliler ile ilgili, toplumda kim olduklarına dair bir kafa karışıklığı oluşmuş, bu da yanlış algılamalar, güvensizlik, bilinmezlik hisleri uyandıran bir durum yaratmıştır. Suriyelilerin haberlerdeki temsilleri, Türkiye gündemindeki sığınmacı/ mülteci/ göçmen sorunu hakkında kamu algısını etkilemekte ve Suriyelilerin toplum içinde gördükleri olumlu ya da olumsuz davranışlara sebep olmaktadır. Tüm bu nedenlerden dolayı, çalışmada ele alınan televizyon kanallarının

ana haber bültenlerinde yer alan Suriyelilerin nasıl temsil edildiği ve haberdeki temsillerinin konunun algılanışındaki olası etkilerinin yönü çalışmanın ana problemini oluşturmaktadır. Televizyon Haberlerinde Suriyeli Sığınmacıların Temsili ismi ile kabul edilen tezden üretilen bu çalışma, Suriyelilerin ana haber bültenlerindeki temsil ediliş biçimlerinin belirlenmesini ve mülteci, göçmen, sığınmacı gibi kavramların doğru kullanılmasına ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Televizyon Haberlerinde Söylem, İdeoloji ve Temsil

Medyanın neredeyse tamamının genel olarak egemen güçlerin çıkar ve ideolojilerini yansıtması artık tartışmaya gerek görülmeyen bir varsayım, doğal kabul edilen bir beklenti halini almıştır (Chomsky, 2012: 15). Bu durum, medya harici bir yerden bilgi ve özellikle haber alma şansı olmayan kişiler için dünyayı medyanın yansıttığı şekilde görmesi, anlattığı şekilde anlaması hatta medyanın davranışları istediği şekilde yönlendirmesi anlamına gelmektedir (akt. Kazaz ve Çoban, 2010: 196). Kişilerin bilişsel haritalarını, düşünce ve davranışlarını şekillendiren ideoloji bu noktada söyleme ihtiyaç duymaktadır. Yani aslında ideoloji ve söylem birbirleriyle iç içe geçmiş bir durumda görülmektedir (İşliyen, 2010: 82).

van Dijk açık olarak şunu söylemektedir: 'Söylem, ideolojilerin yeniden üretiminde ve günlük ifadelerde vazgeçilmez bir rol oynamaktadır' (akt. Özer, 2011: 52). İdeolojilerin söylemler yoluyla yeniden üretilerek kişilere aktarılması için çoğunlukla medya, medyada ise haberler kullanılmaktadır. Kişiler her gün etrafında ve hatta dünyada olan hemen her şeyi haberlerin onlara aktardıkları söylemler ile öğrenmektedir. İdeolojilerle bütünleşmiş olan bu haber söylemleri ise kişilerin düşünce ve davranışlarına etki etmektedir (Göker ve Keskin, 2015: 237). Televizyonda, belli süreçlerden geçip üretimi tamamlanmış olarak izleyiciye sunulan haberlerin ne kadar gerçeği yansıttığı ve neyi, kimi temsil ettiği sorularını beraberinde getirmektedir (akt. Çoban, 2009: 24).

Stuart Hall dilin bir anlamlandırma pratiği olduğunu ve temsil sisteminin kurallarına göre işlediğini ifade etmektedir (akt. Çelenk, 2005: 82). Bundan dolayı anlamın ve gerçekliğin, toplumsal olarak inşa edildiği söylenebilmektedir. Bu bağlamda, medyada temsil yoluyla belli anlamlar yüklenerek inşa edilen kimlikler toplumsal olarak şekillendirilmekte, dolayısıyla gerçeği temsil eden değişmez kimlikler ve anlamlar olarak görülmemektedir (akt. Pandır, Efe ve Paksoy, 2015: 3).

Medyanın temsilleri ile egemen güçler arasında oldukça sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Özellikle dezavantajlı olarak adlandırılan, dışlanan

toplumsal grupların medyadaki temsilleri, egemenlerin ideolojik söylemlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Göker ve Keskin, 2015: 234). Medya ideolojik bir işleyiş olarak, toplumda var olan kalıpları yaymakta ve aynı zamanda ideolojik temsiller yoluyla dengede tutmaktadır (akt. Kovacı, 2016: 67). van Dijk'a göre ideolojiler belli bir grubun inançlarına göre aktarılmakta, böylece temel toplumsal temsil biçimleri oluşturulmaktadır ve kişilere biz ve öteki bilinci yerleştirilerek aradaki sınırlar temsiller yolu ile belirginleştirilmektedir (akt. Göker ve Keskin, 2015: 236). Özellikle haberlerde sıkça yer verilen ırk, millet, cinsiyet gibi konularda dışlama, ötekileştirme stratejileri ile ideolojik anlamları yeniden üretmektedir (akt. Ekşioğlu Sarılar, 2018: 143).

Medyanın her kolunda rastlanması mümkün olan olumsuz temsiller özellikle televizyon haberlerinde çok daha belirgin bir hale gelmektedir. Çünkü bu haberlerin genel amacı egemenlerin varlığının ve güçlerinin pekiştirilerek devam etmesini sağlamaktır (Boztepe, 2017: 98). Söz konusu temsil olduğunda, medyada en çok ön plana çıkan haberler üzerinde eleştirel bir yaklaşımın gelişmesinde önemli rol oynayan Hall, van Dijk, Schudson, Tuchman, Fowler ve Hacket'ın haber üretim sürecinin egemenlerin var olan güç/iktidar yapısını pekiştirmek adına ilerlediği konusunda aynı görüşe sahip oldukları görülmektedir (Boztepe, 2015: 264). Eleştirel yaklaşıma göre, bir toplumda azınlık olarak yer alan kişilerin medyada temsil ediliş şekillerinin gerçek hayatta neden olduğu sonuçları olmaktadır. Buna göre, bir metinin tek başına bir önemi bulunmamaktadır. Medyanın etkisi ile şekillendirilip tekrarlanarak oluşan birikimler ile oluşturulduğunda işlevsel olmaktadır (akt. Ekşioğlu Sarılar, 2018: 143).

Haberlerin ideolojisini en çok yansıtan faktörlerden biri haberlerde biz ve ötekinin nasıl temsil edildiği yani geniş bir ifadeyle hangi görüntü ve cümlelerle tanımlandığı olmaktadır (Devran, 2010: 126). Medyada kullanılan temsil biçimleri, belirli kabullerin oluşmasında ve bunun devamlılığı sağlanmasında oldukça etkin olarak özellikle dünya üzerinde biz ve onlar ayrımının kabullenilmesine katkıda bulunmaktadır (Boztepe, 2015: 224).

Televizyon Haberlerinde Suriyelilerin Temsili

Göç eden kişilerin aslında yaşadıkları en temel sorun, 'göçmen', 'mülteci', 'sığınmacı' kavramlarının özellikle hukuki olarak ne anlama geldikleri ve aralarında ne tür farklar olduğunun bilinmemesinden kaynaklı olarak, uluslararası alanda sahip oldukları haklarla ilgili gereken önemin verilmemesi olmaktadır. Aynı sorun haber bültenlerinde de görülmektedir. Haberin oluşturulma sürecinde söz konusu bu üç statünün, dolayısıyla da aslında var olan hakların neler olduğu göz ardı edilmektedir (Erdoğan,

Kavukçuer ve Çetinkaya, 2017: 17). Ne olursa olsun, bu kavramların her birinin farklı hukuksal sonuçları kapsadığı ve bu kavramların doğru kullanılmaları ile kendilerine bu statüler atfedilen kişiler için büyük önem taşıdığını da unutmamak gerekmektedir (Akbaş Demirel, 2013: 470).

Türkiye'de, özellikle yaşanan son olaylarla birlikte alınan Suriyeli göçü haberlere sıkça konu olmaktadır. Söz konusu haberlerde ise Suriyelileri tanımlamak için göçmen, mülteci, sığınmacı, yabancı, kaçak gibi kavramların kullanılması aslında konuya uzaklık ve eksiklik gösteren bir sorunsalı işaret etmektedir (Kolukırık, 2009: 9). Türk toplumu ve topluma dışarıdan katılan Suriyeliler arasında doğrudan bir iletişim yaşanmamış olsa dahi, özellikle haberlerdeki Suriyeli temsillerinin etkisinde kalan toplum, onları bir tehdit olarak algılayarak olumsuz düşünce ve davranışlara yönelebilmektedir. Bu karmaşık durum içinde sosyal bir uyum sağlayabilmek adına, öncelikle toplumun Suriyelilerin sosyal temsillerini anlaması gerekmektedir. Çünkü sosyal temsiller göç alan ve göç eden kişiler arasındaki ilişkileri, düşünce ve davranış şekillerini etkileyen bir durum yaratmaktadır (Özdemir ve Öner Özkan, 2016: 233).

Öte yandan Türkiye için, kimlerin mülteci olduğu sorusu farklı bir tartışma alanına işaret etmektedir. Bunun nedeni ise, 1951 tarihli mültecilerin statüsüne ilişkin olan uluslararası sözleşmeyi, Türkiye'nin 'coğrafi çekince' şartı ile kabul etmesi olmaktadır (Kolukırık, 2009: 9). Türkiye'nin mülteci politikası, coğrafi çekince şartı, toplumun mülteci ve sığınmacılara alışkın olmaması ve bu konuda yeterli bilgiye sahip olmaması gibi birçok neden bir araya geldiğinde son yıllarda Suriye'den yaşanan yoğun göç ile Türkiye'ye gelen kişilerin nasıl temsil edileceklerine dair yaşanan kafa karışıklığı da aslında yadsınamamaktadır.

Mülteci Kavramı

Uluslararası bir kurum olan mültecilik, ulus devletlerin yapısı ile de oldukça bağlantılı olan bir kuruma işaret etmektedir. Normal koşullar içinde, kişiler vatandaşı olduğu ülkece korunmak durumunda olmalarına rağmen ülke içindeki yaşamını ve sosyal statüsünü tehdit eden durumlar yaşanması halinde ülkesi tarafından korunamamaya başladığında ülkelerinden ayrılmak zorunda kalarak kendilerini koruyacak bir ülke aramaya başlamak durumunda kalmaktadır (Erdoğan, Kavukçuer ve Çetinkaya, 2017: 6). Mültecilerin ülkelerinden doğal afetler, yoksulluk ve açlık, tehdit ve zorbalık, baskı ve zulüm, iç karışıklıklar ve savaş gibi birçok nedene bağlı olarak kaçmak zorunda kaldıkları ve bu

sebeplerle de mülteci kavramının temelinde 'koruma ve yardıma ihtiyacı olan' varsayımı bulunduğu söylenebilir (Çiçekli, 2009: 39).

Türk Hukuk Sistemindeki mülteci tanımı ise, İltica ve Sığınma Yönetmeliği'nin 3. Maddesine göre: 'Avrupa'da dini, milliyeti, ırkı, belirli bir topluluğa üyeliği yada politik tutum ve düşünceleri sebebiyle zulme uğrayacağından haklı olarak korkan ve ülkesini terk ederek vatandaşı olduğu ülkenin korumasından yararlanamayan veya yararlanmak istemeyen, yine korktuğu için tekrar ülkesine dönmek istemeyen yabancı kişi' şeklinde açıklanmaktadır (Ağır ve Sezik, 2015: 103). Bu noktada da dikkat çekilmesi gereken husus olarak; uluslararası mülteci hukukuna göre her sığınmacının mülteci statüsü kazanma olasılığı söz konusuyken, Türkiye için, sığınmacı olarak adlandırılan kişilerin mülteci statüsü kazanma olasılığı hukuken söz konusu olamamaktadır (Çiçekli, 2009: 49).

Türkiye mülteciler konusunda uluslararası geçerli iki önemli sözleşme olan, 'Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Cenevre Sözleşmesi' ve 'Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin New York Protokolü'ne coğrafi bir çekinceyle yani şartlı olarak taraf olmayı seçmiştir. Buna göre Türkiye, yalnızca Avrupa ülkelerinden gelmek isteyen kişileri mülteci olarak kabul ederken Avrupa ülkeleri dışından gelen kişilere sadece geçici sığınma hakkı vermektedir (İHD, 2013: 11). Bu bağlamda, ülkemizde bulunan Suriyelilerin yasal olarak mülteci statüsünde bulunmadıkları söylenebilmektedir.

Sığınmacı Kavramı

Genel bir ifade ile sığınmacı kavramı, haklı sebeplere bağlı olarak vatanından ayrılmak zorunda kalarak başka bir ülkeye gidip sığınma isteğini beyan eden kişiler için kullanılmaktadır (Koyuncu, 2014: 24). Uluslararası bir yere ve öneme sahip olan 1951 Cenevre Sözleşmesi'nde yer alan sığınmacı kavramının tanımı ise kısaca şu şekildedir: Belirli etmenler sonucu baskı ve işkenceye maruz kalacağından haklı sebeplerle korkarak ülkesinden kaçan/terk eden ve yine bu sebeplerle ülkesine geri dönme taraftarı olmayan kişileri ifade etmektedir (Erdal ve Demir, 2010: 36- 37). Cenevre Sözleşmesi içerisinde hem mülteci hem de sığınmacı kavramı için aynı tanım kullanılmaktadır. Çünkü her mülteci başta sığınmacıdır ve dolayısıyla yaşadıkları göç süreci ve sebepleri aynı şeyler olmaktadır. Daha açık bir ifade ile sığınmacı kavramı, kendi vatanından ayrıldıktan sonra sığındığı ülkede mülteci olma talebinde bulunarak devlet tarafından bu talebinin sonuçlanmasını bekleyen ve yine bu talebinin Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği tarafından da sonuçlanmasını bekleyen kişileri ifade etmektedir (Kara ve Korkut, 2010: 155).

Sığınmacıların belli standartlarda insanca yaşamaları adına, sahip oldukları bir takım temel haklar bulunmaktadır ve bu hakların en başında geri göndermeme ilkesi gelmektedir (Kaya ve Yılmaz Eren, 2015: 17). Yani koruma ve yardıma muhtaç olarak bir yere sığınan ve gidecek bir yeri olmayan veya kendi ülkesi dahil başka bir ülke tarafından da kabul edilmeyen hiçbir sığınmacı insan hakları çerçevesinde olumsuz bir durum olmadığı sürece zorla ülke dışına çıkarılamamaktadır.

Sığınmacı kavramı Türkiye için de önemli bir kategoriye işaret etmektedir. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının arasında geçit bir ülke konumunda bulunan Türkiye, yakın coğrafyalardaki olaylar, çatışmalar ve karışıklıklar ile beraber pek çok sığınmacının uğrak noktası durumuna gelmiştir. Yakın tarihimizden beri sıklıkla yaşanan bu durum ise aslında, 1951 Cenevre Sözleşmesi'nde Türkiye tarafından koyulan coğrafi çekince şartıyla uyuşmamaktadır (İçduygu, Erder ve Gençkaya, 2014: 236). Türkiye bu çekince şartına göre, Avrupa ülkelerinden gelen kişileri sığınmacı olarak tanımlayacak fakat Avrupa ülkeleri dışındaki ülkelerden gelen kişileri farklı değerlendirip herhangi bir sorumluluk kabul etmeyecektir (Özdemir ve Öner Özkan, 2016: 230). Bu açıdan bakıldığında ülkemizdeki Suriyelilerin yasal olarak sığınmacı statüsünde olmadıkları söylenebilmektedir. Fakat haber bültenleri kapsamında değerlendirildiğinde mülteci, sığınmacı ve göçmen temsilleri içerisinden, ülkemizde bulunan Suriyelilerin tanımına en uygun olarak sığınmacı kavramının olduğu görülmüş ve bu sebeple çalışmanın başlığında yer almıştır.

Göçmen Kavramı

Kesin ve tek bir tanımı olmamakla birlikte genel bir tanımla göçmen kavramı; şiddet, baskı, zulüm gibi korku kaynaklı olarak değil, daha çok daha iyi yaşam şartlarına sahip olmak için ekonomik sebeplerle ülkesinden ayrılan kişi ya da kişiler olarak tanımlanabilir. Bu tanım doğrultusunda göçmenlerin, zorunluluktan çok keyfi olarak, kendi ülkelerinin korumasından da yararlanarak daha iyi bir yaşam standardına sahip olmak için kendi istekleri ülkelerinden ayrılarak başka bir ülkeye göç ettikleri söylenebilir (akt. Akbaş Demirel, 2013: 464).

Çoğunlukla daha iyi yaşam şartlarına sahip olmak için ekonomik gerekçelerle ülkesinden isteyerek, gönüllü bir şekilde ayrılan ve 'ekonomik göçmen' olarak tabir edilen göçmenler, gitmek istedikleri yere o ülkenin yasaları doğrultusunda verilen karar ve yetkililerin iznine bağlı olarak göç etmektedir (Kara ve Korkut, 2010: 154). Herhangi bir izin almadan, pasaport veya vizeye sahip olmayan ve izin verilmediği halde yine de göç eylemini gerçekleştirmiş olanlar, bulundukları konumu terim olarak aynı anlamı içeren fakat farklı içeriklere sahip olan; yasadışı göçmen, kaçak

göçmen, düzensiz göçmen, belgesiz göçmen olarak tanımlanmaktadır (Akbaş Demirel, 2013:464).

Uluslararası literatüre bakıldığında göçmen olgusunun Türk hukukundaki yeri ile anlayış farklılıkları olduğu görülmektedir. 5543 sayılı İskân Kanunu'nun 3/d maddesine göre göçmen:'Türk soyundan olan, Türk kültürüne bağlı yaşayan kişi yada kişilerin Türkiye topraklarına yerleşmek maksadıyla gelerek İskân Kanunu gereğince kabul edilen kişilerdir.' Göçmen olarak Türkiye'ye kabul edilen kişi veya kişilerin, 5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun 12/c maddesine göre milli güvenlik ve kamu düzenine engel bir durum teşkil etmemesi şartıyla İçişleri Bakanlığının teklifi ve Bakanlar Kurulunun kararı doğrultusunda Türk vatandaşlığına alınabilecekleri de düzenlenmiştir (Kaya ve Yılmaz Eren, 2015: 17).

Göçmenler genellikle, daha fazla hakka sahip olmak adına mültecilik statüsünden yararlanmak istemektedir. Göçmenlik ve mültecilik kavramları çoğu zaman yanlış bir şekilde aynı kişiler için kullanılsa da bu iki kavram birbirinden farklı anlamlar ve yasalara göre farklı haklar içermektedir. Çoğu göçmen, mülteci statüsüne sahip olmak için konuyla ilgili yerlere gerekli başvuruları yaparak iltica edebilir fakat başvuruların kabul edilip edilmemesi, göçmenlikle ya da mültecilikle ilgili verilecek olan karar, ilgili ülkenin iç hukukundaki yasal düzenlemelere göre şekillenmektedir (Koyuncu, 2014: 25).

Ülkemiz son yıllarda Suriye'de yaşanan olaylar neticesinde büyük bir göçe tanıklık etmektedir ve göç eden kişilerin hangi statü ile ülkemize geldikleri konusu çoğu kişi ve kurumlar için oldukça karmaşık bir hal almıştır. Bu noktada, daha öncede belirttiğimiz üzere göçmen olarak tanımlanan kişiler kendi isteği doğrultusunda ve kendi iradesiyle göç eylemini gerçekleştirmiş olduğu için sonuç olarak denilebilir ki ülkemizdeki kanun ve yasalar dikkate alındığında Suriyeliler 'göçmen' statüsünde bulunmamaktadır.

METODOLOJİ

Çalışma kapsamında nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır ve veriler içerik analizi yöntemi uygulanarak çözümlenmiştir. İçerik analizinin temel amacı sözel olmayan dokümanı nicel verilere dönüştürmektir (Balcı, 2009: 189). İçerik analizi iletişimin içerik kısmının, yansız ve sistemli biçimde belirlenmesi için kullanılan bir yöntem olarak ortaya çıkarılmıştır. Bu yöntem ile amaca uygun olarak, bilgilerin sayısı belirlenmektedir (akt. Şeker, 2003:72).

İçerik analizine neden ihtiyaç duyulduğu noktasında Parsa'nın açıklamaları ise yol gösterici nitelikte olmaktadır: 'Televizyon, reklam,

film, fotoğraf, gibi görsel hitaplı kitle iletişim araçlarındaki mesajların, söylevlerin analizi tümdengelimsel bir okumayı gündeme getirmektedir. Mesajın görünen, kolayca yakalanan, sergilenen ve ilk bakışta kavranan içeriği yerine; gizlenmiş olan, üstü kapalı ve görünmeyen içeriğinin ortaya çıkarılması adına içerik analizine ihtiyaç duyulmaktadır' (akt. Kazaz, 2002:57). İçerik analizi, özellikle büyük çaplı çalışmalar için en iyi sonucu verdiğinden dolayı Anenberg İletişim Okulu'nda Gerbner'in gözetimi altında sürekli bir şekilde yürütülen televizyon odaklı çalışmalarda da sıklıkla kullanılmaktadır (akt. Şeker, 2003:72).

Çalışmada, araştırma için seçilen TRT 1, Kanal D, ATV, Show TV, Star TV ve CNN TURK kanallarının 2016 yılını kapsayan ana haber bültenlerinde Suriyelilerin temsili ele alınmış ve elde edilen veriler televizyon haberleri kodlama formu aracılığı ile incelenmiştir. 2016 yılı ise, göçlerin yoğun bir artış gösterdiği zaman dilimi olması açısından tercih edilmiştir. Söz konusu edilen bu haber bültenleri ve yayınlanmakta olduğu televizyon istasyonları, izlenme oranlarının fazla oluşu ve farklı medya gruplarına bağlı oluşu nedeniyle tercih edilmiştir. Kodlama formunda yer alan maddeler kapsamında söz konusu haberlerin temsil şekillerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Kodlama formu konu ile ilgili alan yazında bilimsel yetkinliğe sahip kaynaklar temel alınarak hazırlanmıştır. 01.01-31.01.2016 tarihleri arasında ulaşılan toplam 614 haber yapılan işaretlemelerden sonra SPSS'e geçirilmiştir. Sonuçlara ulaşabilmek adına, öncelikle genel verilere ulaşmak için frekans analizi ve çoklu frekans analizi kullanılmış olup, kanallar ile ilgili karşılaştırmalar ile daha detaylı bilgilere ulaşmak için çapraz tablolama analizleri kullanılmıştır. Çalışmanın araştırma soruları ise şöyledir:

Araştırma Sorusu 1: Aynı haberin farklı kanallarda verilişinde farklılık var mıdır?

Araştırma Sorusu 2: Kanalın yayın politikası haberdeki temsil şeklinin belirlenmesinde etkisi var mıdır?

Araştırma Sorusu 3: Haberde hangi ideoloji inşa stratejileri kullanılmaktadır ve bu ne sıklıktadır?

BULGULAR VE YORUMLAR

Bu başlık altında haberlerde kullanılan temsillerin televizyon kanallarına göre farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymak amacıyla frekans ve çapraz tablo analizlerine yer verilmiştir.

Tablo 1: *2016 Yılında Yapılan Suriyeli Haberlerinin Televizyon Kanallarına Göre Dağılımının Frekans Analizi*

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
TRT1	62	10,1	10,1
ATV	65	10,6	10,6
SHOW TV	54	8,8	8,8
STAR TV	56	9,1	9,1
CNN TURK	224	36,5	36,5
KANAL D	153	24,9	24,9
Toplam	614	100,0	100,0

Frekans analizinin uygulandığı bu bölümde haberlerin kanallara göre dağılımları yer almaktadır. Kanalların bir konuya haberlerde yer verme sayısı ile konuya verdiği önemin doğru orantılı olduğu düşünüldüğünde çalışmada elde edilen bulgulara göre Suriyeliler ile ilgili en fazla haberi 224 (%36,5) haber ile CNN TÜRK'ün haber kanalı olması nedeni ile en fazla haber sayısına sahip olması beklenmedik bir sonuç olmamakla birlikte devamında sırasıyla 153 (%24,9) haber ile Kanal D, 65 (%10,6) haber ile ATV, 62 (%10,1) haber ile TRT1, 56 (%9,1) haber ile Star TV ve 54 (%8,8) haber ile Show TV'nin haber yaptığı görülmektedir. TRT 1, ATV, SHOW TV VE STAR TV'de birbirine yakın oranlar görülürken KANAL D için bu oranda gözle görülür bir fark olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Tablo 2: *Kanalların Suriyeli Haberlerinde Kullandıkları Temsil Biçiminin Çoklu Frekans Analizi*

	Sonuçlar	
	Sayı	Yüzde
Huzur Bozucu/Suçlu	15	1,5%
Mağdur	28	2,8%
Yoksul/Muhtaç	5	,5%
Sığınmacı	145	14,4%
Mülteci	269	26,7%
Göçmen	145	14,4%
Kaçak	15	1,5%
Misafir	4	,4%
Kardeş	20	2,0%
Suriyeli	360	35,8%
Toplam	1006	100,0%

Haberlerde, Türkiye'ye göç eden Suriyelileri adlandırırken kullanılan haber öznelerine bakıldığında en fazla %35,8 (360) oranla Suriyeli kelimesinin kullanıldığı ortaya çıkmıştır. Bu oranı %26,7 (269) ile mülteci kelimesi takip etmekte ve hemen arkasından %14,4 (145) olarak aynı

orana sahip olan göçmen ve sığınmacı kelimeleri gelmektedir. Haberlerin incelenmesinde dikkat çeken unsurlardan bir tanesi Suriyeli kelimesinin çoğu zaman Suriyeli mülteci Suriyeli göçmen Suriyeli sığınmacı şeklinde kullanılması olmuştur. Bu noktada ülkemizde bulunan Suriyelilerin statülerine dair bir kafa karışıklığı olduğu sonucuna varılmaktadır. Kullanılan tüm bu statülerin ise birbirinden yasal olarak farklı tanım ve hakları bulunmaktadır.

Tablo 3: *Televizyon Kanallarının 2016 Yılında Yaptıkları Suriyeli Haberlerinde Kullandığı İdeoloji İnşa Stratejilerine Göre Dağılımının Frekans Analizi*

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde
Meşrulaştırma	26	4,2	4,2
Gizleme/Gizemleştirme	67	10,9	10,9
Birleştirme	104	16,9	16,9
Parçasallaşma	99	16,1	16,1
Şeyleştirme	318	51,8	51,8
Toplam	614	100,0	100,0

Haberlerde kullanılan ideoloji inşa stratejileri incelendiğinde 318 (%51,8) haber ile haberlerin çoğunluğunda şeyleştirme öne çıkmaktadır. Onu sırasıyla 104 (%16,9) haber ile birleştirme, 99 (%16,1) haber ile parçasallaşma, 67 (%10,9) haber ile gizleme gizemleştirme ve son olarak 26 (%4,2) haber ile meşrulaştırma takip etmektedir. Bu bağlamda Suriyeli haberlerinde büyük oranda şeyleştirme kullanılarak durumu doğal bir olay olarak kabul ettirme isteği olduğu söylenebilirken, bir diğer taraftan Suriyelilerin varlığı ile ilgili yaşanan kafa karışıklığının da hem birleştirme hem parçasallaşma stratejilerinin birbirine yakın oranlarda çıkmasının çalışma açısından önemli bir sonucu gösterdiği düşünülmektedir.

Tablo 4: Suriyeli Haberlerinin İncelendiği Televizyon Kanalları ve Haberlerde Temsil Biçiminin Çapraz Tablolaması

		Temsil										Toplam
		Huzur Bozucu/ Suçlu	Mağdur	Yoksul/Muhtaç	Sığınmacı	Mülteci	Göçmen	Kaçak	Misafir	Kardeş	Suriyeli	
Televizyon Kanalı	TRT1	0	8	0	20	16	12	1	0	4	33	62
		,0%	12,9%	,0%	32,3%	25,8%	19,4%	1,6%	,0%	6,5%	53,2%	
		,0%	28,6%	,0%	13,8%	5,9%	8,3%	6,7%	,0%	20,0%	9,2%	
	ATV	0	0	0	28	28	5	4	0	3	44	65
		,0%	,0%	,0%	43,1%	43,1%	7,7%	6,2%	,0%	4,6%	67,7%	
		,0%	,0%	,0%	19,3%	10,4%	3,4%	26,7%	,0%	15,0%	12,2%	
	SHOW TV	0	0	0	6	25	6	1	1	1	36	54
		,0%	,0%	,0%	11,1%	46,3%	11,1%	1,9%	1,9%	1,9%	66,7%	
		,0%	,0%	,0%	4,1%	9,3%	4,1%	6,7%	25,0%	5,0%	10,0%	
	STAR TV	0	0	0	7	6	6	0	0	3	51	56
		,0%	,0%	,0%	12,5%	10,7%	10,7%	,0%	,0%	5,4%	91,1%	
		,0%	,0%	,0%	4,8%	2,2%	4,1%	,0%	,0%	15,0%	14,2%	
	CNN TURK	0	2	0	62	115	98	1	1	6	115	224
		,0%	,9%	,0%	27,7%	51,3%	43,8%	,4%	,4%	2,7%	51,3%	
		,0%	7,1%	,0%	42,8%	42,8%	67,6%	6,7%	25,0%	30,0%	31,9%	
	KANAL D	15	18	5	22	79	18	8	2	3	81	153
		9,8%	11,8%	3,3%	14,4%	51,6%	11,8%	5,2%	1,3%	2,0%	52,9%	
		100,0%	64,3%	100,0%	15,2%	29,4%	12,4%	53,3%	50,0%	15,0%	22,5%	
Toplam		15	28	5	145	269	145	15	4	20	360	614

Kanalların en çok kullandığı temsil biçiminin Suriyeli olduğu görülmektedir. Bütün kanallar Suriyeli haberlerinde Suriyelileri temsil ederken çoğu zaman yalnızca Suriyeli diyerek temsil etmenin yanı sıra Suriyeli mülteci, Suriyeli sığınmacı, Suriyeli göçmen şeklinde temsile başvurmaktadırlar. Bu noktada Suriyeli temsilinin dışında bir değerlendirme yapılacak olursa, TRT 1 Suriyelileri en çok %32,3 (20) sığınmacı olarak, ATV %43,1 (28) sığınmacı ve mülteci olarak, SHOW TV %46,3 (25) mülteci olarak, STAR TV %12,5 (7) sığınmacı olarak, CNN TÜRK %51,3 (115) mülteci olarak ve KANAL D %51,6 (79) mülteci olarak temsil etmektedir.

Tablo 5: Suriyeli Haberlerinin İncelendiği Televizyon Kanalları ve Haberde Kullanılan İdeoloji İnşa Stratejilerine Yönelik Çapraz Tablolama

		Haberde Kullanılan İdeoloji İnşa Stratejileri					Toplam
		Meşrulaştırma	Gizleme/ Gizemleştirme	Birleştirme	Parçasallaşma	Şeyleştirme	
Televizyon Kanalı	TRT1	3	6	18	6	29	62
		4,8%	9,7%	29,0%	9,7%	46,8%	100,0%
		11,5%	9,0%	17,3%	6,1%	9,1%	10,1%
	ATV	0	10	5	10	40	65
		,0%	15,4%	7,7%	15,4%	61,5%	100,0%
		,0%	14,9%	4,8%	10,1%	12,6%	10,6%
	SHOW TV	5	9	7	12	21	54
		9,3%	16,7%	13,0%	22,2%	38,9%	100,0%
		19,2%	13,4%	6,7%	12,1%	6,6%	8,8%
	STAR TV	0	10	10	10	26	56
		,0%	17,9%	17,9%	17,9%	46,4%	100,0%
		,0%	14,9%	9,6%	10,1%	8,2%	9,1%
	CNN TURK	10	9	43	27	135	224
		4,5%	4,0%	19,2%	12,1%	60,3%	100,0%
		38,5%	13,4%	41,3%	27,3%	42,5%	36,5%
	KANAL D	8	23	21	34	67	153
		5,2%	15,0%	13,7%	22,2%	43,8%	100,0%
		30,8%	34,3%	20,2%	34,3%	21,1%	24,9%
Toplam		26	67	104	99	318	614
		4,2%	10,9%	16,9%	16,1%	51,8%	100,0%
		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Suriyeli haberlerinde, ideoloji inşa stratejilerinin incelenen televizyon kanallarına göre farklılık gösterip göstermediği, çapraz tablo aracılığıyla ortaya konmaya çalışılmıştır. Çapraz tablo sonuçlarına göre, bütün kanalların Suriyeli haberlerinde kullanmayı en çok tercih ettiği ideoloji inşa stratejisinin 318 haber ile şeyleştirme olduğu görülmektedir. TRT1 %9,1 (29), ATV %12,6 (40), SHOW TV %6,6 (21), STAR TV %8,2 (26), CNN TÜRK %42,5 (135) ve KANAL D %21,1(67) oranında haberlerde şeyleştirme stratejisine yer vermiştir. TRT 1 şeyleştirme ideoloji inşa stratejisinden sonra, diğer ideoloji inşa stratejilerinden daha yüksek bir oranla %29,0 (18)birleştirme stratejisini kullanmıştır. Burada göze çarpan parçasallaşma stratejisiyle birleştirme stratejisi arasındaki oran farkı olmuştur. Bu noktada devlet kanalı olan TRT 1 in Suriyeli haberlerinin sunumunda birleştirmeye yönelik bir tutuma daha yakın olduğu söylenebilmektedir.

SONUÇ

Çalışmanın iskeletini oluşturan temsil konusu ele alındığında, Türkiye'ye göç eden kişileri tanımlamak adına yapılan hukuki düzenlemelerin bilinmemesinden kaynaklanan karışıklıkların, haber bültenlerine yansıdığı görülmüştür. Göçmen, mülteci ve sığınmacı kavramlarının birbirlerinden farklı tanımlara sahip olmalarına ve yine birbirlerinden farklı yasal düzenlemeleri bulunmasına rağmen, birbirlerinin yerine ya da tek bir kişiyi ifade ederken aynı anda tümünün kullanıldığı saptanmıştır. Özellikle, zorunlu sebeplerin bir sonucu olan mültecilik ve sığınmacılık kavramı ile genellikle gönüllü olarak yapılan göçmen kavramı birbirlerinin yerine kullanıldığında Suriyeliler için sorunlara sebep olacak karışıklıklar yaratabilmektedir. Bu kavramların bilinmesinin ve özellikle haberlerde doğru yerde kullanılmasının, Türkiye'ye göç eden kişilerin statülerini ve yasal haklarını netleştirmek adına önem teşkil ettiği düşünülmektedir. Çalışma içerisinde bu konuda göze çarpan konu, bu kavramların çoğu zaman Suriyeli göçmen, Suriyeli mülteci ve Suriyeli sığınmacı olarak kullanılmasıdır. Burada kavramların önüne özellikle Suriyeli kelimesinin getirilmesi ile yaşanıldığı düşünülen kafa karışıklığı ve toplumdaki tedirginlik ve güvensizlik ortamı iyice desteklenmiş olduğu söylenebilmektedir. Bu haberler özellikle, Suriyeliler ile doğrudan iletişim kurmamış olan bireylerde önyargı oluşturabilmekte ve dışlama davranışını ortaya çıkartabilmektedir.

Suriyeli haberleri üzerinden gerçekleştirilen çalışmanın diğer bir konusu da haberlerde kullanılan ideoloji inşa stratejileri ile ilgilidir. Söz konusu haberlerde en çok kullanılan inşa stratejisinin şeyleştirme olduğu görülmektedir. Bu sonuç, yaşanan göç hareketi ve sonuçlarının sıradanlaştırılması, bunun doğal bir durum olarak kabul ettirilme isteğini gösterebilirken, bunun asıl sebebi olarak da egemen güçlerin Suriyeliler ile ilgili politikalarının, gösterdikleri tavırların doğru olduğu bilincini oluşturmak isteği olması sonucuna varılabilir.

Suriyelilerin yeterince tanınmaması, yaşadıkları çoğu şeyin bilinmemesi, toplumun içine düştüğü durumla ilgili yeterince bilgi sahibi olamaması Suriyeliler ve toplum arasındaki sorunlara da davetiye çıkartabilmektedir. Kitlesel göç akınları ile Türkiye'ye gelen Suriyelilerin zorunlu bir göç yaşadıkları unutulmamalı ve onların geldikleri yere, toplumunda yeni gelen bu kişilere anlayış çerçevesinde yaklaşmayı denemesi, yaşanan ve yaşanabilecek olan birçok problemin çözülebilmesi açısından önemli görülmektedir. Suriyelileri artık Türkiye'nin bir gerçeği olarak kabul etmek ve bu durumun olumsuz etkilerini azaltmak, olumlu etkilerine odaklanmak gerektiği düşünülmektedir.

Türkiye'de Suriyelilerin yaşadıkları en büyük sorunlardan biri de kim olduklarına dair yaşanan karışıklık ve bilgi eksikliği olarak görülmektedir. Bu eksikliklerin özellikle kamuda ve medyada giderilmesi söz konusu sorunların önüne geçebilmek adına önemli olabilmektedir.

KAYNAKÇA

AĞIR, Osman ve SEZİK, Murat (2015), *Suriye'den Türkiye'ye Yaşanan Göç Dalgasından Kaynaklanan Güvenlik Sorunları,* Birey ve Toplum Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 9.

AKBAŞ DEMİREL, Cansu (2013), *Türkiye'ye Göç Eden Suriyelilere İlişkin Haberler ve Kamuoyuna Olası Etkileri*, II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı, Bursa.

BOZTEPE, Veli (2015), *Bir Sosyal Dışlanma Biçimi Olarak Yoksulluğun Türkiye'deki Televizyon Haberlerine Yansımaları,* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo TV ve Sinema Anabilim Dalı, Radyo TV Bilim Dalı, İstanbul.

BOZTEPE, Veli (2017), *Televizyon Haberlerinde Suriyeli Mültecilerin Temsili,* İlef Dergisi, Sayı: 4 (1), Sayfa: 91- 122.

CHOMSKY, Noam (2012), *Medya Gerçeği*, Abdullah Yılmaz ve Osman Akınbay (Çev.), İstanbul: Tüm Zamanlar Yayıncılık.

ÇİÇEKLİ, Bülent (2009), *Uluslararası Hukukta Mülteciler ve Sığınmacılar*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ÇOBAN, Melek (2009), *Egemen Söylemin Yeniden Üretilmesinde Haber Çerçeveleme: Kanal D ve STV Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo Televizyon Anabilim Dalı, Radyo Televizyon Bilim Dalı, Konya.

DEVRAN, Yusuf (2010), *Haber Söylem İdeoloji,* İstanbul: Başlık Yayıncılık.

EKŞİOĞLU SARILAR, Naciye Beril (2018), *Türk Basınında Anaakım Medyada Mülteci/ Sığınmacı Temsili,* İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 1.

ERDAL, Hakan ve DEMİR, Oğuzhan Ömer (2010), *Yasadışı Göç ile İlgili Kavramların Doğru Anlaşılamaması Sorunu ve Yazılı Basında Çıkan Haberler Üzerine Bir İnceleme*, Polis Bilimleri Dergisi, Cilt:12, Sayı:1.

ERDOĞAN, Murat, KAVUKÇUER, Yudum ve ÇETİNKAYA Tuğçe (2017),*Türkiye'de Yaşayan Suriyeli Mültecilere Yönelik Medya Algısı*, Özgürlük Araştırmaları Derneği, Liberal Perspektif Analiz, Sayı: 5.

GÖKER, Göksel ve KESKİN, Savaş (2015), *Haber Medyası ve Mülteciler: Suriyeli Mültecilerin Türk Yazılı Basınındaki Temsili,* İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, Sayı: 41.

İÇDUYGU, Ahmet, ERDER, Sema ve GENÇKAYA, Ömer Faruk (2014), *Türkiyenin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-Devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere,* MiReKoç Proje Raporları 1/2014, TUBİTAK 1001_106K291, Eylül 2009, İstanbul.

İŞLİYEN, Mustafa (2010), *YerelBasında İdeolojik Söylem (1919-1920 Konya Basını Örneği)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı, Konya.

KARA, Polat ve KORKUT, Recep (2010), *Türkiye'de Göç, İltica ve Mülteciler,*Türk İdare Dergisi, Sayı: 467, Sayfa: 153-162.

KAYA, İbrahim ve YILMAZ EREN, Esra (2015), Türkiye'deki Suriyelilerin Hukuki Durumu Arada Kalanların Hakları ve Yükümlülükleri, Seta Yayınları, Sayı: 55.

KAZAZ, Mete (2002), Türk Televizyon Spor Programlarına Yönelik İçerik Analizi: Örnek Olay: Bizim Stadyum (ATV), 3. Devre (Kanal D), 90 Dakika (NTV), Maraton (Show TV), Telegol (Star), Spor Stüdyosu (TRT 1) Spor Programları, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon Ana Bilim Dalı, Konya.

KAZAZ, Mete ve ÇOBAN, Melek (2010), *Televizyon Haberleri ve Egemen Söylemin Yeniden Üretimi Sürecinde İdeoloji İnşa Stratejilerinin Kullanımı,* Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 2, Sayfa: 191-206.

KOLUKIRIK, Suat (2009), *Mülteci ve Sığınmacı Olgusunun Medyadaki Görünümü: Medya Politiği Üzerine Bir Değerlendirme*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 8, Sayfa:1, Sayı: 1-20.

KOVACI, Pınar (2016), *Femen ve LGBTİ Gruplarının Televizyon Haberlerinde Temsili,* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Sinema ve Televizyon Ana Bilim Dalı, Radyo Sinema ve Televizyon Bilim Dalı, Konya.

KOYUNCU, Ahmet (2014), *Kentin Yeni Misafirleri Suriyeliler*, Konya: Çizgi Kitabevi.

ÖZDEMİR, Fatih ve ÖNER ÖZKAN, Bengi (2016), *Türkiye'de Sosyal Medya Kullanıcılarının Suriyeli Mültecilere İlişkin Sosyal Temsilleri*, Nesne Psikoloji Dergisi (NPD), Cilt: 4, Sayı: 8.

ÖZER, Ömer (2011), *Haber Söylem İdeoloji*, Konya: Literatürk Yayınları.

PANDIR, Müzeyyen, EFE, İbrahim ve PAKSOY, Faruk Alaaddin (2015), *Türk Basınında Suriyeli Sığınmacı Üzerine Bir İçerik Analizi*, Marmara İletişim Dergisi, Sayı: 24, Sayfa: 1-26.

ŞEKER, Mustafa (2003), *Özel Televizyonlarda Haberin Seçimi ve Yapılandırılması (NTV, ATV ve Show TV Örneği),* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Yok Sayılanlar; Kamp Dışında Yaşayan Suriye'den Gelen Sığınmacılar İstanbul Örneği (2013), İnsan Hakları Derneği (İHD) Raporu, Ankara.

Bölüm 6

ÇEŞME MÜFTÜSÜ HACI HASAN HİLMİ EFENDİ VE HAKKINDAKİ İDDİALAR

Erdoğan KELEŞ[1]

1 Doç. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü-MUĞLA

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde Hanefi fıkhı üzerine kendisine sorulan dinî ve hukukî, umumi ve hususi konularda dinî hükümlere uyarak karar veren kişiye *müftü* denirdi. Dini ve hukuki meselelerde müftünün verdiği karara ise *fetva* adı verilmiştir. Müftüler, fetva verirken, Hanefi fıkhına mensup eserlere müracaat ederdi. Müftülere şeyhülislam da denmiştir. Osmanlı Devleti'nde müftülük ve kadılık ayrı ayrı olup, zaman zaman XVI. Yüzyılın ortalarına kadar birleştirilmiştir. Fakat bu tarihten sonra müftü bütün ilmiye sınıfının reisi olmuş, müderrislerle mevali denilen kadılar da bunun idaresine verilmiştir. Sonradan genel olarak şeyhülislam denilen ve ulemanın merci olan müftülerden başka vilayet, sancak ve kazalarda da halkın sordukları dinî sorulara cevap veren müftülükler oluşmuştur[2]. Osmanlı Devleti'nde her kaza merkezinde hakim / kadıdan başka bir de müftü bulunurdu. Uygulamada aralarında ihtilaf olan kimseler isterlerse mahkemeye gitmeden önce müftüye müracaat ederek konuya ilişkin fetva alırlardı. Böylece davalarıyla ilgili mahkeme öncesi bir fikre sahip olurlar, bazen ya mahkemeye gitmezler ya da kadının kararını fiilen temyiz etmiş olurlardı. Ancak müftünün kararı doğrudan kadının vereceği kararı bağlamasa da, müftüler en az kadılar kadar İslam hukukunu bilirlerdi[3]. Bu nedenle müftünün fetvası meselenin dini yönünü, kadının hükmü ise kazaî yönünü ilgilendirirdi. Kadı bir konuda karar verirken maddi delil ve şahitler ararken, müftünün kararının dayanağı ise Kur'an ve Sünnet'tir[4].

Müftüler XIX. Yüzyılda Tanzimat Fermanı sonrasındaki idari düzenlemelerle birlikte vilayet, sancak ve kaza idare meclislerinin doğal üyesi oldu. Ama gerek kadıların gerekse halkın yönelttiği şer'î sorulara dinî hükümler çerçevesinde cevap vermeye devam ettiler. Ayrıca müftüsü olduğu beldenin ulemasına başkanlık ederek medreselerin bağlı olduğu nizamnamelere uygun olarak müderrislerin en iyi şekilde memuriyetlerini ve görevlerini icra etmelerine nezaret ederdi. Bir yerin müftülük makamı boşaldığında, müderrisler, büyük camilerin imam ve hatipleri, meclis-i idare ve belediye meclisinin seçilmiş müslüman üyeleri meclis-i idareye çağrılarak halkın itimadını kazanmış ve fetva vermeye yetkili ulemadan üç kişiyi kapalı oylama ile seçerlerdi. Oylama sonucunda seçilen üç kişinin adı ve özgeçmişleri vilayet tarafından Meşihat makamına bildirilirdi. Encümen-i İntihab seçilen üç kişinin durumunu inceleyerek Meşihat'a arz eder ve Meşihat makamı da bu adaylardan birisini müftülüğe tayin ederdi. Müftülüğe seçilen kimsenin bu işe elverişli olmadığı

2 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı,* TTK, Ankara 1988, s.173-174.
3 Osman Kaşıkçı, *İslâm-Osmanlı Hukuku,* İstanbul 2015, s.262.
4 Fahrettin Atar, "Fetva", *DİA, Cilt: 12,* (1995), s.486-496.

ortaya çıkarsa veya makam ölüm ve istifa ile boşalırsa aynı yöntemle tekrar müftü seçimi ve tayini yapılırdı[5].

Dolayısıyla müftüler, Osmanlı taşra idari sisteminin bir parçası olarak yönetici sınıftan olmamakla birlikte şehir yaşantısında sözü geçen saygın bir kişilik olarak görevlerini yürütmüşlerdi. Yukarıda da izah edildiği üzere ulemanın başkanı olan Şeyhülislamın devlet ve hükümet merkezinde gördüğü işleri, eyalet, sancak ve kaza merkezi olan büyük kentlerde gören kimselerdi. Müftüler, fetvayı verenden aldığı ücretle geçinirdi. Ancak müftüler çoğu zaman, bulundukları yerde başka görevler de yaparlardı. Mütevelli, vasilik ve vakıf yöneticiliği bu görevlerden bazılarıdır. Şeyhülislamın teklifi ile Padişah tarafından atanan müftüler, zaman zaman kent yaşamında karşılaştıkları sorunlar nedeniyle şehrin ileri gelenleri, kadı ve yöneticilerin başvurusu üzerine değiştirilir ve yerine bir başkası tayin edilirdi[6].

a-Çeşme Müftüsü Hacı Hasan Hilmi Efendi

Hacı Hasan Hilmi Efendi, 4 Ocak 1830 tarihinde Çeşme kasabasının Cami-i Cedid mahallesinde doğdu. Babası kasabanın ileri gelenlerinden tüccar Dervişzade Elhac Hafız Mustafa'dır. Hacı Hasan Hilmi Efendi, önce Çeşme kasabasındaki Sıbyan mektebine gitti. Buradan mezun olduktan sonra 20 Kasım 1842 tarihinde Aydın vilayetinin Saruhan Sancağı dahilindeki Akhisar kasabasında bulunan Şeyh İsa medresesine kaydoldu. Burada dört yıl boyunca Arapça eğitimi aldı ve mezun olduktan sonra İstanbul'a giderek Süleymaniye'de Çifte Medrese-i Salis'e girdi (15 Kasım 1845). Bu medresede 13 yıl boyunca dini eğitim gördü. Hacı Hasan Hilmi Efendi, bu mektep ve medreselerden üç icazetname alarak eğitim hayatını bitirdi. Kendisi Türkçe okur-yazar olup aynı zamanda Rumca konuşurdu[7]. Hacı Hasan Hilmi Efendi'nin 19 Mart 1884 tarihli olan ceride-i nüfus kaydında doğum tarihi olarak H. 1244 / M. 1828 tarihi verilirken, 56 yaşında, orta boylu, ela gözlü, kır bıyıklı ve sakallı olduğu belirtilmiştir. Kendisi "*cümle ahalinin hoşnudunu kazanmış*" biri olarak tarif edilmiştir[8].

---

5 Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri,* İstanbul 2004, s.285.

6 Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı,* TTK, Ankara 1997, s.91-92.

7 Çeşme Müftüsü Hacı Hasan Hilmi Efendi'nin özgeçmişi iki farklı kaynakta tespit edilmiştir. Bunlardan birisinde doğum tarihi H. 1244 / M. 1828 olarak verilirken bir diğer kaynakta ise doğum tarihi H. 9 Receb 1245 / M. 4 Ocak 1830 olarak verilmiştir. Bkz. *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), Dahiliye Nezareti, Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyyesi Defterleri (DH.SAİDd.), no: 71,* s.255; *İSAM Kütüphanesi, no: 1778 / 02 [Meşihat Arşivi, MŞH.SAİD., 133 / 29],* s.1, 2, 8.

8 *BOA., DH. SAİDd., no: 71,* s.255; *İSAM Kütüphanesi, no: 1778 / 02,* s.1, 2, 3, 8.

Hacı Hasan Hilmi Efendi, Süleymaniye Çifte Medrese-i Salis'ten mezun olduktan sonra 21 Ocak 1857 tarihinde Çeşme Müftüsü tayin edildi. Yine Ekim 1859'da aynı kasabada bulunan Bandarot Osman Camisi'nin imam ve hatipliği ile vakıf mütevellisi oldu. Çeşme Müftüsü olduktan sonra sırasıyla 9 Kasım 1857'de Bursa Veysel Paşa medresesinde ibtida-i hariç müderrisliği, 3 Ekim 1858'de Bursa Veysel Paşa medresesinde hareket-i hariç, Bursa Medrese-i Cedid-i Ebusuud'da 6 Ocak 1873'de hareket-i dahil ve 17 Aralık 1875 tarihinde ise Bursa Medrese-i Hoca Rüstem'de sahn rütbelerini[9] aldı. Görüldüğü üzere Hacı Hasan Hilmi Efendi Çeşme Müftüsü olduktan sonra sırasıyla ibtida-i hariç, hareket-i hariç, hareket-i dahil ve sahn rütbelerine nail olmuştur. Daha sonra ise 24 Nisan 1901 tarihinde de mûsıle-i Süleymaniyye rütbesini almıştır. Bu husus Bab-ı Fetva-i Sicil Şubesi'nin 7 Mayıs 1902 tarihli tezkiresinde yer almaktadır[10].

Hacı Hasan Hilmi Efendi, 1857 senesinde tayin edildiği Çeşme müftülüğü memuriyetini uzun yıllar sürdürmüştür. 1910 senesinde tensik komisyonunca kadro haricine çıkarıldığı sanılarak kendisine maaş ödenmemesi üzerine Çeşme Kaza Meclisi tarafından Şeyhülislamlık makamına gönderilmek üzere Aydın vilayetine hitaben düzenlenen 20 Ocak 1911 tarihli mazbatada Çeşme Müftüsü Hacı Hasan Hilmi Efendi'nin, ilmi, dini, akli ve bedeni olarak müftülük vazifesini yerine getirecek güç ve kudrete sahip olduğu hatta ondan başka bu memuriyeti hakkıyla yerine getirebilecek kimse bulunmadığı beyan edilmiştir[11]. Aydın vilayetinden gönderilen yazıda Hacı Hasan Hilmi Efendi hakkında Çeşme Kaza Meclisi'nin talebi üzerine kadro haricinden "istisna tutulması" yani bu kararın iptali istenmiştir. Bunun üzerine Hacı Hasan Hilmi Efendi'nin durumu görüşülmüş ve 22 Şubat 1911 tarihinde kadro harici bırakılmasına dair kararın iptali istemi Sadarete gönderilmiştir[12]. Bu talep üzerine Çeşme Müftüsü Hacı Hasan Hilmi Efendi'ye hitaben 10 Haziran 1911

9 Osmanlı medreselerinde dereceleri göstermek için birbirinden ayrı gibi görünen ama aslında birbiriyle bağlantılı üç ayrı usul kullanılmıştır. Bunlar Haşiye-i Tecrid, Haşiye-i Miftah ve Haşiye-i Telvîh medreseleri şeklinde kitap adlarına göre; yirmili, otuzlu, kırklı, ellili ve altmışlı şeklinde günlük ödenen ücrete göre ve nihayet hariç, dahil, sahn, altmışlı, Süleymaniye, darülhadis şeklinde medreselerin statüsüne göre yapılmış derecelendirmelerdir. XVI. Yüzyılda Süleymaniye medreseleriyle bu tasnif sistemi genişlemiş ve XVIII. Yüzyıldan itibaren iki hariç, iki dahil, iki sahn, iki altmışlı, üç Süleymaniye ve bir darülhadis olmak üzere ibtida-i hariç ve hareket-i hariç; ibtida-i dahil ve hareket-i dahil; musıle-i sahn ve sahn-ı seman; ibtida-i altmışlı ve hareket-i altmışlı; musıle-i Süleymaniye ve hamise-i Süleymaniye, Süleymaniye ve darülhadis-i Süleymaniye dereceleri oluşmuştur. Bu sistem Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam etmiştir. Bkz. Mehmet İpşirli, "Medrese-Osmanlı Dönemi", *DİA., Cilt: 28 (2003),* s.327-333; Ayrıca ilmiye ve medrese hiyerarşisi için bkz. Madeline C. Zilfi, *Dindarlık Siyaseti Osmanlı Uleması Klasik Dönem Sonrası,* (Çev. Mehmet Faruk Özçınar), Ankara 2008, s.4.

10 *BOA., DH. SAİDd., no: 71,* s.255; Hacı Hasan Hilmi Efendi'nin nail olduğu rütbelere dair ilgili icazetname ve nişanlar için bkz. *İSAM Kütüphanesi, no: 1778 / 02,* s.1, 2, 4, 8, 9, 10, 11.

11 *İSAM Kütüphanesi, no: 1778 / 02,* s.12.

12 *İSAM Kütüphanesi, no: 1778 / 02,* s.13.

tarih ve 98 numaralı tezkirede memuriyetinin "ibka" ettirilmesine yani memuriyetinin devam ettirilmesine karar verilmiş ve bu karar 11 Temmuz 1911 tarihli olarak gönderilmiştir[13]. Çeşme Müftüsü Hacı Hasan Hilmi Efendi, bu karar üzerine memuriyetine devam etmiştir. Çünkü 16 Mayıs 1914 tarihli Meşihat makamından gelen emirnamede kaza dahilinde görev yapan müftü, müderris ve diğer şer'iyye memurlarının aldıkları maaş ve yoklama cedvellerinin gönderilmesi istenmiştir. Çeşme Kazası'nda görev yapan şer'iyye memurlarına dair yoklama cedvelinde Çeşme Müftüsü Hacı Hasan Hilmi Efendi'nin 400 kuruş maaş aldığı beyan edilmiştir[14]. Bu yazıdan da anlaşıldığı üzere Hacı Hasan Hilmi Efendi neredeyse 60 yıl Çeşme Kazası Müftüsü olarak görev yapmıştır[15].

b-İsmail Sıdkı Efendi

Çeşme Müftüsü Hacı Hasan Hilmi Efendi, terceme-i hal varakalarında "*cümle ahalinin hoşnudunu kazanmış*" birisi olarak tarif edilse de adı Çeşme Kazası'nda bir takım yolsuzluk, rüşvet ve irtikâb dedikodularına karışmıştır. Bu iddiayı ortaya atan kişi ise Çeşme Kazası Maarif Komisyonu Başkanı İsmail Sıdkı Efendi'dir. İleri sürdüğü iddialar nedeniyle Çeşme Müftüsü hakkında, iftira attığı gerekçesiyle mahkemede yargılanmış ve bu sırada kendisini Çeşme Kazası'nın Cami-i Cedid mahallesine kayıtlı, 43 yaşında, hukuk mektebi mezunu, dühan fabrikası sahibi ve maarif komisyonu reisi Esseyyid Mustafazade İsmail Sıdkı olarak tanıtmıştır[16]. Esasında İsmail Sıdkı Efendi, mahkeme tutanaklarına yansıyan meslek ve faaliyetlerinin dışında ilerleyen zamanlarda gazetecilik ve Aydın vilayet mebusluğu gibi önemli vazifelerde bulunmuştur. Arşivden tespit edebildiğimiz kayıtlara göre İzmir'de yayın yapan Ahenk gazetesi imtiyaz sahibi Necati Efendi, gazete ve matbaasını mesul müdürü İsmail Sıdkı Efendi'ye devretmek istemiştir. Aydın vilayetinden gönderilen 11 Mart 1897 tarih ve 401 numaralı tahrirat üzerine Dahiliye Nezareti 10 Mayıs 1897 tarihinde bu devir ve satış işleminin uygun olduğunu Sadarete bildirmiştir[17]. İsmail

13 *İSAM Kütüphanesi, no: 1778 / 02,* s.16.

14 *İSAM Kütüphanesi, no: 1778 / 02,* s.14-15.

15 Hacı Hasan Hilmi Efendi, ilk olarak 1857 senesinde Çeşme Kazası müftüsü olarak tayin edilmiş ve bu görevini 60 yıla yakın sürdürmüştür. Aydın Vilayet Salnameleri (AVS), en eskisinden itibaren tarandığı vakit Çeşme Müftüsü olarak Hacı Hasan Hilmi Efendi'nin adı tespit edilmektedir. *AVS 1296,* s.95; *AVS 1297,* s.103; *AVS 1300,*s.117; *AVS 1302,* s.87; *AVS 1304,* s.288; *AVS 1306,* s.138; *AVS 1308,* s.118; *AVS 1313,* s.242; *AVS 1320,* s.148; *AVS 1323,* s.139; *AVS 1326,* s.354.

16 Çeşme Kazası Maarif Komisyonu Başkanı İsmail Sıdkı, Çeşme Müftüsü Hacı Hasan Hilmi Efendi hakkındaki iddialarını ve mahkeme tutanaklarını bir kitapta yayınlamıştır. Dolayısıyla bu kitapta kendisi hakkında bilgiler yer almaktadır. Bkz. İsmail Sıdkı, *Çeşme Müftüsü İrtikâbât-ı Lâyihalar Sûreti,* (y.y.), sene 1297, s.9. [Bu eser Türk Tarih Kütüphanesinde, A.II/3034 numarasıyla kayıtlıdır].

17 *BOA., Bab-ı 'Ali Evrak Odası (BEO.), 949 / 71166.*

Sıdkı Efendi, Ahenk gazetesini yaklaşık bir buçuk yıl yayınladıktan sonra Ali Nazmi Efendi'ye devretmek istemiştir. Aydın vilayetinden gönderilen 3 Aralık 1898 tarih ve 334 numaralı tahriratta Ahenk gazetesi imtiyaz sahibi İsmail Sıdkı Efendi'nin gazete ve matbaayı İzmir Mekteb-i İdadi mezunu Ali Nazmi Efendi'ye devretmek istediği, yapılan tahkikatta bunun uygun bulunduğu beyan edilmiştir. Vilayetin bu talebi 31 Aralık 1898'de Matbuat Dahiliye İdaresi tarafından uygun bulunsa da yine de İsmail Sıdkı Efendi'nin gazete ve matbaayı niçin devretmek istediğinin araştırılması ve sebeplerinin nezarete bildirilmesi istenmiştir[18]. Bunun üzerine Aydın vilayeti tarafından gazetenin devir ve satışı hakkında bir tahkikat yapılmış ve 30 Ocak 1899 tarih ve 420 numara ile gönderilen tahriratta Ali Nazmi Efendi'nin "*güvenilir birisi olduğu ve kendisinden senet alınmak suretiyle*" de gerekli tedbirlerin alındığı bildirilmiştir. Matbuat Dahiliye İdaresi, vilayetin bu cevabını 2 Mart 1899 tarihli olarak Sadarete iletmiştir[19]. Ahenk gazetesi ve matbaasının devrine dair 22 Kasım 1899 tarihinde irade ve izin çıkmıştır. Gazetenin Ali Nazmi Efendi'ye devredildiğine dair iki adet ruhsatname gönderilmiştir[20]. İsmail Sıdkı Efendi, Arapça'dan tercüme ettiği Kitabü'r-Rıza' adlı bir eseri yayınlamak için izin almak amacıyla Maarif Nezareti'ne hitaben 3 Mayıs 1902 tarihli bir dilekçe vermiştir. Maarif Nezareti bu talebi 25 Mayıs 1902'de Fetvahane'ye göndermiştir. Talep incelenmiş ve Şeyhülislamlık makamı tarafından 6 Mart 1903 tarihinde eserin yayınlanmasının uygun olmadığı bildirilmiştir[21]. Hukuk Mektebi mezunu olan İsmail Sıdkı Efendi bir süre sonra avukatlık yapmaya başladığı gibi İttihad adıyla bir gazete yayınlamak için bir kez daha Matbuat Müdürlüğü'ne müracaat etmiştir. Bu hususta Aydın vilayetine verdiği 26 Temmuz 1908 tarihli dilekçede İzmir'de İttihad adıyla "*siyasi, fenni, ilmi ve edebi musavvar*" bir gazete yayınlamak istediğini beyan etmiştir. İsmail Sıdkı bu dilekçesinde "*Padişah, devlet ve millet aleyhinde herhangi bir yazı ve makale neşretmeyeceğini*" beyan etmiştir. Aydın Vilayet Valisi İbrahim Faik Bey[22], 1 Ağustos 1908 tarihinde bu gazetenin bir an evvel çıkması ve cevabın acele olarak telgrafla bildirilmesi için talebi Dahiliye Nezareti'ne iletmiştir. İsmail Sıdkı Efendi'nin İttihad adıyla gazete çıkarması için gerekli izin 10 Ağustos 1908 tarihli olarak çıkarken ruhsatnameye 10 kuruş matbu pul ve 100 kuruş Hamidiye Demiryolu pulu yapıştırılması ve ruhsatname harcı olarak da yarım liranın öden-

18 *BOA., Dahiliye Nezareti, Mektubî Kalemi (DH. MKT.), 2154 / 105.*
19 *BOA., DH. MKT., 2172 / 98.*
20 *BOA., DH. MKT., 2285 /31, [13 Ş 1317 / 17 Aralık 1899].*
21 *BOA., Maarif Nezareti, Mektubî Kalemi (MF. MKT.), 627 / 46.*
22 Vali İbrahim Faik Bey, Ocak 1907-Ağustos 1908 tarihleri arasında Aydın Vilayet Valiliği görevinde bulunmuştur. Sinan Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922),* İstanbul 1999, s.26.

mesi istenmiştir[23]. İsmail Sıdkı Efendi'nin aynı zamanda Köylü Gazetesi adında bir başka gazete daha çıkardığı anlaşılmaktadır. Aydın vilayetine verdiği 24 Ekim 1908 tarihli dilekçesinde İzmir'de Köylü Gazetesi adıyla çıkardığı gazeteye ilaveten bir de "*siyasi, edebi ve fenni*" tarzda günlük yayınlar yapmak üzere Akşam adıyla yeni bir gazete çıkarmak istediğini beyan etmiştir. Aydın vilayeti valiliği tarafından 31 Ekim 1908 tarih ve 325 numara ile Matbuat Dahiliye Müdürlüğü'ne gönderilen talep yazısı uygun bulunarak İsmail Sıdkı Efendi'nin İzmir'de Akşam adıyla gazete çıkarmasına izin verilmiştir[24].

İsmail Sıdkı Efendi, maarif komisyonu reisliği, mahkeme azalığı, avukatlık ve gazetecilik dışında Aydın Sancağı mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a da seçilmişti. Aydın Sancağı mebusu Hacı Süleyman Efendi'nin istifası üzerine yapılan seçimde Meclis-i Mebusan azası seçilmiş ise de Aydın Ticaret Reisi ile mebus adayı olan İbrahim Edhem, seçimin usulsüz olduğunu iddia ederek İsmail Sıdkı Efendi'ye verilen mazbatanın iptalini istemişlerdi. İddialarına göre seçimi yapacak olan sandık azaları usulsüz olarak oluşturulmuştu. Fakat Aydın valiliği tarafından yapılan tahkikatta seçimin usulüne uygun olarak yapıldığı anlaşıldığından İsmail Sıdkı Efendi'ye 3 Temmuz 1909 tarihinde Aydın Sancağı mebusu olduğuna dair mazbatanın verilmesi uygun bulunmuştu[25].

c-İsmail Sıdkı Efendi'nin Çeşme Müftüsü Hakkındaki İddiaları

İsmail Sıdkı Efendi, maarif reisliği, gazetecilik, mahkeme azalığı, avukatlık ve mebusluk gibi işlerle meşgul olmasına rağmen 1881 senesinde Çeşme Müftüsü Hacı Hasan Hilmi Efendi hakkında yukarıda da belirttiğimiz üzere ileri sürdüğü bir takım iddialarla gündeme gelmişti. Bu çalışmanın da esas konusu olduğu üzere Çeşme Kazası Maarif Komisyonu Reisi olarak verdiği 5 Eylül 1881 tarihli dilekçesinde Çeşme Müftüsü Hacı Hasan Hilmi Efendi'yi müftü, evkaf muhasebecisi vekili, evkaf mütevellisi, bazı beylere ait çiftliklerin varidat tahsildarı, bazı vergilerin tahsil memuru ve bazı komisyonların reisi olarak tarif etmişti. Yine Çeşme Müftüsü Hacı Hasan Hilmi Efendi hakkında "*paralı işlerden memleket içinde parmağını sokmadık bir iş bırakmamış ve bu işlerin hemen kaffesi denilecek kadarının umur-ı hesabiyelerini keyfe-mâyeşâ istediği gibi tanzim ettiği"* şeklinde ifadeler kullanarak meramını tüm çıplaklığıyla ortaya koymuştu. İsmail Sıdkı Efendi'ye göre Çeşme Müftüsü Hacı Hasan

23 *BOA., DH. MKT., 1276 / 87.*
24 *BOA., DH. MKT., 2666 / 78, [28 Şevval 1326 / 22 Ocak 1909].*
25 *BOA., DH. MKT., 2835 / 7; 2848 / 47.*

Hilmi Efendi, şer'-i şerif ve kanunlara aykırı irtikâba[26] cüret etmiş ve pek çok fena işlere bulaşmıştı[27].

İddialara göre Çeşme Müftüsü Hacı Hasan Hilmi Efendi, kazadaki vakıflara ait emlak ve arazilerin yarısından fazlasının idaresinden sorumludur. Diğer vakıf mütevellileri ile birlikte gayri resmi olarak düzenledikleri senet ve evraklarla vakıf gelirlerini toplamakta, topladıkları paraları yine gayri resmi evraklarla çekip işletmekte, vakıflara ait mülkleri resmi izin almadan kiraya vermekte ve bu suretle senede birkaç yük[28] kuruş tutarındaki parayı zimmetlerine geçirmek suretiyle vakıfları ve hazineyi zarara uğratmaktadırlar[29]. Esasında İsmail Sıdkı Efendi'nin Çeşme Kazası ve civarında müftü ve diğer memurların vakıf arazileri ve mülkleri üzerinde gayri resmi evraklarla işlem yaptıkları şeklindeki iddiaları Babıali'ye şikayet edilmişti. Aydın Vilayeti dahilinde Çeşme ve Sakız kazalarında Köste-i Bandarot, Köste ve Çiftlik-i Kebir diye bilinen üç kıta çiftlik arazisinin kullanım hakkından dolayı vakıf mütevellileri ile Hıristiyan ahali arasında anlaşmazlık ortaya çıkmıştı. Buna göre

26 İrtikâb / irtikâp kelimesi rüşvet ile eş anlamlı kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde II. Mahmut zamanında devlet memurları, ulema, ilmiye mensupları ve diğer görevlilerin neden olduğu yolsuzluk ve rüşvetle mücadele edebilmek için ilk adımlar atılmıştır. Bu mücadele daha sonraki Padişahlar devrinde de sürdürülmüş, çıkarılan kanun ve nizamlarla yolsuzluklar önlenmeye çalışılmıştır. Mesela bu hususta kadı, naip ve ilmiye sınıfı için 1838 yılında "Tarik-i İlmîye'ye Dair ceza Kanunnâme-i Hümayunu", diğer memurlar için 3 Mayıs 1840 tarihli Ceza Kanunnâmesi çıkarılmıştır. Bkz. Çadırcı, *a.g.e.,* s.203-207; Memurin ile ilgili çıkarılmış her iki kanunun tam metinleri için bkz. Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat,* TTK, Ankara 1985, s.295-313; Ayrıca bu kanunlara ilave olarak 1849 ve 1850 senelerinde rüşvetin yasaklandığına dair nizamnameler yayınlandı. Yine 14 Temmuz 1851 tarihli Ceza Kanunu, 23 Şubat 1855 tarihli düzenleme, 9 Ağustos 1858 tarihli Ceza Kanunnâmesi ve 1876 tarihli Mecelle'nin son kitabında yer alan rüşvetle ilgili kısımlar her türlü yolsuzluğun önlenmesine dair uygulamalar olarak göze çarpmaktadır. Bkz. Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet,* İstanbul 2005, s.278-289; Hıfzı Veldet, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", *Tanzimat I,* MEB, İstanbul 1999, s.169-196; Tahir Taner, "Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku", *Tanzimat I,* MEB, İstanbul 1999, s.221-232; Ayrıca bkz. Erdoğan Keleş, "Tanzimat Dönemi'nde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler (1839-1858)", *Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 38,* (2005), s.259-280.

27 İsmail Sıdkı, *Çeşme Müftüsü İrtikâbât-ı Lâyihalar Sûreti,* s.2-5; İsmail Sıdkı Efendi, uzun yıllar maarif reisliği, evkaf idaresi ve mebusluk gibi bürokratik işlerle meşgul olmuş nihayet vakıfların idaresi, gelir ve giderlerinin kontrolü için yapılması gerekenler hakkında 1908 senesinde "Meclis-i İdare-i Evkaf Başkatibi" olarak "Hatırat" üst başlıklı ve "Memalik-i Osmaniye'de Kâin Evkâfın Suret-i İdaresi Hakkında Bazı Mütalaatı Havidir" alt başlıklı bir risale yazmış ve vakıfların yeniden organizasyonu hakkında bazı ifadelerde bulunmuştur. Hatta benzer içeriğe sahip ve 1909 senesinde yayınlanmış "Gedikler" adlı eserin üzerindeki mühürde "Mehmed Sadık" yazmasına rağmen bu eserin de İsmail Sıdkı'ya ait olabileceği ileri sürülmüştür. Hatırat başlıklı risalenin kısa bir özeti ve içeriği için bkz. Ahmet Köksal, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Vakıfların Yeniden Organizasyonuna Dair İki Eser: İsmail Sıdkı'nın "Hatıratı" ve Hamadezade Halil Hamdi Paşa'nın Layihası", *Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 33, Sayı: 56,* (2014), s.352-364.

28 Bir yük 100.000 akçeye verilen isimdir. Bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü,* İstanbul 2011, s.789.

29 İsmail Sıdkı, *Çeşme Müftüsü İrtikâbât-ı Lâyihalar Sûreti,* s.3; Çeşme Müftüsü hakkındaki şikayetlerin tahkiki ve neticesinin bildirilmesi hakkında bkz. *BOA., MF. MKT., 70 /7; 71 / 56.*

üç parça çiftlik arazisi sadr-ı esbak Melek Mehmet Paşa'nın[30] karısı merhum Ayşe Kadın'ın evladiyet şartıyla kurduğu vakıftan olduğu, arazilerin icar sahipleri tarafından bunun inkar edildiği ve mülk arazileri olduğu gerekçesiyle vakıf mütevellilerinin müdahalesinin önlenmeye çalışıldığı ileri sürülmüştü. 1879 tarihinde gerçekleşen bu şikayet üzerine Defterhane-i Amire kayıtları incelendiğinde Köste-i Bandarot, Köste ve Çiftlik-i Kebir arazilerinin Melek Mehmet Paşa ve karısı Ayşe Kadın vakfına ait olduğuna dair herhangi bir kayıt bulunamamıştır. Hatta Köste ve Çiftlik-i Kebir köyleri arazilerinin bazı kimseler üzerine tapu senedi ile verildiği ama Bandarot köyü arazisi için hiç kimseye senet verilmediği tespit edilmiştir. Dolayısıyla arazinin bir kısmının devlet arazisi, bir kısmının da vakıf arazisi olduğu iddiaları üzerine bir memur vasıtasıyla tahkikine karar verilmiştir[31]. Esasında bu üç çiftlik arazisi de Hıristiyan tebaanın tasarrufundaydı. Köy ahalileri Çeşme Kazası arazisinin devlet arazisi statüsünde boş durumda olduğunu, dağlık ve taşlık olan bu toprakları kendilerinin bin bir zahmet ve masrafla temizleyip imara açtıklarını ve uzun zamandır tasarruf ettiklerini beyan etmişlerdi. Ancak Melek Mehmet Paşa'nın karısı Ayşe Kadın vakfına ait olduğu ve vakfiyeti gereğince tasarruf edilmesi gerektiğini ileri süren bazı kimseler tarafından fakir halkın rahatsız edildiği ve 30-40 yıldır çeşitli adlar altında ahaliden büyük miktarda para alındığı ileri sürülmüştür. Hıristiyan ahalinin şikayeti üzerine Silistre sabık naibi Hüseyin Hüsnü Efendi ve Defterhane-i Amire memuru Sırrı Efendi yaklaşık yedi ay süren bir inceleme yapmışlardı. Yapılan tahkikat sonucunda arazilerin Hass-ı Hümayun dahilinde devlet arazisi statüsünde olup, Ayşe Kadın vakfıyla bir ilgisinin olmadığı, dağlık ve taşlık bu toprakların köy ahalileri tarafından kendi emek ve masraflarıyla imara açılarak üzerinde hane, mağaza ve çeşitli binalar inşa edildiği, bağ ve bahçe haline getirilerek ziraata açıldığı ve devlet hazinesine önemli bir gelir sağladığı anlaşılmıştı. Bu tespitten sonra arazilerin köy ahalilerinin tasarrufunda bırakılarak çeşitli gerekçelerle vakıf mütevellilerinin ve görevlilerinin müdahalesinin engellenmesi istenmişti. Köy ahalileri ise 23 Şubat 1880 tarihinde kendi hak ve hukuklarının korunduğu gerekçesiyle memnuniyetlerini içeren bir teşekkür bir yazısı göndermişlerdi[32]. Fakat Hüseyin Hüsnü Efendi ve Sırrı Efendi'nin tespitlerine rağmen vakıf mütevellilerinin çeşitli gerekçelerle üç çiftlik arazisine müdahalesi devam etmiştir. Bunun üzerine 5 Ağustos 1880 tarihinde bu topraklar üzerindeki mahalle ve köylerin ahalilerini temsilen muhtar, kocabaşı ve vekiller tarafından verilen bir mahzarda haklılıklarının ortaya koyan tapu

30 Melek Mehmet Paşa, III. Selim zamanında 1792-1794 senelerinde iki yıl sadrazamlık yapmıştır. Bunun dışında iki defa da 1765 ve 1769 senelerinde Aydın vilayeti muhassıllığına tayin edilmiştir. Fatih Yeşil, "Melek Mehmed Paşa (1718-1802)", *DİA, Ek Cilt: 2, (2016),* s.246-247.

31 *BOA., Yıldız Sadaret, Resmî Maruzat Evrakı, (Y.A.RES.), 10 / 6, lef: 3.*

32 *BOA., Y.A.RES., 10 / 6, lef: 12.*

senetlerinin bir an önce kendilerine gönderilmesini talep etmişlerdi[33]. Ahalinin iddiasına göre tahkik memurlarının kendilerini haklı gösteren kararlarına rağmen sabık vali Ahmet Hamdi Paşa'nın[34] Melekzadelerin akrabası olması nedeniyle bu kararlarını yazılı hale getirmelerine engel olunmuştur. Köy ahalileri 18 Ağustos 1880 tarihli dilekçelerinde bir an önce haklılıklarının teyit edilerek ilam-ı şer'inin tanzim edilmesini bir kez daha talep etmişlerdi[35]. Köylülerin bu iddialarında haklı oldukları anlaşılmaktadır. Çünkü bir süre sonra Hüseyin Hüsnü Efendi'nin bazı nedenlerden dolayı görevini tamamlamadan İstanbul'a döndüğü ve tahkikatına dair herhangi bir evrak teslim etmediği anlaşılmıştır. Defterhane-i Amire adına memur olan Sırrı Efendi'nin bu tahkikattan sonra Rumeli-i Şarki Vilayeti dahilindeki Filibe'ye tayin edildiği anlaşılmaktadır. Zira 22 Eylül 1880 tarihli bir yazıda Sırrı Efendi'nin İstanbul'a dönüşünde ilgili tahkikata dair raporunu Divan-ı Hümayun Kalemi'ne teslim etmesi istenmiştir. Kendisi İstanbul'a geldiğinde ilgili evrakların Filibe'de kaldığını ancak Hüseyin Hüsnü Efendi'nin incelemeleri sonucunda arazinin devlete ait olup vakıf arazisi olmadığını bir kez daha ifade etmiştir. Buna rağmen Hüseyin Hüsnü Efendi'nin tekrar Çeşme ve İzmir'e giderek tahkikat ve muhakemeyi bitirmesi istenmiş ise de bu karara itiraz edildiği anlaşılmaktadır. İtiraz üzerine her iki tarafın da hukukunu korumak için Aydın Vilayeti Adliye Müfettişi Ramiz Efendi görevlendirilmiştir (Aralık 1880)[36]. İlgili yazışmalardan anlaşıldığına göre Melek Mehmet Paşa'nın kız torunu Leyla Hanım ile kocası ve vekili Salih İslam Bey, arazilerin vakfiyet gereğince kendilerine ait olduğunu ileri sürmüşler ve dava uzun zaman mahalli memurları uğraştırmıştır[37]. Sonuç olarak 9 Mart 1881 tarihli bir yazı ile Aydın Vilayeti Adliye Müfettişi Ramiz Efendi ile Hüseyin Hüsnü Efendi'nin birlikte İzmir ve Çeşme'ye giderek gerekli tahkikatı bitirmelerine karar verilmiştir[38].

Çeşme Müftüsü Hacı Hilmi Efendi ile ilgili bir diğer iddia ise maarif komisyonu azası olarak yaptığı gayri resmi uygulamalardır. Buna göre kaza dahilinde her mahallede mektepler inşa edilerek çocukların cehaletten kurtarılması amacıyla avarız akçesi, evkaf gelirleri ve menafi sandığının faiz gelirlerinin üçte biri tahsis edilmiştir. Çeşme Kazası'nda üç adet Mekteb-i İbtidaî bulunmakta ve bu mekteplerde 200 kadar çocuk eğitim görmektedir. İddiaya göre mekteplerin inşası ve geliştirilmeleri için tahsis kılınan avarız akçesi ve vakıf gelirleri Çeşme Müftüsü Hacı Hilmi

33 *BOA., Y.A.RES., 10 / 6, lef: 13.*
34 Ahmet Hamdi Paşa, Eylül 1871-Haziran 1872, Mart 1874-Şubat 1875 ve Şubat 1878-Ağustos 1880 tarihlerinde olmak üzere üç farklı zamanda Aydın Vilayet Valiliği yapmıştır. Kuneralp, *a.g.e.,* s.26.
35 *BOA., Y.A.RES., 10 / 6, lef: 5.*
36 *BOA., Y.A.RES., 10 / 6, lef: 6, 8, 9, 10, 11, 15.*
37 *BOA., Y.A.RES., 10 / 6, lef: 16.*
38 *BOA., Y.A.RES., 10 / 6, lef: 1.*

Efendi'nin, menafi sandığı gelirleri ise akrabalarının eline terk edilmiştir. Dolayısıyla maarife tahsis edilmiş olan üç adet gelir kaleminden eğitime herhangi bir para aktarılmadığından çocuklar mektepleri terk etmiştir. İsmail Sıdkı Efendi, bu hususları içeren ve mekteplere tahsis kılınmış gelirlerin maarif komisyonunun tasarrufuna terk edilmesi için Çeşme Kazası Kaymakamlığı'na dilekçe vermiş ise de bu dilekçesinin maarif komisyonu azası olan Çeşme Müftüsü tarafından işleme konulmadığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Aydın vilayetine yeni bir dilekçe vermiş ve valilik makamı ilgili tahsisatların maarife teslim edilmesi için yazı göndermiş ise de yine sonuç alınamamıştır. İsmail Sıdkı Efendi son olarak İstanbul'a geldiğini ve dilekçesinde belirttiği hususların dikkate alınmasını, böylelikle sokak aralarında gezmekte olan çocukların cehaletten kurtarılmasını istirham etmiştir. Ayrıca Nisan 1881 Çeşme depremi[39] sonrası yıkılan mekteplerin yeniden inşası için gayri müslim mekteplerine verilen iane kerestelerinden müslüman mektepleri için de talep ettiğini ama Çeşme Müftüsü'nün maarif komisyonu azası olması nedeniyle bundan da bir sonuç elde edemediğini ifade etmiştir. Tüm bu sebeplerle çocukların mektebe gidemediğini ve bildiklerini unuttukları için cehaletin arttığını ileri sürmüştür[40].

İsmail Sıdkı Efendi'nin bir diğer iddiası ise Çeşme Müftüsü Hacı Hasan Hilmi Efendi'nin mahalli vergilerin tahsili ve sarfından sorumlu olduğu ve toplanan paranın üçte ikisini kanun ve nizamlara aykırı şekilde harcandığıdır. İddiaya göre bu hususta yapılan şikayetler nedeniyle valilik tarafından iki adet tahkik memur gönderilmiş ise de herhangi bir sonuç elde edilememiştir. Özellikle Çeşme Müftüsü'nün zaman zaman Çeşme Kaymakamlığına ve naipliğine vekalet ettiği, bu sebeple kendi menfaati için her işi yaptığı, bütün ahalinin onun güç ve kudretinden çekindiği yani resmi sıfat ve memuriyetlerini kullanarak yolsuz işlere kalkıştığı ileri sürülmüştür[41].

İşte bu iddiaları ileri süren İsmail Sıdkı Efendi, bütün milletin hak ve hukukunu korumak, maarifin geliştirilmesini temin etmek ve yolsuzlukları önlemek için Maarif Komisyonu Reisliğini kabul ettiğini ifade ederek 5 Eylül 1881 tarihinde hem kişisel dilekçesini hem de ahalinin düzenlediği mazbatayı İzmir Valiliği'ne vermiştir. Ancak İsmail Sıdkı Efendi'nin yazışmalarından anlaşılıyor ki bu dilekçeden önce Aralık 1880 tarihinde Çeşme Müftüsü Hacı Hasan Hilmi Efendi ile ilgili olarak bir takım işlemleri başlatmıştı. İsmail Sıdkı Efendi ve meclis idare azaları 18 Aralık 1880 tarihli dilekçelerinde menafi sandığının hesaplarının incelenmesini talep etmişlerdi. İddialarına göre Çeşme Kazası'nda

39 Selahattin Satılmış, "19. Yüzyılda Bir Büyük Felâket: 3 Nisan 1881 Sakız ve Çeşme Depremi", *Tarih İncelemeleri Dergisi, XXIX/2, (2014),* s.605-624.

40 İsmail Sıdkı, *Çeşme Müftüsü İrtikâbât-ı Lâyihalar Sûreti,* s.3-4.

41 İsmail Sıdkı, *Çeşme Müftüsü İrtikâbât-ı Lâyihalar Sûreti,* s.4-5.

menafi sandığının kurulmasından itibaren her yıl Kasım ayında bir heyet tarafından hesabının görülerek gelirinin üçte birinin hayır işlerine sarfı gerekir iken henüz böyle bir işlem yapılmamıştı. Çeşme Müftüsü Hacı Hasan Hilmi Efendi, menafi sandığını kendi malı gibi kullanmaktaydı. Dilekçe verenler menafi sandığının hesaplarının kontrol edilmesini ve elde edilen gelirin Mekatib-i İbtidaî'nin ihtiyaçları için kullanılması için tahsis edilmesini istiyorlardı. Mesela Esseyyid Ahmed Hulusi imzasıyla takdim ettikleri bir senede göre Çeşme Müftüsü, 3000 kuruşu senelik % 40 faiz hesabıyla vermişti. İddialarına göre bunun gibi pek çok senet olup sandığın hesabı düzenli tutulmadığından memleket akçesi telef olmuş, ahalinin hayrına sarf olunması gereken paralar ortadan kaybolmuştu. Çeşme Kazası Kaymakamlığı bu talebi dikkate alarak Meclis-i İdare azalarının huzurunda Çeşme bidayet mahkemesi azası İsmail Sıdkı Efendi, Osman Ağa, Hacı Mehmet Efendi, Nikolaki Palasdırya ve Anton Polaki'den oluşan bir heyet tarafından menafi sandığı hesaplarının tetkikine karar verdi[42].

Çeşme Müftüsü Hacı Hasan Hilmi Efendi hakkında bir diğer iddia ise vakıf mütevellisi ve muhasebecisi olarak yolsuzluk yaptığıydı. Özellikle 1854-1880 seneleri arasında resmi bir sıfatı olmamasına rağmen kendisini resmi görevli gibi göstererek pek çok vakıf arazi ve gelirlerini mülkiyete dönüştürmüştü. Bununla ilgili de pek çok belge ve senet takdim etmişlerdi. Mesela mütevellisi olduğu Dizdar Hasan Ağa harameyn-i şerif vakfına ait Tozlu Kapu nam mahaldeki 18 dönüm bağın her bir dönümü 15 kuruştan olmak üzere 270 kuruşa ve içindeki bir kulenin de üçte bir hissesini 35 kuruş olmak üzere senelik 305 kuruşa icarlamıştı. Bağ ve kuleyi icarlayan Yorgi Yani Kiryaki, bir süre sonra 9600 kuruş bedel karşılığında bu vakıf mülklerini Kostanti Rodaki'ye devretmişti. Kostanti Rodaki bu bağ ve kuleyi evladiyet şartıyla tasarruf etmeye başlamış ve 305 kuruş icar bedelini vakfa ödemeyi taahhüt etmişti. Bu devir işlemi Çeşme Kazası mahkemesinde naip Eğribozî Süleyman Efendi ile Çeşme Müftüsü Hacı Hasan Hilmi Efendi huzurunda 17 Nisan 1863 tarihli senetle yapılmıştı[43]. Bir başka senede göre de bir camiye vakfedilmiş bağ içinde bulunan 17 adet zeytin ağacı Hatib Osman Efendi'ye elde edeceği yıllık ürünün yarısını cami vakfına yarısını da Çeşme Müftüsü Hacı Hasan Hilmi Efendi'ye vermek şartıyla 27 Ağustos 1859 tarihinde icara verilmişti. Fakat bir süre sonra cami mütevelli vekili Çeşme Müftüsü Hacı Hasan Hilmi Efendi, bu zeytin ağaçlarının cami vakfına herhangi bir faydası olmadığı gerekçesiyle 400 kuruş bedel karşılığında İbrahim Dayıoğlu Hasan Ağa'ya satmıştı. Elde edilen gelir ise cami vakfına nakit gelir olarak kaydedilmişti[44]. Yine mütevellisi olduğu Bandorat Osman

42 İsmail Sıdkı, *Çeşme Müftüsü İrtikâbât-ı Lâyihalar Sûreti,* s.33-35.
43 İsmail Sıdkı, *Çeşme Müftüsü İrtikâbât-ı Lâyihalar Sûreti,* s.47.
44 İsmail Sıdkı, *Çeşme Müftüsü İrtikâbât-ı Lâyihalar Sûreti,* s.47.

cami vakfına ait ve müezzin Ali Efendi tarafından 1100 kuruş muaccel ve 24 kuruş müeccel bedeliyle tasarruf edilen mülk, Ali Efendi Efendi'nin çocuğu olmadığı için ölümü sonrası harap olmuştu. Çeşme Müftüsü Hacı Hasan Hilmi Efendi, bu mülkleri 1868 senesinde Reşid Ağa'ya yıllık 24 kuruş bedel karşılığında devretmişti[45]. Çeşme'de bulunan Cami-i Atik vakfına ait 4 dönümlük bahçe senelik 161 kuruş 35 para karşılığında Yorgi Mihail Linaki'nin tasarrufuna terk edilmişti[46].

İsmail Sıdkı Efendi, Çeşme Müftüsü hakkında yaptığı şikayetlerin kaza ve vilayet idarecileri tarafından dikkate alınmaması hatta örtbas edilmesi üzerine 10 Ekim 1881 tarihinde Mabeyn-i Hümayun Başkitabeti, başvekalet, meşihat, evkaf ve maarif nezaretlerine hitaben telgrafla bir dilekçe göndermişti. Bu dilekçeyi İsmail Sıdkı Efendi ile birlikte kaza ahalisinden 48 kişi imzalamıştı. İddialar arasında Çeşme Müftüsü Hacı Hasan Hilmi Efendi'nin müftülük, evkaf muhasebe vekilliği, evkaf mütevelli vekilliği, bazı çiftliklerin vergi tahsildarlığı, vergi tahsildarlığı ve iane komisyonu reisliği gibi pek çok görev ve memuriyeti birlikte yürüttüğü ve bu işler üzerinden kendi menfaatine olmak üzere irtikâb ve yolsuzluk yaptığı yer almaktadır. Hatta kaza ve belediye meclisi azalarının akrabası ve dostu olduğu, bu suretle idari ve mali işlere etki ettiği ileri sürülmüştü. Yine kaza dahilinde yedi-sekiz bin parça ev, dükkan, han, bağ, bahçe ve tarlayı içine alan vakıf mülklerini ve gelir kalemlerini kontrol ettiği ve buradan elde edilen gelirleri kendi menfaatine harcadığı ifade edilmişti. Ayrıca üzüm yetiştiricilerinden her yıl alınan vergi miktarını etkisi altındaki kaza meclisine tespit ettirmek suretiyle ahalinin borç yükü altında ezilmesine neden olmuştu. Bu yolla kaza dahilinde üzüm yetiştiricilerinden senelik 300.000 kuruş vergi toplanmakta, ahali ve çocuk mektepleri için harcanması gereken bu gelirden bir kuruş kamu için sarf edilmemektedir. Bu sebeple rüşdiye ve ibtidaî mektepler harap olmuş, müslüman çocukları cehaletin pençesine terk edilmiştir. Çeşme Müftüsü'nün bu yolsuz işlerine ahalinin dayanacak gücü kalmamıştır. Kaza ahalisi şikayetlerini bu şekilde sıraladıktan sonra ilk olarak Çeşme Müftüsü'nün geçici olarak bulunduğu hizmetlerden el çektirilmesini ve muhakeme edilmesini istirham etmişlerdi[47].

Çeşme Müftüsü sadece müftülük, vakıflar, maarif ve idari işlere karışmakla kalmamış kaza mahkemesini de baskı altına almıştı. Mesela İsmail Sıdkı Efendi, Çeşme Bidayet Mahkemesi'nde katib-i evvel olarak çalıştığı zaman Hakim Neşet Efendi ile başkatibin mahkemede kanuna aykırı şekilde defter tutup hukuksuz işler yaptıklarını görerek bunları Adliye Müfettişliğine bildireceğini ve bundan sonra bu işlere müsaade

45 İsmail Sıdkı, *Çeşme Müftüsü İrtikâbât-ı Lâyihalar Sûreti,* s.35-36.
46 İsmail Sıdkı, *Çeşme Müftüsü İrtikâbât-ı Lâyihalar Sûreti,* s.36.
47 İsmail Sıdkı, *Çeşme Müftüsü İrtikâbât-ı Lâyihalar Sûreti,* s.6-7.

etmeyeceğini beyan edince kendisine engel olunduğu gibi mahkeme katib-i evveli Mustafa bin Mahmud tarafından 22 Ekim 1880 tarihinde bir senet verilmişti. Bu senette Mahkeme Katibi Mustafa, bir daha hukuk dışı işler yapmayacağını taahhüt etmiştir. Fakat Çeşme Müftüsü ile ilgili tahkikat yapmak üzere gelmiş olan Adliye Müfettişi Ramiz Efendi, Çeşme Bidayet Mahkemesi azası İsmail Sıdkı Efendi'den 6 Kasım 1880 tarihinde mahkemenin yürüttüğü davalar ve mahkemede yaşanan kanunsuzluklara dair tafsilatlı bir rapor istemişti. Ama İsmail Sıdkı Efendi, mahkemenin defter ve kayıtlarına bakmak istediğinde Mahkeme Başkanı'nın emriyle Başkitabet tarafından gerekli evrakı görmesine mani olunmuştu. İsmail Sıdkı Efendi, mahkeme kayıt ve defterlerine ulaşmasının engellenmemesi için Adliye Müfettişliği'ne telgraf göndermişti[48]. Zaten Adliye Müfettişi Ramiz Efendi, Çeşme Kazası'na geldikten ve mahkemenin durumunu gördükten sonra gerekli tedbirleri almış, bu suretle mahkeme başkanı Neşet Efendi görevinden istifa etmek zorunda kalmıştı. Mahkeme başkanlığını vekaleten mahkeme azası İsmail Sıdkı Efendi yürütmekteydi. İsmail Sıdkı Efendi, 18 Aralık 1880 tarihli dilekçesinde mahkeme başkanının 15 gün önce istifa ettiğini, davaların görülemediğini ve kendisinin de davaları görmeye yetkisinin bulunmadığını beyan ederek bir an önce mahkemeye hakim tayin edilmesini istemişti. Müfettiş Ramiz Efendi, 21 Aralık 1881 tarihli cevabî yazısında Mehakim-i Nizamiye Teşkilatı Kanun-ı Muvakkatı'nın 6. ve 21. maddesinde mahkeme başkanının olmaması halinde mahkeme azalarından en kıdemlisinin veya herhangi birisinin vekalet etmeye yetkili olduğunu ve bu sebeple yeni bir hakim tayin edilinceye kadar mahkemedeki hukuki işlerin yürütülmesini bildirmişti[49].

İsmail Sıdkı Efendi, Çeşme Müftüsü Hacı Hasan Hilmi Efendi ile ilgili şikayetlerinin sonuçsuz kalması üzerine "Hacı Emrullah / Hacı Fırıldak" adıyla bir risale / yazı kaleme alarak İstanbul'da neşretmişti. Bu yazısı üzerine İzmir Bidayet Mahkemesi'nin emriyle 15 Kasım 1881'de evinde yakalanarak muhakeme edilmeksizin Çeşme Kazası hapishanesine atılmıştı. Çeşme Bidayet Mahkemesi Müstantıklığı Çeşme Müftüsü tarafından hakkında yapılmış şikayet nedeniyle geçici surette tevkif edildiğini tebliğ etmişti. Bir gün sonra Çeşme Kazası Bidayet Mahkemesi Müstantıkı İbrahim Efendi, hakkındaki şikayet nedeniyle açılan davanın sonuçlanmasına kadar mahkemeye gelmesi, firar ederse nakdi cezaları, tazminat ve mahkeme masraflarını ödemek üzere kefil göstermek şartıyla İsmail Sıdkı Efendi'nin geçici olarak tahliyesine karar vermişti[50]. İsmail Sıdkı Efendi Hacı Fırıldak yazısı nedeniyle yakalandığında Çeşme Bidayet Mahkemesi'nde sorgulanmıştı. Burada verdiği ifade de 43 yaşında ve fabrikacı olduğunu Çeşme Kazası'nın Cami-i Cedid mahallesinde

48 İsmail Sıdkı, *Çeşme Müftüsü İrtikâbât-ı Lâyihalar Sûreti,* s.25.
49 İsmail Sıdkı, *Çeşme Müftüsü İrtikâbât-ı Lâyihalar Sûreti,* s.39-40.
50 İsmail Sıdkı, *Çeşme Müftüsü İrtikâbât-ı Lâyihalar Sûreti,* s.45.

ikamet ettiğini beyan etmişti. İddiaya göre Hacı Fırıldak yazısını ilk önce Hacı Emrullah adıyla kaleme almış ve İstanbul'a gittiğinde kitap olarak neşretmişti. Bu kitapta Çeşme Müftüsü hakkında "hırsız, zalim, gaddar ve melun" dediği gibi kaza çarşısı ve pazarında da herkesin duyacağı şekilde bu sözleri tekrar etmişti. Hatta Çeşme depremi sonrası gönderilen iane paralarını ahaliye dağıtmadığı gerekçesiyle yine İsmail Sıdkı Efendi'nin "Zelzele Destani" adıyla bir yazı yazdığı ve bu yazıda da Çeşme Müftüsü hakkında bir takım iddialarda bulunduğu ifade edilmişti. Ancak İsmail Sıdkı Efendi, iddiaları reddettiği gibi kitap ve destanın matbaada isimsiz ve imzasız olarak basılmış olduğunu bu nedenle Matbuat Nizamnamesi ile Ceza Kanunu'nun 138. Maddesine göre hakkında dava açılamayacağını hatta Çeşme Bidayet Mahkemesi'nin böyle bir dava bakmaya yetkisinin olmadığını beyan etmiştir. Ceza Kanunu'nun 471. Maddesi gereğince mahkemenin bu davaya bakmaya yetkili olduğunun kendisine tebliğ edilmesini ve davanın reddini talep etmiştir. Müftü Efendi hakkında çarşıda ve pazarda söylediği sözler sorulduğunda ise bunları kabul etmiştir. Çeşme Bidayet Mahkemesi azası iken müstantık dairesinde ve bidayet mahkemesinde pek çok evrakta devletin zarara uğratıldığını ve milletin hukukunun ayaklar altına alındığını gördüğünü, bu durumu Adliye Müfettişi Ramiz Efendi'ye 12 maddelik bir rapor halinde takdim ettiğini ve bundan dolayı Mahkeme Başkanı Neşet Efendi'nin memuriyetinden azledildiğini beyan etmişti. Kendisinin mahkemeye bir buçuk ay vekalet ettiğini ve Mehmet Behçet Efendi'nin tayini sonrası görevini devrederek mahkemedeki memuriyetinden ayrılıp maarif reisliği hizmetini yürüterek devletine hizmet ettiğini ve bu sürede de Çeşme Müftüsü ile ilgili görüp bildiklerini ahaliye anlattığını hatta "hırsız" dediğini kabul etmiştir. Ancak bu sözleri ve yazıları nedeniyle Çeşme Müftüsü'nün "müfteri" suçlamasıyla karşı karşıya kalmıştır. Bunun üzerine İsmail Sıdkı Efendi, Çeşme Müftüsü hakkında zaten bu iddialarını içeren bir dilekçeyi 28 Ekim 1881 tarihinde Kaymakamlığa verdiğini, bu davanın sonucunda eğer iddialarını ispatlayamaz ise memuriyetinden azledilerek muhakeme edilmeye razı olduğu cevabını vermiştir. Mahkeme Başkanı, İsmail Sıdkı Efendi'nin Çeşme Müftüsü'nü hırsız ve devlet malını çalmakla itham ettiğini beyan ederek, "*Çeşme Müftüsü'nün gece gündüz silahlı adamlarla gezip gezmediğini ve milletin malını zorla gasp edip etmediğine*" dair cevabının ne olduğunu sormuştu. İsmail Sıdkı Efendi, Çeşme Müftüsü'nün silahlı adamları olmadığını ama bulunduğu memuriyetleri ve görevleri nedeniyle ahali üzerinde baskı kurmak suretiyle milletin hukukunu hiçe saydığını ifade etmiştir. Son olarak Mahkeme Başkanı, Çeşme Müftüsü'nün çaldığı iddia edilen para ve malların kime ait olduğunu yani İsmail Sıdkı Efendi'nin şahsına mı yoksa devlete mi ait olduğunu sormuştur. İsmail Sıdkı Efendi ise Çeşme Müftüsü'nün çaldığı ve el koyduğu mal ve paraların şahsına ait olmadığını, devlete ve millete ait

olduğunu, kendisinin de maarif reisi olarak devlet ve milletin hakkını ve hukukunu korumak üzere şikayetçi ve davanın takipçisi olduğunu beyan etmişti. İsmail Sıdkı Efendi, bir gün hapsedildikten ve sorgulandıktan sonra mahkemesinin daha sonra görülmesi şartıyla 16 Kasım 1881 tarihinde yukarıda da izah edildiği üzere serbest bırakılmıştı[51]. Hatta Çeşme Kazası Bidayet Mahkemesi Müstantıkı İbrahim Efendi, kendisinin kaza ahalisinin seçimiyle bidayet mahkemesi azası olduğunu, geçmiş memuriyet ve görevlerini layıkıyla yerine getirdiğini ama kendisi hakkında da bazı iddiaların mevcut olduğunu beyan ederek İsmail Sıdkı Efendi'nin kanunun 265. Maddesi hükmünce cezalandırılmasını talep etmişti. Mahkeme heyeti oy çokluğuyla İsmail Sıdkı Efendi'nin 500 kuruş ödemesine karar vermişti[52]. İsmail Sıdkı Efendi, Hacı Fırıldak kitabı nedeniyle muhakeme edilmeden hapsedildiğini hatta son olarak kendisine bu kitaptaki iddialar nedeniyle para cezası verildiğini belirterek bu garip uygulamayı "*bila-muhakeme ceza içinde ceza*" olarak ifade etmiştir.

İsmail Sıdkı Efendi, Çeşme Müftüsü Hacı Hasan Hilmi Efendi hakkında kaymakamlık ve vilayete gönderdiği dilekçe ve yazılarda iddialarında ısrarcı olmuştur. Bunun üzerine Çeşme Mahkemesi naibi Mehmet Behçet Efendi, 10 Aralık 1881 tarihinde şikayete konu olan iki adet dilekçeden birisini ceza istintak memuruna havale etmiştir. Diğer dilekçeye konu olan hususların ise vakıflar ve idari işleri ilgilendirdiğini, buralarda görev aldığı görevlerin kaza meclisi ve vakıflar tarafından verildiğini dolayısıyla idari tasarruflarla ilgili mahkemenin yetkisinin olmadığını belirtmişti. Hatta zimmete geçirildiği iddia edilen para miktarının belirtilmediğini bu nedenle mahkemenin bir miktar tayin etme hakkının olmadığını ve vakıflara ait muhasebe defterleri üzerindeki kontrol işlemlerinin de devam ettiği gerekçesiyle davayı reddetmişti[53]. Bu sırada İsmail Sıdkı Efendi'nin açtığı davanın istinaf mahkemesine gönderilmesi ve oradan gelecek cevaba göre işlem yapılmasına karar verilmişken Çeşme Müftüsü Hacı Hasan Hilmi Efendi, kitap, destan, senetler ve müfteri suçlamasıyla İsmail Sıdkı Efendi hakkında karşı dava açmıştı. Çeşme Müftüsü, kendisi hakkında açılan dava dilekçelerine imza atan 14 kişiyi vakıf hesapları tahkik edilecek diyerek zaptiyeler vasıtasıyla evine getirtmiş, tehditkar bir takım sözler söyledikten sonra ahalinin kendisinden memnun ve hoşnut olduklarına dair bir takım mazbatalar düzenleterek imzalatmıştı. Daha sonra yapılan incelemede mazbatada Çeşme Müftüsü'nden ahalinin hoşnut olduklarının değil, müfteri oldukları, müftü efendiye iftira ettikleri ve kendilerinin cezalandırılmalarını içeren sözlerin yazılı olduğu anlaşılmıştı. Bu mazbatayı imzalayanlar arasında Molla Mustafazade Mehmet, Hacı Haşim Beğzade Memiş, Hacı İsmail

51 İsmail Sıdkı, *Çeşme Müftüsü İrtikâbât-ı Lâyihalar Sûreti,* s.40-43.
52 İsmail Sıdkı, *Çeşme Müftüsü İrtikâbât-ı Lâyihalar Sûreti,* s.29-30.
53 İsmail Sıdkı, *Çeşme Müftüsü İrtikâbât-ı Lâyihalar Sûreti,* s.27-28.

Ağazade Mehmet, Şeyh Ziyazade Mustafa, Hacı Şerif Ağazade Mehmet, Seyyid Mustafazade İsmail, Hacı Fehmizade Şaban, Dühan tüccarı Osman, Hacı Beğzade Mustafa, Hacı Hasanoğlu İbrahim, Seyyid Ahmedzade İsmail, İmamzade Ali ve Dühancızade Halil yer almıştı. Bu mazbatadaki beyanlar doğrultusunda Mahkeme Başkanı Behcet Efendi, 11 Aralık 1881 tarihinde imza sahiplerine müfteri sıfatıyla ceza davası açmıştı[54]. İsmail Sıdkı Efendi, Çeşme Bidayet Mahkemesi'nin yetkisiz olduğunu ve şikayetçi olduğu halde kendisi hakkında müfteri davası açılmasının mümkün olamayacağına dair iddiasını istinafa götürmüştü. Ancak İzmir Müstantaklığı'nın Çeşme Bidayet Mahkemesi'nin müfteri davasına bakabileceğine dair kararı üzerine Aydın Vilayeti Ceza İstinaf Mahkemesi'nce verilen ilam hükmünü İsmail Sıdkı Efendi 17 Ocak 1882 tarihinde temyiz etmiştir. Temyiz dilekçesinde kendisinin, Çeşme Müftüsü, Kaymakam Mehmet Sadık Bey, Naip Mehmet Behçet ve Despot vekili Kirlo'dan davacı ve şikayetçi olmasına rağmen müfteri olarak suçlanmasına bir anlam veremediğini ifade ederek mahkemenin yetkisiz olduğu iddiasını yenilemiştir[55].

Çeşme Müftüsü Hacı Hasan Hilmi Efendi'nin köy muhtarları ve şikayetçi olan bazı kimseleri zaptiye ile çağırıp ellerinden iyi haline dair mazbata aldıktan sonra İsmail Sıdkı Efendi hakkında müfteri suçlamasıyla şikayet olmuştu. Bunun üzerine İsmail Sıdkı Efendi bir kez daha Çeşme Bidayet Mahkemesi'ne davet edildi. İsmail Sıdkı Efendi 29 Aralık 1881 tarihli sorgusunda mesleğini *"fabrikacı olub, şimdi iki seneden beri hukuk-ı devlet ve milleti ve hukuk-ı vakfı ve maarifi kapub sanduka irtikâbına doldurmuş olan Müftü Efendi ile muhakeme olmaklık hususunda uğraşmaktayım, şimdiki sanatım budur*" şeklinde alaycı bir üslupla açıklamıştır. Yine sorgusunda önceki iddialarını yenileyerek Müftü Efendi'nin iki sene öncesine kadar maarif komisyonu reisi olduğunu, bu süre zarfında eğitimin geliştirilmesi ve mekteplerin inşası için harcaması gereken parayı zimmetine geçirdiğini, bu sebeple çocukların perişan ve cehaletin pençesine terk edildiğini ifadesini tekrarlamıştı. Ayrıca müftünün kaza idare meclisinde Padişahın izni olmaksızın avarız vergilerini % 30 oranında artırmak suretiyle ahaliyi de perişan ettiğini ilave etmişti. İşte bu nedenlerle ahali tarafından maarif komisyonu reisliğinden azledilmişti. İsmail Sıdkı Efendi, kendisinin ahalinin isteği ve onayı ile maarif komisyonu reisi olduğunu, maarife ait evrakları inceledikten sonra Kaymakamlığa 24 adet dilekçe verdiğini ama bunların bazılarının geçiştirildiğini bazılarına ise Çeşme Müftüsü'ne havale edildiğinden dolayı hiç cevap verilmediğini beyan etmişti. Bunun üzerine

54 İsmail Sıdkı, *Çeşme Müftüsü İrtikâbât-ı Lâyihalar Sûreti,* s.26.
55 İsmail Sıdkı, *Çeşme Müftüsü İrtikâbât-ı Lâyihalar Sûreti,* s.45-46.

şikayetlerini içeren bir dilekçeyi Aydın Vilayeti Valisi Midhat Paşa'ya[56] ulaştırmış ve onun emriyle vakıf defterlerinin kendisine teslim edilmesi bildirilmişti. Telgrafhane idare azası Hacı Ahmet Efendi, telgrafhane memuru Nazif Efendi ve Kaymakam Mehmet Sadık Bey'den oluşan bir komisyon defterleri İsmail Sıdkı Efendi'ye teslim etmek istemişti. Ancak defterlerin bazı sayfalarının koparılmış ve sadece dokuz sayfadan ibaret olması nedeniyle kabul etmemişti. Kaymakamın defterlerin eksik olduğunu tasdik etmemesi nedeniyle Hacı Ahmet Efendi vasıtasıyla tasdik edilmesi için Çeşme Müftüsü'ne gönderilmiş ise de defterler bir daha geri gönderilmemişti. Avarız defterlerinin ve diğer muhasebe kayıtlarının teslim için de emir geldiğinden dolayı Çeşme Bidayet Mahkemesi Reisi tarafından Hacı Ahmet Efendi, Rıza Efendi ve Giritli Hacı Mehmet Efendi'den oluşan bir komisyon kurulmuştu. Komisyon avarız akçesinden 75.000 kuruşun ortada olmadığını tespit etmişti. İsmail Sıdkı Efendi, bu tespite rağmen işin ucunun Çeşme Müftüsü'ne dayanması üzerine komisyonun dağıtıldığını ve işin yine sürüncemede bırakıldığını beyan etmiştir. İsmail Sıdkı Efendi, 31 Aralık 1881 tarihinde ikinci gün devam eden sorgusunda Çeşme Müftüsü'ne yönelik avarız akçesi, vakıflar ve Çeşme depremi sonrası gönderilen iane paralarının zimmete geçirilmesi iddialarının dışında iki yeni suçlama yöneltmişti. Bu iddialardan birisi belediye hamamının soğukluk denilen ocağını yıkarak kendi bahçesine ilave etmesidir. Daha önce senelik 2500 kuruşa icara verilen hamamın geliri iddiaya göre soğukluk ocağının yıkılmasından sonra 1500 kuruşa düşmüştür. İkinci iddia ise ahalinin emlaklarının alıp-satımı veya mirastan intikal işlemleri sırasında Çeşme Müftüsü'nün üç çeşit mühür ve beş farklı imza ile hazırladığı sahte senetlerle hazineyi büyük zararlara uğrattığı ve ahalinin malını mülkünü gasp ettiğidir. İsmail Sıdkı Efendi, tüm bu iddialarına dair pek çok evrak, tutanak, muhasebe kaydı koçanları ve sahte senetleri sunduğu gibi kendisinin ve diğer şikayetçilerin müfteri sıfatıyla sorgulanırken Çeşme Müftüsü'nün haklı gibi gösterilmesini hatta halen memuriyetlerine devam etmesini eleştirmiş ve davanın selameti için görevlerinden azledilmesini talep etmiştir. Hatta Çeşme Müftüsü'nü "*zalim, mürtekib, dessas ve mütelevvin*[57]" şeklinde tanımladıktan sonra "*hain-i devlet, hain-i vatan ve hain-i vakıf*" olarak tanıtmıştır.[58]

İsmail Sıdkı Efendi'nin müfteri sıfatıyla yapılan sorgusu sırasında vakıflar ile emlakların devir ve intikallerinin usulüne uygun yapılmadığı şeklinde ileri sürdüğü iddiaları araştırmak üzere bir tahkik komisyonu kurulmuştu. Komisyonda Muharrem Fevzi, Şerif Mustafa, Mutafa Fehmi,

56 Midhat Paşa, Ağustos 1880-Mayıs 1881 tarihleri arasında Aydın Vilayet Valiliği yapmıştır. Kuneralp, *a.g.e.* s.26.
57 Mürtekib: rüşvet alan, yiyen; Dessas: çok aldatıcı; Mütelevvin: renkten renge giren, halden hale geçen, kararsız, dönek.
58 İsmail Sıdkı, *Çeşme Müftüsü İrtikâbât-ı Lâyihalar Sûreti,* s.9-16.

naip vekili Esseyyid Ahmet ve Tahkik-i evkaf ve arazi memuru Esseyyid Zeynelabidin yer almıştı. Komisyon tapu kayıtlarında yaptığı incelemede ileri sürüldüğü gibi değil sadece yedi kıta emlak üzerinde alım-satım ve intikal işlemi yapıldığını tespit etmişti. Ama vakfiyeler üzerindeki incelemede Dizdar Hasan Ağa'nın 200, Hacı Memiş Ağa'nın ise 400 kıta vakıf üzerinde icâre-i vâhide[59] cinsinden gelir elde ettiklerini ortaya koymuştu. Vakıf mülklerinin pek çoğunun vakıf mütevellilerinin mirasçısı olmadan ölmeleri sonrası el değiştirdiğini ya da cami müezzinlerine gelir olarak verilen hane ve dükkanların zaman için de Çeşme Müftüsü tarafından icar usulü ile ahaliye satıldığı hatta Hacı Veli vakfına ait icâre-i vâhideli bir dükkanın yarısının 25 yıldır mülkiyet üzere tasarrufa verildiği anlaşılmıştır. Tahkik komisyonu 28 Aralık 1881 tarihli raporunda tapu ve vakıf kayıtları üzerinde yaptığı incelemede vakıfların ve hazinenin pek çok vakfın mütevellisi olması nedeniyle Çeşme Müftüsü tarafından büyük zarara uğratıldığını ortaya koymuştur[60]. Esseyyid Zeynelabidin, 8 Ocak 1882 tarihli olarak vilayete takdim ettiği raporunda İsmail Sıdkı Efendi'nin ifade ve dilekçelerine cevap vermesi için Çeşme Müftüsü'nün komisyona davet edildiği halde gelmeyerek yerine Murat Efendi'yi vekil tayin ettiğini, ancak kendisinin komisyonun soru ve taleplerine yeterli cevapları veremediğini beyan etmiştir. Hatta Çeşme Müftüsü'nün komisyona gönderdiği vakıf defterlerinde kayıtlı birkaç vakfın mevcut olmadığını, bazı vakıflara ait kayıtlara mahsus defter sayfalarının bulunmadığını hatta İsmail Sıdkı Efendi'nin ileri sürdüğü gibi Dizdar Ağa vakfı mütevellisinin haberi olmadığı halde Osman namında birisi adına yaptırılan bir mühür vasıtasıyla işlemlerin yürütüldüğünü tespit etmiştir[61]. Tahkik komisyonun bu raporu sonrası Çeşme Evkaf Vekili Müftü Hacı Hasan Hilmi Efendi'nin görevini devam ettirmesinin uygun olmayacağından azledilmesine karar verilmiştir. Vilayet Evkaf Muhasebeciliği, 16 Ocak 1882 tarihli yazısında Çeşme Müftüsü'nün azlini ve yerine münasip birisinin tayin edilmesini istemiştir[62]. Bu karar sonrası 4 Şubat 1882 tarihinde Aydın Vilayeti Evkaf Muhasebeciliği tarafından Çeşme Kazası Evkaf Vekaletine Hüseyin Efendi tayin edilmiştir. Hüseyin Efendi'ye verilen altı maddelik talimatın birinci maddesinde, vakıf mülklerinin devir ve intikalleri ile icara verilmesi sırasında alınıp-verilen senetlerin tasarruf sahiplerinden istenerek incelenmesi ve kanun gereğince daha fazla geriye gidilemeyeceği için

59 Sözlük anlamı "tek kira bedeli" veya "bir defaya mahsus yapılan kira akdi" anlamına gelmekte olup vakıf hukukunda ise mülklerin vakıflara gelir elde etmek üzere ay ve yıl hesabıyla yani belli bir süre için mütevellisi tarafından kiraya verilmesidir. Yetim ve hazine malı gibi vakıf mallarının kiralanmasında suiistimalleri önlemek üzere süre sınırlamasına gidilmiştir. Süre konusu tartışmalı olsa da genellikle çiftlik ve arazi gibi vakıfların üç sene, ev ve dükkan gibi vakıf mallarının ise bir yıl süreyle kiraya verilmesi gerektiği savunulmuştur. Ahmet Akgündüz, "İcâre-i Vâhide", *DİA., Cilt: 21,* (2000), s.388-389.

60 İsmail Sıdkı, *Çeşme Müftüsü İrtikâbât-ı Lâyihalar Sûreti,* s.20-21.

61 İsmail Sıdkı, *Çeşme Müftüsü İrtikâbât-ı Lâyihalar Sûreti,* s.44-45.

62 İsmail Sıdkı, *Çeşme Müftüsü İrtikâbât-ı Lâyihalar Sûreti,* s.21.

1865 senesinden sonrasına ait evrakların incelenerek alınması gereken tapu harçlarının tahsil edilerek hazinenin zarardan kurtarılması istenmiştir. Ayrıca vakıflara ait mülk ve gelirlerin tespit edilerek defterlerinin düzenlenmesi, bütün vakıfların muhasebelerinin görülmesi, beratlarını ibraz edemeyen mütevellilere yeni beratları gelinceye kadar idare ettikleri vakıfların evkaf idaresince kontrol edilmesi, nükud-ı mevkufenin tespiti ve sağlam şekilde senetlerinin düzenlenmesi, vakıflara ait defterlerin kaza idare meclisi tarafından mühürlenerek kayıtlarının bu defterlere yazılması ve vakıfların müzayede ile verilmesi ise Hüseyin Efendi'ye verilen talimatın diğer maddeleriydi[63].

Çeşme Müftüsü Hacı Hasan Hilmi Efendi'nin, Çeşme Evkaf Vekilliği'nden azlinden sonra mahkeme süreci devam etmiştir. İsmail Sıdkı Efendi, kazanın müftüsü, mülkiye ve adliye memurlarıyla ahaliden bazı kimseler hakkındaki iddialarını Vakit, Ceride-i Havadis ve İhtar gibi gazetelerde devamlı surette neşretmeye devam etmiştir. Hatta İzmir Vilayeti'ne 22 Mayıs 1882 tarihli bir telgraf göndererek Çeşme Kazası'nın idari ve adli memurları hakkında şikayetçi olmuştur[64]. Davanın adli mahkemede görülmesi gerekirken 15 Haziran 1882 tarihli bir yazı ile İzmir Bidayet Mahkemesi'nde görüleceği bildirilerek İzmir'e davet edilmiştir. İzmir'e giden İsmail Sıdkı Efendi, 5 Temmuz 1882 tarihli bir yazı ile davanın adli mahkemenin değil Vilayet İdare Meclisi'nin yetkileri arasında olduğuna dair kendisine evrak verilmesini talep etmiştir[65]. İzmir Bidayet Mahkemesi'nde 5 Temmuz'dan itibaren ifade vermeye ve davasını ispat etmeye çalışmıştır. Daha ilk ifadesinde davacı kişilerin memur olması nedeniyle mahkemede muhakeme olunduktan sonra ceza almamaları halinde müfteri davası açabileceklerini ancak o zaman kendisinin ceza istintak dairesinde yargılanabileceğini beyan ederek yetkisizlik talebinde bulunmuştur. Mahkeme heyeti ise davanın mahalli olmadığını çünkü mahalli idare ve adli memurlarının kendisinden şikayetçi olmaları nedeniyle davanın mahallinde değil İzmir'de görülmesi gerektiği ve mahkemenin buna yetkisi olduğu konusunda ısrarcı olmuştur. Bunun üzerine İsmail Sıdkı Efendi yine kanunen mahkemenin İzmir'de değil Çeşme Mahkemesi'nde görülmesi konusunda ısrarcı olurken, bu kişilerin de davanın selameti açısından memuriyetlerinden azlini talep etmiştir. Dava sonuçlanıncaya kadar yeni memurların tayin edilmesini, kendisinin bir vatandaş olarak gördüğü ve bildiği hususlarda "ihbarcı" olarak şikayetçi olduğunu, bunun ise kanunda ceza ve iftira davası gerektirmeyen haklardan olduğunu beyan etmiştir. Ancak mahkeme gazete yoluyla neşriyat yaptığı, yetkisi olmadığı halde "vekil-i ahali-i mazlumin" şeklinde telgraflara imza attığı ve hükümet aleyhinde lisan-ı

63 İsmail Sıdkı, *Çeşme Müftüsü İrtikâbât-ı Lâyihalar Sûreti,* s.22-23.
64 İsmail Sıdkı, *Çeşme Müftüsü İrtikâbât-ı Lâyihalar Sûreti,* s.16.
65 İsmail Sıdkı, *Çeşme Müftüsü İrtikâbât-ı Lâyihalar Sûreti,* s.28-29.

şiddet kullandığı şeklinde suçlamalar yöneltmiştir. İsmail Sıdkı Efendi ise kendisinin cani bir suçlu değil, yolsuzluk ve irtikâb yoluna sapanlardan şikayetçi sıfatıyla müşteki olduğunu, Çeşme Maarif Komisyon Reisi olarak da görüp bildiklerini ilgili makamlara hatta Padişaha kadar bildirmeye ve ihbar etmeye hakkı olduğu cevabını vermiştir. Ancak mahkemenin suçlamalarında ısrarcı olması üzerine bir kez daha mahkemenin yetkisiz olduğunu ileri süren İsmail Sıdkı Efendi, gazete yoluyla yaptığı neşriyatın bu mahkemenin yetkisi dahilinde olmadığını, Matbuat Nizamnamesi gereğince İstanbul Babıali'de beş kişiden oluşan bir komisyon tarafından görülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Hatta Matbuat Nizamnamesi'nin 34. Maddesini ve Ceza Kanunu'nun 313. Maddesini de delil olarak göstermiştir. Bu maddelere göre Padişah, hükümet ve devlet yöneticileri hakkında neşriyat yoluyla yapılacak hakaret ve şiddet yollu söylemlerin bu mahkemenin yetkisi olduğunu ve bu nedenle sorularına cevap vermeyeceğini 10 Temmuz 1882 tarihli sorgusunda bir kez daha beyan etmiştir[66]. Bu talebi görmezden gelinen İsmail Sıdkı Efendi'nin evkaf, aşar, belediye, nafia, maarif, menafi sandığı ile deprem yardım paralarından yaklaşık 100.000 liralık paranın zimmete geçirildiği iddialarını yineleyip durduğu davasında daha önceden tevkif edilip kefaletle serbest bırakılmasına rağmen ve tarafların vekili Ruhi Bey'in müfteri davasını açmasıyla İzmir'de bir kez daha tevkif edilmiştir. İsmail Sıdkı Efendi hakkında müfteri davası açılamayacağını çünkü kendisinin açtığı davaların sonucunun beklenilmesini ve mahkemede haklılığını ispatlayamaz ise ancak o zaman böyle bir davanın açılabileceğini ifade etmesine rağmen sanki bir cinayet davası gibi görülerek mahkeme kararı olmamasına rağmen İzmir'de 65 gün hapsedilmiştir. İtirazının sonucunda 13 Eylül 1882 tarihli bir kararla 200 lira nakdi kefalet ödemesi şartıyla tahliye edilmiştir[67]. İsmail Sıdkı Efendi, İzmir'e geldiği vakit İzmir Bidayet Mahkemesi'nde iddialarını ve iddialarının kanıtı olan 9 maddelik bir layiha takdim etmiştir. Layihasında başta Çeşme Müftüsü olmak üzere kaza meclisi azaları ile adli ve idari memurların evkaf, maarif, aşar, belediye, menafi sandığı, nafia dairesi, masarıf-ı dahiliye ve deprem yardımları hususundaki yolsuzluk ve irtikâblarını içeren pek çok iddiayı dile getirmiştir. Bu iddialarına rağmen mahkeme kararı olmaksızın iki aydan fazla tevkif edilmiştir[68].

66 İsmail Sıdkı, *Çeşme Müftüsü İrtikâbât-ı Lâyihalar Sûreti,* s.16-20; Matbuâat Nizamnamesi'nin 15, 16, 17, 19, 20, 21 ve 24. Maddelerine göre Padişah, devlet büyükleri ve hükümet aleyhinde neşriyat yoluyla yapılacak hakaret ve şiddet yollu beyanların Babıali'de beş kişilik bir komisyonca görülmesi gerektiği ifade edilmiştir. İsmail Sıdkı Efendi'nin yukarıda ifade ettiği hususa dair 31 Aralık 1864 tarihli nizamnamenin maddeleri bunlardır. "Matbuât Nizâmnamesi", *Düstur, Cilt: 2, Tertib-i Evvel,* (1289), s.220-226.

67 İsmail Sıdkı, *Çeşme Müftüsü İrtikâbât-ı Lâyihalar Sûreti,* s.28-29, 36-37.

68 İsmail Sıdkı, *Çeşme Müftüsü İrtikâbât-ı Lâyihalar Sûreti,* s.30-34.

İsmail Sıdkı Efendi, tüm bu vakıflara ait mülk ve nakdi paraların alınıp verildiğini gösterir senetlerini şikayet dilekçesine ekleyerek haklılığını ortaya koymaya çalışmıştı. Beyanına göre dilekçesine eklediği senetler ancak % 10'u kadar olmasına ve geri kalanları gazetelerde neşretmesine rağmen Çeşme Müftüsü Hacı Hasan Hilmi Efendi hakkında herhangi bir işlem yapılmak yerine kendisi Çeşme'den İzmir'e davet edilip müfteri olduğu gerekçesiyle muhakeme edilmişti. Tüm bu iddia ve taleplerini içeren bir kitap neşreden İsmail Sıdkı Efendi, bir buçuk yıldır müftü, adli ve idari memurlar hakkında İzmir ve İstanbul'daki makamlara defalarca dilekçe ve telgraf çekerek fukara halkın ve devletin haklarını korumak için uğraştığını ama suçluların değil kendisinin mahkemelerde süründüğünü ifade etmişti[69].

SONUÇ

İsmail Sıdkı Efendi'nin, maarif komisyon reisi olduktan sonra Çeşme Müftüsü Hacı Hasan Hilmi Efendi'nin vakıflar, yardım paraları, tapu harçları, maarife ait gelirler ile çeşitli vergilerin toplanması ve sarfında irtikâba meylederek devlet malını zimmetine geçirdiğini iddia etmesiyle başlayan uzun mahkeme süreci sonunda kendisi de müfteri suçlamasıyla karşı karşıya kalmıştır. Dolayısıyla İsmail Sıdkı Efendi, meslek hayatında mahkeme katipliği ve maarif komisyon reisliği yaptığı sırada gördüğü ve şahit olduğu pek çok hususa dair ilgili makamlara dilekçeler vermek suretiyle şikayetçi olsa da bir süre sonra Çeşme Müftüsü'nün idari ve adli makamlar tarafından korunup-kollanması gerçeğiyle yüz yüze kalmıştır. Arşiv kayıtları, salnameler ve İsmail Sıdkı Efendi'nin kaleme aldığı kitaptaki bilgiler irdelendiğinde 1857 senesinde Çeşme Müftüsü tayin edilen Hacı Hasan Hilmi Efendi'nin 60 yıla yakın bir süre bu görevini devam ettirmiş olması dikkate alındığında kendisine yöneltilen suçlamalardan dolayı bir ceza almadığı anlaşılmaktadır.

69 İsmail Sıdkı, *Çeşme Müftüsü İrtikâbât-ı Lâyihalar Sûreti,* s.48.

KAYNAKÇA

A-Arşiv: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

Bab-ı ‘Ali Evrak Odası (BEO.), 949 / 71166.

Dahiliye Nezareti, Mektubî Kalemi (DH. MKT.), 1276 / 87; 2154 / 105; 2172 / 98; 2285 / 31; 2666 / 78; 2835 / 7; 2848 / 47.

Dahiliye Nezareti, Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyyesi Defterleri (DH. SAİDd.), no: 71.

Maarif Nezareti, Mektubî Kalemi (MF. MKT.), 70 / 7; 71 / 56; 627 / 46.

Yıldız Sadaret, Resmî Maruzat Evrakı (Y.A.RES.), 10 / 6.

B-Kütüphane Arşivi

İSAM Kütüphanesi, no: 1778 / 02, [Meşihat Arşivi, MŞH.SAİD., 133 / 29].

İsmail Sıdkı, *Çeşme Müftüsü İrtikâbât-ı Lâyihalar Sûreti,* (y.y.), sene 1297. [Bu eser Türk Tarih Kütüphanesinde, A.II/3034 numarasıyla kayıtlıdır].

C-Kitap, Makale ve İncelemeler

AKGÜNDÜZ, Ahmet, “İcâre-i Vâhide”, *DİA., Cilt: 21,* (2000), s.388-389.

ATAR, Fahrettin, “Fetva”, *DİA, Cilt: 12, (1995),* s.486-496.

Aydın Vilayet Salnamesi (AVS), 1296, 1297, 1300, 1302, 1304, 1306, 1308, 1313, 1320, 1323, 1326.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı,* TTK, Ankara 1997.

EKİNCİ, Ekrem Buğra, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri,* İstanbul 2004.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Medrese-Osmanlı Dönemi”, *DİA., Cilt: 28 (2003),* s.327-333.

KAŞIKÇI, Osman, *İslâm-Osmanlı Hukuku,* İstanbul 2015.

KAYNAR, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat,* TTK, Ankara 1985.

KELEŞ, Erdoğan, “Tanzimat Dönemi’nde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler (1839-1858)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 38,* (2005), s.259-280.

KÖKSAL, Ahmet, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Vakıfların Yeniden Organizasyonuna Dair İki Eser: İsmail Sıdkı’nın “Hatıratı” ve Hamadezade Halil Hamdi Paşa’nın Layihası”, *Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 33, Sayı: 56,* (2014), s.343-385.

KUNERALP, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922),* İstanbul 1999.

"Matbuât Nizâmnamesi", *Düstur, Cilt: 2, Tertib-i Evvel,* (1289), s.220-226.

MUMCU, Ahmet, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet,* İstanbul 2005.

SATILMIŞ, Selahattin, "19. Yüzyılda Bir Büyük Felâket: 3 Nisan 1881 Sakız ve Çeşme Depremi", *Tarih İncelemeleri Dergisi, XXIX/2, (2014),* s.605-624.

TANER, Tahir, "Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku", *Tanzimat I,* MEB, İstanbul 1999, s.221-232.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı,* TTK, Ankara 1988.

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü,* İstanbul 2011.

VELDET, Hıfzı, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", *Tanzimat I,* MEB, İstanbul 1999, s.139-209.

YEŞİL, Fatih, "Melek Mehmed Paşa (1718-1802)", *DİA, Ek Cilt: 2, (2016),* s.246-247.

ZİLFİ, Madeline C., *Dindarlık Siyaseti Osmanlı Uleması Klasik Dönem Sonrası,* (Çev. Mehmet Faruk Özçınar), Ankara 2008.

Bölüm 7

İŞ DOYUMU VE ETKİLEYEN FAKTÖRLER[1]

Çağdaş IŞIKAY[2]

1 'İşyeri Nezaketsizliği, Tükenmişlik ve İş Doyumu İlişkisinde Örgütsel Adalet Algısının Aracılık Rolü: Muğla İli Kamu Hastaneleri Birliğinde Görev Yapan Hemşireler Üzerine Bir Araştırma' konulu doktora tezimden üretilmiştir.

2 (Öğr.Gör.Dr.); Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla-Türkiye, E-mail:cagdasi@mu.edu.tr

1. İş Doyumunun Tanımı

Locke (1976), iş doyumunu iş yaşantılarının değerlendirilmesinden doğan zevkli veya pozitif bir duygusal durum olarak görmüştür. Yazara göre; araştırmacıların iş tutumlarını anlamaları için, doğada karmaşık ve birbiriyle ilişkili iş boyutlarını anlamaları gerekir. İş doyumunun ortak boyutlarını "iş, ücret, terfi, tanınma, faydalar, çalışma koşulları, denetim, iş arkadaşları, şirket ve yönetim" olarak ifade etmiştir. İş doyumu, bireyin işini nasıl algıladığı ve nasıl değerlendirdiği ile ilgilidir. Çalışanın bu algısı, ihtiyaçlar, değerler ve beklentiler gibi benzersiz koşullarından etkilenir. Bu nedenle insanlar işlerini, kendileri için önemli saydıkları faktörler temelinde değerlendireceklerdir (Sempane vd., 2002, s.23). İş doyumu, çalışanların olmasını istedikleri beklentileri ile iş ortamından elde ettikleri kazanımlar birbiriyle uyuşduğunda gelişen bir olgudur. Birey, işten beklediği ödül ile elde ettiği ödülü karşılaştırır ve sonuçta uyum elde ederse iş doyumu gerçekleşmiş olur.

2. İş Doyumunu Etkileyen Faktörler

İş doyumunu etkileyen çeşitli bireysel ve örgütsel faktörler olduğu görülmektedir. Bu faktörler, bireysel farklılıklardan dolayı çalışanların tamamını aynı şekilde etkilemeyebilir. Örneğin; ücret gibi ekonomik faktörler bir çalışanın iş doyumunu etkileyen öncelikli bir faktörken, diğer çalışan için kariyer olanakları daha öncelikli olabilir. Bununla birlikte, bireyde doyum sağlayıcı faktör, zamanla etkisini yitirebilir ve doyum sağlamada başka faktörler ön plana çıkabilir. Örneğin; mesleğe yeni başlamış biri için kariyer olanakları daha doyum sağlayıcı olabilir ve birey istediği kariyere ulaştıktan sonra, ücret faktörü ön planda doyum sağlayıcı olabilir. Özellikle ilerleyen yaş ve ailevi sorumlulukların artması, bireyi maddi olarak doyum sağlamaya yöneltebilir. Dolayısıyla, yaşam dönemleri, bireysel farklılıklar ve örgütsel faktörler iş doyumunu sağlayan faktörlerin etkinliğini değiştirebilir.

2.1. Bireysel faktörler

Çalışanın, hem kendisiyle ilgili hem de işiyle ilgili demografik özelliklerin tamamını ifade eder. Bu kategorideki değişkenler, genellikle iş doyumunu direkt olarak etkilememekle birlikte, dolaylı olarak etkileyebilmektedir (Sığrı ve Basım, 2006, s.133).

Yaş

Kişinin içinde bulunduğu yaş ve yaşam dönemi, bireyin işinde ki tutumlarını, davranışlarını ve kararlarını etkileyebilir. Yaşa bağlı olarak, zamanla işe yönelik düşünceler değişebilir ve bu durum iş doyumunu etkileyebilir (Aşık, 2010, s.38).

Akpınar (2010, s.165) spor federasyonlarında çalışan personel, Aras (2014, s.65) hekimler, Akbaş (2016, s.64) fizyoterapistler, Bora (2016, s.47) idari kadro çalışanları, Erbil ve Bostan (2004, s.62), Dagget ve arkadaşları (2016, s.9), Akarsu (2016, s.74) hemşireler, Çağan (2014, s.39) sağlık çalışanları üzerinde yaptığı araştırmada, yaş faktörünün iş doyumu üzerinde herhangi bir anlamlı etkisinin olmadığını bulgulamıştır. Buna karşılık Baysal (2010), hemşireleri değerlendirdiği araştırmada yaş ile iş doyumu arasında anlamlı bir ilişki olduğunu saptamıştır. Ulaşılan değerlere göre; 31-35 yaş grubundaki hemşirelerin iş doyumu ile içsel doyumunun, 21-25, 26-30, 36 ve üzeri yaş gruplarına göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu ortaya konulmuştur. Bu araştırmada, yaş grupları ile dışsal doyum arasında anlamlı farklılık belirlenememiştir (s.101). Çimen (2000) sağlık çalışanları üzerinde yaptığı araştırmada, yaş faktörü ile iş doyumu arasında anlamlı bir ilişkinin varlığını bulgulamıştır. Ulaşılan değerlere göre; yaş ilerledikçe iş doyumunun arttığı dolayısı ile 40 yaş ve üzerinde ki çalışanların iş doyumunun 24 yaş altı, 25-29, 30-34, 35-39 yaş gruplarına göre daha yüksek olduğu saptanmıştır (s.88). Aynı doğrultuda Gündüz de (2016) 40-49 yaş grubundaki banka çalışanlarının iş doyum düzeyinin daha küçük yaş grubundaki çalışanlardan anlamlı düzeyde yüksek olduğunu ortaya koymuştur (s.56). Yapılan bir diğer araştırmada, yaş ile iş doyumu arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve 51 yaş üzeri çalışanların iş doyum düzeyinin daha genç olan çalışanlardan yüksek olduğu tespit edilmiştir (Güven vd., 2005, s.139). Yaş ve iş doyumu ilişkisine değinen Hatipoğlu (2013), 40 yaş ve üzerindeki hekimlerin iş doyum düzeyinin, 30 yaş altı-39 yaş grubundan daha yüksek olduğunu saptamıştır (s.62-66).

Literatür incelendiğinde, yaş ve iş doyumu arasındaki ilişkiyle ilgili olarak farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Genel olarak, yaş arttıkça iş doyumunun da artış göstermesi dikkat çekicidir. Yaşla birlikte çalışanın, hem kendi hem de örgütünün beklentilerini daha gerçekçi değerlendirebildiği, bu doğrultuda bireysel gelişimini tamamlamaya çalıştığı ve bununda ortaya çıkabilecek uyumsuzluğu önlediği düşünülebilir. Kişinin kendini doğru değerlendirmesi ve kendini geliştirmesi, memnuniyetsizlik hislerinin önüne geçebilir ve bu durum iş doyumunu destekleyici olabilir.

Cinsiyet

İş doyumu üzerinde, cinsiyet değişkeninin de belirleyici olabileceği çeşitli araştırmalarda vurgulanmıştır. Bununla birlikte, erkeklerin mi yoksa kadınların mı daha fazla iş doyumu yaşadığıyla ilgili farklı sonuçlar ortaya konulmuştur.

Yapılan bazı araştırmalarda cinsiyet ve iş doyumu arasında anlamlı fark oluşturacak bir ilişkinin olmadığı (Akbaş, 2016, s.66; Akpınar, 2010,

s.164; Bora, 2016, s.39; Çağan, 2014, s.38; Çiftçi, 2014, s.57; Dagget vd., 2016, s.9; Güler, 2016, s.71; Gündüz, 2016, s.56; Hatipoğlu, 2013, s.62) bazı araştırmalarda kadın çalışanların daha yüksek iş doyumuna sahip olduğu (Aras, 2014, s.65; Demir, 2014, s.91) bazı araştırmalarda erkek çalışanların daha yüksek iş doyumuna sahip olduğu (Akarsu, 2016, s.67; Gür, 2015, s.85) saptanmıştır.

Cinsiyetin, iş doyum düzeyine etkisi hakkında bugüne kadar yapılan akademik çalışmalarda ortak bir sonuç elde edilmemesi bu değişkenin halen akademik olarak incelemeye açık bir konu olduğunu ortaya koymaktadır. Toplumsal özellikler göz önünde bulundurulduğunda, kadın çalışanların, ev işleri ve çocuk bakımında daha etkin olmalarının, iş doyum düzeyini etkileyebileceği düşünülebilir.

Eğitim düzeyi

Çalışanların eğitim düzeyi, iş doyumunu etkileyebilecek bir diğer faktör olarak görülmüştür. Diğer taraftan, bu iki değişken arasındaki ilişkinin tutarlı olmadığı dolayısıyla etkili olabilecek diğer faktörlerinde dikkate alınması gerektiği bildirilmektedir (Taş, 2012, s.57).

Baysal (2010, s.103) ve Akarsu (2016, s.73) hemşireler üzerine yaptıkları araştırmada, eğitim düzeyinin (lise, önlisans, lisans, yükseklisans-doktora) iş doyumu üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını ortaya koymuştur. Erbil ve Bostan (2004) hemşireler üzerinde yürüttüğü araştırmada, eğitim durumu ve içsel doyum arasında olumlu yönde bir ilişki olduğunu, eğitim seviyesi arttıkça içsel doyumunda artacağını belirtmiştir. Buna karşılık, eğitim düzeyinin, dışsal doyum ve genel iş doyumunu etkilemediği ortaya konulmuştur (s.62). Akbaş da (2016) fizyoterapistler üzerinde yürüttüğü tezinde; eğitim seviyesini lisans ve lisansüstü olarak iki grupta ele almış ve eğitim seviyesinin genel iş doyumu, içsel doyum ve dışsal doyumu etkilemediğini saptamıştır (s.70). Bora (2016) hastanenin idari kadrosunda çalışan personel üzerinde yaptığı yükseklisans tezinde, eğitim durumunun; iş doyumunu, içsel doyumu ve dışsal doyumu etkilemediğini bulgulamıştır (s.49). Bu araştırmada, çalışanların içsel doyum (ort.3,43), dışsal doyum (ort. 3,22) ve genel iş doyum (ort.3,35) düzeyinin orta düzeyde olduğu da saptanmıştır. Çağan da (2014), sağlık çalışanları üzerinde yaptığı doktora tezinde, yaş faktörünün, içsel doyum, dışsal doyum ve genel iş doyumunu etkilemediğini bulgulamıştır (s.39).

Eğitimle ilgili olarak Akpınar'ın (2010) spor federasyonlarında çalışan personel üzerinde yaptığı araştırmada, eğitim düzeyi ile iş doyumu arasında anlamlı bir ilişkinin varlığı belirlenmiştir. Sonuçlara göre; lise ve yükseklisans mezunlarının lisans ve önlisans mezunlarına göre iş doyumlarının daha yüksek olmakla birlikte yükseklisans mezunlarının

iş doyumu en yüksek düzeydedir. Bu araştırma, eğitim seviyesindeki yükselmenin iş doyumunu destekleyici bir faktör olabileceğini düşündürmektedir (s.167).

İş doyumu ve eğitim düzeyi arasındaki ilişkiye değinen Çiftçi (2014), lisansüstü eğitim düzeyine sahip olan hemşirelerin genel iş doyumu ve içsel doyum düzeylerinin lisans, önlisans ve lise mezunlarından anlamlı olarak daha düşük olduğunu belirlemiştir. Bununla birlikte, eğitimle dışsal doyum arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkinin olmadığı ortaya konulmuştur. Ayrıca bu araştırmada; hemşirelerin genel iş doyum (ort.2,46), içsel doyum (ort.2,71) ve dışsal doyum (ort.2,08) düzeyinin düşük olduğu saptanmıştır (s.54-59).

Eğitim düzeyinin, yeterlilik, öz güven, özsaygı, başarı hissi ve birçok yönden çalışanı olumlu yönde etkileyeceği ve bununda iş doyumunu geliştireceği beklenebilir. Buna karşın, eğitim düzeyi arttıkça, çalışanın kurumundan ve çevresinden beklentileri de artabilir. Bu artan beklentiler karşılanmadığında, işe yönelik memnuniyetsizlik duyguları gelişebilir.

Medeni durum

Çalışanların evli veya bekar olmasının, iş doyumu üzerindeki etkisinin belirlenmesine yönelik yapılan incelemelerde, genel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Fakat karşılaştırma yapıldığında, evli çalışanların daha yüksek oranda işinden doyum sağladığı saptanmıştır. Özellikle evli çalışanlarda var olan aile desteğinin, yaşam doyumunu ve bir yansıması olarak iş doyumunu olumlu yönde etkileyebileceği düşünülebilir. Ayrıca evliliğin, kişinin yaşamını düzenlemesi de bireyin işinden daha fazla doyum elde etmesine etken olabilir (Taş, 2012, s.57).

Yapılan bazı çalışmalarda, medeni durum ve iş doyumu arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı (Akarsu, 2016, s.68; Akpınar, 2010, s.166; Aras, 2014, s.65; Bora, 2016, s.41; Çağan, 2014, s.38; Çiftçi, 2014, s.57; Erbil ve Bostan, 2004, s.62; Gündüz, 2016, s.56), bazı araştırmalarda evlilerin daha yüksek iş doyumuna sahip olduğu (Sevimli ve İşcan, 2005, s.61) bulgulanmıştır. Akbaş'ın (2016) fizyoterapistler üzerinde yürüttüğü tezinde; bekarların genel iş doyumu ve dışsal doyum düzeyinin evlilere kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu bulgulanmıştır (s.68). Hatipoğlu'nun (2013) hekimler üzerinde yapmış olduğu araştırmada, evlilerin toplam iş doyumu, içsel doyum ve dışsal doyum düzeyi bekarlardan anlamlı düzeyde yüksek olarak belirlenmiştir (s.62-66).

Medeni durum değişkeni ile iş doyumu arasındaki ilişki üzerinde duran Baysal (2010), evlilerdeki içsel doyumun bekarlardan anlamlı olarak daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Yanı sıra, medeni durumun dışsal doyumu ve genel iş doyumunu etkilemediğini bildirmiştir (s.102).

Evli çalışanların sorumlulukları bekarlara göre daha fazla olsa da, karşılaşılan zorluklarla mücadele de aile desteğine sahip olmak, bireyleri birçok yönden olumlu şekilde etkileyebilir. Eşten gelecek psikolojik destek, çalışanın olaylara daha sakin, mantık çerçevesinde yaklaşmasını sağlayabilir ve bu şekilde sorunları etkin bir şekilde çözmesine yardımcı olabilir. Bu durum stres düzeyini azaltarak, olumlu düşünceler geliştirmesini destekleyebilir ve bağlı olarak iş çıktıları da olumlu yönde gelişebilir.

Hizmet süresi

Hizmet süresi arttıkça, çalışanların meslek hayatında yaşadığı sorunların zamanla çözüldüğü, gelecek kaygısının azaldığı gözlenmektedir. Bu durum iş doyumunu olumlu yönde etkilemektedir (Taş, 2012, s.58). Akarsu (2016, s.72), Erbil ve Bostan (2004, s.62), Çiftçi (2014, s.61) hemşireler, Akpınar (2010, s.168) spor federasyonlarında çalışan personel, Aras (2014, s.71) hekimler, Akbaş (2016, s.74) fizyoterapistler, Bora (2016, s.47) idari kadro çalışanları, Çağan (2014, s.42) sağlık çalışanları üzerinde yaptığı araştırmada, hizmet süresinin iş doyumu üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını ortaya koymuştur.

Baysal (2010) hemşireler üzerinde yaptığı araştırmada, toplam hizmet yılı ile iş doyumu arasında anlamlı ilişkinin olduğunu ve 6-10 yıl hizmet süresi olan hemşirelerin iş doyumu ile içsel doyumunun anlamlı olarak daha yüksek olduğunu bulgulamıştır. Aynı araştırmada, dışsal doyum ile mesleki deneyim arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir (s.104). Çimen (2000) sağlık idarecisi, diş tabibi, tabip, eczacı, yüksek hemşire, hemşire, sağlık astsubayından oluşan sağlık çalışanları üzerinde yaptığı araştırmada, hizmet süresi arttıkça iş doyumunun da arttığını saptamıştır. Özellikle 20 yıldan daha fazla hizmeti olan personelin iş doyumunun 16-20, 11-15, 6-10 ile 5 yıl ve daha az olanlara göre yüksek olduğu belirlenmiştir (s.89). Aynı doğrultuda Gündüz de (2016) hizmet süresi 16-20 yıl arasında olan banka çalışanlarının iş doyum düzeyinin, daha az hizmet yılı olan çalışanlardan anlamlı düzeyde yüksek olduğunu ortaya koymuştur (s.57).

Hekimler örnekleminde yürütülen bir çalışmada, meslekte çalışma süresi ile genel iş doyumu, içsel doyum ve dışsal doyum arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olduğu bulgulanmıştır. Özellikle çalışma yılı 10 yıl ve üzerinde olan hekimlerin iş doyumu düzeyinin alt boyutlarıyla birlikte, daha az çalışma süresi olan hekimlerden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yapılan regresyon analizine göre; meslekte çalışma süresindeki bir birimlik artış, iş doyumunu 0,011 düzeyinde artırmaktadır (Hatipoğlu, 2013, s.63-69).

Avukatlar üzerinde yapılan bir araştırmada, hizmet süresi 21-30 yıl arasında olan avukatların içsel doyum düzeyinin, daha az çalışma süresi olanlara göre anlamlı derecede yüksek olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın, hizmet yılı ile toplam iş doyumu ve dışsal doyum arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı saptanmıştır (Güler, 2016, s.81).

Hizmet süresi arttıkça, edinilen deneyime bağlı olarak işe hakimiyet de artar. Acil ya da beklenmeyen olaylar karşısında, ne yapacağını biliyor olmak, iş stresiyle mücadelede de etkili olabilir. Ayrıca, hizmet yılı fazla olan çalışanlar, diğer çalışanlar tarafından da saygıyla karşılanabilir. Tüm bunlar, kıdemli çalışanların iş doyumunu olumlu etkileyebilir.

Mesleki değer algısı ve meslek seçimi

Mesleğin toplumda hak ettiği değeri gördüğüne ilişkin inanç ve meslek seçimi konusundaki düşünceler çalışanların iş doyumunu etkileyebilir. Bireyin işini sevmesi, değerli görmesi, önemli bir amaca hizmet ettiğini düşünmesi, kendisine hitap ettiğine inanması kısaca işinden mutlu olması, iş doyumunu olumlu yönde etkileyebilir. Bunun tersi durumda, işini sevmeyen, anlamsız bulan, işinde ki çeşitli faktörlerden dolayı hüzün yaşayan, işinde yeteneklerini kullanamayan, engellenmişlik hissi yaşayan kısaca işinde mutsuz olan bireylerin iş doyumlarının düşük olması beklenebilir.

Mesleğin toplumda hak ettiği değeri görmesiyle ilgili olarak Aras (2014), bazı incelemelerde bulunmuştur. Buna göre; mesleğinin toplumda değerli olduğunu düşünen hekimlerin iş doyum düzeyinin, değer görmediğini düşünen hekimlere göre anlamlı derecede yüksek olduğu saptanmıştır. Bununla birlikte; olumlu değer düşüncesine sahip olan hekimlerin içsel doyumu anlamlı düzeyde daha düşük ve dışsal doyumu ise anlamlı düzeyde daha yüksek olarak belirlenmiştir. Meslek seçimiyle ilgili olarak da yazar; mesleğinin doğru seçim olduğunu düşünen hekimlerin içsel, dışsal ve genel iş doyumunun yanlış seçim olduğunu düşünen hekimlere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğunu tespit etmiştir (s.71).

Çimen (2000) sağlık idarecisi, diş tabibi, tabip, eczacı, yüksek hemşire, hemşire, sağlık astsubayından oluşan sağlık çalışanları üzerinde yaptığı araştırmada, hemşirelerin iş doyumunun diğer meslek gruplarına göre anlamlı düzeyde düşük olduğunu tespit etmiştir (s.89). Gür (2015), doktor, hemşire ve ebelerin iş doyum düzeyleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığın olmadığını saptamıştır (s.86).

Çağan (2014), sağlık çalışanları üzerine yaptığı doktora tezinde, iş doyumu ve alt boyutlarının mesleklere göre anlamlı farklılık göstermediğini, hekim, hemşire ve ebeler arasındaki iş doyumu ortalamalarının birbirine

yakın olduğunu tespit etmiştir (s.40). Aynı araştırmada, işinden memnun olan sağlık çalışanlarının, içsel doyum, dışsal doyum ve genel iş doyum ortalamalarının işinden memnun olmayanlara göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu ortaya konulmuştur (s.43). Tözün ve arkadaşlarının (2008) hekimler üzerinde yaptığı araştırmaya göre, sıklıkla işini bırakmayı düşünen hekimlerin iş doyum ortalaması, işi bırakmayı düşünmeyen hekimlere göre daha düşük bulunmuştur. Yanı sıra mesleğini isteyerek seçen hekimlerin, iş doyum puan ortalamaları daha yüksektir (s.380).

Meslek seçimi ve iş doyumu arasındaki ilişkiye değinen Baysal (2010), mesleğini isteyerek seçen hemşirelerde içsel doyum, dışsal doyum ve genel iş doyumunun anlamlı düzeyde daha yüksek olduğunu saptamıştır (s.108). Erbil ve Bostan (2004) hemşireler üzerinde yürüttükleri araştırmada, mesleği kendi isteğiyle, aile isteğiyle ya da tesadüfi olarak seçmiş olmanın iş doyumu üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını bulgulamıştır (s.62). Meslek seçimi ile iş doyumu arasındaki ilişkiye değinen Demir (2014), mesleğini kendi isteğiyle seçen sağlık çalışanlarının iş doyum düzeyinin anlamlı olarak daha yüksek olduğunu tespit etmiştir (s.102).

Mesleğin, toplumda saygın bir yerde olması ve bireyin mesleğini isteyerek seçmiş olması iş doyumunu artırabilen faktörlerdir. Zorlu mesleki eğitime rağmen, toplumda değer ve saygı görmemek çalışanı üzebilir, huzursuz edebilir, memnuniyetsizlik duygularına neden olabilir. Bu noktada, mesleki değer düşünceleri, iş doyumsuzluğuna karşı bireyi destekleyici olabilir.

Kişilik özellikleri

Kişiliğin oluşması ve gelişmesinde genetik, çevre, aile, öğrenme süreci, yaşam koşulları, toplumsal beklentiler gibi birçok faktörün etkili olduğu görülmektedir. Bu çok çeşitli etkiler, karmaşık bir yapı olan kişiliği ve dolayısıyla insanın tüm davranışlarını etkiler. Bireyin mesleği ile kişiliğinin uyum içerisinde olması, iş doyumunu etkileyebilecek bir faktör olabilir. Eroğlu (2015) sağlık çalışanları üzerinde yaptığı araştırmada mesleğinin kendisine uygun/çok uygun olduğunu ifade eden çalışanların iş doyum düzeylerinin uygun değil/kısmen uygun diyenlere göre daha yüksek olduğunu saptamıştır (s.66).

Balkan ve arkadaşlarının (2014) yapmış olduğu araştırmada, büyük beşli kişilik faktörlerinden olan duygusal tutarsızlık ile içsel doyum arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişkinin olduğu ortaya konulmuştur. Duygusal yönden tutarsız kişilik özelliğine sahip bireylerin, daha düşük seviyede içsel doyum yaşadığı saptanmıştır. Aynı araştırmada kişilik faktörlerinden hiç birinin genel iş doyumunu etkilemediği görülmüştür (s.217).

Tözün ve arkadaşlarının (2008) hekimler üzerinde yaptığı araştırmaya göre, B tipi kişilik özelliği gösteren hekimlerin daha yüksek iş doyum ortalamasına sahip olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca, mesleğin kişiliğiyle uyumlu olduğunu düşünen hekimlerin iş doyum seviyeleri daha yüksek bulunmuştur (s.380).

Kişilik özellikleri, bireyin olaylar karşısındaki algısını ve tepkilerini etkileyebilir. Bir çalışan aynı olayı olumsuz değerlendirirken diğer çalışan, çözüm odaklı yaklaşarak olumlu yönde ele alabilir. Kişilik farklılıkları, bireyin duygu, düşünce ve davranışlarına yön vererek iş doyumunu etkileyebilir.

2.2. Örgütsel faktörler

Örgütün çalışanlarına sunduğu olanaklar, onların iş doyumunu etkileyebilir. Örneğin, beklentiler doğrultusunda çalışana verilen ücret ya da sağlanan bir kariyer olanağı onun örgütüne karşı olumlu duygular hissetmesine dolayısıyla daha yüksek bir iş doyumu yaşamasına zemin hazırlayabilir.

Yönetim biçimi ve kararlara katılma

Yönetim biçimi, işgörenlerin iş doyum düzeylerine etki eden önemli örgütsel faktörlerden birisidir. Çalışanların, örgütsel karar alma süreçlerine aktif katılımının sağlanması, onların kendilerine değer verildiği, düşüncelerinin önemsendiği yönünde olumlu duygular geliştirmelerine katkı sağlayabilir. Bu olumlu düşünceler, çalışanların işlerini daha çok sahiplenmesinde, daha yüksek performans göstermelerinde, iş doyumlarının artmasında destekleyici olabilir. Yaşanacak olan birlik ve beraberlik düşünceleri, örgüt iklimini de olumlu yönde etkileyerek örgütsel bağlılığı da geliştirebilir. Bu duygu ve düşünceleri yaşayamayan çalışanların ise performansları, iş doyumları, bağlılıkları azalabilir, örgütten ayrılma düşünceleri artabilir. Dolayısıyla, bu anlayışları geliştirmede yöneticilere önemli görevler düşmektedir. Köroğlu (2011), yöneticilerin, çalışanlara uygun çalışma ortamı hazırlayarak, özerklik sağlayarak, iş genişletme, iş zenginleştirme olanakları sunarak iş doyumlarını olumlu yönde etkileyebileceğini vurgulamaktadır (s.69).

Demirhan ve arkadaşlarının (2014), yapmış oldukları araştırmada, yönetici desteğinin çalışanların iş doyumunu ve performansını artırdığı saptanmıştır. Aynı araştırmada, çalışan memnuniyeti ile performans arasında olumlu yönde anlamlı ilişki olduğu bulgulanmıştır. Buna göre; iş doyum düzeyi yüksek olan çalışanların performansı da yüksek olmaktadır. Ayrıca bu araştırmada yönetici durumundaki çalışanların, üst yönetimin desteğini daha fazla aldıkları, iş doyumlarının ve performanslarının daha

yüksek olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla yöneticiler üst yöneticilerden aldıkları desteği, astlarının gelişimini sağlamak için kullanabilirler (s.293).

Aras (2014) hekimler üzerinde yaptığı uzmanlık tezinde, yönetsel görevi olan hekimlerle olmayan hekimlerin iş doyumları arasında anlamlı bir ilişki olmadığını tespit etmiştir (s.70). Baysal (2010) hemşireler üzerinde yaptığı araştırmada, yöneticilik görevi olan hemşirelerin klinik hemşirelerine göre iş doyumu, içsel doyum ve dışsal doyumlarının anlamlı düzeyde daha yüksek olduğunu saptamıştır (s.104). Sevimli ve İşcan'ın (2005) yaptıkları araştırmada, yönetsel görevi olan hekimlerin iş doyum düzeylerinin olmayanlara göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulgulanmıştır (s.62).

Yöneticilerinden saygı gören, destek alan, düşünceleri dikkate alınan ve kararlara katılabilen çalışan, bu çalışma ortamının bireye değer veren, adil bir ortam olduğunu düşünecektir. Bu düşünceler de iş doyumunu olumlu yönde etkileyecektir. Haksızlığa uğramak, saygı görmemek, dışlanmak ve dikkate alınmamak gibi hisler yaşayan çalışanın ise iş doyumsuzluğu yaşaması kaçınılmaz olacaktır.

Ücret

Bireylerin, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde belirtilen fizyolojik ya da güvenlik gibi ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için ekonomik yeterliliğe sahip olması gerekir. Bu ihtiyaçların karşılanabilmesi, işten alınan ücretle doğrudan ilişkilidir. Akkaya (2015) gelir düzeyi yüksek olan işgörenin, ihtiyaçlarını daha rahat bir şekilde karşılayabileceğini bununda, bireyin iş doyumu düzeyini yükselteceğini vurgulamaktadır (s.55). Herzberg'in çift faktör kuramı açısından değerlendirildiğinde ücret, doyumsuzluğu önlemede gerekli bir koşul olmakla birlikte iş doyumunu sağlamada yeterli bir koşul değildir. Kurama göre; güdüleyici faktörlerinde ücret gibi hijyen faktörlerini desteklemesi iş doyumu açısından gereklidir. Diğer taraftan Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, temel ihtiyaçları karşılamak ön planda olmakta, ücretin yüksekliği de yaşam kalitesini ve toplumsal statüyü ifade ettiğinden ön planda olmaktadır. Aileler, daha sağlıklı bir yaşam sürmek ve özellikle çocuklarının eğitimine imkan tanımak için aldıkları ücrete önem vermektedir. Ülkemiz açısından değerlendirildiğinde, ücretin yüksek olması iş doyumunda etkili bir faktör olarak görülebilir.

Erdoğan (2016), aynı düzeyde çalışanların, farklı ücretler almasının iş doyumunu etkileyebileceğini bildirmiştir. Çalışan, aynı işi yaptığı diğer çalışanlardan daha düşük ücret aldığını gördüğünde doyumsuzluk yaşamaktadır. Ayrıca çalışan, kendisinden daha az yeteneğe, daha düşük eğitime sahip kişilerle, aynı ücreti aldığını öğrendiğinde de doyumsuzluk hisseder. Kişinin almayı düşündüğü ücretle, ödenen ücret uyumlu

olduğunda iş doyumu sağlanabilmekte, tersi durum da ise iş doyumsuzluğu ortaya çıkmaktadır (s.59).

Aras (2014) hekimler üzerinde yaptığı uzmanlık tezinde alınan ücretin iş doyumunu etkilemediğini bulgulamıştır (s.65). Baysal (2010) hemşireler örnekleminde yürüttüğü araştırmada, elde edilen gelirin, iş doyumunu etkilemediğini saptamıştır (s.111). Eroğlu (2015) sağlık çalışanları üzerinde yaptığı araştırmada, gelir düzeyini düşük bulan çalışanların iş doyumlarının, gelirlerini yüksek/orta düzeyde bulanlara göre daha düşük olduğunu bulgulamıştır (s.66). Tözün ve arkadaşlarının (2008) hekimler üzerinde yaptığı araştırmaya göre, aldığı ücretten memnun olan hekimlerin iş doyum düzeyleri daha yüksek olarak tespit edilmiştir (s.380). Ekonomik durum ile iş doyumu arasındaki ilişkiyi değerlendiren Çağan (2014), ekonomik durumunu 'iyi' olarak algılayan sağlık çalışanlarının içsel, dışsal ve genel iş doyumlarının, 'kötü' ve 'orta' algılayanlardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğunu saptamıştır (s.42).

Ücret, genel olarak iş doyumunu olumlu yönde etkilemektedir. Çalışanlar, işlerinden elde ettikleri gelirle, istek ve ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar. Bunları karşılayamayan bireyin, doyumsuzluk yaşaması beklenen bir sonuçtur. Ekonomik yönden kırılgan durumda olan ülkemizde, çalışanlar ücret yetersizliğine bağlı iş doyumsuzluğu yaşamaktadır.

Kariyer olanağı

Kariyer olanaklarının örgüt tarafından sağlanması, çalışanın iş doyumunu destekleyici bir faktördür. Ay ve arkadaşları (2014), kariyer kavramının örgütsel ve kişisel hedeflerle doğrudan bağlantılı olduğunu vurgulamaktadır. Yazarlara göre kariyer, çalışanın iş yaşamı süresince, bir iş alanında gelişmesi, tecrübe edinmesi ve yeteneklerini geliştirmesidir. Bu araştırmacıların yaptıkları çalışmada, kariyer yönetimi ile çalışanların iş doyumları arasında olumlu yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Başka bir deyişle, bireyin kariyerini geliştirmeye yönelik uygulamalar, onların iş doyumunu artırmaktadır. Aynı araştırmada hastane çalışanlarının genel iş doyumunun (ort. 3,15) ve içsel doyumunun (ort.3,34) orta düzeyde dışsal doyumunun (ort. 2,87) ise düşük düzeyde olduğu da belirlenmiştir (s.46).

Sevimli ve İşcan (2005) yaptıkları araştırmada, kariyeri konusunda hedefleri olan doktorların iş doyumunun, belirgin bir hedefi olmayan doktorlara kıyasla daha yüksek olduğu anlaşılmıştır. Bu noktada örgütler, çalışanların niteliğini geliştirmek ve iş doyumlarını yükseltmek için gerekli örgütsel gelişim imkanlarını sunmalıdır (s. 62).

Günümüzün değişen ve gelişen dünyasında, mesleki yönden kariyer olanaklarına sahip olmak ve bu yolla itibar kazanmak iş doyumunu

olumlu etkiler. Bireyin, işinde çaba sarfederek gelişim gösterebileceğine ve örgütün bu yönde olanakları olduğuna inandığında memnuniyeti artacaktır.

İş güvencesi

İşsizlik sorunu tüm dünyada önemini korumaktadır. İşsiz kalma düşüncesi, bireyde stres yaratabilir. Özellikle Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisine göre değerlendirecek olur isek, işini kaybetme tehlikesi bireyin güvenlik ihtiyacını karşılayamaması anlamına gelir. Kendini tehdit altında hisseden birey, işini kaybetmemek için aşırı çalışma ya da sorumlulukları dışında işler yapma yoluna gidebilir. Bu noktada iş güvencesi konusuna önem vermek gerekir.

Köroğlu, (2011) iş güvencesini, çalışanın kıdem, işinden kazandığı ücret ve emeklilik olanaklarında herhangi bir kayıp yaşamadan aynı örgütte çalışmaya devam etme durumu olarak tanımlamaktadır (s.10). Akkaya (2015), çalışılan örgütte iş güvencesinin olmasının çalışanın doyum düzeyini yükseltecek bir faktör olduğunu vurgulamaktadır (s.56).

İş doyumunu sağlayan unsurlar arasında yer alan iş güvencesi faktörü, hastane türlerine göre değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sonucunda; araştırma hastanesinde çalışan sağlık çalışanlarının iş güvencesi ile ilgili memnuniyet düzeyi, devlet ve branş hastanelerinde çalışanlara göre anlamlı ölçüde yüksek bulunmuştur. İş güvencesi ile meslek grupları arasında yapılan değerlendirmede, hemşire-ebe ve doktor dışında kalan sağlık çalışanlarının iş güvencesine yönelik iş doyum seviyesinin, daha yüksek olduğu bulgulanmıştır (Çarıkçı ve Oksay, 2004, s.165-168).

Çalışma ortamı

Çalışma koşulları; işyerinin fiziksel ortamı, çalışma süresi, işin tehlike derecesi ve niteliği gibi birçok alt faktörü bulundurur (Akkaya, 2015, s.57). Ertürk (2011) bireyin çalıştığı yerdeki, sıcaklık, nem, havalandırma, ışık, temizlik, gürültü gibi durumların kontrol altına alınmasının her şeyden önce fiziksel baskıyı azaltacağına dikkat çekmektedir. Kullanılan malzemelerin ergonomik olması da fiziksel bir takım kolaylıklar sağlayacaktır. Yazar, bu şartların sağlanması durumunda fiziksel rahatlama yaşayan çalışanın stresinin de azalacağını vurgulamaktadır (s.45).

Akarsu (2016) hemşireler üzerine yaptığı araştırmasında, çalışılan kliniğin (cerrahi, dahiliye, laboratuar, poliklinik, diğer klinikler) iş doyumu üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını ortaya koymuştur (s.70). Baysal (2010) hemşireler üzerinde yaptığı araştırmada, çalışılan klinik ve iş tatmini arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu ve yoğun bakımda çalışan hemşirelerin iş doyumlarının dahiliye, cerrahi, acil servis, poliklinik gibi bölümlerde çalışanlara göre daha düşük olduğunu tespit etmiştir (s.106).

Bununla birlikte yazar, hemşirelerin içsel doyum (ort.3,63), dışsal doyum (ort.3,19) ve genel iş doyum (ort.3,45) düzeyini orta düzeyden yüksek olarak değerlendirmiştir (s.100). Öte yandan, çalıştığı birimi kendi isteğiyle seçen hemşirelerin içsel doyum ve genel iş doyumu anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur. Ayrıca, çalışılan kliniği isteyerek seçmiş olmanın, dışsal doyumu etkilemediği de bulgulanmıştır (s.108).

Çalışılan klinik, iş doyumu ve iş stresi üzerinde incelemede bulunan Dagget ve arkadaşları (2016), büyük cerrahi operasyon bölümünde çalışan hemşirelerin iş stresinin en yüksek seviyede olduğu, bu bölümü yoğun bakım, jinekoloji, psikiyatri, iç hastalıkları, çocuk hastalıkları ve cerrahi hastalıklar kliniklerinin izlediğini belirlemiştir. Hemşirelerin iş doyumu ve iş stresi arasında negatif yönde bir ilişkinin varlığı da saptanmıştır (s.8-9).

Aras (2014) hekimler üzerinde yaptığı uzmanlık tezinde, çalışma ortamının fiziki koşullarını yeterli bulan hekimlerin iş doyumu düzeylerinin, daha yüksek olduğunu belirlemiştir (s.75). Tözün ve arkadaşlarının (2008) hekimler üzerinde yaptığı araştırmada, işyerinin fiziksel koşullarını 'iyi' bulan hekimlerin iş doyum düzeylerinin 'orta' ve 'kötü' bulanlara göre daha yüksek olduğu bulgulanmıştır (s.380).

Yapılan bir araştırmada, çalışma ortamı ve iş doyumu arasında olumlu yönde bir ilişki olduğu saptanmıştır. Regresyon analizi ile, çalışma ortamı değişkeninin, iş doyumu üzerindeki toplam varyansın yüzde 36,3'ünü açıklayabildiği sonucuna varılmıştır (Raziq ve Maulabakhsh, 2015, s.722).

Çalışan, bir işin misyon ve vizyonunu gerçekleştirme sürecinde önemli bir bileşendir. Çalışanlar, çalışmalarının kalitesini sağlamak için kuruluş tarafından belirlenen performans kriterlerini karşılamalıdır. Organizasyon standartlarını karşılamak için, çalışanların, kendi potansiyel performanslarını göstermelerini engelleyebilecek sorunlar olmaksızın, özgürce çalışmalarına izin veren bir çalışma ortamına ihtiyaçları vardır.

Denetim

Denetim sistemleri, çalışanları izlemek, yönetmek, değerlendirmek ve ödüllendirmek için kullanılan politikaların, prosedürlerin ve kuralların toplamına atıfta bulunmaktadır (Carbonnel ve Rodriguez-Escudero, 2013, s.249). Bozkurt (2013), denetimi, bir örgütün faaliyetlerinin belirlenen standartlar doğrultusunda ve kurallara uygun olarak gerçekleşme durumunun saptanması olarak tanımlamıştır. Bu süreç sonucunda, bulgular elde edilir (s.57). Aslında denetim, örgütlerin amaçları doğrultusunda yapılması gereken, çalışanların katkılarını değerlendiren bir mekanizmadır. Bununla birlikte aşırı derecede kontrol içeren sıkı denetim uygulamaları, çalışanın hem yönetimle hem de iş arkadaşlarıyla

ilişkilerini olumsuz etkileyebilir. Özellikle, iş planının hazırlanması, bireysel ihtiyaçların karşılanması ve örgütsel problemleri gidermeye yönelik katı kontrol mekanizmaları, çalışanlarda strese ve haksızlık düşüncelerine neden olabilir. Bu olumsuzluklar, iş doyumunda azalmayla sonuçlanabilir.

Omar ve arkadaşlarının (2017), şirket çalışanlarını ele aldıkları makalede, katı denetim uygulamaları ve iş doyumu arasında olumsuz yönde, orta şiddette bir ilişkinin varlığı saptanmıştır. Çalışanlara uygulanan katı denetim uygulamalarının iş doyumlarını düşürdüğü görülmüştür. Aynı araştırmada açık sistem üzerinde durulmuş ve açık sistem yaklaşımı ile iş doyumu arasında olumlu yönde, orta şiddette bir ilişkinin varlığı bulgulanmıştır. Açık sistemde, örgüt içi uygulamalarda şeffaflığı tercih eden, yeni üyelerle kolayca iletişimin kurulduğu, hata ve eleştirilerin yönetici ve çalışanlar arasında açık bir şekilde tartışıldığı çalışma ortamı mevcuttur. Her çalışanın, kendini özgürce ifade edebildiği ve baskının olmadığı iş yerlerinde iş doyumu da yüksek olmaktadır (s.93-104).

Akkaya (2015), destekleyici, yardım edici, yapıcı, hata önleyici bir denetim sisteminin işgörenlerin iş doyumsuzluğunu önlemede etkili olacağını ifade etmektedir. Örgütler daha demokratik bir yaklaşım geliştirmeli ve denetim, otoritenin elinde bir korku aracı olarak kullanılmamalıdır (s.57). Eğinli (2009), iş doyumu üzerine etkili olabilen çalışma koşulları, ücret, yönetim ve denetim anlayışı, üst-ast ilişkileri, işe karşı hassasiyet, işten hoşlanma ve çalışma hakları üzerinde incelemede bulunmuştur. Ulaşılan sonuca göre; işten hoşlanma değişkeni önem sırasına göre ilk sırada iş doyumunu etkilerken, yönetim ve denetim anlayışı beşinci sırada etkilemiştir (s.48).

Sonuç olarak; memnuniyet düzeyi yüksek olan çalışanların, özgürlük, bağımsızlık ve takdir yetkisi sunan pozisyonlarda çalışan kişiler olduğu görülmektedir. Bu kişiler, işi planlamak ve prosedürlere karar vermek için, kişisel becerilerini ve yeterliliklerini geliştirme fırsatı bulurlar. Ayrıca, bu kişiler yöneticiler tarafından onurlu ve saygılı muamele gören çalışanlardır. Buna karşılık katı denetim uygulamalarına maruz kalan kurum çalışanlarında; stres, endişe artışı yanında özgürlük ve özerklik eksikliği düşünceleri de sıkça görülmektedir. Bu durum da iş doyum düzeyini olumsuz etkiler. Dolayısıyla denetimin, cezalandırıcı değil rehberlik yönüne odaklanılmalıdır.

Çalışma arkadaşları ile ilişkiler

Çalışanların işte geçirdikleri zaman aileleri ya da arkadaşlarıyla geçirdikleri zamandan genellikle daha fazladır. Çalışanın uzun çalışma saatlerini birlikte geçirdiği arkadaşları, onun iş doyumunu etkileyebilir. Birey kendi kişilik yapısına, değerlerine, görüşlerine yakın olan çalışma

arkadaşlarıyla zaman geçirmekten daha mutlu olur. Özellikle bu çalışma arkadaşları, mesleğinde başarıyı yakalamış bireyler ise ve kendisini destekleyici bir şekilde davranıyor ise çalışan için işten memnuniyet artacaktır. Tersi durumda, farklı özelliklere sahip, birbiriyle iletişim kurmakta zorlanan, ortak değerlere sahip olmayan, ekip oluşturamayan, sürekli gereksiz tartışmaların yaşandığı bir iş ortamı bireyin iş doyumunu olumsuz etkiler.

Baysal (2010) hemşireler üzerinde yaptığı araştırmada, ekip ilişkilerinden memnun olduğunu ifade eden hemşirelerin iş doyum düzeylerinin memnun olmayanlara göre anlamlı düzeyde yüksek olduğunu saptamıştır (s.109). Erdil ve arkadaşlarının (2004) ortaya koydukları çalışmada, yönetim şekli ve iş olanakları, arkadaşlık ortamı, takdir görme duygusu ile iş doyumu arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda, iş doyumu üzerindeki en etkili faktörün arkadaşlık ortamı olduğu ortaya konulmuştur (s.24). Erbil ve Bostan'ın (2004) yürüttüğü çalışmada, meslektaşlarıyla ilişkilerinden memnun olan hemşirelerin genel iş doyumunun ve dışsal doyumunun olumlu yönde etkilendiği belirlenmiştir. Buna karşın, arkadaş ilişkilerinden memnuniyetin, içsel doyumu etkilemediği ortaya konulmuştur. Aynı araştırmada, hemşirelerin içsel doyum (ort. 3,19) düzeyinin orta, dışsal doyum (ort. 2,69) ve genel iş doyum (ort.2,94) düzeyinin düşük seviyede olduğu saptanmıştır (s.61-62).

Mesleki stres ve iş doyumu ilişkisini araştıran Dagget ve arkadaşları (2016), çalışanlar arasındaki karşılıklı anlayış ile iş ortamı stresi arasında olumsuz yönlü ve istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olduğunu saptamıştır. Bu araştırmada, işyerindeki karşılıklı anlayışın bir birim artmasına bağlı olarak iş stresinde 0,497 düzeyinde bir azalma olacağı sonucuna varılmıştır. İş stresindeki azalmanın da iş doyumunu olumlu yönde etkileyeceği vurgulanmıştır (s.9).

Raziq ve Maulabakhsh (2015) çalışanlar üzerinde yaptıkları makalede, çalışma arkadaşlarıyla ilişkiler değişkeni ile iş doyumunu değerlendirmiştir. Bu değerlendirmeye göre; iş arkadaşlarıyla iyi ilişkiler kurmak, iş doyumunu olumlu yönde etkilemektedir (s.722).

Çalışanlar arasındaki karşılıklı anlayışın gelişmiş olması ve ekip çalışmasına yatkınlık birçok açıdan olumlu sonuçlar doğurabilir. Öncelikle, olumlu insan ilişkileri iş birliğini artıracağından, verimliliği, üretkenliği olumlu etkiler. Olumlu sonuçlar, iş stresini azaltabilir. Açık ve dürüst iletişim ortamı kurulabilir, bilgi paylaşımları artabilir, adil paylaşımlara imkan sağlanabilir ve çalışanlar arasındaki çatışmalar önlenebilir. Tüm bu süreçler iş doyumu gibi olumlu tutumları destekleyebilir.

Çalışma şekli ve iş yükü

Günlük, haftalık ya da aylık toplam çalışma süreleri de iş doyumunu etkileyebilmektedir. Konuyla ilgili olarak Baysal (2010), 40-50 saat çalışan hemşirelerin iş doyumu, içsel doyum ve dışsal doyum seviyesinin, 50-60 saat çalışan hemşirelerden daha yüksek olduğunu saptamıştır. Ancak, hemşirelerin haftalık iş yükünün yüksek ya da normal düzeyde olmasının toplam iş doyumunu, içsel doyumu ve dışsal doyumu istatistiksel açıdan etkilemediği bulgulanmıştır (s.113).

Çalışma şekli üzerinde de duran Baysal (2010), sürekli gündüz çalışan hemşirelerin vardiya değişimli çalışan hemşirelere göre içsel doyum, dışsal doyum ve genel iş doyumlarının anlamlı düzeyde daha yüksek olduğunu tespit etmiştir (s.112). Bu araştırmada, hemşirelerin gece nöbeti sayısı ile içsel, dışsal ve genel iş doyumu arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkinin varlığı bulgulanmıştır. Özellikle, ayda 8 ile üstünde nöbet tutan hemşirelerin genel iş doyumu ve içsel iş doyumu; 4 ve altı, 5-7 nöbet ya da hiç nöbet tutmayanlara göre daha düşük bulunmuştur. Bununla birlikte, hiç nöbet tutmayan hemşirelerin dışsal iş doyumu, diğer nöbet kategorilerinde olan hemşirelere göre daha yüksek bulunmuştur (s.114).

Yaptığı doktora tezinde Aras (2014), gece nöbet tutan hekimlerin genel iş doyumu, içsel doyum ve dışsal doyumunun daha düşük olduğunu belirlemiştir. Ayrıca gece nöbet tutmayan hekimlerin dışsal iş doyum düzeyinin, anlamlı olarak daha yüksek olduğunu saptamıştır. Bununla birlikte, nöbet tutma ile genel iş doyumu ve içsel iş doyumu arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı bulgulanmıştır. Bu araştırmada aylık nöbet sayısının, içsel, dışsal ve toplam iş doyum düzeyini herhangi bir şekilde etkilemediği ortaya konulmuştur (s.71).

Çalışma şekli ile iş doyumu arasındaki ilişkiyi inceleyen bir diğer araştırmada, hemşirelerin, gündüz, gündüz-nöbet ya da vardiya usulü çalışması ile iş doyumu ve alt boyutları arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı bulgulanmıştır (Erbil ve Bostan, 2004, s.62). Haftalık iş yükü ve iş doyumu arasındaki ilişkiye değinen Çağan (2014), haftada 40 saat hizmet sunan sağlık profesyonellerinin içsel doyum, dışsal doyum ve toplam iş doyum seviyeleri ile 40 saatin üstünde çalışanlar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığın olmadığını saptamıştır. Sonuçlara göre, haftalık toplam çalışma saati çalışanların iş doyum düzeyini etkilememektedir (s.43). Günlük çalışma saati ile iş doyumu arasındaki ilişkiye değinen Demir (2014), günlük 8 saate kadar çalışan hemşirelerle 8-12 saat arasında çalışan hemşirelerin iş doyum düzeyi arasında anlamlı bir farklılık olmadığını saptamıştır (s.100).

İş yükünün, iş doyumu üzerine etkisini inceleyen Hatipoğlu (2013), iş yükünün, genel iş doyumu, içsel doyum ve dışsal doyumu olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Diğer bir ifadeyle, iş yükü arttıkça iş doyumu azalmaktadır (s.68).

Haftada 40 saat üstünde çalışanlar, zamanla aşırı yorgunluk, bitkinlik ve tükenme yaşayabilirler. Aşırı çalışmaya bağlı olarak, kendine zaman ayıramayan birey iş stresi de yaşayabilir. Yine aşırı çalışmaya bağlı, uyku düzensizlikleri, kas ağrıları, iştah değişimleri gibi sağlık sorunları da yaşanabilir. Tüm bu istenmeyen durumlar, iş doyumsuzluğuyla sonuçlanabilir.

Sonuç olarak, çalışanın işe karşı olan olumlu tutumunu ifade eden iş doyumu kavramı, birçok faktörden etkilenmektedir. Bu faktörler arasında; çalışma koşulları, ücret, kariyer olanakları, denetim, istihdamın istikrarlılığı, işteki sosyal ilişkiler, kişilik ve yönetimle ilişkiler sayılabilmektedir. İş doyum düzeyinin yüksek olduğu çalışanların, performanslarının, bağlılığının, moralinin arttığı, buna karşılık stres, işe devamsızlık, tükenmişlik düzeylerinin azaldığı görülmektedir. Bu noktada, yöneticilerin, çalışanları iş doyumu açısından değerlendirmeleri, bireysel istek ve ihtiyaçlarına duyarlı olmaları önemli bir adım olabilir.

KAYNAKLAR

Akarsu, S. F. (2016). Hemşirelerde Çalışan Sessizliği ve İş Doyumu Arasındaki İlişki, Yükseklisans Tezi. *Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı*, Ankara.

Akbaş, Ö. (2016). İstanbul Bakırköy Bölgesi Kamu Hastaneler Birliğinde Çalışan Fizyoterapistlerde Duygusal Zekâ ve İş Doyumu İlişkisi, Yükseklisans Tezi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.

Akkaya, T. (2015). Lider-Üye Etkileşiminin İş Doyumuna Etkisinde Örgütsel İklimin Rolü: Hizmet Sektöründe Bir Lojistik Şirket Uygulaması, Doktora Tezi. *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı*, İstanbul.

Akpınar, S. (2010). Spor Federasyonlarında Çalışanların, Sosyal Beceri, İş Doyumu ve Problem Çözme Yeterlilikleri Üzerine Bir Araştırma, Doktora Tezi. *Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı*, Ankara.

Aras, A. (2014). Erzurum'da Birinci Basamak Sağlık Kurumlarında Görev Yapan Hekimlerde İş Doyumu ve Tükenmişlik Düzeyleri İle Etkili Faktörlerin İncelenmesi, Uzmanlık Tezi. *Atatürk Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı*, Erzurum.

Aşık, A. N. (2010). Çalışanların İş doyumunu Etkileyen Bireysel ve Örgütsel Faktörler ile Sonuçlarına İlişkin Kavramsal Bir Değerlendirme. *Türk İdare Dergisi, 467*, Haziran, 31-51.

Ay, F. A., Öz, B. F. ve Öncül, M. S. (2014). Kariyer Yönetimi Uygulamalarının İş Tatminine Etkisi: Kamu ve Özel Sağlık Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma. *AKÜ İİBF Dergisi, 16(2)*, 45-61.

Balkan, M. O., Serin, A. E. ve Kılıç, A. O. (2014). Beş Faktör Kişilik Özellikleri ile İş Tatmini Arasındaki İlişki: Afyonkarahisar İlindeki Bankalarda Bir Uygulama. The *Journal of Academic Social Science Studies, 25(1)*, 207-220.

Baysal, E. (2010). Hemşirelerde Öz-Yeterlilik İnancı ve İş doyumu İlişkisi: Bir Üniversite Hastanesinde Saha Çalışması, Yükseklisans Tezi. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,* İstanbul.

Bora, M. G. (2016). Bir Üniversite Hastanesi İdari Kadro Çalışanlarında İş Doyumu, Yüksek Lisans Tezi. *İstanbul Medipol Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü*, İstanbul.

Bozkurt, P. (2013). Denetim Kavramı ve Denetim Anlayışındaki Gelişmeler. *Denetişim, 12*, 56-62.

Carbonnel, P. ve Rodriguez-Escudero, A. I. (2013). Management Control, Role Expectations ans Job Satisfaction of New Product Development Teams: The Moderating Effect of Participative Decision Making. *Industrial Marketing Management, 42*, 248–259.

Çağan, Ö. (2014). Malatya İlindeki Aile Sağlığı ve Toplum Sağlığı Merkezlerinde Görev Yapan Sağlık Çalışanlarının İş Doyumu, Tükenmişlik ve Anksiyete Düzeyleri, Doktora Tezi. *Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü*, Kayseri.

Çarıkçı, İ. H. ve Oksay, A. (2004). Örgütsel Yapı ve Meslek Farklılıklarının İş Tatmini Üzerindeki Etkileri: Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 9(2)*, 157-172.

Çiftçi, M. (2014). Eğitim Araştırma Hastanesi Ameliyathane ve Yataklı Servis Biriminde Görev Yapan Hemşirelerin İş Doyumunun Karşılaştırılması, Yüksek Lisans Tezi. Haliç *Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü*, İstanbul.

Çimen, M. (2000). Türk Silahlı Kuvvetleri Sağlık Personelinin Tükenmişlik, İş Doyumu, Kuruma Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyetlerine İlişkin Bir Alan Araştırması, Doktora Tezi. *Gülhane Askeri Tıp Akademisi Sağlık Bilimleri Enstitüsü*, Ankara.

Dagget, T., Molla, A. ve Belachew, T. (2016). Job Related Stress Among Nurses Working in Jimma Zone Public Hospitals, South West Ethiopia: A Cross Sectional Study. *BMC Nursing, 15(1)*, 1-10.

Demir, F. E. (2014). Çalışanlarda İş Doyumu ve Etkileyen Faktörler (Diyarbakır Çocuk Hastalıkları Hastanesi Örneği), Yükseklisans Tezi. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.

Demirhan, Y., Kula, S. ve Karagöz, G. (2014). İş Memnuniyeti ve Yönetici Desteğinin Memurların Performansına Etkisi: Diyarbakır Özel Harekat Polis Birimi Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *19(1),* 285-297.

Eğinli, A. T. (2009). Çalışanlarda İş Doyumu: Kamu ve Özel Sektör Çalışanlarının İş Doyumuna Yönelik Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 23(3)*, 35-52.

Erbil, N. ve Bostan, Ö. (2004). Ebe ve Hemşirelerde İş Doyumu, Benlik Saygısı ve Etkileyen Faktörler. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 7(3),* 56-66.

Erdil, O., Keskin, H., İmamoğlu, S. Z. ve Erat, S. (2004). Yönetim Tarzı ve Çalışma Koşulları, Arkadaşlık Ortamı ve Takdir Edilme Duygusu ile İş Tatmini Arasındaki İlişkiler: Tekstil Sektöründe Bir Uygulama. *Doğuş Üniversitesi Dergisi, 5(1),* 17-26.

Erdoğan, Ö. (2016). Çalışma Hayatında Tükenmişlik ve İş Doyumu, Yükseklisans Tezi. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.

Eroğlu, B. (2015). Sağlık Kurumlarındaki Sağlık Çalışanlarında İş Doyumunun İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi. *İstanbul Medipol Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü*, İstanbul.

Ertürk, S. (2011). Kuruma Aidiyet Bağlamında Adanmışlık Algısı ile Kişilik, İş Doyumu ve Stres İlişkisi, Doktora Tezi. *Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü*, Ankara.

Güler, B. K. (2016). Avukatlarda Bazı Demografik Değişkenlerin Tükenmişlik, Denetim Odağı ve İş Doyumu Üzerindeki Etkisi, Yüksek Lisans Tezi. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.

Gündüz, G. O. (2016). Banka Çalışanlarında İş Doyumu ve İş Doyumunun Örgütsel Bağlılığa Etkisi, Yüksek Lisans Tezi. *Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, Ankara.

Gür, A. Ö. (2015). Sağlıkta Dönüşüm Programı Sonrası, Sağlık Personeli İş Doyumunun ve Tükenmişlik Derecesinin Araştırılması: Adana Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesi ve Dr. Aşkım Tüfekçi Devlet Hastanesi Örneği, Yükseklisans Tezi. *Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Mersin.

Güven, M., Bakan, İ. ve Yeşil, S. (2005). Çalışanların İş ve Ücret Tatmini Boyutlarıyla Demografik Özellikler Arasındaki İlişkiler: Bir Alan Çalışması. *Celal Bayar Üniversitesi, İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 12(1)*, 127-151.

Hatipoğlu, C. (2013). Hekimlerde Empati, İş Doyumu, İş Stresi Düzeyleri ve Birbirleri ile İlişkileri, Uzmanlık Tezi. Pamukkale *Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı*, Denizli.

Köroğlu, Ö. (2011). İş Doyumu ve Motivasyon Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin Performansla İlişkisi: Turist Rehberleri Üzerine Bir Araştırma, Doktora Tezi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Balıkesir.

Omar, A., Salessi, S. ve Urteaga, F. (2017). Impact of Management Practices on Job Satisfaction. *Revista de Administração Mackenzie, 18(5),* 92-115.

Raziq, A. ve Maulabakhsh, R. (2015). Impact of Working Environment on Job Satisfaction. *Procedia Economics and Finance, 23*, 717–725.

Sempane, M. E. (2002). Job Satisfaction in Relation to Organizational Culture. *Journal of Industrial Psychology, 28(2),* 23-30.

Sevimli, F. ve İşcan, Ö. F. (2005). Bireysel ve İş Ortamına Ait Etkenler Açısından İş Doyumu. *Ege Academic Review, 5(1),* 55-64.

Sığrı, Ü. ve Basım, N. (2006). İşgörenlerin İş doyumu ile Örgütsel Bağlılık Düzeylerinin Analizi: Kamu ve Özel Sektörde Karşılaştırmalı Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6 (12), 131-154.

Taş, Ö. (2012). Örgütsel Bağlılık, Örgütsel Güven ve İş Doyumu Arasındaki İlişki: Özel Bir Hastane Örneği, Yükseklisans Tezi. *Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü*, Ankara.

Tözün, M, Çulhacı, A, ve Ünsal, A. (2008). Aile Hekimliği Sisteminde Birinci Basamak Sağlık Kurumlarında Çalışan Hekimlerin İş Doyumu (Eskişehir). *TAF Prev Med Bull, 7(5),* 377-384.

Bölüm 8

ÖRGÜTSEL ADALET ÜZERİNE KURAMSAL BİR YAKLAŞIM[1]

Çağdaş IŞIKAY[2]

1 'İşyeri Nezaketsizliği, Tükenmişlik ve İş Doyumu İlişkisinde Örgütsel Adalet Algısının Aracılık Rolü: Muğla İli Kamu Hastaneleri Birliğinde Görev Yapan Hemşireler Üzerine Bir Araştırma' konulu doktora tezimden üretilmiştir.

2 (Öğr.Gör.Dr.); Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla-Türkiye, E-mail:cagdasi@mu.edu.tr

Adalet kavramı insanlık kadar eskidir (Lather ve Kaur, 2015, s.8). Bu kavram, ilk çağlarda Hammurabi kanunlarında yer almış (İçerli, 2010, s.68), daha sonra felsefede geliştirilmiş ve sosyal psikoloji literatürüne girmiştir (Chan, 2000, s.68). Herhangi bir insan etkileşiminin altında yatan en önemli konulardan birisi olan adalet, çocukluk döneminden itibaren öğrenilen bir kavramdır (Fischer, 2012, s.98). Olayların adil koşullarda gerçekleşmesi, bireylerde kontrol duygusu oluşturur ve bu bireyler sosyal çevrede saygın ve değerli olduklarını hissederler. Genel olarak bakıldığında insanlar, adil davranışların sergilendiği adil bir dünyada yaşamanın önemli olduğunu düşünmektedir (Ambrose, 2002, s.803; Eib, 2015, s.1). Adaletin anlam ve etkileri zaman ve mekana göre değişse bile insanlar, bir insanın hak ettiği şeyi alması gerektiğine inanır (Lather ve Kaur, 2015, s.8). Dolayısıyla insanlar, günlük yaşamlarındaki olaylar ve durumların adaletine, çeşitli bağlamlarda dikkat ederler (Tabibnia vd., 2008, s.339).

Adalet, insanın sosyal yaşamının yanında çalışma yaşamına da etki etmiş bir olgudur. İş yerinde adalet kavramı örgütsel adalet olarak adlandırılır (Eib, 2015, s.1). İçerli (2010), insanların en fazla zaman geçirdikleri iş yerlerinde, sürekli olarak adaletle ilgili değerlendirmeler yaptıklarını ifade etmektedir (s.68). Örgütsel adalet, dürüstlük ve eşitlik terimlerinin yanı sıra adaletsizlik ve insafsızlık terimleri ile de sıklıkla anılır (Greenberg, 2010, s.233).

İşyerinde adalet algısının yüksek olması, etkili bir şekilde çalışmak için gereklidir. Çalışanların adalet algısı, davranışlarına yansır ve örgütteki birçok süreci olumsuz etkileyebilir. Bunlar arasında iş doyumsuzluğu, tükenmişlik ve olumsuz işyeri davranışları (nezaketsizlik, saldırganlık, mobbing) olabilir. Bunun için, örgütteki çalışanların genel adalet algısı yanı sıra dağıtımsal, prosedürel ve etkileşimsel adalet algısı zaman zaman ölçülebilir ve değerlendirilebilir. Dolayısıyla yöneticilerin konuyu dikkatle ele almaları gerekir.

1. Örgütsel Adaletin Tanımı

Örgütsel adaleti ilk kez ele alan araştırmacının, Greenberg (1987) olduğu bilinmektedir. Örgütsel adalet, insanların kurumun adaleti konusundaki algılarını ve bu algıya karşı tepkisini ifade eder. Dağıtımcı adalet, usul adaleti ve etkileşimsel adalet, örgütsel adaletin bileşenleri olarak bilinir (Lather ve Kaur, 2015, s.8).

Moorman (1991), işgörenlerin işlerinde adil davranışlarla karşılaşma durumlarının ve bununla ilgili algılamalarının, işle ilgili diğer faktörleri nasıl etkilediğini belirleme biçimlerini örgütsel adalet kavramı olarak tanımlamıştır (s.845). Greenberg (1996) örgütsel adaleti,

bireyin örgütündeki uygulamalarla ilgili olarak adalet algılaması olarak açıklamıştır (s.24). Koçel (2014) örgütsel adalet kavramını, bir kurumdaki faaliyetlerin dayandığı esasların açık olmasını, kişiden kişiye farklı işlemler yapılmamasını, yapılma durumunda bunun sebeplerinin net olarak açıklanmasını gerektiren bir kavram olarak görmektedir (s.530).

Sonuç olarak örgütsel adalet, bir örgütte gerçekleşen tüm olayların ya da durumların çalışanlara ne oranda yansıtıldığı, bu işlemin hangi kural, kaide ve usullere göre yapıldığı ve tüm bunlar gerçekleşirken çalışanlara nasıl davranıldığıyla ilgili çalışanların edindiği değerlendirmelerin tümü olarak tanımlanabilir.

2. Örgütsel Adalet Teorileri

Greenberg (1987), örgütsel adalet teorilerini iki boyutta ele almıştır. Bunlar; reaktif-proaktif boyutu ve süreç-içerik boyutudur (s.9). Reaktif-proaktif olarak incelenen boyut, adaletsizliği gidermeye çalışmak ve adalete ulaşmak için mücadele etmekle ilgilidir. Reaktif adalet teorisi, insanların algılanan haksız durumlardan kaçınmak ya da bunları önlemek için gösterdikleri çabaya odaklanır. Bu teoriler haksızlıklara gösterilen reaksiyonları değerlendirir. Aksine, proaktif teoriler ise, adil bir ortam oluşturmak için planlanmış davranışlara yoğunlaşır. Diğer bir deyişle, adaleti oluşturmaya çalışan davranışları inceler. Süreç-içerik boyutu, kararların türetilme biçimleri ile bu kararların ne olduğu arasındaki ayrımı yapan hukuksal araştırmalardan esinlenmiştir. Bu şekilde, elde edilen sonuçlara ve bu sonuçları elde etmek için kullanılan araçlara odaklanan adalet yaklaşımları arasında ayrım yapılabilir. Adalete yönelik süreç yaklaşımı, çeşitli sonuçların nasıl belirlendiğiyle ilgilidir. Bu yönelim, kurumsal kararlar vermek ve verilen kararları uygulamaya koymak için kullanılan prosedürlerin adil olmasına odaklanır. Diğer taraftan içerik yaklaşımları, sonuçlara ilişkin dağıtımın adaleti ile ilgilidir. Bu yaklaşım, çeşitli örgütsel birimler tarafından elde edilen kazanımların göreli adaletini ele alır (Greenberg, 1987, s.10).

Ele alınan reaktif-proaktif boyut ve süreç-içerik boyutu bir bütün olarak değerlendirildiğinde, adalet teorileri dört başlık altında toplanmıştır. Bunlar; reaktif-içerik teorileri, proaktif-içerik teorileri, reaktif-süreç teorileri ve proaktif-süreç teorileridir. Bu gruplandırma ve ilişkili teoriler aşağıdaki Tablo 1'de verilmiştir.

2.1. Reaktif-İçerik Teorileri

Reaktif içerik olarak nitelendirilen teoriler, insanların adaletsiz muameleye ne gibi tepki gösterdiğine odaklanan kavramsal yaklaşımlardır. Özellikle, Homans'ın (1961) 'Dağıtım Adaleti Teorisi', Adams'ın (1965)

'Eşitlik Teorisi' ve Crosby'nin (1976) 'Göreceli Mahrumiyet Teorisi' versiyonları, reaktif içerik teorileri arasında sayılmaktadır. Sayılan teoriler, insanların belirli birtakım olumsuz duyguları göstererek, haksız ilişkilere tepki göstereceklerini açıkça belirtmektedir. Bu, reaktif içerik teorileri olarak nitelendiren kuramların ortak yönüdür. Dolayısıyla, insanların, ödüller ve kaynakların adil olmayan dağıtımlarına nasıl tepki verdiğine odaklanırlar (Greenberg, 1987, s.11).

Tablo 1. *Örgütsel Adalete İlişkin Teorilerin Gruplandırılması*

Reaktif-Proaktif Boyut	İçerik-Süreç Boyutu	
	İçerik	Süreç
Reaktif	-Dağıtım Adaleti Teorisi (Homans, 1961) -Eşitlik Teorisi (Adams, 1965) -Göreceli Yoksunluk Teorisi (Crosby,1976)	-Süreç Adaleti Teorisi (Thibaut ve Walker, 1975)
Proaktif	-Adalet Yargı Teorisi (Leventhal, 1976) -Adalet Güdüsü Teorisi (Lerner,1977)	-Dağıtım Önceliği Teorisi (Leventhal, Karuza ve Fry, 1980)

Kaynak: *Greenberg, J. (1987). A Taxonomy of Organizational Justice Theories, Academy of Management Review, 12(1), 9–22.*

Homans'ın (1961) Dağıtım Adaleti Teorisi'nde, toplumsal değişimde insanların masrafları ile ödül bekledikleri üzerinde durulmuş ve ödüller ne kadar büyükse, maliyetin de o kadar büyük olacağı vurgulanmıştır. Bir diğer ifade ile yatırımlar ne kadar büyükse, kâr da o kadar büyük olacaktır. Geri dönüşler yatırımlardan daha az olduğunda, dağıtımsal adaletsizlik ortaya çıkar. Bu, dargınlık, kızgınlık, öfke ve hoşnutsuzluk ile sonuçlanır (Lather ve Kaur, 2015, s.9; Schafer ve Klonglan, 1974, s.199). Bu perspektife göre, insanlar sonuç dağılımlarının (ücret, terfi vb.), göreceli iş katkıları ile orantılı olduğu ölçüde adil olduğunu düşünmektedir (Greenberg, 2009, s.182). Homans (1961) dağılımcı adaletsizliğin davranışsal sonuçlarını göz ardı etmiştir. Bununla birlikte Homans (1961), bir sosyal değişime katılan tarafların, ilgili algısal süreçlerin doğası gereği öznel yapısındaki farklılık nedeniyle, dağıtım adaletsizliği durumunda farklı tepkiler verebileceğini vurgulamıştır (Lather ve Kaur, 2015, s.9).

Homans'ın (1961) sosyolojik kavramsallaştırmasından türetilen ve Adams'ın (1965) eşitlik teorisi tarafından resmileştirilen dağıtım adaleti, yıllardır kurumlarda adaleti incelemek için birincil yönelimi oluşturmuştur

(Greenberg, 2009, s.182). Eşitlik teorisi, örgütsel adalet alanındaki en büyük katkılardan biridir. Homans (1961) gibi, Adams (1965) da sosyal değişimin, taraflar için nasıl haksızlık olarak algılanabileceğini açıklamıştır. Homans (1961), adaletsizliğin sadece bir kişinin memnuniyet düzeyi üzerindeki etkilerini vurgulamıştır. Buna karşılık Adams (1965), sonuçların algılanan oranına girdi olarak vurgu yapan eşitlik teorisini ortaya koymuştur. Sonuçlar temel olarak ücret, ödüller, statü, tanınma, güvenlik, eğitim fırsatları ve diğer faydaları içerirken, girdiler de zamanı, çabayı, eğitimi, becerileri, sosyal statüyü, kültürel geçmişi, sadakati ve bağlılığı içerir. Adams (1965), insanların sonuç veya girdi oranlarını, diğer kişilerin oranlarıyla veya geçmişte kendi deneyimleriyle ilişkilendirdiklerini ele almıştır. Eğer birey, kendi sonucu ya da girdi oranını bir başkasınınkiyle kıyaslandığında daha az buluyor ise, düşük ücret eşitsizliği algısına sahip olacaktır. Eğer birey, kendi sonucu veya girdi oranını, bir başkasından daha fazla buluyor ise o zaman aşırı ödeme eşitsizliği algısına sahip olacaktır (Lather ve Kaur, 2015, s.9-10; Steiner ve Bertolino, 2006, s.1). Bu eşitlik teorisi, aşırı ücret ödenen çalışanların kendilerini suçlu hissedeceklerini ve yetersiz ödeme yapılan çalışanların kendilerini kızgın hissedeceklerini belirtmiştir (Greenberg, 1987, s.11; Lather ve Kaur, 2015, s.9).

Adams'ın Eşitlik Teorisinin en önemli katkısı, algılanan eşitsizlik tepkilerinin detaylandırılmasıydı. Yazar, sistematik olarak adaletsizliğin sonuçlarını ele alır. Adaletsizliğin, psikolojik bir gerilim durumu yarattığını ve sonuçta bireysel organizma üzerinde ortaya çıkan baskının, denge veya uyum ilişkisini geri döndürecek şekilde hareket ettiğini ileri sürmektedir (Schafer ve Klonglan, 1974, s.200). Diğer bir deyişle çalışanlar, hoş olmayan adaletsiz durumları çeşitli stratejileri kullanarak daha adil durumlara dönüştürmeye çalışacaktır. Burada birey adaletsizlik algıladığı zaman, kendi katkı ve çıkarımlarıyla başkalarının katkı ve çıkarımları arasındaki ilişkiyi değerlendirecektir. Bu durumun, çalışanlar üzerinde davranışsal veya tutumsal değişimleri motive etmeleri beklenir. Bunun sonucunda adaletsiz bir durum algılayan çalışanlar, performans seviyelerini değiştirerek tepki verebilirler (Greenberg, 1987, s.11; Lather ve Kaur, 2015, s.10; Oreg ve Van Dam, 2009, s.128; Zhang, 2006, s.9).

Homans ve Adams'ın sunduğu dağıtım adaletinin temel modeli, başlangıç noktası olarak toplumsal kıyaslama sürecini ve bu karşılaştırmaya dayanarak eşitliğe doğru olan hareketi ele alır. Kişi, ödül-yatırım oranını diğer bireylerinki ile karşılaştırır. Öteki'nin algılanan ödül-yatırım oranı, ilişkinin adaletinin kişi tarafından yargılandığı bir karşılaştırma standardı olarak hizmet eder. Oranlar nispeten eşit bulunursa, dağıtımcı adalet sağlanır. Eğer değilse, o zaman uyuma karşı gelen gerilimle birlikte eşitsizlik meydana gelir. Sonuçta, adaletsizliği gidermeye ve ilişkiyi bir

denge durumuna döndürmeye çalışan kişinin ilişkilerinde meydana gelen değişiklikler olacaktır (Schafer ve Klonglan, 1974, s.200). Her ne kadar eşitlik teorisi insanların aşırı ve az ödeme duygularını anlamak için yararlı bir çerçeve sağlamış olsa da, örgütlerdeki adaleti anlamaya yönelik bir yaklaşım olarak, sınırlı uygulanabilirliği gerekçesiyle Leventhal (1980) tarafından sorgulanmıştır (Greenberg, 2009, s.182).

Crosby'nin (1976) 'Göreceli Yoksunluk Teorisi', geleneksel eşitlik teorisi ve reaktif içerik teorisi ile yakından ilişkilidir. Bu teori II. Dünya Savaşı'nda elde edilen bulgulara dayanmaktadır. İlk olarak Stouffer ve arkadaşları tarafından kullanılan "göreceli yoksunluk" terimi (1949), güneyde konuşlandırılan siyah askerlerin, kuzeyde sosyo-ekonomik koşulların daha elverişli olmasına rağmen, kuzey üslerinde bulunan siyah askerlere göre askeri yaşamdan daha fazla memnun olduklarını göstermesiyle ilişkilendirilmiştir. Bu etkiler, güneydeki siyah askerlerin güneydeki sivil benzerlerinden daha ayrıcalıklı olma eğilimine atfedilirken, kuzeydeki siyah askerler kuzeydeki sivil benzerlerinden nispeten daha az imtiyazlı hissetmelerine atfedilmiştir. Bir çalışmaya göre; bilhassa prestijli görevlerde bulunan kadınların, çalışmayan kadınlardan daha avantajlı olsalar da, daha çok mağdur olma eğiliminde olduklarını, çünkü kendilerini çalışan erkeklerle kıyasladıkları için göreceli olarak daha az avantajlı hissettiklerini ortaya koymuştur (Greenberg, 1987, s.12).

En genel haliyle, göreceli yoksunluk yaklaşımı, belirli ödül paylaşım modellerinin insanları sosyal kıyaslamalar yapmaya teşvik edeceğini ileri sürer; bu da yoksunluk ve kızgınlık duygularına yol açarak, sıralı olarak depresyondan şiddetli isyanların başlamasına kadar çeşitli tepkilere neden olur (Greenberg, 1987, s.12; Lather ve Kaur, 2015, s.10).

Yukarıda açıklanan teoriler, insanların algılanan adaletsiz ödül dağıtımlarına nasıl tepki vereceğini incelemektedir. Bu nedenle sayılan teoriler reaktif içerik teorisi olarak tanımlanabilir.

2.2. Proaktif-İçerik Teorileri

Proaktif içerik teorileri, işgörenlerin adil sonuç dağılımları oluşturma çabalarına dikkati çeker. Bu gruptaki temel kuramsal ifadeler, 1960-1970 yılları arasında geleneksel reaktif adalet hesaplarında bulunan, bağımsız ve bağımlı değişkenlerin temel modelinin tersine çevrildiği bir dizi laboratuvar çalışması yürüten Leventhal'den (1976) gelmektedir. Yani, Leventhal ve arkadaşları, ödül tahsisi kararları ve etkileyen faktörleri incelemiştir (Greenberg, 1987, s.12).

Leventhal (1976), dağıtımcı adaleti, tahsisatı yapan kişinin bakış açısıyla tartışmış ve insanların, ödüllerin adil bir şekilde dağıtılmasını sağlamak için bazen proaktif bir şekilde çaba sarf ettiklerini iddia etmiştir.

Özellikle alınan ödüllerin yapılan katkılarla orantılı olmasının, uzun vadede tüm ilgili taraflar için en faydalı olacağı düşüncesiyle çalışanların çaba gösterdiğini ifade etmiştir. Bu konuyla ilgili yapılan araştırmalarda, kaynakların (ödül, terfi, ikramiye vb.) alıcılar arasında adil dağıtıldığı saptanmıştır. Bununla birlikte, bazı araştırmalar, yöneticilerin zaman zaman bu ödülleri adalet kurallarını ihlal edecek biçimlerde dağıttığını göstermiştir. Özellikle ödüllerin çalışanlara eşit bir şekilde dağıtıldığı veya alıcıların ihtiyaçlarına göre dağıtıldığı ve katkıları doğrultusunda dağıtılmadığı belirlenmiştir. Leventhal (1976) eşitlik normunun bu tür ihlallerinin uygun koşullar altında tamamen adil olabileceğini kabul etmiş ve 'Adalet Yargı Modelini' geliştirmiştir. Bu model, bireylerin karşı karşıya oldukları durumlara çeşitli olası ödenek kurallarını 'adalet, eşitlik ve ihtiyaç' ilkelerine göre farklı bir şekilde uygulayarak, adil tahsis kararları vermeye çalıştıklarını öne sürmüştür. Bu ilkeler doğrultusunda karar vericiler, bireylerin iş performansını en üst düzeye çıkararak üretkenliği sürdürmek istiyorlarsa, dağıtım adaletinin ilkesi olarak adaleti seçmelidirler; karar vericiler grup üyeleri arasında yüksek düzeyde bir uyum ve dayanışmayı teşvik etmek isterlerse, dağıtımda eşitlik ilkesini seçmelidirler; ve karar vericiler kişisel refah konusunda daha fazla ilgilenirlerse, dağıtımda ihtiyaç ilkesini kullanmalıdırlar (Greenberg, 1987, s.12-13; Lather ve Kaur, 2015, s.10; Zhang, 2006, s.10).

Lerner'ın (1977) 'Adalet Güdüsü Teorisi' proaktif içerik teorilerinden biri olarak görülmektedir. Bu teoriye göre; insanoğlunun en büyük endişesi adalettir. Lerner (1977), dağıtım uygulamalarının genellikle orantılı eşitlik uygulamasının ötesine geçtiğini kabul etmiş ve 4 ilke belirlemiştir. Bunlar; (1) Performansın sonucuna dayalı dağıtım, (2) Eşit sayıda dağıtım, (3) Göreceli katkılara dayalı eşit dağıtım ve (4) İhtiyaçlara dayalı dağıtımdır.

Adalet güdüsü teorisi, tahsis kararlarının verilmesinde izlenecek olan adalet biçiminin, tarafların bazı özelliklerinden etkilenebileceğini ileri sürmüştür. Örneğin; tarafların birbirleriyle olan ilişkilerinin niteliği, çalışanların birbirlerini birey olarak ya da konum sahipleri olarak görmeleri gibi durumlar uygulanacak adalet ilkesini etkilemektedir. Teoriye göre; bir yönetici yakın bir arkadaşına tahsis kararı verirken o kişinin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurur. Benzer şekilde, daha uzak ilişkilerde yönetici, çalışanı bir birey olarak kabul ettiğinde, eşit sayıda dağıtım ilkesini dikkate alacaktır. Diğer taraftan çalışan bir mevki sahibi ise, katkılara dayalı eşit dağıtım normunun takip edilmesi beklenir.

Altta yatan felsefelerdeki bazı farklılıklara rağmen, hem adalet yargı teorisi hem de adalet güdüsü teorisi, insanların büyük ölçüde araştırmalarla desteklenmiş olan çeşitli koşullar-tahminler altında ödülleri nasıl tahsis edeceği konusunda benzer tahminlerde bulunur. Bu yaklaşımların her ikisi de, adalet için proaktif içerik teorileri olarak açık

bir şekilde nitelendirilmektedir, çünkü insanların ödülün tahsisi hakkında karar vermeyi nasıl istedikleri ile ilgilenmektedirler (Greenberg, 1987, s.13).

2.3. Reaktif-Süreç Teorileri

Proaktif içerik teorilerinin resmileştirildiği ve araştırıldığı 1970'li yılların başlarında, John Thibaut ve Laurens Walker'ın hukuk prosedürleri konusundaki araştırma geleneğinden etkilenen araştırmacılar olmuştur. Bu bir grup araştırmacı, bir dizi soruşturmayı üstlendikleri bir zamanda, çeşitli çatışma çözüm prosedürlerine tepkileri karşılaştırmak için çeşitli yöntemler denemişlerdir (Greenberg, 1987, s.13).

Süreç adaleti üzerine ilk araştırmayı yürüten sosyo-hukuksal akademisyenler, Thibaut ve Walker (1975)'dir (Greenberg, 2009, s.182). Thibaut ve Walker'ın (1975) geliştirdiği 'Süreç Adaleti Teorisi' üç taraf arasında değerlendirilmiştir. Bu taraflardan ikisi davacı taraf ve biri ise müdahil taraftan oluşmaktadır. Çatışma çözüm süreci iki aşamadan oluşmaktadır. Bunlar; kanıtın sunulduğu süreç aşaması ve kanıtın çatışmayı çözmek için kullanıldığı karar aşamasıdır. Sürecin kontrolü, çatışmanın çözümlenebilmesi için gereken kanıtların belirlenmesi ve gelişimini kontrol etme yetisi olarak ifade edilebilir. Karar kontrolü ise; çatışmanın nasıl sonuçlanacağını belirleme becerisi şeklinde değerlendirilebilir (Greenberg, 1987, s.13-14; Lather ve Kaur, 2015, s.13).

Kullanılan prosedürler, farklı tarafların her bir aşamada sahip oldukları kontrol derecesine göre değişebilir. Teori, insanların karar verme prosedürlerinin her birine nasıl tepki gösterecekleri konusuna odaklanmaktadır. Bu durum, reaktif-süreç teorisi olarak nitelendirilmesini sağlamaktadır. Teori, hem davacı hem müdahil hem de gözlemcilerin süreç kontrolünü sağlayan prosedürlerden sağlamayan prosedürlere göre daha memnun olacağını öngörmektedir. Süreç kontrolünü sunan prosedürlerden kaynaklanan kararların, süreç kontrolünü reddeden prosedürlerden kaynaklananlara göre daha adil ve kabul edilebilir olarak algılandığı varsayılmaktadır (Greenberg, 1987, s.13-14). Diğer bir ifade ile, insanların kendilerini etkileyen kararlar üzerinde söz sahibi olması durumunda, izlenen prosedürleri daha adil olarak algıladıkları belirlenmiştir (Greenberg, 2009, s.182; Steiner ve Bertolino, 2006, s.2). Prosedürler, örgütsel adaleti sağlamada meşruiyet kazandıran temel tutumları tetikleyebilir (Lather ve Kaur, 2015, s.12).

2.4. Proaktif-Süreç Teorileri

Leventhal, Karuza ve Fry'ın (1980) geliştirmiş oldukları 'Dağıtım Tercihi Teorisi' bu kategoriyi oluşturan temel teoridir. Bu teori,

Leventhal'in (1976) vurguladığı adalet yargı modelinden hareketle geliştirilmiştir ve genel bir dağıtımsal davranış şekli olarak ele alınmıştır. Ancak, teori, neredeyse sadece dağıtımcı olanlardan ziyade usul kararlarına uygulandığından proaktif bir süreç teorisi olarak işlev görmüştür. Bu nedenle, reaktif süreç teorilerinin tipik olan çatışma çözüm prosedürleri üzerindeki vurgu ile birlikte, proaktif süreç oryantasyonu dağıtım prosedürlerine odaklanma eğilimindedir. Bu yönelimi kullanarak, insanların adaleti sağlamak için hangi prosedürleri kullanacaklarını belirlemeye çalışır (Greenberg, 1987, s.14).

Dağıtım tercihi teorisi, tahsis prosedürlerinin, adaletin elde edilmesi de dahil olmak üzere, tahsis edilen değerlerin, hedeflere ulaşmasına yardımcı olacak şekilde tercih edileceğini ileri sürer. Teori, belirli prosedürlerin insanların hedeflerine ulaşmada farklı araçlara sahip olacağını ve bir kişinin hedefine ulaşmaya yardımcı olma olasılığı yüksek olan prosedürün en çok tercih edilen prosedür olacağını ileri sürmektedir. Adaletin sağlanmasına yardımcı olabilecek sekiz prosedür belirlenmiştir (Greenberg, 1987, s.15). Bunlar; (1) Karar vericileri seçme fırsatını tanımak, (2) Tutarlı kuralları izlemek, (3) Doğru bilgiye dayanmak, (4) Karar verme gücünün yapısını belirlemek, (5) Önyargıya karşı korumak, (6) Başvuran kişinin dinlenmesini sağlamak, (7) Prosedürlerde yapılacak değişikliklere yönelik fırsatlar sunmak ve (8) Geçerli ahlaki ve etik standartlara dayanmaktır (Greenberg, 1987, s.15; Greenberg, 2009, s.182).

Leventhal ve arkadaşlarının (1980) en önemli katkısı, yukarıda ana hatları verilen prosedür bileşenlerini değerlendirmek için kullanılabilecek özel prosedür kurallarını açıklamasıydı. Adil prosedürler için aşağıdaki altı kural belirlenmiştir. Bunlar;

1. Tutarlılık: Usuller zaman ve kişiler arasında tutarlı olmalıdır. Birincisi, prosedür özelliklerinde bir miktar kararlılık gerektirir. İkincisi, hiç kimsenin özel avantajı olmamasını gerektirir.

2. Önyargının Önlenmesi: Prosedürler, kişisel önyargılar veya mevcut önyargılara karşı kör sadakatten etkilenmemelidir.

3. Doğruluk: Prosedürler, en az hatayla mümkün olduğunca geçerli bilgi ve bilinçli görüş temelinde olmalıdır.

4. Düzeltilebilirlik: Prosedürler, temyiz ve şikayetlere izin vererek kararları değiştirme ve tersine çevirme fırsatı içermelidir.

5. Temsilde Yeterlilik: Prosedürler, tahsisattan etkilenen bireylerin ve alt grupların temel kaygılarını, değerlerini ve bakış açılarını yansıtmalıdır.

6. Etik: Usuller, ilgili bireyler için tutulan temel ahlaki ve etik değerler ile tutarlı olmalıdır. Örneğin, prosedürler de aldatma, hile, mahremiyet

veya rüşveti kullanmaktan kaçınmalıdır (Lather ve Kaur, 2015, s.12-14; Zhang, 2006, s.11).

Leventhal ve arkadaşları (1980), usul adaleti konusundaki endişelerin dağıtım adaleti konusundaki kaygılara aracı olabileceğini iddia etmişlerdir. Prosedür değerlerinin, çalışanların değerleme sürecine girmelerini sağlayarak performans değerlendirmelerini daha adil bir hale getirmek için kullanılabileceği bildirilmiştir (Lather ve Kaur, 2015, s.12-14). Steiner ve Bertolino (2006) da, örgütsel adaletin ayrımcılıkla mücadele için kolayca uygulanabileceğini ileri sürmüştür. Özellikle, Leventhal'in (1976) usul adaleti kurallarından olan 'uygulama tutarlılığı, önyargının önlenmesi ve etik kural' ile ayrımcılık konularının ele alınabileceği vurgulanmıştır (s.2).

Mevcut sınıflandırma, örgütsel araştırmalarda ortaya çıkan adalet hakkındaki sorulardaki eğilimleri belirlemektedir (Greenberg, 1987, s.15). Bu faktörlerin çoğu, insanların, iş performanslarını değerlendirme ve personel seçiminde kullanılan prosedürlerin adaleti konusundaki algılarını olumlu etkilemiştir (Greenberg, 2009, s.182).

Araştırmacıların, kurumsal adalet teorisi için geliştirdiği temsilci araştırma sorularının bir özeti Tablo 2 'de sunulmuştur.

Tablo 2. *Kurumsal Adalet Teorisi İçin Temsilci Araştırma Soruları*

Teorinin türü	Temsilci soru
Reaktif İçerik	İşçiler, adaletsiz ödemelere nasıl tepki veriyor?
Proaktif İçerik	İşçiler, nasıl adil ödemeler yaratmaya çalışır?
Reaktif süreci	İşçiler, haksız politikalara veya yasal prosedürlere nasıl tepki veriyor?
Proaktif Süreç	İşçiler, adil politikalar veya prosedürler yaratmaya nasıl çalışır?

Kaynak: *Greenberg, J. (1987). A Taxonomy of Organizational Justice Theories, Academy of Management Review, 12(1), 9–22.*

Reaktif-içerik teoriler doğrultusunda ortaya çıkan yaklaşımlara olan ilgi gittikçe azalmaktadır. İlgi, çoğunlukla proaktif ve süreç yönlü kavramsallaştırmalar üzerine olmuştur. Dolayısıyla, reaktiften proaktif teorilere ve içerikten süreç teorilerine geçiş söz konusudur (Greenberg, 1987, s.16).

3. Örgütsel Adaletin Boyutları

Çalışanlar, iş hayatında işten kaynaklı sorumluluklarına, bu sorumlulukların nasıl ya da hangi ilkelere göre kararlaştırıldığına ve bu sorumlulukların yüklenmesi sırasında karşılaştıkları davranışlara göre

farklı şekilde etkilenebilirler. Kimi çalışan bu durumları normal karşılarken kimi çalışan da rahatsızlık duyabilir. Dolayısıyla yaşanan somut ve soyut süreçler, bireyin adalet algısını olumlu ya da olumsuz yönde etkileyebilir. Genel adalet algısının yanında, adaletin alt boyutları incelenerek daha ayrıntılı değerlendirmeler yapılabilir.

Örgütsel adalet kavramının gelişimi incelendiğinde karşımıza üç dönem çıkmaktadır. Birincisi, 1950'lerde başlayan ve 1970'lere kadar süren 'dağılımcı adalet hareketi', kaynakların dağıtımında eşitlikle ilgiliydi. 1970'lerin ortalarında başlayan ve 1990'ların ortasına kadar süren 'süreç adaleti hareketi', ödül dağılımları ile ilgili prosedürlerin nesnelliğine vurgu yapmıştır. Üçüncüsü, 1980'lerin ortasında başlayan ve günümüze kadar devam eden 'etkileşimsel adalet hareketi'dir. Bu haraket, örgütsel kurulumdaki kişilerarası ilişkilere vurgu yapmıştır (Lather ve Kaur, 2015, s.8-9).

Kaynaklar incelendiğinde, en az üç adalet boyutunun var olduğu konusunda görüş birliği olduğu görülmektedir. Buradan yola çıkarak örgütsel adalet kavramını; dağıtımsal, süreç ve etkileşimsel adaletten oluşan üç grupta inceleyebiliriz.

3.1. Dağıtımsal adalet

Örgütsel adalet araştırmaları, ilk olarak dağıtımsal adalet üzerine odaklanarak başladı. Dağıtım adaleti kavramının kökenleri, Adams'ın (1965) eşitlik kuramına dayanır. Eşitlik teorisinin temel ilkesi, bireylerin katkılarının kapsamı ile eşleştirildiğinde, bir sonucu adil olarak algılamaktır. Örneğin, aynı eğitim altyapısına sahip bir çalışma arkadaşı, aynı iş için kendinden daha fazla ödeme aldığında, bireyin bunu adaletsizlik olarak algılaması muhtemeldir. Bu örnekte görüldüğü üzere, birey açısından eşitlik ilkesi ihlal edilmiştir (Eib, 2015, s.7-8). Günümüzde işyeri ayrımcılığını gözlemlemek çok yaygındır ve bu ayrımcılığın en yaygın biçimi kaynakların haksız dağıtımı biçimindedir. Bu konu, 1950'lerden 1970'lere kadar uzanan yılar boyunca sosyal bilimciler için büyük bir endişe kaynağıydı. Bu dönem 'Dağılımcı Adalet Hareketi' olarak adlandırılır (Lather ve Kaur, 2015, s.9).

Folger ve Cropanzano (1998), dağıtım adaletini "bir bireyin aldığı sonuçların ya da tahsislerin algılanan adaleti" olarak ifade etmiştir (Chan, 2000, s.72). Bahri-Ammari ve Bilgihan (2017) dağıtımsal adaletin, bireyin, diğer çalışanların elde ettiği sonuçlar ile kendi sonuçlarını karşılaştırdığı zaman ortaya çıkan bir kavram olduğunu belirtmiştir. Yazarlar, dağıtımsal adaleti, ödüllerin ve maliyetlerin grup üyeleri tarafından nasıl paylaşıldığının algılanan adaleti olarak tanımlamıştır (s.90). Başka bir tanıma göre dağıtım adaleti, bir anlaşmazlığın, müzakerenin veya iki

veya daha fazla tarafı içeren kararın somut sonucunun algılanan adaletini ifade eder (Blodgett vd., 1997, s.188). Fischer (2012) dağıtım adaletinin, insanların sonuçlarının ve ödüllerinin kendi girdilerine veya yatırımlarına uyup uymadığına inançları, ödüllerin dağıtımı hakkındaki algılarıyla ilgili olduğunu dile getirmiştir (s.99). Dağıtım adaleti, değişim ilişkilerinde katılımcıların bir ilişkinin adaleti hakkında bilgi sahibi olmaları ve devam eden adaleti sağlamak için davranışlarda bulunmaları düşüncesiyle ilgilenir.

Sonuç olarak; çalışan, çalışma koşullarının, iş yükünün, aldığı ücretin, elde ettiği ödüllerin, sorumlulukların diğer çalışma arkadaşlarıyla birlikte eşitlik ilkesine göre dağıtıldığını düşündüğünde dağıtımsal adalet algısı yükselecektir. Ödüllerin, görevlerin, ücretlerin ve daha birçok faktörün dağıtılmasında ki adalet algısının düzeyi, çalışanlarda gelecekte de haklarının korunacağı düşüncesini oluşturur. Diğer bir ifade ile çalışan, içinde bulunulan koşullar adil ise gelecekte de örgütün adil olmaya devam edeceği ve çıkarlarını adalet çerçevesinde koruyacağı fikrine eğilimli olur. Tam tersi durumda da çalışan, mevcut koşulları adaletsizlik olarak değerlendiriyorsa, gelecekte de adaletsizliğin devam edeceğini ve haksızlığa uğrayacağını düşünür.

3.2. İşlemsel (prosedür, usul) adalet

Adaletin bir diğer önemli boyutu usul adaletidir. Çalışanların sadece işin somut kazanımlarıyla ilgilenmedikleri, sosyal ve psikolojik kazanımlarıyla da ilgilendikleri görülmüştür. Bu nedenle, sadece dağıtımsal adaletin sağlanmasının adalet algısını sağlamada yeterli olamayacağı anlaşılmış ve işlemsel adalet üzerinde durulmaya başlanmıştır. Bu konuda, Thibaut ve Walker (1975) ile Leventhal ve arkadaşları (1980) bazı araştırmalar yapmıştır. Bu araştırmaların ilkinde, çalışanların yaşanan çatışmaların çözüm sürecine aktif olarak katıldıklarında sonuç ne olursa olsun durumu daha adil algıladıkları ortaya çıkmıştır. Başka bir ifadeyle, kendilerini ifade etme imkanı bulan çalışanlar, süreci daha adil olarak görmektedir ve sonuç olumsuz bile olsa adalet algıları daha yüksek olmaktadır. İkinci yaklaşıma göre, bireyler sadece ödüller, cezalar ve sonuçlarla ilgilenmezler, aynı zamanda bu sonuçlara nasıl ulaşıldığıyla da ilgilenirler. Diğer bir ifadeyle bir sonuca ulaşılmış olsa bile, bireyler için sonuçlara adaletsiz bir prosedürle ulaşılmış olması adaletsizlik algısına neden olur. Leventhal (1980) adil bir süreç için altı kural önermiştir. Bunlar; kararlar doğru bilgiye dayanmalı, yapılan hatalar düzeltilmeli, ilgili tarafların tümünü temsil etmeli, önyargısız olunmalı, etik ilkelere uyulmalı, tahsis süreci hem farklı bireyler ve hem zaman içinde tutarlı olmalıdır (Eib, 2015, s.7-8).

Sonuç olarak prosedürel adalet, uygulamaların hangi usullere göre yapıldığıyla ilgili olan daha çok yöneticiler ve çalışanlar arasında yaşanan bir süreçtir. Çalışan, yöneticilerini, işle ilgili kararları almadan önce gerekli bilgileri edinme ve işgörenlere açıklama, kararları tarafsız bir şekilde alma ve alınan kararlarla ilgili gerekli bilgilendirmeyi yapma, kararları tüm çalışanlara ayrım gözetmeden uygulama gibi birçok yönden tutarlı davranıp davranmadıklarını izler. Bununla birlikte çalışanın, bu süreçlere katılmak, görüşlerini ifade edebilmek ve süreci yönlendirmek gibi haklara sahip olması işlemsel adalet algısını güçlendiren faktörlerdir. Bu süreç sonunda alınan kararların herkese uygulandığını, tarafsız olduğunu gören ve bu süreci yaşayan çalışan ortaya çıkan sonucu daha adil olarak algılayacaktır.

3.3. Etkileşimsel adalet

Tarihsel olarak 1980'lerin ortalarına kadar, usul adalet araştırmacıları öncelikli olarak resmi karar alma prosedürlerinin yapısal özelliklerine odaklanmış ve bu prosedürlerin kişilerarası doğasına çok az ilgi göstermişlerdir (Lather ve Kaur, 2015, s.14). Etkileşimsel adalet, 1980'lerin sonlarında ve 1990'ların başlarında, bilim adamlarının bu üçüncü adalet biçiminin kavramsal statüsünü tartışmalarıyla ilgi görmeye başladı. Bies, lisansüstü öğrenci olarak kişilerarası muamele konularını inceledi. Doktora öğrencilerinin, öğretim üyelerinin haksız muamelelerinden şikayetçi olması konularıyla ilgilendi ve süreç odaklı olmasına rağmen konuların herhangi bir resmi prosedürle ilgili olmadığını fark etti. Buna dayanarak, Bies ve Moag (1986), kişilerarası muamelenin kavramsal olarak prosedürlerin yapılandırılmasından farklı olduğunu açıklamış ve kişilerarası muamelenin adaletini düzenleyen dört kuralı belirlemiştir. Bunlar;

1. Doğruluk: Yetkili makamlar karar verme prosedürlerini uygularken iletişimlerinde açık, dürüst ve samimi davranmalı ve herhangi bir aldatmacadan kaçınmalıdır.

2. Gerekçelendirme: Yetkililer, karar verme sürecinin sonuçlarına ilişkin yeterli açıklamalar yapmalıdır.

3. Saygı: Yetkililer, bireylere içtenlik ve haysiyetle davranmalı ve kasten başkalarına kaba davranmaktan ya da onlara saldırmaktan kaçınmalıdır.

4. Prosedür: Yetkili makamlar, önyargılı ifadeler kullanmaktan veya uygunsuz sorular sormaktan kaçınmalıdır (örn., Cinsiyet, ırk, yaş veya din ile ilgili sorular).

Bu dört kuraldan, doğruluk, iş adaylarının yaklaşık üçte biri tarafından belirtilirken, geriye kalan kurallar daha az sıklıkta dile getirilmiştir. Bu

etkileşimli adalet kuralları bir işe alım bağlamında türetilmiş olsa da, herhangi bir karar verme ortamı ile ilgili olduğu da görülmektedir (Lather ve Kaur, 2015, s.14-15; Steiner ve Bertolino, 2006, s.2).

Bies ve Moag (1986), bireylerin adalet algılarının sadece sonuç tahsisleri ve karar alma süreçleriyle değil, örgütsel temsilcilerle olan etkileşimleriyle şekillendiğini bildirmiştir (Eib, 2015, s.8; Greenberg, 2009, s.182). Örgütsel adalet çerçevesinde saygı ile alınan kararlar, hem kararlardan etkilenen bireyler hem de yetkililer ve kararlardan sorumlu kuruluşlar için olumlu sonuçlarla kesin olarak ilişkilidir (Steiner ve Bertolino, 2006, s.2).

Greenberg (2009), çalışanların dağıtım veya prosedürel adaletsizliğe karşı olan olumsuz tepkilerini azaltması açısından etkileşimsel adaletin önemli olduğunu vurgulamıştır. Özellikle yöneticiler, ödül sistemini ya da performansı değerlendirme prosedürlerini değiştirmek için sınırlı bir güce sahip olmalarına rağmen, çalışanlarına kapsamlı açıklamalar sunma ve bunları haysiyet ve saygı ile sunma fırsatlarına sahiptir. Dolayısıyla etkileşimsel adalet algısının yüksek olması, genel adaletsizlik algısını azaltacaktır (s.183). Akbolat ve Sırakaya (2016), sağlık çalışanları üzerinde yaptığı bir incelemede, etkileşim adaleti ile dağıtımsal ve işlemsel adalet arasında olumlu yönde, orta şiddette anlamlı bir korelasyonun olduğunu saptamıştır. Etkileşimsel adaletin sağlandığı örgütlerde, dağıtımsal ve işlemsel adalet algısının artacağı ifade edilebilir (s.9).

Özetlemek gerekirse; çalışanlara saygılı ve nazik davranmak, ihtiyaçlarına duyarlı olmak, dürüst ve samimi davranmak, kararları açıklamak, değer vermek, önem göstermek etkileşimsel adalet kapsamında olan konulardır. Çalışan; görüşlerine önem verildiğini, haklarının gözetildiğini, mantıklı açıklamalar yapıldığını ve dikkate alındığını gördükçe etkileşimsel adalet algısı güçlenecektir.

Sonuç olarak; olumlu adalet algısıyla olumlu sonuçlar artarken, olumsuz adalet algısıyla da olumsuz sonuçlar artma eğilimi gösterebilir. Çünkü insanlar, iyi bir muamele gördüklerinde (adalet gibi), bu durumdan mutlu olurlar ve aynı doğrultuda karşılık vermeye kendilerini yükümlü hissederler. Aynı şekilde olumsuz bir muamele gördüklerinde de (haksızlığa uğramak, hakaret görmek gibi), olumsuz tepki vermeye ya da o ortamdan uzaklaşmaya odaklanırlar. Dolayısıyla beklediği ödülü alamayan, saygısızlık gören, dışlanan bir çalışanın bu doğrultuda tepkiler vermesi, işine olan katkılarını azaltması ya da işinden ayrılma niyeti taşıması beklenen tepkilerdir. Yapılan araştırmalar ve geliştirilen teoriler, adaletin birçok yönden kurumları olumlu yönde etkilediğini, adaletsizliğin ise mücadele edilmesi gereken bir durum olduğunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKLAR

Akbolat, M. ve Sırakaya, İ.R. (2016). Hasta Güvenliği Kültürünün Algılanan Örgütsel Adalet Üzerine Etkisi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 19(1)*, 1-16.

Ambrose, M. L. (2002). Contemporary Justice Research: A New Look At Familiar Questions. *Organizational Behavior and Human Decision Processes, 89*, 803–812.

Bahri-Ammari, N. ve Bilgihan, A. (2017). The Effect of Distributive, Procedural and Integrative Justice on Customer Retention. An Empirical Investigation in the Mobile Telecom Industry in Tunisia. *Journal of Retailing and Consumer Services, 37,* 89-100.

Blodgett, J. G., Hill, D. J. ve Tax, S. S. (1997). The Effects of Distributive, Procedural, and Interactional Justice on Post Complaint Behavior. *Journal of Retailing, 73(2)*, 185–210.

Chan, M. (2000). Organizational Justice Theories and Landmark Cases. *International Journal of Organizational Analysis*, *8(1),68*–88.

Eib, C. (2015). Process of Organizational Justice: *Insights into the Perception and Enactment of Justice*, Department of Psychology, Stockholm University.

Fischer, R. (2012). Organizational Justice Research: Present Perspectives and Challenges. *Revista Psicologia: Organizacoes e Trabalho, 12(1)*, 97-112.

Greenberg, J. (1987). A Taxonomy of Organizational Justice Theories. *Academy of Management Review, 12(1)*, 9–22.

Greenberg, J. (1996). The Quest for Justice on the Job: Essays and Experiments, Thousand Oaks, CA: Sage Publicationss.24.

Greenberg, J. (2009). Everybody Talks About Organizational Justice, but Nobody does Anything about it. *Industrial and Organizational Psychology, 2*, 181-195.

Greenberg, J. (2010). Organizational Injustice as an Occupational Health Risk. *The Academy of Management Annals, 4(1),* 205-243.

İçerli, L. (2010). Örgütsel Adalet: Kuramsal Bir Yaklaşım. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 5(1)*, 67-92.

Koçel, T. (2014). *İşletme Yöneticiliği*. İstanbul: Beta.

Lather, S. A. ve Kaur, S. (2015). Evolution of the Concept of Organizational Justice. *Asia Pacific Journal of Research, 1(XXVIV)*, 7–25.

Moorman, R. H. (1991). Relationship between Organizational Justice and Organizational Citizenship Behaviors: Do Fairness Perceptions Influence Employee Citizenship?. *Journal of Applied Psychology, 76(6)*, 845-855.

Oreg, S. ve Van Dam, K. (2009). Organisational Justice in the Context of Organisational Change. *Netherlands Journal of Psychology, 65*, 127-135.

Schafer, R. ve Klonglan, G. (1974). Application of the Rules of Distributive Justice in a Normative Organization. *Pacific Sociological Review,17(2),199*–213.

Steiner, D. D. ve Bertolino, M. (2006). The Contributions of Organizational Justice Theory to Combating Discrimination. *Cahiers de l'URMIS*, 10-11.

Tabibnia, G., Satpute, A. B. ve Lieberman, M. D. (2008). The Sunny Side Of Fairness Preference For Fairness Activates Reward Circuitry (And Disregarding Unfairness Activates Self-Control Circuitry). *Psychological Science, 19 (4)*, 339–347.

Zhang, H. (2006). Antecedents and Consequences of Organizational Justice: An investigation in China, Unpublished Ph.D Thesis. *McMaster University*, Ontario.

Bölüm 9

GÜVENCESİZ VE SABIRSIZ MÜŞTERİ TALEBİ OLAN MAMULLERİN STOK İÇİN ÜRETİMİNİN DİFÜZYON YAKLAŞIMI İLE PLANLANMASI

Işılay TALAY[1]

1 Dr. Öğr. Ü., Antalya Bilim Üniversitesi, isilay.talay@antalya.edu.tr

GİRİŞ

Bu çalışmada çalınma ve benzeri riskler sebebiyle güvencesiz olarak nitelendirilebilecek ve sabırsız müşteri talebi olan ürünlerin stok için üretiminin planlanması ile ilgili matematiksel modelleme yaklaşımı ile üretim sistemi tasarımı yapılmıştır. Stok için üretim sistemi, korunamayan ürünlerin çalınma veya diğer risklere tabi olduğu, bu ürünleri talep eden müşterilerin ise talepleri zaman içinde karşılanamadığında rakip üreticilerden alım yaptığı çift-taraflı bir bekleme (kuyruk) modeli olarak ele alınmıştır. Çift-taraflı bekleme modelinin çeşitli performans ölçütlerinin, alım-satım, müşterilerin stokta ürün olmadığında başka satıcılara gitmesi, çalınma ve benzeri risklerin gerçekleşmesinden dolayı yüksek akışlı trafiğe sahip olunduğunda difüzyon yaklaşımı ile yakınsama değerlerinin elde edilmesi mümkündür. Bu yakınsayan değerler ile sistem tasarımı karmaşık matematiksel ifadelerden arındırılarak günlük kullanım ve sistem dinamikleri için faydalı bulgular ve tespitlere ulaşılmıştır.

Söz konusu çift-taraflı bekleme modelinde sisteme dışarıdan iki türlü varış olmaktadır: beklemedeki sistem elemanı sayısını pozitif yönde arttıran varışlar ile negatif yönde arttıran varışlar. Sistemin iki tarafında aynı anda bekleme olması mümkün olmamakta, bir tarafta bekleme var ise diğer taraftan gelen bir varış olduğunda sıradaki ilk bekleyen sistem elemanı ile eşleşerek bu iki eleman (sistemin negatif tarafına varış yapan ve pozitif tarafında beklemekte bulunan sıradaki ilk eleman veya tam tersi) sistemden ayrılmaktadırlar. Dolayısıyla çalışmada ele alınan bekleme modelinde ilk gelenin hizmet almasına yönelik ilk gelen ilk çıkar (FIFO) prensibi kullanılmaktadır. Bunun yanında sistemin herhangi bir tarafında bekleme (kuyruk) oluşmuşsa bekleyen sistem elemanlarının sistemi çeşitli sebeplerden terk etmesi mümkündür. Eğer bekleyen sistem elemanları satın alınmayı bekleyen ürünler ise çalınma veya diğer risklerden dolayı korunamamaları sebebiyle, bekleyen sistem elemanları ürün satın almak isteyen ancak bu talepleri karşılanamayan müşteriler ise sabırsızlanarak başka satıcılardan alım yapıp sistemden ayrılmaları mümkün kılınacak şekilde modelleme yapılmıştır.

Ele alınan modelin çözüm sunabileceği farklı durumlar olmakla birlikte çalışmanın odak noktasını oluşturan vakalar stok için üretimi yapılan bir mamulün çalınma ve benzeri risklerden ötürü müşterilere sunulamaması, ancak müşterilerin talebi doğrultusunda, üretimi yapılmışsa hemen bekleyen ilk müşteriye temin edilerek müşterinin ürün ile beraber sistemden ayrılmasının sağlandığı durumlardır. Benzer şekilde stokta müşteriler tarafından alınmayı bekleyen ürünler de en çok stokta beklemiş üründen itibaren müşteriler geldikçe satışlarının yapılması suretiyle satın alan müşteri ile beraber sistemden ayrılmaktadır. Ayırt edici olarak düşünülebilecek sistem özellikleri gerek müşterilerin sabırsızlanarak bir

süre bekledikten sonra sistemden ayrılabiliyor olması, gerekse ürünlerin çalınma veya benzer risklerden ötürü sistemden yok edilerek devre dışı bırakılmasının modelde mümkün kılınmasıdır. Çalınmanın stok miktarı ve stok sayımları üzerindeki etkisi yadsınamaz bir olgudur (DeHoratius ve Raman, 2008: 627). Çalışan ücretleri ile çalışanlar tarafından gerçekleştirilen hırsızlık ve benzeri sebeplerden ürünlerin sistemden yok edilmesi arasında negatif bir ilişki söz konusudur (Chen ve Sandino, 2012: 967). Bu durumda özellikle çalışan ücretlerinin düşük olduğu gelişmekte olan ülkelerde stok için üretim sistemlerinde modelde ele alındığı şekilde değerli ve kolay bulunamayan ürünler için müşterilerin belirli bir süre beklemeye toleranslı olması, aynı zamanda ürünlerin de çalınma veya benzeri risklerden ötürü sistemden çekilmesi karşılaşılan bir durumdur. Radyo Frekansı ile Tanımlama (RFID) teknolojisi ile ürünlerin tedarik zinciri boyunca takip edilmesi mümkün olsa da bu teknolojinin yaygın bir şekilde hayata geçirilmesinin önünde teknoloji odaklı, iletişim standartları eksikliği odaklı, patent hakları, maliyetler, altyapı eksikliği, yatırımın geri dönüş yetersizliği ve barkod sisteminden geçiş sebepli çeşitli engeller bulunmaktadır (Wu vd., 2006: 1318-1321).

Bu çalışmada kullanılan matematiksel çift-taraflı kuyruk modeli güvencesiz veya dayanıksız mamullerin stok için üretildiği ve müşterilerin de sabırsız olmakla beraber belirli bir süre beklemeyi göze alabileceği bir sistem için kullanılmıştır. Bekleyen müşteriler karşılanamayan sipariş sayısı ile ifade edilmektedir ve sistemdeki bekleyen (kuyruktaki) sistem elemanı sayısını negatif yönde ilerleten bir olgudur. Mamullerin üretimi ve stoka yerleştirilerek müşterilere satılmayı beklemesi ise bekleyen sistem elemanı sayısını pozitif yönde ilerletmektedir. Dayanıksız ve çeşitli sebeplerden belirli bir süre sonra sistemden yok olabilecek ürünlerin modellenmesi konusunda literatürde pek çok çalışma bulunmakla beraber (Nahmias, 1982: 682; Raafat, 1991: 28; Goyal and Giri, 2001: 3), sınırsız zaman süresince modellenen, dayanıksız bir ürünün, durağan olasılık dağılımına sahip, ancak sabırsız ve sistemi ürünü almadan terk edebilecek bir taleple karşılaştığı bir model yazarın bilgisi dâhilinde ilk olarak Talay Degirmenci (2010) tarafından ortaya konmuştur.

Çift-taraflı bekleme modellerinin diğer uygulama alanlarının biri de taksiler ile yolcuların eşleştirilmesidir, örneğin hava alanları veya otogar gibi pek çok yolcunun varış yaptığı ve pek çok taksinin de yolcu almak için beklediği durumlarda, çift-taraflı kuyruklar oluşmaktadır (Conolly, 2002: 2054; Ishihara ve Utsumi, 2005: 228). Organ bağışında organ nakli için bekleyen hastalar ve hastanın kendisi ile uyumlu olmayan ancak bir başkasına bağış yapabilecek organ bağışçısı ile aynı şekilde bir başka hasta ve bağışçı çiftinin eşleştirilmesi de çift-taraflı kuyruk modeli ile incelenebilir. Bu uygulamalar dışında veri tabanı yapılanması ve veri

paylaşımı sistemleri, parçaların eşleştirilmesi ile yapılan montaj üretimi gibi sistemler de çift-taraflı kuyruk modelleri uygulamaları arasında yer almaktadır (Talay, 2019: 204-206).

Bu çalışmada benimsenen analiz yaklaşımı yoğun trafik altındaki bekleme modellerinin çeşitli parametrelerin sonsuza gitmesi halindeki limitleri alınarak bunların mevcut sistem için yakınsayan değerdeki performans ölçütlerini belirttiği üzerindedir. Ele alınan modelde sonsuza giden parametre değeri birim zamandaki talep miktarıdır ve μ simgesi ile modelde belirtilmiştir. Benzer analiz yaklaşımı ile incelenen diğer bekleme (kuyruk) modellerinde müşterilerin sistemi terk etme olgusu geleneksel bekleme (kuyruk) modelleri teorisine göre daha sonraları incelenmeye başlayan bir durumdur. Örneğin Ward ve Glynn (2005), Reed ve Ward (2008) ve Jennings ve Reed (2010) genel olasılık dağılımına sahip talep varış, hizmet süresi ve sabırsız müşterilerin sistemi terk etme süresi özelliklerini konu alan kuyruk sistemlerini çalışmışlardır.

Çalışmanın takip eden bölümlerinde öncelikle model sunulacaktır. Sonrasında yöntemle ilgili açıklamalar ve elde edilen sonuçlar yer alacaktır. Elde edilen sonuçlar sayısal örneklerle belirtilecek ve çalışma sonuç kısmı ile sonlandırılacaktır.

Matematiksel Model

Bu bölümde çift-taraflı ve iki ayrı taraf için de Markov rassal süreçleri ile varışların modellendiği bir bekleme (kuyruk) sistemi matematiksel olarak ifade edilmiştir. Bekleme sisteminin iki tarafında da kapasite sınırı yoktur ve iki taraf için de sırada bekleyen müşterilerin sabrının tükenmesi veya ürünlerin satış harici çeşitli sebeplerden sistemden çıkması şeklinde sistemden ayrılmalar ile bekleme (kuyruk) modelinin sonsuz sayıda bekleyen sistem elemanına sahip olma durumunun önüne geçilmektedir. Markov odaklı bekleme modellerinde kuyruğun pozitif tarafında olan varışlar Poisson rassal süreci ile gerçekleşmekte ve birim zamandaki varış miktarı α ile gösterilmekte, negatif tarafına olan varışlar ise yine Poisson rassal süreci ile ve birim zamandaki varışlar da μ ile simgelenmektedir. Bu durumda bekleme modelindeki sırada bekleyen eleman sayısı herhangi büyüklükte bir pozitif veya negatif sayıya ulaşabilmektedir.

Çalışmanın odak noktası olan uygulama stok için üretim sisteminde çalınma ve benzeri sebeplerden sistemden çıkan ürünler ve ürün stokta olmadığı zaman sabırsızlanarak satın almadan vazgeçen müşterilerin olduğu bir üretim sistemidir. Üretimi bitmiş ürünlerin sisteme girmesi kuyruktaki sistem elemanı sayısını pozitif olarak bir birim arttırmakta, yeni müşteri gelmesi ise negatif olarak bir birim eksiltmektedir.

Çift-taraflı bekleme modelinde ele alınan sistemde kuyrukların kapasitesi ile ilgili iki tarafta da bir sınır olmadığı için üretimi biten ürünler, eğer sistemde ürün beklemekte olan bir müşteri yok ise sıraya girerek satış için beklemeye başlar. Eğer bu şekilde sıranın diğer tarafına müşteri gelmeden başka ürünlerin de üretimi tamamlanırsa bitmiş ürünler bir sıra oluşturacak ve sıradaki mevcut ürün sayısı ile pozitif sayı değeri olarak sistemin durumunu temsil edecektir. Sırada bekleyen ürünlerin sistemden çıkmasının olası iki sebebi bulunmaktadır. Bu sebeplerden hangisi önce gerçekleşirse sistemden ayrılışa ve sistemdeki durum değişimine o sebep vesile olmaktadır. İlk olası sebep diğer tarafa ürün satın almak için müşterinin varış yapması, ikinci sebep ise ürünün korunmasız olmasından kaynaklı çalıntı, düşme veya diğer risklerden birinin meydana gelmesidir. Satın alma için gelen müşteriye beklemekte olan en eski ürün verilirken, riskler tüm ürünler için aynı anda söz konusu olduğundan sıradaki herhangi bir ürünün sistemi bu sebeple terk etmesi her an mümkündür. Her ürün için bu riskin meydana gelme olasılığı, birim zamandaki gerçekleşme sıklığı γ_1 olan üstel dağılım ile modellenir. Dolayısıyla sıra öncelik disiplini olarak ilk-giren-ilk-çıkar (FIFO) prensibi uygulanmaktadır.

Eğer müşteri sisteme geldiğinde satın alınmayı bekleyen bir ürün yok ise benzer şekilde ürün bekleyen müşteriler de sıranın diğer tarafında bir kuyruk oluşturacaklardır. Müşterilerin de sabır edemeyip bir süre bekledikten sonra sistemden gitme olasılığı her müşteri için birim zamandaki gerçekleşme sıklığı γ_2 olan üstel dağılım ile modellenir. Mevcut durumda bir müşteri ya sıranın diğer tarafında üretimi bitmiş bir ürün gelmesi ile ürün ile eşleştirilerek sistemden ayrılacak ya da sabredemediği için satın alma yapmadan sistemden gitmeyi tercih edecektir. Tüm üretim işlemleri, müşterilerin varış işlemleri, ürünler için gerçekleşen riskler ve müşterilerin sabredemeyerek sistemden ayrılma süreçleri birbirinden bağımsız olarak kabul edilmiştir. Sistemde herhangi bir anda gözlem yapıldığında çift-taraflı kuyruk sisteminin sadece bir tarafında sıra oluşumunun mümkün olabileceği gözlenecektir çünkü bir tarafta beklemekte olan müşteri/ürün diğer tarafa ürün/müşteri varışı olduğu anda hemen eşleşerek sistemden çıkacaktır. Şekil 1'de sistem görsel olarak da tarif edilmiştir.

Şekil 1. *Markov Süreçleri ile Oluşan Çift-taraflı Bekleme Sistemi*

Kaynak: *Talay Degirmenci, I., 2010: 45*

Sistemin mevcut durumu sırada bekleyen ürün var ise pozitif kuyruk miktarı, sırada bekleyen müşteri var ise negatif kuyruk miktarı ile belirtilmiştir. Sistemin durumu $Q \equiv \{Q(t), t \geq 0\}$ sürekli rassal değişkeni ile belirtilmiş ve soldan limit değerleri olan sağ taraftan sürekli bir fonksiyon yapısına sahiptir. Tarif edilen sistem yapısı ve rassal dağılımlar ile ilgili kabullenmeler bu sistemin doğum-ve-ölüm süreci olarak modellenebilmesini mümkün kılmaktadır. Doğumlar üretimi tamamlanan ürünlerin stoka eklenmesi ve ayrıca eğer sistemin durum değişkeni negatif değerde ise müşterilerden birinin sabırsızlanarak sistemi terk etmesine denk gelmektedir. Ölümler ise müşterilerin sisteme varış yapması ve ayrıca eğer sistem durum değişkeni pozitif değerde ise ürünlerin risklere maruz kalarak sistemden yok olmasına denk gelmektedir.

Herhangi bir andaki sistem durum değişkeninin değerine k diyecek olursak ($k \in \{\ldots -1, 0, 1, \ldots\}$), ayrıca $k^+ = max(k, 0)$ ve $k^- = max(-k, 0)$ olursa sistemdeki doğum ve ölüm sıklığını ifade etmek için sistem durum değişkenin o anki değerinden faydalanmak mümkündür. Sistemdeki doğum sıklığı $\alpha(k)= \alpha+ k^-*\gamma_2$ şeklinde, ölüm oranı ise $\mu(k)=\mu+ k^{+}* \gamma_1$ şeklindedir. Doğum sıklığının bu şekilde olmasının sebebi doğum işleminin üretimin tamamlanması veya k^- adet müşteriden birinin beklemeye tahammül edemeyip gitmesi ile ölüm sıklığının bu şekilde olmasının sebebi ise ölüm işleminin müşteri varışları veya k^+ adet üründen birinin riske maruz kalarak yok olması ile gerçekleşmesinden kaynaklıdır. Bu durumda sistemin durumunu belirten rassal değişkenin sistemin dengeye gelmesi için süresiz fırsat tanındığında sahip olacağı olasılık dağılımı aşağıdaki gibi olur (Talay Degirmenci, I., 2010: 46).

$$P(Q(\infty)=k) \equiv p_k = \begin{cases} \dfrac{p_{0.}(\alpha)^k}{\prod_{i=1}^{k}(\mu+i\gamma_1)}, k>0 \\ \dfrac{p_{0.}(\mu)^{k^-}}{\prod_{i=1}^{k^-}(\alpha+i\gamma_2)}, k<0 \\ p_0 = \left[1+\sum_{k=1}^{\infty}\left(\dfrac{(\alpha)^k}{\prod_{i=1}^{k}(\mu+i\gamma_1)}+\dfrac{(\mu)^k}{\prod_{i=1}^{k}(\alpha+i\gamma_2)}\right)\right]^{-1} \end{cases}$$

Yöntem

Difüzyon yaklaşımında, sistemdeki parametrelerin çok yüksek değerler aldığı ve sistemin çok yoğun trafik altında olduğu zamanki çeşitli performans ölçütlerine ait değerlerin neler olacağı, standart bir zamanda bu ölçütlerin aldığı değerlerin limit durumundaki ifadelerini tespit ederek belirlenir ve bu basitleşmiş ifadelerin standart zamanlar için bir yakınsama olarak kullanılması söz konusudur. Bu limitlerin alınabilmesi için sistemdeki parametreler arasında çeşitli karşılaştırmalar kabul edilmiştir. $max(\gamma_1, \gamma_2) \ll min(\alpha, \mu)$, γ_1, γ_2 değerleri de $o(\mu)$ olarak kabul edilmiştir. Bu durumda γ_1/μ ve γ_2/μ oranları γ_1, γ_2 ve μ değerlerinin hepsinin sonsuza gittiği durumda 0'a gitmektedir.

Bu çalışmada sistemin durum değerini ifade eden $P(Q(\infty)=k)$, ($k \in \{\ldots -1, 0, 1, \ldots\}$) rassal değişkenin bir önceki bölümde ortaya konulan olasılık dağılımının sistem yoğun trafik altında ve parametreler sonsuza giderken sahip olacağı limit değerleri tespit edilecektir. Sonrasında bu limit değerlerinin sistemin tasarımı için nasıl kullanılabileceği ortaya konacaktır. Limit değerlerinin tespiti için yapılan diğer bir varsayım da sistemin dengeli olduğu, bir başka deyişle üretimin tamamlanma sıklığı olan α ile müşterilerin varış sıklığı olan μ değerleri arasındaki farkın bu iki değerden de oldukça küçük olduğu üzerinedir. Matematiksel olarak bu varsayımı şu şekilde ifade etmek mümkündür $|\alpha-\mu| \ll min(\alpha,\mu)$.

Difüzyon yaklaşımı için limit alınırken hem α hem de μ varış sıklıklarının sonsuza gittiği ve aynı zamanda $|\alpha-\mu|$ ifadesinin de $O(\sqrt{\mu})$ olduğu dolayısı ile sisteme müşteri varış sıklığının karekökü ile sisteme müşteri ve ürün varış sıklıkları arasındaki farkın limit alınırken aynı yoğunlukta sonsuz değerine gittikleri varsayılmıştır. Tüm sistem parametrelerinin aynı anda sonsuz değerine yönelerek büyüdükleri durumları ifade edebilmek için belirli bir parametre kümesine sahip bir sistem n harfi ile belirtilmiş ve sistem parametreleri de n'e bağlı olarak düşünülmüştür. $\alpha=\lambda n+\beta\sqrt{n}$, $\mu=\lambda n$, $\gamma_1=\theta_1$, $\gamma_2=\theta_2$. Bu şekilde tasarlanan çift-taraflı kuyruk modeli için sıra bekleyen sistem elemanı sayısını gösteren rassal değişken de $Q^n \equiv \{Q^n(t), t \geq 0\}$ olarak belirtilmiştir.

Bulgular

Yukarıda belirtilen rassal değişkenle ifade edilen sistem durumunun yoğun trafik altında yakınsadığı olasılık dağılımı aşağıdaki teoremle ifade edilmektedir (Talay Değirmenci, 2010: 47, ispatı için Talay Değirmenci, 2010: 145-152).

Teorem 1. *l* ve *u* değerleri arasında sıkıştırılmış ve normalize edilmiş $\hat{\mu}$ ve σ^2 ortalama ve standart sapma parametrelerine sahip bir normal dağılım için $N(\hat{\mu},\ \sigma^2, l, u)$ ifadesi kullanılmıştır. Sistem durum değişkeninin yakınsadığı olasılık dağılımının ifadesi için şu rassal değişkenlerden faydalanılmıştır: $X^- \sim N(\frac{\beta}{\theta_2}, \frac{\lambda}{\theta_2}, -\infty, 0)$, $X^+ \sim N(\frac{\beta}{\theta_1}, \frac{\lambda}{\theta_1}, 0, \infty)$ $h(x) = \frac{\phi(x)}{\Phi(-x)}, a = \left(1 + \sqrt{\frac{\theta_2}{\theta_1}} \frac{h(\beta/\sqrt{\lambda\theta_2})}{h(-\beta/\sqrt{\lambda\theta_1})}\right)^{-1}$. Sistem durum değişkeninin olasılık dağılımının sistem parametreleri sonsuz değerine giderken yakınsadığı limit dağılımı şu şekildedir:

$$P(Q(\infty) \leq b) \cong a.P\left(X^- \leq b\sqrt{\frac{\lambda}{\mu}}\right) + (1-a).P\left(X^+ \leq b\sqrt{\frac{\lambda}{\mu}}\right).$$

Bu limite dayanarak da, birim zamandaki üretim sıklığı seçimi (α) ve dolayısıyla üretim sistemi tasarımına göre sistemin birim zamanda ürettiği maliyet ($C(\alpha)$) aşağıdaki şekilde yakınsanabilir (Talay Değirmenci, 2010: 51). $\hat{h}, w, b, p$ değerleri sırasıyla birim stokta tutma maliyeti, birim çalışan ücreti, bekleyen sipariş maliyeti ve sistemi terk eden müşterinin sebep olduğu imaj kaybı maliyeti olmak üzere:

$$\frac{[C(\alpha) - w\mu]}{\sqrt{\mu}} \cong \hat{C}(\beta) = \hat{h}(1-a)\left[\frac{\beta}{\theta_1} + h\left(\frac{-\beta}{\sqrt{\theta_1}}\right)\sqrt{\frac{1}{\theta_1}}\right] + w\beta$$

$$+(b + p\theta_2)a\left[\frac{-\beta}{\theta_2} + h\left(\frac{\beta}{\sqrt{\theta_2}}\right)\sqrt{\frac{1}{\theta_2}}\right].$$

Sistemin birim zamandaki üretim kapasitesine göre birim zamandaki maliyeti yukarıdaki şekilde yakınsanarak maliyeti minimize edecek üretim kapasitesini en-iyiye yakın şekilde seçmek mümkündür. Yakınsama ifadesi aynı zamanda sistem dinamikleri ile ilgili de önemli dengeleri göstermektedir ve bunu yoğun trafik altında olmayan sistemlerde oldukça karmaşık ifadeler şeklinde sistem dinamikleri söz konusu olduğundan sistem dinamiklerinin fark edilmesi zordur. Aşağıdaki bölümde bu yakınsamanın gerçek değerlerle karşılaştırılması ile oluşturulan sayısal örnekler ve alınan sonuçlar özetlenecektir.

Sayısal Örnekler

Yukarıda belirtilen yakınsamalar sistemin gerçek değerleri ile karşılaştırılmış ve çeşitli parametre kümelerine göre ortaya çıkan en büyük farklar bu bölümde özetlenmiştir. Fark ne kadar büyükse yakınsamanın kullanışlılığı o derece az olacağından farkın küçük olması makbuldür. Yakınsama değerini minimize eden üretim kapasitesinin yarattığı maliyet değeri ile gerçek minimum maliyet değeri arasındaki farkın gerçek değere oranı mutlak yüzde değeri olarak belirtilmiştir. Birim zaman sisteme varan müşteri sayısı μ=100 iken $(\hat{h},b,p,w,\gamma_1,\gamma_2)$ = (3,3,8,5,3,10) parametre setinde en yüksek yüzde farkı gözlemlenmiştir ve %0.03 şeklindedir. μ=20 iken $(\hat{h},b,p,w,\gamma_1,\gamma_2)$ = (10,1,5,5,3,10) parametre setinde en yüksek yüzde farkı gözlemlenmiştir ve %2.19 şeklindedir. μ=5 iken $(\hat{h},b,p,w,\gamma_1,\gamma_2)$ = (1,3,5,5,1,10) parametre setinde en yüksek yüzde farkı gözlemlenmiştir ve %10.02 şeklindedir. μ=1 iken $(\hat{h},b,p,w,\gamma_1,\gamma_2)$ = (3,1,5,1,1,10) parametre setinde en yüksek yüzde farkı gözlemlenmiştir ve %15.61 şeklindedir (Talay Değirmenci, 2010: 55-56). Görüldüğü ve beklendiği üzere yakınsama sisteme müşterilerin varış sıklığı seyreldikçe daha kötü performans göstermektedir. Ancak sisteme birim zamanda ortalama olarak sadece 5 müşterinin geldiği durumda bile minimum maliyet ile ilgili yakınsama %10 farklı çıkmıştır. Dolayısıyla çalışmada ortaya koyulan yakınsamaların yoğun işleyen üretim sistemleri ve ayrıca çift-taraflı kuyruk modellerinin diğer uygulamaları için de faydalı olması mümkündür.

Sonuç

Bu çalışmada güvencesiz ve sabırsız müşteri talebi olan, stok için üretilen ürünler için üretim maliyetleri minimize eden üretim kapasitesinin difüzyon yaklaşımı ile belirlenmesi ele alınmıştır. Difüzyon yaklaşımında sistem öncelikle çift-taraflı bir bekleme (kuyruk) modeli olarak işlenmiş, müşterilerin gelmesi sistemde bekleyen eleman sayısını negatif yönde, ürünlerin üretilip stoka yerleştirilmesi ise sistemde bekleyen eleman sayısını pozitif yönde ilerletecek şekilde hesaplamalar yapılmıştır. Müşterilerin sabırsızlanarak sistemi terk etmesi, ayrıca ürünlerin de çalıntı veya diğer risklere maruz kalarak sistemden yok olması da modele dâhil edilmiştir. Bu yaklaşımla sistemdeki müşteri yok iken bekleyen ortalama ürün sayısı ve ayrıca stokta ürün yokken bekleyen müşteri sayısı ile ilgili yakınsayan değerler elde edilmiş, sonrasında bu değerler sistem maliyetini yakınsayan bir matematiksel ifade elde etmek için kullanılmıştır. Yakınsama yöntemi ile sistemi ifade eden karmaşık olasılık ifadelerinin sadeleşerek yalın ve daha anlaşılır hale gelmesi mümkün olur. Yapılan sayısal örneklerde orta düzeyde yoğunluğa sahip sistemlerde de yakınsamanın kabul edilebilir düzeyde sapmaya sahip olduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

Chen, C. X., & Sandino, T. (2012). Can wages buy honesty? The relationship between relative wages and employee theft. *Journal of Accounting Research*, *50*(4), 967-1000.

Conolly, B. W., Parthasarathy, P. R., & Selvaraju, N. (2002). Double-ended queues with impatience. *Computers & Operations Research*, *29*(14), 2053-2072.

DeHoratius, N., & Raman, A. (2008). Inventory record inaccuracy: an empirical analysis. *Management Science*, *54*(4), 627-641.

Goyal, S. K., & Giri, B. C. (2001). Recent trends in modeling of deteriorating inventory. *European Journal of operational research*, *134*(1), 1-16.

Ishihara, S., & Utsumi, Y. (2005). Time lag dynamics and taxi cycle: taxi service problem. *Sociological Theory and Methods*, *20*(2), 227-240.

Jennings, O. B., & Reed, J. E. (2012). An overloaded multiclass FIFO queue with abandonments. *Operations research*, *60*(5), 1282-1295.

Nahmias, S. (1982). Perishable inventory theory: A review. *Operations research*, *30*(4), 680-708.

Raafat, F. (1991). Survey of literature on continuously deteriorating inventory models. *Journal of the Operational Research society*, *42*(1), 27-37.

Reed, J. E., & Ward, A. R. (2008). Approximating the GI/GI/1+ GI queue with a nonlinear drift diffusion: Hazard rate scaling in heavy traffic. *Mathematics of Operations Research*, *33*(3), 606-644.

Talay, I. (2019). Operations Management For Double-Ended Queues. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *2*(2), 215-222.

Talay Degirmenci, I. (2010). *Asymptotic analysis and performance-based design of large scale service and inventory systems* (Doctoral dissertation, Ph. D. dissertation, Department of Business Administration, Duke University).

Ward, A. R., & Glynn, P. W. (2005). A diffusion approximation for a GI/GI/1 queue with balking or reneging. *Queueing Systems*, *50*(4), 371-400.

Wu, N. C., Nystrom, M. A., Lin, T. R., & Yu, H. C. (2006). Challenges to global RFID adoption. *Technovation*, *26*(12), 1317-1323.

,

Bölüm 10

NATO'NUN AB ENERJİ GÜVENLİĞİNDEKİ YERİ

Sıla Turaç BAYKARA[1*]
Tuğçe ERSOY CEYLAN[2*]

1 Dr. Öğretim Üyesi, Uluslararası İlişkiler, İzmir Demokrasi Üniversitesi silaturac.baykara@idu.edu.tr
2 Dr. Öğretim Üyesi, Uluslararası İlişkiler, İzmir Demokrasi Üniversitesi tugce.ersoy@idu.edu.tr

GİRİŞ

Soğuk Savaş'ın bitişi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla kuruluş amacı ortadan kalkan NATO da değişim sürecine girmiş ve 1991'de beşinci Stratejik Konseptini geliştirmiştir. NATO, beşinci stratejik konsepti ile birlikte ilk defa terörizm, sabotaj, kitle imha silahları gibi geleneksel olmayan güvenlik tehditlerinden bahsetmiş ve kelime olarak belgede geçmemekle birlikte enerji güvenliğine atıfta bulunmuştur.

NATO'nun bu değişiminin temeli yeni enerji jeopolitiğine dayanmaktadır (Klare: 2008). Yeni enerji jeopolitiğinde devletler, enerji bağlamında ikiye ayrılır. Bunlar, enerji fazlası olan devletler ve enerji açığı olan devletlerdir. Avrupa'da bunun en bilinen örneği, 2000 yılında Vladimir Putin'in Rusya'nın devlet başkanı olmasıyla Rusya'yı enerji süper gücü olarak tanımlaması ve enerji yönünden dışa ve de en çok Rusya'ya bağımlı olan Doğu Avrupa ülkeleri üzerinde enerjiyi bir güç gösterme aracı olarak kullanmasıdır (Goldman: 2010).

Dahası, yeni enerji jeopolitiğinde enerji güvenliğinin başlıca tehditlerinden biri enerji altyapılarına ve enerji kaynaklarına yapılan terörist saldırılardır (İşeri ve Dilek: 2012). Dünya genelinde petrol ve doğal gazın ihracatçıları ve transit geçtiği yerler çoğunlukla istikrarsız bölgelerdir (Bahgat: 2011). Bunun yanı sıra, LNG ve petrol gibi enerji kaynakları açık denizlerde yine terör saldırısına açık yollardan geçmektedir (İşeri ve Dilek: 2012). Yine enerji alt yapıları da terör saldırılarına maruz kalan hedeflerdendir. Örneğin, bir boru hattının herhangi bir yerine yapılacak bir sabotaj, enerji akışının tamamen kesilmesine sebep olabilir (Luft & Corin: 2009).

Enerji güvenliğinin tanımına bakılacak olursa enerji güvenliği, enerjinin hesaplı, güvenilir ve sürdürülebilir olması olarak tanımlanabilir. Şu an bulunduğu noktada, AB küresel enerji tüketiminin yaklaşık %12'sinden sorumluyken, küresel enerji üretiminin yaklaşık %5,5'ini sağlamaktadır. Bu enerji ithalatına bağımlılık, AB'nin arzını çeşitlendirmesini daha da önemli hale getirmektedir. Eğer AB, farklı enerji şekilleriyle ve tedarikçileriyle enerji ithalatına olan bağımlılığını azaltmaya çalışmazsa, enerji güvenliği tanımının üç öğesi olan hesaplı, güvenilir ve sürdürülebilir olma gereklilikleri zarar görür. Enerji güvenliği özellikle Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri için Rusya'dan ithal edilen enerjiye olan bağımlılıklarını azaltmak istemeleri sebebiyle çok önemlidir (Atlantic Community, 2019).

Enerji arzına sahip devletlerin enerjiyi bir güç aracı olarak kullanması, dünyada enerji arzına sahip ülkelerin ve enerji transitine ev sahipliği yapan ülkelerin çoğunlukla istikrarsız bölgelerde olması, enerji

altyapılarının sabotaja ve enerji kaynaklarının taşındığı deniz yollarının korsan faaliyetlere açık olması gibi sebeplerle enerji güvenliği kavramı, devlet yöneticilerinin radarına 1990'ların sonunda özellikle 11 Eylül terörist saldırıları, ABD'nin Afganistan'ı işgali ve Irak Savaşı ile girmeye başlamıştır. Bugün gelinen noktada ise enerji güvenliği sadece geleneksel tehditler ve fiyatlarla alakalı olmayıp terörizm ve enerji arzını sağlayan ülkelerdeki istikrarsızlık gibi sorunlar da enerji güvenliğini tehdit edebilecek sorunlar olarak kabul edilmektedir (Biresselioğlu: 2012).

Enerji güvenliği kavramının NATO'nun resmi belgelerine girişi ise 2010 yılında gerçekleşen Lizbon Zirvesi'nde 7. Stratejik Konsept ile olmuş ve enerji güvenliği NATO'nun tehdit algısına girmiştir. Bu noktada, NATO, enerji güvenliğini de her tehdit algısı kapsamına aldığı konu için yaptığı gibi ortak güvenlik kapsamına almıştır. Lizbon Zirvesi'nden sonra yapılan her NATO zirvesinde enerji güvenliği NATO'nun zirve sonrası bildirilerinde yerini almıştır.

Bu arka plan ışığında bu çalışma, NATO'nun AB'nin enerji güvenliğindeki yerini tartışırken, AB'nin enerji güvenliğini sağlamak için neler yaptığını güncel gelişmeler ışığında irdeleyecektir. Çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Genel çerçevenin anlatıldığı giriş bölümünden sonra ikinci bölümde NATO'nun enerji güvenliğine bakışından bahsedilecektir. Üçüncü bölümde ise Avrupa'nın Rusya'ya olan enerji bağımlılığı sebepleri ve sonuçlarıyla tartışılacak olup dördüncü bölümde AB'nin fosil yakıtlara olan bağımlılığını azaltmak için dönüşüme girdiği yenilenebilir enerji politikası irdelenecektir. Son olarak NATO'nun AB enerji güvenliğine olası katkıları AB'nin Enerji Güvenliği Konusunda Güncel Gelişmeler ışığında değerlendirilecek ve çalışma genel bir değerlendirmeyle son bulacaktır.

NATO'nun Enerji Güvenliğine Bakışı

Soğuk Savaş'ın bitişi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla kuruluş amacı ortadan kalkan NATO da değişim sürecine girmiştir. Bunun sonucunda ortaya çıkan Beşinci Stratejik Konsept ile 2010'daki Yedinci Stratejik Konsept arasındaki süreçte ise NATO enerji güvenliği konusunu ve ayrıca enerji alt yapısına ve enerji transit yollarına yönelik güvenlik tehditleri olduğu ve enerji kaynaklarına sahip ülkelerin güvenilir olmadığı gerekçesiyle müttefiklerinin enerji güvenliğinin sağlanması konusunu gündemine ilk defa 2006'da Riga Zirvesi'nde sokmuştur (İşeri ve Dilek: 2012). 2006'da NATO'yu bu dönüşüme götüren iki sebep vardır: aynı yılın Ocak ayında meydana gelen Gazprom-Ukrayna gaz tedariki krizi (BBC: 2006) ve aynı yılın Şubat ayında El- Kaide tarafından Suudi Arabistan'ın Ab-qaiq petrol rafinerisine yapılan terörist saldırıdır (NY Times: 2006). Bu iki olay NATO'nun enerji güvenliği kapsamında

enerji çeşitlendirmesine ve enerji altyapısının korunmasına yönelik çalışmalarının başlangıcıdır. Bu tür terörist saldırılar günümüzde hala yeni teknolojiyle devam etmektedir.

2008 yılında gerçekleştirilen Bükreş Zirvesi'nde sunulan rapor ise NATO'nun enerji güvenliğindeki rolünün ne olacağını belirleyen ilk dokümandır. Dokümanın oluşturulması üyeler arasında tartışmalara sebep olmuştur. Bunun sebebi ise enerji güvenliğinin özellikle o zamanlar NATO'ya yeni üye olmuş enerjide Rusya'ya %100 bağımlı yeni müttefikleri için üst düzey bir ulusal güvenlik sorunu olmasıdır. Bu sebeple de Bükreş zirvesinde hazırlanan rapor enerji güvenliği konusunu gündem olarak almaktan ziyade bu konuda politik bir taslak olarak kalmıştır (Grubliauskas ve Rühle: 2018). Zirvede sunulan NATO'nun Enerji Güvenliğindeki Rolü isimli rapora göre, NATO'nun beş alanda enerji güvenliğinin sağlanmasına destek olabileceği belirtilmiştir: bilgi ve istihbarat paylaşımı yapmak, istikrarı artırmak, uluslararası ve bölgesel iş birliklerini artırmak ve kritik altyapıların korunmasına yardım etmek (Çelikpala: 2014).

Yine yukarıda bahsi geçen Lizbon Zirvesi'nde yayımlanan deklarasyonda NATO için enerji güvenliğinin tanımı ilk defa yapılmıştır. NATO'ya göre enerji güvenliği, enerjiye güvenli ve sürekli erişim, enerjinin geçtiği güzergahların, enerji ihraç eden ülkelerin ve enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve enerji şebekeleri arasında bağlantı kesilmesinin yaşanmamasıdır. Dolayısıyla, NATO'nun enerji güvenliğini sağlamadaki rolü deniz ticaret güzergahının güvenliğinin sağlanması, enerji altyapısının ve boru hatlarının korunması ve enerji alan, satan ve taşıyan ülkeler arasında iş birliğinin teşvik edilmesidir (İşeri ve Dilek: 2012).

NATO'nun enerji güvenliği ajandasıyla 2009 gaz tedarik krizinden sonra hazırlanan AB'nin enerji güvenliği ajandası benzer içeriklere sahip olmakla birlikte enerji güvenliği konusunda NATO'nun AB üyesi de olan müttefikleri arasında farklı görüşler bulunmaktadır ve bu farklı görüşler 7. Stratejik Konsepte de yansımıştır (İşeri ve Dilek: 2012). Örneğin, Doğu Avrupalı yeni müttefiklerine Rusya karşısında ortak savunma garantisi veren 7. Stratejik Konsept, Rusya'yı enerji güvenliği konusunda iş birliğine davet ederek Almanya gibi Rusya'yla ikili enerji ilişkileri olan ve Kuzey Akım'dan enerji tedariki sağlayan müttefiklerin de taleplerini karşılamıştır.

NATO enerji güvenliği konusunda üç ana öncelik belirlemiştir. Bunlardan birincisi, enerji konusundaki gelişmelerin güvenlikle ilgili sonuçları konusunda üye ülkelerin stratejik farkındalıklarını artırmaktır. Bu sebeple, üye ülkeler 2010'da, NATO'nun Brüksel'deki karargahındaki

yeni ortaya çıkan güvenlik tehditleriyle ilgilenen bir birim kurmuşlar ve burada da enerji güvenliği ile ilgili bir bölüm kurmuşlardır. Bunun yanı sıra, 2012'de Litvanya'da NATO, Enerji Güvenliği Mükemmeliyet Merkezi'ni kurmuştur. Merkezin amacı, NATO'nun enerji güvenliği gündemini desteklemek için gerekli olan verileri ve eğitimleri sağlamaktır (Pekşen: 2016).

NATO'nun enerji güvenliği konusundaki ikinci önceliği, tankerler ve açık denizlerdeki enerji sistemleri de dahil olmak üzere, kritik noktalardaki enerji altyapısının korunmasına destek olmaktır. Bunun temel sebebi, enerji altyapılarının düşman ülkelerin saldırılarına açık olmalarıdır. Her ne kadar bu alan ülkelerin kendi sorumluluğunda ise de NATO, düzenlediği eğitim ve tatbikatlarla kritik noktalardaki enerji altyapısını koruma kapasitesini arttırmaya çalışmaktadır.

NATO'nun üçüncü önceliği ise ordudaki enerji verimliliğini artırmaktır. Üye ülkeler, askeri araçların ve kampların enerji tüketimini azaltarak ve faaliyetlerinin çevreye verdiği zararı en düşük seviyeye indirerek, enerji sektörünü sürdürülebilir hale getirmeyi amaçlamaktadır. NATO bu hedeflere ulaşmak için Eylül 2014'te Wales Zirvesi'nde enerji tasarrufu sağlayan teknolojilerde ortak askeri standartları oluşturacağını açıklamıştır. NATO, yine 2014'te aynı amaçla 'Yeşil Savunma' kavramını da ortaya atmıştır (Larsen: 2015).

Günümüzde NATO'nun enerji güvenliğine yaklaşımı eskisine göre çok daha özgüvenlidir. Bunun temel sebebi ise enerji güvenliğinin değişen küresel güvenlik sisteminde daha stratejik bir pozisyon almış olmasıdır. Bu değişikliğin temelinde küresel enerjide yaşanan gelişmeler vardır. İlki, Rusya'nın enerjiyi hem bir dış politika aracı olarak hem de Ukrayna ile yaşanan gaz tedariki krizlerinde de görüldüğü gibi bir hibrit savaş aracı olarak kullanmasıdır. İkincisi ise enerjinin de siber güvenlik tehdidi ile karşı karşıya kalan alanlardan biri olmasıdır. Bunun yanı sıra NATO'nun askeri operasyonlarının olduğu yerlere sevk ettiği yakıt taşıyan tankerlere 2011'de Afganistan da olduğu gibi saldırı düzenlenmesi, askeri operasyonlarda enerji arzının güvenliğinin sağlanmasının NATO için ne kadar hayati olduğunu kanıtlamaktadır (Grubliauskas ve Rühle: 2018).

Ayrıca, enerji altyapıları en çok terörist saldırılara maruz kalan yerlerdir. Bunun sebebi enerjinin çoğunlukla Kuzey Afrika ve Orta Doğu gibi istikrarsız bölgelerden gelmesidir. Dahası, Körfez ülkelerinden Hint Okyanusu üzerinden petrol taşıyan tankerler de korsan tehdidi ile karşı karşıyadır. NATO bu tehdide 2008 yılından beri düzenlediği Ocean Shield tatbikatı ile müdahale etmiştir. Yine doğal afetler ve kazalar da enerji alt yapısını etkileyen diğer risklerdir. Bunun yakın zamandaki örneği, 2011

yılında Fukuşima nükleer santralında yaşanan kazadır (Grubliauskas ve Rühle: 2018).

Sonuncu gelişme ise kaya petrolü ve kaya gazı gibi geleneksel olmayan enerji kaynaklarının ortaya çıkışıdır. Bütün bu gelişmeler, enerji güvenliğinin önemini daha da destekleyen gelişmelerdir.

NATO'nun enerji güvenliği ajandasını desteklemenin bir başka yolu da transatlantik ilişkileri geliştirmektir. Bu amaçla, 2014'te, Kuzey Atlantik Konseyi (KAK) enerji uzmanlarıyla Uluslararası Enerji Ajansı, Avrupa Komisyonu ve ABD Dışişleri Bakanlığı temsilcilerinin de katıldığı bir toplantı gerçekleşmiştir. Bu toplantının çıktılarının çok faydalı görülmesi üzerine "Enerji KAK" toplantılarının her yıl düzenlenmesine karar verilmiştir. Hatta, 2015'te, NATO'nun Güney Almanya'nın Oberammergau şehrindeki okulunda Enerji Güvenliği ile ilgili 'Stratejik Bilinçlilik Kursu' düzenlenmiştir. Burada, petrol ve doğalgazın jeopolitiğinden askeriyedeki enerji verimliliğini arttırmaya kadar bir çok enerji sorunu tartışılmıştır. Günümüzde, 'Stratejik Bilinçlilik Kursu' her yıl yapılmaktadır (Grubliauskas ve Rühle: 2018).

NATO, sadece müttefikleriyle değil, ortaklarıyla da enerji güvenliği alanında iş birliği yapmak için bir araya gelmektedir. Örneğin, doğal gaz tedarikçisi olan Azerbaycan ve LNG tedarikçisi olan Cezayir gibi ülkelerin yanı sıra, enerji transit ülkesi konumunda olan Gürcistan ve Ukrayna gibi ülkelerin de bir araya geldiği ve hayati konumda bulunan enerji altyapılarının güvenliğinin sağlanması konusunda iyi uygulama örneklerinin paylaşıldığı çeşitli atölyeler düzenlemiştir. Yine ortaklarla işbirliği amacından yola çıkarak, NATO, 2018 yılının Şubat ayında Kuveyt'te kurulan NATO-İstanbul İşbirliği Girişimi Bölgesel İşbirliği Merkezi'nde ilk enerji güvenliği kursunu düzenlemiştir (Grubliauskas ve Rühle: 2018).

NATO'nun 70. Yıldönümünde 3-4 Aralık 2019 tarihlerinde gerçekleştirilen NATO zirvesinin sonuç bildirgesinde de toplumlar kadar hayati önemi olan alanlardaki altyapıyı ve enerji güvenliğini güçlendirmek hedefinden bahsederek enerji güvenliği konusunun ittifak için önemine işaret edilmiştir.

Bugün, NATO'nun AB'nin enerji güvenliğine yapabileceği en büyük katkılardan biri aynı zamanda müttefikleri de olan AB üye ülkelerinin direncini arttırmak için destek vermektir. Çünkü, enerjinin kesintisiz tedariki kolektif savunmanın en hayati parametrelerindendir. Bunun yanı sıra, NATO, her ne kadar enerji alt yapısını korumak müttefiklerin kendi sorumluluğunda olsa da, enerji altyapısına sabotaj girişimlerine karşı tedbirler alınmasına da verdiği eğitimlerle ve okullarıyla katkı sağlayabilir. Brüksel Zirvesi Sonuç Bildirisi'nde de bahsedildiği üzere

"… tüm Müttefiklere enerjinin siyasi veya zorlayıcı bir tehdit aracı olarak kullanılması karşısında korunmasız olmadıkları konusunda güvence vermek şarttır" (Grubliauskas ve Rühle: 2018).

Son olarak, NATO'nun AB'nin enerji güvenliğinde rol alması gerektiğini gösteren iki gelişme aynı zamanda NATO'nun enerji güvenliği konusunda farkındalığını artıracak etkiye sahiptir. Bu gelişmelerden birincisi, Rusya'nın ana enerji tedarikçisi olarak pozisyonunu güçlendirmesi ve bu durumun müttefiklerin uyumu ve üye ülkelerin enerji güvenliği bağlamında riskler oluşturmasıdır. İkinci gelişme ise AB'nin kendisini düşük karbon ekonomisine dönüştürmesi ve bunun Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin toplumlarında ve ekonomilerinde istikrarı bozacak bir etki yaratma ihtimalidir.

Avrupa'nın Rusya'ya olan Enerji Bağımlılığı

Her ne kadar Rusya, dünyanın lider doğal gaz ve petrol üreticisi unvanını 2018 yılında ABD'ye kaptırmış olsa da, Avrupa'nın ana doğal gaz sağlayıcısı olmaya devam etmektedir (BP Statistical Review: 2019). Özellikle bazı Avrupalı NATO üye ülkeleri için Rusya, dominant doğal gaz sağlayıcısıdır. Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Polonya, Romanya ve Slovakya'nın Rusya'nın doğal gaz ihracatına bağımlılık oranları %75- %100 arasında değişmektedir. Hatta bu ülkelerden altısı Rusya'dan yapılan toplam doğal gaz ithalat miktarının yarısından fazlasını oluşturmaktadır (Eurostat: 2019).

Bunun yanı sıra, Alman hükümetinin 2011 yılında enerji çeşitlerinden nükleer enerjiyi çıkarma kararının bir sonucu olarak bugün Rusya'nın Almanya için stratejik enerji sağlayıcısı olarak önemi giderek artmaktadır. Bir zamanlar nükleer santrallerle verilen elektrik hizmeti bugün Linyit santralleriyle verilirken bunun da ileride Rusya'dan Doğu NATO müttefiklerini baypas edecek olan Kuzey Akım Boru Hattı vasıtasıyla ithal edilecek doğal gazla sağlanması amaçlanmaktadır. Genel olarak baktığımızda, Rusya'nın baskın pozisyonu karşı karşıya gelme durumunda birlik için belirgin bir kısıtlayıcı olarak karşısına çıkmakta ve birliğin uyumu için risk oluşturmaktadır.

2014'te Rusya'nın Kırım'ı ilhakı NATO'ya enerji güvenliği ve hibrid savaş arasındaki ilişkiyi göstermiştir. Rusya sadece askeri operasyonlarla ve küçük silahlı grupları ve ayrılıkçıları destekleyerek değil doğalgaz fiyatlarını arttırarak Ukrayna'yı ekonomik olarak zor durumda bırakarak ve Ukrayna'nın Kırım bölgesindeki enerji varlıklarını kendi üzerine geçirerek de Ukrayna'ya karşı genelde düşük yoğunluklu bir savaş yürütmüştür. NATO, Ukrayna'yı desteklemek amacıyla, 2017 yılının Ekim ayında Enerji Güvenliği Mükemmeliyet Merkezi'nin de desteğiyle

Kiev'de elektrik şebekesini siber saldırılardan korumak için neler yapılması gerektiğinin tartışıldığı bir tatbikat düzenlemiştir. Son tahlilde, Rusya'nın enerji konusunda Ukrayna'ya yaptığı peşin ödeme yapmazsa doğalgazı kesme tehdidi, bu doğal gaz Ukrayna üzerinden AB ülkelerine de gittiği için NATO'nun da tehdit algısına girmektedir (Grubliauskas ve Rühle: 2018).

Bugün uygulanan ekonomik yaptırımlar, Rusya'nın konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan petrol ve gaz üretimini daha da artırmasına engel olabilme becerisi tartışmaya açıktır. Örneğin, 2018'de, Rusya'nın doğal gaz ihracatı %2 artarak dünya toplamının %13üne ulaşırken doğal gaz ihracatı %5,4 düşerek dünya toplamının %26sını oluşturmuştur (BP Statistical Review: 2019).

Aslında olması gereken, Rusya'nın likit ve rekabetçi bir enerji piyasasında standart bir pazar oyuncusu olarak hareket etmesidir. Fakat Rusya'nın AB'nin doğal gaz ithalatındaki %40lık payı ve en ucuz tedarikçi olması sebebiyle bu hedef çok mümkün görünmemektedir. Bunun yanı sıra, Almanya, İtalya ya da Fransa gibi alım gücü yüksek NATO üyeleri kendi pazar güçlerini kullanabilirler ve Rusya'da direkt olarak indirim ve garanti alabilirler. Sonuç olarak, bu ülkeler, NATO'daki satın alma gücü daha düşük olan ve AB'nin iç pazar düzenlemesini seçmeye daha yatkın olabilecek üyelerden yapısal olarak farklı dürtülere sahip olabilirler. Zaten bu durum, Rusya'dan Almanya'ya gidecek olan Kuzey Akım 2 Boru Hattı Projesi'nin yapımı konusundaki görüş ayrılığından da anlaşılabilmektedir. Kuzey Akım 2 Boru Hattı Projesi'nin yapımına ABD ve bazı Baltık ve Orta Avrupa müttefikleri karşı çıkmaktadır (Ilveskero, 2019).

Rusya halihazırdaki gücünü enerjideki baskın pozisyonunu genişletmek için kullanmaktan çekinmeyecektir. Çünkü Rusya enerji kaynaklarının ihracatının artırılması ve buradan elde edilecek gelirin iç tüketimi sübvanse etmesi konusunda içeriden sürekli baskı görmektedir. Dolayısıyla, NATO'nun Rusya'nın tavrını değiştireceği hususunda beklentiye girmesi gerçekçi olmayacaktır. NATO için doğru olan, Rusya'ya yüksek derecede bağımlı olmadan, üyeler için uygun fiyatlı enerji kaynağına erişmek ve kendine bir de alternatif bulmaktır.

Müttefiklerin, tedarikçilerin gücünü kötüye kullanmasını engellemek için en güçlü silahı enerji ticaretindeki şeffaflık ve AB'nin ticaret kurallarıdır. Özellikle Avrupa'daki küçük devletler bu market kurallarını kullanarak Almanya ve İtalya gibi büyük devletlere karşı görece eksik olan satın alma gücünü dengeleyebilmektedir. Geçmişte, Rus tedarikçiler bu asimetriyi Almanya'ya Çek Cumhuriyeti ya da Bulgaristan'dan daha iyi şartlar sunmak için kullandılar.

AB'nin yürütme organı olan Avrupa Komisyonu, tedarikçilerin pazardaki gücünü kötüye kullandığını saptadığında bu vakayı araştırmak, kötüye kullananları cezalandırmak ve meydana gelen sorunlara çözüm bulmakla yükümlüdür. Avrupa Komisyonu'nun bu bağımsız denetçilik görevi, üyelerin, Rusya'nın 'böl ve yönet' politikasının bozucu etkilerinden korunmasını sağlamaktadır. Ne yazık ki, AB kendi Pazar kurallarını her zaman herkese eşit uygulamamaktadır (Gressel: 2019). Örneğin, Komisyon, 2018 yılında, Gazprom'un Orta Avrupa'ya karşı Almanya'nın lehine ayrımcılık yapması üzerine Rus enerji devine ceza uygulamak yerine verdiği bağlayıcı taahhütleri kabul etme yoluna gitmiştir (Toplensky: 2018).

Sonuç olarak, Rusya- Almanya ve Rusya- ABD ilişkilerindeki çıkar farklılıkları ve hatta bazen Almanya- ABD arasındaki çıkar farklılıkları, NATO'nun bütünlüğüne olumsuz etki yapabilir. Eğer ittifak dışarıya karşı tek bir söylem geliştirmezse, Rusya, müttefiklerle ayrı müzakere ederek ve her birine farklı anlaşmalar önererek onları bulundukları tarafa göre ödüllendirme ve cezalandırma yolunu tercih edebilir.

AB'nin Yenilenebilir Enerji Politikası

AB 2007'de enerji dönüşümüne yönelik iddialı bir yola girdi (2020 AB İklim ve Enerji Paketi). AB, öncelikle fosil yakıtlardan temiz enerjiye geçerek karbondioksit salınımlarını büyük ölçüde düşürmeyi amaçladı. Fakat bu noktada petrol ve gaz ihracatçılarının ekonomileri göz ardı edilmemelidir. NATO için, temiz enerjiye geçiş belirgin birçok avantaj ile beraber bazı riskleri de beraberinde getirmektedir.

Başlangıçta, 11 Eylül saldırıları terörizmin enerji güvenliğine olan tehdidini ön plana çıkarırken, ilerleyen zamanlarda iklim değişikliği ve küresel ısınma gibi çevresel konular da enerji güvenliği için bir tehdit olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Bu sebeple karbon salınımlarını kontrol altına alma konusunda çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. 2005'te yürürlüğe giren Kyoto Protokolü ve 2016'da yürürlüğe giren Paris İklim Anlaşması küresel ısınma ve iklim değişikliği ile mücadeleyi sağlamaya yönelik yapılmış uluslararası anlaşmalardır.

Fakat, bu dönüşümün temel sebebini sadece iklim değişikliğinde aramak doğru bir argüman olmayacaktır. Bu değişimin bir de temel bir ekonomik argümanı vardır: AB'nin enerji ithalat bağımlılığını azaltmak. AB enerji ithalatına her yıl aşağı yukarı 445 milyar dolar harcamaktadır (Reuters: 2014). Dolayısıyla, petrol ve doğal gaz tüketimini güneş, rüzgâr ya da başka yeni bir yenilenebilir enerjiyle değiştirmek ekonomik ve sosyal olarak olumlu sonuçlar verebilir. Fosil yakıtlardan başka enerji kaynaklarıyla çeşitlendirmeye gitme trendi bu sebeple devam edecek gibi

görünmektedir. Sonuç olarak, Suudi Arabistan ya da Rusya'ya 445 milyar dolar göndermek yerine bu meblağı NATO ülkelerinin yerli üreticilerine ve içerideki istihdama ayırması tercih sebebi olacaktır (European Commission: 2016).

Bu dönüşümün siyasetleri ve ekonomileri ağırlıklı şekilde petrol ve doğal gaz ihracatına bağımlı olan ülkeler üzerinde de dolaylı etkisi olacaktır. Bunlardan Cezayir gelirinin %98'ini enerji ihracatından elde ederken, Rusya ise gelirinin %75'ini enerji ihracatından elde etmektedir. Bu oran, Suudi Arabistan ve diğer Körfez Ülkeleri için %80'in üzerindedir (Hutt: 2016). Fakat bu ülkeler henüz bu konuyu yeterince ciddiye almamaktadır. Hepsinin ortak argümanı ise Avrupa doğal gaz ve petrolden vazgeçse bile diğer ülkelerin bu kaynaklara olan ihtiyacının devam edeceğidir. Fakat bu noktada fark edilmesi gereken şey, AB'nin ekonomik ve çevresel olarak fosil yakıtın yerine geçecek uygun bir yol bulması durumunda, Çin'in, Hindistan'ın ve diğer büyük doğal gaz ve petrol ithalatçılarının bu yolu takip edeceğidir. Bu da fiyatların düşeceği anlamına gelmektedir.

Temiz enerjiye geçişin fosil yakıt üreticilerine etkisi ise ülkeden ülkeye farklılık gösterebilir. Enerji dönüşümünün bazı ülkelerde toplumsal tedirginlik, siyasi krizler ya da başarısız devlet gibi sonuçları olabilir. Başarısız devlet olması durumunda bu devletlerden Avrupa'ya ya da Kuzey Amerika'ya büyük göç dalgaları olabilir. Başarısız devletlerin teröristler için sığınak olması durumunda ise müttefik devletler askeri müdahalede bulunabilir.

Temiz enerjiye geçişten bütün fosil yakıt üreticisi ülkeler aynı derecede etkilenmeyeceği için NATO'nun ülkelere özgü politikalar ve analizler yapması gerekmektedir. NATO ancak bu şekilde olası risklerin dışında kalmaya başarabilir. Sonuçta, gelirini kaybetmekten mutluluk duyacak bir ihracatçı yoktur. Rusya nükleer gücü olan bir ülke olarak bütün bu risklerin dışında daha büyük bir risk oluşturuyor. Dolayısıyla Rusya'nın ekonomik çöküşünden bütün müttefiklerin korkması gerekir.

AB'nin Enerji Güvenliği Konusunda Güncel Gelişmeler ve NATO'nun Konumu

AB'nin enerji politikası üzerindeki mevcut tartışma, Avrupa'nın ekonomik, jeopolitik ve iklim hedeflerinin birbirine gittikçe daha çok yaklaştığını göstermektedir. Bunun somut örneği AB Komisyonu'nun 1 Aralık 2019'da göreve başlayan yeni Başkanı Ursula von der Leyen'in 'Avrupalı Yeşil Anlaşma' isimli iklim değişikliğiyle mücadele paketinde görülebilir. Pakete göre, AB, 2050 yılına kadar karbon emisyonunu olabildiğince düşürülmesini diğer bir deyişle fosil yakıt kullanımının azaltılmasını hedefleyen yatırımlara 100 milyar Euro fon ayırmayı

hedeflemektedir. Bu hedefin Avrupa'nın yeni büyüme stratejisi olması planlanmaktadır (Stratejist, 2019).

Bunun yanı sıra, Avrupa Komisyonu'nun enerjiden sorumlu üyesi Kadri Simson 3 Ekim 2019'da Avrupa Parlamentosu oturumunda yaptığı konuşmada yeni Komisyon'un amacının uzun vade iklim hedefleriyle uyumlu bir şekilde enerji dönüşümünü teşvik etmek ve bunu yaparken de arz güvenirliğini ve uygun fiyatları garanti altına alarak yapmak olduğunu vurgulamaktadır.

Avrupa enerji güvenliğini artırmanın başka bir yolu da üye ülkeler arasındaki sınır ötesi enerji iletim altyapısını daha da büyütmektir. Burada önemli olan, artan enerji arz kaynaklarının, genişleyen enerji iletim altyapısından destek alarak daha esnek bir Avrupa enerji sistemi kurabilmesini ve bu sistemin sektörü etkileyen bölgesel, jeopolitik ve ekonomik zorluklara adaptasyonunu sağlamaktır. AB'nin 2030 yılına kadar ulaşmak istediği iletim hedefi %15'tir. Bu hedef, enerji güvenliği, rekabet gücü ve karbonsuzlaştırmayı amaçlayan Enerji Birliği Paketi'nde de yer almaktadır. Uygulanması ise yeni Avrupa Komisyonu'nun öncelikli hedefler listesindedir (Ilveskero, 2019).

Avrupa Komisyonu'nun enerjiden sorumlu üyesi Kadri Simson 3 Ekim 2019'da Avrupa Parlamentosu oturumunda yaptığı konuşmada AB'nin enerji sektöründeki hedeflerinin önündeki en büyük engelin yatırım eksikliği olduğunu belirtmiştir. Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri özellikle karbon yoğunluklu kömür temelli enerji üretimine ve Rus devi Gazprom'dan ithal edilen doğal gaza bağımlıdır. Dolayısıyla, artacak doğalgaz ithalatını ve ya enerji çeşitlendirmesini en çok Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri istemektedir. Doğu Avrupa'daki güncel jeopolitik gerginlikler düşünüldüğünde, Polonya gibi üye ülkeler, sera gazı emilimlerini düşürmek ve Rusya'ya olan bağımlılığını azaltma konusunda, NATO üyesi ABD'yi güvenilir enerji kaynağı olarak görmektedir.

Hali hazırda NATO müttefiki AB ve ABD arasında devam eden sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) ticaretinin derinleştirilmesi enerji işbirliğinin doğal başlangıç noktası olacak ve AB'nin enerji arzı güvenliğini ve enerji geçişini güçlendirecektir. Doğal gaz kömüre göre %50 daha az karbondioksit salmakta olup aynı miktar enerji üretmektedir. Ayrıca, Avrupa Komisyonu 2018'de duyurduğu 'Herkes için Temiz bir Gezegen' 2050 stratejik vizyonunda da LNG'nin gaz olarak rolünü tanımıştır. Sonuç olarak, NATO içindeki işbirliği AB'nin Enerji Birliği mevzuatındaki ve iklim hedeflerindeki karbonsuzlaştırma hedeflerine de doğrudan katkıda bulunmasını sağlayacaktır (Ilveskero, 2019).

Bunun yanı sıra, Hırvatistan, Litvanya ve Polonya'daki LNG terminali projeleri de özellikle Orta ve Doğu Avrupa üye ülkelerinin enerji arzlarını çeşitlendirmelerine devam etmelerine de yardımcı olacaktır.

Gaz arzına güvenilir bir erişim hem enerji geçişine hem de karbon yoğunluklu AB üye ülkelerinin –özellikle denize kıyısı olmayan üye ülkelerin- güvenliğine çok önemli bir katkı sağlayacaktır. AB'nin enerji güvenliğini sağlamak için özellikle küçük olan üye ülkeler, Rusya'yla yapacakları ikili anlaşmalarla özel çıkarlar elde edebileceklerine dair bir yanlış anlamadan kaçınmalılardır. Bu hatalı bakış açısı, devletleri savunmasız hale getirebilir. AB'nin serbest piyasa yaklaşımı ve şeffaflığı, özellikle küçük ve dış etkilere karşı daha savunmasız olan üye ülkeler için güvenilir bir savunma hatta görevi üstlenmektedir. Eğer piyasa kurallarına uyulur ve Almanya ile Fransa'nın istisnai hareketlerinin önüne geçilebilirse, Avrupalı küçük müttefiklerde de yolsuzluk cazip bir tercih olmaktan çıkabilir (Ilveskero, 2019).

NATO'nun içerisinde ise müttefikler aralarındaki siyasi uyumu bozacak agresif ekonomik önlemler almaktan kaçınmalıdırlar. Bu tür önlemler ekonomik büyümeyi engellemekle kalmadığı gibi birlikteki karşılıklı güveni zayıflatır. Bu şartlar altında ABD sıvılaştırılmış doğal gazını almaya isteksiz hale gelen müttefikler, enerji kaynak çeşitlendirmesinden ve enerji güvenliğini artıracak bu tür girişimlerden uzak durmaya başlayabilirler.

Enerji ticareti, NATO'nun komşuluk ilişkilerinde güveni inşa etmesi, farklılıkların üstesinden gelmesi ve karşılıklı bağımlılığı geliştirmesi için bir fırsat olmalıdır. Müttefikler Ukrayna veya Beyaz Rusya'yı baypas eden boru hatlarını destekleyerek komşularının güvenliğini baltalamaktan ve son tahlilde onları enerji şantajına karşı savunmasız hale getirmekten kaçınmalıdır. Bunun yanı sıra NATO, enerji ticareti pazarını enerji transitinin yapıldığı ülkeleri istikrarlı hale getirmek ve bu ülkelerle iş birliği anlaşmaları imzalamak için bir fırsat olarak kullanmalıdır. Oluşabilecek riskler ise ortak gözetimle ya da Avrupa'nın Rusya- Ukrayna sınırındaki enerji arzının sorumluluğunu almasıyla ve Ukrayna'nın yerel yönetişim problemleriyle başa çıkmasına destek olmasıyla yönetilebilir.

Petrol ve doğal gaz ihracat eden ülkelerin ekonomilerini ve siyasi sistemlerini anlamak ileride yaşanabilecek stratejik sürprizlerden kaçınabilmek açısından çok önemlidir. Örneğin, Libya'nın önceki güçlü lideri Kaddafi, ülkesinin bütünlüğünü sağlamak için halkına karşılıksız yardım dağıtıyordu. Müttefikler bu yardımın önemini kavrayamadılar. Libya'daki gibi bir parçalanma -enerji ihracatından gelen gelirin önemli oranda düşmesi durumunda- Kuzey Afrika'daki ve Orta Doğu'daki diğer petrol ve gaz üreticisi ülkelerde de meydana gelebilir.

Sonuç olarak, NATO ve AB, yeni enerji teknolojilerinin petrol ithal eden ülkelere transferini desteklemelidir. Petrol ithalatına bağımlılık özellikle Afrika'da yüksek düzeydedir. Burada sadece Cezayir, Angola, Libya ve Nijerya enerji ihracatı yapan ülkelerdir. Enerji ithalatına bağımlı ülkelerin çoğu ancak petrolün yerine yerel başka bir şey koyması ve kaynaklarını yerel halkın refahı için kullanması durumunda kazanç sağlayacaktır.

Sonuç

Özetle, 2010 yılındaki Lizbon Zirvesi'nde yayımlanan 7. Stratejik Konsept'te enerji güvenliği ilk defa doğrudan yer almıştır. Enerji güvenliğinin doğrudan yer almasının temelinde sadece 11 Eylül saldırılarından sonra değişen güvenlik algısı değil 2006 ve 2009 Rusya ve Ukrayna arasındaki gaz krizlerinin Avrupalı müttefikleri etkilemesi ve enerji altyapılarına karşı yapılan terörist saldırılar ve korsanlık faaliyetleridir.

Görülüyor ki, NATO'nun SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaşın bitmesi sonucu zorunlu olarak girdiği dönüşümle enerji tedarikinin ve enerji güvenliğinin küresel çapta önem kazanmasının aynı döneme gelmesi sonucu, enerji güvenliği NATO'nun öncelikleri arasında yerini almıştır.70. yılını dolduran NATO'nun enerji güvenliğindeki rolüne bakıldığında, bu konuda başat role bürünmek istemediği anlaşılmaktadır.

NATO, Avrupa'nın enerji güvenliğine katkıda bulunurken iki konuda dikkat etmelidir. Birincisi, NATO, gerçekleştirdiği operasyonlarla üye olmayan ülkeleri rahatsız edebilir. İkincisi ise enerji güvenliği algısı ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bu farklılık, ülkenin enerji ithal etmesine, enerji arzını sağlamasına ya da enerji transitinin sağlandığı ülke olmasına göre değişmektedir.

Sonuç olarak NATO, sadece Sovyet Blokuna karşı kurulmuş bir güvenlik örgütü değildir. Transatlantik barışı ve demokratik değerleri sürdürülebilir yapmayı da hedefleyen bir ittifaktır. NATO'nun Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın bitmesinden sonra amacını yitirmemesi siber saldırılar, terörizm, geleneksel olmayan askeri saldırılar ve enerji güvenliği ve enerji arzına karşı tehditler gibi geleneksel olmayan güvenlik tehditlerini de kapsayacak şekilde güvenlik kavramına bakışını yeniden tanımlamasıyla olmuştur.

Bu bağlamda, NATO'nun AB'nin enerji güvenliğindeki rolü irdelendiğinde, NATO üyesi ülkelerin, teröristlerin enerji altyapılarına yaptıkları saldırılara karşı düzenledikleri ortak askeri operasyonlardan bahsedilebilir. Dolayısıyla NATO'nun AB'nin enerji güvenliğini sağlamadaki başlıca rolü hayati noktalarda bulunan enerji altyapısını

korumaktır. Yine korsanlık faaliyetlerine karşı petrol ve LNG taşıyan tankerlerin güvenliğini sağlamak da NATO'nun AB'nin enerji güvenliğindeki rollerinden biridir. Ayrıca, dünyadaki en büyük enerji üreticisi ülkeler genelde siyasi istikrarsızlığın hâkim olduğu ülkeler olduğundan NATO'nun, bu ülkelerdeki siyasal istikrarın sağlanmasına da katkıda bulunabilir. Son olarak, NATO müttefiki olan AB üye ülkelerinin çoğunluğunun petrol ve doğal gaz ithalatına bağımlı olduğu düşünüldüğünde, bu ülkelerin kaynak ve güzergâh çeşitlendirmelerine katkıda bulunmak da NATO'nun rollerinden biri olabilir.

KAYNAKLAR

Bahgat, G., (2011). *An Interdisciplinary Approach to Energy Security*, New York: John Wiley & Sons Ltd.

Bartuška, V., Lang, P., & Nosko, A. (2019) The Geopolitics of Energy Security in Europe. New Perspectives on Shared Security: NATO's Next 70 Years içinde ed. Valasek, T.) Erişim https://carnegieeurope.eu/2019/11/28/new-perspectives-on-shared-security-nato-s-next-70-years-pub-80411

BBC (2006). Erişim http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2006/01/060102_russia_gas.shtml

Biresselioğlu, M. E. (2012). NATO'nun Değişen Enerji Güvenliği Algısı: Türkiye'nin Olası Konumu, *Uluslararası İlişkiler, 9: 34*, ss. 227-252.

BP Statistical Review. (2019). *Russia's Energy Market in 2018*. BP.

Çelikpala, M., (2014). Enerji Güvenliği: NATO'nun Yeni Tehdit Algısı, *Uluslararası İlişkiler,* 10: 40. ss. 75-99.

Ekşi, M. (2010). NATO'nun Enerji Güvenliği Yaklaşımı: Stratejik Çözümlemeler Çerçevesinde Geleceğe Dair Seçenekler, Yönelimler ve İkilemler*, Stratejik Öngörü Stratejik Araştırmalar Dergisi, 15-16,* ss 32-48.

European Commission (2019). *2020 Climate & Energy Package*. Erişim: https://ec.europa.eu/clima/policies/strategies/2020_en.

European Green Deal: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta- political/files/political-guidelines-next-commission_en.pdf

Eurostat. (2018). *EU Imports of Energy Products*.

Goldman, M. I. (2010). *Petrostate: Putin, Power, and the New Russia*, Oxford: Oxford University Press.

Gressel, G. (2019). *Negative Energy: Berlin's Trumpian Turn on Nord Stream 2*., European Council on Foreign Relations. Erişim: https://www.ecfr.eu/article/commentary_negative_energy_berlins_trumpian_turn_on_nord_stream_2.

Grubliauskas, J. & Rühle, M. (2018). *Enerji Güvenliği: Müttefikler ve ortaklar için önemli bir endişe kaynağı*. NATO Review Articles.

Hutt, R. (2016). *Which Economies Are Most Reliant on Oil*?. World Economic Forum. Erişim https://www.weforum.org/agenda/2016/05/which-economies-are-most-reliant-on-oil/.

Ilveskero, O., (2019, 22 Ekim). Transatlantic cooperation is the key to European energy security. Erişim: https://atlantic-community.org/transatlantic-cooperation-is-the-key-to-european-energy-security/

İşeri, E. & Dilek, A. O. (2012). Yeni Enerji Jeopolitiğinde NATO'nun Enerji Güvenliğinde Tamamlayıcı Rolü ve Türkiye'nin Potansiyel Katkıları. *Gazi Akademik Bakış* 5: 10. Ss. 229-248.

Klare, M., (2008). *Rising Powers, Shrinking Planet: The New Geopolitics of Energy*, New York: Metropolitan Books, ss. 14-31.

Larsen, K. K. (2015). *Unfolding Green Defense: Linking Green Technologies and Strategies to Current Security Challenges in NATO and the NATO Member States*. Centre for Military Studies: University of Copenhagen.

Luft, G. & Corin, A. (2009). *Energy Security Challenges for the 21th Century*. California: Praeger. ss. 147, 156.

NY Times (2006). Erişim: https://www.nytimes.com/2006/02/24/international/middleeast/attack-on-saudi-oil-facility-thwarted.html

OPEC Revenues Fact Sheet (2019). Erişim https://www.eia.gov/beta/international/regions-topics.php?RegionTopicID=OPEC

Pekşen, D., (2016). NATO'nun Dönüşümünün Sınırları: Bir Uygulama Vakası Olarak Enerji Güvenliği. *Güvenlik Stratejileri* 8*: 16.* ss. 35- 69.

Reuters (2014). *EU Should Work on Becoming a Single Gas Buyer*. Erişim: https://af.reuters.com/article/commoditiesNews/idAFL6N0T71YO20141117.

The Strategist. (2019). *The Green Deal will make or break Europe.* Erişim: https://www.aspistrategist.org.au/the-green-deal-will-make-or-break-europe/

Toplensky, R. (2018). *Russia's Gazprom Dodges Fine in EU Antitrust Settlement*, Financial Times. Erişim: https://www.ft.com/content/02a15d08-5f3f-11e8-9334-2218e7146b04.

Bölüm 11

SÜLEYMAN DEMİREL DÖNEMİ (1965-1971) ORTAÖĞRETİM POLİTİKALARI VE UYGULAMALARININ TÜRK BASININDAKİ YANSIMALARI

Şengül BÜYÜKBOYACI[1]

1 Öğr. Gör. Dr. Şengül Büyükboyacı, Süleyman Demirel Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü PDR Anabilim Dalı.

1.GİRİŞ

Süleyman Demirel Dönemi'nde ortaöğretim politikalarının oluşturulmasında, ileriki yıllarda zorunlu eğitimin beş yıldan sekiz yıla çıkarılması gerekliliğinin ortaya çıkacağı öngörülerek, imkânlar elverdiği ölçüde ortaokullar köylere kadar yayılmaya çalışılmış, ilkokullar arasında nispeten bir eşitliğin sağlanmasının ardından sekiz yıllık zorunlu eğitime geçilmesi planlanmıştır. Fakat ilkokul çağındaki tüm nüfusa okuma-yazma öğrenme imkânı sağlanamadığı için, zorunlu eğitimi sekiz yıla çıkarma çalışmaları başarıya ulaşamamıştır. Ortaöğretim politikaları, seçim beyannameleri, parti ve hükûmet programlarında aşağıdaki gibi yer almıştır.

1966 ve 1969 yılı parti programında ilk, orta ve meslekî ve teknik eğitimle, üniversite ve yüksekokul seviyesindeki eğitim faaliyetlerinin, hem demokratik toplum hayatının gerekleri, hem de hızlı ekonomik kalkınma ihtiyaçlarının zorunlulukları ile ahenkli ve koordineli bir şekilde yürütüleceği ifade edilmiştir (Adalet Partisi, Program ve Tüzük, 1966:116; A.P Programı, 1969: 26). Parti programlarında eğitim, ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için önemli bir araç olarak görülmektedir.

1965 Seçim Beyannamesinde olduğu gibi, I. Süleyman Demirel Hükûmeti programında da ortaöğretimin ilköğretime paralel olarak yürütüleceği, manevi inanç ihtiyacını karşılayacak şekilde din eğitimine önem verileceği (AP Seçim Beyannamesi, 1965: 8,10; Neziroğlu ve Yılmaz, 1975: 2179,2181) 1969 Seçim Beyannamesine atıfla II. Süleyman Demirel Hükûmeti programında, ortaokulların en küçük kasabalara kadar götürüleceği ve eğitim sisteminin, bugünün ve geleceğin ihtiyaçlarına cevap verecek ve bütün kademeleri kapsayacak bir bütünlük içerisinde ele alınarak programlarının düzenleneceği (*AP Seçim Beyannamesi*, 1969: 51-52; Neziroğlu ve Yılmaz, 1975: 2601-2602) III. Süleyman Demirel Hükûmeti programında ise; eğitimin fırsat eşitliği içinde herkese açık ve yaygın bir hizmet hâline getirileceği, millî insan gücü potansiyelinin, kalkınma amaçlarına yöneltici bir nitelik ve seviyeye yükseltileceği ve II. Hükûmet Programında olduğu gibi eğitim programlarının bugünün ve yarının ihtiyaçları dikkate alınarak yeniden düzenleneceği belirtilmiştir (Neziroğlu-Yılmaz, 1975: 2941). I. Hükûmet programında ortaöğretimin ilköğretime paralel yürütüleceği, II. Hükûmet programında ortaokulların kasabalara kadar götürüleceği, III. Hükûmet programında ise eğitimin kalkınmadaki rolü vurgulanmıştır.

2.Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı; Süleyman Demirel Dönemi (1965–1971), Adalet Partisinin iktidarda olduğu süre boyunca ortaöğretim alanındaki hedeflerinin, planlarının neler olduğu, parti ve hükûmet programları, Birinci Beş Yıllık ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planları, VII. ve VIII. Millî Eğitim Şûra'larında alınan kararlar doğrultusunda izlediği ortaöğretim politikalarının Türk basınına nasıl yansıdığını belirlemek ve değerlendirmektir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, literatür taramasına, belge ve metin analizine dayalı nitel bir çalışma özelliği taşımaktadır. Süleyman Demirel Dönemi ortaöğretim politikaları incelenirken basının algısına yönelik arşiv araştırması, literatür taraması yoluyla her türlü yazılı kaynağın değerlendirilmesine çalışılmış, bu doğrultuda belirlenen ulusal düzeydeki gazetelere yönelik arşiv araştırması, konuyla ilgili kitap, dergi, tez ve makaleler de incelenerek araştırma bu şekilde desteklenmiştir. Bu döneme ilişkin karşıt görüşleri, farklı algılamaları da görmek ve değerlendirmek için iktidara yakınlığı ile bilinen milliyetçi/muhafazakâr ve liberal bir yayın politikası izleyen Tercüman gazetesi, sol/sosyalist ağırlıklı bir yayın politikası doğrultusunda, hükûmeti ve icraatlarını eleştiren Cumhuriyet gazetesi ve merkez/liberal ağırlıklı bir yayın politikası izleyen Hürriyet gazetesi incelenmiştir. Bu şekilde Süleyman Demirel Dönemi (1965–1971) ortaöğretim politikaları ve uygulamaları ile ilgili bilgiler genellikle bu gazetelerin taranması yoluyla elde edilmiştir. Taraması yapılan bu gazetelerde, bir haberin veriliş biçimi, belli haberlerin seçilip, diğerlerinin geri plana atılması ve köşe yazarlarının yaklaşımlarının analitik bir bakış açısıyla değerlendirilmesi yöntem olarak benimsenmiştir.

Aynı zamanda araştırmada durum çalışması deseni kullanılmıştır. Durum çalışmasında bir duruma ilişkin etmenler (ortam, bireyler, olaylar, süreçler, vb.) bütüncül bir yaklaşımla araştırılır ve ilgili durumu nasıl etkiledikleri ve ilgili durumdan nasıl etkilendikleri üzerine odaklanılır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Yazılı basın, haberleri daha ayrıntılı, derinliğine inerek sunması, belge niteliği taşıması ve istendiği zaman tekrar okunma, gözden geçirilme olanağı sağlaması nedeniyle seçilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu, Hürriyet, Cumhuriyet, Tercüman gazetelerindeki 1965-1971yılları arasında yer alan ortaöğretim ile ilgili haberler oluşturmaktadır.

Ayrıca diğer bir yöntem olarak da sözlü tarih çalışması kapsamında; konuya ilişkin farklı bakış açılarının ortaya konulması amacıyla, Süleyman Demirel Dönemi'nde bürokrasinin çeşitli kademelerinde bulunmuş, AP'de

milletvekilliği Bakanlık ve Meclis Başkanlığı yapmış olan şahsiyetlerle görüşmeler yapılmıştır. Bu şahsiyetler; 1969-1971 yılları arasında Millî Eğitim Bakanlığı yapmış olan Eskişehir milletvekili Prof. Dr. Orhan Oğuz, 1968 yılında Adalet Partisi Genel Başkan Yardımcılığına getirilen ve 1969-1970 yılları arasında Geçlik ve Spor Bakanlığı yapmış olan Aydın milletvekili rahmetli İsmet Sezgin ve 1965-1970 yılları arasında TBMM Başkanlığı yapmış olan İstanbul milletvekili Ferruh Bozbeyli'dir.

4.Ortaöğretimde Okullaşma

Süleyman Demirel Dönemi ortaöğretim politikalarında, ortaöğretimin ilköğretime paralel bir şekilde yürütülmesi, ortaöğretimde fırsat ve imkân eşitliğinin sağlanması ve özellikle köy ve kasabalarda ortaokulların sayısının çoğaltılması hedeflenmiştir.

Ortaöğretimin ilköğretim en küçük kasabalara kadar götürüleceği 1969 Adalet Partisi Seçim Beyannamesi ve II. Süleyman Demirel Hükûmeti programında, eğitimde fırsat ve imkân eşitliğinin sağlanacağı da III. Süleyman Demirel Hükûmeti programında (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi, 1969: 52; TBMM Tutanak Dergisi, B:4, O:2, 07.11.1969: 145; TBMM Tutanak Dergisi, B:49, O:1, 09.03.1970: 268) yer almıştır. Parti programlarında da eğitim, ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için önemli bir araç olarak görülmektedir. Ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için ise daha çok teknik alanlarda yetişmiş insan gücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Bu konu *Cumhuriyet* ve *Tercüman'*da yayınlanan makalelerde ele alınmıştır.

Cumhuriyet'te yayınlanan Cahit Talas'ın "*Eğitim Sistemimiz ve Kalkınma*" adlı makalesinde ortaöğretimin durumu şu sözlerle özetlenmektedir: "*(...) Bugünkü ortaöğretim, ekonominin ihtiyaçlarına göre ayarlanmamıştır. Liselerimiz hala, daha ziyade üniversitelerin sosyal bilimlerine öğrenci hazırlamaktadır. Fen ve teknik alanlarında ihtiyaçlar her yıl birikmektedir. Beş yıllık plan, 1967 yılında sona erdiği ve yenisi yürürlüğe girdiği zaman, her sahada, fakat özellikle mühendis, mimar, matematikçi, doktor, ortaöğretim hocası ve üniversite öğretim üyesi bakımından büyük bir açıkla karşı karşıya kalınacağı bilinmektedir....*" (Talas, 07.12.1965:. 2). Burada dikkat çekilen konu, ortaöğretimin daha çok üniversitelerin sosyal bilimler alanına öğrenci hazırlayan bir kurum hâline geldiği, fen ve teknik alanlara yeterince öğrenci yöneltilemediği ve bunun böyle devam etmesi hâlinde ise; üniversitelerde fen ve teknik alanlarda öğretim verecek yeterli sayıda öğretim elemanının bulunamayacağıdır.

Yaklaşık 10 ay kadar sonra Ahmet Kabaklı'nın *Tercüman*'da yayınlanan "*30 Bin Genç"* isimli makalesinde aynı konuya; "*(...) İsteyen gencin arzuladığı ve kabiliyetli olduğu alanda okuyup yetişebilmesi (...)*

Yeni öğrenci kitlelerinin 'marifet, teknik ve hüner' dallarına kaydırılması gerektiği vesaire (...) Bugünkü, geçen yılki, daha eski yıllardan kalma 100 binlerce gençlerin durumları karşısında birer ham hayal, birer fantezidir..." (Ahmet Kabaklı, 12.09.1966: 2) sözleriyle değinilmiştir. Her iki makalede de, ortaöğretimde ekonomik kalkınmada ihtiyaç duyulan teknik alanlara öğrenci yöneltilmediğine vurgu yapılmıştır.

1966 yılı Millî Eğitim Bakanlığı Karma Bütçe Komisyonunda söz alan Millî Eğitim Bakanı Orhan Dengiz ortaokullardaki gelişmelere yönelik bazı değerlendirmeler yapmıştır. Dengiz değerlendirmesinde; ilkokul mezunu olanlardan ortaokula devam etmek isteyen öğrenci sayısının her yıl giderek arttığını, artan öğrenci sayısına paralel olarak da ortaokul sayılarının bir programa bağlandığını ve yıllık yatırımların buna belirlendiğini belirtmiştir. Ayrıca 1968 yılı sonuna kadar bütün ilçe merkezlerine ortaokul ve bu ortaokulların yanına pansiyon yapma konusunda araştırma ve incelemede bulunduklarını vurgulamıştır. Köylerde ve şehirlerde lisesi bulunan yerlerde pansiyonlar yapmak suretiyle kasabalardan gelen ortaokul öğrencilerine lise tahsili yapma imkânının sağlanacağını, ayrıca parasız yatılılık kontenjanlarının artırılmasını bir plana bağladıklarını, ortaokul birinci sınıfa başlayan parasız yatılı öğrencilerin %80'inin köy çocuklarından seçildiğini de sözlerine eklemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, B: 41, O:4, 04.02.1966: 466). Dengiz, ortaokullara talebin gittikçe arttığını ve ortaokulların geliştirilmesi için gerekli çalışmaların yapıldığını açıklamıştır. Ortaokullara olan talebin giderek artmasının nedeni, ilköğretimde okullaşma oranının artmasına paralel olarak ortaöğretimden yararlanmak isteyenlerin sayısında artış meydana gelmesi, ülkede tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişin başlaması, buna paralel olarak köyden kentlere göçün artması ve ekonomik kalkınmanın gerektirdiği nitelikli insan gücünün ortaöğretim aracılığıyla yetiştirilebileceğinin anlaşılmasıdır denilebilir.

Güven Partisi Grubu adına söz alan Kayseri milletvekili Sami Turan ortaokullarla ilgili şu tespitlerde bulunmuştur: "*Ortaöğretim de ilköğretim kadar ve ondan da daha acıklı bir durumdadır. Programda olan okullar, yolsuzluk sebebiyle yapılamamaktadır. Ortaokullarda, fen dersi konusunda yeterince öğretmen bulunamamaktadır. Bu sebeple özellikle Doğu bölgesindeki öğrencilere verilen diplomalarda fizik, matematik gibi fen derslerini okumadılar kaydı yer almaktadır. Artık bir okul, bir müdür ve bir mühür şeklindeki sistemden vazgeçmeliyiz.*" Turan'ın, açıklamalarından yolsuzluk nedeniyle bazı okulların yapılamadığı ve özellikle fen derslerini verecek yeterli sayıda öğretmen bulunamadığı anlaşılmaktadır. CHP grubu adına söz alan Denizli milletvekili Hüseyin Atmaca da; ortaöğretimde öğretmen ihtiyacının, okullaşma oranı ile paralel olarak götürülmediğini, liselerde okullaşma oranının, %28 olduğu

halde öğretmen artışının %16,7'de kaldığını belirtmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, B:28, O:1, 05.02.1968: 552, 546). Atmaca'nın ve Turan'ın açıklamalarından anlaşılacağı gibi, ortaöğretimde okul sayısında artış olmakla birlikte, öğretmen sayısında yeterli artış olmamıştır.

Komisyonda söz alan Millî Eğitim Bakanı İlhami Ertem eleştirilere cevap niteliği taşıyan konuşmasında; her yıl ilkokul mezunlarından ortalama %43'ünün ortaöğretime devam ettiğini, İBYKP'de öngörülen geçiş oranının ise %39 olduğunu, bu durumun ülkede ortaöğretime karşı talebin hızla arttığının bir göstergesi olduğu gibi, ortaöğretim kademesinde büyük bir zorlamayla karşılaşmalarına neden olduğunu açıklamıştır (*TBMM Tutanak Dergisi*, B:28, O:2, 05.02.1968: 592). Ertem, planlananın üstünde ortaöğretime talebin artmasının bazı zorlukların ortaya çıkmasına da neden olduğunu ifade etmiş, fakat öğretmen ihtiyacına değinmemiştir.

1969 Millî Eğitim Bütçesi görüşmeleri sırasında köy çocuklarının ortaöğretim yapabilme imkânları üzerine Hükûmeti eleştiren CHP'den Denizli milletvekili Hüseyin Atmaca, Anayasa'nın 50. maddesinin eğitimde fırsat ve imkân eşitliğini öngördüğünü vurgulayarak, Türk çocuklarının okuma imkânlarının ailesinin maddi varlığı ölçüsünde sağlanabildiğini, maddi imkânları fazla olan diğer bir deyimle, zengin aile çocuklarının, kolaylıkla en yüksek eğitim kademelerine kadar çıkabildiğini, zeki, yetenekli ve çalışkan köylü ve fakir aile çocuklarının ortaöğretimlerini dahi yapma imkânlarına kavuşamadıklarını belirtmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, B:29, O:2, 01.02.1969: 56). Millî Eğitim Bakanı İlhami Ertem ise CHP milletvekili Atmaca'nın aksine ortaöğretimde çok önemli gelişmeler olduğunu vurgulamıştır. Ertem; ortaokulları nitelik ve nicelik olarak geliştirdiklerini, ortaokulsuz ilçe bırakmadıkları gibi ortaokulları köye kadar götürdüklerini, hatta yatılı bölge okullarında kalkınma planında öngörüldüğü şekilde ortaokul açtıklarını, orta öğretimdeki parasız öğrenci miktarının % 80'ninin de köy çocuklarına ayrıldığını ifade etmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, B:29, O:3, 01.02.1969: 106). Ortaöğretimdeki parasız öğrenci miktarının %80'ninin köy çocuklarına ayrılması, Süleyman Demirel iktidarı döneminde ortaöğretimi kasaba ve köylere kadar yayma ve fakir köy çocuklarının ortaöğretimden daha fazla yararlanmasını sağlama bakımından atılmış önemli adımlardan birisi olarak kabul edilebilir.

Süleyman Demirel Dönemi'nde yapılan İBYKP'de, ortaokullarda yatılılık imkânlarının genişletilerek köylerde ilköğretimini tamamlamış fakat eğitimine devam edemeyen istekli öğrencilere okuma imkânı sağlanacağının önemi vurgulanmıştır. İBYKP'de belirtilen ortaokullarda yatılılık imkânlarının geliştirilmesi ve ortaokula devam etmek isteyen öğrencilerin okuma imkânına kavuşturulması konusu 1969 Seçim Beyannamesi ve II. Süleyman Demirel Hükûmeti programında yer

alan, köy ve kasabalarda ortaokulların sayısının çoğaltılacağı ve parasız yatılı imkânlarının artırılacağı yönündeki politikalarıyla paralellik arz etmektedir. Bu da kalkınma planlarında öngörülen hedeflerin hükûmet tarafından da gerçekleştirilmeye çalışıldığının bir göstergesi olarak nitelendirilebilir.

Ortaöğretim (birinci devre) ortaokulların BBYKP ve İBYKP'de hedeflenen okullaşma oranı ve hedeflere ulaşma durumu Tablo 2'de gösterilmiştir

Tablo 2: *Ortaöğretim Birinci Devrede Toplam Öğrenci Sayıları ve BBYKP ve İBYKP Hedefleri ile Karşılaştırılması (1965- 1971)*

Yıllar	Planda Öngörülen Toplam Öğrenci	Gerçekleşen Toplam Öğrenci	Fark	Gerçekleşme Oranı (%)
1965-1966	427000	487634	+60634	114
1966-1967	455000	566655	+111655	125
1967-1968	480000	642098	+162098	134
1968-1969	730100	713293	-16807	98
1969-1970	891200	776250	-111250	87
1970-1971	1109900	890241	-219659	80

Kaynak: *MEB, Cumhuriyetin 50. Yılında Rakam ve Grafiklerle Millî Eğitimimiz*, *Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973, s.88.*

Bu tabloda, toplam öğrenci sayılarında resmî özel okullar ve ortaöğretim birinci devre bütün okullar alınmıştır (Öğretmen okulu I. Devre, İmam-Hatip I. Devre gibi). Ortaöğretimde I. Devrede öğrenci sayıları BBYKP döneminde daima plan hedeflerini aşmış, İBYKP'de ise plan hedeflerine ulaşılamamıştır. Yine de 6 yılın ortalama yüzdesi % 106.3 ile bir başarı göstergesidir.

İBYKP'de, ortaöğretimin ikinci kademesini teşkil eden okullar şu şekilde sıralanmıştır. Liseler (genel), lise seviyeli meslek okulları, lise seviyeli teknik okullar ve ortaöğretim üstü meslekî ve teknik okullar. Liseler, üniversite ve yüksekokullara öğrenci hazırlayan öğretim kademesi olarak belirtilmiş ve 1968-1972 döneminde verilen eğitimin niteliğini artırmak amacıyla, eğitim araçlarından yararlanma imkânları, öğretmen sayısı ve öğretmenlerin hizmet içi eğitimi artırılarak, sınıflarda öğrenci yoğunluğunun azaltılması amaçlanmıştır (DPT, 1967: 166).

İBYKP'de ortaöğretimde öngörülen hedefler Meclis'te gündeme gelmiştir. 1970 yılı Millî Eğitim Bütçesi görüşmelerinde CHP adına söz alan Sivas milletvekili Hüseyin Öztürk ortaöğretimde plân hedeflerinin üzerine çıkacak şekilde bir öğrenci yığılması görüldüğünü, plana rağmen bir plansızlık örneği verildiğini, ilkokulu bitiren öğrencilerin bu nedenle

% 73'ünün genel ortaöğretim okullarında toplandığını, oysa kalkınması gereken bir toplumda ilkokuldan sonra öğrencilerin % 70'inin daha çok mesleki ve teknik okullara kaydırılması gerektiğini belirtmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, B:36, O:1, 02.02.1970: 11-12). Ortaöğretimde öğrenci sayısı hızla artmaktadır, fakat kalkınma hamlesinde mesleki ve teknik eğitim mezunlarına daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle genel ortaöğretimde meydana gelen yığılmaların ancak öğrencilerin mesleki ve teknik eğitime yönlendirilmesiyle ortadan kalkacağının düşünüldüğü söylenebilir.

Güven Partisi adına konuşan Kayseri milletvekili Sami Turan ise; 1964'te 721 olan ortaokul sayısının 1969'da 1.312'ye, öğrenci sayısının ise 370 binden 743 bine, 1964'te 164 olan lise sayısının 1969'da 291'e, öğrenci sayısının ise 92 binden 176 bine yükseldiğini, bununda Millî Eğitim Bakanlığının her yıl yükünün hızlı ve büyük bir ağırlıkla arttığının göstergesi olduğunu, bu nedenle ortaöğretime daha fazla bütçe ayrılmasının gerekli olduğunu ifade etmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, B:36, O:1, 02.02.1970: 18). Ortaokul sayısının giderek arttığını belirten Turan, ortaöğretime ayrılan bütçenin de artırılması gerektiğine dikkat çekmeye çalışmıştır. Millî Eğitim Bakanı Eskişehir milletvekili Orhan Oğuz ise ortaöğretim ile ilgili eleştirilere; hem ortaöğretimin birinci kademesinde ve hem de ikinci kademesinde esaslı değişiklikler yapılacağını, bunu gerçekleştirmek içinde komiteler kurarak hazırlık çalışmalarına başladıklarını, ayrıca, ortaöğretimde bir artışın olduğunu ve bunu memnuniyetle karşıladıklarını ve ortaöğretimde genel öğrenci sayısının 1960'da 67.297 iken 1968-1969 da 176.000'e çıktığını belirterek cevap vermiştir (TBMM Tutanak Dergisi, B:36, O:3, 02.02.1970: 81). Ortaöğretimde öğrenci sayısının artmasını ortaöğretimin tüm ülkeye yayılmaya ve eğitim seviyesinin yükselmeye başladığının bir göstergesi olarak nitelendirdiğimizde Bakan Oğuz'un da belirttiği gibi memnuniyet duyulacak bir gelişmedir.

1970 bütçe görüşmelerinde Bakan Oğuz'un ortaöğretimde köklü değişikliklere gidileceği yönündeki açıklamasından 6 ay kadar sonra, yapılması düşünülen değişiklikler basına verdiği beyanatında da gündeme gelmiştir. *Cumhuriyet*'in "*Ortaöğretim Sistemi Yeniden Düzenleniyor*" başlıklı haberinde; "*Millî Eğitim Bakanı Orhan Oğuz açıklamasında, ortaöğretim sisteminde değişiklik yapmak suretiyle ortaöğretim kurumlarının üniversite kapılarına sadece öğrenci yığan bir merdiven olmaktan çıkartılacağını, ekonomik kalkınmamızı ve sosyal gelişmeyi destekleyecek hale sokulacağını, bunun için yapılan çalışmaların sonuçlanmak üzere olduğunu belirtmiştir…*" (Cumhuriyet, 17.07.1970: 1) ifadelerine yer verilmiştir. Bakan Oğuz'un konuşmalarından ortaöğretim kurumlarının, üniversite kapılarına yığılma meydana getiren kurumlar

olmaktan çıkarılması ve daha verimli hâle getirilmesinin amaçlandığı anlaşılmaktadır.

Cumhuriyet'in "*Liseler Üniversiteye öğrenci yığıyor*" başlıklı haberine göre; "*Millî Eğitim Bakanlığının 8. Millî Eğitim Şûrasına sunacağı rapora göre, 1935-1968 yılları arasında liseye yeni kaydolan öğrenci sayısı 10.680'den 75.995'e yükselmiştir. Bu artışın sonucu olarak liselere kaydolan öğrencilerin ortaöğretime kaydolan bütün öğrencilere oranı yüzde 43'ten yüzde 62'ye yükselmiştir. Hâlbuki aynı yıllar arasında sanat enstitülerine kayıt sayısının 4.597'den 15.806'ya yükselmesine rağmen, toplam öğrenci sayısına oranı yüzde 18'den yüzde 13'e düşmüştür*" (Cumhuriyet, 08.08.1970: 1). Haberden anlaşılacağı gibi, ilkokul sonrası genel ortaöğretime talep artarken mesleki ve teknik öğretime olan talepte düşme görülmektedir.

Ortaöğretime artan talebi okullaşma oranlarında gerçekleşen artışlarda görebiliriz. 1964-1965 öğretim yılında ortaokullarda okullaşma oranı yüzde 19,5 iken, bu oran 1965-1966 öğretim yılında yüzde 22,5'e, 1970-1971 öğretim yılında ise yüzde 34,4 çıkmıştır.1964-1965 öğretim yılında liselerde okullaşma oranı yüzde 9,3 iken, bu oran 1965-1966 öğretim yılında yüzde 11'e, 1970-1971 öğretim yılında ise yüzde 17'ye yükselmiştir (MEB, 1973: 86,126). 1964-1965 yılında ortaokul sayısı 762 iken, bu sayı 1970-1971 yılında 1.714'e yükselmiştir. 1965 yılında lise sayısı 164 iken, bu sayı 1970-1971 yılında 422' ye yükselmiştir (AP, 1971: 58).

Süleyman Demirel ortaöğretimde okullaşma ile ilgili görüşlerini; "İlkokuldan sonraki en önemli hamlemiz ortaokulda okuyan öğrencilerin sayısının artırmak olmuştur. *Ortaokul okumak bizim jenerasyonumuz için büyük bir iltizamdı. Yani, bir ilde bir ortaokul vardı; köyden kente gidip, okumak bir mesele idi. İktidar olduğumuz yıl 762 ortaokul vardı; biz bu sayıyı 1971'de 1.714'e çıkardık. Türkiye'de ilçe seviyesinde ortaokul vardı. Ama ilçe seviyesinde liseler yoktu. 1965 yılında lise sayısı 164 idi, biz 258 yeni lise yaparak bu sayıyı 1971 yılında 422'ye çıkardık"* (Kasalak, 2004: 260) sözleriyle ifade etmiştir. Süleyman Demirel'in açıklamaları, ortaöğretimde okumanın bir imtiyaz olmaktan çıkarılıp, ilköğretim gibi büyük kitlelerin yararlanabildiği bir noktaya getirildiğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Muhalefetin eleştirileri ve gazetelerde çıkan haberler genel ortaöğretimde öğrenci sayısının arttığı, okul sayısının artmasına karşılık öğretmen sayısının yeterli olmadığı, ortaöğretimdeki öğrencilerinin daha çok mesleki ve teknik eğitime kaydırılması gerektiği yönündedir. Politik görüşü farklı olan her iki gazetede de ortaöğretim çağındaki öğrencilerin

daha çok ekonominin ihtiyacı olan teknik alanlara kaydırılması gereği ortaya konulmuştur.

Süleyman Demirel Dönemi'nde, ortaokullar imkânlar nispetinde kasabalara ve köylere kadar yayılmaya çalışılmıştır. Ortaöğretimde okullaşmanın ve öğretimin niteliğinin artırılmaya, hükûmet programlarında, kalkınma planlarında ve millî eğitim şûralarında alınan kararların uygulanmaya çalışıldığını, burs ve yatılılık imkânlarından özellikle köy çocuklarının daha fazla yaralanması için gereken çabanın sarf edildiğini ve gerekli tedbirlerin alınmaya çalışıldığını, ortaöğretimi kitlelere yayma çabasının olduğunu söylemek mümkündür.

5. Ortaöğretimde Program

Süleyman Demirel Dönemi ortaöğretim politikalarında, gençlerin daha nitelikli bir eğitim almaları, ilgi ve yeteneklerine uygun bir şekilde yetiştirilmeleri ve Türkiye'nin dünyadaki gelişme ve değişmelere ayak uydurabilmesi bakımından eğitim programlarının düzenlenmesi gerekliliği önemli görülmüştür.

1969 Adalet Partisi Seçim Beyannamesi, II. ve III. Süleyman Demirel Hükûmeti programında, eğitim programlarının günün ihtiyaçlarına uygun bir şekilde düzenleneceği (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi, 1969: 52; TBMM Tutanak Dergisi, B:4, O:2, 07.11.1969: 145; TBMM Tutanak Dergisi, B:49, O:1, 09.03.1970: 268) yer almıştır. Hükûmet ve parti programlarında yer alan ortaöğretim programları, karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri, Millî Eğitim Şûralarında da ele alınmıştır. VII. Şûra gündeminin 2. maddesi ortaöğretimdir. VII. Şûra ortaokulları; ortaöğretimin ilk basamağı olarak görmüş, öğrencilerin ilgi ve yeteneklerinin ortaya çıkarılarak geliştirilmesini, hayata atılmak isteyen gençlerin çalışacakları işlerde başarılı olmasını sağlayacak bir kurum olarak tanımlamıştır. Ortaöğretimin birinci basamağını oluşturan ortaokulların müfredat programları yenilenmiştir (MEB, 1962: 2). Programda yapılan düzenlemelerden biri ortaöğretimde olgunluk imtihanının konulması kararının alınmasıdır.

Bu dönemde, liseler dışındaki bütün orta dereceli okulları bitirenlere ayrıca bir "olgunluk imtihanı" yapılacağı, bu imtihanı başarı ile geçenlerin normal lise mezunları gibi üniversitelere ve yüksekokullara girme hakkı kazanacakları belirtilmiştir. Böylece, Sanat Enstitüleri, Teknik Okullar, Ticaret Liseleri ve İmam-Hatip Okulları gibi meslek okullarına giden öğrencilerin, üniversite ve yüksekokullara gitmelerinin önünün açılacağı ifade edilmiştir. Olgunluk imtihanı basında da yer almıştır.

Ali Rıza Alp'in *Tercüman*'da yayınlanan "*Bütçe Komisyonunda ilköğretim meseleleri*" isimli makalesinde Millî Eğitim Bakanı Orhan

Dengiz'in, ortaöğretim öğrencilerinin olgunluk imtihanına girerek üniversiteye devam edebilmeleri için çalışmalar yapıldığı ve 1966 yılında uygulamaya geçileceğine dair açıklamasına yer verilmiştir (Alp, 08.01.1966: 2).

Hasan Yeğen *Cumhuriyet*'te yayınlanan "*Gençlik ve Üniversite Sorunu*" isimli makalesinde olgunlaşma imtihanının tekrar yapılması gerektiğini şu ifadelerle dile getirmiştir: "*(...) Her isteyen yere, hazırlıksız, ortaokul, lise açılması okul enflasyonu yarattı. (...) Devlet ortaokul ve lise sınavları yeniden konmalı. (...) Bu tutum yetişmemiş öğrencilerin üniversite kapılarını zorlamalarının önüne geçer, yurdun da yararına olur kanısındayız.*" (Yeğen, 18.01.1966: 2).

Tercüman'ın "*Dengiz: 10 Yılda 10 Yeni Üniversiteyi Açacağız*" başlıklı haberinde ise olgunluk imtihanlarının tekrar konulduğu ve böylelikle açıkta lise mezununun kalmayacağı belirtilmiştir (Tercüman, 11.09.1966: 1). Farklı politik görüşlere sahip olmalarına rağmen *Cumhuriyet* ve *Tercüman*'da olgunluk imtihanının tekrar konulması üniversite kapılarında yığılmanın önlenmesi bakımından olumlu bir karar olarak nitelendirilmektedir.

Ortaöğretimde olgunluk imtihanının tekrar konulması kararının alınması dışında, ortaokullarda 1949'dan beri uygulanan program değiştirilmiş: "*tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi dersleri* "*Sosyal Bilgiler*" *adı altında, fizik, kimya ve tabiat bilgisi dersleri ise* "*Fen Bilgisi*" *adı altında toplanmıştır. Ayrıca 1927 yılında programdan çıkarılan din dersi, liselerde tekrar seçmeli ders olarak programda yerini almıştır*" (Cicioğlu, 1985: 187). Süleyman Demirel I. Hükûmet Programını açıklarken din eğitimine değinerek "*Anayasamızın laiklik prensibini; vatandaşın dinî ihtiyaçlarını baskı altında tutan, din ve ibadet hürriyetini, din eğitimini kısıtlayan bir çerçeve içerisinde mütalaa etmek mümkün değildir. Bütün medeni memleketlerde olduğu gibi, iktisadi ve kültürel alanda süratle mesafe alan memleketimizde de, manevi inanç ihtiyacını karşılayacak şekilde din eğitimine önem vereceğiz*" (Neziroğlu ve Yılmaz, 1975: 2181) sözleriyle laiklik prensibini vatandaşların din eğitimini kısıtlayan bir çerçevede görmediklerini ve manevi inanç ihtiyacını karşılamak amacıyla din eğitimine önem verileceğini vurgulamıştır. I. Hükûmet programında yer alan din eğitimine verilen önem lise 1. ve 2. sınıflara din dersi konulmasıyla somutlaştırılmıştır.

İlhami Ertem'in Millî Eğitim Bakanlığı döneminde Talim ve Terbiye Dairesi Başkanlığı'nın 21.09.1967 yılında aldığı bir kararla 1967-1968 öğretim yılı başından itibaren liselerin ve lise derecesindeki bütün meslek okullarının 1.ve 2. sınıflarında Anayasa'nın "lâiklik" prensibine uymak ve "isteğe bağlı" olmak şartıyla, normal ders saatleri dışında haftada birer

saat olmak üzere din bilgisi dersi okutulmasına karar verilmiştir. İsteğe bağlı olan din bilgisi dersine devam eden öğrenciler için, bu dersin sınıf geçmede etkili olacağı bir genelge ile valiliklere bildirilmiştir. Dersin İlahiyat Fakültesi ve Yüksek İslâm Enstitüsü mezunlarınca, şayet bunlar bulunamazsa yakın branştaki öğretmenlerce verileceği de genelgede belirtilmiştir (MEB TD, 16 Ekim 1967: 374).

Hürriyet'in "*Lise Öğrenimi Dört Yılda Bitirilecek*" başlıklı haberinde liselere din dersi konulması; "*Millî Eğitim Bakanı bu ders yılından itibaren ihtiyari olarak din derslerinin konulduğunu açıklamıştır. Bakanın verdiği bilgiye göre, lise bir ve ikinci sınıflarda, velilerin isteği üzerine din dersleri okutulacaktır*" (Hürriyet, 23.09.1967: 7) ifadeleriyle yer almıştır.

Tercüman'da yayınlanan "*Ortaokullarda Bitirme İmtihanı Kalktı*" başlıklı haberde; *"Bakan bütün lise ve lise seviyesindeki meslek okullarının bir ve ikinci sınıflarına bu yıldan itibaren din derslerinin konacağını açıklamıştır. Bakan, mecburi olmayacağını ancak ders almaya başlayanlar için "mecburi" şartının konacağını ifade etmiş, reşit olmayanlar ana-baba veya velilerinin, reşit olanlara ise kendi müsaadeleriyle din dersi verilebilecektir demiştir*" (Tercüman, 23.09.1967: 7) denilerek Millî Eğitim Bakanı İlhami Ertem'in açıklamalarına yer verilmiştir.

Tercüman ve Hürriyet'in haberinden yaklaşık iki ay 7 gün sonra *Cumhuriyet*'in "*Sınıf geçme ve sınav yönetmeliği yine değişti*" başlıklı haberinde; "*Liselerin birinci ve ikinci sınıflarına din dersi konulmuş ve Millî Eğitim Bakanlığınca liselere bu konuda talimat verilmiştir. Lise birinci ve ikinci sınıflarda öğrenime devam eden öğrencilerin velileri, istedikleri takdirde velisi bulundukları öğrencilerin din dersine devam etmeleri için izin verebileceklerdir*" (Cumhuriyet, 09.11.1967: 7) ifadeleriyle liselere din dersi konulduğu ve isteğe bağlı olduğu belirtilmiştir. Sol/sosyalist ağırlıklı bir politik görüşe sahip olan gazetenin haberi diğer gazetelerden daha sonra vermesi liselere din dersinin konulmasına sıcak bakmadığı şeklinde yorumlanabilir. Her üç gazetede de liselere din dersi konulması konusunun herhangi bir yoruma yer verilmeden yalın bir üslupla yer aldığı görülmektedir.

Süleyman Demirel Dönemi ortaöğretim politikalarında din eğitimi öne çıkan önemli bir konudur. Çünkü din eğitimi gençlerde millî şuurun yerleşmesi ve millî ve manevi değerlerin kazandırılması açısından oldukça önemli görülmüştür. Din eğitimine oldukça önem veren AP, eğitim politikalarında da din eğitiminden sıkça bahsetmektedir.

10.09.1968'de İzmir Yüksek İslam Enstitüsünün açılışında konuşan Süleyman Demirel; "*inanmayanlardan müteşekkil bir millet ayakta duramaz. Bir memlekette manevi değerler manzumesi mevcut değil ise haram ve helal duygusu ortadan kalkmış ise her ne yaparsanız yapın,*

kendi menfaatinize uyduğu nispette doğru, uymadığı nispette eğri bir düşünce tarzı o memlekette yerleşirse, ne nizamı korumaya, ne huzuru sağlamaya, ne de memleketin karşılaşabileceği tehlikeler karşısında bir birliği, beraberliği muhafaza etmeye imkân yoktur. Temelinde ahlak temelinde manevi değerler manzumesi mevcut olamayan memleketlerin büyük sıkıntılara düştüğünü tarih göstermiştir" (Demirel, 1987: 78-79) sözleriyle manevi değerlere sahip olmayan bir milletin ayakta duramayacağını, birlik ve beraberliğin sağlanamayacağını vurgulamıştır.

TBMM Başkanlığı yapan Ferruh Bozbeyli ile yaptığım görüşmede kendisine, bu dönemde din eğitimi konusunda başarılı olup olmadıkları sorusunu yönelttiğimde Bozbeyli cevaben "*Aileler bunları veremiyorlar diye din dersleri konuluyordu. Dini bilgi almak isteyen insana doğru bilgi vermek faydalı olan, onu yanıltmayan, onu tereddüde düşürmeyen doğru yola sevk eden doğru dinî bilgi vermek önemli, hem de ben din bilgisi almak istemeyen insanı da zorlamamak gerekir. Başarılı olduk mu olmadık mı meselesine gelince din eğitimi konusunda tartışma var Türkiye'de. Bir kısmı diyor ki çocuğuna din eğitimini vermek isteyen talep etsin, bir kısmı diyor ki istemeyen talep etmesin. Bunda başarılı olundu mu? Mesafe alındı denilebilir. Bana Kuran- Kerim de Müslümanlık bir kelimeyle nedir diye sorsalar adalet derim. Biz adalet duygusuyla bencilliği karıştırıyoruz. Adalet bizim istediğimiz şeymiş gibi düşünüyoruz bazen örnekleri çok bunun. Bu yolda gelişmeler var ama yeterli değil, miktar bakımından değil muhtevayı kastediyorum*" (Meclis Başkanı Ferruh Bozbeyli ile Yaptığım Görüşme, Ankara, 09.06.2013) sözleriyle din eğitiminin içeriği konusunda yeteri kadar mesafe alınamadığını ifade etmiştir.

Gençlik ve Spor Bakanlığı yapmış olan İsmet Sezgin ile yaptığım görüşmede ise Sezgin din eğitimi konusunda; "*Din yükselen bir değerdir, bugün de yükselen bir değerdir. Milliyetçilikte yükselen bir değer, din de yükselen bir değerdir*" (Gençlik ve Spor Bakanı İsmet Sezgin ile Yaptığım Görüşme, Ankara, 11.06.2013) ifadeleriyle dinin yükselen bir değer olduğunu vurgulamıştır.

İnsan sadece maddi bir varlık değil, aynı zamanda manevi yönü olan bir varlıktır. Bu nedenle, liselere de din dersinin konulması, bireylerin ilkokul ve ortaokullarda edindikleri bilgilere dayanarak İslam Dini'nin esaslarını ve maddenin üzerinde manevi bir âlemin de var olduğunu anlamaları ve manevi değerlere sahip olarak yetişmeleri bakımından oldukça önemlidir.

Süleyman Demirel Dönemi'nde yapılan İBYKP'de ise birinci devre ortaöğretim bünyesindeki ortaokulların ders programlarının, öğrencilerin ileride seçeceği meslek ve devam edeceği üst okulu seçmesine yardımcı olacak deney ve gözlem yöntemlerine dayandırılarak geliştirileceği

belirtilmiştir (DPT, 1967: 164). Yine bu dönemde 1970 Eylül'ünde toplanan VIII. Millî Eğitim Şûrası'nda alınan kararlar, İBYKP'de alınan kararlarla paralellik göstermektedir.

VIII. Millî Eğitim Şûrası "*Ortaöğretim Sisteminin Kuruluşu ve Yükseköğretime Geçişin Yeniden Düzenlenmesi*" konusundaki esasların kabul edilmesi ile başlamıştır. Şûra'nın açılış konuşmasını yapan Başbakan Süleyman Demirel şu konulara değinmiştir; "*(...) Millî Eğitim sistemimizin tümünü gözden geçirip ve toplumumuzun gelişen durumuna ve bu durumun icap ettirdiği ihtiyaçlara göre Millî Eğitim sistemimizde tabandan tepeye, tepeden tabana kadar bir ıslahat yapmak gerekmektedir. (...) VIII. Millî Eğitim şûrası öyle bir zamanda toplanmıştır ki, millî hayatımızın her bölümünde ıslahat zaruri hale gelmiştir. Bir ıslahat projesi elimizde mevcut mudur? Meselenin yalnız Millî eğitim Şûrası tarafından değil, Türkiye'deki bütün mütefekkirler, bütün düşünürler tarafından mülahaza edilmesi ve bu meseleye katkıda bulunması gerekmektedir. (...) Eğitim sistemimiz millî şuuru, moral değerleri, manevi değerleri, kıymet ölçülerini, bir milleti millet yapan ölçüleri, mutlaka manada çocuklarımıza, vatandaşlarımıza vermelidir. Millî şuurun zaafa uğramasını hiçbir şeyle telafi edemeyiz*" (Özalp-Ataünal, 1977: 406,409). Süleyman Demirel'in eğitim sisteminde ıslahatın zorunluluğuna değindikten sonra millî eğitim sisteminin temel görüşlerinden olan millî şuurun eğitim aracılığıyla gençlere ve bütün vatandaşlara kazandırılması gereği üzerinde durduğu görülmektedir.

Demirel'den sonra bir konuşma yapan Millî Eğitim Bakanı Orhan Oğuz ise; VIII. Millî Eğitim Şûrası'nda ortaöğretim sisteminin kuruluşu ile yükseköğretime geçişin yeniden düzenlenmesi konusunu ele almamız bir tesadüf değildir. Ortaöğretim programı, toplumun ve ekonominin ihtiyaçlarına uygun, amaçlarına yönelmiş, öğrenicilere bilgi yükleme yerine öğrenme, inceleme yollarını gösteren, bilimsel düşünme ve araştırma yeteneğini kazandıran bir esasa göre düzenlenecektir. Bu reform ile öğrenciler, ilgi ve yetenekleri yönünde hem hayata, hem yükseköğrenime hazırlayan programları takip edebileceklerdir (MEB, 1970: 1) ifadelerini kullanmıştır. Şûra'nın çalışmalarına başlaması basında da yer almıştır. *Cumhuriyet* ve *Tercüman* haberlerinde VIII. Millî Eğitim Şûrası'nın çalışmalarına başladığına ve Başbakan Demirel'in Şûra'yı açış konuşmasına yer vermişlerdir.

Cumhuriyet'in "*Demirel: Eğitim, herkese açık olmalıdır*" başlığıyla verdiği habere göre; "*8. Millî Eğitim Şûrası dün Başbakan Demirel'in yaptığı bir konuşmayla çalışmalarına başlamıştır. Ortaöğretim sisteminde yapılması düşünülen değişikliklerin ele alınacağı bu Şûra'nın açılış konuşmasında Demirel "Bugünkü eğitim sisteminde baştan aşağı yenileştirme yapmaya, müfredat programlarını değiştirmeye mecburiyet*

vardır. Memleketin eğitimi bütün vatandaşlara açık olmalıdır" *demiştir.*" (Cumhuriyet, 29.09.1970: 1).

Tercüman'ın "*Demirel: Eğitim sistemimiz millî şuuru çocuklarımıza vermeli*" başlıklı haberinde; "*Sekizinci Millî Eğitim Şûrası dün çalışmalarına başlamıştır. Şûrayı açış konuşmasında Başbakan Demirel, eğitimde* "*memleketçi ve medeniyetçi*" *bir görüşün savunulduğunu belirterek* "*Millî şuurumuzun zaafa uğramasını hiçbir şeyle telafi edemeyiz*" *ifadesini kullanmıştır. Başbakan Demirel özetle şöyle konuşmuştur: Eğitim sistemimizde toplumun değişen durumuna ve bu durumun icap ettirdiği ihtiyaçlara göre tepeden tabana bir ıslahat yapmak gereklidir. Islahat gelişen topluluklar için ihtiyaçtır. Sekizinci Eğitim Şûrası öyle bir zamanda toplanmaktadır ki, eğitimin her alanında ıslahat zaruri hale gelmiştir*" (Tercüman, 29.09.1970: 1,7) denilerek *Cumhuriyet*'in haberinden farklı olarak Demirel'in eğitimde millî şuurun yerleştirilmesine ilişkin sözleri ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır.

Söz konusu şûrada alınan kararlar ile Türk eğitim sisteminin yapısı değiştirilmiştir. Buna göre, öğretim dereceleri, ilköğretim ortaöğretim ve yükseköğretim olmak üzere üçe ayrılmıştır. Şûra'da ortaöğretimin görevleri ise; öğrencilerin bireysel ve toplumsal gelişimlerine katkıda bulunacak bir genel kültür ve vatandaşlık eğitimi kazandırarak, ilgi ve yeteneklerine göre mesleğe veya yükseköğretime hazırlamak olarak belirlenmiştir. Bunu sağlamak için ortaöğretim iki kademeye ayrılmıştır (MEB, 1970: 2).

1. Birinci Devre Ortaöğretim: Genel anlamda 12-14 yaş arası öğrencilere verilen eğitim bu kapsamdadır. Bu devredeki öğretim ihtisaslaşma sağlamaz fakat ikinci devredeki programlara yöneltme ya da hayata hazırlanma bakımından öğrencilere yardım edilir. Bu devre, tüm ikinci devre ortaöğretim programlarının ortak gövdesini oluşturan tek tip ortaokul şeklinde tasarlanmıştır. Bu kademede ihtisaslaşmaya gidilmemiş fakat ders dışı aktiviteler, seçmeli dersler, öğretmen-ebeveyn ilişkileri, gözlem ve rehberlik yoluyla öğrencilerin yeteneklerinin farkına varılması ve ikinci devre ortaöğretimde seçeceği programlar konusunda ya da hayata atılmak istiyorlarsa bu konuda yardımcı olacak şekilde tasarlanmıştır. İkinci devre programlarına yöneltme bakımından "zorlayıcı" bir nitelikten ziyade daha çok "yol gösterici" bir yöntem izlenmiştir (MEB, 1970: 2). Ortaokullarda bireyler ilgi ve yeteneklerine uygun şekilde yönlendirilerek, isterlerse meslek okullarına devam ederek sonrasında iş hayatına atılabilirler veya liselere devam edip bir üst kurum olan yükseköğretime devam edebilirler. Öğrencilerin ilgi ve yeteneklerinin dikkate alınarak bir üst kuruma yönlendirilmesi bakımından programın esnek bir özelliğe sahip olması çağdaş bir eğitim anlayışının göstergesidir.

2. İkinci Devre Ortaöğretim: 15-17 yaş arası öğrencilere verilen genel, mesleki ve teknik ortaöğretim eğitimini kapsayan devredir. Bu devrenin üç ana görevi bulunmaktadır:

a)Yükseköğretime hazırlamak.

b) Hem mesleğe hem de yükseköğretime hazırlamak,

c) Hayata ve iş alanlarına hazırlamak.

Söz konusu görevlerin icrasında, öğrenci istek ve yetenekleri, toplumun ihtiyaçları gibi unsurlar göz önünde bulundurulmaktadır. "*VIII. Millî Eğitim Şûrası'nda ortaöğretimin ikinci devresi için kabul edilen üç ana programdan, yükseköğretime hazırlayan programın süresi 3 yıl, hem yükseköğrenime hem de mesleğe hazırlayan programın öğrenim süresi 4 yıl, hayata ve iş alanlarına hazırlayan programın öğrenim süresi de 2-3 yıl olarak saptanmıştır*" (Cicioğlu, 1985: 151). Eğitim alanında yeteneklere göre, bir seçme yapmak ve yetenekli olanlara eğitim imkânı tanımak; hem sosyal adalet ilkelerinin gerçekleşmesini, hem de toplumun en yeterli insanlar tarafından yöneltilmesini mümkün kılacak bir toplumsal yapıya ulaşılmasını sağlayacağı söylenebilir.

VIII. Millî Eğitim Şûrası'nda liselerde öğrencilerin "kol" yerine "programlara" ayrılması düşüncesi önerilmiştir. Bu öneriye göre; yükseköğretim yapmak isteyen 10. sınıftaki öğrenciler fen ve edebiyat programlarına ayrılacaklardır. Fakat şûra kararları tam olarak uygulanamamıştır (Oğuzkan, 1981: 35).

VIII. Millî Eğitim Şûrası'nda alınan bir diğer önemli karar da liselere muhasebe, sekreterlik gibi büyük yatırımlar gerektirmeyen meslek programları eklenerek bazı öğrencilere 10. sınıftan itibaren iş hayatına hazırlayan bir öğrenim sunmaktır. Böylelikle liseler, çok amaçlı eğitim kurumlarına dönüştürülmüş olacaktır. Bu konuda, birkaç deneme yapılmasına karşın başarılı olunamamış ve liseler sadece genel eğitim veren ve öğrencileri yükseköğretime hazırlayan kurumlar olarak kalmıştır (Oğuzkan, 1981: 36). 1970 yılında toplanan VIII. Şûra'da, üzerinde durulmuş olan ortaöğretimde "*hayata hazırlayıcı program uygulamalarına*" başlanamamış ve planlamanın aksine genel liselerde yığılmalar daha da artmıştır.

VIII. Millî Eğitim Şûrası, rehberlik hususunda, öğrencilerin çeşitli programlara yönlendirilmesi konusunu "*Sınıf Öğretmenler Kurulu'na*" bırakmıştır. *Sınıf Öğretmenler Kurulu, öğrencinin isteğini ve sınıf öğretmenlerinin teklifini de inceleyerek çocuğun ikinci devre ortaöğretimde yönelebileceği programı tayin hususunda öğrenci velisine yapılacak tavsiyeyi karşılaştırır* (MEB, 1970: 2). Önceleri sınıf öğretmenlerince yerine getirilmeye çalışılan rehberlik hizmetleri, 1970'ten itibaren okul

içinde bir kuruluş olan "*Rehberlik Servisleri*"nce yerine getirilmeye başlanmıştır.

Rehberlik hizmetleri ile ilgili olarak Millî Eğitim Bakanı Orhan Oğuz valiliklere bir genelge göndermiş ve orta dereceli okullarda Talim ve Terbiye Dairesi'nin 5.8.1970 yılında aldığı bir kararla "*Rehberlik Servisleri*"nin kurulduğunu bildirmiştir. Bu genelgede, her yaştaki Türk vatandaşının istek ve yeteneklerine göre en üstün seviyede yetiştirilmelerinin amaçlandığını vurgulamıştır. Öğrencilerin yakından, kişisel, sosyal ve akademik yönden tanınarak geliştirilmeleri, problemlerinin çözümünde kendilerine yardımcı olunması amaçlanmıştır. Oğuz, daha üst öğretim kademelerine geçmede veya bir mesleğe yöneltmede rehberlik yapılmasının okulların önemli görevleri arasında olduğunu belirtmiştir (MEB TD, 10 Ağustos 1970: 293-294). Süleyman Demirel Dönemi'nde rehberlik servislerinin kurulması ve bu servislerin görevlerinin geniş bir şekilde belirlenmesi öğrencilerin bireysel, sosyal, akademik ve psikolojik yönden tanınmaları ve gelişimlerinin takip edilerek daha sağlıklı kararlar alabilen bireyler olmalarını sağlamak bakımından oldukça önemli bir adım olarak nitelendirilebilir.

Millî Eğitim Şûrası'nda alınan kararlar basına da yansımıştır. *Cumhuriyet*'in "*Eğitimde değişiklik tatbikatı geri kaldı*" başlığıyla verdiği haberde; "*(...)Yeni sisteme göre ortaöğretim, birinci ve ikinci olmak üzere iki devreye ayrılmıştır. Birinci devre, 12-14 yaşları arasındaki öğrencilere verilecek eğitimin tümünü kapsayacaktır. Bu devrede öğrenim ihtisaslaşmayacak, ancak seçmeli dersler yoluyla, öğrenciye kabiliyeti ve ilerde seçeceği yol hakkında bilgi verilecektir. (...) İkinci devre ortaöğretim, 15-17 yaşları arasındaki öğrencileri kapsamaktadır. Bu devrede üç çeşit program uygulanacaktır: Yalnızca yükseköğretime hazırlayan programlar, hem mesleğe, hem de yükseköğretime hazırlayan programlar, yalnız hayata ve mesleğe hazırlayan programlar. Yeni sistemle* "*yöneltme sınıfı*" *adı altında yeni bir sınıf getirilmiştir. Bu sınıf, genel, mesleki ve teknik ortaöğretimin ikinci devresinin birinci sınıflarında uygulanacaktır* (Cumhuriyet, 05.10.1970: 7) ifadeleriyle Şûra'da alınan kararlara yer verilmiştir.

Hürriyet'in "*Oğuz: Üniversitede Islahat Yapılacak*" başlıklı haberinde ise Millî Eğitim Bakanı Orhan Oğuz'un sözlerine yer verilmiş, Şûra'nın içeriğine değinilmemiştir. Haberde; "*M. E. Bakanı Prof. Dr. Oğuz, Millî Eğitim Şûrası'nda alınan kararlara ilişkin ortaöğretim reformunu şöyle özetlemiştir: Ortaöğretimin tümünü kapsayan reformu genel olarak Şûra tespit etti. Bunu önümüzdeki ders yılında 1971-72'de uygulamaya geçmemiz için ciddi bir planlamayı bir yıl içerisinde tamamlamak zorundayız*" (Hürriyet, 06.10.1970: 1,7) denilmiştir.

Millî Eğitim Şûrası'nda yer alan ortaokulların tek tipleştirilmesi, meslek liselerinin orta kısımlarının kaldırılması, *Tercüman* ve *Cumhuriyet*'te yayınlanan makalelerde eleştirilmiştir.

Faruk Timurtaş'ın *Tercüman*'da yayınlanan "*Eğitim Şûra'sı ve Sonrası*" başlıklı makalesi sorunu özetler niteliktedir: "*(...)Şimdi hepsi de lise adını alacak olan ortaöğretimin ikinci devre okullarının birinci devreleri (orta kısımları) kaldırılırsa, pek çok köy ve kasaba çocuğu okumak imkânından mahrum kalacaktır. Yatılı ortaöğretim müesseselerinin orta kısımlarının kaldırılması, fakir çocuklarımızın okumasına engel olabileceği gibi, yeni ortaokulların açılmasını da gerektirecektir. Bu arada yatılı bölge okullarının kurulması düşünülmelidir....*" (Timurtaş, 06.10.1970: 2).

Cumhuriyet'te yayınlanan Rauf İnan'ın "*Ortaöğretimin Düzenlenmesi*" adlı makalesinde de şûrada alınan karar şu sözlerle eleştirilmektedir; "*(...) Milletin en büyük bölümü olan halkın (işçi, köylü, küçük memur, küçük esnaf) çocuklarına nitelikli bir meslek adamı olmak kapıları yatılı orta meslek okullarıyla açıktı. Bu kapıların gittikçe kapatılması girişimi gelişmektedir. (...) İleri öğrenime olanak bulamayan ortaokulu, hatta liseyi bitirmiş gençlerimiz, belli bir giyim tutkusuna bağlanarak küçük bir büro memuru olmaktan başka bir kader aramamaktadırlar....*" (İnan, 13.10.1970: 2). Her iki makaleden yatılı eğitim veren meslek okullarının orta kısımlarının kaldırılmasıyla, pek çok köy, kasaba ve fakir aile çocuklarının meslek edinme şansından mahrum kalacağı vurgulanmıştır.

Süleyman Demirel Döneminde ortaöğretim programlarında yapılan reformun getirdiği en önemli değişiklik, öğrencileri ilgi ve yeteneklerine göre yöneltmenin sağlanması, birinci devre ortaokulların tek tip ortaokul hâline getirilmesi, ikinci devre liselerle, mesleki teknik okullar arasında kesin ayrılığın giderilip, bunların çok yönlü ve değişik programlı liseler hâline dönüştürülmesidir. Tek tip ortaokula gitmek, yani bütün genel ve mesleki ve teknik eğitim veren okulların aynı eğitim ve öğretim veren bir ortaokul temeline dayandırılması, zorunlu ilköğretimin sekiz yıla çıkarılmasını amaçlayan önemli bir adım olarak nitelendirilebilir. Lise öğretimde ise bireysel farkları dikkate alan bir esneklik getirilerek yükseköğretime geçişin öğrencilerin ilgi ve yeteneklerine ve ülkenin ihtiyaçlarına dönük rasyonel hale getirilmesi amaçlanmıştır denilebilir. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi için de rehberlik ve psikolojik danışmanlığın gerekli olduğu anlaşılmış ve liselerde rehberlik servisleri kurulmaya başlanmıştır. Rehberliğe önem verilmesi hem öğrencilerin hayata hazırlanması, hem de meslek seçimini daha sağlıklı yapabilmesi bakımından önemli bir gelişme olarak kabul edilebilir

5.1. Orta Dereceli Okullarda Sınıf Geçme ve İmtihan Yönetmeliği

Süleyman Demirel Dönemi eğitim politikalarında eğitim programların çağın ihtiyaçlarına uygun olarak düzenlenmesi önemli bir yer tutmuştur. Eğitim programlarının düzenlenmesine yönelik politikalar 1969 Adalet Partisi Seçim Beyannamesinde olduğu gibi II. ve III. Süleyman Demirel Hükûmeti programında yer almıştır (TBMM Tutanak Dergisi, B:4, O:2, 07.11.1969: 145; TBMM Tutanak Dergisi, B:49, O:1, 09.03.1970: 268; Adalet Partisi Seçim Beyannamesi, 1969: 51). Bu dönemde ortaöğretim programlarında gerçekleştirilen bir düzenleme de sınıf geçme ve imtihan yönetmeliğinde gerçekleştirilmiştir. Orta dereceli okullarda ders geçme yerine, sınıf geçme sistemi uygulanmaktadır. Bir öğrenci tek dersten kalsa dahi sınıf tekrarı yapmaktadır. Bunun üzerine, Hükûmet tek dersten kalan öğrencilere, ya bir üst sınıfa borçlu geçme veya tek dersten bir imtihan hakkı vererek öğrencilerin sınıf geçmelerine yardımcı olacak tedbirler almıştır.

1966 yılı Millî Eğitim Bakanlığı Karma Bütçe Komisyonu'nda söz alan Cumhuriyet Senatosu Afyon Üyesi Mustafa Yılmaz İnceoğlu tek dersten borçlu geçmenin kaldırılmasına yönelik eleştirilerde bulunmuş ve bu durumu; tek dersten borçlu geçmenin anlamı tek dersten borçlu olarak bir üst sınıfa geçmektir. Öğrenci tek ders imtihanından geçemezse doğal olarak sınıfta kalacaktır (TBMM Tutanak Dergisi, B:41, O:3, 04.02.1966: 459) sözleriyle ifade etmiştir.

Okulların açılmasına yaklaşıldığı Eylül ayında MEB tarafından tek dersten kalan öğrencilere bir imtihan hakkı verilmiştir. Tek dersten kalanlara bir imtihan hakkı verilmesi gazete haberlerinde de yer almıştır. *Tercüman*'ın "*TEK DERSTEN KALANLARA YENİ BİR İMTİHAN HAKKI VERİLDİ*" başlığıyla sür manşetten verdiği habere göre; "*Millî Eğitim Bakanlığının yaptığı açıklamaya göre, orta dereceli bütün okulların birinci ve ikinci devrelerinin bütün sınıflarında yaz veya güz döneminde bir dersten kalan öğrencilere bu yıla mahsus olmak üzere bir imtihan hakkı daha tanınmıştır*" (Tercüman, 21.09.1966: 1). Haberin sür manşetten verilmesi konunun önemli görüldüğünün ve konu ile ilgili kişilerin dikkatinin çekilmeye çalışıldığının bir göstergesidir.

Cumhuriyet'in "*TEK DERSTEN KALANLARA BİR HAK DAHA TANINDI*" şeklinde sür manşete taşıdığı haberde;"*Ortaokul ve liselerin bütün sınıflarında tek dersten kalmış durumda olan öğrencilere Millî Eğitim Bakanlığınca yeni bir imtihan hakkı tanınmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı bu konuyla ilgili olarak dün şu bildiriyi yayınlamıştır: Orta dereceli bütün okulların birinci ve ikinci devrelerinin bütün sınıflarında 1965-66 öğretim yılı yaz veya güz döneminde bir dersten başarısız*

duruma düşen öğrencilere bu yıla mahsus olmak üzere, bir imtihan hakkı daha tanınmıştır. (...) İmtihan sonuçları kesin olacak ve itiraz kabul edilmeyecektir" (Cumhuriyet, 21.09.1966: 1) ifadelerine yer verilmiştir. *Tercüman*'da olduğu gibi haberin manşetten ve büyük puntolarla verilmesi, bu durumun önemsendiğini göstermektedir.

Hürriyet'in "*Tek dersten kalanlar tekrar imtihan edilecek*" başlıklı haberinde ise; "*Millî Eğitim Bakanlığı Orta dereceli bütün okulların birinci ve ikinci devrelerinin bütün sınıflarında 1965-1966 öğretim yılı yaz veya güz döneminde bir dersten başarısız duruma düşen öğrencilere, bu yıla mahsus olmak üzere bir imtihan hakkı daha tanımıştır*" (Hürriyet, 21.09.1966: 1) denilmiştir. Her üç gazetede de yorum yapılmadan Millî Eğitim Bakanlığının orta dereceli okullarda tek dersten kalan öğrencilere bu yıla mahsus olmak üzere imtihan hakkı verildiği ile ilgili açıklamasına yer verilmiştir. Haberlerde dikkati çeken konu ise tek dersten kalanlara tanınan imtihan hakkının bu yıla mahsus olarak verilecek olmasıdır. Bu da gelecek yıllarda tek dersten kalan öğrencilere bu hakkın tanınmayacağı anlamına gelmektedir. Oysa eğitim ile ilgili olarak alınan bu kararın, eğitimde fırsat ve imkân eşitliğini sağlaması bakımından bu yıl ve daha sonraki yılları da kapsaması gerektiği söylenebilir.

Millî Eğitim Bakanı İlhami Ertem döneminde, 1967 yılında alınan bir kararla sınıf geçme ve imtihan yönetmeliğinde değişiklik yapılmış ve yeni yönetmelik yürürlüğe girmiştir. Talim ve Terbiye Kurulu'nca kabul edilen, bu yönetmeliğe göre; dersler 100 üzerinden değerlendirilmiş, her bir dersten 50 ve üstünde not alan öğrencilerle, birinci devrede en çok üç, ikinci devrede en çok dört dersin ders geçme notu 30-49 arası olan öğrencilerin not ortalaması 60 ve üstü olduğu takdirde, bu öğrenciler bir üst sınıfa geçebileceklerdir. Bir öğrenci, başarısız olduğu dersler de dâhil olmak üzere birinci devrede en çok üç, ikinci devrede en çok dört dersten ortalama yükseltme imtihanına girebilecektir. Yönetmelikte birinci devrede, bu derslerden Fen Bilgisi ve Sosyal Bilgiler derslerinin ikisi bulunursa öğrencinin sınıfta kalacağı, öğrencilerin bu derslerin en az birinden notunu 50'ye yükseltmesinin zorunlu olduğu da yer almıştır (MEB TD, 30.10.1967: 379-381). Eski yönetmeliğe göre bir öğrenci tek dersten sınıfta kalabilirken, yeni yönetmelik öğrencilere birinci devrede üç, ikinci devrede dört dersten ortalamasını yükseltme imkânı tanımaktadır. Bunun da öğrenci lehine olan bir karar olduğu söylenebilir.

Yeni sınıf geçme ve imtihan yönetmeliği, *Cumhuriyet*'in "*Sınıf Geçme ve Sınav Yönetmeliğinde Yapılacak Değişiklikler*" başlıklı haberinde yer almıştır. Haberde; Millî Eğitim Bakanı İlhami Ertem'in verdiği demeçte, ortaöğretim imtihan ve sınıf geçme yönetmeliğinin değiştirileceğini ve bütünleme imtihanlarının öne alındığını bildirdiği belirtilerek, yeni yönetmeliğe göre, sınıf geçmede derslerin not ortalamasının esas alınacağı

ve bütün derslerin not ortalaması ortadan aşağı olmayan öğrencinin sınıfını geçeceği vurgulanmıştır (Cumhuriyet, 09.09.1967: 1).

Söz konusu değişiklik *Hürriyet*'in "*Ertem Açıkladı: Ortaokul Mezuniyet İmtihanları Kalktı, Fakat Lise Öğrenimi Dört Yılda Bitirilecek*" başlıklı haberine şu şekilde yansımıştır: "*(...) Bir öğrencinin başarılı olabilmesi için bütün derslerden 100 üzerinden 50 puan alması gerekecektir. Ayrıca Türkçe dersleri hariç, üç dersten 30-49 arasında puan alan öğrencilerin not ortalaması 60 olursa sınıflarını geçmiş olacaklardır*" (Hürriyet, 23.09.1967: 1). Ortaöğretim imtihan yönetmeliğinde yapılan değişikliklere, *Tercüman*'ın "*Ortaöğretimde İmtihan ve Müfredat Değişecek*" başlıklı haberinde de yer verilmiştir: "*(...) Ertem demiştir ki: ortaöğretim yönetmeliği zaman zaman uğradığı değişiklikler yüzünden bünyece zedelenmiştir. Günün şartlarına ve memleketimizin bünyesine uygun düşecek şekilde hazırlanacak yeni imtihan yönetmeliği önümüzdeki ders yılında uygulamaya konulacaktır….*" (Tercüman, 29.09.1967: 1). *Cumhuriyet*'te *ve Hürriyet*'te yeni imtihan yönetmeliğinin içeriğine yer verilirken, *Tercüman*'da yönetmeliğin kapsamına yer verilmemiş Bakan Ertem'in yeni yönetmeliğin günün şartları ve ülkenin ihtiyaçlarının göz önünde bulundurularak hazırlandığına ilişkin açıklaması ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır.

1968 yılından itibaren yeni yönetmeliğin uygulanmasına başlanmıştır. Yeni yönetmelik Meclisin de gündeminde yer almıştır. Meclis'te orta dereceli okullarda uygulanan sınıf geçme ve imtihan yönetmeliği üzerinde Cumhuriyet Senatosu İstanbul üyesi Tekin Arıburun söz almış ve birçok şehirde ortaokul ve lise öğrencilerini tedirgin eden bu yönetmeliğin, neredeyse tamamının eğitim uzmanlarından oluşan Millî Eğitim Bakanlığından nasıl geçtiğini sorarak ve yönetmelikteki aksaklıkların giderilmesini istemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, B:23, O:1, 30.01.1968: 857). Bu konuşmadan yönetmeliğin uygulanmasında sorunlar yaşandığı anlaşılmaktadır.

Sınıf geçme ve imtihan yönetmeliği konusuna açıklık getirmeye çalışan Millî Eğitim Bakanı İlhami Ertem ise; MEB'in, imtihan yönetmeliğini ciddiyetle ele aldığını, Talim ve Terbiye Kurulu'nun, imtihan yönetmeliği üzerindeki çalışmalarını bitirip sonuçlandırdığını ve uygulamadaki aksaklıkların dikkate alınarak, hiçbir öğrencinin mağdur olmayacağı şekilde imtihan yönetmeliğinin düzenleneceğini belirtmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, B:23, O:1, 30.01.1968: 858-860). Bakan Ertem yönetmeliğin uygulanmasında aksaklıkların ortaya çıktığını kabul ederek, bunların giderileceğini söylemesi Arıburun'un eleştirilerine cevap niteliği taşımaktadır.

Nitekim sınıf geçme ve imtihan yönetmeliği VIII. Millî Eğitim Şûrası'nda ele alınarak yeniden düzenlenmiştir. Şûra'da ortaöğretimde "*sınıf geçme*" yerine "*ders geçme*" sistemi kabul edilmiştir. Her ders

için, öğrenci başarısının dört ayrı notla, başarısızlığın ise tek bir notla değerlendirilmesi ve notların rakamlarla değil, harflerle ifade edilmesi istenmiştir. Buna göre; Pekiyi-A, İyi-B, Orta-C, Geçer-D ve Başarısız-E olarak belirlenmiştir (Özalp ve Ataünal, 1977: 425). Sınıf geçme yerine, ders geçme sisteminin kabul edilmesi ve ne zaman uygulanmaya başlanacağı basına da yansımıştır.

Hürriyet'in "*Sınıf geçme yerine ders geçme usulü kabul edildi*" başlıklı haberine göre;*"Ortaöğretimde yapılacak reformu incelemekte olan Sekizinci Millî eğitim Şûrası ikinci komisyonunda sınıf geçme yerine ders geçme sistemi ilke olarak oy birliğiyle kabul edilmiştir. Uygulamaya, 1971-1972 öğretim yılında başlanacaktır"* (Hürriyet, 03.10.1970: 1). Gazete yorum yapmadan sadece yeni yönetmeliğin kabul edilmesine ve uygulanmaya başlanacağı yıla yer vermiştir.

*Tercüman'*ın "*Orta ve liselerde sınıf yerine dersten geçilecek*" başlıklı haberinde; "*Bakanlık Talim ve Terbiye Kurulu Başkanı Zekai Baloğlu'nun sunduğu teklif uyarınca, ders geçme usulü ortaokul birinci sınıftan itibaren başlayarak lise son sınıfa kadar uygulanacak. Buna göre, ders geçme sistemi yeni bir öğretim yılı başlamadan, ara sınıflarda yapılamayacak, uygulama 1971-1972 ders yılından itibaren gerçekleşebilecektir*" (Tercüman, 03.10.1970: 1,7) denilmiştir. Haberde, yeni yönetmeliğin nasıl uygulanacağına ve ne zaman yürürlüğe gireceğine yer verilmiştir.

Cumhuriyet'in "*Eğitimde değişiklik tatbikatı başladı*" başlıklı haberinde ise; "*Ortaöğretimde en önemli değişiklik, bütün sakıncaları bilinmesine rağmen bugüne dek bir türlü değiştirilemeyen sınıf geçme sisteminde yapılmış, bunun yerine "Ders geçme" sistemi getirilmiştir. Bundan böyle ortaöğretim kademesindeki okulların bütün sınıflarında öğrenciler, başarmakla yükümlü oldukları derslerden sorumlu olacaklar ve bunların tamamından "Geçer" not almadıkça okulu bitirmiş sayılmayacaklardır*" (Cumhuriyet, "Eğitimde Değişiklik Tatbikatı Geri Kaldı", 05.10.1970: 1,4) denilerek ders geçme sistemi desteklenmiştir.

Süleyman Demirel Dönemi'nde lise ve orta dereceli okullarda tek dersten sınıfta kalan öğrencilere 1965-1966 öğretim yılından başlayarak, ya bir üst sınıfa borçlu geçme hakkı tanınmış veya bir imtihan hakkı daha verilmiştir. 1967-1968 ders yılında ders geçme notunun 100 üzerinden değerlendirilmesine karar verilmiş ve uygulamaya geçilmiştir. Ayrıca bu yönetmelikle, öğrencilerin başarısız oldukları derslerde dâhil olmak üzere üç veya dört dersten ortalamalarını yükseltmelerine imkân tanıyan bir düzenleme yapılmıştır. 1970 yılında gerçekleştirilen Sekizinci Millî Eğitim Şûrası'nda ise sınıf geçme yerine ders geçme sistemi kabul edilmiş, fakat uygulanmasına 1971-1972 öğretim yılından itibaren geçilmesi kararlaştırılmıştır.

6. Sonuç ve Tartışma

Süleyman Demirel Dönemi ortaöğretim politikalarında, ortaöğretimin programlarının düzenlenerek niteliğinin artırılması ve özellikle köy ve kasabalarda ortaokulların sayısının çoğaltılması hedeflenmiştir. Bu amaçla köy çocuklarına orta öğretimdeki parasız öğrenci miktarının % 80'ni köy çocuklarına ayrılarak eğitimde fırsat ve imkân eşitliği ve sosyal adalet sağlanmaya çalışılmıştır. 1965'ten 1971 yılına kadar olan 6 yıllık süreçte okullaşmanın ortalama yüzdesi % 106.3 ile bir başarı göstergesidir.

Bu dönemde ortaöğretim programlarında yapılan bir düzenlemeyle 1927 yılında programdan çıkarılan din dersi, tekrar seçmeli ders olarak programda yerini almıştır. Halkın okullarda din eğitimi verilmesi yönündeki yoğun isteği ve milliyetçi/muhafazakâr ve liberal görüşe sahip bir parti olan AP'nin din eğitimi konusunda oldukça duyarlı olması liselere din bilgisi dersi konulmasında etkili olmuştur. TBMM Başkanlığı yapmış olan Bozbeyli din eğitimi konusunda önemli mesafeler alındığını, Bakanlık yapmış olan Sezgin'de dinin yükselen bir değer olduğunu belirtmiştir. 1970 yılında toplanan VIII. Millî Eğitim Şûrası'nda ortaöğretim sisteminin kuruluşu ve yükseköğretime geçişin düzenlenmesi ile ilgili kararlar alınmıştır. Meslek okullarının orta kısımlarının kaldırılarak genel ortaokullara dönüştürülmüştür. İlköğretimde yüzde yüz okullaşmanın gerçekleştirilmesinden sonra sekiz yıllık zorunlu eğitime geçilmesinin hedeflenmesi bu kararın alınmasında etkili olmuştur. Fakat Süleyman Demirel Dönemi'nde ilköğretimde yüzde yüz okullaşma gerçekleştirilemediğinden, zorunlu ilköğretim de sekiz yıla çıkarılamamıştır.

Şûra'da ortaöğretimde sınıf geçme ve imtihan yönetmeliğinde de değişiklik yapılmıştır. Sınıf geçmenin esas alındığı bu dönemde, tek dersten kalan öğrencilere bir sınav hakkı verilerek sınıf geçmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. 1967 yılından itibaren ders notlarının 100 üzerinden değerlendirilmesine karar verilmiş, 1970 yılında VIII. Millî Eğitim Şûrası'nda alınan bir kararla ise sınıf geçme yerine ders geçme sistemine geçilerek, ders notlarının harflerle verilmesi kabul edilmiştir. Ders geçme sistemi öğrencilerin bir veya birkaç dersten başarısız oldukları takdirde sınıfta kalmalarının önüne geçilmesi, zaman ve insan gücü israfının önlenmesi açısından atılmış oldukça önemli bir adımdır.

Şûra'da alınan önemli bir diğer karar ise liselerde rehberlik servislerinin kurulmasıdır. Rehberliğe önem verilmesi hem öğrencilerin hayata hazırlanması, hem de meslek seçimini daha sağlıklı yapabilmesi bakımından önemli bir gelişmedir.

KAYNAKÇA

AP, (1969), *Adalet Partisi Programı*, Orijinal Matbaa, Ankara.

_____, (1966), *Adalet Partisi Program ve Tüzük*, 27,28,29 Kasım1966 Tarihli A.P. Üçüncü Büyük Kongresi, Ankara.

_____, (1965), *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi*, Adalet Partisi Merkez Neşriyatı 21, Ankara.

_____, (1969), *AP 1969 Seçim Beyannamesi*, Adalet Partisi Genel Merkez Yayınları, No:38, Ankara.

_____, *Millet Hizmetinde Adalet Partisi (1965-1971)*, Adalet Partisi Genel Merkez Yayınları, No. 50, Ayyıldız Matbaası A.Ş. Ankara.

Alp, Ali Rıza, (08.01.1966), "Bütçe Komisyonunda İlköğretim Meseleleri", *Tercüman*, 2.

Cicioğlu, Hasan, (1985), Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim (Tarihî Gelişimi), Ankara.

Cumhuriyet, (21.09.1966), "Tek Dersten Kalanlara Bir Hak Daha Tanındı", 1.

Cumhuriyet, (09.09.1967), "Sınıf Geçme ve Sınav Yönetmeliğinde Yapılacak Değişiklikler", 1.

Cumhuriyet, (09.11.1967), "Sınıf Geçme ve İmtihan Yönetmeliği Yine Değişti", 7.

Cumhuriyet, (17.07.1970), "Ortaöğretim Sistemi Yeniden Düzenleniyor", 1.

Cumhuriyet, (08.08.1970), "Liseler Üniversiteye Öğrenci Yığıyor", 1.

Cumhuriyet, (29.09.1970), "Demirel: Eğitim, Herkese Açık Olmalıdır", s. 1.

Cumhuriyet, "Eğitimde Değişiklik Tatbikatı Geri Kaldı", 05.10.1970, 1,4,7.

Demirel, Süleyman, (1987), Gençlik ve Eğitim, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 78-79.

DPT, (1967), İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Ankara.

Gençlik ve Spor Bakanı İsmet Sezgin ile Yaptığım Görüşme, Ankara, 11.06.2013.

Hürriyet, (21.09.1966), "Tek Dersten Kalanlar Tekrar İmtihan Edilecek", 1.

Hürriyet, (23.09.1967), "Ertem Açıkladı: Ortaokul Mezuniyet İmtihanları Kalktı, Fakat Lise Öğrenimi Dört Yılda Bitirilecek", 1,7.

Hürriyet, (03.10.1970), "Sınıf Geçme Yerine Ders Geçme Usulü Benimsendi", 1.

Hürriyet, (06.10.1970), "Oğuz: Üniversitede Islahat Yapılacak", 1,7.

İnan, Rauf, (13.10.1970), "Ortaöğretimin Düzenlenmesi", *Cumhuriyet*, 2.

Kabaklı, Ahmet, (12.09.1966), "30 Bin Genç", Tercüman, 2.

Kasalak, Kadir, (2006), "Sistem Yaklaşımı ve Atatürk", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta, Sayı:14, s. 55-72.

MEB, (1973), *Cumhuriyetin 50. Yılında Rakam ve Grafiklerle Millî Eğitimimiz*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.

_____, (05-15.02, 1962) *VII. Millî Eğitim Şûrası*, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara.

_____, (28 Eylül-3 Ekim 1970) *VIII. Millî Eğitim Şûrası*, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara.

MEB TD, (30.10.1967), Cilt:30, Sayı:1476, s. 379-381.

MEB TD, (16 Ekim 1967), Cilt: 30, Sayı: 1474, s. 374.

MEB TD, (10 Ağustos 1970), Cilt:33, Sayı: 1619, s. 293-294.

Meclis Başkanı Ferruh Bozbeyli ile Yaptığım Görüşme, Ankara, 09.06.2013.

Neziroğlu, İrfan-Yılmaz, Tuncer, *Hükûmetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, Cilt:4, TBMM, Ankara, 27 Ekim-1965-26 Mart, 1975.

Oğuzkan, Turhan, (1981), Türkiye'de Ortaöğretim ve Sorunları, Hisar Eğitim Vakfı Yayını, Ocak.

Özalp, Reşat-Ataünal, Aydoğan, (1977), *Türk Millî Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.

Talas, Cahit, (07.12.1965), "Eğitim Sistemimiz ve Kalkınma", *Cumhuriyet*, 2.

Tercüman, (11.09.1966), "Dengiz: 10 Yılda 10 Yeni Üniversiteyi Açacağız", 1.

Tercüman, (21.09.1966), "Tek Dersten kalanlara Bir Hak Daha Tanındı", 1.

Tercüman, (23.09.1967), "Ortaokullarda Bitirme İmtihanı Kalktı", 7.

Tercüman, (29.09.1967), "Ortaöğretimde İmtihan ve Müfredat Değişecek", 1.

Tercüman, (29.09.1970), "Demirel: Eğitim Sistemimiz Millî Şuuru Çocuklarımıza Vermeli", 1,7.

Tercüman, (03.10.1970), "Orta ve Liselerde Sınıf Yerine Dersten Geçilecek", s. 1,7.

Timurtaş, Faruk, (06.10.1970), "Eğitim Şûra'sı ve Sonrası", *Tercüman*, , 2.

TBMM Tutanak Dergisi, (04.02.1966), B: 41, O:4, 459, 466.

TBMM Tutanak Dergisi, (30.01.1968), B:23, O:1, 857, 858-860.

TBMM Tutanak Dergisi, (05.02.1968), B:28, O:1, 552, 546, 592.

TBMM Tutanak Dergisi, (01.02.1969), B:29, O:2, 56, 106.

TBMM Tutanak Dergisi, (07.11.1969), B:4, O:2, 145.

TBMM Tutanak Dergisi, (02.02.1970), B:36, O:1, 11-12, 18, 81.

TBMM Tutanak Dergisi, (09.03.1970), B:49, O:1, 268.

Yeğen, Hasan, (18.01.1966), "Gençlik ve Üniversite Sorunu",*Cumhuriyet*, 2.

Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2008), Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Bölüm 12

ANADOLU'NUN İLK MESLEK ÖRGÜTLERİ: KÜLTEPE-KANİŞ ESNAFLARI[1]

Muzaffer AYDEMİR[2]

1 Bu çalışma, 26-27 Nisan 2019 tarihlerinde Elazığ'da yapılan Uluslararası Sosyal Bilimler ve İnovasyon Kongresi'nde "Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Anadolu'da Esnaf Örgütleri" başlığı ile özet olarak sunulmuştur.

2 Dr. Öğretim Üyesi Altınbaş Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi.

GİRİŞ

İşletme tarihi bilimsel çalışmalarda gittikçe artan bir öneme sahiptir. Sınırları ve kapsamı hala yoğun tartışmalara konu olmakla beraber işletme tarihi araştırmaları yeniliklerin ve ulusların zenginliğinin doğasına ve kaynaklarına ilişkin zengin bakış açıları sağlamıştır (Amatori ve Jones, 2007, s. 13). İşletme tarihi çalışmalarında çoğunlukla yakın tarihte kurulan işletmelere yoğunlaşılmaktadır.

Tarihin her döneminde mevcut koşullara bağlı olarak farklı örgütsel yapılar ortaya çıkmıştır. Önemli tarihi örgütsel yapılara sahip coğrafyalardan birisi de Anadolu'dur. Anadolu'nun uzun tarihi boyunca canlı bir ekonomik ve yönetsel yaşantısı olmuştur (Aydemir, 2019, s. 279). Anadolu'nun zengin tarihi geçmişi işletme tarihi çalışmaları için ayrıcalıklı bir öneme sahiptir.

Anadolu, dünyada medeniyetlerin beşiği diyebileceğimiz birkaç önemli bölgeden birisidir. Anadolu, binlerce yıl boyunca Asya ve Avrupa arasında fiziki bir geçiş yolu olmanın yanında farklı medeniyetlerin buluşma, kaynaşma noktası da olmuştur. Anadolu'da yapılan arkeolojik kazılarda farklı tarihi dönemlerde ki yaşama dair izler gün yüzüne çıkartılmıştır.

Milattan önceki dönemde Anadolu'nun önemli ticaret merkezlerinden birisi de Kültepe'dir. Orta Anadolu'da Kayseri bölgesinde bulunan Kültepe'nin tarihi yaklaşık 4000 yıl öncesine gitmektedir. M.Ö. 1970-1750 yılları arasına tarihlenen "Asur Ticaret Kolonileri Dönemi", Anadolu'nun eski çağ tarihi içerisinde çok önemli bir yere sahiptir (Öz, 2005, s. III). Bu dönemde Anadolu diğer milletler ve bölgeler ile güçlü ekonomik ve sosyal ilişkiler kurmuştur. M. Ö. II. Binyılın ilk çeyreğinde, Kuzey Mezopotamya'da kurulmuş olan Asur Devleti ile Anadolu'daki şehir devletleri arasında yoğun bir ticarî faaliyet görülmektedir (Erol, 2007, s. 1). Farklı zaman dilimlerinde ve bölgelerde var olan medeniyetlerden kalan tarihi belgeler dönemin koşulları hakkında değerli bilgiler aktarmaktadır. Kayseri'nin kuzey doğusunda bulunan bugünkü Kültepe'de (Eski adı Kaniş) ele geçen, Asurlu tüccarların çivi yazısı ile yazdıkları Asurca vesikalar, Anadolu'ya ait en eski yazılı kaynakları teşkil ettiklerinden büyük bir kıymete haizdirler (Bilgiç, 1941, s. 913). Kültepe'de yapılan kazılardan elde edilen çivi yazılı tabletler söz konusu dönemde Anadolu ile komşu bölgeler arasında kurulan güçlü ticari ilişkilerin varlığını ortaya koymaktadır. Kapadokya vesikalarının çivi yazısıyla ve Asurca yazılmış olması ve Asurlulara ait bulunması itibariyle her şeyden önce, diğer birtakım meselelerde olduğu gibi, Asurluların iktisadî faaliyetlerinin de aynasıdırlar (Bilgiç, 1951, s. 334).

Kültepe'de bulunan çivi yazısı tabletlerden bölgedeki karşılıklı ticari ilişkiler, yaşayanların kültürleri, yaşam tarzları, inanç sistemleri ve özellikle sahip oldukları örgütsel yapılar hakkında önemli bilgilere ulaşılmaktadır. Bu kapsamda, devlet yönetimi, görevli memurlar ve özellikle mesleki örgütler incelenmesi gereken ayrıcalıklı alanlardır. Çünkü, tabletler bize gösteriyor ki, Anadolu halkları, bundan yaklaşık 4 bin yıl önce, kurdukları şehir devletlerinde güçlü bir idarî ve meslekî yapılanma oluşturmuşlardır (Erol, 2007, s. 4).

Kültepe bölgesinde bulunan tabletlerde yer alan örgütsel yapı çok daha sonraki tarihi dönemlerde var olan örgütsel yapılara benzemektedir. Asur Ticaret kolonileri döneminde devrin ihtiyaçlarına cevap veren üretimi yapan esnafların kendilerinden sorumlu bir lider veya görevli memurların bulunması Anadolu'da uzun süre varlıklarını sürdüren esnafların örgütsel yapıları ile örtüşmektedir.

ASURLULAR VE ANADOLU TİCARET MERKEZİ KÜLTEPE-KANİŞ

Milattan yaklaşık 2000 yıl önce Anadolu'nun önemli tarihi yerleşim ve ticaret merkezlerinden birisi de Kültepe'dir. Orta Anadolu'da Kayseri ili sınırları içinde yer alan Kültepe dönemin koşullarını günümüze aktaran önemli arkeolojik belgelerin bulunduğu bir ticaret merkezidir. Kültepe sadece eski Anadolu'nun değil bütün eski Ön Asya'nın önemli kültür merkezleri arasında ilk sıralarda yer almaktadır (Günbattı, 2012, s. VII). Kültepe bölgesi, Mezopotamya ve Asurlular ile oldukça aktif ticari ilişkilerde bulunmuştur.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı aynı zamanda Anadolu'nun yazılı tarihinin başladığı dönemdir (Gökçek, İnce, 2016, s. 43). Asur ticaret kolonileri olarak adlandırılan dönem adeta bir çağın başlangıcıdır. Söz konusu dönem Anadolu ekonomisi, ticaretinin kapsamlı bir hal almasının miladıdır. Anadolu'daki Asur ticaret kolonileri yaklaşık M.Ö. 1928'den 1720 yılına kadar yani 200 yılı aşkın bir süre varlıklarını sürdürmüşlerdir (Günbattı, 2012: 16).

Sümerler tarafından keşfedilen çivi yazısı Asurlular tarafından Anadolu'ya taşınmıştır. Kil tabletler günümüze ulaşan yazılı ilk tarihi belgelerdendir. Büyük çoğunluğu Kültepe'den çıkarılan ve sayıları 23.500 civarında olan tabletler Anadolu tarihine ışık tutan en eski yazılı kayıtlardır (Gökçek, İnce, s. 2016: 43). Kültepe kil tabletleri dönemin koşulları hakkında eşsiz bilgiler içermektedir. Kültepe'de bulunan tabletlerden eski Anadolu siyasi taksimat ve idari teşkilatları, iktisadi ve içtimai durumları (Bilgiç, 1948, s. 491), filolojik (Yıldırım, 2013: 327) özellikleri, inanç sistemleri (Gökçek, İnce, s. 2016), hatta kısmen küçük

sanat üslubu ve tanrılar sistemleri (Bilgiç, 1948, s. 491) hakkında bilgiler elde edilmektedir.

Geniş bir iş ağına sahip olan Asurlular Mezopotamya ve Anadolu'da ticaret merkezleri kurmuşlardır. Ticari faaliyetler bu maksatla kurulmuş yerlerde karum ve wabartumlarda sürdürülmüştür. Koloni Dönemi'nde, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde kurulan karum ve wabartum'ların sayısı 40 civarındadır (Öz, 2005, s. 3). Asıl anlamını malların indirilip yüklendiği liman, rıhtım olan karum günümüz pazar yeri olarak kullanılmaktadır (Küçükbezci, 2010, s. 18). Karum ve wabartum arasındaki fark ise faaliyet gösterdiği yerin ekonomik ve siyasi önemi ve boyut farkından kaynaklanmaktadır. Karumlar krallık merkezlerinde veya büyük şehirlerde kurulurken, wabartumların karumlara göre daha küçük çaptaki ticaret kolonileri oldukları anlaşılmaktadır (Günbattı, 2012, s. 8). Wabartumlar bir ticaret merkezi olmaktan daha çok sonraki dönemlerde han, kervansaray olarak adlandırılan yapılara benzemektedir. Wabartum kelimenin kökeni de kullanım şekli ve uygulamaları hakkında yeterli bilgiler vermektedir. Akadça "misafir" anlamındaki wabrum/ubrum kelimesinden türetildiği dikkate alınırsa wabartumlar tüccarların konakladıkları yük hayvanlarının dinlendirildiği ticari istasyonlardır (Günbattı, 2012, s. 8).

Asurlu tüccarlar Kültepe'de yaklaşık 200 yıl süren bir aktif ticaret hayatı yaşamışlardır. Yapılan çalışmalarda aktif ticari yaşam iki safhaya ayrılmıştır. Asurlu tüccarlar II tabakada yaklaşık 90 yıl koloni devrinin geç safhasını teşkil eden Ib'de ise yaklaşık 110 yıl oturmuşlardır (Günbattı, 2012, s. 16). Yapılan kazılarda önemli bilgileri aktaran belgeler ikinci tabakada bulunmuştur. Kültepe'de ikinci tabakada bulunan Eski Asurca yazılmış çivi yazılı tabletlerin büyük bir kısmı ticari mektuplar, çeşitli borç faiz ve kredi senetleri, mahkeme zabıtları, makbuz, hesap ve eşya listelerini ihtiva etmektedir (Gökçek, İnce, 2016, s. 44).

Kültepe'de bulunan belgeler ticari belgeler olmanın ötesinde yönetsel açıdan önemli bilgiler içermektedir. Kültepe'de bulunan tabletler farklı örgütsel yapı ve görevler hakkında kritik bilgiler içermektedir. Söz konusu tabletler iyi bir devlet ve ticaret yapısının yanında gelişmiş bir esnaf örgütlerinin de varlığına ispatlamaktadır (Aydemir, 2019, s. 279).

Erol (2007) çalışmasında Kültepe'deki örgütsel yapıları incelemiş elde ettiği bulguları üç ana başlık altında ele almıştır; rabi'li olarak adlandırılan memur ve görevliler, diğer ünvanlılar ile meslek unvanlarıdır. Eski Asurca metinlerde meslek adları ve unvanlılarına yönelik çalışmada 43 "rabi'li unvan ve 10 "diğer unvanlar" ile 31 meslek unvanı yer almaktadır (Erol, 2007).

KÜLTEPE VE ESNAF GRUPLARI

Asur ticaret kolonileri dönemi meslek grupları özellikle esnaflar incelenmesi gereken tarihi örgütsel yapılardır. Ancak, eski Asurca metinlerde geçen unvanlar ve mesleklerle ilgili bugüne kadar kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır (Erol, 2007, s 5). Yapılan çalışmaların çoğunluğu uluslararası ticari faaliyetlerin yürütülmesi ve saray teşkilatlarına ilişkindir. İlk çağlarda Anadolu'daki meslek ve esnaf örgütlerinin ortaya çıkartılması önemli bir tarihi döneme ilişkin boşluğu dolduracaktır.

Tarih öncesi dönemde Anadolu gelişmiş örgütsel yapılara sahip olmuştur. Anadolu halkları MÖ 2000'li yıllarda kendilerine has bir düzen kurmuşlar ve iyi teşkilatlanmış bir devlet yapısına sahip olmuşlardır (Öz, 2005, s. 91). Eldeki tablet bolluğuna rağmen, idarî belgelerin yok denecek kadar azlığı kesin hükümlere varmamızı güçleştirmekte olmasına rağmen, unvanların çeşitliliği ve muhtevaları Anadolu'daki tüm bölgeler için söz konusu olmasa bile krallık veya beyliklerin daha o tarihlerde geniş ölçüde bir idarî teşkilatlanmayı başarmış olduklarının bir delili sayılabilir (Günbattı, 1990, s. 466). Karum'da elde edilen yazılı belgelerden Kültepe'de günümüze benzer gelişmiş, kapsamlı bir yönetim yapısının olduğu görülmektedir. Kültepe'de bulunan belgelerde, saray yönetiminde yer alan yüksek dereceli askeri ve mülki memurların görev yaptığı görülmektedir. Tabletlerden, Anadolu saraylarında ruba'um ve rubatum'un yanında, rabî ile derecelendirilmiş yüksek memuriyet unvanlarının bulunduğu anlaşılmaktadır (Öz, 2005, s. 80). Farklı görev unvanları ve hiyerarşik yapıları M.Ö. 2000'li yıllarda Anadolu'da yaşayan kültürlerin nasıl gelişmiş bir örgütsel yapıya ve devlet yönetimine sahip olduklarını göstermektedir.

Ticaret kolonileri döneminde Anadolu'da gelişmiş bir örgütsel yapılar vardır. Bu çağda, Anadolu'da meslek ve iş hayatının bir düzene konulmuş olması ve orta çağ sınai meslek hayatına hakim olan bir nevi lonca teşkilatının varlığı (Landsberger, Belleten III, s. 230) gelişmiş örgütsel yapılara güzel bir örnektir.

M.Ö. 2000'li yıllarda Anadolu'da esnaflar ile diğer meslek grupları ile kamu görevlilerinin çeşitliliği dikkat çekmektedir. Bu meslek ve memuriyetleri zanaatkârlar, haberciler, hizmet sektöründekiler, ticaretle ilgili olanlar, din görevlileri, resmî memurlar olarak sınıflandırmak mümkündür. (Erol, 2007, s. 122). Eskiden beri yerli yazısı mevcut olmadığı kabul edilen, bu sebeple teşkilat ve kültürünün pek şekillenmemiş olduğu tasavvur edilen bir çağda, birtakım meslek ve memuriyet adlarının da gösterdiği şekilde, yerli teşkilatın bu kadar sınıflanmış olması hakikaten çok şayanı dikkattir (Bilgiç, 1948, s. 508). Anadolu halkları MÖ 2000'li

yıllarda kendilerine has bir düzen kurmuşlar ve iyi teşkilatlanmış bir devlet yapısına sahip olmuşlardı (Öz, 2005, s. 91).

Saray görevlileri olan Rabi'li unvanlar devletin işleyişini sağlamaktaydılar. Saray görevlileri sarayın ihtiyacını sağlamak için tüccarlar ve esnaflar arasında koordinasyonu sağlamakta idiler. Örneğin rabi alahhinim, Asurlularla ticarî ilişkilerde bulunan, saraya veya yerel memurlara tahıl, kumaş, bakır ve gümüş gibi malları sağlayan memurların başı (Erol, 2007, s 12) olarak görev yapmaktaydı. Erol (2007), çalışmasında örnekleri çoğaltmak mümkündür. Benzer şekilde rabi hurşatim, sarayın muhtelif malzemelerinin depolanmasından, rabi sise, saray için at yetiştiren ve onların bakımlarıyla ilgilenen, rabi urkim ise sarayın geri hizmetlerinde çalışan bir grup insanı meslekî olarak organize eden ve yöneten bir memur olarak görev yapmaktaydılar.

Diğer unvanlar ise rabi ünvanlı memurlar dışında kalan ve esnaf ve tüccar dışındaki görevlilerdir. Bunlar arasında, Eski Anadolu şehir devletlerinde, tarımsal ekonomiyle ilgili olduğu düşünülen, bir kişiyi veya grubu ifade ettiği görülen tuzinnum ve upatinnum terimleri ile genellikle Asur krallarının unvanları olarak değerlendirilen iššiakkum ve waklum tabirleri bulunmaktadır (Erol, 2007, s. 88), Diğer görevli unvanlar yalnız bu görevliler ile sınırlı değildir. Devlet yönetiminde, hukukî, dinî vb. alanlarda önemli memurlar olduğu anlaşılan barullum, kaššum, laputta'um, sangum, šakkanakkum ve šinahilum (Erol, 2007, s. 88) diğer görevli unvanlara ilave edilebilir. Bu görevliler çoğunlukla güvenliği sağlayan asker ve polis gibi yüksek rütbeli memurlardır. Bu görevliler esnaf ve tüccarın faaliyetlerini güvenli bir şekilde yapabilmeleri için gerekli ortamı sağlamaktaydılar.

Anadolu'da bulunan yazılı belgeler göstermektedir ki, milattan binlerce yıl önce Orta Doğu, Mezopotamya'dan Asurlular ile Anadolu arasında karşılıklı canlı bir ekonomik ilişkisi olmuştur. Uzun süren karşılıklı ticari ilişkiler nedeniyle etkileşimin olması kaçınılmaz bir gerçektir. Karşılıklı ticari ilişkilere rağmen Anadolu'daki esnaf yapısının kökeninin Mezopotamya örgütsel yapılarına dayandığını söylenemez. Anadolu esnaf yapılarının kendilerine has çeşitliliği bulunmaktadır. Esnaf teşkilatına dair ve o zaman için hepsi birden Asur'da, hatta Babil'de bulunmayan terimler Asurluların Anadolu'da karşılaştıkları müesseseleri kendi kelime hazineleriyle karşılamak hususunda gayret sarf ettiklerini, yerlilerin ise bunları benimsemiş olduklarını görüyoruz (Bilgiç, 1948, s. 505). Kısacası, Anadolu esnaf yapıları, dönemim koşullarına bağlı olarak ortaya çıkmış, örgütsel yapıya dönüşmüş ve çeşitliliğe sahip olmuştur.

Dönemin meslek ve esnaf çeşitliliği azımsanamayacak kadar çoktur. Erol (2007), Kültepe tabletlerinde 31 adet esnaf, meslek ve memuriyet

adının geçtiğini tespit etmiştir. Kültepe'deki sosyal ve ekonomik yaşam koşulları çerçevesinde toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak esnaf yapıları organize edilmiştir. Kültepe kendi özgü yönetim yapısı bulunan, uluslararası boyutta ticaretin yapıldığı bir yerdir.

Dönemin esnaf yapısı incelendiğinde toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamanın yanında bu özellikleri karşılayacak şekilde organize edildiği, örgütsel yapı ve çeşitliliğe sahip olduğu görülmektedir. Bu kapsamda Erol (2007), çalışmasında ortaya konan meslek grupları olan esnafları üç ana başlıkta ele alabiliriz; mal ve hizmet üreten, idareye yönelik işlevleri olanlar ile ticari faaliyetlere yönelik olanlar.

İlk grupta yer alan mal ve hizmet üretimi yapan esnaf sayısı tablo 1'de de görüldüğü gibi 12'dir. Bunlar; aškapum derici, ašlakum çamaşırcı, gallabum berberlik, gazizum yün kırpıcı, i/ušparum dokumacı, itinnum inşaatçı, kakardinnum fırıncı veya aşçı, naggarum marangoz, nuarum müzisyen, nuh(a)timmum aşçılar âmiri, paharum çömlekçi, sabi'um/sabitum bira imalatçısıdır (Erol, 2007, s. 123-174). Dönemin toplumsal yaşam koşulları değerlendirildiğinde insanların yaşamını sürdürebilmesini sağlayacak mal ve hizmetlerin üretimine yönelik esnaf gruplarının faaliyet gösterdiği değerlendirilmektedir. MÖ 2000 yıllarda deri, seramik, marangozluk, dokuma, inşaat, yemek pişirme gibi mesleklerin icrası normal hayatın sürdürülmesini sağlamaktadır. Örneğin deri ticaretine vesikalarda oldukça mühim bir yer verilmektedir (Bilgiç, 1941, s. 915). Dericiler deriyi işleyerek ayakkabı, elbise gibi ürünler esnaflar tarafından üretilmektedir.

Kültepe'deki esnaf teşkilatlarının gelişmiş örgütsel yapıya sahip olduklarını günümüze ulaşan tabletlerden öğrenmekteyiz. Kil tabletlerde aynı işleve sahip esnafların bir araya gelerek örgütsel yapı oluşturdukları görülmektedir. Kültepe'deki meslek ve memurlukların, zanaat ve iş meslekleri sınıfı ile şehre ait işleri yürütenler sınıfının bir çeşit lonca teşkilatının ilk izlerini görülmektedir (Bilgiç, 1948, s. 508). Elde edilen belgelere göre, yaklaşık 4000 yıl önce Anadolu'daki esnafların örgütsel yapıları ile sanayileşme öncesi dönemde devlet ve toplumun temel ihtiyaçları karşılayacak üretimin gerçekleştiren esnafların örgütsel yapıları büyük oranda benzeşme göstermektedir. Her iki dönemde faaliyet gösteren esnaflar faaliyet alanlarına göre organize olmuşlardır. 20. yüzyıl öncesinde, dünyadaki esnafların sahip oldukları lonca teşkilatına benzerleri Kültepe'de faaliyet gösteren esnaflarda da bulunmaktadır.

Kültepe yazıtlarından elde edilen önemli bir diğer bulgu da esnafların loncalarında özgün örgütsel yapıların bulunmasıdır. Kültepe esnaf gruplarının yönetiminde hiyerarşik yönetsel yapı bulunmaktadır. Yönetsel anlamda bazı esnaf grupları yöneticilere bağlı olarak çalışmaktadırlar.

Kil tabletlerden elde edilen bulgular göstermektedir ki Kültepe'de faaliyet gösteren esnafların yönetsel yapıları sonraki dönemlerin esnaf teşkilatlarının örgütsel yapıları ile benzeşmektedir. Bazı esnafların bir âmirinin olduğu görülmektedir (Bilgiç, 1948: 508). Örneğin Erol (2007) çalışmasında, naggarum (marangozlar), nuh(a)timmum (aşçıların) amirlerinin bulunduğunu belirtmektedir. Esnafların amirlerinin bulunması o esnaf grubunun kendilerine has birlikler oluştuğunu göstermektedir.

Tablo 1. *Kültepe esnaf çizelgesi.*

S. NO	ADI	GÖREVİ	AÇIKLAMA
1	ašlakum	Çamaşırcı, çırpıcı, çamaşırcılar bası	
2	aškapum	Derici	Deriyi isleyerek giysi, ayakkabı, çanta gibi ürünleri imal eden zanaatkarlar.
3	gallabum	Berberlik	
4	gazizum	Yün kırpıcı	
5	i/ušparum	Dokumacı	
6	itinnum	İnşaatçı	
7	kakardinnum	Özel yiyecekler yapan fırıncı veya aşçı	
8	naggarum	Marangoz, marangozlar âmiri	Bu meslek sınıfının bir âmirinin de olduğu.
9	nuarum	Müzisyen	Nuarumlar, tapınak memuru olarak mabetlerde ilahiler okuyan; müzik aletleri çalıp şarkı söyleyerek bayram ve şölen gibi etkinliklerde halkı eğlendiren sanatçılar
10	nuh(a)timmum	Aşçı, aşçılar âmiri	Muhtemelen, kurumların, tapınakların ve belki de sarayların aşçıları
11	paharum	Çömlekçi,	Mutfak gereçlerinin ve saklama kaplarının üreticisi
12	sabi'um/ sabitum	Hancı, bira imalatçısı	

Kültepe'deki diğer bir meslek grubu da saray yönetiminin işlevlerini kolaylaştıran çalışanlardır. Erol (2007) çalışmasında tespit ettiği ve Tablo 2'de yer alan 10 adet meslek grubu; dayyanum (hâkim), gubabtum (rahibe), kumrum (rahip), hatunum (altın, kumaş gibi malları alan memur), mušaridu (ticaretle ilgili memur), rabişum (avukat), šapirum (müfettiş), šiprum, (elçi), tupšarrum kâtiptir. Bu meslek grupları memurlardan farklı

olarak saray işlevleri yerine getirerek esnafların faaliyetlerini ve sosyal yaşamı kolaylaştırmışlardır. Bu görevlilerden bir kısmının Asur tarafından atanması çok uluslu işletmeler yanında dönemin devletler arası gelişmiş ekonomik ilişkilerinin bir göstergesidir.

Tablo 2 *Kültepe meslek grupları*

S. NO	ADI	GÖREVİ	AÇIKLAMA
1	dayyanum	Hâkim	
2	gubabtum	Rahibe	Asur'a has bir meslektir.
3	hatunum	Altın, kumas gibi malları alabilecek bir memur	Önemli bir mevkie sahip.
4	kannikum	Mühürle ilgili bir memur	Önemli kişilere ve büyük tüccarlara ait mühür baskılarını elinde bulunduran ve mühürlerin sahte olup olmadığını denetleyen bir memurdur.
5	kumrum	Rahip	
6	mušaridu	Ticaretle ilgili bir memur, bir meslek	Asur'dan Kaniš'e gelen malların yerel yöneticiler tarafından incelenmesi için saraya çıkaran, muameleler yapıldıktan sonra aşağıya (karum'a) indirmekle görevli kimse.
7	rabişum	Yüksek bir yetkili tarafından görevlendirilen ve onun temsilcisi olan bir memur, avukat, avukat; komiser	Anadolu'daki tüccarların davalarıyla ilgili olarak Asur şehir meclisinin aldığı kararın kaydedildiği belgeyi Anadolu'ya götüren ve meseleyi davacı adına halleden.
8	šapirum	Haberci, insanlar, çalışanlar, mülkler ve arazilerden sorumlu) müfettiş, denetçi	
9	šiprum	Haberci, elçi,	Asur'dan atanan ve Kaniš karum'unda ikamet eden bu "şehrin šiprumları"nın ticaret kolonilerini denetleyen ve yerel krallıklarla diplomatik ilişkileri yürüten kişi.
10	tupšarrum	Kâtip	Asurlulara has kâtiplik mesleği.

Kültepe'de faaliyet gösteren üçüncü meslek grubu olan ve ticari faaliyetleri kolaylaştıranlar olarak bilinenler tablo 3'de yer almaktadır. Ticari faaliyetleri kolaylaştıran meslek grupları; alikum (haberci), batiqum (özel haberci), kaşşarum (eşek sürücüsü), malahum (gemiciler âmiri), muqarribum (ulak), muštaqqitumbir (tüccar), radium (kervan rehberi), saridum (nakliyeciler)dir. Bu meslek grupları dönemin ekonomik

yaşamını oluşturan uluslararası ticaretin başarılı bir şekilde devamını sağlamak bakımından önemli işlevleri yerine getirmişlerdir.

Tablo 3 *Ticari faaliyetleri kolaylaştıran meslek grupları*

S. NO	ADI	GÖREVİ	AÇIKLAMA
1	alikum	Haberci veya elçiyi, değerli eşyaları daha hızlı iletebilen, küçük kervan	
2	batiqum	Özel haberci	Para veya haber taşıyan kimse.
3	kaşşarum	Eşek sürücüsü	
4	malahum	Gemiciler âmiri	
5	muqarribum	Yakınlaşmak, ulaşmak, bir nakliyeci, klavuz, muhafız, ulaklar	Karumların resmi habercilerine eşlik eden bir muhafız.
6	muštaqqitum	Bir meslek, bir tüccar	
7	Radium	Eşlik etmek, rehberlik etmek, sürmek, sevk etmek, kervan rehberi	
8	saridum	Kervan lideri, nakliyeci	

Erol (2007) çalışmasında görevi belli olmayan meslekler de bulunmaktadır. Sözlüklerde rastlayamadığımız šawitum, bildiğimiz kadarıyla sadece köle satışıyla ilgili bir zarf olan Ennum-ištar adlı bir bayanın sıfatı, diğer bir yaklaşıma göre de šawûm "kızartmak fiilinden teşkil edilmiş feminen bir kelime olmalıdır (Erol, 2007: 168). Konuyu inceleyen araştırmacılar šawitum hakkında kesin bir fikir birliğine varamamaktadırlar.

SONUÇ

Anadolu insanlık tarihi açısından önemli bir bölgedir. Farklı dönemlerden farklı örgütsel yapılar Anadolu'da faaliyet göstermişlerdir. Bunun en iyi örneklerden birisi de yaklaşık 4000 yıl öncesine ait bir yerleşim yeri olan Kayseri ili sınırlarındaki Kültepe'dir. Asurlu tüccarların dünyanın farklı bölgelerinden getirdikleri ticari mallar Kültepe'deki Karum'da pazarlanmış, üretime dönüştürülmüştür. Bölgede ticaret ve üretimin başarılı bir şekilde yapılabilmesi için farklı örgütsel yapıların varlığı gerekmektedir. Günümüze ulaşan yazılı belgelerden öğrendiğimize göre o tarihlerde bölgede özgün örgütsel yapılar vardır.

Binlerce kil tabletin aktardığına göre, devlet işleyişini sağlayan rabi ünvanlı memurlar ve rabi'li unvanlar dışında, sıradan bir meslek veya esnaflık dışında örgütsel yapılar da vardır. Tarihi belgeler bize memurlar kadar; mal ve hizmet üreten, idareye yönelik işlevleri olanlar ile ticari

alanda faaliyet gösteren grupların Kültepe'de varlık gösterdiklerini aktarmaktadır. Esnaf grupları, günümüz lonca teşkilatlarına benzeyen gelişmiş örgütsel yapıları ile üretim yapmışlardır. Ayrıca bazı esnafların başında meslekten amirleri bulunmaktadır.

Belgelerde yer alan meslek grupları saray yönetiminin işlevlerini kolaylaştıran çalışanlardır. Bu meslek grupları saray memurlarının idari görevleri haricindeki saray işlevleri yerine getirerek esnafların faaliyetlerini ve sosyal yaşamı kolaylaştırmışlardır. Ticari faaliyetleri kolaylaştıran meslek grupları da uluslararası ticaretin devamını sağlamakta önemli görevleri yerine getirmişlerdir.

Binlerce yıl öncesinin örgütleri işletme tarihi çalışmaları için özellikli, önemli yapılardır. Yapılacak yeni çalışmalar ile dönemin koşullarına bağlı olarak şekillenen tarihi örgütsel yapılar ile günümüz örgütsel yapıları arasındaki benzerlik ve farklılıkların ortaya konması işletme tarihi çalışmalarına önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Amatori, F. ve Jones, G. (2003). *Business history around the world.* New York: Cambridge University Press.

Aydemir, M. (2019). Asur ticaret kolonileri döneminde Anadolu'da esnaf örgütleri, 2. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve İnovasyon Kongresi Özet Kitapçığı*, 26-27 Nisan 2019, Elazığ.

Bilgiç, E. (1941). *Asurca vesikalara göre Etilerden önce Anadolu'da maden ekonomisi*, *Sümeroloji araştırmaları 1940 – 1941*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

Bilgiç, E. (1948). Anadolu'nun ilk tarihi çağının ana hatları ile rekonstrüksiyonu (Siyasi - İdari ve İktisadi - içtimai bakımlardan), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VI (1-2), 489-516.

Bilgiç, E. (1951). Umumî iktisadî meseleler ve borçlanma bakımından eski Babîl ve Kapadokya vesikaları arasındaki benzerlik ve farklar. *Belleten*, XV (57, 58, 59, 60), 333-342

Erol, H. (2007). *Eski Asurca metinlerde meslek adları ve unvanlarla geçen şahıs isimleri*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi DTCF Enstitüsü, Ankara.

Günbattı, C. (1990). Kültepe metinlerinde geçen iki yeni unvan. *X. TTK Bildirileri*, 463-466), Ankara.

Günbattı C. (2012). *Kültepe-Kaniş Anadolu'da ilk yazı, ilk belgeler*. Ankara: Kardeşler Matbaacılık.

Gökçek, L. ve İnce, G. (2016). *Asur ticaret kolonileri çağında Anadolu'da inanç sistemi*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi. XII (1-2), 43-56.

Küçükbezci, H. (2010). *M.Ö. 2. bin yılın ilk çeyreğinde (Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda) Orta Anadolu'nun sosyoekonomik yapısı* (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Konya.

Landsberger, B. (1939). *Türkiye'de müstakil harfiyatın değeri*, Belleten III (10), 225-241.

Öz, E. (2005). *Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Anadolu'nun etnik ve sosyal yapısı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Bölüm 13

İŞ TATMİNİNİN ÇALIŞMAYA TUTKUNLUĞA ETKİSİ: HAZIR GİYİM MAĞAZASI İŞGÖRENLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Hüseyin BOZ[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi. Akdeniz Üniversitesi, Manavgat MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, İşletme Yönetimi Programı, hboz@akdeniz.edu.tr

GİRİŞ

Günümüz işletmelerinin rekabet avantajı elde etmesinde yaptığı işte başarılı, sahip olduğu yetenekleriyle işletmeye katma değer yaratma potansiyeli olan işgörenleri işe alma, onları geliştirme ve elde tutma önemli bir yere sahiptir. Özellikle çalıştığı işletmede ve yaptığı işte tatmin sağlayamayan işgörenlerin olumlu örgütsel çıktılar sağlaması kolay görünmemektedir. İşletmelerin başarılı olması konusunda iş tatmininin kilit bir bileşen (Mollah, 2015) olduğu dile getirilmektedir. İşletme tarafından belirlenmiş hedeflere işgörenleri yönlendirme noktasında, işgörenlerin işlerinden duyacakları tatmin önemli görülmektedir. Diğer yandan, işgörenin işinde yeterli ölçüde tatmin olamamasının işinde düşük performans gösterme ya da işten ayrılma gibi arzu edilmeyen sonuçlarıyla karşılaşılabilmektedir. İş tatmini araştırmalarda tek bir boyut olarak ele alınabilmekle birlikte, kendi içerisinde farklı boyutları ile de incelenebilmektedir. Çoğunlukla iş tatmini, dışsal iş tatmini ve içsel iş tatmini olarak iki boyutta ele alınabilmektedir (Arvey vd., 1989; Gürbüz, 2010).

2000'li yıllardan itibaren, özellikle Seligman'ın (2000) savunduğu pozitif psikolojinin ve Luthans'ın (2002) öncüsü kabul edildiği pozitif örgütsel davranış akımlarının etkisiyle örgüt psikolojisi alanında pozitif kavramlara yönelme profesyonel iş yaşamıyla birlikte akademik camiada da önem kazanmıştır (Kanten ve Yeşiltaş, 2013: 84). Bununla bağlantılı olarak çalışma yaşamında stres, tükenmişlik, çatışma, iş tatminsizliği, işten ayrılma niyeti, psikolojik yıldırma, sapkın davranışlar gibi birtakım olumsuz duygu, tutum ve davranışlar yerini artık öz yeterlilik, mutluluk, umut, esenlik, diğergamlık, örgütsel vatandaşlık davranışı, örgüte bağlılık ve çalışmaya tutkunluk gibi olumlu yönü öne çıkan kavramlara bırakmıştır (Esen, 2011). Pozitif örgütsel davranış konuları arasında anılan çalışmaya tutkunluk son dönemde akademik çalışmalarda ilgi görmektedir (Schaufeli vd., 2006: 702). Bakker ve Albrecht (2018) bu ilgiyi, çalışmaya tutkunluğun bireysel sonuçların, takıma ilişkin sonuçların ve örgütsel sonuçların iyi bir tahmincisi olmasına dayandırmaktadır. Konuya olan ilgideki farklı bir gerekçe de çalışmaya tutkunluğu yüksek olan işgörenlerin daha fazla iş performansı ortaya koymalarıdır (Rich vd., 2010; Christian vd., 2011; Costa vd., 2015).

Çalışmaya tutkunluğun iş dünyasında ve akademik alanda bu ölçüde önem kazanmasının bir sonucu olarak, işgörenlerin çalışmaya tutkunluğunu arttıran unsurların neler olabileceği üzerine çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Yapılan bu çalışmada da işgörenlerin iş tatmininin, onların çalışmaya tutkunlukları üzerindeki etkisini araştırmaya odaklanmaktadır. Araştırma kapsamındaki veriler Antalya'da faaliyet gösteren farklı hazır giyim mağazalarının işgörenlerinden oluşan 392

kişiden anket tekniği ile sağlanmıştır. Araştırmanın ana hipotezi ve alt hipotezlerinin testinde yapısal eşitlik modellemesinden yararlanılmıştır. Araştırma sonuçları iş tatmini boyutları olan içsel iş tatmini ve dışsal iş tatmininin çalışmaya tutkunluğun boyutları olan dinçlik, yoğunlaşma ve adanmışlık üzerinde olumlu yönde ve anlamlı etkisinin olduğunu göstermiştir. Çalışma yerli alanyazında iş tatmininin çalışmaya tutkunluğa etkisini hazır giyim mağazası işgörenleri bağlamında ele alması yönüyle özgün bir niteliğe sahiptir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ

Bu çalışmada işgörenlerin iş tatminlerinin, onların çalışmaya tutkunluklarına etkisi hazır giyim mağazalarının işgörenleri özelinde ele alınmaktadır. İlgili etkiye işaret eden ve araştırma kapsamında yapısal eşitlik modellemesi yardımıyla test edilecek olan model Şekil 1'de ele alınmıştır.

Şekil 1. *Araştırma Modeli*

2.1. İş Tatmini

İş tatmini "bireylerin işlerine karşı sahip olduğu genel tutumu" ifade etmektedir (Greenberg ve Baron, 2000: 170). İş açısından çok sayıda faktöre dayalı duygusal bir değerlendirme olan iş tatmini, elle tutulup gözle görülemez niteliktedir. İş tatmini genel itibariyle elde edilen sonuç ve çıktıların beklentilere ne ölçüde karşılık verdiği ile ilgilidir (Şahin ve Çankır, 2018). İş tatmini işgörenlerin işlerini sevmeleri ile bağlantılı olarak değerlendirilebilir. İşgörenler algılarına dayalı olarak işleri ve iş çevrelerine karşı olumlu ya da olumsuz tutum geliştirir. İşgörenin iş çevresi işgörenin gereksinimlerini, değerlerini ve kişisel karakteristiklerini karşıladıkça, iş tatmininin düzeyi yükselebilecektir (Abraham, 2012). İşcan ve Timuroğlu'na (2007) göre iş tatmini, daha çok kişisel gelişim ve üretkenlik artışına olanak tanıyan bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Dormann ve Zapf'a (2001) göre iş tatmini iki gerekçeyle en çok araştırılan konular arasında yer almaktadır. Bunlardan ilki, iş tatmininin çalışma koşullarının sorumluluk, görev çeşitliliği ve iletişim gibi bireye özgü değerlendirilmesi ile ilgilenenler için taşıdığı önemden ileri gelmektedir. İkincisi ise, iş tatminsizliğinin işe devamsızlıkta artış, örgütsel verimlilikte yaşanan düşüş, işle ilgili dalgalanmalar yaşanması ve işletmenin sabote edilmesi gibi çalışma yaşamına ilişkin sorunların ana nedeni olarak değerlendirilmesinden ileri gelmektedir. Bu iki gerekçe birlikte ele alındığında, iş tatmininin, çalışma koşulları ile çalışma koşullarının bireysel ve örgütsel sonuçları arasında bağlantıyı sağlayan önemli bir kavram olduğu söylenebilmektedir (Dormann ve Zapf, 2001: 483).

İş tatmininin farklı boyutları olan çok yönlü bir yapıda olduğu söylenebilir. Farklı araştırmacıların çalışmalarında iş tatminini belirleyen faktörler farklı sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Örneğin bunlardan Smith, Kendall ve Hulin'in sınıflandırmasına göre iş tatminini etkileyen işe ilişkin faktörler olarak işin kendisi, ücret düzeyi, yükselme fırsatı, yönetim ve çalışma arkadaşları değerlendirmeye alınmıştır (Çekmecelioğlu, 2007). Diğer bir sınıflandırma olan Herzberg'in Motivasyon-Hijyen Kuramı'na göre başarı, tanınma, ilerleme, özerklik gereksinimi, kendini gerçekleştirme önemli motive edici faktörler olarak yüksek düzeye çıkması iş tatminini olumlu yönde etkileyip yükseltirken; kişisel yaşam, gözetim, üstler, astlar ve akranlarla olan ilişkiler hijyen faktörler olarak iş tatmininin üzerinde etkili olduğu görülmektedir (Graham ve Mesner, 1998). İş tatmini konusunda yoğun olarak karşılaşılan diğer bir sınıflandırma ise, iş tatminini içsel iş tatmini ve dışsal iş tatmini şeklinde iki boyutta ele alan sınıflandırmadır (Arvey vd., 1989; Gürbüz, 2010). Bireyin işini iyi yapması ya da üstlendiği görevleri başarıyla yerine getirmesinden ötürü sağladığı kazanımlara ilişkin değerlendirmesi içsel iş tatmini kapsamında ele alınmaktadır. Diğer yandan, bireyin yönetici ya da işletme tarafından kendisine sunulan statü, tanınma ve terfi gibi kazanımlara ilişkin değerlendirmeleri ise dışsal iş tatmini bağlamında ele alınmaktadır. İçsel iş tatmini daha çok iş ile ilgili iken, dışsal iş tatmini ise daha çok işletmenin kimliği ve özelliği ile ilgilidir (Gürbüz, 2010). Arvey vd.'ne (1989) göre, içsel tatmin unsurları bireylerin iş tatminleri üzerinde dış tatmin unsurlarına nazaran daha etkili olmaktadır.

Alanyazın incelendiğinde iş tatmininin birçok konunun öncülü olarak ele alınabildiği dikkat çekmektedir. Bunlar arasında iş tatmininin örgütsel bağlılığı (Fu ve Deshpande, 2014) olumlu yönde, iş tükenmişliğini (Peng vd., 2016) olumsuz yönde, bireyin kendi sosyal kaytarma davranışını (Şeşen ve Kahraman, 2014) olumsuz yönde, işten ayrılma niyetini (Scott vd., 2006; Testa, 2001; Elangovan, 2001; Spector, 1985; Çetin ve Varoğlu,

2015) olumsuz yönde, işten ayrılmayı (Testa, 2001; Arnold ve Feldman, 1982) olumsuz yönde, alternatif pozisyon için arayışta bulunma niyetini (Arnold ve Feldman, 1982) olumsuz yönde etkilediği araştırmalarla desteklenmiştir.

2.2. İş Tatmininin Çalışmaya Tutkunluğa Etkisi

Yabancı alanyazında İngilizce karşılığı "work engagement" olan çalışmaya tutkunluk kavramının Türkçeleştirilmesi hususunda tam bir uzlaşı sağlanamadığı dikkat çekmektedir. Ülkemizde konuya ilişki yapılan çalışmalarda "work engagement" kavramına karşılık olarak "işle bütünleşme" (Ardıç ve Polatçı, 2009; Demir, 2011), "işe tutkunluk" (Çağlar, 2011), "işe gönülden adanma" (Bal Taştan, 2014), "işe cezbolma" (Esen 2011; Kartal, 2017), "işe bağlanma" (Agin, 2010), "çalışmaya tutkunluk" (Turgut, 2010; Batuk, 2011; Çankır, 2016; Boz, 2016; Cerit Soydan ve Bahçecik, 2018), "işe angaje olma" (Özkalp ve Meydan 2015; Arslan ve Demir, 2017), "işe kapılma" (Öner, 2008) gibi karşılıkların kullanıldığı görülmektedir. Yapılan bu çalışmada kavramın Turgut (2010), Batuk (2011), Boz (2016) ve Cerit Soydan ve Bahçecik'e (2018) benzer şekilde "çalışmaya tutkunluk" olarak kullanılması tercih edilmiştir.

Schaufeli vd. (2002: 74) çalışmaya tutkunluğu kısaca "dinçlik, adanmışlık ve yoğunlaşma özelliklerini içeren işle ilgili olumlu ve tatminkar bir zihinsel durum" olarak ifade etmişlerdir. Kahn (1990) ise kavramı "çalışanların fiziksel, zihinsel ve duygusal olarak iş rolleri ile tamamen bağlantıda olmaları" şeklinde ele almıştır. Çalışmaya tutkunluk ile ilgili olarak iki farklı bakış açısından söz edilebilir. İlk bakış açısı tükenmişlik ve çalışmaya tutkunluğu birbirinin zıttı iki kavram olarak ele almakta ve çalışmaya tutkunluğun azalmasıyla tükenmişliğin kendini göstereceğini vurgulamaktadır (Maslach vd., 2001). Diğer yandan ikinci bakış açısını savunanlar ise, sözü edilen kavramların birbirinin tamamen zıttı olmadığını, ancak tutkunluğun tükenmişliğini antitezi olduğunu dile getirmektedirler (Schaufeli vd., 2002; Schaufeli ve Bakker, 2004; González-Roma vd., 2006). Schaufeli ve Bakker'e (2003) göre, tükenmişlik sendromu yaşamayan işgörenlerin mutlaka çalışmaya tutkun bireyler olarak düşünülemeyeceği göz önüne alındığında, çalışmaya tutkunluk ve tükenmişliğin birbirinin zıttı yerine birbirinden bağımsız kavramlar olarak ele alınması yerinde olmaktadır (Özer Topaloğlu vd, 2019).

Çalışmaya tutkunluğun dinçlik, adanmışlık ve yoğunlaşma şeklinde üç boyutu söz konusudur. Dinçlik boyutu işgörenin yüksek enerji seviyesine sahip olması ve çalışması esnasında zihinsel olarak dayanıklı olması, çaba gösterme isteği ve kolay kolay yorulmama özelliğini içermektedir. Adanmışlık işgörenin işine verdiği önemi göstermekte ve işine karşı

hissettiği aitlik duygusunu ifade etmektedir. Çalışmaya adanmış işgörenler yaptıkları işin ilgi çekici olduğunu, mücadele gerektirdiğini, bir amaca hizmet ettiğini ve anlamlı olduğunu düşünmektedirler. Yoğunlaşma boyutu bireyin yaptığı işe tamamen odaklanmasını, tüm dikkatini işine vermesini ve mutlu bir şekilde çalışmaya dalmasını ifade etmektedir. Bu boyut çerçevesinde düşünüldüğünde, işgören çalışırken yaptığı işe kendisini kaptırmakta, etrafında meydana gelen diğer olaylara aldırış etmemekte, zamanın nasıl geçtiğini anlamamakta ve çalışma sırasında mola vermekte güçlük yaşamaktadır (Alarcon ve Lyons, 2011: 464; Turgut, 2011: 156; Schaufeli vd., 2002: 74; Schaufeli ve Bakker, 2004). Dinçliği, adanmışlığı ve yoğunlaşması güçlü olan bireyler çalışmaya tutkun bireyler olarak değerlendirilmektedir (Özkalp ve Meydan, 2015).

Çalışmaya tutkun işgörenler müşterilerinin ve hizmet ettikleri örgütlerinin istedikleri sonuçları elde edebilmek adına diğer işgörenlere oranla daha sıkı ve verimli biçimde çalışma gayretindedirler. Bu bireyler işleri için beklentinin ötesinde çaba gösterirler, zorluklar karşısında dayanıklıdırlar. Çalışmaya tutkunluğu yüksek olan bireyler işlerinden gurur duyarlar. Aynı zamanda bu bireyler işleriyle özdeşleşmişlerdir. Hevesle çalışırken zamanın nasıl geçtiğinin farkında olmazlar (Ouweneel vd., 2013; Turgut, 2011; Bakker vd., 2008; Maslach vd., 2001). Garcia-Sierra vd. (2015) çalışmaya tutkun bireylerin iş tatmini ve örgütsel bağlılıklarının yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Bakker vd.'ne (2008) göre, günümüzde işletmeler proaktif hareket edebilen, kendi profesyonel gelişimi için sorumluluklar alabilen, yüksek performans standartlarına bağlılık gösteren çalışmaya tutkun bireylerin arayışındadır.

Çalışmaya tutkunluğun birey ve örgüt düzeyinde etkileri söz konusudur. İşle ilgili olumlu tutum ve işle güçlü bir özdeşleşme; içerisinde olumlu duygular ve daha düşük tükenmişlik riskini barındıran iyi bir zihinsel sağlık; iyi bir performans; içsel motivasyonda artış; özellikle öz yeterliliği içine alan kişisel kaynakların ve iş kaynaklarının kazanımı çalışmaya tutkun bireyler açısından sağlanan kazanımlar olarak değerlendirilebilmektedir. Örgütler açısından daha yüksek düzeyde gerçekleşen tutkunluk değerli ve yetenekli işgörenlerin elde tutulmasının sağlanması yanında; olumlu işletme imajı oluşturulması, sağlıklı, rekabetçi ve etkili bir örgüt haline gelme ve olumlu iş birimi performansı elde edilmesi gibi arzu edilen durumlar ortaya çıkarmaktadır (Schaufeli ve Salanova, 2008).

İşgörenin yaptığı iş üzerinde kontrol hakkının olması, işletmede işgörene yönelik koçluk uygulamalarının olması, işgörene yönelik performans geribildirimleri sağlanması, işgörenin işindeki görev çeşitliliği ve işgörene sağlanan eğitim olanakları çalışmaya tutkunluk düzeyini arttırabilecek faktörler olarak değerlendirilmektedir (Bal, 2009; Hakanen

vd., 2006; Schaufeli ve Bakker, 2004; Salanova vd., 2003; Demerouti vd., 2001). Bunun yanında olumlu örgüt iklimi (Kahn, 1990; Hughes vd., 2008), işin anlamlılığı algısı (Saks ve Gruman, 2011; Kahn, 1990), yönetici desteği (Turgut, 2011), işte kendini güvende hissetme (Kahn, 1990), özerklik (Bakker vd., 2003) çalışmaya tutkunluğu olumlu yönde etkilemektedir.

İş tatmini ve çalışmaya tutkunluk iki pozitif kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazen iki kavramın birbiriyle karıştırılabildiğinden söz edilse (Bolelli, 2019) de, birçok araştırmacı iki kavramın farklı yönleriyle birbirinden ayrıldığını vurgulamaktadır (Alarcon ve Lyons, 2011; Wefald ve Downey, 2009; . Skaalvik ve Skaalvik, 2013). Çalışmaya tutkunluk iş tatmininden farklı biçimde adanmışlık ve bağlılıkla ilgili olup, işgörenin örgütün hedeflerine ulaşması noktasında kendi iradesiyle çalışması ve kendi görev tanımını da aşacak biçimde performans göstermesi olarak ele alınmaktadır (Bakalcı, 2010; Şahin ve Çankır, 2018). Bireyin işine yönelik tutumları ile ilgili olan iş tatmini çalışmaya tutkunluğa nazaran daha pasif bir kavram olarak nitelenmektedir (Bakker, 2011;Abraham, 2012; Bolelli, 2019).

İş tatmini ile çalışmaya tutkunluğun birbiriyle neden-sonuç ilişkili olduğu bilinmektedir (Saks, 2006; Wefald ve Downey, 2009; Abraham, 2012). Ancak bu ilişkinin sadece tek yönlü olmadığı yapılan araştırmalarda dikkat çekmektedir. Alanyazında yapılan birçok görgül çalışma (Yeh, 2013; Schaufeli ve Bakker, 2003; Alarcon ve Edwards, 2011; Demerouti vd. 2001; Giallonardo vd., 2010; Kamalanabhan ve Prakashsai, 2009) çalışmaya tutkunluğun iş tatminini etkilediğini tespit etmiştir. Diğer yandan, başka bazı çalışmalarda ise, iş tatmininin çalışmaya tutkunluğu etkilediğine ilişkin bulgulara ulaşılmıştır (Simpson, 2009; Vokić ve Hernaus, 2015).

Yapılan bu çalışmada genel olarak ve boyutları açısından iş tatmininin çalışmaya tutkunluk ve boyutları üzerinde etkisinin olup olmadığını görmek amacıyla aşağıda yer verilen ana hipotez ve alt hipotezler irdelenecektir.

Hipotez 1 : İşgörenlerin iş tatmini, onların çalışmaya tutkunluklarını olumlu yönde etkilemektedir.

Hipotez 1a : İşgörenlerin içsel iş tatmini, onların çalışmaya tutkunluklarının dinçlik boyutunu olumlu yönde etkilemektedir.

Hipotez 1b : İşgörenlerin içsel iş tatmini, onların çalışmaya tutkunluklarının yoğunlaşma boyutunu olumlu yönde etkilemektedir.

Hipotez 1c : İşgörenlerin içsel iş tatmini, onların çalışmaya tutkunluklarının adanmışlık boyutunu olumlu yönde etkilemektedir.

Hipotez 1d : İşgörenlerin dışsal iş tatmini, onların çalışmaya tutkunluklarının dinçlik boyutunu olumlu yönde etkilemektedir.

Hipotez 1e : İşgörenlerin dışsal iş tatmini, onların çalışmaya tutkunluklarının yoğunlaşma boyutunu olumlu yönde etkilemektedir.

Hipotez 1f : İşgörenlerin dışsal iş tatmini, onların çalışmaya tutkunluklarının adanmışlık boyutunu olumlu yönde etkilemektedir.

2. YÖNTEM

2.1. Örneklem

Araştırmanın örneklemi, Antalya'da faaliyet gösteren farklı hazır giyim mağazalarında çalışan 392 işgörenden oluşmaktadır. Araştırma verileri 15 Haziran 2019-25 Haziran 2019 tarih aralığında ilgili kitleden toplanmıştır. Araştırmaya katılan işgörenlerin %48,7'si (191 kişi) kadın, %51,3'ü (201 kişi) erkektir. Araştırmaya katılan işgörenlerin büyük bir bölümü (tüm işgörenlerin %82,4'üne karşılık gelen 323 kişi) 18-35 yaş grubu işgörenlerden oluşmaktadır. İlgili katılımcıların %53,1'ine karşılık gelen 208 kişi lise mezunu iken, %37'sine karşılık gelen 145 kişi üniversite mezunudur. Katılımcılardan bir kısmı (%6,4'ü) medeni durumunu belirtmemiş, %59,9'u ise bekar olduğunu ifade etmiştir. Katılımcı işgörenlerin mağaza müdürleri, mağaza müdür yardımcıları ve satış danışmanlarından oluştuğu görülmüştür. Bu işgörenlerden %83,7'sine karşılık gelen 328 kişi satış danışmanı olarak görev yapmaktadır. Katılımcı işgörenlerin çok büyük bir bölümü (%75,3'ü) en çok 5 yıldır mevcut işletmesinde çalıştığını ifade etmiş, yine işgörenlerin %59,4'ü sektörde çalıştığı süreyi en çok 5 yıl olarak belirtmiştir. Katılımcıların büyük bir kısmı (%75'i) en çok 2500 ₺ ücretle çalıştığını ifade etmiştir.

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırma verileri anket tekniğinden yararlanılarak elde edilmiştir. Ölçeklerin yanında formda bazı demografik ifadeler de yer almıştır. Araştırmada iş tatminine ilişkin verilerin toplanmasında 20 ifadeden oluşan Weiss vd. (1967) tarafından geliştirilen Minnesota İş Tatmini Ölçeği'nden yararlanılmıştır. Sözü edilen ölçek 5'li Likert (1-Hiç memnun değilim, 5-Çok memnunum) şeklindedir. Ölçekte orijinal ölçekle tutarlı olacak şekilde içsel iş tatminini ölçmeye yönelik 12 ifade (it1-it12 arasındaki ifadeler), dışsal iş tatminini ölçmeye yönelik 6 ifade (it13-

it18 arasındaki ifadeler) yer almaktadır. Diğer yandan, ölçeğin 2 ifadesi sadece iş tatmini genel düzeyini tespit etmek için tüm ifadelerle birlikte kullanılmaktadır. İçsel iş tatmini ifadelerine örnek olarak "beni her zaman meşgul etmesi bakımından" ve "bağımsız çalışma imkânının olması bakımından" verilebilir. Dışsal iş tatmini ifadelerine örnek olarak ise "yaptığım iş karşısında takdir edilmem yönünden" ve "mesleğimi yaparken kendi yöntemlerimi kullanabilme imkânı vermesi açısından" sayılabilir. Boz'un (2016) çalışmasında iş tatmini ölçeğinin genel Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı 0,93 olarak hesaplanmıştır. İlgili çalışmada boyutlar açısından bakıldığında ise, içsel tatmin boyutunun Cronbach Alfa katsayısının 0,89, dışsal tatmin boyutunun Cronbach Alfa katsayısının ise 0,90 olarak tespit edildiği görülmüştür.

Hazır giyim mağazası işgörenlerinin çalışmaya tutkunluk düzeyini belirlemek amacıyla 17 ifadeden oluşan ve Schaufeli vd. (2002) tarafından geliştirilip Turgut (2011) tarafından Türkçe'ye çevrilmiş olan Utrecht Çalışmaya Tutkunluk Ölçeği (Utrecht Work Engagement Scale-UWES) kullanılmıştır. Ölçek 5'li Likert (1-Hiçbir zaman, 5-Her zaman) şeklinde ele alınmıştır. İlgili ölçeğin dinçlik, yoğunlaşma ve adanmışlık olmak üzere üç alt boyutu söz konusudur. Dinçlik boyutunda "İşimde kendimi güçlü ve dinç hissederim." ve "İşimi yaparken enerji dolu olurum.", yoğunlaşma boyutunda "Çalışırken çevremdeki herşeyi unutuveririm." ve "Çalışırken işime dalıp giderim.", adanmışlık boyutunda "Yaptığım işle gurur duyarım" ve "Yaptığım işin anlamlı olduğunu ve bir amaca hizmet ettiğini düşünüyorum." ifadeleri örnek olarak ele alınabilir. Turgut (2011) çalışmasında ölçeğin genel Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısını 0,89 olarak hesaplamıştır. İlgili çalışmada boyutlar açısından bakıldığında Cronbach Alfa katsayıları 6 ifadeden oluşan dinçlik için 0,81; 6 ifadeden oluşan yoğunlaşma için 0,86 ve 5 ifadeden oluşan adanmışlık için 0,87 olarak tespit edilmiştir.

2.3. Gerçekleştirilen İstatistiki İşlemler

Araştırmada veri analizleri IBM SPSS 21 ve IBM SPSS AMOS 22 paket programları yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada ölçek geçerliliklerinin testi için doğrulayıcı faktör analizleri (DFA) IBM SPSS AMOS 22 paket programından yararlanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma değişkenlerinin birbirleriyle ilişkilerinin saptanması amacıyla IBM SPSS 21 paket programı yardımıyla korelasyon analizlerinden ve araştırma hipotezlerinin test edilmesinde iş tatmini boyutlarının çalışmaya tutkunluk boyutları üzerindeki etkisini saptamak

üzere IBM SPSS AMOS 22 paket programı kullanılarak Yapısal Eşitlik Modeli'nden (YEM) yararlanılmıştır. Bayram'ın (2010) ifadeleriyle bilindik regresyon analizinin açıklayıcı değişkenlerdeki ölçüm hatalarını dikkate almaması, diğer yandan bahsi geçen yapısal eşitlik modelinin çok değişkenli modeller geliştirilebilmesine ve ilgili modellerin tahmin ve testine olanak sağlaması YEM'in bu araştırmada tercih edilmesinde etkili olmuştur.

3. BULGULAR

İş tatmini ve çalışmaya tutkunluk ölçeklerinin geçerliliklerini test etmek için DFA gerçekleştirilmiştir. Çalışmada DFA iyi uyum istatistikleri olarak Uyum İyiliği İndeksi (Goodness of Fit Index-GFI), Düzeltilmiş Uyum İyiliği İndeksi (Adjusted Goodness of Fit Index-AGFI), Ki-Kare İstatistiği (Chi-Square- χ^2) ve Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü (Root Mean Square Error of Approximation-RMSEA) değerlerinden yararlanılmıştır. Ölçeklerin DFA'sına ilişkin uyum iyiliği indeks değerleri sonuçları Tablo 1'de görülmektedir. Bu durum iş tatmini ve çalışmaya tutkunluk ölçeklerinin kabul edilebilir uyum değerlerine sahip olduğunu göstermekte olup ilgili ölçeklerin geçerliliğinin sağlandığını ortaya koymaktadır.

Tablo 1. *Ölçeklerin Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İndeksleri*

Ölçek	Ki-kare değeri (χ^2)	Serbestlik derecesi (sd)	χ^2/sd	p değeri	RMSEA	GFI	AGFI
İş tatmini	405,50	42	3,14	0,00	0,074	0,89	0,85
Çalışmaya tutkunluk	372,17	46	3,48	0,00	0,080	0,91	0,87

Kabul edilebilir uyum düzeyleri: χ^2/sd ≤ 5; GFI ≥ 0,85; AGFI ≥ 0,85; RMSEA ≤ 0,08 (Meydan ve Şeşen, 2011: 37).

Tablo 2 araştırmada ele alınan temel değişkenlere ait ortalama değerleri, standart sapma değerlerini, Pearson korelasyon katsayılarını ve Cronbach Alfa güvenilirlik katsayılarını göstermektedir. Cronbach Alfa katsayılarına bakıldığında ölçeklerin güvenilirliklerinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Korelasyon analizi sonuçlarına bakıldığında ise iş tatmini ve iş tatmininin alt boyutları ile çalışmaya tutkunluk ve çalışmaya tutkunluğun alt boyutları arasında anlamlı, aynı yönlü ve orta düzeyde ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2. *Araştırma Değişkenlerinin Ortalama, Standart Sapma, Güvenilirlik Katsayısı ve Korelasyon Değerleri*

Değişkenler	Ort.	Standart Sapma	Cronbach Alfa	1	2	3	4	5	6	7
1. İş Tatmini	3,79	0,69	0,94	1,00	-	-	-	-	-	-
2. İçsel Tatmin	3,75	0,72	0,91	0,97**	1,00	-	-	-	-	-
3. Dışsal Tatmin	3,81	0,77	0,87	0,90**	0,77**	1,00	-	-	-	-
4. Çalışmaya Tutkunluk	3,72	0,75	0,93	0,63**	0,60**	0,59**	1,00	-	-	-
5. Dinçlik	3,69	0,85	0,87	0,59**	0,56**	0,54**	0,89**	1,00	-	-
6. Yoğunlaşma	3,60	0,87	0,86	0,52**	0,49**	0,48**	0,90**	0,69**	1,00	-
7. Adanmışlık	3,91	0,83	0,86	0,57**	0,53**	0,54**	0,86**	0,65**	0,69**	1,00

***p < 0,01 düzeyinde anlamlı.*

Araştırma hipotezini ve alt hipotezlerini test etmek için YEM modelinden yararlanılmıştır. Şekil 2'de görülen modelde iş tatmininin içsel iş tatmini ve dışsal iş tatmini boyutlarının, çalışmaya tutkunluğun dinçlik, yoğunlaşma ve adanmışlık boyutlarına etkisine bakılmıştır. Tablo 3'de yer verilen modelin uyum iyiliği değerleri genel itibariyle modelin iyi uyum gösterdiğine işaret etmekle birlikte, GFI ve AGFI değerlerinin beklenen değerin çok az altında gerçekleştiği görülmektedir [$\chi^2(539, N = 392) = 1872{,}31$; $\chi^2/sd = 3{,}47$; RMSEA = 0,08; GFI = 0,80; AGFI = 0,77]. Bone vd.'ne (1989) göre GFI ve AGFI değerlerinin kritik değerlerin çok az altında kalması örneklem büyüklüğü veya modelin karmaşıklığıyla ilişkilendirilebilir. Yapılan analizlerde GFI ve AGFI değerlerinin kritik değerlerin az bir miktar altında çıkması buna bağlı olabilmektedir. Sonuç olarak elde edilen bu uyum indeksleriyle modelin kabul edilebilir bir uyuma sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 3. *Araştırma Modelinin Uyum İndeksleri*

	Ki-kare değeri (χ^2)	Serbestlik derecesi (sd)	χ^2/sd	p değeri	RMSEA	GFI	AGFI
Model	1872,31	539	3,474	0,00	0,080	0,80	0,77

Kabul edilebilir uyum düzeyleri: $\chi^2/sd \leq 5$; GFI ≥ 0,85; AGFI ≥ 0,85; RMSEA ≤ 0,08 (Meydan ve Şeşen, 2011: 37).

ICSEL: İçsel Tatmin, DISSAL: Dışsal Tatmin, DINC: Dinçlik, YOGUN: Yoğunlaşma, ADANMIS: Adanmışlık,

Şekil 2. *Araştırmanın Yapısal Eşitlik Modeli ve Yol Analizi*

Tablo 4 araştırmaya konu olan "Hipotez 1: İşgörenlerin iş tatmini, onların çalışmaya tutkunluklarını olumlu yönde etkilemektedir." hipotezinin alt hipotezlerinin bulgularını içermektedir.

Tablo 4 ayrıntılı olarak incelendiğinde, işgörenlerin içsel iş tatmininin, onların çalışmaya tutkunluklarının dinçlik boyutu üzerindeki etkisi 0,45 (p<0,001) olarak raporlanmıştır. Elde edilen bu bulgu "Hipotez 1a: İşgörenlerin içsel iş tatmini, onların çalışmaya tutkunluklarının dinçlik boyutunu olumlu yönde etkilemektedir." hipotezini destekler yöndedir. Yine tabloya bakılacak olursa, işgörenlerin içsel iş tatmininin, onların çalışmaya tutkunluklarının yoğunlaşma boyutu üzerindeki etkisi 0,35 (p<0,001) olarak tespit edilmiştir. Bu bulgu "Hipotez 1b: İşgörenlerin

içsel iş tatmini, onların çalışmaya tutkunluklarının yoğunlaşma boyutunu olumlu yönde etkilemektedir.” hipotezinin desteklendiğini göstermektedir. Tablo 4, işgörenlerin içsel iş tatmininin, onların çalışmaya tutkunluklarının adanmışlık boyutu üzerindeki etkisinin de 0,36 (p<0,001) düzeyinde olduğunu ortaya koymuştur. Bu tespit “Hipotez 1c: İşgörenlerin içsel iş tatmini, onların çalışmaya tutkunluklarının adanmışlık boyutunu olumlu yönde etkilemektedir.” hipotezinin desteklendiğini göstermektedir. Tablo 4 işgörenlerin dışsal iş tatmininin de onların çalışmaya tutkunluklarının tüm boyutları üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. İşgörenlerin dışsal iş tatminlerinin, onların çalışmaya tutkunluklarının dinçlik boyutu üzerindeki etkisinin 0,42 (p<0,001) düzeyinde olduğu görülmekte olup, bu durum “Hipotez 1d: İşgörenlerin dışsal iş tatmini, onların çalışmaya tutkunluklarının dinçlik boyutunu olumlu yönde etkilemektedir.” hipotezini destekler niteliktedir. İşgörenlerin dışsal iş tatminlerinin, onların çalışmaya tutkunluklarının yoğunlaşma boyutu üzerindeki etkisinin 0,43 (p<0,001) düzeyinde olduğu dikkat çekmekte olup, bu durum “Hipotez 1e: İşgörenlerin dışsal iş tatmini, onların çalışmaya tutkunluklarının yoğunlaşma boyutunu olumlu yönde etkilemektedir.” hipotezini desteklemektedir. Son olarak bakıldığında, işgörenlerin dışsal iş tatminlerinin, onların çalışmaya tutkunluklarının adanmışlık boyutu üzerindeki etkisinin 0,47 (p<0,001) düzeyinde olduğu görülmektedir. Bu bulgu da “Hipotez 1f: İşgörenlerin dışsal iş tatmini, onların çalışmaya tutkunluklarının adanmışlık boyutunu olumlu yönde etkilemektedir.” hipotezini desteklemektedir. Görüldüğü üzere, Hipotez 1 kapsamında ele alınan altı alt hipotezin de araştırma bulgularıyla desteklendiği görülmektedir. Elde edilen sonuçlara dayalı olarak “Hipotez 1: İşgörenlerin iş tatmini, onların çalışmaya tutkunluklarını olumlu yönde etkilemektedir.” ana hipotezinin desteklendiğini söylemek mümkündür. Yani, işgörenlerin iş tatmini, onların çalışmaya tutkunlukları üzerinde olumlu yönde bir etkiye sahiptir.

Tablo 4. *Hipotez Testi Bulguları*

Test Edilen Alt Hipotez	Standardize Edilmiş Değerler	Standart Hata	Kritik Oran (CR)	p değeri
Hipotez 1a: İşgörenlerin içsel iş tatmini, onların çalışmaya tutkunluklarının dinçlik boyutunu olumlu yönde etkilemektedir. (ICSEL ⇨ DINC)	0,45	0,079	6,926	***
Hipotez 1b: İşgörenlerin içsel iş tatmini, onların çalışmaya tutkunluklarının yoğunlaşma boyutunu olumlu yönde etkilemektedir. (ICSEL ⇨ YOGUN)	0,35	0,073	5,708	***

Hipotez 1c: İşgörenlerin içsel iş tatmini, onların çalışmaya tutkunluklarının adanmışlık boyutunu olumlu yönde etkilemektedir. (ICSEL ⇨ ADANMIŞ)	0,36	0,074	5,985	***
Hipotez 1d: İşgörenlerin dışsal iş tatmini, onların çalışmaya tutkunluklarının dinçlik boyutunu olumlu yönde etkilemektedir. (DISSAL ⇨DINC)	0,42	0,072	6,810	***
Hipotez 1e: İşgörenlerin dışsal iş tatmini, onların çalışmaya tutkunluklarının yoğunlaşma boyutunu olumlu yönde etkilemektedir. (DISSAL ⇨ YOGUN)	0,43	0,074	6,704	***
Hipotez 1f: İşgörenlerin dışsal iş tatmini, onların çalışmaya tutkunluklarının adanmışlık boyutunu olumlu yönde etkilemektedir. (DISSAL ⇨ ADANMIŞ)	0,47	0,077	7,332	***

**** p<0,001 düzeyinde anlamlı.*

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Çalışma koşulları ile çalışma koşullarının bireysel ve örgütsel sonuçları arasında bağlantıyı sağlayan önemli bir kavram olarak görülen iş tatmini (Dormann ve Zapf, 2001), bu gerekçenin etkisiyle sıklıkla akademik araştırmalara konu olmaktadır. İş tatmini bireysel düzeyde ya da örgüt düzeyinde çok farklı değişkenlerin öncülü durumundadır. Aslında, daha önce de üzerinde durulduğu üzere, iş tatmini ile çalışmaya tutkunluk arasında neden-sonuç ilişkisi olduğu görgül araştırmalarla ortaya konulmuştur (Saks, 2006; Wefald ve Downey, 2009; Abraham, 2012). Hatta daha da ileriye gidilecek olursa, ilişkinin yönüyle ilgili çalışmalar da gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışmalara bakıldığında, daha çok çalışmaya tutkunluğun iş tatmini üzerinde etkisinin olduğunu gösteren çalışmalar (Yeh, 2013; Schaufeli ve Bakker, 2003; Alarcon ve Edwards, 2011; Demerouti vd. 2001; Giallonardo vd., 2010; Kamalanabhan ve Prakashsai, 2009) söz konusu olmakla birlikte, sınırlı sayıda da olsa iş tatmininin çalışmaya tutkunluk üzerinde etkili olduğunu gösteren çalışmalar (Simpson, 2009; Vokić ve Hernaus, 2015) da vardır. Gerçekten düşünüldüğünde, nasıl ki çalışmaya tutkun bireylerin iş tatminleri bundan olumlu yönde etkilenebilecekse, iş tatmini yüksek olan bireylerin de çalışmaya tutkunluklarının bundan olumlu yönde etkileneceği beklenebilir. Yapılan bu çalışmada içsel ve dışsal tatmin boyutlarıyla ifade edilen iş tatmininin; dinçlik, adanmışlık ve yoğunlaşma olarak üç boyutu

bulunan çalışmaya tutkunluk üzerinde etkisi olacağı düşüncesinden yola çıkılarak, hazır giyim mağazası işgörenlerine yönelik bir araştırma gerçekleştirilmiştir.

Araştırma örneklemine dahil edilen ve Antalya'da çalışan 392 hazır giyim mağazası işgöreni özelinde değerlendirildiğinde, kadın ve erkek işgören sayısının birbirine yakın olduğu, işgörenlerin çok büyük bir bölümünün 18-35 yaş aralığında genç bireylerden oluştuğu, genellikle lise ya da üniversite mezunu oldukları, bekar işgörenlerin daha çok olduğu, yaklaşık dörtte üçünün halihazırda çalışmakta olduğu işletmedeki çalışma süresinin 5 yılı aşmadığı ve işgörenlerin çok önemli bir kesiminin en fazla 2500 ₺ ücretle çalıştığı tespit edilmiştir.

Araştırma sonucunda, ana araştırma hipotezinin desteklendiği, yani iş tatmininin çalışmaya tutkunluğu olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bunun yanında, içsel iş tatmini ve dışsal iş tatmini boyutlarının her birinin de çalışmaya tutkunluğun boyutları olan dinçlik, adanmışlık ve yoğunlaşma boyutlarını olumlu yönde etkilediği bulunmuştur. Elde edilen bu sonuç alanyazında daha önce gerçekleştirilen çalışmalarla tutarlıdır (Simpson, 2009; Vokić ve Hernaus, 2015). Elde edilen sonuca dayalı olarak, iş tatmininin bariz şekilde çalışmaya tutkunluk üzerinde etkili olduğundan hareketle, işletmelerin işgörenlerini çalışmaya daha tutkulu hale getirebilmek adına onların içsel ve dışsal iş tatminini arttırıcı düzenlemelere gitmesinin yerinde olacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda, iş tatmininin öncülleri arasında değerlendirilebilecek unsurlara yatırım yapılmasının, işgörenlerin çalışmaya tutkunluklarını arttırması vasıtasıyla işletmelerin yararına sonuçlar (örneğin daha düşük işgücü devri, işgören performansında artış, yetenekli işgörenlerin işten ayrılma niyetinde azalış gibi) doğurabileceği öngörülmektedir.

Bu çalışma yerli alanyazında hazır giyim mağazası işgörenleri örnekleminde iş tatmininin çalışmaya tutkunluğa etkisini incelemesi yönüyle özgünlük taşımaktadır. Ancak, sektör çeşitliliğinin sağlanması, farklı sektörlerin araştırmaya dahil edilerek, o sektörlerde de bu etkinin araştırılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Bunun yanında, iş tatmininin olası öncüllerinin ya da çalışmaya tutkunluğun olası sonuçlarının modele eklenmesiyle daha geniş kapsamlı, derinlemesine sonuçlar elde edilebileceği tahmin edilmektedir.

KAYNAKÇA

Abraham, S. (2012). "Job Satisfaction as an Antecedent to Employee Engagement". *SIES Journal of Management*, 8(2): 27-36.

Agin, Ö. (2010). *İşe Bağlanma Düzeyinin İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkileri.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Alarcon, G. M. ve Lyons, J. B. (2011). "The Relationship of Engagement and Job Satisfaction in Working Samples". The Journal of Psychology, 145(5): 463–480.

Alarcon, G. M., ve Edwards, J. M. (2011). "The Relationship of Engagement, Job Satisfaction and Turnover Intentions". *Stress and Health*, 27(3): 294–298.

Ardıç, K. ve Polatçı, S. (2009). "Tükenmişlik Sendromu ve Madalyonun Öbür Yüzü: İşle Bütünleşme". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32: 21-46.

Arnold, H. J. ve Feldman, D. C. (1982). "A Multivariate Analysis of the Determinants of Job Turnover". *Journal of Applied Psychology,* 67(3): 350-360.

Arslan, E. T ve Demir, H. (2017). "İşe Angaje Olma ve İş Tatmini Arasındaki İlişki: Hekim ve Hemşireler Üzerine Nicel Bir Araştırma". *Yönetim ve Ekonomi*, 24(2): 371-389.

Arvey, R. D., Bouchard, T. J., Segal, N. L., & Abraham, L. M. (1989). Job satisfaction: Environmental and genetic components. Journal of Applied Psychology, 74(2), 187.

Bakalcı, H. (2010). *İşe Gönülden Adanma ve İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları Arasındaki İlişki ve Bir Örnek Olay*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bakker, A. B. (2011), "An Evidence-Based Model of Work Engagement." *Current Directions in Psychological Science*, 20(4): 265-269.

Bakker, A. B. ve Albrecht S.. (2018). "Work Engagement: Current Trends". *Career Development International*, 23(1): 4-11.

Bakker, A. B., Demerouti, E., de Boer, E. ve Schaufeli, W. B. (2003), "Job Demands and Job Resources as Predictors of Absence Duration and Frequency". *Journal of Vocational Behavior*, 62: 341–356.

Bakker, A. B., Schaufeli, W. B., Leiter, M. P. ve Taris, T. W. (2008). "Work engagement: An emerging concept in occupational health psychology". *Work & Stress*, 22(3): 187-200.

Bal, E. A. (2009). "Bir Pozitif Psikoloji Kavramı Olarak İşe Gönülden Adanma (Work Engagement) ve İnsan Kaynakları Açısından Önemi". *17. Ulusal*

Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı. 21-23 Mayıs 2009, Eskişehir, s. 546-552.

Bal Taştan, S. (2014). "İş Talepleri-Kaynakları Modeli: İş Taleplerinin, Yönetici Desteğinin ve Otonominin İşe Gönülden Adanma ile İlişkilerine Yönelik Bir Araştırma". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(4): 149-192.

Batuk, S. (2011). *The Relationships Between Structural Empowerment, Work Engagement, Self-Rated Performance and The Moderating Effect of Preferred Level of Empowerment*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bayram, N. (2010). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş: AMOS uygulamaları*, Ezgi Kitabevi, İstanbul.

Bolelli, M. (2019). "İşe Tutkunluk ile Öznel İyi Olma İlişkisinde Kuşakların Etkilerinin İncelenmesi". *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 18(35): 247-272.

Bone, P. F., Sharma, S. ve Shimp, T.A. (1989). "A Bootstrap Procedure for Evaluating Goodness-of-Fit Indices of Structural Equation and Confirmatory Factor Models". *Journal of Marketing Research*, 26(1): 105-111.

Boz, H. (2016). *Yöneticilerin Yetenek Yönetimi Yetkinliklerinin İşten Ayrılma Niyeti ile İlişkisinde Duygusal Bağlılık, Çalışmaya Tutkunluk ve İş Tatmininin Aracılık Etkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Cerit Soydan, F., ve Bahçecik, A. N. (2018). "Hemşirelerin Çalışmaya Tutkunluk Düzeylerinin İncelenmesi". *Journal of Human Sciences*, *15*(4): 2289-2304.

Christian, M. S., Garza, A. S. ve Slaughter, J. E. (2011). "Work Engagement: A Quantitative Review a Test of its Relations with Task and Contextual Performance", *Personnel Psychology*, 64(1): 89-136.

Costa, P. L., Passos, A. M. ve Bakker, A. B. (2015). "Direct and Contextual Influence of Team Conflict on Team Resources, Team Work Engagement, and Team Performance", *Negotiation and Conflict Management Research*, 8(4): 211-227.

Çağlar, E. S. (2011). *The Impact of Empowerment on Work Engagement Mediated Through Psychologıcal Empowerment: Moderating Roles of Leadership Styles and Work Goals.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çankır, B. (2016). *Çalışmaya Tutkunluk ve Tükenmişliğin Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerine Etkisi ve Bir Uygulama*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çekmecelioğlu, H. G. (2007). "Örgüt İkliminin İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Bir Araştırma". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1): 79-97.

Çetin, F. ve Varoğlu, A. K. (2015). "Psikolojik Sermaye, Performans, Ayrılma Niyeti ve İş Tatmini Etkileşimi: Cinsiyetin Düzenleyici Rolü". *İş ve İnsan Dergisi*, 2(2): 105-113.

Demerouti, E., Bakker, A. B., de Jonge, J., Janssen, P. P. ve Schaufeli, W. B. (2001). "Burnout and Engagement at Work as a Function of Demands and Control". *Scandinavian Journal for Work Environment and Health*, 27(4): 279-286.

Demir, A. (2011). *Polisin İşle Bütünleşme Düzeyinin Temel Kişilik Özellikleri ve Amire Duyulan Güvenle İlişkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Dormann, C. ve Zapf, D. (2001). "Job Satisfaction: A Meta-analysis of Stabilities". *Journal of Organizational Behavior*, 22(5): 483-504.

Elangovan, A. R. (2001). "Causal Ordering of Stress, Satisfaction and Commitment, and Intention to Quit: A Structural Equations Analysis". *Leadership and Organisation Development Journal,* 22(4): 159-165.

Esen, E. (2011). *The Role of Trust on The Relationship Between Organizational Engagement and Corporate Reputation*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Fu, W. ve Deshpande, S. P. (2014). "The Impact of Caring Climate, Job Satisfaction, and Organizational Commitment on Job Performance of Employees in a China's Insurance Company". *Journal of Business Ethics*, 124: 339–349.

Garcia-Sierra, R., Fernandez-Castro, J. ve Martinez-Zaragoza, F. (2015). "Work Engagement in Nursing: An Integrative Review of the Literature". *Journal of Nursing Management*, 1-11.

Graham, M. W. ve Messner, P. E. (1998),"Principals and Job Satisfaction". *International Journal of Educational Management*, 12(5): 196 – 202.

Greenberg, J. ve Baron, R. A. (2000). *Behavior in Organizations*. Prentice-Hall, ABD.

Giallonardo, L. M., Wong, C. A., ve Iwasiw, C. L. (2010). "Authentic Leadership of Preceptors: Predictor of New Graduate Nurses' Work Engagement and Job Satisfaction". *Journal of Nursing Management,* 18(8): 993–1003.

González-Roma, V., Schaufeli, W. B., Bakker, A. B. ve Lloret, S. (2006). "Burnout and Work Engagement: Independent Factors or Opposite Poles?". *Journal of Vocational Behavior*, 68: 165-174.

Gürbüz, S. (2010). "Algılanan Kurumsal İmajın Yöneticilerin Bazı Tutum ve Davranışlarına Etkisi". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24: 229-240.

Hakanen, J. J., Bakker, A. B. ve Schaufeli, W. B. (2006), "Burnout and Work Engagement among Teachers". *Journal of School Psychology*, 43: 495-513.

Hughes, L. W., Avey, J. B. ve Norman, S. M. (2008) ''A Study of Supportive Climate, Trust, Engagement and Organizational Commitment'', *Journal of Business and Leadership: Research*, Practice and Teaching, (2): 51-59.

İşcan, Ö. F. ve Timuroğlu, M. K. (2007). "Örgüt Kültürünün iş Tatmini Üzerindeki Etkisi ve Bir Uygulama". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1): 119-135.

Kahn, W. A. (1990). "Pyschological Conditions of Personal Engagement and Disengagement At Work". *Academy of Management Journal*, 33(4): 692-734.

Kamalanabhan, T. J., ve Prakashsai, L. (2009). "Employee Engagement and Job Satisfaction in the Information Technology Industry". *Psychological Reports*, 105(3): 759–770.

Kanten, P. ve Yeşiltaş, M. (2013). "Pozitif Örgütsel Davranışlar Üzerine Kavramsal Bir İnceleme". *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 4(8): 83-106.

Kartal, N. (2017). *Sağlık Çalışanlarında İşe Cezbolma, İşe Yabancılaşma ve Performans Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Maslach, C., Schaufeli, W. B. ve Leiter, M. P. (2001). "Job Burnout". *Annual Review of Psychology*, 52: 397-422.

Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2011). *Yapısal eşitik modellemesi AMOS uygulamaları*. Detay Yayıncılık, Ankara.

Mollah, A. S. (2015). "A critical analysis of employee job satisfaction: A case study of Apple UK". *European Journal of Business and Management*, 7(7): 176-199.

Ouweneel, E., Schaufeli, W. B. ve Le Blanc, P. M. (2013). "Believe, and You Will Achieve: Changes over Time in Self Efficacy, Engagement, and Performance". *Applied Psychology: Health and Well-being*, 5(2): 225–247.

Öner, Z. H. (2008). *The Mediating Effect of Organizational Justice: Moderating Roles of Sense of Coherence and Job Complexity on The Relationship Between Servant Leadership, and Work Engagement***.** Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Özer Topaloğlu, E., Sönmez, R. ve Yazgan, A. E. (2019). "Çalışmaya Tutkunluk ve İş Yaşam Dengesi Arasındaki İlişki: Banka Çalışanları Üzerine". *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 13(1): 59-76.

Özkalp, E. ve Meydan, B. (2015). "Schaufeli ve Bakker Tarafından Geliştirilmiş Olan İşe Angaje Olma Ölçeğinin Türkçe'de Güvenirlik ve Geçerliliğinin Analizi". *İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 17(3): 4-19.

Peng, J., Li, D., Zhang, Z., Tian, Y., Miao, D., Xiao, W. ve Zhang, J. (2016). "How Can Core Self-Evaluations Influence Job Burnout? The Key Roles of Organizational Commitment and Job Satisfaction". *Journal of Health Psychology*, 21(1): 50–59.

Rich, B. L., Lepine, J. A. ve Crawford, E. R.. (2010). "Job Engagement: Antecedents and Effects on Job Performance", *Academy of Management Journal*, 53(3): 617-635.

Saks, A. M. (2006). "Antecedents and Consequences of Employee Engagement". *Journal of Managerial Psychology*, 21(7): 600-619.

Saks, A. M. ve Gruman, J. A. (2011) ''Getting Newcomers Engaged: The Role of Socialization Tactics'', *Journal of Managerial Psychology*, 26(5): 383-402.

Salanova, M., Llorens, S., Cifre, E., Martínez, I. M. ve Schaufeli, W. B. (2003), "Perceived Collective Efficacy, Subjective Well-being, and Task Performance Among Electronic Work Groups: Experimental Study". *Small Group Research*, 34(1): 43-73.

Schaufeli, W. B., Bakker, A. B. ve Salanova, M. (2006). "The Measurement of Work Engagement with a Short Questionnaire, A Cross-National Study". *Educational and Psychological Measurement,* 66(4): 701-716.

Schaufeli, W.B., ve Bakker, A. (2003). "UWES– Utrecht Work Engagement Scale". Preliminary Manual, Utrecht: Occupational Health Psychology Unit, Utrecht University.

Schaufeli, W. B. ve Bakker, A. B. (2004). "Job Demands, Job Resources, and Their Relationship with Burnout and Engagement: A Multi-Sample Study". *Journal of Organizational Behavior*. 25: 293–315.

Schaufeli, W. B. ve Salanova, M. (2008). "Enhancing Work Engagement through the Management of Human Resources". K. Naswall, J. Hellgren ve M. Sverke (Ed.). *The Individual in the Changing Working Life*. Cambridge University Press, s. 380-402.

Schaufeli, W. B., Salanova, M., Gonzalez-Roma, V. ve Bakker, A. B. (2002). "The Measurement of Engagement and Burnout: A Two Sample Confirmatory Factor Analytic Approach". *Journal of Happiness Studies,* 3: 71–92.

Scott, A., Gravelle, H., Simoens, S., Bojke, C. ve Sibbald, B. (2006). "Job Satisfaction and Quitting Intentions: A Structural Model of British General Practitioners". *British Journal of Industrial Relations,* 44(3): 519-540.

Simpson, M.R. (2009). "Predictors of Work Engagement Among Medical-Surgical Registered Nurses". *Western Journal of Nursing Research*, 31(1): 44–65.

Skaalvik, E. M. ve Skaalvik, S. (2013). "Teachers' Perceptions of the School Goal Structure: Relations with Teachers' Goal Orientations, Work Engagement, and Job Satisfaction", *International Journal of Educational Research*, 62: 199–209.

Spector, P. E. (1985). "Measurement of Human Service Staff Satisfaction: Development of the Job Satisfaction Survey". *American Journal of Community Psychology, 13*(6): 693-713.

Şahin, S. ve Çankır, B. (2018). "İş Tatmininin İş Performansına Etkisinde Çalışmaya Tutkunluğun Aracı Rolü: Satış ve Pazarlama Sektöründe Bir Araştırma". *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 17. UİK Özel Sayısı, 389-401.

Şeşen, H. ve Kahraman, Ç. A. (2014). "İş Arkadaşlarının Sosyal Kaytarmasının, Bireyin İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık ve Kendi Kaytarma Davranışlarına Etkisi". *İş ve İnsan Dergisi,* 1(1): 43-51.

Testa, M. R. (2001). "Organizational Commitment, Job Satisfaction and Effort in the Service Environment". *The Journal of Psychology*, 135(2): 226 – 236.

Turgut, T. (2010). "Çalışmaya Tutkunluk". G. İslamoğlu (der.), Kurumlarda İyilik de Var. Nobel, Ankara, s. 57-89.

Turgut, T. (2011). "Çalışmaya Tutkunluk: İş Yükü, Esnek Çalışma Saatleri, Yönetici Desteği ve İş-Aile Çatışması İle İlişkileri". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 25(3-4): 155-179.

Vokić, N. P. ve Hernaus, T. (2015). "The Triad of Job Satisfaction, Work Engagement and Employee Loyalty – The Interplay among the Concepts". EFZG Working Paper Series, 1-13.

Wefald, A. J., Downey, R. G. (2009), "Construct Dimensionality of Engagement and its Relation with Satisfaction". *The Journal of Psychology*, 143(1): 91-111.

Weiss, D. J., Dawis, R. W., England, G. W., Lofquist, L. H. (1967). "Manual for the Minnesota Satisfaction Quesitionnaire". Minnesota Studies in Vocational Rehabilitation.

Yeh, C. M. (2013). "Tourism Involvement, Work Engagement and Job Satisfaction among Frontline Hotel Employees", *Annals of Tourism Research*, 42: 214–239.

Bölüm 14

YEŞİL PAZARLAMA ANLAYIŞI ÇERÇEVESİNDE YEŞİL MUHASEBE

Filiz ASLAN ÇETİN[1]
Seyhan ÖZTÜRK[2]

1 Dr. Öğr. Üyesi Filiz ASLAN ÇETİN. Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, filizaslan79@gmail.com.
2 Doç. Dr. Seyhan ÖZTÜRK. Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, seyhan87ozturk@gmail.com.

GİRİŞ

Günümüz toplumları, yeşil olmayan uygulamaların artmasıyla birlikte gelişen Sanayi Devrimi sonrası işletmecilik anlayışına ve ortaya çıkardığı büyük zararlara karşı yeşil yaklaşımları benimsemeye başlamıştır. Doğal kaynakların tükenmesi ile ortaya çıkan yenilememe sorunu, çevre kirliliği ve küresel ısınma ya da iklim değişikliklerinin ön plana çıkmaya başladığı işletmeler "geri dönülemez" bir yola girdiklerinin farkına varmışlardır. Bu konuyla ilgilenmesi gereken tüm paydaşlar yani işletmeler, devletler, ülkeler, ulusal ve uluslararası toplum harekete geçerek bütüncül bir çevre bilinci oluşturmaya başlamıştır.

Sürekli gelişen ve değişen çevre bilinci, toplumu çok yakından ilgilendiren hem üretim hem de tüketim faaliyetinin içinde olan işletmelere büyük sorumluluklar yüklemiştir. Bu sorumluluklarının sonucunda işletmeler kendilerini ve onları oluşturan fonksiyonları yeniden tanımlamaya başlamıştır. Öncelikle elde edilmesi gereken sosyal sorumluluk anlayışı işletmeye yayıldıktan sonra kilit fonksiyonları olan üretim, pazarlama ve muhasebe gibi alanlarda da ekolojik bir anlayışın yerleşmesi gerektiği artık bütün işletmeler tarafından kabul edilmektedir.

Gelinen noktaya bakarak çalışma içerisinde öncelikle sosyal sorumluluk kavramının tanımı ve bugünkü işletmeler açısından önemi açıklanmaya çalışılmıştır. Akabinde yeşil pazarlama ve yeşil muhasebenin temelini oluşturan yeşil üretim kapsamlı şekilde irdelenmeye çalışılmış ve üretimin nasıl olması ya da olmaması gerektiği gibi konulara vurgu yapılmıştır. Daha sonra yeşil işletmeciliğin önemli noktalarından olan yeşil pazarlama tanımlanmış ve işletmelerin yeşil pazarlamayı tercih etme nedenleri özellikle vurgulanmıştır. En son bölümde yeşil muhasebe kavramı ele alınarak yeşil pazarlama ile ilişkisi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın mevcut literatüre katkı sağlayacağı umulmaktadır. Ayrıca ileriki çalışmalarda yeşil üretim, pazarlama ve muhasebe kavramlarını mevcut işletmeler üzerinde uygulama yaparak konunun genişletilmesi de mümkündür.

1. SOSYAL SORUMLULUK

İşletme ve toplum arasındaki ilişki geçmişten günümüze karmaşıklık özelliğini koruyarak gelmiştir. İşletmeler ekonomik amaçlarının yanında insani, sosyal, ahlaki ve yasal amaçlarını da edinmek zorunda kalmışlardır. Bu boyutların önemi Sanayi Devriminden sonra derecelerini arttırarak kendilerini göstermişlerdir. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise toplumların işletmeler üzerindeki etkisinin güçlenmesiyle birlikte önem derecesi katlanarak yükselmiştir.

Bu bağlamda gerek ekonomik gerekse insan kaynakları açısından toplumun bir duruş sergileyerek, kamu kaynaklarının sadece özel kişi ve işletmeler tarafından değil geniş sosyal amaçlar için kullanıldığını görme isteği "sosyal sorumluluk" olarak tanımlanmaktadır. İşletmelerin sosyal sorumluluğu ise üretimden tüketime kadar olan bütün faaliyetlerde topluma zarar verici etkileri azaltan, toplum refahına destek olan ve bunları sağlamaya yönelik politika, prosedür ve eylemlerin tümüdür. Bu sorumluluk, toplum faydası için tarafsız bir davranış sergilemeyi esas almaktadır (Top ve Öner, 2008: 98).

Sosyal sorumluluk ile ilgili gelişen büyük endişeler, geçmişte yaşanmış birçok olaya bağlı olarak ortaya çıkmıştır. 1800'lü yılların son dönemlerinde özellikle büyük şirketlerin sayılarının artmasıyla sosyal sorumluluk kavramsal olarak ön plana çıkmıştır. En önemli ekonomik çöküntülerden biri olan ve 1929 yılında gerçekleşen "Büyük Buhran" öncelikle Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Batı Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinde büyük ölçüde işsizlik ve üretim kaybına yol açmıştır. Bu dönemden başlayarak sosyal sorumluluk kavramında yaşanan gelişme hız kazanmıştır. İlk olarak 1936 yılında Sears şirketi tarafından düzenlenen toplantılarda sosyal sorumluluk ve davranış şekilleri üst düzey yöneticileri ile tartışılmıştır. 1960'lara gelindiğinde ise sivil toplum kuruluşları, kadın hakları örgütleri ve çevreci örgütler gibi sosyal hareket odaklı birçok oluşum işletmelerin sosyal sorumluluk faaliyetlerinin gelişmesini sağlamıştır (Halıcı, 2001: 12-13).

Özellikle 1960'lı yılların başında "Silent Spring" isimli kitap, işletmelerin sosyal sorumluluklarına ve doğal çevre üzerindeki etkilerine değinen önemli bir çalışmadır. Bu çerçevede, 1960'lı ve 1970'li yıllarda işletme yöneticileri ve işletme okulları sosyal sorumluluk kavramına daha fazla eğilim göstermeye başlamışlardır. İşletme yöneticileri ekonomik sorunlarla beraber işletmelerin sosyal nitelikli sorunlara da çözüm getirecek sosyal destek programlarını oluşturmaya başlamışlardır. İşletme okulları ise özellikle ders programları içerisine işletmelerin sosyal sorumlulukları hakkında yeni dersler ve programlar eklemişlerdir.

1980'li yılların başlarına gelindiğinde ise sosyal sorumluluk tanımı; işletmenin ekonomik kazanç için gerçekleştirdiği faaliyetlerinin çalışan, tüketici ya da toplum gibi ilgili taraflara zarar verilmeden yönetilmesi olarak değişmiştir (İliç, 2010: 305).

1990'lı yıllara ulaşıncaya kadar iç çevredeki paydaşlarına karşı sorumluluk hisseden işletmeler, 1990'lı yıllardan itibaren sürdürülebilir kalkınma ve dolaylı olarak işletmelerin sürdürülebilirliği gibi kavramların literatüre yerleşmesiyle iç çevredeki paydaşlardan sosyal paydaşlara kaymaya başlamışlardır. Böylece bugün gelinen noktada işletmeler

karlarını artırmaktan çok sosyal sorumluluk faaliyetlerini kapsamında neler yapılması gerektiğidir (Yönet, 2005: 239).

Bu tarihsel gelişim sonucunda sosyal sorumluluk kavramının ortaya çıkışı ile ilgili birçok neden olduğu söylenebilmektedir. Bu nedenler şu şekilde sıralanmaktadır (Vural ve Coşkun, 2011: 66);

- Devletin ekonomik hayata olan müdahalelerinin artması işletmelere ve iş dünyasına birçok sınırlama getirmiştir.
- Kişilerin bireysel olarak birçok sivil toplum kuruluşuna üye olması örgütsel gücü artırmıştır.
- Nüfusun hızlı şekilde artması insanlar arasındaki işsizlik sorununu tetiklemiştir.
- Demokratikleşme ve insan hakları beyannamesi gibi eğilimler bireyin toplumsal gücünü artırmıştır.
- Uluslararası alanda ekonomik ve siyasi rekabetin şiddetlenerek artması işletmelerin yönetimlerinde ve stratejilerinde birçok değişikliğe yol açmıştır.

Bu bağlamda günümüzde artık bir işletmenin, toplumdaki değişimlere duyarsız kalması mümkün değildir. İşletmelerin üretim sırasında aldıkları kararların ekonomik etkileri ile toplum üzerindeki sosyal etkileri de tartışılmaktadır. Diğer bir anlamda işletmeler ekonomik ve sosyal açıdan toplum refahı üzerinde önemli rol oynayan kurumlardır. İşletmenin sürdürdüğü eylemlerin toplum üzerindeki etkisi düşünülerek planlama aşamasında bile sosyal sorumluluk kavramına önem verilmelidir (İşseveroğlu, 2001: 59).

Sosyal sorumluluk kavramı içerisindeki sosyal ve sorumluluk sözcükleri incelendiğinde sosyal sözcüğünün toplumla ilgili ve sorumluluk sözcüğünün ise kişinin ya da kurumun başka birine ya da yetkiliye hesap verme ya da yaptığı davranışın sonuçlarını kabul etme mecburiyeti olarak tanımlandığı görülmektedir (Yönet, 2005: 241). Zaten bir işletmeyi etkileyen ve kontrol edilemeyen dış çevre faktörü olan sosyal çevre, toplumun sosyal yapısına yön veren birçok unsuru içinde barındırmaktadır. Bu unsurlardan en önemlisi de işletmelerin sosyal sorumluluğudur Demir ve Songür, 1999: 151).

Aslında sosyal sorumluluk, işletmelerin kendisini ilgilendiren gruplar kapsamında sosyal refahın korunması ve iyileştirilmesi anlamında zorunlu olarak yapılması gereken faaliyetleri işaret etmektedir. Genellikle sosyal sorumluluk, işletmelerin sosyal sorumluluğu olarak literatürde yer almaktadır, çünkü sosyal sorumluluk kavram olarak işletmelere atfedilmektedir. Bu duruma işletmelerin sosyal sorumluluğu bütün

faaliyet alanlarında göz önünde tutma zorunluluğu neden olmaktadır (Halıcı, 2001: 11).

İşletmelerin sosyal sorumluluğu dört grupta toplanmıştır (Top ve Öner, 2008: 103-104);

- *Sosyal Sorumluluğun Ekonomik Boyutu:* İşletmeler öncelikli sorumluluklarının karlılık olduğunu düşünmektedir. Sosyal sorumluluğun ekonomik boyutu ise ürün ve hizmet üretiminde kullanılması gereken kaynakların nasıl dağılacağını sosyal sistem içerisinde incelemektedir.
- *Sosyal Sorumluluğun Hukuki Boyutu:* Bu boyut işletme faaliyetlerinin kanuni ve yasal çerçevede yürütülmesini ifade etmektedir. Toplum işletmelerin kendi başlarına yeterli hassasiyete sahip olamayacağını düşünerek hükümetlerden işletmelerin sosyal sorumluluklarını yerine getirdiklerine dair garanti altına aldıkları kanun ve uygulamaların oluşturulmasını beklemektedir.
- *Sosyal Sorumluluğun Ahlaki Boyutu:* İşletmelerin içinde bulundukları toplumun değerleriyle uyumlu şekilde faaliyet göstermeye odaklanması, ahlaki sorumluluk olarak ifade edilmektedir.
- *Sosyal Sorumluluğun Gönüllü Sorumluluklar Boyutu:* Bu boyut, işletmenin zorunlu olmadığı halde kendi isteğiyle yerine getirdiği sorumluluklar olarak tanımlanmaktadır. Bu tür sorumlulukları yerine getirmek; işletmeye toplum içerisinde iyi bir imaj kazandırarak uzun vadede sürdürülebilirlik olanağı sağlamaktadır.

İşletmelerin bu sorumluluklarını eş zamanlı olarak yerine getirmesi gerekmektedir. Toplumun sürekli farklılaşan yapısı işletmelerin sorumluluklarını her geçen zaman artırmakta ve işletmeleri daha çok konuda sorumluluk taşımaya mecbur bırakmaktadır. Bu sorumluluk alanlarının belirlenmesinde ekonomik refah, toplumsal kalkınma ya da sosyal adalet gibi kavramlar ön planda tutulmaktadır. Bu bağlamda işletmeler çalışanları, paydaşları, müşterileri ve toplumun geri kalan birçok üyesini bir arada değerlendirerek sorumluluklarını belirlemektedir (Vural ve Coşkun, 2011: 74).

Artık işletmeleri değerli kılan ürettikleri mal veya hizmetler değil, topluma kazandırdıkları değerlerdir. Bu anlamda başarı da içinde yaşanılan topluma karşı görev ve sorumlulukların yerine getirilmesi ve toplum çıkarlarının işletme çıkarlarından önünde tutulmasıyla denge kurulması ile elde edilmektedir. Açıklanan durum ancak sosyal sorumluluk taşıyan bir işletme için geçerlidir. Çünkü tüketiciler artık üretilen bir ürünü satın

almak değil satın aldıkları ürünü üreten işletmenin toplum adına neler yürüttüğüne önem vermektedirler (Özgen, 2007: 1-2).

Kısaca, içinde bulunulan toplumların bilinç düzeylerinin artması ve bilgi çağının getirdikleri işletmelerden beklenenleri artırmaktadır. Buna göre işletme açısından sosyal sorumlulukların artışına sebep olan faktörler şöyle sıralanabilmektedir (İliç, 2010: 307-308);

- *Toplumun Beklentileri:* 1960'lardan bu yana ekonomik beklentilerle beraber sosyal beklentiler artmıştır.
- *Uzun Dönemli Karlar:* Sosyal sorumluluk sahibi olan işletmeler müşteriler üzerinde olumlu imaj yarattıkları için uzun vadede daha çok kar sağlamaktadırlar.
- *Etik Zorunluluk:* İşletme yöneticilerinin etik anlayışa sahip olması sosyal sorumluluk açısından en önemli unsurlardan biridir.
- *Olumlu İmaj:* Sosyal sorumluluk faaliyetlerinden dolayı işletmeler toplum gözünde daha olumlu bir imaja sahip olabilmektedir.
- *Daha İyi Bir Çevre:* İşletmelerin desteği ile birçok sosyal sorun çözülebilir hale gelebilmekte ve daha kaliteli bir yaşam öngörülebilmektedir.
- *Devlet Müdahalesini Azaltma:* İşletmelerin gönüllü olarak sosyal sorumluluklarını yerine getirmeleri devletin bazı yasal düzenlemelerini azaltmasına yardımcı olabilmektedir.
- *Sorumluluk ve Güç Dengesi:* İşletmelerin sahip oldukları ekonomik güçleri ile sorumlulukları arasında denge kurması gerekmektedir.
- *Hissedarların Çıkarları:* Sosyal sorumluluk faaliyeti uzun vadeli olarak işletmenin borsadaki değerini yükselterek hisse sahiplerinin kazanması sağlamaktadır.
- *Kaynakların Sahipliği:* İşletmeler sosyal sorumluluk faaliyetlerinin yürütülmesi için finansal, teknik ve yönetsel kaynaklara sahip olmalıdır.
- *Koruma:* İşletmeler sosyal problemlerin çok fazla büyümeden çözülmesi noktasında faaliyet geçmelidir.

Aynı zamanda, işletmelerin kar elde etmek, içinde bulunduğu topluluğa hizmet etmek ve varlığını sürdürülebilir kılmak gibi çeşitli amaçları mevcuttur. Pek çok işletme açısından bu amaçlardan en önemlisi, kar elde etmektir. Oysa ki günümüz toplumlarında topluma hizmet etme amacı dışında sadece kâr amacını güden işletmelerin başarı şansı yok

denecek kadar azdır. Varlığını sürdürmek isteyen bir işletmenin toplum istek ve ihtiyaçlarına duyarlı olması, çevresini koruyabilmesi ve ahlaki davranabilmesi vazgeçilmez bir zorunluluktur (Arıkan, 1995: 171).

Günümüzde başarılı işletmeler özellikle sosyal profilleriyle dikkat çekmektedir. İşletmeler dünyada uluslararası toplum karşısına olumlu bir imajla çıkma gereksinimi hissetmektedir. Özellikle Avrupalı işletmeler uluslararası toplumun baskısına cevap olarak sosyal sorumluluklarını yerine getirdiklerine dair mesajlar vermektedirler. Aslında işletmelerin sosyal projeler içerisinde yer alma çok yönlü fayda yaratmaktadır. Toplumsal sorunlara hassas davranan ve çözüme destek olan işletmeler toplum nezdindeki itibarlarını ve ürünlerinin marka değerlerini yükseltmektedirler. Bu tarz yürütülen faaliyetler aynı zamanda işletme çalışanlarının da kendilerini toplumsal değer yaratan önemli kişiler olarak görmelerini ve iş performanslarının artmasını sağlamaktadır (Özgen, 2007: 4).

Sonuç olarak sosyal sorumluluk faaliyetini benimseyen işletmelerin sorumluluk alanları giderek genişlemekte ve karmaşık hale gelmektedir. Dolayısıyla işletmelerin bu konuda daha fazla çaba göstermeleri gereklidir (Pelit vd., 2009: 20).

2. YEŞİL ÜRETİM

1970'li yılların sonlarından itibaren Sanayi Devrimi'yle gelen hız ve gelişim, çevre kirliliğini tetikleyerek hem canlılar hem de doğal kaynaklar üzerinde telafisi olmayan olumsuz etkilere yol açmıştır. Bunun sonucu olarak doğal çevreyi korumak adına devletler yasal düzenlemeler yapmış hatta uluslararası alanda sözleşmeler imzalanmıştır. Son zamanlarda ise kaynakların optimal kullanımı ve atık azaltılması gibi konular yeşil üretim kavramını uygulamalarıyla birlikte günlük hayata kazandırmıştır (Aydın, 2017: 356).

Ülkelerin, devletlerin ya da işletmelerin kalkınma sağlayabilmesi için sürekli olarak kaynak tüketimine ihtiyacı vardır. Daha çok üretim daha çok kaynak ve doğal çevre tüketimi anlamına gelmektedir. Ancak temel sorun, çevresel kaynakların kendilerini yenileme sürecinin çok uzun olmasıdır. Doğal çevre kendini yenilemekte zorlanmakta ayrıca üretim sürecinin ortaya çıkardığı atıkları da ekosistemi içerisinde yok edememektedir. Bu sürecin sonunda çevre kirliliği ortaya çıkmaktadır. Bu sorunlar aslında ekonomik anlamda üretim faaliyetinin meydana getirdiği negatif dışsallıklardır (Kuşat, 2013: 4898).

Bu yüzden günümüzün en dikkat çekici tüketim eğilimlerinden biri yeşil ürünler ve yeşil ürünleri üretme sürecidir. Çevre sorunlarının katlanarak arttığı bugünlerde iş dünyası gündeminin bu yönde oluşması

da kaçınılmazdır. Ayrıca duyarlı bireyler ya da kurumlar da artık bu sorunlarla ilgili neler yapılabileceği tartışmalarına katılmıştır. Hem ticari hem de politik olarak doğru yaklaşım, üretim ve tüketim süreçlerinin çevre duyarlılığı bağlamında ele alınmasıdır. Bu anlamda uygulanacak adımlardan biri de yeşil üretimin önerilmesi ve yaygınlaştırılmasıdır. Aslında birçok işletme ürün ve üretim süreçlerini tanımlarken çevreci düşünceleri dikkate almaktadır. Doğal olarak bu düşüncelerin ortaya çıkardığı önemli sonuç da ürün ve üretim süreçlerinin çevre dostu olduğudur (Turan, 2007: 2).

Gerçekte yeşil üretim kavramının da içinde olduğu yeşil ekonomi, her türlü temiz ve çevreci teknoloji, mal ve hizmet üretim faaliyetlerini kapsamaktadır. Yeşil ekonominin temelinde üretim, tüketim ve dağıtım faaliyetlerinin doğal çevre üzerindeki baskısı yer almaktadır. Yeşil ekonomi anlayışı, bu faaliyetlerin yeniden yapılandırılmasıdır. Bu yapılandırmanın uzun vadede yaşam kalitesini artırması, çevresel riskleri azaltması ve ekolojik kıtları en aza indirgemesi beklenmektedir (Abdiraimov, 2016: 30).

Bu bağlamda yeşil üretim; dünyayı kirletmeyen, kaynakları tüketmeyen ve geri dönüştürülebilen ürünlerin üretim sürecidir. Yeşil üretimde esas olarak alınan temel kriterler şunlardır (Yangınlar ve Sarı, 2017: 104);

- Tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının yerine getirilmesi,
- Enerji ve doğal kaynakların sürdürülebilir olmasının sağlanması,
- Canlılara zarar verilmemesi,
- İnsan sağlığının tehdit edilmemesi,
- Üretim, kullanım ya da tüketim yoluyla doğal çevreye zararın en aza indirilmesi.

Aslında yeşil üretim, en az atık üreten ve düşük çevresel girdilerden yararlanan bir üretim biçimi olarak tanımlanmaktadır. Üretim verimliliğinde elde edilen kazançlar, azaltılmış çevresel girdiler ve iş güvenliği gibi unsurlar kurumsal imajı da güçlendirmektedir. Burada temel amaç, ürünlerin tasarım aşamasından geri dönüştürülmesi aşamasına kadar üretim sistemlerinin buna olanak tanımasıdır (Gilanlı, 2018: 905).

Bilindiği gibi üretim geniş anlamda fayda yaratmak olarak tanımlanmaktadır. Dar anlamda ise girdi unsurlarının belirli çıktılara dönüşmesi için düzenlenen işlemler dizisi olarak tanımlanmaktadır. Çevre bilinçli üretim olarak da isimlendirilen yeşil üretim; etkinliği fazla, çevreye düşük etkisi olan girdileri kullanan ve atık ya da kirlilikten

sıyrılmış bir süreçtir. Aslında yeşil üretim geleneksel üretime göre daha ekonomik şekilde uygulanabilecek bir alternatiftir, çünkü rakiplere göre sürdürülebilirlik ve rekabet avantajı sağlamaktadır. İşletmeler açısından maliyet azaltma, kalite, karlılık, artan verimlilik, yeni yatırımlar için fırsat sağlama ve performans yükselmesi gibi olumlu etkiler yaratmaktadır (Güzel, 2011: 25).

Üretim yapan işletmeler kaynakları etkin ve verimli kullanamadığı için çevre kirliliğine ve kaynak tükenmesine yol açmaktadır. Bu yüzden işletmeler yeşil işletmecilik anlayışı ile üretim süreç ve yöntemlerini çevreyle dost hale getirmek zorundadır. Çevreci inovasyon ve geri dönüşüm uygulamalarının işletmelerin üretim süreçlerine dahil edilmesi yeşil üretim anlayışını ortaya çıkarmaktadır. Doğal çevreye etkisi minimum ya da az olan ürünlerin üretilmesi süreci, yeşil üretim için en basit yaklaşımdır. İşletmeler rakiplerine karşı çevresel fayda yaratan ya da çevresel maliyeti düşük olan ürünler üretebilirler. Böylece işletmeler bu çabaları karşılığında tüketicilerden daha yüksek fiyat talep edebilmekte ya da ek pazar payı yaratabilmektedir (Şenocak ve Bursalı, 2018: 167).

Öte yandan var olan üretim süreçlerinde değişiklik yapmak, en başta üretim sürecinde kullanılan aşamaların sırasını değiştirmeyi ya da sayısını azaltmayı hatta temizleme ve arıtma işlemlerinde de değişiklik yapma anlamına gelmektedir. Ancak bu durum yeşil üretim için önemli fırsatlar sunmaktadır. Özellikle üretilen ürün içerisine alınmaya her türlü girdinin üretim süreci içerisinde yeniden kullanılması önemli bir alternatif oluşturmaktadır. Süreç içerisinde kullanılan kimyasal, metal, su ya da enerji kaynaklarının yeniden kullanımı yeşil üretimde mümkündür. Bu anlamda yeşil üretim adına kolay ve ucuz çözüm üretmek için şu faaliyetler yapılmaktadır (Yavuz, 2010: 77-78);

- Her türlü atığın ayıklanması,
- Kimyasal atık stoklarının azaltılması,
- Su baskınlarına karşı alarmların devreye sokulması,
- Otomatik vanaların kullanılması,
- Akıntı ya da sızıntı meydana getiren yerlerin ortadan kaldırılması,
- Rutin olarak makine bakımlarının yapılması,
- Çevreyle ilgili endişe verici durumların tespit edilmesi,
- Rutin denetimlerin yapılması,
- Çalışma koşullarının iyileştirilmesi için kontrol mekanizmalarının oluşturulması.

Buna dayanarak yeşil üretimin imalat sektöründe kullanılan ve sürdürülebilir bir kalkınma stratejisi olarak uygulanan bir yöntem olduğu söylenebilmektedir. Ekonomik kalkınma göz önüne alındığında insan gereksinimlerini karşılayacak kaynakların uzun vadede varlıklarını sürdürebilmeleri için yeşil üretim artık imalat sanayiinin bir bileşeni haline gelmiştir. Aynı zamanda bu bileşen, sosyal faydaları da içinde bulunduran kapsamlı bir kalkınma stratejisidir (Üstünışık, 2014: 16).

Bununla beraber yeşil üretimin daha kapsamlı ve aktif hale getirilmesi için bütün olarak üretim sürecinin ele alınması ve gerekli işlemlerin işletme faaliyetlerine de yansıtılması tutumu benimsenmelidir. Burada bu süreci etkileyecek en önemli ve dikkat çeken unsur kaynakların optimal kullanılmasıdır. İşletmelerin yenilebilen enerji kaynaklarını kullanması, çevre kirliliğinin azaltılması ve uzun vadede maliyet minimizasyonunu sağlamaktadır.

Yeşil üretim sürecinde kaynak kullanımı dışında yeşil mühendislik ve ar-ge faaliyetleri de bu sürecin daha başarılı olmasını sağlayacak etkenlerdendir. Ayrıca yeşil yani çevre dostu teknolojinin üretim sürecine dahil edilmesi ve kullanılması da önemlidir. Yeşil ürünün hammadde aşamasından nihai ürün aşamasına dönüştürülmesine kadar oluşan süreçte kullanılan ekipman, araç, gereç ve malzemenin çevreye minimum zarar veren ve enerji tasarrufu sağlayan bir teknolojiye sahip olması gerekmektedir (Şenocak ve Bursalı, 2018: 167).

Günümüz işletmeleri yeşil üretim faaliyetini sürdürürken iki tür yaklaşım sergilemektedir (Güzel, 2011: 26);

- *Ürün Yaklaşımı:* Bu yaklaşımda işletme tarafından ürünler, benzerleri ile karşılaştırıldığında çevresel özellikleri sayesinde daha tercih edilebilir olarak üretilmekte ve yeşil olarak pazarlanmaktadır.
- *Süreç Yaklaşımı:* İşletmeler üretim sürecine dahil olan bütün işlemlerde enerji ve malzeme kullanımı kısıtlayarak atık azaltmaya çabalamaktadır.

Esas olarak, yeşil üretim hakkındaki literatür, üretim teknolojileri ve ortaya çıkan ürünlerin yeşil seviyelere göre kategorize edilmesi üzerine odaklanmaktadır. Yeşil üretim, işletmelerin üretim performanslarını gerçekleştirirken doğal çevreyi koruma ve enerji tasarrufu ilkelerini benimsemektedir. Üretici işletmeleri yeşil ürünler üretirken ürünlerin maliyetleri yüksek olduğundan çevre dostu ürünler üretmeye teşvik etmek için devletin destek programları uygulaması önemli bir konu haline gelmektedir (Karakuş ve Erdirençelebi, 2018: 687).

Görüldüğü üzere yeşil üretim yaklaşımında; ürün ve hizmetlerin nitel ve nicelikleri arttırılırken doğal kaynakların etkin kullanımı dikkate alınmalıdır görüşü ön plandadır. Bu anlamda gerçekleştirilen her faaliyetin doğa üzerinde etkisi olduğu ve ekonomik işleyişin çevresel açıdan sürdürülebilir olması gerektiği varsayılmaktadır (Reyhan, 2014: 335).

3. YEŞİL PAZARLAMA

Bireysel ve toplumsal olarak ele alındığında çevre bilincinin oluşması ve çevreyi koruma çabaları aslında asırlar öncesinden başlamaktadır. Ancak bu alanda yoğun ve kapsamlı araştırmaların yapılması ve bütün gruplar tarafından etkin politikaların ortaya çıkması 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmektedir. Özellikle son yıllarda birçok ülkede ve uluslararası düzeyde hükümetlerin, çevreci kuruluşların, sivil toplum örgütlerinin ve işletmelerin bu konuya dönük çalışmaları katlanarak artmaktadır.

1980'lerin sonu ve 1990'ların başı itibariyle iyice göze çarpmaya başlayan yeşil pazarlama kavramı çokça tartışılmaya ve konuşulmaya başlanmıştır. Amerikan Pazarlama Derneği toplum, işletme ve politikacıları bir araya getirdiği çalışmasında yeşil pazarlamayı, çevre kirliliği üzerine pazarlama çalışmaları ve yenilemeyen kaynakların tüketimini inceleyen bilim dalı olarak adlandırmıştır. Bu anlamda yeşil pazarlama üç anahtar unsur içermektedir (Uydacı, 2017: 127);

- Yeşil pazarlama bütün pazarlama faaliyetlerinin alt kümesidir.
- Yeşil pazarlama hem olumlu hem de olumsuz çalışmaları kapsamaktadır.
- Yeşil pazarlama çok geniş çaplı bir çevre olgusunu içermektedir.

Normal durumda sorumlu pazarlamacılar tüketici grubunun neyi istediğini keşfederek onlar için değer yaratan teklifleri tüketiciye sunmaktadırlar. Pazara sundukları teklifler değerlendirildikçe ve ürün ya da hizmetler satın alındıkça pazarlamacılar değer elde etmektedir. Bu bağlamda geleneksel pazarlama müşteri değeri ve karşılıklı kazanç felsefesi üzerine kurulmuştur. Bununla birlikte tüm pazarlamacılar aynı prosedürü uygulamamaktadır. Bazı işletmeler tüketicilerden ziyade kendi çıkarlarını düşünerek hareket etmekte ve tartışmalı pazarlama uygulamaları gerçekleştirmekte, tüketicilere ve topluma uzun vadede çok ciddi zararlar vermektedirler. Bu yüzden artık sorumlu pazarlamacıların faaliyetlerini sürdürülebilirlik ekseninde planlaması zorunludur (Aydın, 2018: 64).

Bir başka açıdan ele alındığında yeşil pazarlama; doğal çevreye minimum zarar verecek şekilde insanların taleplerinin ve isteklerinin tatmin edilmesinde her çeşit takasın oluşturulması ve bununla ilgili tüm aktivitelerin tasarlanması olarak tanımlanmaktadır. Görüldüğü üzere, yeşil pazarlama çevreci yaklaşım ile modern tüketim anlayışı arasındaki çelişkiyi açıklamaya dönüktür. Aslında yeşil pazarlama, çevre konusunda hassas olan tüketici grubunun oluşturduğu istek ve ihtiyaçları tanımlayan bir kavramdır (Yangınlar ve Sarı, 2017: 104).

Asıl olarak bir işletmenin görevi ekonomik işlevini yerine getirerek tüketici taleplerini karşılamak ve bu sayede itibar kazanmaktır. Ancak bunun yanında işletmeden toplumun ahlak kurallarına uyum sağlaması, sosyal çevreye yardım ve destek sunması beklenmektedir. Bu durum işletmenin sürdürülebilir olması için son derece önemlidir. Tabi işletmelerin toplumda kabul görmeyi önemsemeleri de yeşil pazarlama gibi kavramların ortaya çıkmasını hızlandırmıştır.

Uzun vadede düşünüldüğünde işletmeler bir yandan tüketicileri diğer yandan toplumsal öncelikleri öte yandan da elde etmeleri gereken kar oranını düşünmek zorundadır. Yeşil pazarlama anlayışında ise toplumun istek ve ihtiyaçlarının ötesinde birtakım düzenlemeler ve değişiklikler yaparak doğal çevreye en az zarar verme amacı güdülmektedir. Bu anlamda yeşil pazarlama çevreyi koruma ilkesine dayanarak buna uygun ürün ve hizmet üretme ile ilgilenmektedir, yani bu anlayışta tamamen çevreyi koruma bilinci hakimdir (Alagöz, 2007: 3).

Burada düşünülmesi gereken önemli noktalardan biri de çevreye duyarlı ürün ve hizmetler hakkında bir fikir birliğinin olmamasıdır. Ancak genel anlamda yeşil tüketime uygun ürün ve hizmetlerin bazı özellikleri şöyle sıralanabilir (Turan, 2007: 7);

- Yeşil ürün ve hizmetler insan ve hayvan sağlığı için tehlike arz etmemektedirler.
- Yeşil ürün ve hizmetler üretim, kullanım ve depolama aşamasında çevreye zarar vermemektedir.
- Yeşil ürün ve hizmetler üretim, kullanım ve depolama aşamalarında oransız şekilde enerji kaynaklarını kullanmamakta ve tüketmemektedirler.
- Yeşil ürün ve hizmetler paketleme aşamasında kısa süreli kullanıma göre üretilmediği için gereksiz atığa sebep olmamaktadırlar.
- Yeşil ürün ve hizmetler üretilirken gereksiz ve acımasız yere hayvanlar denek olarak kullanılmamaktadır.

- Yeşil ürün ve hizmetler üretilirken çevreye ve doğadaki diğer türlere tehdit oluşturacak materyalleri içermemektedirler.

Bu bağlamda tüketiciler bilinçli olarak yaptıkları tercihlerle doğal kaynakların korunmasını ve çevreye verilen zararın en aza indirgenmesini sağlayabilmektedirler. Tabi burada pazarlama yöneticilerinin karşılaşabileceği önemli bir problem ortaya çıkmaktadır; tüketicileri çevreye dost ürünlere yönlendirirken ürün yelpazelerini bu yönde revize etmek gerekmektedir. Bu amaçla pazarlama araştırmalarının iyi yapılması, yeni stratejiler geliştirirken bu noktaya dikkat edilmesi ve tüketicilerin bu ürünlerle ilgili bilgilendirilmesi önem arz etmektedir. Bu şekilde işletme bu yöndeki çabalarıyla yeşil pazarlama anlayışına sahip olduğunu ve işletme imajını sağlamlaştırmaya dönük çabası olduğunu göstermektedir (Yücel ve Ekmekçiler, 2008: 328).

Bu yüzden işletmelerin yeşil pazarlamayı tercih etme nedenleri şu şekilde özetlenebilmektedir (Ar, 2011: 80);

- İşletmeler yeşil pazarlama uygulamalarını hedeflerine ulaşmak için bir fırsat olarak görmektedir.
- İşletmeler daha fazla sosyal sorumluluk alarak ahlaki yükümlülüklerini yerine getirmeye çalışmaktadır.
- Devlet, işletmeleri daha fazla sorumlu olmaya zorlamaktadır.
- Rakiplerin yeşil pazarlama faaliyetine dönük çalışmaları işletmelere de bu yönde baskı uygulamaktadır.
- Atık yönetimi konusundaki maliyet faktörleri işletmeleri davranış değişikliğine yönlendirmektedir.

Özellikle işletmeler çevreye duyarlı bir profil oluşturduklarında tüketicilerin çevreci yönlerine de hitap ederek kendi ürünlerini vurgulayabilmektedirler. Bu sorumluluk bilinci ile hareket eden işletmeler çevre dostu imajı yaratma ve çevresel mesaj verme konusunda daha ön plandadır. Bu durumda işletme sosyal ve finansal boyuttaki hedeflerini gerçekleştirme ve önemli faydalar sağlama konusunda sorun yaşamayacaktır (Karakuş ve Erdirençelebi, 2018: 687).

Genel olarak yeşil pazarlama dört aşama altında incelenmektedir (Erbaşlar, 2012: 96);

- İlk aşama, çevreye duyarlı tüketiciler için yeşil ürünlerin tasarlanması aşamasıdır. Bu aşama yeşil hedefleme olarak adlandırılmaktadır.

- İkinci aşama, yeşil stratejilerin geliştirilmesi aşamasıdır. Bu aşama, işletmenin daha az atık oluşturması ya da enerji verimliliğine önem vermesi gibi faaliyetleri içermektedir.
- Üçüncü aşama, yeşil olmayan ürünlerin üretiminin durdurularak sadece yeşil ürünlerin üretilmesi aşamasıdır.
- Dördüncü aşama ise sadece çevreye duyarlı ya da çevreci olmanın yetmediği aşamadır. İşletme artık sosyal sorumluluk bilincine bağlı olarak gelişim göstermektedir.

Aslında yeşil pazarlama; tükenebilir kaynakların kullanılmasında olumlu ve olumsuz yanları inceleyen ve tüketicileri tatmin etmede sorumluluk sahibi bir anlayış içerisinde oluşan bir iş stratejisidir. Ancak yeşil pazarlamadan sıkça bahsedilmesi ve gün geçtikçe kullanım alanlarının genişlemesi, bu anlayışın önemini oldukça fazlalaştırmıştır. Özellikle yeşil pazarlamanın öneminden bahsederken bu faaliyet sonucunda elde edilmek istenen amaçlar da şu şekilde sıralanabilir (Yılmaz ve Güney, 2015: 235-236);

- Yeşil pazarlamanın amacı sınırlı doğal kaynakları en iyi şekilde kullanmaktır.
- Yeşil pazarlama doğal dengenin sağlanması ve enerji tüketiminin optimal seviyeye indirgenmesi üzerine yoğunlaşmaktadır.
- Yeşil pazarlama, çevrenin tahribatını engelleyecek ve çevre kirliliğini azaltacak alternatifleri sunmalıdır.
- Yeşil pazarlama, yeşil ürün kullanımını teşvik ederek toplumda geri dönüşüm bilinci oluşturmaya yönelmelidir.
- Yeşil pazarlama, bu sistemin istikrarı için sorumluluğu üzerine alıp devleti ve sivil toplum kuruluşlarını da harekete geçirmelidir.

Anlaşılacağı üzere yeşil pazarlama; ürün, üretim süreci, ambalajlama ve reklam yenilemeye kadar geniş düzeydeki faaliyetlerde etkili olmaktadır. Bu yüzden yeşil pazarlama karmaşık bir yapıdır ve işletmenin stratejilerini de yeniden oluşturması gerekmektedir. Bu stratejiler belli başlı sorulardan yola çıkılarak elde edilmektedir; yeşiller nasıl belirlenir, tüketicilerin talep edeceği yeşil ürünler nasıl geliştirilir ve yapılan yeni yatırımlar nasıl güvenilir ve etkili kılınır.

Buradan hareketle yeşil pazarlamanın iki temel hedefi olduğunun söylenmesi mümkündür (Ar, 2011: 74-75);

- Tüketicilerin performans, fiyat ve çevreye uyumluluk açısından beklentilerini karşılayacak ürünler geliştirilmelidir.
- Hem ürün hem de işletmeyi temsil edecek kaliteli ve çevreye duyarlı imajı yaratılmalıdır.

Özet olarak, yeşil pazarlama üzerine düşünürken birçok işletme yeşil ürünü desteklemek ya da daha az zarar veren ürün tasarlamaya odaklanmaktadır. Bu uygulamalar taktik olarak gerekli olmasına rağmen işletmenin yeşil hale gelmesi için oluşturulan programda yeterli değildir. İşletmelerin uzun dönemde yol açacakları ekolojik zararları nasıl ortadan kaldıracakları ya da en aza indirgeyecekleri aynı zamanda çevreye duyarlı tüketici ihtiyaçlarını sürekli nasıl karşılayacaklarını planlayan bütünsel bir yaklaşıma ihtiyaçları vardır (Zerenler ve Kuduz, 2013: 185).

4. YEŞİL MUHASEBE VE YEŞİL PAZARLAMA İLE İLİŞKİSİ

İşletmeler genel olarak faaliyet gösterdikleri çevrelerden hem etkilenmekte hem de o çevreyi tümüyle etkilemektedirler. Bu karşılıklı etkileşim beraberinde, dış çevreye karşı sorumlulukları da getirmektedir (Terzi, 2013: 88). Bu noktada işletmelerin sosyal sorumlulukları devreye girmekte ve çevre yönetimi, çevreye duyarlılık öncelikli konular haline gelmektedir. Öte yandan yönetim ve muhasebe bilgi sisteminin bu konudaki ihtiyaçları karşılıyor olması da bir diğer gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır (Dillard vd., 2005: 77).

Son zamanlarda çok sık tabir edilen yeşil üretim, yeşil yönetim, yeşil pazarlama ve nihayetinde yeşil muhasebe gibi kavramlar işletmelerle devlet arasında köprü vazifesi gören çevresel konularla ilgili politikalarda önemli bir yere sahip, popülerlik kazanmış konuların başında gelmektedir (Bezirci vd., 2011: 64).

Muhasebenin temel kavramlarından olan sosyal sorumluluk kavramı; muhasebe işlemlerinin yapılması ve finansal tabloların hazırlanmasında belirli kişi ya da grupların değil; toplumdaki tüm bireylerin çıkarlarının korunması gerektiğini ifade etmektedir. Bu kavrama bağlı olarak, sadece ekonomik etkiler yönünden değil, aynı zamanda sosyal etkileri de göz önüne alarak toplumun çeşitli kesimlerine finansal bilgileri açıklama zorunluluğundan dolayı; sosyal muhasebe kavramı gündeme gelmiştir. Sosyal sorumluluk muhasebesi olarak da isimlendirilen sosyal muhasebe, işletmelerin çevresel etkileri hakkında bilgi içeren muhasebe raporlarının bir parçasıdır. Bu noktada yeşil muhasebe, kendinden daha kapsamlı olan sosyal muhasebenin bir alt dalını oluşturmaktadır (Altınbay, 2007: 3).

Yeşil muhasebe; çok geniş bir kapsama alanı olduğundan "çevre muhasebesi, "çevresel muhasebe" gibi isimlerle de anılmaktadır. Diğer yandan bazı çalışmalarda "ekolojik muhasebe" teriminin kullanıldığı da görülmektedir. "Çevresel muhasebe" ile "ekolojik muhasebe" çoğu zaman aynı anlamda kullanılmakla birlikte aralarında önemli sayılabilecek bir fark bulunmaktadır. "Çevresel muhasebe" daha çok ekonomik göstergelere odaklanırken "ekolojik muhasebe" fiziksel göstergelere odaklanmaktadır (Kırlıoğlu ve Can, 2006: 3). Bunun yanında bazı kaynaklarda "yeşil muhasebe" ve "çevre muhasebesi" aynı anlama gelen kavramlarmış gibi kullanılmaktadır. Aralarında kesin bir sınır çizmek doğru olmamakla birlikte farklı kavramlar olduğu söylenebilir. İşletmelerin genel olarak çevre ile ilgili muhasebe politikaları çevre muhasebesi, karbon muhasebesinin de içinde yer aldığı devlet politikaları ise; yeşil muhasebe olarak anılmaktadır (Yılmaz ve Şahin, 2017: 111-112).

Yeşil muhasebe; sosyal sorumluluk gereği, işletmelerin faaliyet gösterdikleri çevreye olan olumsuz etkilerinin tespiti sonrasında duyulan ihtiyaç nedeniyle doğmuştur (Apalı, 2018: 39). Yeşil muhasebe, doğal kaynakları ve bunlarda medyana gelen değişiklikleri dikkate alan, ülkenin sürdürülebilir kalkınma ve büyümesine planlama yaparak katkıda bulunan bir muhasebe bilgi sistemi olarak görev yapmaktadır (Jayanthı, 2015: 80).

Geleneksel muhasebe anlayışından farklı olarak yeşil muhasebe; ekonomik kalkınma hedefleri ile çevresel hedefler arasında ortaya çıkan ayrılıkları anlama ve yönetmeye yardımcı olma amacını gütmektedir (Rout, 2010: 47).

Sosyal sorumluluk bağlamında ele alınan yeşil muhasebenin, temelde çevresel sorumlulukların muhasebeyle bütünleştirilmesi, çevresel koşulların tespit edilmesi, bunların olumsuz etkilerinin azaltılması ya da yok edilmesine yönelik muhasebe dilinde katkı sağlanması, bunlara yönelik maliyet analizlerinin yapılması, çevresel kaynak envanterinin sabit bir zaman diliminde hangi seviyede olduğunun saptanması gibi amaçlar içermektedir (Süklüm, 2019: 97).

Çevresel kaynakların ticari faaliyetler sonucu tüketilen değeri; muhasebe literatüründe işletmelerin kazançlarının ve işletme üretim faktörlerine ödenen bedelin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Ancak zaten azınlıkta olan doğal kaynakların tükenmekte olduğu ve parasal olarak değer biçilemeyen çevresel kaynakların ticari işlemler sonucu yok olmaya yüz tuttuğu çoğunlukla göz ardı edilmektedir. Bu noktada yeşil muhasebe, doğal ve çevresel kaynakların tüketimiyle elde edilen kazançların hepsinin harcama ya da yatırımlar gibi değerlendirilmesini konu edinmektedir. Ayrıca kaynakların kullanımı sonucu oluşan azalışların amortisman gibi muhasebeleştirilmesini kapsamaktadır (Cairns, 2001: 61).

Pazarlama açısından bir farklılaştırma stratejisi olarak kullanılan yeşil hammadde, yeşil teknoloji, yeşil yatırım, yeşil ürün gibi etkinlikler, çevresel duyarlılığın artmasıyla birlikte yeşil pazarlar ve bunları talep eden müşteriler açısından yeni rekabet alanları açılması, yeşil işletme imajının önem kazanması gibi sebeplerle çevresel maliyetlerin toplam maliyetler içindeki payı artmaktadır. Bu sayede işletme çalışanları, yöneticiler ve müşteriler açısından yeşil muhasebeye olan ilgi de gün geçtikçe artmaktadır (Korukoğlu, 2011: 81).

Yeşil muhasebenin kullandığı yöntemler; yatırımların büyüklüğü, verilerin nesnelliği, farklı çevresel etkiler, uygulanacak politikanın amaçları gibi çok çeşitli unsurlara bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Kullanımda olan bazı yöntemler şu şekilde sıralanabilmektedir (Hecht, 1999: 16-17);

- *Doğal Kaynak Hesapları:* Bu hesaplar, doğal kaynakların stokları hakkındaki veriler için kullanılmaktadır. Ayrıca doğal süreçler ya da insan kullanımı nedeniyle doğal kaynak stoklarında meydana gelen değişiklikler de bu hesaplarda takip edilmektedir.

- *Emisyon Muhasebesi:* Hollandalılar tarafından geliştirilen çevresel hesapları içeren Ulusal Muhasebe Matrisi (NAMEA), özel sektör tarafından yayılan ve çevre kirliliğine sebep olan emisyonları tanımlayan hesapları kapsamaktadır. Emisyonlar parasal olarak değerleniyorsa, bu değerler ilk olarak; çevre korumanın maliyet ve faydalarını karşılaştırmak için emisyon muhasebesinde kullanılmaktadır.

- *Geleneksel Ulusal Hesapların Ayrıştırılması:* Bazen geleneksel hesaplar; çevresel zararı önlemek veya hafifletmek, koruma ekipmanı satın almak, kurmak ya da ücret ödemek gibi özellikle çevre ile ilgili harcamaları belirlemek adına ayrıştırılabilmektedir.

- *Pazarlanmamış Mal ve Hizmetlerin Değeri:* Kirletilmemiş bir göl ya da huzur veren doğal manzara gibi pazarlanmamış çevresel mal ve hizmetlerin örtülü değerinin maliyet hesaplarına dahil edilip edilmeyeceği konusunda önemli tartışmalar vardır. Öte yandan, bu öğelerin değeri; ekonomik ve çevresel hedefler arasındaki dengeyi kurmak için kullanılacaksa muhasebe için oldukça önemli olmaktadır.

- *Yeşil GSYİH (Gayri Safi Yurt İçi Hasıla):* Gayri safi yurt içi hasılanın hesaplanması çevresel duyarlılığı da içeren bir konudur. Ülkeler arasında çevresel muhasebe hesapları ya da yeşil muhasebe uygulamaları için bir standart olmadığından yeşil GSYİH hesaplama yöntemleri de farklılık göstermektedir.

Temel olarak bir ekonomik sistemin çevreye bağlı finansal ve ekolojik etkilerini içeren faaliyetler, yöntemler ve sistemlerle ilgilenen yeşil muhasebe için; parasal olmayan, fiziki faktörler ve kaliteyi içeren unsurlar büyük önem taşımaktadır. Bu haliyle bir başka kaynağa göre yeşil muhasebe iki alt kategoride incelenebilmektedir. Bunlardan ilki, çevresel harcamalar ve tasarrufları kapsayan kısaca finansal etkileri konu alan çevre muhasebesi; diğeri ise bir işletmenin faaliyetleri sonucunda doğal çevrenin ne ölçüde değiştiğini anlamakla ilgilenen ekolojik muhasebedir (Hernadi, 2012: 27).

Yeşil muhasebe; işletmenin çevreye olan etkisine, nitel veya finansal olmayan terimlerle ifade edilen performansına odaklanmaktadır. Diğer bir ifadeyle işletmenin hem ekonomik performansının geliştirilmesinde hem de çevresel performansının iyileştirilmesinde kullanılan bir araç olarak görülmektedir (Tüm, 2014: 66-67).

Ekonomi, çevre, pazarlama, muhasebe etkileşimini açıklamak amacıyla çevresel gelişmeler hakkında makro düzeyde bilgi üretme ihtiyacından doğan yeşil muhasebe aşağıdaki amaçları gerçekleştirmek için kullanılmakta ve söz konusu amaçlar doğrultusunda tanımlamalara sahip olmaktadır (Lazol vd., 2008: 62);

- Uygulanmakta olan muhasebe sistemlerinde özellikle maliyet ve kâr analizlerinde çevre faktörlerinin planlanıp uygulanmasıdır.
- Çevresel ve finansal faktörlerin, mal akışı ve buna ilişkin para akışının üzerindeki etkilerinin tespiti ve analiz sürecidir. Farklı ifadelerle, muhasebede ölçümleme yapılırken çevre faktörlerinin dikkate alınmasıdır.
- Çevresel maliyetlerin azaltılması sırasında anlamlı finansal sonuçlar elde etmek için çevresel açıdan fayda sağlayabilecek yatırımların potansiyelini ortaya çıkaran bir sistemdir.

Buraya kadar anlatılanlar bağlamında özetle yeşil muhasebe en dar kapsamda düşünüldüğünde; "bedava" kabul edilen doğal kaynakları ve üretim sürecinde hiçbir biçimde bir maliyet unsuru olarak sayılmayan, göz ardı edilen olumsuz dışsallıkları fiyatlandırmak suretiyle ekonomik süreçte içselleştirilmesini amaçlamaktadır. Makro düzeyde ise ülke refahı olgusunun zenginleştirilmesine katkıda bulunmaktadır (Mutlu, 2007: 171).

SONUÇ

21.yüzyılın önemli kavramlarından olan sürdürülebilirlik anlayışı, yeşil işletme kavramını tetikleyerek sosyal sorumluluk, yeşil pazarlama,

sosyal muhasebe ve yeşil muhasebe kavramlarını vazgeçilmez hale getirmiştir. Bu kavramların geleneksel işletmecilik fonksiyonlarına uyarlanmasıyla tüketicinin de ürün ve hizmet taleplerinde çevre duyarlılığı bilinci ile hareket etmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Bu kapsamda çalışma içerisinde incelenen işletmenin temel fonksiyonlarından olan yeşil pazarlama ve yeşil muhasebe ilişkisi de sıkça literatürde yer almaya başlamıştır. Yeşil üretim süreci ile başlayan ürün ve hizmet sunumu yeşil pazarlama faaliyetleri ile anlam kazanmakta ve yeşil muhasebe işlemleriyle de yaşam seyrini sürdürmektedir. Yeşil pazarlamayı ve muhasebeyi buluşturan ortak nokta, işletme uygulamalarında sosyal sorumluluk hassasiyeti ile hareket ederek çevreye duyarlı programları sürdürmesidir. Gelinen noktada yeşil pazarlama özellikle çevreye duyarlı ve minimum zarar veren ürün ve hizmet üretimini ve sunumunu vurgularken yeşil muhasebe ise çevresel maliyet ve harcamaların en aza indirgenmesi üzerine odaklanmaktadır.

Sonuç olarak günümüz işletmelerinin artık geri dönülmez düzeye ulaşan çevresel etkileri ön planda tutması ve yeşil fonksiyonların güncellenerek yapılan akademik çalışmaların da bu konular ışığında sürdürülmesi ümit edilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Abdiraimov, M. (2016). Sürdürülebilir Gelişme Yaklaşımında Yeşil Ekonominin Önemi. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 3 (6), 29-39.
2. Alagöz, S. B. (2007). Yeşil Pazarlama ve Eko Etiketleme. *Akademik Bakış*, (11), 1-13.
3. Altınbay, A. (2007). Çevresel Maliyetlerin Raporlanması. *Akademik Bakış,* (11), 1-11.
4. Apalı, A. (2018). Mermer Üretim İşletmelerinin Sosyal Sorumluluk Kavramı Kapsamında Çevre ve Çevre Muhasebesine Yaklaşımları: Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi,* (78), 37-52.
5. Ar, A. A. (2011). *Yeşil Pazarlama; Tekstil Sektöründen Örneklerle*. İstanbul: Beta Basım Dağıtım A.Ş.
6. Arıkan, S. (1995). İşletmelerde Sosyal Sorumluluk ve İş Ahlakı. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* (13), 171-180.
7. Aydın, G. (2018). *Yeşil Pazarlama, Yeşil Reklam ve Eko-Etiketleme.* Edt. Yeter Demir Uslu. Yeşil İşletme, 63-79, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
8. Aydın, N. (2017). *Yeşil Üretim Uygulamaları.* Kırgızistan: International Conference On Eurasian Economies Proceedings, 356-360.
9. Bezirci, M., Özpeynirci, R. & Duman, H. (2011). Sosyal Sorumluluk Kavramı Bağlamında Yeşil Muhasebe Eğitimi: Bir Alan Araştırması. *Muhasebe Bilim Dünyası*, (3), 61-89.
10. Cairns, R. D. (2001). Seeing The Trees As A Forest: What Counts In Green Accounting. *Ecological Economics,* 36 (1), 61-69.
11. Demir, H., & Songür, N. (1999). Sosyal Sorumluluk ve İş Ahlakı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 2 (3), 150-168.
12. Dillard, J., Brown, D. & Marshall, R. S. (2005). An Environmentally Enlightened Accounting. *Accounting Forum,* 29 (1), 77-101.
13. Erbaşlar, G. (2012). Yeşil Pazarlama. *Mesleki Bilimler Dergisi (MBD),* 1 (2), 94-101.
14. Gilanlı, E. (2018). Sürdürülebilir Yeşil Tedarik Zinciri Kavramı Çerçevesinde Yapılan Çalışmalar. *IV. Uluslararası Kafkasya/Orta Asya Dış Ticaret ve Lojistik Kongresi Bildiri Kitabı,* 902-909.
15. Güzel, D. (2011). Tedarik Zinciri Bütünleşmesi, Yeşil Tedarik Zinciri Uygulamaları ve İşletme Performansı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma. *Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.*

16. Halıcı, A. (2001). İşletmelerde Sosyal Sorumluluk Stratejileri: Çanakkale İlinde Bir Araştırma. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 11-28.

17. Hecht, J. E. (1999). Environmental Accounting; Where We Are Now, Where We Are Heading. *Resources*, 135, 14-17.

18. Hernadi, B. H. (2012). Green Accounting For Corporate Sustainability. *Club Of Economics In Miskolc TMP*, 8 (2), 23-30.

19. İliç, D. K. (2010). İşletmelerin Kurumsal Sosyal Sorumluluk Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Literatür Taraması. *Ege Akademik Bakış*, 10 (1), 303-318.

20. İşseveroğlu, G. (2001). İşletmelerde Sosyal Sorumluluk ve Etik. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (2), 55-68.

21. Jayanthi, R (2015). Green Accounting: A Study About Its Importance And Concept. *International Journal Of Research In Commerce & Management,* 6 (11), 76- 80.

22. Karakuş, G., & Erdirençelebi, M. (2018). İşletmelerin Yeşil Yönetim Algılarının İşletme Performansı Üzerindeki Etkisini Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi,* 10 (4), 681-704.

23. Kırlıoğlu, H., & Can, A. V. (2006). Çevresel Muhasebede Kavramsal Tartışmaların Gelişimi ve Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (32), 1-12.

24. Korukoğlu, A. (2011). İşletmelerde Çevre Muhasebesi: İzmir İli Uygulaması. *Ege Akademik Bakış*, 11 (1), 81-89.

25. Kuşat, N. (2013). Yeşil Sürdürülebilirlik İçin Yeşil Ekonomi: Avantaj ve Dezavantajları-Türkiye İncelemesi. *Journal of Yasar University*, 8 (29), 4896-4916.

26. Lazol, İ., Muğal, E., & Yücel, Y. (2008). Sürdürülebilir Bir Çevre İçin Çevre Muhasebesi ve KOBİ'lere Yönelik Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (38), 56-69.

27. Mutlu, A. (2007). Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre Muhasebesi (II). *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (34), 162-173.

28. Özgen, E. (2007). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramı ve Çalışan Memnuniyetine Etkisi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (8), 1-6.

29. Pelit, E., Keleş, Y., & Çakır, M. (2009). Otel İşletmelerinde Sosyal Sorumluluk Uygulamalarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 16 (2), 19-30.

30. Reyhan, A. S. (2014). Sürdürülebilir Üretim-Tüketim Politikaları Çerçevesinde "Yeşil Ekonomi" Üzerine Bir Değerlendirme. *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi,* 9 (22), 327-347.

31. Rout, H. S. (2010). Green Accounting: Issues and Challenges. *The IUP Journal of Managerial Economics*, 8 (3), 46-60.

32. Süklüm, N. (2019). Yeşil Muhasebe Farkındalığının Sosyal Sorumluluk Çerçevesinde Analizi: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (84), 95-112.

33. Şenocak, B., & Bursalı, M. Y. (2018). İşletmelerde Çevresel Sürdürülebilirlik Bilinci ve Yeşil İşletmecilik Uygulamaları ile İşletme Başarısı Arasındaki İlişki. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 1 (23), 161-183.

34. Terzi, A. (2013). Sosyal Sorumluluk Açısından Çevre Muhasebesi ve Çevre Muhasebesine Homo Ekonomikus Bir Bakış. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (Odüsobiad)*, 4 (7), 86-91.

35. Top, S., & Öner, A. (2008). İşletme Perspektifinden Sosyal Sorumluluk Teorisinin İncelenmesi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (7), 97-110.

36. Turan, F. (2007). Çevre Dostu Şirketler: Yeşil Göz Boyama Mı Çevresel Üretim Mi. *İnsancıl Dergisi,* 17, 1-26.

37. Tüm, K. (2014). Kurumsal Sürdürülebilirlik ve Muhasebeye Yansımaları: Sürdürülebilirlik Muhasebesi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 5 (1), 58-81.

38. Uydacı, M. (2017). *Yeşil Pazarlama*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.

39. Üstünışık, N. Z. (2014). Türkiye İmalat Sanayinde Yeşil İmalatın Uygulanabilirliği: Makine İmalat Sanayi Örneği. *Kalkınma Bakanlığı İktisadi ve Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi,* (2864).

40. Vural, Z. B. A., & Coşkun, G. (2011). Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Etik. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi,* 1 (1), 61-87.

41. Yangınlar, G., & Sarı, K. (2017). İşletmeleri Yeşil Lojistik Uygulamalarına Zorlayan Sebepler Üzerine Bir Araştırma. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 6 (1), 101-121.

42. Yavuz, V. A. (2010). Sürdürülebilirlik Kavramı ve İşletmeler Açısından Sürdürülebilir Üretim Stratejileri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (14), 63-86.

43. Yılmaz, O. Y., & Güney, C. (2015). Yeşil İşletme Fonksiyonlarından Yeşil Pazarlama ve Yeşil Muhasebe. *3. Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı Bildiri Kitabı*, 233-248.

44. Yılmaz, Z. & Şahin, Z. (2017). Muhasebe Dersi Alan Öğrencilerin Yeşil Muhasebe Konusundaki Algıları ve Farkındalıkları. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (1), 110-122.

45. Yönet, E. (2005). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışında Son Dönemeç: Stratejik Sorumluluk. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (13), 239-264.

46. Yücel, M., & Ekmekçiler, Ü. S. (2008). Çevre Dostu Ürün Kavramına Bütünsel Yaklaşım; Temiz Üretim Sistemi, Eko-Etiket, Yeşil Pazarlama. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,* 7 (26), 320-333.

47. Zerenler, M., & Kuduz, N. (2013). *Yeşil Pazarlama*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Bölüm 15

ÜRETİM SİSTEMLERİNDE DİJİTALLEŞME

(DIGITALIZATION IN PRODUCTION SYSTEMS)

Ferhat GÜNGÖR[1]
Berat ÖZNANECİ[2]

1 Dr. Öğr. Üyesi. Marmara Üniversitesi, Teknoloji Fakültesi, Makine Mühendisliği, Üretim Planlama ve Kontrol A.B.D.
2 Mak. Müh. Marmara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Makine Mühendisliği. YL(Türkçe)

1. GİRİŞ

İlk çağlarda insanlar beslenme ihtiyacını karşılamak için avcılık yada sebze meyve toplayıcılığı yapmışlardır. Birlikte yaşamaya başlayan insanlar ailelere, kabilelere ve aşiretlere doğru büyürken bu grupları beslemek kolay olmamıştır. Avcılık-toplayıcılık, her bölgenin ekilebilir alana sahip olmaması nedeniyle göçebe yaşamından, yerleşik düzene doğru geçerek, kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek uygun bölgelerde yaşam sürmeye başladılar. Avlanmak için yaptıkları sivri uçlu aletler, tarım toplumuna uygun tarım aletlerine dönüşmeye başlamıştı.

Avlanma ve tarımla uğraşanlar kendi tüketeceğinden fazlasını üretmesiyle birlikte, ihtiyaç fazlası tahıl, post ve et ürünleriyle kendi üretim fazlalarını ilk başlarda takas usulüyle, sonrasında değerleri karşılığında o zamanın parasıyla değiştirmeye başlamıştır ve bunun sonucunda üretim artmaya başlamış, ürettiğini sadece kendine yetecek kadar değil, para kazanmak için üretme dönemi başlamıştır.

Birinci sanayi devriminde, buharlı makinesinin bulunmasıyla, üretim hızla artmaya başladı. 20. Yüzyıla gelirken artan nüfusla birlikte üretmek önem kazandı ve tarım toplumundan, sanayi toplumuna olan geçiş eğilimi arttı. İlk dönemlerde bir mal ihtiyaçtan ve yokluktan dolayı üretilsin de ne olursa olsun satılır diye düşünülürken, zamanımızda doymuş pazarlar üreticilerin birbirleriyle rekabeti, ürünlere yeni teknolojileri kazandırmaya, yeni modeller ve sistemler üzerinde çalışmaya zorlamıştır.

Sermayelerini sanayi yatırımlarına dönüştürenler, optimum üretim için çözümler bulmaya çalışmışlar üretimin miktarı, akışı, maliyetler, teknoloji ve dijitalleşen yöntemler üzerinde modeller kurarak, hangi tür ürün için hangi üretim yöntem ve sistemlerinin uygun olduğu konusuna odaklanmışlardır.

Hayatımızın bir parçası olan bilgisayarlar çoğaldıkça kullanım alanları da yaygınlaşmıştır. İlk başta uzay ve savunma alanlarında çözüm üreten bu sistemler, sonrasında ise her alana yaygınlaşır. Oluşturulan üretim sistemlerinin geliştirilme süreci, uzun ve karmaşık sorunların çözümünü bilgisayarlar kolaylaştırmıştır. Bir otomobilin, her parçasını en küçük vida ve rondelaya kadar sayarsak yaklaşık 30.000 parçaya sahiptir. Bu parçaların üretilmesi ve tedarik edilmesi oldukça karmaşıktır. 30.000 veya daha fazla parça, farklı hammaddeler ve farklı imalat proseslerinde yaşanan problemlerin çözümü için bilgisayarlar önemli rol oynamaktadır. Bu gün, 1 otomobil/dakika üretim başarısı, verimliliğin zirvesi olarak kabul edilmektedir.

Endüstri 4.0 terimi ilk kez 2011 yılında gerçekleşen **Hannover Fuarı**'nda, 2016 yılında da Dünya Ekonomik Forumunun Davos

toplantısında ele alındı. **Endüstri 4.0** tüm bileşenleri ile yeni nesil üretim süreçlerinin ve iş modellerinin odağına yerleşmeye başladı. Üstelik bu süreç **sanayi ve teknoloji** alanları ile sınırlı kalmıyor; insan yaşamını etkiliyor. Birçok ülke; Endüstri 4.0'ın geleneksel üretim alışkanlıklarını değiştirebilir güçte olduğunun farkında. Nitekim geleneksel üretim de, bilgisayarların etkisine girmiştir.

Amerika, gelişmiş üretim modelleri üzerinde çalışmaktadır. Karanlık (insansız) fabrikalar gibi. Japonlar bu süreci, Toplum 5.0 (Society 5.0) olarak tanımlayıp, İnsanların teknoloji ile uyum içinde yaşayabilmesini amaçlayan **"akıllı toplum"** stratejisi çerçevesinde yorumlamayı düşünüyorlar. Oyunun kuralları yeniden yazılırken Ülkemizde Sanayi 4.0 algısı, Cumhurbaşkanlığı çalışma ofislerinden Dijital dönüşüm adı altında değerlendirilmektedir. Endüstri 4.0, dijital dönüşüm dinamiklerinden yola çıkarak geleceğin akıllı üretim sistemlerini ve ekonomisini doğuruyor. Biz Üretim ve operasyon yöneticileri yayınlarımızda akıllı üretim çağının başladığını ima ediyoruz.

Çalışmamız bu perspektifte değerlendirilip, mevcut üretim sistemlerini tanımlarken, dijital dönüşüm ve yapay zekâ, IoT, makine öğrenmesi etkisinde ki akıllı üretimin hangi düzeylere geldiğini ve gelebileceğini, gelecekte bu alanda çalışmak isteyenlerin hangi donanıma ve bilgi düzeyine sahip olması gerekliliği üzerinde durulacaktır.

2. Geleneksel Üretim Sistemleri

Bu bölümde üretim sistemlerinin isimleri **(**Tanyaş M., Baskak M. 2017)'den alıntı olup, yeni yazılımlar ve kullanılan teknolojik değişimin etkisiyle konular genişletilmiştir.

2.1. Ürüne Uygulanan Stok Politikasına Göre

2.1.1. Stok İçin Üretim (Make to Stock)

Müşteri imalat süresini ve montaj süresini beklemek istemiyor ise bu yöntem stok için uygun bir üretim tipidir. Böylece rakiplere karşı depolama maliyeti en azlanırken, müşteri tatmini artacaktır. Ancak müşterinin ürün üzerinde değişiklik talebi yok denecek kadar sınırlıdır. Stok tutulmasından dolayı üretici stok tutma riski altına girmiş olur. Bilgisayarlar sayesinde depolamada ürün dolaşım hızı, raf ömürleri, ürün sayıları ve çeşitleri, raf adreslemeleri (MRP-Malzeme ihtiyaç planlaması) özel Stok yazılımları ile kolaylaştı.

Tasarım ve üretim aşamasında başka ne etkileri oldu diye baktığımızda, MRP II-İmalat Kaynakları planlaması, CAD-Bilgisayar destekli tasarım, yanında ANSYS, (ürünün doğru tasarlandığını sanal ortamda gösteren,

mühendislik alanında kullanılan bir simülasyon yazılımı). Ürünlerin tasarım aşamasından sonra kullanılır ve 3D prototip üretilmeden önce, sanal ortamda parçaların stres ve yük altında test edilme imkânı verir, doğru tasarlanmış ürün alt bileşenleri (parçaları) CNC'ler için CAM-Bilgisayar destekli imalat programları ile üretilir. Otomasyon ve robotik desteğinde gerek üretim, gerek istasyonlar arasında transfer ve kontrol çok hızlı hale gelmiştir. Parçaların optik izlenmesi, işlem sürelerinin takibi ve verimlilikler bilgisayarlar yardımıyla doğru ve hızlı bir şekilde yapılmaktadır. Kronometre ile zaman tutma ve standart zaman hesabı yapmak tarih olmak üzeredir. Yeni nesil makinelere özgü Bakım onarım desteği için sanal gerçeklik gözlükleri, kullanım kılavuzunun (manuelin) yerini almaya başlamıştır. Doğru parça değiştirme ve ayar yapma bu sayede kolaylaşmıştır.

Son dönemlerde, Kurumsal kaynak planlamasının (ERP) temel fonksiyonları; (MRP) malzeme yönetimi (tedarik, ambar yönetimi, çizelgeleme), (MRP II) üretim ve/veya üretim planlama ve kontrol, muhasebe, finans, maliyet muhasebesi, finansal kontrol, satınalma/satış ve pazarlama, ana yönetim dosyaları, ürün veri yönetimi ve doküman (ISO 9001, ISO 14001, ISO 45001, ISO 27001 vb) yönetimi gibi alanları içerir firma yapılarına uygun veriler entegre edilerek modüller üzerinden bütünleşik olarak kullanıma alınmıştır.

2.1.2. Sipariş İçin Üretim (Make to Order)

Bazen müşteri, ihtiyacına göre ürün üzerinde ölçü ve hafif malzeme değişikliği isteyebilir ve bunun için planlı ve erken siparişle bekleme süresine katlanabilir. Montaj ve üretim sürelerine ve bildirilecek teslim tarihine göre müşteri planlamasını yapabilir. Ancak üretici burada ham madde stoğu tutması, üretim süreçlerini ve operasyonları iyi planlaması gerekmektedir. Bu firmalarda da bilgisayar yardımıyla stok yazılımları, Bakım-Onarım planları ve imalat kaynakları planı (MRP II) kullanılmaya başlamıştır. Sipariş için üretim, sipariş geldikçe gerçekleşir. Stok için üretim yapılmaz bu bakımdan, manuel ve konvansiyonel tezgâhların kullanımı daha yaygındır. Tasarım için CAD kullanılırken, CNC, CAM otomasyon ve robotik teknolojiler, hazırlık zamanlarının uzunluğu ve yatırım maliyetleri bakımından yaygın ve fazla kullanılmaz.

2.1.3. Siparişe göre birleştirme (Assemble to Order)

Yukarıda verilen ilk yöntemin karışımı olarak tanımlanabilir. Temel ürünler genelde önceden üretilerek stoklanır. Montajlama zamanında müşteri isteklerine göre önceden stoklanan ürünler montajlanarak müşteriye teslim edilir. Burada müşterinin kaybedeceği tek süre montaj süresi olmaktadır. Örnek olarak bilgisayar veya otomobil satan bir firmanın

müşterinin istediği ürüne göre önceden üretilen ve stokta tutulan ürünleri birleştirerek müşterinin istediği bilgisayarı ya da otomobili oluşturması gösterilebilir. Siparişlerin alımı, internet üzerinden yapılabilir. Düzgün ve güvenlikli hazırlanmış bir Web sayfası ile müşteri arasında iletişim, kredi kartı tahsilatı sağlanırken üretimin gereğine göre stok sayılarının takibi ve montaj süreleri, teslim tarihleri için bilgisayar yazılımlarından destek alınmaktadır.

2.2. Ürün Çeşidi Ve Üretim Miktarına Göre

2.2.1. Proses Tipi Üretim (Process Type Production)

Malzeme özelliğinden dolayı üretim akışkan bir şekildedir. Bu üretim şeklinde üretim planlama bölümleri yoktur. Talep yüksek ve düzgündür. Üretimdeki zorluklardan dolayı ürün çeşitliliği az olup müşteri istekleri stoktan karşılanmaya çalışılır. Üretim için yüksek yatırım maliyetleri gerekmektedir. İşler küçük parçalara ayrıldığından birey bazlı işler olup verimlilik fazladır. Genelde petro-kimya, çimento başlıca örnek verilebilecek sektörlerdendir. Tam otomasyon uygulanır. Karanlık (İnsansız) fabrikalar bu üretim süreçleri için planlanmaktadır. Ülkemizde bazı yağ fabrikaları tam otomasyonu gerçekleştirmiştir. Prosesler, uzaktan izleme ve kontrol (Remote Monitoring and control) sistemleriyle Kontrol panellerinden ve bilgisayar üzerinden kontrol edilmekte, arıza ve gecikme anında ekrana düşmektedir. Finans, Üretim ile sevkiyat, satış, pazarlama ve İK özel yazılımlar ile genellikle ERP ile desteklenir.

2.2.2. Kitle Üretimi (Mass Production)

Henry Ford'un Detroit'te kurduğu üretim ve montaj hattını kurmasıyla başlamıştır. Amaç standart hale getirilmiş bir üründen çok yüksek miktarlarda üretilmesidir. (Hu, 2013) Standartlaştırılmış parçalar bantlar yardımıyla bir sonraki operasyona aktarılarak ardaşık olarak prosesleri sürekli şekilde tekrar eder. Burada üretim kontrolünün planlanması çok önemlidir. Olası bir hatada üretim hattının durması mümkün ve üretim alanının kilitlenmesine neden olur. Bu üretim de ürün standartlaştırma, yüksek üretimden dolayı maliyet azaltılması, sürekli çıkan ürünlerin benzer kalitede olması sağlanmış olur. Birçok sektörde yoğun bir şekilde kullanılmakta olup otomotiv sektörü bu üretimde ön plana çıkmaktadır. Optik ürün kontrolleri, otomasyon, robotik sistemler yaygın kullanılır. Robotik teknoloji başlangıçta üretimde İSG açısından, boya, zehirli gazlar, kaynak vb alanlarda insan sağlığını korumak açısından uygulanırken, insan faktörüne dayalı süreçlerde de, en düşük süreleri sabitlemek için bilgisayar kullanımı yaygınlaşmıştır.

2.2.3. Parti Üretimi (Lot-Size Production)

Bir ürünün sürekli halde veya özel bir siparişe göre üretilmesine parti üretimi denir. Parti büyüklükleri hızlı değişebildiğinden makine, insan ve planlama çok önemli parametreler olarak karşımıza çıkar. Parti üretim şeklinin en önemli özelliği üretilen ürünün karmaşık olmasıdır. (Kobu, 1977)

Bazı ürünlerin üretimi aylar bazılarında ise yıllar sürebilmektedir. Parti büyüklükleri ve ürünlerin sürekli sipariş verilme durumlarına göre verimlilik artmaktadır. Parti üretimi endüstri de en fazla kullanılan üretim yöntemidir. Endüstride çeşitli ürünler için (Otomotiv yan sanayii, Matbaa, tekstil, hazır giyim vb için) kullanılır. En çok ihtiyaç duyulan ise Operasyonlar arası optimum parti büyüklükleri hesabı için Matlab (çok paradigmalı sayısal hesaplama yazılımı ve programlama dilidir) ve Microsoft Excel (Windows ve Apple Macintosh işletim sistemleri tabanında çalışmak üzere hazırlanan bir tablolama programıdır) (Eminoğlu. S. ve diğ. 2015) destek alınan bilgisayar programlarıdır.

2.2.4. Proje Tipi Üretim (Project Type Production)

Başlangıç ve bitiş tarihi belli olan, iş gücü, malzeme ve para kaynakları ve benzeri içeriklere sahip belirli kaynaklarla belirli bir proje amacı için yürütülen süreç ve faaliyetlerdir. (Kobu, 1977)

Proje tipi üretimde, ürünün genellikle sabit konumlu yerleşimi söz konusudur, ürünlerin taşınamayacak kadar büyük olduğu durumlarda (Gemi, bina vb gibi) kullanılır. Üretim miktarları düşüktür. Ürünler hareket etmez, çalışanlar, makine ve donanımlar ürünlerin etrafında ve içinde hareket ederler. Proje yönetimi için hazırlanmış çeşitli yazılımlar kullanılır. Süreçlerin farklı taşeronlar tarafından eş zamanlı ve senkronize olarak birinin başlayıp ne zaman bitirileceği, bilgisayarlar yardımıyla kolaylıkla planlanmaktadır. Örneğin Microsoft Project (proje yöneticilerine plan oluşturma, kaynakların görev tanım ve atanması, süreç aşamalarının takibi, finansal bütçe yönetimi, iş yükü ve teslim gecikmeleri analizi gibi konularda yardımcı olması amacıyla tasarlanmış bir proje yönetimi yazılımı) vb gibi

2.3. Üretim Sürecine Göre

2.3.1. Sipariş Tipi Atölye (Job Shop)

Genel amaçlı tezgâhlar kullanılmaktadır. Programa giren ürünler boş olan tezgâhlara eğer bütün tezgâhlar dolu ise programda sıraya konularak üretilmesi sağlanır. Sipariş tipi atölye sisteminde makine kullanım süresinin maksimum seviyeye çıkarılarak verimlilik yükseltilmeye çalışılır. Süreç

içi stok birikmesi, yüksek ara üretim taşıma maliyetleri ve zaman kayıpları, düşük kalite, üretime doğrudan yansıyan olumsuz etkileridir. Küçük sanayi kuruluşlarının çalışma tipi olarak örnek verilebilir. Haberleşme, internet, Microsoft office programları kullanılarak ÜPK sağlanabilir.

2.3.2. Akış Tipi Atölye (Flow Shop)

Bir yerden hammaddenin girip ardışık proseslerden geçerek istenen ürün haline dönüşmesi ve sürdürülebilir üretim olarak ayarlanarak devam ettirilmesidir. Örneğin Web offset'te Kağıt bobin olarak girerek, baskı süreçleri tamamlandığında gazete, dergi yada kitap forması olarak ürünün istenildiği şekilde tamamlanmasıdır. Bobin bittiğinde, yenisi takılarak üretim sürdürülebilir hale dönüştürülür. Bu sistem otomasyon olarak çalışır. Her aşamadaki operasyonlardan hammadde şekillenerek ve katma değer süreçlerden geçerek nihai ürün tamamlanır.

Otomasyon olmayan akış tipi atölye üretiminde, ilgili operasyon sürelerine uygun makineler proses akışına göre dizilir. Buradaki bir operasyondan diğer operasyona tekrar işleme girmeden önce süre farklarından dolayı ara beklemeler ve ara ürün stokları oluşması söz konusudur. Ara ürün stokunun oluşmasını dengelemek ve azaltmak için montaj hattı dengeleme yapılarak gereksiz stok oluşmasını engeller yada azaltırız. Böylece üretim hızlanarak, etkinlik artar ve zaman avantajı elde edilir.

Üretimdeki sıkışıklıkları ön görebilmek için eskiden Gantt diyagramı veya ağ yada ip diyagramı kullanılabilirdi. Günümüzde gelişmiş özel makine öğrenmesi veri yüklemelerde Python (nesne yönelimli, yorumlamalı, bilimsel ve etkileşimli yüksek düzeyli bir programlama dili.), Java (açık kodlu, nesneye yönelik, zeminden bağımsız, verimli, çok işlevli, yüksek düzey, adım adım işletilen bir programlama dili.), C++ (C tabanlı ve çok paradigmalı, yaygın olarak kullanılan, genel amaçlı bir programlama dilidir) vb yazılımların yanında Excel VBA (VBA-Visual Basic for Applications, bilinen Visual Basic dilinin Microsoft Office programlarında kullanılabilecek şekilde uyarlanmış halidir.) (Atahan. A. ve diğ. 2018) çözüm modeline uygun özel hazırlanmış yazılımlar kullanılmaktadır.

2.3.3. Sabit Konumlu Atölye

Faaliyet olarak Proje Tipi Üretim (Project Type Production) yönteminden farklı değildir. Merkezinde ürün olacak şekilde üretimin gerçekleştirilmesidir. Ürün oluşturulurken her türlü personel, ekip, araç, ekipman ürünün etrafında toplanmasıyla ürün gerçekleştirilmesi olarak bu yöntem tanımlanmıştır. Büyük projelerin yapımları genellikle bu yöntemle

gerçekleştirilir. Yol yapımı, havalimanı, uçak, kule vb yapımı bu yönteme örnek gösterilebilir. Yapılacak büyük projelerin lojistik imkânlardan uzak olması, çalışmaların maliyetlerini ekstra yükseltebilir. Yapılacak projenin olduğu bölgenin iklim şartları projenin zamanında bitirilmesini olumlu-olumsuz etkileyebilir. Burada da proje yönetimi için daha önce belirtilen uygun yazılımlar önerilmektedir.

3. Çağdaş Üretim Sistemleri

3.1. Hücresel Üretim Sistemleri (Cellular Manufacturing Systems)

Gelişen teknolojiyle birlikte müşteri istek ve beklentileri de hiç hızını düşürmeden artmaktadır. (Kulak & Durmuşoğlu, 2004) Hücresel Üretim sistemlerinin çıkış noktası gelişen Pazar şartlarında karmaşıklaşan ürünlerin maliyetlerinin düşürülmesi, üretimin hızını yükselterek karlılıkların artırılması bu sistemin çözüm olarak kullanılmasında ve yaygınlaşmasında etkili olmuştur. (Gökşen, 2003)

Makine ailelerine ait grupların oluşturulmasıdır. İsminden de anlaşılacağı üzere hücresel üretim sistemi bir ürünü üretirken aynı işlevleri ve görevleri yerine getirebilen makinelerin aynı atölyede çalışmasıyla oluşturulan hücreler (gruplar) bütünüdür. Bir başka tanımla, bir fabrikada torna tezgâhlarının olduğu bölümde oluşan bir problemin çözülmesi için diğer torna tezgâhlarında çalışan operatörlerin bilgi ve tecrübeleriyle ortak bir çözüm geliştirilebilmesidir. (Ardahan, 1993)

Hücresel üretim sistemini uygulayan firmalarla yapılan araştırmalar sonucunda maliyetlerde belirgin bir düşüş, kalitede ise iyileşmeler gözükmektedir. (Durmuşoğlu, Kulak, & Balcı, 2003)

Hücresel üretimin kullanılmasındaki ana etkenler şu şekilde sıralanır; bütün üretim sürecinde kısıntıya gitmek. Üretim içi stokların azaltılması, hammadde taşıma-nakliye masraflarında düşüş elde edebilmek. Üretilecek olan ürünlerin kalitelerinde belirgin artış sağlanmasının istenmesi bu üretim sistemini tercih edilmesine yol açmıştır. (Aydeniz, 1998)

Bu değişimler ile üretim sistemleri de değişerek hücresel, esnek veya yalın üretim sisteminden kişiselleştirilmiş ürünlerin üretimini esas alan "kişiye özel kütlesel üretim/ kütlesel uyarlama" üretim yöntemine dayalı "Çevik Üretim" sistemine doğru geçiş görülmektedir. (Yılmaz ve diğer. 2017)

Konvansiyonel tezgâhlarla çalışan fabrikalar kullanıyor olmasına rağmen, son dönemlerde teknolojinin gelişmesi tezgâhların NC'lerden CNC tezgâhlarına dönüşmesi hücresel üretimde CNC tornalar atölyesi,

CNC işleme merkezleri (freze) atölyesi, CNC taşlamalar atölyesi gibi isimlendirilmeye başladığı görülmektedir. Bunları destekleyen CAD/CAM programları olmazsa olmaz durumundadır. Bu sistem aynı operasyona tabi tutulacak parça aileleri gruplarının oluşması ve işlenmesi fikrini de geliştirmiştir.

3.2. Grup Teknolojisi (GT- Group Technology)

Grup teknolojisi (GT) benzer parçaların tanımlanıp aynı grup altında işlenmelerine dayanan bir imalat yönetimidir. Bu gruplandırma, hücresel üretimdeki gibi makine gruplaması yerine, üretilecek parçaların imalat ve tasarım açısından benzerliklerinden yararlanmak, süreç problemlerini çözmek ve üretimi hızlandırmak amacıyla yapılır.

Bu metodun en önemli etkisi az sayıda benzer operasyon ile yüksek sayıda bir üretim elde edilmesi, sürelerin hızlandırılmasıdır. Bu nedenle GT parti üretim ve sipariş üretimi alanlarında oldukça önem kazanmıştır.

Parça ailesi geometrik benzerlikleri olan ve/veya imalat için benzer operasyon aşamalarına ihtiyaç duyan parçaların gruplanmasıyla oluşur. Operasyonun türü ise işleme metodu, parça tutuş yöntemi, şekillendirme ve işleme koşulları ile belirlenir. Bütün bu süreçler hazırlanmış yazılım desteği ile gruplanabilmekte yada operasyon yöneticileri Excel VBA özel tablolama ve kodlama ile gruplandırmayı yapabilmektedir.

3.3. Bilgisayarla Bütünleşik Üretim Sistemleri (CIM- Computer Integrated Manufacturing Systems)

Gelişen teknolojiyle birlikte bilgisayar sistemlerinde birçok program çıkarak hem sanal ortamda üretmeden istediğimiz deneyleri yapabilir duruma geldik hem de yeni bir ürün geliştirme sırasında oluşabilecek karışıklıkları fiilen yaşamadan israfı ve maliyetleri azaltılmış oluruz. Böylece tasarım ve üretim kolaylaşmış bununla birlikte hatalı üretim azalmış kalite artmıştır. (Karaçalı & Kurt, 2006) Kullanılan teknoloji, maliyet düşürme rekabeti arttırmıştır.

Bilgisayarla bütünleşik üretim sistemlerinde amaç bilgisayar aracılığıyla makinelere gönderilen kodların makineler tarafından okunarak gönderilen koda göre ürünü üretmesini sağlamaktır. Bazı programlar ise yeni bir ürün çalışmasında parçanın çizilmesinden sonra üzerinde yapılan dayanıklılık testleri, çekme-basma testleri, akma dayanımları ve bunun gibi deneyleri yaparak önceden oluşabilecek hasarları ön görmemizi sağlar. Bu sistemler bu tür üretim yapan her yer için kullanımı elverişli olmakta ve firmanın müşteri kitlesini arttırır. (Şahinaslan, 2011)

Bilgisayar destekli üretimlerin yatırımları oldukça yüksek fiyatlıdır. Ancak belirli alanlarda devlet teşvikleriyle bu maliyetlerden kurtulup

firmaya proje desteği olarak geri döndürülebilir. (Baroudi & Ibraheem, 2015)

Bilgisayarla bütünleşik sistemlere örnek programlara: CAD(Computer Aided Design), CAE(Computer Aided Engineering), CAM(Computer Aided Manufacturing), CAQ (Computer Aided Quality), CAMP (Computer Aided Maintenance Planning) (Tanyaş & Baskak, 2003). Bu sektörlere örnek olarak diş sektöründe (Kalaycı & Bayındır, 2015), otomotiv sektöründe (Aydoğan ve Semiz 2004) mobilya sektörü (Arslan, Özdemir, & Akyüz, 2017) ve bunlar gibi birçok sektörde kullanılmaktadır.

3.4. Tam Zamanında Üretim Sistemleri (JIT- Just in Time)

"Yalnızca gereken zamanda ve gereken miktarda üretim" (Ohno, 1996)

20. Yüzyılın başların geliştirilmiştir. Japon üretim sistemi olarak bilinmektedir Ancak 2. Dünya savaşından sonra Japonya'da geliştirilmiş bir model olarak karşımıza çıkmıştır. Toyota ruhunun oluşmasında birinci dünya savaşı öncesi geliştirilen Ford üretim sistemi olan Fordist sistemden etkilenmiştir. Aynı zamanda Fordist sistemin iyileştirilmiş hali olarak da sunulması uygundur. (Ohno, 1996)

Odaklandığı konu gereğince Tam Zamanında Üretim gereksiz ekonomik aktiviteleri kaldırarak verimlilik artışı sağlamaktır. Hem her süreçte kalite artırımına çalışılacak hem de gereksiz işlemler kaldırılarak üretim maliyeti düşecek (Türk, 1999) ve iyileşme sağlayacaktır.

Otomotiv firmaları, tedarikçileriyle sıfır stok anlayışıyla ve bilgisayar desteğinde haberleşerek stok maliyetlerini en küçüklemiştir.

3.5. Yalın Üretim (Lean Production)

Yalın üretim ve tam zamanında üretim birbirine karıştırılan iki üretim şeklidir. Yalın üretim gereksiz ekonomik aktiviteleri kaldırmak, TZÜ ise üretilen mamul üzerindeki maliyeti azaltmaktır. Karıştığı noktada buradan kaynaklanır, ikisi de gereksiz ekonomik aktiviteler üzerinde yoğunlaşır ancak sonuçta biri faaliyet odaklı diğeri maliyet odaklıdır yani amaçları farklıdır.

Yalın üretimin temel amacı üretim sırasında gereksiz olan bütün işlemleri ve gereksiz işçilikleri engellemektir, kalan yardımcı donanım ve insan kaynaklarının yapılacak ürün için oluşabilecek ya da oluşmuş gereksiz ekonomik aktiviteleri yok etmek temel amaçlarıdır. (Halevi, 2001)

Yalın üretimde 7 adet temel kategori bulunmaktadır. Bu kategorilerin anlaşılabilmesi için değer akışından, mükemmelliğe giden 5 madde önem arz etmektedir. (Yosof & Saman, 2015);

Yalın üretim ile Altı Sigma (Pande, Neuman, & Cavanagh, 2000) da birbirine benzer özellik gösterse de ikisi arasında da yakından incelendiğinde bazı farklar gözükmektedir. Bunlar:

Yalın üretimi uygulama da dezavantajlı olduğu yanları; (Yosof & Saman, 2015)

- Uygulamada deneyim eksikliği
- Firmanın uygulama öncesine dönme eğilimi
- Etkin olmayan yönetim ve operasyonlarda uygulama yetersizliği
- Yeterli yalın uygulama eğitimi olmaması
- Operasyon programıyla yalın uygulama programlarının birlikte götürülmemesi
- İnsan gücü, finansal kaynaklar ve analiz çalışmaları arasında sıkışmak

Tablo 3.1. *Altı sigma ile Yalın üretimin karşılaştırılması*

İçerik	**Altı Sigma**	**Yalın Üretim**
Hedef	Spesifik, Yerel Çözümler	Kültürel Dönüşüm
Kapsam	Dar Olarak Tanımlanan Problem	Şirket Kapsamında
Statü	Sebebi Bulunması Zor, Çözüm Kolay	Tanımlanması Kolay, Ulaşılması Ve Devam Ettirilmesi Zor
Varsayım	Var Olan Sistem İçinde	Var Olan Düşünce Tarzına Aykırı
Anlayış	"Ne" Ve "Nasıl"	"Niçin" Ve "Neden Değil"
Metot	DMAIC*	PDCA (PUKÖ**) Bilimsel Metodu
Sponsor	Operasyon Ve Kalite	Üst Yönetim Ve Liderlik
Katılımcılık	Uzman, Kara Kuşaklar	Herkes, Her Zaman, Şampiyonlar
Sonuçlar	Bir Kerelik İyileştirmeler	Kaizen (Sürekli İyileştirmeler)

*__DMAIC__: Define, Measure, Analyze, Improve, Control (Tanımlama, Ölçme, Analiz Etme, Geliştirme, Kontrol etme)
**__PUKÖ__: Planla, Uygula, Kontrol Et, Önlem al

3.6. Çevik Üretim (Agile Manufacturing)

Müşteri isteklerine karşı yalın üretim gereken hızda cevap verememekteydi ve ondan daha iyi olan çevik üretimin bulunmasıyla ve kullanılmasıyla yalın üretim tarihin sayfalarına karışmıştır. (Gunasekaran & Yusuf , 2002)

Çevik üretim, müşterilerin istekleri ve arzularını en iyi karşılayabilmeyi amaçlayan üretim sistemi olup üretim ve yönetim yapısında esnek değişiklikleri yapabilen üretim sistemidir. Çünkü hızla gelişen dünyada firmaların hayatta kalabilmesi aniden gelişen problemlere karşı dik durup karşılık verebilmesi beklenmektedir. (Keskin & Akman, 2012)

Çevik üretimin en belirgin özellikleri;

- Müşterilerin isteklerini tasarlamaları,
- Yüksek kalite,
- Yüksek performans
- Düşük maliyet olacak algısı
- Beklenmedik küresel olaylara karşı hızlı cevap verebilme yeteneği (Ustasüleyman 2008)
- Kusursuz Tasarım
- Girişim bütünleşmesi
- Vizyon merkezli yönetim (Turan 2016)

Çevik üreticiler beklenmedik koşullara dayanıklılık sağlaması beklenmesi dışında aynı şekilde beklenmedik fırsatlara da açık olmalıdırlar. Çok kısa süre beklenmedik işbirlikleri ve anlaşmalar olabilir ve gelişen teknolojiyle birlikte bu anlaşmalar sanal ortamda gerçekleştirilebilir. (Parkinson, 1999)

Unutulmamalıdır ki çevik üretim yalın üretim ve modern şartların birleşmesi sonucu oluşmuştur. (Robertson & Jones, 1999)

Tasarımda ve üretim teknolojilerinde bilgisayarların kullanılması, bu sistemleri kullanan işletmelerin işlerini daha da kolaylaştırmış, CRM desteğinde müşteri istekleri ve farklılıklar giderilerek tasarım hızlı ve kusursuz duruma dönüşmüştür.

3.7. Esnek Üretim Sistemleri (FMS- Flexible Manufacturing System)

Esnek üretim sistemleri (EÜS) bir üretim yerinin ürettiği veya üretebileceği birçok ürün arasında hızlı geçişi ve üretim dönüşümünü

sağlayabilmesidir. Esnek üretimde çok amaçlı tezgâhlarla, bilgisayarla bütünleşik imalat sistemleri birlikte çalışmaktadır. Böylece üretimde bir üründen başka bir ürüne geçiş kolaylaşır. Aynı zamanda makineleşme olduğu için işçilik maliyetleri ve işçilikten dolayı kaybedilecek zaman ve kalite sorunlarının minimal düzeyde tutulmasını sağlamaktadır. Üretimde otomasyon (Halevi, 2001) kullanılacağından dolayı mamul, yarı mamul ve hammaddeler otomatik olarak taşınabilir.

Bir fabrikada diğer üretim sistemlerinden esnek üretime geçiş süreci biraz sancılı olabilmektedir. İşçiler makineleşmeye bağlı olarak istihdam kaygısı güdebilirler. Geçiş aşamasında makineleşmeden dolayı programlama konusunda adaptasyon sürecindeki gecikmelerden dolayı üretimi aksatabilir ve iş programında sapmalara yol açabilir. (Demireli & Pekmezci, 2005) Bu sistemler genel olarak istihdam edilen işçiden daha pahalı olmasından dolayı yatırım maliyeti karar almada etkili olabilir. Yatırım yapılan iş yeri zamana ayak uydurmada geç kalabilir yatırım zamanlamasından kaynaklı teknolojinin demode olması durumuna düşebilir. (Mohamed & Bernardo, 1992)

Bir üretimde, esnek üretimden söz ederken hangi üretim parametresinden bahsetmemiz gerekir. Bir firmanın üretim kapasitesi olarak esneklikten bahsediyorsak tasarım konusunda da aynı esnekliğe sahip olduğu sorgulanmalıdır. Makine işlev esnekliğine sahip bir firma, insan kaynakları bakımından esnek olmalıdır. (ElMaraghy, 2006)

Esnekliğe, işlevsel bir bütünlük olarak bakılır, Makine esnekliği, CNC ve CAM arşiv desteği ile süreci hızlandırır, Tasarımda da CAD bilgileri kütüphaneden hızlı bulunarak, yeni tasarıma gerek kalmadan, üretim sürecine başlanabilmektedir. İnsan kaynakları için her zaman bilgisayarlarda mevcut eğitim bilgileri yada internetten görsel videolar çözüm için önem kazanmaktadır.

3.8. Optimum Üretim Teknolojisi (OPT- Optimized Production Technology)

Optimum üretim teknolojileri dar boğaz yönetimiyle sonlu kapasite yöntemleri baz alınarak ortaya çıkmıştır. İlk başta program çok karmaşık ve pahalı olduğu için büyük firmalar ve gelişmiş devletler kullanmıştır. (Yenradee, 1994)

OPT'nin amacı gelişmelere süreklilik sağlayıp, stok ve maliyetlerin düşürülmesini sağlamaktır. Bir işletmede tam kapasite çalışmak, pazar bulup ürünü satamadığın sürece her zaman yarar sağlamayabilir. İyi bir iş geldiğinde, bu iş yeri üretimde sıkışır ve işleri yetiştiremeyeceği gibi eldeki müşterileri kaçırabilir. Diğer bir yandan normal zamanda fazladan üretip stok yapsa stok/depolama maliyeti, ürün fiyatına eklenecektir. Bu

yöntemde uygun olmaz. Eğer hiç depo alanımızın olmadığını düşünürsek bu kez üretim sırasında hammadde yetersizliğinden üretim durabilir. Optimum üretim teknolojilerinde, depo alanını hammadde azlığında o hammaddeye yeni siparişler gelene kadar hammadde tutulması gerekliliğini belirtir. (Ashcroft, 1989)

Üretim açısından düzensiz gelen siparişlerde, anlık üretileceğine aylık/haftalık dönemlerde gönderilecek miktarı hesaplanır. Buna göre üretim planı oluşturulur. Aylık/haftalık üretim miktarı bazı zamanlarda gönderinin altında bir sayıda kalıyorsa böyle durumlar için ek üretim yaparak depolama yapılır. Böylece hem düzensiz üretim yapılmamış hem de plansız ve gereksiz fazla üretimle depolama/stok maliyetine girilmemiş olur.

Malzeme Stokları, sipariş sayıları ve ÜPK, bilgisayar yazılımlarıyla kolaylaşır. MRP, MRP II, ERP en çok yardım alınabilecek programlardır.

3.9. Üç Boyutlu Yazıcılarla Üretim (3D P-3 Dimension Printing)

Son dönemin en portatif üretim yöntemlerinden biri olan 3 boyutlu yazıcı teknolojisi eklemeli imalat (Additive Manufacturing) yöntemlerinden biri olup geleceğin teknolojisi olarak görülmektedir. CAD (Computer Aided Manufacturing) kullanılarak istenilen ürünün/parçanın katı modeli çıkarılır. Sonra 3D yazıcı yardımıyla oluşturulan parçanın, yazıcının içindeki maddenin eritilerek yarı akışkan seviyede eklemeli imalat gibi üretiriz. (Büyükkaraca, Canan, & Baykan, 2019) Ürün 3 boyutlu yazıcı tarafından yapılırken katmanlı bir yapı şeklinde üretilir diğer üretim yöntemleriyle yapılması zor veya yapılamayacak ürünleri yapmamıza fırsat sağlar.

Yeni üretilecek ürünlerde AR-GE çalışmalarını desteklemek için hızlı prototipleme yapılır. Yapılan prototiplerde testler uygulanarak ürün üzerinde iyileştirme yapılır. 3D yazıcılarla oluşturulan hızlı prototipleme normal üretimdeki prototipleme aşamalarını hızla atlanılıp AR-GE de zaman kazanılmasında yarar sağlar. Yeni ürün kitle üretimine geçtiğinde oluşmuş düşük AR-GE masraflarından dolayı ürünün genel fiyatına yansıyarak rakip firmalara karşı pazarda üstünlük sağlayabilir. (Yılmaz, Arar, & Ebubekir, 2013)

Bu üretimin olumlu yönleri: (Kökhan & Özcan, 2018)

- Geleneksel üretimdeki tasarım zaman alır, 3D yazıcıyla tasarım karışık olsada yapılabilmekte ve maliyeti de geleneksel üretim yöntemlerindeki gibi artmamaktadır.

- 3D yazıcılarda parçanın boyutuna bağlı olarak üretim sıkıntısı yaşanabilir. Eğer belli bir büyüklükte yazıcılar yapılırsa bu sorunda ortadan kalkacaktır.

- Birden çok ürünün montajlanarak tek bir ürün olmasını sağlayan geleneksel üretimde montaj ve kontrol zaman kaybettirirken, 3D yazıcılarda montaj zamanında tasarruf sağlayabiliriz.

- Toz Metal ergitilerek ürün çıkartabilen 3D yazıcılar daha az atık ve yan ürün çıkararak malzeme tasarrufu ve atık malzeme depolama gibi sorunları ortadan kaldırmaktadır.

3D Yazıcı Teknolojisindeki olumsuzluklar: (Çallı & Taşkın, 2015)

- Sınırlı sayıdaki hammaddelerle kullanılabilen bu yazıcıların, üretimde kullanılmasını sınırlandıran en büyük problemlerden biridir.

- Kitlesel üretime göre daha maliyetli ve daha yavaş olması sebebiyle özel çok üretilmeyen ürünlerde kullanılmasını sağlar.

- Elektronik devreler, işlemciler gibi elektronik malzemelerin üretilememesi ve yakın zamanda da üretilemeyecek olması her üründe kullanımını sınırlandırmaktadır.

Kullanılan sektörlerin en dikkat çekenleri; sağlık sektörü (Arslan, Yaylacı, Eyüpoğlu, & Kürtüncü, 2018), gıda sektörü (El & Değerli, 2017), tekstil sektörü (Sayılan, Kaynan, Yusifova, Cebeci, & Yenigün, 2017), inşaat sektörü (Özalp, Yılmaz, & Yaşar, 2018) örnek olarak gösterilebilir.

3.10. Diğer çağdaş üretim sistemleri;

Belirli bir bilgisayar yapısı gerektiren bu yeni yaklaşımlar daha çok teori aşamasında olsa da bazıları (holonik, fraktal) başarılı bir şekilde uygulamaya başladığı yayınlarda görülmektedir. IMS (Intelligent Manufacturing Systems) yapısı altında geliştirilen bu yeni üretim yaklaşımlarının ortak özelliği sistemin her biriminin bağımsız, koordineli ve yardımlaşmalı çalışmalarıdır.

Holonik imalat (Holonic manufacturing) yaklaşımı; imalat işletmeleri farklı hız ve seviyede otomasyonlu sistemler içerdiğini kabul eder. Hiyerarşik emir yapısına bağlı değildir. Bir holon bilgi işleme ve fiziki işleme kısımlarından oluşur. Bir holon daha küçük holonlar içerebilir ya da büyük bir holonun parçası olabilir. Her üretim birimi (makine) holon olabilir ve farklı holonlar birlikte planlama, çizelgeleme, üretim gibi işler yapabilirler.

Fraktal imalat (Fractal manufacturing) sistemi; özünde dinamik hedef koordinasyonu ve üretim aşamasındaki yerleşim ve fonksiyonel olarak yapılan işlemlerin benzerliğinden türetilen yeni bir imalat kavramıdır. Temel fraktal birim, fonksyonel modülden oluşur. Fraktal kelimesi en üst seviyede bütün bir imalat atölyesini ifade edebileceği gibi en alt seviyede fiziksel bir makineyi de ifade edebilir. (Pirim. H 2006)

IMS (Intelligent Manufacturing Systems); Akıllı imalat sistemleri, "Akıllı Fabrika " kavramı, akıllı üretime dayanan ve mevcut üretim modellerine kıyasla kesinlikle daha akıllı, dinamik ve esnek olan son derece sayısallaştırılmış ve bağlı bir üretim tesisini ifade eder. Akıllı bir fabrika, yapay zekâ (AI-Artificial Intelligence), robotik, analitik, büyük veri ve nesnelerin interneti (IoT) gibi teknolojileri kullanarak çalışır ve kendi kendini düzeltme yeteneği ile büyük ölçüde özerk olarak çalışabilir. Akıllı üretim şemasında, üretime dahil olan tüm süreçler tam olarak bağlanarak, entegre edilir. Etkilenecek süreçlerden bazıları fabrika ve üretim planlaması, lojistik ürün geliştirme, ERP-kurumsal kaynak planlaması ve üretim yürütme sistemleridir. Ayrıca, akıllı bir fabrikada, tesis makine ve ekipmanları, kendi kendini optimizasyon ve özerk karar verme yoluyla üretim sürecinin iyileştirilmesini sağlayacaktır. Aynı zamanda üretim her düzeyde dikey entegrasyon ile bağlantı sunacaktır (Tomás, 2017).

Karanlık Fabrikalar (The Lights-Out Factories); Bu sistemlerde, makine öğrenmesi yeteneğine sahip olan ve etraflarındaki akıllı cihazlarla iletişim kurarak üretimde insan gücünü ortadan kaldıran ve bu gücün planlayıcı ve koordinatör gibi pozisyonlara taşınmasına imkân sağlayan robotlarla gerçekleştirilen karanlık üretim yaklaşımıdır. Karanlık fabrikalar kaliteli, hata oranı düşük bir üretimi hem de üretimde işgücü kullanılmasından kaynaklanan maliyetlerin azaltılmasını sağlamaktadır. Düşük maliyetle yüksek kaliteli ürünlerin üretilmesinin ve üretimde düşük hata oranı ile durmaksızın üretim sürdürülerek elde edilen verimliliğin, işletmeler için ulusal ve uluslararası pazarlarda çok önemli birer rekabet avantajı sağlayacağı düşünülmektedir. (Akben ve Avşar 2018)

Karanlık fabrikaların dezavantajları arasında ise karşılanması gereken en büyük sorunun karanlık üretimin her biri kendi özel donanım ile ihtiyaçları olan ve otomasyona adaptasyonu zor olan birden fazla imalat makinesinin üretimde kullanılması olduğunu belirtmiştir (Lee 2018)

4. Sonuç

Geleneksel üretim (GÜ) yöntemlerine, yayınlarda farklı (Pilot, Araştırma vb) isimlerde de rastlanmaktadır. Bu yazımızda, Bilgisayar ve teknolojik gelişmişliğin etkisindeki üretim sistemlerine geçiş ve çağdaş

üretim (ÇÜ) sistemleri üzerinde durduk. Amaç, üretimde kas gücü dediğimiz gelenekselden, makine gücüne yani çağdaş üretim sistemlerine geçişin hızlanması, işletmeler tarafından risklerin ve fırsatların ele alınarak değerlendirilmesidir.

Üretim sistemlerine, yazılım geliştirenler için GÜ, çok önemli gözlem ve kaçırılmayacak uygulama zamanı için fırsat sunmaktadır. İlerleyen zamanlarda, çoğu işletmenin üretim sistemi yüksek teknolojiye ÇÜ'ye geçmesiyle, uygulama ve gözlem fırsatı azalacak yada kalmayacaktır. Üretim ve operasyon yöneticilerinin riskleri çeşitlidir, üretim sistemlerinin yeniden doğru konumlandırılıp tanımlanması ve karışıklıkların giderilmesi gerekmektedir. Gelecek için en önemli risk olarak yöneticilerin istihdamının azalması görülmektedir. Bu riskin fırsata dönüştürülmesi, yeni üretim teknolojileri eğitimi alınması, üretim sistemlerindeki problemleri yazılım bilgisiyle çözmek ve yeni nesil meslek alanlarına ilgiyi arttırmaktır. Örneğin, bu gün için ERP yazılımlarının kullanımdaki eksiklikleri özellikle, borç yönetimi, e- muhasebe, e-sipariş, e-ticaretin işletme faaliyetlerinde yerini alması bu programların güncellenmesini gerektirmektedir.

Otomasyon ve robotik teknolojisi, bilgisayar yazılımları ve matematiksel modeller desteğinde, üretim sistemlerinin GÜ'den, ÇÜ'ye geçiş aşamasında önemli rol oynayacağı görülmektedir. Akıllı üretimde; yapay zekâ, makine öğrenmesi, makinelerin haberleşmesi, otonom taşıma araçları, robot teknolojisi, kısaca tam otomasyon sistemleri ve bileşenleri üzerinde çalışmaların yoğunlaştığı görülmektedir. Ülke olarak, Sanayi 4.0 etkisindeki üretim sistemlerinin dijitalleşerek değişimi ve gelişimine dikkat çekmektir. Amacımız araştırmacıların literatürdeki üretim sistemleri kavramlarına, yeni tanımlar getirmelerini ve çalışmalarımızı yoğunlaştırmamız konusun da bu geçiş döneminin önemli bir fırsat sunduğunu bir kez daha vurgulamaktır.

KAYNAKÇA

Akben, İ. & Avşar, İ. İ.(2018). Endüstri 4.0 Ve Karanlık Üretim: Genel Bir Bakış. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (1) 3, 26-37.

Akyüz İ. ,Özdemir T. ,Arslan R. (2017) Türkiye Mobilya Sektörü Açısından Tasarım Sürecinde Bilgisayar Kullanımının Önemi Ve Sektöre Yönelik Bilgisayar Destekli Tasarım (CAD) Yazılımının İncelenmesi, 4. *Uluslararası Mobilya Ve Dekorasyon Kongresi*

Ardahan, F. (1993, Ocak). Grup Teknolojisi. *Erciye Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(10), 297-281.

Arslan, N., Yaylacı, B., Eyüpoğlu, N. D., & Kürtüncü, M. (2018). Sağlıkta Gelişen Teknoloji: Üç Boyutlu Yazıcılar. *International Journal Of 3D Printing Technologies And Dijital Indusrty*, 99-110.

Ashcroft, S. (1989). Applying The Principles Of Optimized Production Technology In A Small Manufacturing Company. *Presented At The 5th International Working Seminar On Production Economics*, *17*, S. 79-88. Avusturya.

Atahan.A., Kapuağası.M., Koç.Ü.N., Gençosman.B.Ç., İnkaya. T.,(2018). Bir Otomasyon Teknolojileri Üreticisinde Standart Zaman Hesaplama Ve Montaj Hattı Dengeleme Yazılımı Geliştirilmesi. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, Cilt 23, Sayı 1, DOI: 10.17482/ Uumfd.338704 S.263-283

Aydeniz, N. (1998). Tam Zamanında Yönteminin Amaçladığı Bir Üretim Sistemi: Hücresel Üretim Uygulamaları Ve Üretim Yönetimi Teknikleri Üzerine Etkileri-Kullanıcılar İçin Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 12*(1-2), 257-278.

Aydoğan, E., & Semiz, S. (2004). İşletmelerde Teknoloji Yönetimi Bağlamında İleri Üretim Teknolojileri Ve Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 115-133.

Büyükkaraca, T. N., Canan, S., & Baykan, Ö. (2019). 3D Dilimleme Yöntemi İle Kalıp Çıkarma. *4th Internatıonal Congress On 3d Printing (Additive Manufacturing) Technologies And Digital Industry*, (S. 1-11). Antalya.

Çallı, L., & Taşkın, K. (2015). 3D Yazıcı Endüstrisinin Oluşturacağı Yeni Pazarlar Ve Pazarlama Uygulamaları. *ICEB 2015-Uluslararası Vizyon Üniversitesi*, (S. 1-13). Gostivar/Makedonya.

Demireli, C., & Pekmezci, T. (2005). Esnek Üretim Sistemleri: Esnek Üretim Sistemlerinin Tekstil İşletmelerinde Uygulanabilirliği Üzerine Bir Araştırma. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 6*(1), 131-146.

Durmuşoğlu, B. M., Kulak, O., & Balcı, H. (2003). Türkiye'de Hücresel Üretim Uygulamalarının Analizi Ve Değerlendirilmesi. *Makine Mühendisliği Odası*, 1-23.

Elmaraghy, H. A. (2006). Flexible And Reconfigurable Manufacturing Systems Paradigms. *İnternational Journal Of Flexible Manufacturing* , 261-276.

El, S. N., & Değerli, C. (2017). Üç Boyutlu (3D) Yazıcı Teknolojisi İle Gıda Üretimine Genel Bakış. *Türk Tarım - Gıda Bilim Ve Teknoloji Dergisi*, 593-599.

Eminoğlu.S., Gezer.N., Kadı. F., İnkaya.T., Yağmahan. B., (2015). Bir Otomotiv Yan Sanayi Firması İçin Parti Büyüklüğü Belirleme Ve Çizelgeleme Sisteminin Geliştirilmesi. *Endüstri Mühendisliği Dergisi* Cilt: 26 Sayı: 4 Sayfa: 5-20

Gunasekaran , A., & Yusuf , Y. (2002). Agile Manufacturing: A Taxonomy Of Strategic And Technological İmperatives. *International Journal Of Production Research, 40*(6), 1357-1385.

Gökşen Y. (2003) ,Geleneksel Üretimden Esnek Üretime: Karşılaştırmalı Bir İnceleme. Dokuz Eylül Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt:5 Sayı:4 S.32-48

Halevi, G. (2001). *Handbook Of Production Management Methods* (1. B.). Butterworth Heinemann.

Hu Jack S. (2013), Evolving Paradigms Of Manufacturing: From Mass Production To Mass Customization And Personalization

Karaçalı, Ö., & Kurt, M. (2006). Bilgisayar Destekli Modüler İmalat İçin Tasarım Metodu. *TİMAK-Tasarım İmalat Analiz Kongresi*, (S. 1-10). Balıkesir.

Kalaycı, B. B., & Bayındır, F. (2015, Eylül 11). Güncel Dental Bilgisayar Destekli Tasarım/ Bilgisayar Destekli Üretim Sistemleri. *Atatürk Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi*, 129-136.

Keskin, G., & Akman, G. (2012). İmalat Firmalarında Çevik Üretim Algılanma Seviyesinin Değerlendirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*(028), 53-66.

Kökhan, S., & Özcan, U. (2018). 3D Yazıcıların Eğitimde Kullanımı. *Bilim, Eğitim, Sanat Ve Teknoloji Dergisi (BEST Dergi), 2*(1), 81-85.

Kobu B. (2017) Üretim Yönetimi, 18.Baskı Beta Yayınevi Sayfa:37-41

Kulak O., Durmuşoğlu M.B., (2004) Hücresel Üretim Sistemleri Tasarım İçin Aksiyomlarla Tasarım Prensiplerine Dayalı Bütünsel Bir Yöntem *İTÜ Dergisi*, 3 (6). S. 1-22.

Lee, N. K. (2018).Total Automation: The Possibility Of Lights-Out Manufacturing İn The Near Future.Missouri *S&T's Peer To Peer*, (1)2

Mohamed, Z., & Bernardo, J. J. (1992). The Measurement And Use Of Operational Flexibility İn The Loading Of Flexible Manufacturing Systems. *European Journal Of Operation Research, 60*(2), 144-155.

Ohno, T. (1996). *Toyota Üretim Sistemi'nin Doğuşu Ve Evrimi* (6. B.). (C. Feyyat, Çev.) SCALA Yayınevi.

Özalp, F., Yılmaz, H. D., & Yaşar, Ş. (2018). 3D Yazıcı Teknolojisine Uygun Sürdürülebilir Ve Yenilikçi Betonların Geliştirilmesi. *İSTON, İstanbul Beton Elemanları Ve Hazır Beton Fabrikaları San. Tic. AŞ*, 1-9.

Pande, P. S., Neuman, R. P., & Cavanagh, R. R. (2000). *Six Sigma Way.* (N. Güder, & G. Tokcan, Çev.) Klan Yayınları.

Parkinson, S. (1999). Agile Manufacturing. *Discover Journals,, 48*(4), 134-137.

Pirim. H. (2006). Modern Üretim Sistemlerinin Modellenmesinde Canlı Hücresi Tabanlı Yaklaşımlar Ve Bir Senaryo Uygulaması. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitü YL Tezi. S.5

Robertson, M. Jones, C. (1999), "Application Of Lean Production And Agile Manufacturing Concepts İn A Telecommunications Environment", International Journal Of Agile Management Systems, Sayfa. 14.

Sayılan, A., Kaynan, Ö., Yusifova, A., Cebeci, H., & Yenigün, E. (2017, Ocak). Design And Development Of 3D Printed High Performance Textile Structures For Composites. *Journal Of Textiles And Engineer, 24*(105), 13-17.

Şahinaslan, A. (2011). Bilgisayarlı Tasarım, Modelleme Ve Tümleşik Üretim. *Akademik Bilişim'11-XIII Akademik Bilişim Konferansı*, (S. 19-25). Malatya.

Tanyaş M., Baskak M. (2017), *Üretim Planlama Ve Kontrol* , İrfan Yayıncılık 7.Baskı Sayfa:25

Tomás, J.P. (2017). *Smart Manufacturing Vs. Lights Out Manufacturing*. Erişim Tarihi: 15 Nisan 2019. Http://Enterpriseiotinsights.Com/20170616/Channels/Fundamentals/20170616

Turan, H. (2016). Çevik Üretim İle Yalın Üretimin Karşılaştırılması. *Journel Of Life Economics*, 61-76.

Türk, Z. (1999). Geleceğin Maliyetlerinin Kontrolünde Yeni Bir Yaklaşım Hedef Ve Kaizen Maliyetleme. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14*(1), 199-214.

Ustasüleyman, T. (2008, 02 10). Çevikliğin İşletme Performansına Etkisine Yönelik Yapısal Bir Model Önerisi. *Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 161-178.

Yenradee, P. (1994). Application Of Optimized Production Technology İn A Capacity Constrained Flow Shop: A Case Study İn A Battery Factory. *16th Annual Conference On Computer And Industrial Engineering. 27*, S. 217-220. Elsevier Science Ltd.

Yılmaz, F., Arar, M., & Ebubekir, K. (2013). 3D Baskı İle Hızlı Prototip Ve Son Ürün Üretimi. 1-9.

Yılmaz, K , Öztürk, Y , Burdurlu, E . (2017). Mobilya Endüstrisi Üretim Süreçlerinde Teknoloji Seçimi: Panel Ebatlama Makinesi Seçimi

Örneklemesi. *İleri Teknoloji Bilimleri Dergisi* , 6 (3) , 774-785 . Https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Duzceitbd/İssue/33124/364584

Yosof, M. N., & Saman, M. Z. (2015, 02 25). Lean Production Weaknesses İn Manufacturing Industry: A Review. *Trans Tech Publications*(735), 344-348.

Bölüm 16

ENERJİ SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN İŞLETMELERİN KARLILIKLARININ DUPONT ANALİZİ İLE İNCELENMESİ: BIST ELEKTRİK (XELKT) ENDEKSİNDE BİR ARAŞTIRMA

***Mustafa MORTAŞ*[1]**

1 Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Muhasebe ve Finansman Anabilim Dalı

1. GİRİŞ

İşletmenin sürekliliğinin sağlanabilmesi ve sürdürülebilir olması güçlü bir sermaye yapısına sahip olması ile yakında ilişkilidir. 1 No'lu Muhasebe Sistemi Uygulamaları Genel Tebliği'nde işletmenin sürekliliği varsayımı yer almakta ve işletmenin süresinin; "*işletme, sahiplerinin ya da hissedarlarının yaşam süreleriyle bağlı değildir*" şeklinde ifade edilmektedir. Bununla birlikte Bağımsız Denetim Standardı 570'te, işletmenin sürekliliğinin test edilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

İşletmenin sürekliliği hem işletme içi hem işletme dışı paydaşları tarafından ilgilenilen bir durum olup, işletmenin finansal yapısının analiz edildiği, toplam yabancı kaynakları, karlılık düzeylerini ölçen analizler yapılmakla birlikte, özellikle işletmenin özkaynak karlılığının analizinin, işletmenin sürekliliğinin değerlendirilmesi açısından oldukça önemli olduğu ifade edilebilir.

Diğer taraftan finansal krizler sonucunda işletmenin sürekliliği tehlikeye girebilmektedir. Yaşanan uluslararası finansal sıkıntıların ülkemize yansımaları sonucunda, döviz kurlarında ortaya çıkan oynaklıklar, menkul kıymetler borsalarında meydana gelen dalgalanmalar vb. birçok nedenle bazı firmalar da bu durumdan aşırı derecede etkilenmişlerdir. Bu durum, işletmelerin iflasına ya da faaliyetine son vermelerine neden olmuştur.

Yaşanan söz konusu olumsuz durumlardan en çok etkilenen sektörlerin başında inşaat ve enerji sektörleri yer almaktadır. Bu iki sektörden özellikle enerji sektörünün daha fazla etkilendiği ifade edilebilir. Bu durum, kapanan şirketlerin faaliyet alanları incelendiğinde de görülebilmektedir. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) verilerinden elde edilen bilgilere göre, kurulan/kapanan şirket istatistikleri incelendiğinde 2018 yılının ilk 3 ayında "*İkamet Amaçlı Olan veya İkamet Amaçlı Olmayan Binaların İnşaatı*" alanında faaliyet gösteren şirketlerinin en çok kapanan şirketler olduğu görülürken, 2018'in ilk 3 ayından 2019 sonuna kadar en çok kapanan şirketlerin enerji alanında faaliyet gösteren şirketler olduğu görülmektedir. 2018 ve 2019 yılları itibariyle kapanan şirketler, faaliyet alanına göre ilk iki sırayı enerji ve inşaat şirketleri almaktadır. Buna göre 2018 ve 2019 yıllarında kapanan enerji ve inşaat şirketlerinin sayıları ve kapanan şirketler içerisindeki oranı aşağıdaki Tablo 1'deki gibidir.

Tablo 1: *2018 – 2019 Yılları İtibariyle Faaliyet Alanına Göre En Çok Kapanan İlk 2 Sıradaki İşletme Sayıları ve Kapanan İşletme İçerisindeki Oranları*

		Enerji Sektörü			İnşaat Sektörü		
Yıl	***Ay***	***Sayısı***	***Oranı***	***Sıralaması***	***Sayısı***	***Oranı***	***Sıralaması***
2018	Ocak	31	% 8,03	2.	32	% 8,29	1.
	Şubat	35	% 7,31	2.	40	% 8,35	1.
	Mart	52	% 7,96	2.	55	% 8,42	1.
	Nisan	67	% 8,77	1.	61	% 7,98	2.
	Mayıs	77	% 9,05	1.	69	% 8,11	2.
	Haziran	100	% 10,21	1.	81	% 8,27	2.
	Temmuz	124	% 10,95	1.	93	% 8,22	2.
	Ağustos	141	% 11,24	1.	106	% 8,45	2.
	Eylül	205	% 13,29	1.	237	% 8,88	2.
	Ekim	237	% 13,53	1.	146	% 8,33	2.
	Kasım	268	% 13,40	1.	153	% 7,65	2.
	Aralık	364	% 14,94	1.	161	% 7,43	2.
2019	Ocak	92	% 23,12	1.	31	% 7,79	2.
	Şubat	100	% 19,19	1.	45	% 8,64	2.
	Mart	112	% 17,36	1.	61	% 9,46	2.
	Nisan	143	% 17,42	1.	76	% 9,26	2.
	Mayıs	199	% 19,28	1.	92	% 8,91	2.
	Haziran	225	% 19,10	1.	107	% 9,08	2.
	Temmuz	255	% 18,39	1.	136	% 9,81	2.
	Ağustos	275	% 17,52	1.	149	% 9,49	2.
	Eylül	289	% 16,50	1.	167	% 9,53	2.
	Ekim	237	%13,53	1.	146	%8,33	2.
	Kasım	268	%13,40	1.	153	%7,65	2.

Kaynak: https://www.tobb.org.tr/BilgiErisimMudurlugu/Sayfalar/KurulanKapananSirketistatistikleri.php
Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği İnternet Sayfasında Yer Alan Verilerle Hazırlanmıştır.

Tablo 1'den de görüldüğü üzere, 2018 yılının ilk üç ayında en çok kapanan işletmeler inşaat sektöründe faaliyet gösteren işletmeler iken, 2018 nisan ayından itibaren en çok kapanan işletmelerin enerji sektöründe faaliyet gösteren işletmeler olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, yukarıdaki tabloda yer almamakla birlikte, en çok kapanan şirketlerin, "Belirli bir mala tahsis edilmemiş mağazalardaki toptan ticaret" alanından faaliyet gösteren işletmelerin olduğu Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği verilerinden öğrenilebilmektedir (TOBB, Kurulan/Kapanan Şirket İstatistikleri).

Enerji sektörlerinde faaliyet gösteren işletmeler ülke ekonomisinin kalkınması, büyümesi ve gelişimi için oldukça önemli işletmelerdir. Literatür incelendiğinde enerji tüketimiyle ülke ekonomisi arasında ilişki ile enerji sektörünün ülke ekonomisinin büyümesine katkısı ve de

sürdürülebilir kalkınmaya etkisi gibi konularda araştırmalar yapıldığı görülmektedir. Usta (2016) çalışmasında, enerji tüketiminin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini tespit etmiştir. Ayrıca, toplam elektrik tüketimiyle katma değer arasında pozitif doğru yönlü ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır (Usta, 2016). Benzer şekilde, Aydın (2010) çalışmasında, 1980–2004 dönemi yıllık verileri ile yapılan analizde Türkiye'de enerji tüketiminin ekonomik büyümeye yol açtığı sonucuna elde edilmiştir (Aydın, 2010). Bununla birlikte Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu tarafından yapılan araştırmaya göre, sürdürülebilir kalkınma ile enerji yatırımı/tüketimi arasında güçlü bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır (International Atomic Energy Agency, 2005) Enerji sektörü ile ilgili yapılan diğer araştırmalar ve literatür incelendiğinde, enerji sektörü işletmelerinin ülke ekonomisinde yadsınamaz bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Ülke ekonomisi açısından oldukça önemli bir yere sahip olan enerji sektörünün, yaklaşık 2 yıllık süre içerisinde, kapanan şirket sıralamasında ilk sırada yer almıştır. Bu sebeple, enerji sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin karlılık durumlarının incelenmesi bu çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır.

Çalışma kapsamında, Borsa İstanbul enerji sektöründe faaliyet gösteren işletmeler olarak, Elektrik Endeksi'nde işlem gören işletmeler seçilmiştir. Araştırmaya konu işletmelerden birinin verilerinin elde edilememesi nedeniyle analiz dışı bırakılmış olup, 7 işletmenin 2016 ve 2018 finansal raporlarından elde edilen verilerine DuPont Tekniği kullanılarak karlılık analizi yapılmıştır. DuPont analiz tekniği, işletmelerin karlılık durumunun analizi, varlık karlılığının durumu ve özkaynak çarpanlarını dikkate alan bir yöntem olup, işletme karlılığına farklı bakış açısı getirmektedir. Yapılan analizlerle, enerji sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin özkaynak karlılığının durumu test edilmiştir.

Enerji sektörü ile ilgili yapılan araştırmalar ve literatür incelendiğinde, enerji sektörü işletmelerinin ülke ekonomisinde önemli bir yere sahip olduğu ve ülke gelişmişlik düzeyinin de bir göstergesi olarak kabul edildiği görülmektedir. Bu bakımdan enerji sektöründe kapanan şirket sayıları incelendiğinde, kapanan şirketler için yaklaşık son 2 yıldır ilk sırada olması nedeniyle, enerji sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin karlılık durumunun incelenmesi çalışmanın önemi ortaya koymaktadır.

2. DuPont Analiz Tekniği

DuPont analizi 1914 yılında Donaldson Brown tarafından geliştirilmiş ve karlılık değerlendirilmesi için günümüzde de geçerliliğini devam ettiren metot olup, bir işletmenin finansal performansını etkileyen

faktörleri değerlendirmek için yaygın kullanılan, anlaşılır bir yöntemdir (Loukopoulos ve Raoupas, 2014: 5). Birleşik oranlar analizi olarak da ifade edilen DuPont analizi, bilanço ve gelir tablosunun belirli ana kalemleri ve bunların birbirleriyle ilişkilerini gösteren bir yöntemdir. Dupont yöntemiyle herhangi bir sektördeki işletmelerin özkaynak verimliliklerinin karşılaştırılması ve yorumlanması yapılabilmektedir (Gümüş ve Çıbık, 2018: 2179). Bu bakımdan Dupont modeli, özkaynak getiri oranının, aktif devir hızından, kar marjından ve kaldıraç derecesinden nasıl etkilendiğini göstermektedir (Okka, 2005: 100). Esasen DuPont analizi, bir işletmenin belirli dönemine ait finansal raporlarından elde edilen verilerin arasında anlamlı ilişkiler kurulacak şekilde, oranların hesaplanması sonucunda bu oranların özkaynak karlılığına etkisini gösteren bir yapı olduğu ifade edilebilir (Akyüz vd., 2019: 63).

DuPont analizi, bir işletmenin finansal açıdan yatırım performansını ölçen iki temel ölçüt olan aktif karlılığı ve özkaynak karlılığı ile yan ölçüt olarak satış karlılığı üzerine durarak temel ölçütleri unsurlarına ayırarak yatırım karlılığının performansını analiz etmektedir (Koşan ve Karadeniz, 2014: 77)

DuPont sisteminde öncelikli olarak aktif devir hızı ile satışlar üzerinden net kar marjı oranları birlikte kullanılarak, işletmenin karlılığını nasıl etkilediği belirlenmektedir. Böylelikle işletmenin karlılık durumu ve yatırım karlılığını da ortaya koyan aktif karlılığı ilk bakılan noktadır (Ardınç, 2019: 357). Buna göre Aktif Karlılığı aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır;

$$\frac{Net\ Kar}{Aktif\ Toplam} = \frac{Net\ Satışlar}{Aktif\ Toplam} \times \frac{Net\ Kar}{Net\ Satışlar}$$

Şekil 1. DuPont Şeması (Aktif Karlılığı)

Kaynak: Çabuk ve Lazol, 2000: 211

Buna göre, DuPont analizinde; işletmelerin aktif kârlılığının hesaplanmasında kullanılan net kâr marjı ve aktif devir hızı ile özkaynak kârlılığının hesaplanmasında aktif kârlılığı değişkenlerine ilave olarak özkaynak çarpanının kullanımıyla özkaynak kârlılık oranına ulaşılmaktadır (Karadeniz vd., 2019: 23).

$$\text{Özkaynak Karlılık Oranı} = \frac{\text{Net Satışlar}}{\text{Aktif Toplam}} \times \frac{\text{Net Kar}}{\text{Net Satışlar}} \times \frac{\text{Aktif Toplam}}{\text{Özskaynaklar Toplamı}}$$

Şekil 1. DuPont Şeması (Özkaynak Karlılığı-Özkaynak Gerisi/Verimliliği)

Kaynak: Aktaş vd., 2013: 160

İşletmede dönem karı sürdürülen ve durdurulan faaliyet karlarının toplamına eşit olup, işletmede durdurulan faaliyetler ile ilgili bir gelir veya gider durumu yok ise, sürdürülen faaliyetler dönem karı ile dönem net karına eşit olacaktır. Buna göre, dönem kar marjı, satışlar üzerinden elde edilen vergi sonrası dönem net karını göstermektedir. Aktif devir hızı ise, işletmenin aktif yapısı içerisinde duran varlıkların göreli olarak önemini yansıtmakta olup, işletmenin duran varlıkları aktif toplamın içerisinde büyük bir yer tutuyor ise bu işletmede aktif devir hızı yavaş olacaktır. Buna göre; aktif devir hızı, işletmenin duran varlıklarından ne oranda faydalandığını göstermektedir. Diğer bir durum ise, özkaynak çarpanıdır. Özkaynak çarpanı, işletmenin yabancı kaynak ve özkaynak dağılımını anlamak, özkaynağın içinde işletme aktiflerinin payını öğrenmek ve riskini ölçebilmek adına hem yatırımcılar hem de finansörler tarafından kullanılmaktadır (Gümüş ve Çıbık, 2018: 2183-2184).

3. Literatür Taraması

Kyaw ve Theingi (2009) çalışmalarında, 2000 – 2004 yılları arasında Taylan'daki elektirk ve elektronik endüstrisine tamamen sahip olunan bağlı ortaklık (yüzde yüz iştirak) ve ortak girişimler (Joint Ventures) arasındaki performans farklılıklarını ortaya koymak amacıyla DuPont analizi kullanılmıştır. Çalışmada araştırmaya konu işletmelerin sermaye yapısı, tamamen sahip olunan bağlı ortaklık ve ortak girişimlerin karlılığı üzerindeki etkisi ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Çalışma sonucunda, tamamen sahip olunan bağlı ortaklığın satış artışında önemli ölçüde yüksek, varlık yönetiminde daha yüksek ve borç oranlarının daha yüksek olduğu belirlenirken, ortak girişimin maliyet kontrolünde daha verimli ve bunun soncunda net kar marjı açısından daha iyi performansa sahip olduğu belirlenmiştir.

Koşan ve Karadeniz (2013) çalışmalarında, Türk imalat sektöründe faaliyette bulunan küçük, büyük ve orta büyüklükteki işletmelerin finansal performansını DuPont yöntemiyle analiz etmişlerdir. Çalışmanın verileri Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından yayınlanan sektör bilançolarından elde edilmiştir. Çalışmada 2009-2011 yıllarına ait finansal raporlarına DuPont yöntemi uygulanmıştır. Yapılan çalışma sonucunda, büyük işletmelerde aktif devir hızı, net kar marjı (ROS), aktif karlılığı (ROA) ve özkaynak karlılığı (ROE) gibi değerlerle ölçülen finansal performansın daha başarılı olduğu belirlenirken, küçük işletmelerde ise özellikle aktif kullanımının verimsiz gerçekleştiği soncu elde edilirken, orta büyüklükteki işletmelerin finansal performansının küçük işletmelere göre daha başarılı olarak gerçekleştiği belirlenmiştir.

Koşan ve Karadeniz (2014) yaptıkları çalışmada, konaklama ve yiyecek hizmetleri sektörünün finansal performansının DuPont yöntemi ile analiz ederek incelemişlerdir. Çalışmanın verileri Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından yayınlanan sektör bilançolarından elde edilmiştir. Çalışmada 2010-2012 yıllarına ait finansal raporlarına DuPont yöntemi kullanılmış ve sektörün 2010 ve 2012 yıllarında satış, aktif ve özkaynak karlılıklarının pozitif olduğu belirlenirken 2012 yılında ise negatif olduğu sonucu elde edilmiştir. Ayrıca, araştırmaya konu işletmelerin maliyet ve gider kalemlerinin yüksek olduğu ve aktif devir hızının beklenilen düzeyde olmadığı ve de aktif yatırımların finansmanında daha fazla yabancı kaynak kullanıldığı tespit edilmiştir.

Curtis vd. (2015) çalışmalarında, varlıkların tarihsel maliyet ölçümünün DuPont analizinin, yatırımcılar için faydasını azaltıp azaltmadığını araştırmışlardır. Çalışmada, araştırmaya konu şirketlerin ABD GAAP kapsamında varlıkları, değiştirilmiş tarihsel maliyetle raporlandığından, varlıklar değer kazandığında muhasebe oranları yukarı

yönlü olabildiği belirlenmiş olup bu bağlamda, varlık ölçümünden en çok etkilenen DuPont oranı olan varlık devir hızındaki değişiklik, hem ekonomik güçlere hem de ölçüm etkilerine bağlı olabildiği belirlenmiştir. Yapılan çalışma soncunda, Amerika dışındaki örneklerde, kısmen deflasyon ve yukarı yönlü yeniden değerleme durumlarını yansıtan sonuçlarla daha zayıf bir uyum ortaya koyarken, tarihi maliyet ölçümü sebebiyle varlık devir hızı oranlarını açısından Amerika'daki sonuçlarla uyumlu olduğu tespit edilmiştir.

Padoke ve Soni (2015) çalışmalarında, Hindistan'daki en önemli ilk 12 bankanın verimliliği DuPont Analizi kullanılarak ölçülmüştür. Hindistan'daki ekonomik büyümenin büyük ölçüde bankacılık sektörüne bağımlı olması ve bankaların karlılığının, ticari faaliyetler için bankanın kullanabileceği sermaye miktarına bağlı olmasından dolayı, bankaların sermayeyi ne kadar verimli kullandığı ve karlılık oranlarının ise bankaların performansının gerçek yansımaları olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışmada, DuPont analizi, bankanın verimliliği hakkında daha derin bir anlayış sağladığı için bankaların performansı DuPont modeli kullanılarak incelenmiştir. Çalışma soncunda, bankaların performansının yalnızca kar veya bazı oranlarla değerlendirilemeyeceğini ve daha fazla kar elde eden bankaların gerçekten verimli olmadığı ortaya konulmuştur.

Zulfiqar vd. (2016) yaptıkları çalışmada, Birleşik Arap Emirlikleri, Pakistan ve Ürdün'de faaliyet gösteren İslam Bankası'nın finansal performansının DuPont yaklaşımı ile karşılaştırılması yapılmıştır. Çalışma, söz konusu üç ülkede faaliyet gösteren Dubai İslam Bankası'nın finansal performansını analiz ederek üç ülkede İslami bankacılık mevcut perspektifi ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışma iki başlıkta ele alınmış olup, ilk olarak; İslami bankacılık sistemi genel olarak ele alınmış ve ikinci olarak, çalışmanın ampirik bulgularına yer verilmiştir. Çalışma soncunda, bankanın özkaynak getirisinin BAE'de Pakistan ve Ürdün ile karşılaştırıldığında daha iyi olduğu ortaya konmuştur. Çalışma soncunda, sonuçların değişkenliği için bazı belirleyiciler olduğu ifade edilmiştir. Bunlar, farklı karlılık, verimlilik ve borç politikası ile İslami kurumsal çevre olabileceği ifade edilirken, yapılan araştırma soncunda bankaların yaşı ve ilgili ülkelerde İslami bankacılık uygulamalarının uzunluğunun da önemli olduğu tespit edilmiştir.

Karadeniz ve Koşan (2017) çalışmalarında, hastane hizmetleri sektörünün aktif ve özkaynak karlılık performansını DuPont yöntemiyle analiz etmişlerdir. Çalışmada, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından yayınlanan sektör bilançolarından faydalanarak 2012-2014 yılları arası finansal raporları DuPont yöntemiyle analiz edilmiştir.. Yapılan çalışma sonucunda, 2012 ile 2014 yıllarında aktif karlılık ve özkaynak karlılıklarının pozitif olduğu belirlenirken, 2013 yılında negatif

olarak sonuçlandığı belirlenmiştir. Ayrıca sektörün aktif yatırımları için daha yüksek yabancı kaynak kullanıldığı ve bunun sonucunda aktif devir hızının beklenen düzeyin altında kaldığı, bu sebepten finansal riskin yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Jin (2017) çalışmasında, Kanada'da 2011 yılında zorunlu IFRS'inin benimsenmesinden sonra 10 endüstride bulunan 150 firma incelenmiştir. Yapılan çalışmada araştırmaya konu işletmelere DuPont analizi, kazancın kalıcılığı ve özkaynak karlılığı araştırması yapılmıştır. Çalışma soncunda, gelecekteki kazançları tahmin etmede ek açıklayıcı değişkenlerin yararlılığını belirlemek amacıyla Granger nedensellik testi kullanılarak, DuPont bileşenlerinin gelecek on yıldaki ROE'yi tahmin etmede yararlı olduğunu ve Kanada şirketlerinin 2011'de IFRS'yi benimsemesinden bu yana ROE'nin kalıcılığının azaldığını belirlenmiştir.

Gümüş ve Çıbık (2018) çalışmalarında, DuPont yöntemini kullanarak Borsa İstanbul'da işlem gören Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı şirketlerinden 25 şirketin özkaynak verimlilik analizleri yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, DuPont yöntemine göre öz sermaye verimliliği en iyi ve en kötü olan işletmeler tespit edilmiştir.

Çelik ve Digün (2018) çalışmalarında, Türk çimento sektörünün finansal performansının DuPont yöntemi ile analiz etmişlerdir. Çalışmada, Borsa İstanbul'da işlem gösteren 16 çimento işletmesinin 2012-2017 yıllarına ait finansal verileri analiz edilerek, çimento sektörü için ortalama değerleri bulunarak elde edilen değerlerin zaman içindeki değişimleri birbirleri ile ilişkilendirilerek yorumlanmıştır. Yapılan analizler sonucunda 2014 yılından itibaren karlılık açısından olumsuz bir durum oluşmakla birlikte 2016 ve 2017 yıllarında her ne kadar toparlanma eğilimine girilmiş olsa da oldukça zayıf bir toparlanma olduğu sonucu elde edilmiştir.

Manjunatha ve Gujjar (2018) çalışmalarında, Hint Bilgi Teknolojisi şirketlerinin hissedarları için pozitif Özkaynak Getirisi (ROE) üretip üretemediklerini ve 2007-2016 dönemi için bilgi teknolojisi şirketlerinin verilerini kullanarak ROE'deki gelişmeyi belirleyip belirleyemediklerini incelemişlerdir. Çalışmada, üç faktörlü DuPont modelini kullanarak ROE'yi hesaplamışlardır. Yapılan çalışmanın ampirik analizi soncunda, ROE'nin pozitif hissedar değeri yaratmada daha iyi olduğunu ve aynı zamanda ROE'nin daha iyi aktif devir hızı ve kar marjı ile iyileştirilebileceği tespit edilmiştir.

Akyüz vd. (2019) çalışmalarında, DuPont karlılık analizlerini inceleyerek 2015-2017 yıllarında arasında imalat sektöründe faaliyet gösteren 178 işletmenin finansal performansı olarak karlılık durumu dikkate alınmıştır. Çalışmada imalat alanında faaliyet gösteren 9 farklı sektörde yer alan işletmelerin finansal performansları DuPont tekniğiyle analiz

edilmiştir. Çalışmada sektör ortalamaları karşılaştırmaları da yapılarak sektörel olarak karlılık durumları da analiz edilmiştir. Araştırmaya konu işletmelerden 2015 yılında eksi değerlerde bulunanların 2016 ve 2017 yılında yükselişe geçtiği belirlenerek, bu işletmelerin varlıklarını daha verimli kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Karadeniz vd., (2019) çalışmalarında, borsada işlem gören 76 otel işletmesinin 2007-2016 dönemine ait özkaynak karlılığı ve aktif karlılığı DuPont tekniğiyle analiz edilmiş, daha sonra bu veriler panel veri analizi ile test edilmiştir. Yapılan çalışma sonucunda, Avrupa'da halka açık otel işletmelerinin aktif kârlılıkları üzerinde net kâr marjının etkisi pozitif ve anlamlı iken, aktif devir hızının anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca Avrupa'da halka açık otel işletmelerinin incelenen dönemde gider ve maliyetlerini karşılayacak düzeyde bir gelir ve kâr elde edemediği sonucuna ulaşılmıştır.

Aulová vd. (2019) çalışmalarında, Çek tarım işletmelerinin tüzel kişilikleri ve alt bileşenleri seçilmiş karlılık göstergeleri DuPont yöntemi ile analiz etmişlerdir. Çalışmada Çek Cumhuriyeti'ndeki tarım işletmelerinin 2011-2015 dönemine ait muhasebe verileri kullanılmıştır. Çalışmada, aktif devir hızı, net kar marjı ve özkaynak çarpanının, özkaynak getirisi ile aktif getirisi üzerindeki etkisi şirketin yasal yapısı ve büyüklük grubu ile ilgili olarak incelenmiştir. Alt göstergelerin analizinde ise korelasyon analizi yapılarak incelenmiştir. Çalışma soncunda karlılığı etkileyen çok sayıda faktörün olduğu ve bu faktörlerinde hem şirketin yapısı hem de büyüklük grubu açısından alt bileşenler için özdeş olmadığı tespit edilmiştir.

4. Enerji Sektöründe Faaliyet Gösteren İşletmelerin DuPont Tekniğiyle Karlılık Durumlarının İncelenmesi

Enerji sektörü ile ilgili yapılan araştırmalar ve literatür incelendiğinde, enerji sektörü işletmelerinin ülke ekonomisinde önemli bir yere sahip olduğu ve ülke gelişmişlik düzeyinin de bir göstergesi olarak kabul edildiği görülmektedir. Bu bakımdan enerji sektöründe kapanan şirket sayıları incelendiğinde, kapanan şirketler için yaklaşık son 2 yıldır ilk sırada yer alması nedeniyle, enerji sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin karlılık durumunun incelenmesi çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği internet sayfasından alınan verilere göre en çok kapanan şirket sayıları incelendiğinde Tablo – 1'de de belirtildiği gibi enerji işletmeleri yaklaşık son 2 yıldır ilk sırada yer almaktadır. Bu bakımdan enerji sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin 2016-2018 dönemine ilişkin özkaynak getirisi diğer bir ifadeyle özkaynak verimliliği değerlendirilmiştir. Özkaynak getirisinin analizi için DuPont yöntemi kullanılmıştır. Buna göre DuPont yönteminin uygulanmasında

kullanılan oranlar ve bu oranların alt bileşenleri hesaplanmış ve bulunan değerlerin dönemler itibariyle değişimleri birbirleri ile ilişkilendirilerek yorumlanmıştır.

DuPont yönetiminin uygulanmasında enerji sektörü olarak Borsa İstanbul'da Elektrik Endeksi (XELKT) şirketleri örneklem olarak seçilmiştir. Borsa İstanbul Elektrik Endeksinde faaliyet gösteren firmalar aşağıdaki Tablo – 2'deki gibidir;

Tablo – 2: Borsa İstanbul Elektrik Endeksinde (XELT) İşlem Gören İşletmeler

Sıra No	İşletme Kodu	İşletme Adı
1	AKENR	AKENERJİ ELEKTRİK ÜRETİM A.Ş.
2	AKSEN	AKSA ENERJİ ÜRETİM A.Ş.
3	AKSUE	AKSU ENERJİ VE TİCARET A.Ş.
4	AYEN	AYEN ENERJİ A.Ş.
5	ENJSA	ENERJİSA ENERJİ A.Ş.
6	NATEN	NATUREL YENİLENEBİLİR ENERJİ TİC. A.Ş.
7	ODAS	ODAŞ ELEKTRİK ÜRETİM SANAYİ TİC. A.Ş.
8	ZOREN	ZORLU ENERJİ ELEKTRİK ÜRETİM A.Ş.

XELT'de işlem gören 8 firma yer almakta olup bu firmalardan 1'inin verilerine ulaşılamamış olması nedeniyle kapsam dışı bırakılmış ve diğer 7 firma analize tabi tutulmuştur. Analize tabi işletmelerin finansal verileri Kamuyu Aydınlatma Platformu'nun internet sitesinden elde edilen finansal raporlardan alınmıştır.

4.1. Aktif Devir Hızı ile İlgili Bulgular

Aktif devir hızı, Net Satışların Aktif Toplama bölünmesiyle hesaplanmaktadır. Bu oran, işletmenin toplam varlıklarının kaç katı satış yaptığını göstermektedir. Bu bakımdan oranın yüksek çıkması olumlu olarak değerlendirilmektedir.

Tablo – 3: Aktif Devir Hızı ile İlgili Sonuçlar

	2016	2017	2018
AKENR	*0,2817*	*0,3155*	*0,3884*
AKSEN	*0,7654*	*0,6919*	*0,7252*
AKSUE	*0,0588*	*0,0989*	*0,1514*
AYEN	*0,1789*	*0,2060*	*0,2917*
ENJSA	*0,6016*	*0,6642*	*0,7934*
ODAS	*0,5438*	*0,3452*	*0,2882*
ZOREN	*0,1789*	*0,4114*	*0,3921*

Söz konusu oran işletmede aktif kullanımının bir ölçüsü olarak değerlendirildiğinde, varlıkların her 1 TL'sinin yarattığı geliri göstermektedir. Oranın yüksek olması, analize konu işletmenin tam kapasiteye yakın çalıştığını göstermektedir. Diğer taraftan, bu oran büyük ölçüde aktif toplam içerisindeki duran varlıkların oransal büyüklüğünü de göstermektedir. Bu durum, eğer bir işletmede duran varlıklar aktif toplamın büyük bir kısmını oluşturuyor ise, işletmede aktif devir hızı genellikle daha düşük olacaktır. Diğer bir ifade ile duran varlıkların nispeten daha önemsiz olduğu sektörlerde bu oranın daha düşük çıkması beklenmemektedir.

Yukarıdaki Tablo 3 incelendiğinde, yıllar itibariyle araştırmaya konu işletmelerin aktif devir hızlarının oldukça yavaş ilerlediği görülmektedir. Analize tabi işletmelerin duran varlıkların aktif toplam içerisindeki oranları da yıllar itibariyle analiz edilmiş ve duran varlıkların aktif toplam içerisindeki payı genellikle %80 ile %97 arasında değişmektedir. Bu bakımdan Tablo – 3'teki değerlerin oldukça düşük şekilde çıkması normal bir durum olarak değerlendirilebilir.

4.2. Aktif Karlılığı ile İlgili Bulgular

Bir işletmenin Dönem Net Karı (Zararı) ile Aktif Toplamı'n oranlanması ile bulunan bu oran, işletmenin varlıklarını kar yaratmada ne kadar etkin kullanabildiğini göstermektedir. Oranın hesaplanmasında aşağıdaki formül kullanılmıştır.

$$\frac{\textit{Net Kar}}{\textit{Aktif Toplam}} = \frac{\textit{Net Satışlar}}{\textit{Aktif Toplam}} \times \frac{\textit{Net Kar}}{\textit{Net Satışlar}} = \textbf{Aktif Karlılığı (Yatırım Karlılığı)}$$

Aktif karlılık yukarıdaki gibi aktif devir hızı ile satışların karlılığı oranının çarpımı ile ifade edildiğinde, hem aktif devir hızı hem de her bir satış tutarının karlılık içerisinde payının da hesaplanmaya dahil edilerek daha detaylı bir analiz gerçekleştirilmektedir. Zira, aktif devir hızı, bir işletmenin aktif karlılık tespitinde önemli bir unsur olduğu bilinmektedir. Diğer taraftan satışlar üzerinden elde edilen karlılığın değişme göstermemesi halinde aktif karlılığı, aktif devir hızı belirleyecektir.

Tablo – 4: Aktif Karlılığı ile İlgili Sonuçlar

	2016	2017	2018
AKENR	*- 0,1088*	*- 0,0863*	*- 0,2728*
AKSEN	*- 0,0874*	*0,0749*	*0,0234*
AKSUE	*- 0,0200*	*- 0,1410*	*- 0,1168*
AYEN	*- 0,0141*	*0,0154*	*- 0,0186*
ENJSA	*0,0249*	*0,0532*	*0,0323*
ODAS	*- 0,0113*	*0,0697*	*- 0,0855*
ZOREN	*- 0,0007*	*0,0027*	*0,0003*

Yukarıdaki Tablo 4 incelendiğinde, araştırmaya konu işletmelerin 2016 yılı aktif karlılığının negatif sonuç verdiği görülmektedir. Buna göre enerji işletmeleri 2016 yılında varlıklarını karlılık yaratmada etkin kullanamadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte aktif karlılığın belirlenmesinde önemli bir unsur olarak aktif devir hızının olduğu yukarıda ifade edilmişti. Bu bakımdan yukarı tablo, Tablo 3 ile birlikte değerlendirilmesi gerektiği anlaşılmakla birlikte, satışların karlılığının incelenmesi gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Aşağıdaki Tablo 5'te, araştırmaya konu işletmelerin yıllar itibariyle satışların karlılığı yer almaktadır.

Tablo – 5: Satışların Karlılığı ile İlgili Sonuçlar

	2016	2017	2018
AKENR	*- 0,3862*	*- 0,2734*	*- 0,7024*
AKSEN	*- 0,1142*	*0,1082*	*0,0322*
AKSUE	*- 0,3409*	*- 1,4253*	*- 0,7712*
AYEN	*- 0,0789*	*0,0750*	*- 0,0637*
ENJSA	*0,0415*	*0,0800*	*0,0408*
ODAS	*- 0,0207*	*0,2020*	*- 0,2967*
ZOREN	*- 0,0037*	*0,0066*	*0,0008*

İşletmenin aktif karlılığının daha iyi açıklanabilmesi için aktif devir hızı ile satışların karlılığının birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. İşletmenin aktif karlılığının, negatif çıkması satışların karlılığının negatif çıkması anlamına gelmektedir. Diğer bir ifade ile söz konusu işletmelerin her 1 TL'lik satışının karlılık yaratamadığı ifade edilmektedir. Araştırmaya konu işletmelerden, Enerjisa Enerji A.Ş. dışındaki tüm işletmelerin 2016 yılında satışlarında karlılık yaratamadığı, 2017 yılında ise işletmelerin geneli toparlanma eğilimine girmekle birlikte 2018 yılında 3 işletme dışındaki diğer enerji işletmelerinin zararla dönemi kapattıkları Tablo 5 ve Tablo 4'te görülmektedir. Dolayısıyla, araştırmaya konu enerji işletmelerinin 2017 yılında yeteri kadar toparlanamadıkları ve 2018 yılında da varlıkların karlılık yaratma gücünün zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 5 incelendiğinde satışların karlılık düzeyi 2016 yılında en yüksek zararla sonuçlandıran işletme Akenerji Elektrik Üretim A.Ş. olurken, 2017 yılında ise, AKSU Enerji ve Ticaret A.Ş. ile sonuçlanmıştır. Aynı şekilde en yüksek zarar yine 2017 yılında olduğu gibi, AKSU Enerji ve Ticaret A.Ş. ile gerçekleşirken yakın bir oranla, Akenerji Elektrik Üretim A.Ş. takip etmiştir.

Bununla birlikte Tablo 4 ve Tablo 5 birlikte incelendiğinde, aktif karlılık sağlayabilen işletmeler ile satışların karlılığı pozitif sonuçlanan işletmelerin aynı işletmeler olduğu görülmektedir. Buna göre aktif

karlılığın pozitif çıkmasına temel etki eden unsurun aktif devir hızıyla birlikte satışların karlılığı olduğu sonucu çıkarılabilmektedir.

4.3. Özkaynak Çarpanı ile İlgili Bulgular

Aktif Toplamın Özkaynaklara oranlanmasıyla bulunan ve özkaynak çarpanı olarak da ifade edilen bu oran, finansal kaldıraç derecesinin de göstergesidir. Bu oran işletmenin, toplam aktiflerinin ne oranda özkaynaklarla finanse edildiğini göstermektedir. Buna göre, özkaynak çarpanı oranının yüksek olması işletmenin varlıklarının çoğunlukla özkaynak ile finanse edildiği, oranın düşük olması ise, özkaynak yerine yabancı kaynak ile finanse edildiği anlaşılmaktadır.

Özkaynak çarpanı ne kadar yüksek ise özkaynak getirisi o kadar yüksek çıkacaktır. Bu oranın büyük olması, işletmenin borçlanma derecesinin yüksek olması anlamına gelmektedir. Bu duruma, borçlanmanın özkaynak getirisi üzerindeki bu etkisine finansal kaldıraç etkisi denilmektedir. Diğer taraftan, yüksek oranlı borçlanma halinde firmanın bu borçları ve faizlerini ödeyememe riski de yüksek olur. Bu nedenle firmalar borçlanmanın pozitif ve negatif etkilerini dengeleyecek optimum borçlanma miktarını belirlemeye çalışırlar (Gürsoy, 2007: 108).

Tablo – 6: Özkaynak Çarpanı ile İlgili Sonuçlar

	2016	2017	2018
AKENR	4,5852	3,1466	12,3860
AKSEN	10,7191	3,1321	3,5414
AKSUE	1,7249	2,6751	2,9866
AYEN	6,9459	5,4231	4,7936
ENJSA	3,1877	3,1607	3,6713
ODAS	6,0278	6,3143	3,6452
ZOREN	14,7207	11,4285	7,2448

Yukarıdaki Tablo 6 incelendiğinde, işletmenin varlıkların özkaynakla finansmanının daha zayıf kaldığı, diğer bir ifade ile varlıkların çoğunlukla yabancı kaynaklarla finansa edildiği anlaşılmaktadır. İşletmelerin finansal raporları incelendiğinde toplam yükümlülüklerin pasif içerisindeki oranının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Özkaynak çarpanı ile aktif karlılığı birlikte değerlendirildiğinde, yani Tablo 6 ile Tablo 4 birlikte ele alındığında, varlıklarını kar yaratmada yeteri kadar etkin kullanamadıkları anlaşılmaktadır.

4.4. Özkaynak Karlılığı (DuPont Analizi) ile İlgili Bulgular

DuPont finansal analiz sistemi, diğer bir ifade ile Net Kar/Özkaynaklar Toplamı oranın bileşenleri, net kar marjı, toplam aktif devir hızı ve özkaynak

çarpanı olmak üzere özkaynak kârlılığına dayanmaktadır. DuPont analizi, bir işletmenin piyasa değerini tahmin etmek için tercih edilen bir yöntem olduğu ifade edilebilir; bu ise, bir işletmenin, varlıklarının daha verimli kullanılması yoluyla gelecekteki karlılığı artırmak için kaldıracını gösterecektir (Doorasamy, 2016: 30). Bu durumda, söz konusu oranın işletenin varlıklarını finanse etmek için kullandığı kaynak ile elde edilen kar arasındaki ilişkiyi ortaya koyduğu da ifade edilebilmektedir. Aşağıdaki Tablo 7'de, araştırmaya konu işletmelerin Özkaynak karlılığı yani DuPont analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo – 7: Özkaynak Karlılığı (DuPont Analizi) ile İlgili Sonuçlar

	2016	2017	2018
AKENR	*- 0,4987*	*- 0,2715*	*- 3,3793*
AKSEN	*- 0,9366*	*0,2346*	*0,0828*
AKSUE	*- 0,0346*	*- 0,3772*	*- 0,3488*
AYEN	*- 0,0980*	*0,0838*	*- 0,0891*
ENJSA	*0,0795*	*0,1680*	*0,1187*
ODAS	*- 0,0679*	*0,4402*	*- 0,3118*
ZOREN	*- 0,0097*	*0,0310*	*0,0021*

Yukarıdaki Tablo 7 incelendiğinde, araştırmaya konu işletmelerden Enerjisa Enerji A.Ş. işletmesi dışındaki işletmelerin tamamı 2016 yılını negatif olarak sonuçlanmışken, 2017 yılında Akenerji Elektrik Üretim A.Ş. ile Aksu Enerji ve Ticaret A.Ş. işletmeleri dışındaki işletmelerin toparlanma sürecine girdiği ve pozitif olarak dönemi kapattıkları görülmektedir. Diğer taraftan 2018 yılında 2017 yılında negatif sonuçlanan işletmelere 2 işletme daha eklenerek, 2018 yılını negatif sonuçlandıran işletme sayısının 4'e çıktığı Tablo 7'da görülmektedir.

Tablo 6'da da görüldüğü gibi, en düşük özkaynak karlılığına sahip işletme Aksa Enerji ve Ticaret A.Ş. olurken, 2017 yılında en düşük özkaynak karlılığa sahip işletme Akenerji Elektrik Üretim A.Ş olduğu görülmektedir. 2018 yılında ise en düşük özkaynak karlılığa sahip işletme yine Akenerji Elektrik Üretim A.Ş. ile Akenerji Elektrik Üretim A.Ş. olduğu görülmektedir.

2016 yılında sadece Enerjisa Enerji A.Ş. işletmesi 0,0795 değerle özkaynak karlılığa sahip tek işletme olurken, 2017 yılında ODAŞ Elektrik Üretim Sanayi Ticaret A.Ş. 0,4402 değerle en yüksek özkaynak karlılığa sahip işletmedir. ODAŞ Elektrik Üretim Sanayi Ticaret A.Ş., 2018 yılında yine negatif özkaynak karlılığı ile faaliyet dönemini sonuçlandırdığı görülmektedir. Enerjisa Enerji A.Ş. işletmesi ise, her faaliyet döneminde istikrarlı bir süreç sergileyerek tüm dönemleri pozitif özkaynak karlılığı ile sonuçlandırmıştır.

Sonuç

DuPont yöntemi ile analiz, bir işletmenin; net kar marjı ile aktif karlılık, satışların karlılığı ve özkaynak karlılığı diğer bir ifade ile kaldıraç şeklindeki ana alanlardaki performansını ortaya koymaktadır. Bu oranların sonuçları, işletme yöneticilerine, yatırımcılara ve finansörlere işletmenin durumunu ortaya koyabilen anahtar göstergelerdir.

DuPont yöntemi, hem karlılık marjını hem de satışlarla ilişki durumunu göstermektedir. Hem bilançodan hem de gelir tablosundan unsurlar içerdiği için hem karmaşık hem de uygulaması kolay bir analiz olarak görülebilir. Burada başlıca değerlendirme performansı, işletmenin sahip olduğu unsurlardan en önemli kılavuzlarından biri olarak kabul edilen özkaynak kârlılığı değişkenidir.

Literatür incelendiğinde, DuPont analizinin karlılık analizini göstermesi sebebiyle ortaya koyduğu değerler, sektörler arasında farklılık göstermektedir. Bu durum, farklı sektörlerde ve alt sektörlerde karlılığı artırmanın farklı stratejileri olmasını da açıklamaktadır.

Enerji sektöründe ise diğer üretim işletmelerinden ya da hizmet işletmelerinden farklılık gösteren bir çok durumu olduğu ifade edilebilir. Bunlara örnek olarak, enerji üretim tesisleri yatırım ve işletilmesi uzun süren ve oldukça yüksek maliyetli işletmeler olması, üretilen elektriğin depolamasının olmaması veya oldukça zor olması durumu ile arz ve talep dengesi vb. durumlardır.

Yapılan çalışmada, enerji sektöründe faaliyet gösteren Borsa İstanbul Elektrik Endeksinde işlem gören 8 işletmeden 7'sinin verilerine ulaşılmasından dolayı, 7 işletmenin 2016-2018 yılları analiz edilmiştir. Analizde kullanılan veriler, Kamuyu Aydınlatma Platformu internet sitesinden indirilen söz konusu işletmelerin finansal raporlarından elde edilmiştir.

Yapılan analizlere göre, işletmelerin, aktif devir hızlarına göre en yüksek devir hızı 2016 yılında; AKSA Enerji Üretim A.Ş. gerçekleştirirken, en düşük aktif devir hızı; AKSU Enerji ve Ticaret A.Ş. gerçekleştirmiştir. 2017 yılında ise, en yüksek ve en düşük aktif devir hızları yine aynı işletmeler ile sonuçlanmıştır. 2018 yılında ise en yüksek aktif devir hızı, Enerjisa Enerji A.Ş. gerçekleştirirken, en düşük aktif devir hızı ise yine AKSU Enerji ve Ticaret A.Ş. gerçekleştirmiştir. Her üç faaliyet döneminde en düşük aktif devir hızı AKSU Enerji ve Ticaret A.Ş. ile gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır. Aktif devir hızı, toplam varlıkların kaç katı satış yaptığını göstermesinden dolayı, AKSU Enerji ve Ticaret A.Ş.'nin varlıklarının yarattığı gelirin oldukça düşük olduğu ifade edilebilir.

Bununla birlikte, aktif karlılığı ve satışların karlılığı bakımından genel olarak işletmelerin zayıf olduğu özellikle 2016 yılı Enerjisa Enerji A.Ş. dışındaki tüm işletmelerin zararla kapattıkları yapılan analizlerden de görülmektedir. 2017 yılı faaliyet dönemi için Aktif karlılık analizi sonuçları incelendiğinde; AKSA Enerji Üretim A.Ş. ile AKSU Enerji ve Ticaret A.Ş.'nin toplam varlıklarının karlılık yaratma gücünün olmadığı diğer işletmelerin ise 2016 yılındaki kötü durumdan kurtulabildikleri ve pozitif aktif karlılık gösterdiklerini diğer bir ifade ile toplam varlıkların karlılık yaratma gücü gösterebildikleri görülmektedir.

Özkaynak çarpanı açısından değerlendirildiğinde, 2016 yılında, Zorlu Enerji Elektrik Üretim A.Ş.'nin özkaynak çarpanı oranının 14,7207 olduğu belirlenmiştir. Söz konusu işletmenin 2016 yılı finansal raporları incelendiğinde, yabancı kaynakların Pasif Toplam içindeki payının %93,21 olduğu görülmektedir. Bu durumun sonucunda, işletmenin varlıkların büyük çoğunluğunun yabancı kaynaklarla finanse edildiği anlaşılmaktadır. Benzer durum Aksa Enerji Üretim A.Ş. içinde geçerli olup, 2016 yılında özkaynak çarpanının yüksek olduğu ikinci işletme olup, bu işletmenin de finansal raporları incelendiğinde, yabancı kaynakların Pasif Toplam içindeki payının %90,67 olduğu görülmektedir. Araştırmaya konu diğer işletmelerde varlıklarının büyük çoğunluğunu yabancı kaynaklarla finanse ettikleri görülmektedir. Esasen enerji işletmelerinin en büyük tehditlerinden birinin bu durum olduğu ifade edilebilir.

Bir işletmenin varlıklarını yabancı kaynaklarla finanse etmelerinin avantajları olduğu kadar borçlanmanın getirdiği finansman maliyeti ve borcun tekrar borçla kapatılması, yabancı kaynaklarla sağlanan kaldıraç etkisinin olumsuz duruma gelmesi, işletmelerin karlılığını olumsuz etkileyebileceği bilinmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde araştırmaya konu işletmelerin, 2016 yılından 2018 yılına kadar her faaliyet döneminde varlıkların yabancı kaynaklarla finanse etme oranının yaklaşık %60 ile %97 arasında değiştiği görülmektedir. Bu bağlamda araştırmaya konu işletmelerin, varlıkların yabancı kaynaklarla finanse etmenin risklerini taşımakta olup, riskin iyi yönetilememiş olması bu işletmelerin özkaynak karlılığının olumsuz şekilde etkilenmesine neden olmuş ve DuPont analizi sonuçlarını yansıtan Tablo 7'deki sonuç ortaya çıkmıştır.

Enerji işletmelerinin karşılaştığı riskler başında, döviz riski, likidite riski, arz ve talep dengesi, yatırımların maliyetli oluşu gibi durumlar başta gelmektedir. Döviz kurundaki dalgalanmalardan olumsuz şekilde etkilenmeleri, varlıkların genellikle yabancı kaynaklarla finanse ediliyor oluşu enerji işletmelerinin özkaynak karlılığını olumsuz şekilde etkilemektedir. Söz konusu işletmelerin varlıkların karlılık yaratamaması ise bu işletmelerin kapanmasına ve ya devredilmesine yada birleşmelerine

neden olmaktadır. Tablo 1'de yer alan kapanan işletme sayılarına göre son 20 ayın en çok kapanan sektör işletmeleri olduğu görülmektedir.

Özkaynak karlılığının düşük, varlıkların karlılık yaratma gücünün düşük/yetersiz oluşu, varlıkların yüksek düzeyde yabancı kaynaklarla finansmanı gibi temel sorunlar ve karşılaştıkları bir takım piyasa riskleri nedeni ile enerji işletmelerinin şuan ki durumunu ortaya koymaktadır. Kaldıraç düzeyinin yüksek olması işletmelere bir takım avantajlar yaratabildiği bilinmektedir. Fakat yüksek kaldıraç düzeyi iyi yönetilemediğinde işletmelere büyük zararlarda verebilmektedir. Enerji işletmelerinin, varlıkların finansmanında yabancı kaynak payının azaltılması gerekmektedir. Yapısal sorunlar ise işletmelerin uygulayacağı stratejiler ile aşılabileceği düşünülmektedir. Faiz oranlarındaki düşüş ve enerji sektörü işletmelerine uygulanan özel yapılandırma düzenlemelerinin değerlendirilmesi ve de özkaynak yapısının güçlendirilmesi ile söz konusu işletmelerin daha başarılı olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

International Atomic Energy Agency (IAEA), (2005) *Energy Indicators for Sustainable Development: Guidelines and Methodologies*, Vienna, https://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1222_web.pdf, 06,10,2019

AKTAŞ Ramazan, Mete Doğanay, Atılım Murat, Eşref Savaş Başçı, (2013), Finansal Yönetim, Sakarya Üniversitesi Sürekli Uygulama ve Araştırma Merkezi, 1. Basım, Ada Renk Matbaa, Sakarya.

AKYÜZ Fatma, Tolga Yeşil, Ebru KARA, (2019), "İşletmelerin DuPont Karlılık Analiziyle Performansının Belirlenmesi: Borsa İstanbul İmalat Sektörü Örneği", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 83, s.61-84

ARDINÇ Muhammed, (2019), "Çay İşletmeleri Kurumunun (ÇAYKUR) Finansal Performansının DuPont Finansal Analiz Sistemi Kullanılarak İncelenmesi", Business & Management Studies: An International Journal, Vol:7, Issue:1, s.352-372

AULOVÁ Renata, Ludmila Pánková, Lenka Rumánková, (2019), "Analysis of Selected Profitability Ratios in the Agricultural Sector", *Agris on line Papers in Economics and Informatics*, Vol:XI, Number:3, s.3-12

AYDIN Fatma Fehime, (2010), "Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme", *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, Sayı:35, s.317-340

CEYLAN Ali, (2001), İşletmelerde Finansal Yönetim, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa

CURTIS Asher, Melissa F. Lewis-Western, Sera Toynbee, (2015), "Historical Cost Measurement and The Use of DuPont Analysis by Market Participants", *Review of Accounting Studies*, Vol:20, s.1210-1245

ÇABUK Adem, İbrahim Lazol, (2000), Mali Tablolar Analizi, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayın No: 154, Bursa

ÇELİK Arzum Erken, Onur Digün, (2018), "DuPont Analizi Yöntemiyle Türk Çimento Sektörü'nün Finansal Performansının Değerlendirilmesi", *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, Vol:4, Issue:11, s.458-471.

DOORASMY Mischelle, (2016), "Using DuPont Analysis to Assess The Financial Performance of The Top 3 JSE Listed Companies in The Food Industry", *Investment Management and Financial Innovation*, Vol: 13, Issue: 2, s.29-44.

GÜMÜŞ Umut Tolga, Erkan Çıbık, (2018), "Borsa'da İşlem Gören Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı İşletmelerini Birleşik Oran Analizi (DuPont) Yöntemiyle Performansının Ölçülmesi", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:11, Sayı:3, s.2178-2194

GÜRSOY Cudi Tuncer, (2007), Finansal Yönetim İlkeleri, Doğuş Üniversitesi Yayınları, İstanbul

JIN Yan, (2017), "DuPont Analysis, Earnings Persistence and Return on Equity: Evidence from Mandatory IFRS Adoption in Canada", Accounting Perspectives, Vol:16, Issue:3, s.205-235

KARADENİZ Erdinç ve Levent Koşan, (2017), "Hastane Hizmetleri Sektörünün Aktif ve Özsermaye Karlılık Performansının Analizi: Hastane Hizmetleri Sektör Bilançolarında Bir Araştırma", *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, Cilt:5, Sayı: 1, s.37-47

KARADENİZ Erdinç, Levent Koşan, Fatih Günay, Selda Dalak, (2019), "Otel İşletmelerinde Kârlılığı Etkileyen Değişkenlerin DuPont Analiz Tekniğiyle Ölçülmesi: Avrupa Borsalarında Ekonometrik Bir Analiz", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 81, s.21-36

KOŞAN Levent ve Erdinç Karadeniz, (2013), "Türk İmalat Sektöründe Küçük, Orta ve Büyük Ölçekli İşletmelerin Finansal Performansının DuPont Analiz Tekniğiyle İncelenmesi", *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:10, Sayı:2, s.45-62

KOŞAN Levent ve Erdinç Karadeniz, (2014), "Konaklama ve Yiyecek Hizmetleri Alt Sektörünün Finansal Performansının DuPont Finansal Analiz Sitemi Kullanarak İncelenmesi", *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, Cilt:11, Sayı:2, s.75-89.

KYAW NyoNyo Aung and Hla Theingi, (2009), "A Performance Analysis of Wholly Owned Subsidiaries and Joint Ventures: Electrical and Electronic Industry in Thailand", *International Journal of Business Studies*, Vol:17, No:1, s.107-125

LOUKOPOULOS George, Theodoros Roupas, (2014), "Financial Analysis of the Greek Private Health Sector Over The Last Decade (2002–2012)", *European Research Studies*, Vol:XVII, Issue:2, s.3-19

MANJUNATHA T. ve J. Praveen Gujjar, (2018), "Performance Analysis of Indian Technology Companies Using DuPont Model", *The IUP Journal of Management Research*, Vol: XVII, No:4, s.7-14

OKKA Osman, (2005), Finansal Yönetime Giriş, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara

PADAKE Vaishali ande Rashmi Sani, "Measurement of Effiency of Top 12 Banks in India Using DuPont Analysis", *The IUP Journal of Bank Management*, Vol: XIV, No:4, s.59-68

TOBB, Kurulan/Kapanan Şirket İstatistikleri, https://www.tobb.org.tr/BilgiErisimMudurlugu/Sayfalar/KurulanKapananSirketistatistikleri.php, 01.10.2019

USTA Can, "Türkiye'de Enerji Tüketimi Ekonomik Büyüme İlişkisinin Bölgesel Analizi", *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, s.181-201

ZULFIQAR Sahar, Hossam Haddad, Yahya Al-Shehhi, Domicián Máté, (2016), "Financial Performance of Islamic Bank in The United Arab Emirates Pakistan and Jordan: A Case Comparative Study with DuPont Approach", *Annals of The University of Oradea, Economic Science Series*, Vol:1, Issue:2, s.403-409

Bölüm 17

TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİNİN AİLE BAĞLAMINDA BENLİK KURGULARI VE DİNDARLIKLA İLİŞKİSİ

Vezir AKTAŞ[1]

Yeliz KINDAP TEPE[2]

1 Dr. Öğretim Üyesi Vezir Aktaş The School of Education and Communication-Jönköping University/Sweden, e-posta: vezir.aktas@ju.se

2 Doç. Dr. Yeliz KINDAP TEPE, 19 Mayıs Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, Türkiye, e-posta: yelizkindap@gmail.com

Bireye atfedilen biyolojik bir nitelik olarak kabul edilen "cinsiyet (sex)" kavramı doğuştan gelen fiziksel bir özellik olmasına rağmen, hemen hemen tüm kültürlerde, sosyalizasyon süreci esnasında kadınlar ve erkekler farklı sosyalleşme süreçlerine maruz kalmaktadırlar. Bu süreçte bireyler bir yandan kültürlerinin özelliklerini öğrenirlerken, öte yandan kadın ve erkeklerden cinsiyetlerine özgü davranışlar geliştirmeleri beklenmektedir. Diğer bir ifadeyle, kadınlardan ve erkeklerden beklenen sosyal roller farklıdır. Eagly, Wood ve Diekman'a (2000) göre hemen tüm kültürlerde her bir cinsiyetin uygun davranışlılarının neler olduğuna ilişkin ortak beklentilerin vardır ve bu beklentilerin cinsiyet rol farklılıklarını teşvik etmektedir. Kadınsı ve erkeksi cinsiyet rollerine ilişkin kültüre özgü beklentiler kadınların ve erkeklerin farklı koşullarda farklı şekillerde davranmayı öğrenmelerine yol açmaktadır (İmamoğlu, 1995; Kağıtçıbaşı, 2000; Maccoby ve Martin, 1983; Ruble ve Martin, 1997). Günümüzde de güncelliğini koruyan bir olgu olan toplumsal cinsiyet ayrımı, az çok, bütün toplumlarda gözlenebilmektedir.

Kadınlık ve erkeklik durumlarını birbirinden ayırmak için ilk defa Amerikalı psikiyatrist ve psikanalist Robert Stoller tarafından yazılan 1968 tarihli "Sex and Gender" (Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet) kitabında kullanılan toplumsal cinsiyet kavramı, Ann Oakley tarafından 1970'lerin başında yazılan "Sex, Gender and Society" (Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet ve Toplum) kitabının yayınlanmasından sonra daha da popülerleşmiştir. Oakley'e göre (Oakley, 1985) "cinsiyet" kavramı biyolojik kadın erkek ayrımını ifade ederken, "toplumsal cinsiyet (gender)" kavramı kadın ile erkeğe özgü cinsiyet rol farklılıklarına yönelik beklentilere işaret etmektedir. Buradan hareketle Oakley, toplumsal cinsiyetin bir kültür meselesi olduğunu, dolayısıyla da toplumsal cinsiyet rolünün biyolojik bir kökeninin olmadığını ifade etmektedir. Bu bağlamda, toplumsal cinsiyet kavramı, kadınların ve erkeklerin birbirinden farklı olmasına yol açan biyolojik özelliklerine değil, belirli bir kültürde her iki cinsiyet için ayrı ayrı olmak üzere, uygun olduğu düşünülen davranışlar hakkındaki toplumsal beklentilere gönderme yapmaktadır. Nitekim, Scott (2007) toplumsal cinsiyeti, cinsiyeti olan bir bedene zorla kabul ettirilmiş bir toplumsal kategori olarak ele alırken, Vatandaş'a (2007) göre ise toplumsal cinsiyet, bireyin belli bir cinsten olduğuna ilişkin bilgiye, bu bilgi dâhilinde olmak üzere toplumsal düzlemde bireyden beklenenlere ve toplumda bireye biçilen konuma işaret etmektedir. Eagly ve arkadaşları (2000) ise bu bağlamda kadınların ve erkeklerin farklı sosyal roller üstlenmelerinin önemine vurgu yapmaktadırlar.

Cinsiyetlerin sosyalleşmesi anlamına gelen toplumsal cinsiyet rolleri, cinsiyetlerin toplum tarafından uygun görülen davranışları sergilenmesine yönelik beklentiler işaret etmektedir. Alan yazınında toplumsal cinsiyet

rollerinin gelişiminin ele alındığı kuramlardan biri olan Toplumsal Cinsiyet Şema Kuramına göre (Bem, 1983; 1985) ise cinsiyet rollerinin şekillenmesinde çocuğun bilişsel işlevleri önemli bir etkiye sahiptir. Buna göre, cinsiyet kimliğini kazanmak için çocuklar kendilerini ve diğerlerini erkekler ve kadınlar olarak etiketlemeyi başarmak zorundadırlar. Çocuklar, kültürün kendilerine ve diğer insanlara dair bilgi sürecini ve cinsiyetleriyle bağlantısı olan şeyleri öğrenerek büyümeleri sonucunda, cinsiyete dayalı özellikleri betimleyen bir cinsiyet şeması geliştirirler. Bu bağlamda cinsiyet rol beklentilerine ilişkin kalıp yargıların varlığından söz edilebilir. Kalıp yargılar sadece mevcut farklılıkları yansıtmamakta, aynı zamanda erkeklerin ve kadınların kendilerini nasıl tanımladıklarını ve başkalarının onlara yönelik davranışlarını da etkilemektedir (Ellemers, 2018). Diğer bir ifadeyle, toplumsal cinsiyet kalıpları, kadının ve erkeğin toplumdaki konumunu belirlemektedir. Bu kalıp yargılar, genel olarak, kadınlara pasif/edilgen, kırılgan, ilgiye ve bakıma muhtaç vb. cinsiyet rol beklentilerini öngörürken, erkeklere daha atılgan, yöneten- yönlendiren, koruyucu-kollayıcı-sahiplenici vb. rol beklentilerini öngörmektedir (Dökmen, 2004; Erdol ve Gözütok, 2017; Topuz ve Erkanlı, 2016; Yılmaz ve ark. 2009). Öte yandan, geleneksel toplumsal cinsiyet algısının kadın ve erkeğe biçtiği farklı roller, özellikle geleneksel toplumlarda daha belirgin olarak görülebilen, cinsiyet eşitsizliğini de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin, ataerkil toplum yapısından kaynaklı olarak cinsiyet ayrımcılığının yoğun olarak yaşandığı ülkelerden biri olduğu söylenebilir. Nitekim, Dünya Ekonomik Forumu (World Economic Forum -WEF), 2020 Cinsiyet Eşitliği Raporu'na göre Türkiye listenin sonlarında, 153 ülke arasında 130'uncu sırada yer almaktadır. Türk aile yapısının incelendiği bir araştırmaya göre, evde yemek, ütü çamaşır, bulaşık, akşamları çay servisi, sofranın kurulup kaldırılması temizlik, alışveriş, çocuğun bakımı vb. işler çoğunlukla kadınlar tarafından yapılmaktadır. Erkekler ise daha ziyade bakım-onarım, aylık faturaların ödenmesi vb. gibi işlerle ilgilenmektedirler (Beşpınar, 2014). Mevcut durumun, birçok toplumda, genel olarak, rollerin kaynakları sağlayan kişi (erkek) ve evle ilgilenen kişi (kadın) olarak dağıldığı yönündeki görüşle (Eagly ve ark., 2000) tutarlılık gösterdiği söylenebilir.

Toplumsal Cinsiyet Rolü Tutumları ile İlgili Çalışmalar

İlgili alan yazını incelendiğinde toplumsal cinsiyet rollerinin farklı açılardan ele alınarak incelendiği görülmektedir. Yapılan birtakım çalışmalarda üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin görüş ve tutumları belirlenmeye çalışılmıştır (örneğin, Daşlı, 2019; Öngen ve Aytaç, 2013; Topuz ve Erkanlı, 2016; Yılmaz ve ark., 2009). Diğer birtakım çalışmalarda ise toplumsal cinsiyet rollerinin farklı değişkenlerle

olan ilişkilerine odaklanılmıştır. Örneğin, ebeveynlerin çocuk yetiştirme tarzları ile toplumsal cinsiyet rolleri tutumları arasındaki ilişkilerin ele alındığı bir çalışmada ailelerin çocuk yetiştirirken takındıkları aşırı korumacı, baskıcı-otoriter ve demokratik-eşitlikçi tutumların toplumsal cinsiyet rolleri tutumları ile ilişkili olduğu ifade edilmiştir (Erzeybek, 2015). Yapılan bir çalışmada sağlık yüksekokulu öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rolleri, toplumsal cinsiyet algısı ve şiddet eğilimleri arasındaki ilişkilere incelenerek, ele alınan değişkenlerin erkek cinsiyette olma, geleneksel aile yapısı, gelirin düşüklüğü ve aile içi şiddet gibi değişkenlerden olumsuz etkilendiği ifade edilmiştir (Uçtu ve Karahan, 2016). Bir diğer çalışmada ise üniversite örnekleminde toplumsal cinsiyet rolleri ile çatışma çözme stilleri arasındaki ilişkiler ele alınarak, geleneksel cinsiyet ve toplumsal cinsiyet rollerinin kızlara oranla erkelerde daha belirgin olarak görüldüğü, çatışma stillerinin ise cinsiyete göre farklılaşmadığı bulunmuştur (Çevik, 2017). Toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlar, romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançlar ile ilişki doyumu arasındaki ilişkinin ele alındığı bir diğer çalışmada ise kadınların erkeklere göre daha eşitlikçi tutumlara sahip oldukları, erkeklerin ise kadınlara göre daha geleneksel oldukları ifade edilmiştir (Yüceol, 2016). Benzer şekilde, cinsiyet farklılıklarının ele alındığı diğer çalışmalarda da kadınların erkeklere oranla daha az geleneksel toplumsal cinsiyet rolü tutumuna sahip oldukları (Çavdar, 2013), erkeklere oranla kadınların daha eşitlikçi bir tutum sergiledikleri, erkeklerin ise daha gelenekçi tutum içinde oldukları ifade edilmiştir (Öngen ve Aytaç, 2013). Çetinkaya (2013) ise yaptığı çalışmada, kızlara oranla erkeklerde şiddet eğiliminin yüksek olmasını erkeklerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin daha geleneksel bir tutuma sahip olmaları ve toplumun erkeğe yüklemiş olduğu rol ile açıklamıştır. Toplumsal cinsiyet rolüne ilişkin tutumlar konusunda yurtdışında yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre, kadınların erkeklerden daha eşitlikçi tutumlara, erkeklerin ise kadınlara göre daha geleneksel, daha cinsiyetçi tutumlara sahip oldukları ifade edilmektedir (Al-Ghanim ve Badahdah, 2017; Burt ve Scott, 2002; García-Sánchez ve ark., 2019; Kulik, 1995; 1999; Surinya, 1997).

Farklı Benlik Kurgularının Rolü

Cinsiyete ilişkin sosyalleşme süreci aile bağlamında başlar (McHale, Crouter ve Whiteman, 2003). Bu ortamda bir çocuk kendi cinsiyetine ilişkin toplumsal talep ve beklentilerin neler olduğunu öğrenir. Ebeveynler çocukların cinsiyet rolleri tutumlarını belirmesinde ilk modeldir. Bu bağlamda, Kağıtçıbaşı (2010) bireyin algıları, değerlendirmeleri ve davranışları üzerinde belirleyici bir rol oynayan benlik kurgularının önemini vurgulayarak, çocuk yetiştirme biçimleri ve benlik kurgusu

gelişimi arasındaki ilişkileri ele alan "Aile Değişim Modeli"ni önermiştir. Buna göre, farklı çocuk yetiştirme biçimlerine bağlı olarak gelişen farklı benlik kurguları sözkonusudur. Bunlar sırasıyla; *"özerk"* (ekonomik ve duygusal alanlarda kuşaklar arası bağımsızlık üzerine temellenen, yüksek düzeyde özerkliğin, düşük düzeyde ilişkiselliğin gözlendiği, bağımsız aile modeli), *"ilişkisel"* (hem ekonomik hem de duygusal alanlarda kuşaklar arası karşılıklı bağımlılık üzerine temellenen, düşük düzeyde özerkliğin, yüksek düzeyde ilişkiselliğin gözlendiği geleneksel aile modeli) ve *"özerk-ilişkisel"* benlik kurgularıdır (özerk ve ilişkisel modellerin sentezini oluşturan ekonomik bağımsızlık ve duygusal karşılıklı bağımlılık üzerine temellenen duygusal bağıntılı aile modeli). Kağıtçıbaşı'na (2000) göre aile etkileşim yapısı değiştikçe, benlik kurgusu da değişmekte, içinde yaşanılan kültür ve özellikle ailelerin toplumsallaştırma çabaları hangi benlik kurgusunun daha baskın olacağını belirlemektedir. Alan yazınında Kağıtçıbaşı'nın modeli çerçevesinde yürütülen çalışmalara bakıldığında benlik kurgularının çeşitli değişkenlerle ilişkilerinin ele alındığı gözlenmiştir. Örneğin, Çuhadaroğlu ve Akfırat (2017) tarafından üniversite öğrencileriyle yapılan bir çalışmada benlik kurguları ile toplumsal cinsiyet algıları arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırmada, katılımcıların özerk-ilişkisel benlik kurgularının annelerin öğrenim düzeyine ve cinsiyetlerine göre; ilişkisel benlik kurgularının yaşadıkları yere göre; toplumsal cinsiyet algılarının yaşadıkları yere ve cinsiyetlerine göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı; benlik kurguları ile toplumsal cinsiyet algısı arasında ise anlamı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu gösterilmiştir. Kağıtçıbaşı'nın benlik kurguları üzerine yapılan diğer çalışmalarda da Türk kültüründe benlik kurgusunun cinsiyet, eğitim düzeyi ve sosyoekonomik düzeye göre farklılaştığı ve içinde yaşanılan toplumsal bağlamın, bireylerin benlik kurgularının şekillenmesinde önemli olduğu (Ercan, 2013), ilişkisel ve özerk-ilişkisel benlik kurgusunun ergenlerin olumlu duyguları ve yaşam doyumları üzerinde, özerk benlik kurgusunun ise olumsuz duyguları üzerinde etkili olduğu (Özdemir, 2012), benlik kurgularının ergenlerin yaşam doyumu ve depresyon puanlarını anlamlı biçimde yordadığı bulunmuştur (Morsünbül, 2013).

Dindarlık

Toplumun değerler sistemi ve kuralları, sosyalleşme süreci ile kazanılır. Bu süreçte birey başta dini ve ahlaki olmak üzere başlıca toplumsal değerlerin neler olduğunu öğrenir. Genel olarak, bir bireyin dini aidiyetlerle meşgul olma seviyesi, dine olan ilgisi, inançları veya faaliyetlerinin tamamı olarak tanımlanan (Himmelfarb, 1975) dindarlık, pek çok toplumda kültürün önemli bir unsuru olarak görülmektedir. Toplumsal yaşama yön veren önemli bir faktör olarak sosyal olay ve

olgulara karşı insanların tutumunu etkileyebilmektedir. Bu bağlamda, sosyalleşme sureci içerisinde edinilen kültüre özgü toplumsal cinsiyet algıları, toplumun tüm değerlerinden etkilendiği gibi, toplum tarafından benimsenmiş olan dini ve ahlaki değerlerden de etkilenecektir. Nitekim, alan yazınında yapılan çalışmalarda günlük yaşamda dini aktivitelere daha sık katılımın, dini inanca ve dine yüksek düzeyde kişisel bağlılığın, daha muhafazakâr cinsel tutumlarla ilişkili olduğu ifade edilmiştir (Ahrold, Farmer, Trapnell ve Meston, 2011; Davidson, Moore ve Ullstrup, 2004). Howell ve Day'e (2000) göre ise dindarlık faktörü erkeklerde daha tutucu tutumlar gelişmesine, eğitim faktörü ise kadınlarda daha fazla liberalleşmeye yol açabilmektedir. Alan yazınında erkeklerin dindarlık düzeylerinin kadınlardan yüksek olduğuna işaret eden araştırmalar bulunduğu gibi (örneğin, Voltan-Acar, Yıldırım ve Ergene, 1996), cinsiyet farklılıklarının bulunmadığına işaret eden işaret eden çalışmalar da mevcuttur (örneğin, Cirhinlioğlu, 2006; 2010). Öte yandan, Cirhinlioğlu ve Ok (2011) tarafından yapılan ve 11 ayrı araştırma sonuçlarının incelendiği bir meta-analitik çalışmadan elde edilen bulgulara göre incelenen çalışmaların %44.4'unde kadınların daha dindar oldukları, %11.2'sinde erkeklerin daha dindar oldukları, %44.4'unde ise cinsiyetler arası anlamlı bir farklılığın gözlenmediği ifade edilmiştir. Kaya ve Uysal (2015) tarafından yapılan ve dindarlık ile toplumsal cinsiyet rolü tutumu arasındaki ilişkinin incelendiği bir araştırmada ise dindarlık eğilimleri ile toplumsal cinsiyet rolleri arasında negatif yönde ilişkilerin öne çıktığı, dinin sosyal boyutundaki artışın modern toplumsal cinsiyetten daha çok geleneksel cinsiyet lehine değişimlere yol açtığı ve özellikle dindarlığın güç ve güven kaynağı olarak Tanrı ile ilişki boyundaki dini yönelimlerin ise eşitlikçi cinsiyet rolünü benimsemeyi olumlu yönde etkilediği gösterilmiştir. Yetişkin örneklemiyle yapılan bir başka araştırmada dindarlık ve kadın aleyhtarı tutumlar arasında negatif yönde bir ilişki olduğu bulunmuştur (Uysal, 2001). Benzer şekilde, üniversite öğrencileriyle yapılan bir diğer çalışmada ise öğrencilerin toplumsal cinsiyet rollerine karşı tutumlarının sosyo-demografik, kültürel ve dini özelliklerinden etkilendiği, dindarlık düzeyi fazla olan öğrencilerin daha az eşitlikçi tutum sergiledikleri belirtilmiştir (Ertoy, 2018).

Ebeveyn Eğitim Durumu, Yaş ve Yaşanılan Yer Etkisi

Çocukların hayatında önemli bir sosyalleştirme figürü olan anne ve babaların eğitim seviyesinin dolaylı yoldan çocukların farklı alanlardaki tutumlarını da şekillendirebileceği düşünülmektedir. Doğumdan itibaren çocukla en fazla iletişim halinde olan anne, çocuğun kişiliğinin gelişimindeki en önemli belirleyici olarak görülmektedir. Bu nedenle annenin çocuk yetiştirme tarzı ve bilgisinin çocuğun sosyal gelişimi

üzerinde etkili olduğu, annenin çocuk yetiştirme tarzının da eğitim seviyesi ile ilişkili olduğu söylenebilir. Nitekim, yapılan araştırmalarda bu düşünceyi doğrular şekilde yüksek eğitim düzeyine sahip annelerin çocuk yetiştirme konusunda daha demokratik bir tutum benimsedikleri; buna karşı yüksek eğitimle birlikte otoriter tutumun azaldığı ifade edilmektedir (bkz., Mızrakçı 1994; Ömeroğlu, 1996; Özyürek ve Şahin, 2005; Şanlı ve Öztürk, 2015). Anne-çocuk ilişkisinin çocuğun tutumları ve kişiliği üzerinde etkili olduğu anlayışından hareketle, eğitim seviyesi yüksek annelerin ılımlı tutumlarının çocuğun da daha ılımlı ve anlayışlı yetişmesine katkı sağladığı, bunun da çocuğun toplumsal cinsiyet rolüne ilişkin tutumlarında etkili olabileceği söylenebilir. Dolayısıyla bu araştırmada anne-babanın eğitim düzeyinin toplumsal cinsiyet rolü tutumları üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu sorusuna da yanıt aranmıştır. Alan yazınında yapılan çalışmalara bakıldığında, anne-babanın eğitim düzeylerinin toplumsal cinsiyet rolü tutumlarının bir yordayıcısı olduğunu gösteren, ebeveynlerin eğitim düzeyleri yükseldikçe, çocukların daha eşitlikçi tutumlara sahip olduğuna işaret eden araştırma bulguları bulunduğu (Arıcı, 2011; Çetinkaya, 2013; Yüceol, 2016), gibi tersi yönde bulgular da mevcuttur (Baykal, 1991; Öngen ve Aytaç, 2013). Arıcı (2011) tarafından üniversite öğrencileriyle yapılan bir çalışmada, annesi ilkokul, ortaokul ya da liseden mezun olan öğrencilerin arasında toplumsal cinsiyet rollerini eşitlikçi algılama açısından bir farklılık bulunmadığı; annesi üniversite mezunu olan öğrencilerin, annesi ilkokul mezunu olan öğrencilere oranla; babası ortaokul, lise ya da üniversite mezunu olan öğrencilerin, babası ilkokul mezunu olanlara oranla daha eşitlikçi tutumlara sahip oldukları ifade edilmiştir. Yine üniversite öğrencileriyle yapılan bir çalışmada annesi ilkokul ve lise mezunu olan öğrencilerin, annesi okur-yazar olmayan öğrencilere göre daha eşitlikçi tutumlara sahip oldukları bulunmuştur (Çetinkaya, 2013). Benzer şekilde, katılımcıların anne eğitim durumlarının toplumsal cinsiyet rol tutumları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı, baba eğitim durumunun ise anlamlı bir etkisinin olduğu ifade edilirken (Daşlı, 2019); anne eğitim düzeyinin toplumsal cinsiyet rollü tutumları üzerinde etkili oluğu, baba eğitim durumunun ise etkili olmadığı yönünde bulgular da mevcuttur (Atış, 2010; Aylaz, Güneş, Uzun ve Ünal, 2014; Çetinkaya, 2013). Öte yandan, üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rol tutumlarını etkileyen faktörlerin ele alındığı çalışmalarda ise anne-baba eğitim durumunun toplumsal cinsiyet rolleri tutumu üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı ifade edilmiştir (Baykal, 1991; Çuhadaroğlu ve Akfırat, 2017; Öngen ve Aytaç, 2013).

Yaş açısından bakıldığında da, benzer şekilde, farklı araştırmalar farklı sonuçlara işaret etmektedirler. Örneğin, yaş arttıkça toplumsal

cinsiyet rollerinin geleneksel olarak algılanması boyutunda bir farklılık gözlenmez iken, yaşla birlikte cinsiyet rollerin eşitlikçi olarak algılanma düzeyinin azaldığı ifade edilmektedir (Arıcı, 2011). Benzer şekilde, yaşlıların gençlere oranla daha cinsiyetçi tutumlara sahip olduklarına işaret eden araştırma bulguları da mevcuttur (Glick, Lameiras ve Castro, 2002). Örneğin, evli kişilerle yapılan bir çalışmada gençlerin yaşlılara oranla daha eşitlikçi tutumlara sahip oldukları bulunmuştur (Kodan, 2013).

Yaşamın çoğunun geçirildiği yer açısından bakıldığında, şehirlerde kadının toplumsal hayata görünürlüğü daha fazla olduğu için yaşamlılarının çoğunu şehirlerde geçiren kişilerin kırsaldakilere oranla toplumsal cinsiyet rolüne ilişkin olarak daha eşitlikçi tutum sahibi oldukları düşünülebilir. Bununla birlikte, alan yazınında, toplumsal cinsiyet rolü tutumlarının yaşanılan yöreye göre farklılaşıp farklılaşmadığını ele alan çalışmalarda, genel olarak, eşitlikçi cinsiyet rolü ve kadın cinsiyet rolüne yönelik tutumların, öğrencilerin doğum yerine göre farklılık gösterdiği, kentlerde yaşayan kişilerin kırsaldakilere oranla daha olumlu tutumlara sahip oldukları ifade edilmesine rağmen (Çavdar, 2013; Çuhadaroğlu ve Akfırat; 2017; Kodan, 2013; Öngen ve Aytaç, 2013; Yüceol, 2016; Zeyneloğlu, 2008), yerleşim yerinin tutumlar üzerinde etkili olmadığına işaret eden araştırma bulguları da mevcuttur (Atış, 2010; Arıcı, 2011). Aile bağlamında benlik kurguları açışından bakıldığında ise yaşamlarının çoğunu köy ve kasabada geçirenlerin, yaşamlarının çoğunu şehir ve metropollerde geçirenlere oranla daha yüksek ilişkisel benlik kurguları olduğu ifade edilmektedir (Çuhadaroğlu ve Akfırat, 2017).

Buraya kadar özetlenen çalışmalarda görülebileceği gibi alan yazınında toplumsal cinsiyet ve benlik kurguları ile dindarlık arasındaki ilişiklerin ayrı ayrı ele alındığı araştırmaların olduğu, ancak bu değişkenleri bir arada ele alan araştırmaların olmadığı görülmüştür. Kültürün önemli bir unsuru olan, insan hayatına birçok alanda yön veren din olgusu ile aile bağlamında oluşturulan benlik kurgularının toplumsal cinsiyet rolü tutamlarıyla ilişkisinin incelenmesinin ilgili literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla, bu araştırmanın amacı, aile bağlamında oluşturulan benlik kurgularının ve dindarlığın toplumsal cinsiyet rol tutumları ile ilişkisinin incelenmesidir. Ayrıca toplumsal cinsiyet rol tutumlarıyla ilişkili olabileceği düşünülen yaş, anne baba eğitim durumu ve yaşamının çoğunun geçirildiği yer gibi demografik özellikler de analizlere dahil edilmiştir. Bu amaçla, aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Katılımcıların aile bağlamında benlik kurguları, dindarlığı ve toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları cinsiyet göre farklılaşmakta mıdır?

2. Yaş, anne baba eğitim durumu ve yaşamının çoğunun geçirildiği yer gibi demografik özellikler ile aile bağlamında benlik kurguları ve dindarlık toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları yordamakta mıdır?

YÖNTEM

Örneklem

Araştırma kapsamında kolay ulaşılabilir durum örneklemesi yöntemiyle ulaşılan 101'i kadın (%50.2) ve 100'ü erkek (%49.8) olmak üzere toplam 201 üniversite öğrencisinden veri toplanmıştır. Yaşları 18-32 değişen (*Ort.* = 21.29, *S* = 2.10) katılımcılardan 24 kişi köyde, 34 kişi kasabada, 115 kişi şehirde, 28 kişi de metropolde yaşamının çoğunu geçirdiğini ifade etmiştir. Katılımcıların anne eğitim düzeyi incelendiğinde, 17 kişinin annesinin okur yazar olmadığı, 100 kişinin annesinin ilkokul mezunu, 45 kişinin annesinin ortaokul mezunu, 30 kişinin annesinin lise mezunu, 9 kişinin annesinin ise üniversite mezunu olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların baba eğitim düzeyine bakıldığında, 53 kişinin babasının ilkokul mezunu, 61 kişinin babasının ortaokul mezunu, 60 kişinin babasının lise mezunu, 25 kişinin babasının üniversite mezunu, 1 kişinin babasının ise lisansüstü eğitim düzeyine sahip olduğu görülmüştür.

Veri Toplama Araçları

Demografik bilgi formu. Katılımcıların yaş, cinsiyet anne baba eğitimi yaşamını çoğunu geçirdikleri yer (1- köy, 2- ilçe/kasaba,3- şehir, 4- metropol) gibi özellikleri belirlemek için araştırmacılar tarafından geliştirilen demografik bilgi formu kullanılmıştır.

Toplumsal Cinsiyet Rolleri Tutum Ölçeği (TCRTÖ). Toplam 38 maddeden oluşan ölçek, üniversite öğrenimi gören öğrencilerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarını belirlemek amacıyla Zeyneloğlu (2008) tarafından geliştirilmiştir. Her bir maddenin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları ne derece iyi tanımladığı 5'li Likert tipi bir ölçekle (1- hemen hiçbir zaman, 5- hemen her zaman) değerlendirilmektedir. 8 maddesi eşitlikçi cinsiyet rolü (örn. madde: "Çalışma yaşamında kadınlara ve erkeklere eşit ücret ödenmelidir."), 8 maddesi kadın cinsiyet rolü (örn. madde: "Kadının temel görevi anneliktir."), 8 maddesi evlilikte cinsiyet rolü (örn. madde: "Evlilikte çocuk sahibi olma kararını eşler birlikte vermelidir."), 8 maddesi geleneksel cinsiyet rolü (örn. madde: "Kadının yapacağı meslekler ile erkeğin yapacağı meslekler ayrı olmalıdır."), 6 maddesi de erkek cinsiyet rolü (örn. madde: "Erkeğin evde her dediği yapılmalıdır.") olmak üzere toplam beş alt boyuttan oluşan ölçekte puanlardaki yükselme toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin eşitlikçi tutumları

yansıtırken, düşük puan geleneksel tutumları yansıtmaktadır. Zeyneloğlu ve Terzioğlu (2011) yaptıkları araştırmada ölçeğin bütününün Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı değerini .92 olarak bulmuşlardır. Bu araştırma kapsamında katılımcıların ölçeğin alt boyutlarının toplamından aldıkları genel toplumsal cinsiyet rollerindeki tutumları incelenmiş ve ölçeğin bütünü için Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı .91 olarak bulunmuştur.

Aile Bağlamında Benlik Ölçeği. Kağıtçıbaşı (2005) tarafından katılımcıların benlik kurgusunu ölçmek amacıyla geliştirilen ölçek, ilişkisellik, özerklik ve özerk- ilişkisellik olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır. Katılımcılardan ölçekteki 22 maddenin her birine 5'li Likert ölçeğinde işaretlemeleri istenmektedir (1-"kesinlikle katılıyorum", 5-"kesinlikle katılmıyorum"). Bağımlı-ilişkisel benlik kurgusunu ölçmeyi amaçlayan ilişkisellik alt boyutunda yer alan 9 madde psikolojik ve maddi açıdan kişinin ailesiyle olan yakın ilişkisini ölçmektedir (Örnek madde: "Ailem hayatımda en ön sıradadır."). Özerk-ayrık benlik kurgusunu ölçmeyi amaçlayan özerklik alt boyutunda yer alan 9 madde kişinin ailesiyle olan ilişkisinde özerklik düzeyini ölçmektedir (Örnek madde: "Örnek olarak "Ailemle olan ilişkimde mesafeli olmak isterim."). Özerk-ilişkisel benlik kurgusunu ölçmeyi amaçlayan özerk-ilişkisellik alt boyutu ise 4 maddeden oluşmakta ve kişinin ailesine olan bağlılığını ve özerklik düzeyini bir arada ölçmektedir (Örnek madde: "Örnek olarak "Bir kimse hem ailesine çok yakın olup hem kararlarını kendisi alabilir."). Her alt boyuttan alınan toplam puanın yüksekliği, o boyutun ifade ettiği tutumun yüksekliğine işaret etmektedir. Kağıtçıbaşı (2005) üniversite öğrencileri ile yaptığı güvenirlik çalışmasında Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısını ilişkisellik alt boyutu için .84, özerklik alt boyutu için .88 ve özerk-ilişkisellik alt boyutu için ise .85 olarak bulmuştur. Bu araştırma kapsamında ölçeğin ilişkisellik ve özerklik alt boyutlarının Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı .80; özerk- ilişkisel alt boyutunun ise .90 olduğu belirlenmiştir.

***Cirhinlioğlu Dindarlık Ölçeği*:** Toplam 13 maddeden ve tek boyuttan oluşan ölçek, bireylerin dindarlık düzeylerini belirlemek amacıyla Cirhinlioğlu, Cirhinlioğlu ve Kındap-Tepe (2016) tarafından geliştirilmiştir. Cronbach Alfası iç tutarlık katsayısı .89 olarak ifade edilen ölçekte ve her bir maddenin dindarlık eğilimlerini ne derece iyi tanımladığı 5'li Likert tipinde (1- hiç katılmıyorum, 5- tamamen katılıyorum) değerlendirmeleri istenmiştir. Ölçekten elde edilen yüksek puan katılımcıların dindarlık düzeyinin yüksek olduğuna işaret etmektedir (örn. madde: "Dini inancımla ilgili kutsal kitap ve yazıları okurum."). Bu araştırma örnekleminde ölçeğin iç tutarlık katsayısı .89 olarak bulunmuştur.

İşlem ve Etik

Veriler toplanmadan önce, araştırmanın amacı hakkında katılımcılar genel olarak bilgilendirilip, uygulama ile ilgili gerekli açıklamalar verildikten sonra, katılımcıların kimliklerinin gizli kalacağı ve gönüllülüğün esas alındığı araştırmacılarca tarafından ifade edilmiştir. Uygulamalar yaklaşık 15 dakikada tamamlanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler SPSS v23 (Statistical Package for Social Sciences) programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizine başlamadan önce gerekli sayıltıların karşılanıp karşılanmadığı test edilmiştir. Daha sonra, katılımcıların aile bağlamında benlik kurguları, dindarlık ve toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığının saptanması amacıyla tek yönlü MANOVA kullanılmıştır. Analizlerin son aşamasında ise araştırma kapsamında belirlenen yordayıcı değişkenlerden hangilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları yordamada anlamlı bir katkı sağladığını belirlemek amacıyla kadınlar ve erkekler için ayrı ayrı olmak üzere hiyerarşik regresyon analizi kullanılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde, araştırmanın amacı doğrultusunda verilere uygulanan istatistiksel analizlerden elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Cinsiyet Farklılıklarına İlişkin Bulgular

Araştırmada ele alınan değişkenlerin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla tek yönlü MANOVA yapılmıştır. Analiz sonucunda cinsiyet temel etkisinin anlamlı olduğu bulunmuştur [Wilks' $\lambda = .78$; $F(5, 195) = 10.22$, $p < .001$, $\eta^2 = .21$]. Temel etkinin kaynağını belirlemek için yapılan ileri analizler sonucunda kadınların eşitlikçi toplumsal cinsiyet rolü tutumlarının $F(1, 199) = 21.91$, $p < .001$, dindarlıklarının $F(1, 199) = 12.81$, $p < .001$), ilişkisel benlik puanlarının $F(1, 199) = 7.64$, $p < .001$ erkeklerden yüksek olduğu görülmüştür (bkz. Tablo 1). Elde edilen bu sonuçlar kadınlar erkeklere oranla daha eşitlikçi tutuma sahip olduklarını; dindarlıklarının ise daha yüksek olduğunu göstermektedir. Benlik kurguları açısından bakıldığında ise ilişkisel benlik kurgusunun kadınlarda daha fazla gözlendiği bulunmuştur.

Tablo 1. *Araştırmada Ele Alınan Değişkenlerin Cinsiyete Göre Ortalama ve Standart Sapma Değerleri*

Değişkenler	Cinsiyet	*M*	*S*	*N*
Eşitlikçi Toplumsal Cinsiyet Tutumu	Kadın	3.94	0.44	101
	Erkek	3.58	0.63	100
Dindarlık	Kadın	3.72	0.70	101
	Erkek	3.32	0.87	100
İlişkisel Benlik	Kadın	4.36	0.62	101
	Erkek	4.11	0.68	100
Özerk İlişkisel Benlik	Kadın	4.57	0.62	101
	Erkek	4.39	0.66	100
Özerk Benlik	Kadın	3.01	0.69	101
	Erkek	3.08	0.70	100

Eşitlikçi Toplumsal Cinsiyet Rolünün Yordanmasına İlişkin Analiz Sonuçları

Betimsel analizlerde gözlenen cinsiyet farkı nedeniyle araştırmada ele alınan değişkenler arasındaki ilişkiler Pearson Korelasyon katsayısı hesaplanarak kadınlar ve erkekler için ayrı ayrı incelenmiştir (bkz. Tablo 2). Sonuçta eşitlikçi toplumsal cinsiyet rolünün kadınlarda dindarlıkla negatif yönde ilişkili olduğu; özerk benlikle pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Eşitlikçi toplumsal cinsiyet rolünün erkelerde ise aile bağlamında benlik kurgusu alt boyutlarıyla pozitif yönde ilişkili olduğu görülmüştür.

Tablo 2. *Araştırmada Ele Alınan Değişkenlerin Pearson Korelasyon Katsayıları*

Değişkenler	1	2	3	4	5
1. Eşitlikçi Toplumsal Cinsiyet Rolü	-	-.17	.23**	.40***	.52***
2. Dindarlık	-.28**	-	.30***	.02	-.19*
3. İlişkisel Benlik	-.18	.15	-	.48***	-.07
4. Özerk-İlişkisel Benlik	.07	.13	.17	-	.31***
5. Özerk Benlik	.61***	-.22*	-.27**	31***	

*Not. Tablonun alt yarısı kadınlara, üst yarısı ise erkeklere aittir *p < .05, ** p < .01, *** p < .001.*

Katılımcıların eşitlikçi toplumsal cinsiyet rolünü tutumlarını yordanmasına ilişkin kadınlar ve erkekler için ayrı ayrı hiyerarşik regresyon analizleri yapılmıştır. Analizlerde regresyon eşitliğine ilk adımda yaş, eğitim durumu ve yaşamının çoğunun geçirildiği yer; ikinci adında dindarlık ve son adımda ise aile bağlamında benlik kurgusu alt

boyutları girilmiştir. Kadınlar için yapılan analiz sonucunda eşitlikçi toplumsal cinsiyet rolü tutumunu yaşın ve özerk benliğin pozitif yönde; dindarlığın ise negatif yönde yordadığı görülmüştür. Oluşturulan bu model eşitlikçi toplumsal cinsiyet rolü tutumlarının birinci basamakta %9'unu, ikinci basamakta ise %7'sini, üçüncü basamakta ise %30'unu açıkladığı belirlenmiştir (bkz., Tablo 3). Sonuçlar, kadınlarda yaşın ve özerk benliğin artmasıyla eşitlikçi toplumsal cinsiyet rolünün arttığını; buna karşı dindarlığın artmasıyla birlikte söz konusu tutumun azaldığını göstermiştir.

Erkekler için yapılan analiz sonucunda eşitlikçi toplumsal cinsiyet rolü tutumunu yaşın, yaşamın çoğunun geçirildiği yerin, özerk benliğin ve ilişkisel benliğin pozitif yönde yordadığı görülmüştür. Oluşturulan bu model eşitlikçi toplumsal cinsiyet rolü tutumlarının birinci basamakta %15'ini, üçüncü basamakta ise %27'sini açıkladığı belirlenmiştir (bkz., Tablo 3). Sonuçlar, erkelerde yaş, özerk benlik ve ilişkisel benlik arttıkça söz konusu tutumun arttığını; ayrıca metropolde yaşayan kişilerin daha fazla eşitlikçi toplumsal cinsiyet rolü tutumu sergilediğini göstermiştir.

Tablo 3. *Eşitlikçi Toplumsal Cinsiyet Rolünün Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları*

Kadınlar							
Aşama	**Yordayıcı Değişkenler**	***R***	R^2	ΔR^2	ΔF	***β***	***t***
1	Yaş	.31	.09	.09	2.53*	.28	2.85**
	Anne Eğitim Durumu					-.03	-.31
	Baba Eğitim Durumu					-.07	-.62
	Yaşamının çoğunu geçirdiği bölge					.09	.89
2	Yaş	.40	.16	.07	7.63**	.26	2.73**
	Anne Eğitim Durumu					-.07	-.63
	Baba Eğitim Durumu					-.01	-.10
	Yaşamının çoğunu geçirdiği bölge					.09	.89
	Dindarlık					-.27	-2.76**
3	Yaş	.68	.47	.30	17.43***	.19	2.37**
	Anne Eğitim Durumu					-.07	-.82
	Baba Eğitim Durumu					.07	.81
	Yaşamının çoğunu geçirdiği bölge					.10	1.27
	Dindarlık					-.14	-1.68
	İlişkisel Benlik					.03	.37
	Özerk-İlişkisel Benlik					-.12	-1.44
	Özerk Benlik					.61	6.89***

	Erkekler						
1	Yaş					.31	3.05**
	Anne Eğitim Durumu					-.02	-.18
	Baba Eğitim Durumu	.36	.15	.15	4.31**	.13	1.18
	Yaşamının çoğunu geçirdiği bölge					.20	2.06*
2	Yaş					.29	3.00**
	Anne Eğitim Durumu					-.01	-.10
	Baba Eğitim Durumu	.41	.17	.01	1.27	.11	.97
	Yaşamının çoğunu geçirdiği bölge					.20	2.07*
	Dindarlık					-.11	-1.31
3	Yaş					.21	2.41**
	Anne Eğitim Durumu					-.04	-.46
	Baba Eğitim Durumu					.01	.15
	Yaşamının çoğunu geçirdiği bölge	.66	.44	.27	14.58***	.06	.78
	Dindarlık					-.11	-1.29
	İlişkisel Benlik					.19	1.97*
	Özerk-İlişkisel Benlik					.14	1.38
	Özerk Benlik					.45	5.03***

*Not. *p <.05,** p < .01, *** p < .001.*

TARTIŞMA

Yapılan bu çalışmada aile bağlamında oluşan benlik kurgularının ve dindarlığın toplumsal cinsiyet rolü tutumlarıyla ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştı. Ayrıca toplumsal cinsiyet rolleriyle ilişkili olabileceği düşünülen yaş, eğitim durumu ve yaşamının çoğunun geçirildiği yer gibi bir takım demografik özellikler de analizlere dahil edilmişti. Cinsiyet farklılıklarına ilişkin olarak elde edilen bulgular, kadınların erkeklere oranla daha eşitlikçi bir toplumsal cinsiyet rolü tutumunun olduğunu, daha dindar bir tutum sergilediklerini ve ilişkisel benlik kurgularının istatistiksel açıdan anlamlı derecede daha yüksek olduğunu göstermiştir.

Kadınların erkeklere oranla daha yüksek oranda eşitlikçi toplumsal cinsiyet rolü tutumlarına sahip oldukları yönündeki bulgu alan yazınındaki çalışmalarla tutarlılık göstermektedir (Burt ve Scott, 2002; Çavdar, 2013; Çetinkaya, 2013; Çiçek ve Yeşilbursa, 2019; Daşlı, 2019; Kulik, 1995;1999; Öngen ve Aytaç, 2013; Seçgin ve Tural, 2011; Surinya, 1997; Yılmaz ve ark., 2009; Yüceol, 2016). Katılımcıların üniversite öğrencileri oldukları düşünüldüğünde, anılan bulgu, aynı zamanda Howell ve Day'in (2000) eğitim faktörünün kadınlarda daha fazla liberalleşmeye yol açabileceği görüşünü destekler niteliktedir. Türkiye'de ataerkil bir toplum

yapısının olduğu göz önüne alındığında, erkeklerin daha geleneksel bir toplumsal cinsiyet rolü tutumuna sahip olmalarının olası bir açıklaması olarak, erkeklerin gücün kendilerinde olmasından memnun oldukları ve bunun da toplum tarafından destek görmesiyle bağlantılı olabileceği düşünülmektedir. Kadınların cinsiyete rol tutumlarının erkeklere göre daha eşitlikçi olması ise modernleşme süreçleriyle birlikte kadınların eğitim seviyesinin yükselmesi ve çalışma hayatına daha çok katılmaları sonucunda, toplumda var olan cinsiyetçi kalıp yargılara yönelik daha mücadeleci olmaları ve erkeklerle eşit pozisyona sahip olmaya yönelik istekleri ile ilişkili olabilir. Öte yandan, kadınların erkeklere göre kendilerini daha çok geleneksellikle modernlik arasında geçiş aşamasında gördükleri, erkeklerin ise geleneksel değerlere daha yakın durarak kendilerini daha çok geleneksel olarak tanımladıkları yönündeki araştırma bulgusu (Ersoy, 2009) göz önüne alındığında, baskı ve kontrol altında yetiştirilme durumunun kadınlarda, bir çeşit karşıt tepki olarak, tutucu ve geleneksel rol beklentilerine başkaldırıyı, eşitsizliğe karşı eşit olma tutumunu geliştirdiği de söylenebilir.

Benzer şekilde, kadınların erkeklere oranla daha dindar bir tutum sahibi olmaları yönündeki araştırma bulgusu, alan yazınında kadınların daha dindar oldukları yönündeki çalışma bulgularıyla tutarlılık göstermektedir (Cirhinlioğlu ve Ok, 2011). Araştırmalar, doğumdan itibaren ebeveynlerin çocuğun cinsiyetine bağlı olarak farklı davrandığını, onlarla farklı şekillerde onlarla iletişim kurduğunu, göstermiştir (Birns, Cascardi ve Meyer, 1994; Carter, 2014). Çünkü, toplumsal düzen, kadın ve erkek için birbirinden bütünüyle farklı iki ayrı davranış, düşünüş ve algı dünyası öngörmektedir (Vatandaş, 2007). Diğer bir ifadeyle, toplum bakım verme ve annelik rollü için gerekli olan yetenekleri kazanmaları için kadınları teşvik etmektedir (Eagly ve ark., 2000). Sosyalleşme kuramına ağırlık veren araştırmacılara göre çocukların dini açıdan sosyalleşmelerinin birincil sorumlusunun kadınlar olacağı şeklindeki yaygın beklenti, kız çocuklarının erkeklere oranla daha fazla dine yönlendirilmesine yol açmaktadır (Nelsen ve Potvin, 1981). Sosyalleşme sürecinde kız çocuklarının, erkek çocuklara oranla, daha katı bir eğitime maruz kalmaları (Martin, 1998) kız çocuklarının toplamsal normları ve bu normlar arasında önemli bir yere sahip olan dini ve ahlaki değerleri daha fazla içselleştirmelerini beraberinde getirebilmektedir. Dolaylısıyla, kadın rolü erkek rolünden daha yüksek düzeyde dindarlaşmayı gerektirmektedir (Levitt, 1995).

Öte yandan, ilişkisel benlik kurgusunun, erkeklere oranla kadınlarda daha fazla görüldüğü yönündeki araştırma bulgusu Kağıtçıbaşı'nın (2010) ilişkisel benlik tanımlaması göz önüne alındığında şaşırtıcı gelmemektedir. Buna göre, düşük düzeyde özerkliğin, yüksek düzeyde ilişkiselliğin

gözlendiği geleneksel aile modeli çerçevesinde ilişkisel benlik kurgusunun gelişmesi beklenmektedir. Anılan bulgu, kadınların erkeklere oranla hem ilişkisel hem bağımsız benlik geliştirmeye daha eğilimli oldukları (İmamoğlu ve Karakitapoğlu-Aygün, 1999), anne-babaları otoriter olan ergenlerde ilişkisel benlik kurgusunun geliştiği (Özdemir, 2010) yönündeki araştırma bulgusuyla tutarlılık göstermektedir. Türkiye'de ilişkisel benliğin gelişimini destekleyen geleneksel sosyo-kültürel çevre ve kişilerarası ilişkilerin önemli olduğu bir yapı mevcuttur (Kağıtçıbaşı, 2014). Bunun bir sonucu olarak, sosyalleşme surecinde kız çocuklarının daha katı bir eğitime maruz kalmaları (Martin, 1998), geleneksel toplumsal cinsiyet algısının kadın ve erkeğe biçtiği rollerin farklı olması ve kadınlara yönelik olarak pasif/edilgen, kırılgan, ilgiye ve bakıma muhtaç vb. cinsiyet rol beklentilerini içeren cinsiyetçi kalıp yargıların varlığı (Dökmen, 2004; Erdol ve Gözütok, 2017; Topuz ve Erkanlı, 2016; Yılmaz ve ark., 2009) sözkonusu benlik kurgusunun erkeklere oranla kadınlar tarafından daha fazla içselleştirilmesine yol açabilmektedir.

Toplumsal cinsiyet rolü tutumunu yordayan değişkenler açışından bakıldığında ise kadınlarda yaş ve özerk benlik değişkenlerinin; erkeklerde ise yaş, özerk benlik ve ilişkisel benlik değişkenlerinin sözkonusu tutumu pozitif yönde yordadığı bulunmuştur. Analizlerin ikinci basamağında toplumsal cinsiyet rolü tutumunu yordayıcı etkileri olduğu görülen dindarlık (kadınlarda) ve yaşamın çoğunun geçirildiği yer (erkeklerde) değişkenlerinin son basamakta yordayıcı etkilerini kaybetmeleri, sözkonusu değişkenler ile toplumsal cinsiyet rolü tutumu arasındaki ilişkide benlik kurgularının aracı rolü olabileceğine işaret etmektedir. İleride yapılması düşünülen araştırmalarda bunun göz önüne alınması yararlı olabilir. Bu bağlamda, kadınlarda dindarlık değişkeninin toplumsal cinsiyet rolü tutumunu negatif yönde yordaması alan yazınındaki çalışmalarla tutarlılık göstermektedir (Kaya ve Uysal, 2015; Uysal, 2001; Ertoy, 2018). Benzer şekilde, yaşamın çoğunun geçirildiği yer değişkeninin erkeklerde toplumsal cinsiyet rolü tutumunu pozitif yönde yordaması kentlerde yaşayan kişilerin kırsaldakilere oranla daha olumlu tutumlara sahip oldukları yönündeki araştırma bulgularıyla tutarlılık göstermektedir (Çavdar, 2013; Kodan, 2013; Öngen ve Aytaç, 2013; Zeyneloğlu, 2008).

Bireyci ve toplulukçu benlik yapılarının her ikisine de sahip olmasına rağmen aile, akraba ve sosyal bağların güçlü olduğu bir ülke olarak Türkiye'nin toplulukçu kültür özelliklerine daha yakın durduğu (Hofstede, 1980), ancak ekonomik ve sosyal değişmeler sonucunda geleneksellikten modernliğe doğru hızlı bir değişimin de yaşandığı ifade edilmektedir (Göregenli, 1995; İmamoğlu ve Karakitapoğlu-Aygün, 1999). Kağıtçıbaşı'na (2000) göre, kentleşmiş ve sanayileşmiş

toplumlarda bağımsız aile modelinin daha yaygın olduğu, dolayısıyla da özerk benliğin gelişimine ortam hazırlamakta; kırsal bölgelerde ise daha yaygın olarak görülen karşılıklı bağımlılık üzerine temellenen geleneksel aile modelinin ilişkisel benlik kurgusunun gelişimine ortam hazırlamakta; bağlılık kültürüne sahip gelişmiş ve kentleşmiş bölgelerde ise hem kontrol hem de özerklik desteği yoluyla özerk-ilişkisel benlik kurgusunun gelişimine ortam hazırlamaktadır. Araştırma kapsamında elde edilen, kadınlarda aile bağlamında benlik kurgularından sadece özerk benlik kurgusunun, erkeklerde ise ilaveten ilişkisel benlik kurgusunun toplumsal cinsiyet rolü tutumunu pozitif yönde yordadığı yönündeki araştırma bulgusu, hem kadınların hem de erkeklerin geleneksel olmayan toplumsal cinsiyet rollerini kabul etmeye daha yatkın olduklarını, ancak erkeklerin bir yandan da mevcut konumlarından kaynaklı gücün erozyonunu desteklemeye daha az istekli olduklarını düşündürtmektedir. Bu anlamda, genel olarak, toplumumuzda erkeklerin, mevcut cinsiyetçi kalıp yargıların kendi yararlarına olduğu ve üstünlük sağladığının bilincinde oldukları ve bu üstünlüğü kaybetmeye pek istekli olmadıkları söylenebilir. Diğer bir ifadeyle, değişen normlara karşı erkeklerin ve kadınların bakışı farklılaşmakta, her biri daha çok kendi cinsiyet grubu lehinde tutumlar sergilemektedir (Seçgin ve Tural, 2011). Örneğin, yapılan bir çalışmada erkeklerin yaklaşık %50'si evin reisinin erkek olması gerektiğini ifade ederken, kadınlarda bu oran yaklaşık %8 olduğu; kadın üniversite öğrencilerinin, toplumdaki olası kalıp yargıları azaltmaya, geleneksel bakış açısını dönüştürmeye yönelik daha olumlu bir tutum sergileme eğiliminde oldukları ifade edilmiştir (Esen, Soylu, Siyez ve Demirgürz, 2017).

Araştırmanın bir diğer bulgusu olan yaş değişkeninin yordayıcı etkisine ilişkin alan yazınında farklı bulgular bulunmaktadır. Bu araştırmadan elde edilen genç yaştakilerin ileri yaştakilere oranla toplumsal cinsiyet rolü konusunda daha eşitlikçi tutumlara sahip oldukları bulgusu, alandaki benzer yöndeki araştırma bulgularıyla tutarlılık göstermektedir (Arıcı, 2011; Glick, Lameiras ve Castro, 2002; Kodan, 2013). Öte yandan anne-baba eğitim düzeyi değişkeninin istatistiksel açıdan anlamlı yordayıcı etkisinin olmadığı bulgusu anne-baba eğitim durumunun toplumsal cinsiyet rolleri tutumu üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı yönündeki bulgularla tutarlılık göstermektedir (Baykal, 1991; Öngen ve Aytaç, 2013).

Sonuç ve Öneriler

Bireylerin benlik kurguları içinde yaşanılan toplumsal bağlamdan etkilenmektedir. Sosyalleşme süreciyle birlikte aile bağlamında hem bireylerin benlik kurguları şekillenmekte hem de bireyler kendi toplumsal cinsiyetlerine ilişkin kalıp yargıların farkına varmaktadır.

Türkiye'nin cinsiyet ayrımcılığının yoğun olarak yaşandığı ülkelerden biri olduğu gerçeği göz önüne alındığında, sözkonusu eşitsizliğin ortadan kaldırılmasına yönelik çabalarda, kadınlar ve erkeklerin toplumsal cinsiyet rolüne ilişkin algı, tutum ve davranışlarının araştırılması ve değerlendirilmesi sonucu edinilecek bilgilerin yol gösterici olabileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla, bu araştırma kapsamında kadınlar ve erkeklerin toplumsal cinsiyet rolüne ilişkin tutumlar üzerinde etkili olan aile bağlamında benlik kurguları, dindarlık düzeyi, çeşitli sosyo-demografik özellikler vb. faktörlerin araştırılmasının hem alana katkı sağlaması hem de onların yaşayabilecekleri sorunların çözümüne de yardımcı olması beklenmektedir.

Araştırmanın bulguları değerlendirilirken araştırmanın sınırlılıklarının da ele alınması önemlidir. İlk olarak, enlemesine kesitsel olan bu çalışmanın korelasyonel bir nitelik taşıması neden-sonuç ilişkileri açısından bir sınırlılık teşkil etmektedir. İleride yapılabilecek boylamsal çalışmalar yoluyla bu konuda daha fazla bulguya ulaşmak mümkündür. Sınırlılıklardan ikincisi örneklemle ilgilidir. Pek çok araştırmada olduğu gibi bu araştırmada da katılımcılar üniversite öğrencilerinden oluşmakta, bu da bulguların genellenmesini sınırlamaktadır. İleride yapılacak çalışmalarda bölgesel farklılıkların göz önüne alınarak, yapılacak çalışmaların farklı örneklem gruplarını içerecek şekilde genişletilmesi önemlidir. Bu gibi çalışmalar araştırmadan elde edilen bulguların genellenebilirliğine katkı sunacaktır. Araştırmanın bir diğer sınırlılığı ise verilerin kağıt-kalem testiyle öz-bildirime (self-report) dayanmasıdır. Sözkonusu çalışmayı ve literatüre olası katkısını daha da güçlendirmek için farklı veri toplama yöntemlerinin (örneğin, gözlem, görüşme vb. gibi) kullanılmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Ahrold, T. K., Farmer, M., Trapnell, P. D., & Meston, C. M. (2011). The relationship among sexual attitudes, sexual fantasy, and religiosity. *Archives of Sexual Behavior, 40(3)*, 619–630. doi: 10.1007/s10508-010-9621-4.

Al-Ghanim, K.A., & Badahdah. A.M. (2017). Gender roles in the Arab World: Development and psychometric properties of the arab adolescents gender roles attitude scale. *Sex Roles, 77,* 169-177. doi:10.1007/s11199-016-0722-y.

Arıcı, F. (2011). *Üniversite Öğrencilerinde Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Algılar ve Psikolojik İyi Oluş.* Yayınlanmammış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Atış, F. (2010). *Ebelik/Hemşirelik 1. ve 4. Sınıf Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumlarının Belirlenmesi.* Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ebelik Anabilim Dalı, Adana.

Aylaz, R., Güneş, G., Uzun, Ö. ve Ünal, S. (2014) Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rolüne yönelik görüşleri. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, *23*(5), 183-189.

Baykal, Ş. (1991). Üniversite öğrencilerinin cinsiyet rolleri ile ilgili kalıp yargılarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 1*(2), 66-75.

Beşpınar, F. U. (2014). Toplumsal Cinsiyet ve Aile. Turğut, M. ve Feyzioğlu, S. (ed). *Türkiye Aile Yapısı Araştırması: Tespitler, Öneriler.* (s.232-279). İstanbul: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.

Bem, S. L. (1983). Gender schema theory and its implications for child development: Raising gender-aschematic children in a gender-schematic society. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, *8*, 598-616.

Bem, S. L. (1985). Androgyny and gender schema theory: A conceptual and empirical integration. In T. B. Sondregger (Ed.), *Nebraska Symposium on Motivation: Psychology and Gender, 1984*. Lincoln: University of Nebraska Press.

Birns, B., Cascardi, M., & Meyer, S. L. (1994). Sex-role socialization: Developmental influences on wife abuse. *The American Journal of Orthopsychiatry, 64*(1), 50–9. doi:10.1037/h0079491.

Burt, K. B., & Scott, J. (2002). Parent and adolescent gender role attitudes in 1990s Great Britain. *Sex Roles: A Journal of Research, 46*(7-8), 239–245. https://doi.org/10.1023/A:1019919331967.

Carter, M. J. (2014). Gender Socialization and Identity Theory. *Social Sciences 3*(2), 242-263. doi:10.3390/socsci3020242.

Cirhinlioğlu, F., Cirhinlioğlu, Z. & Kındap-Tepe, Y. (2016). The mediating role of religiousness in the relationship betwenn the attachment style and marital quality. *Current Psychology*. DOI 10.1007/sız144-016-9504-5.

Cirhinlioğlu, F. G. (2006). *Üniversite Öğrencilerinde Utanç Eğilimi, Dini Yönelimler, Benlik Kurguları ve Psikolojik İyilik Hali Arasındaki İlişkiler.* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü.

Cirhinlioğlu, F. G. (2010). Dini dönelimler ve önyargı. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 7*(1), 1366-1384.

Cirhinlioğlu, F. G. ve Ok, Ü. (2011) Kadınlar mı yoksa erkekler mi daha dindar? *Journal Of World of Turks, 3*(1), 121-141.

Çevik, G. B. (2017). Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rolleri ve çatışma çözme stillerinin incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 13*(3), 1017-1034. DOI: http://dx.doi.org/10.17860/mersinefd.320021

Çavdar, D. (2013). *Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları ve romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançlar.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.

Çetinkaya, S. K. (2013). Üniversite Öğrencilerinin Şiddet Eğilimlerinin ve Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumlarının Belirlenmesi. *Nesne Dergisi, 1*(2), 21-43.

Çiçek, S. ve Yeşilbursa, C. C. (2019). Türkiye'deki hemşirelerin ve ebelerin toplumsal cinsiyet ile ilgili yaptıkları lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 43,* 149-176.

Çuhadaroğlu, A. ve Akfırat, N. (2017). Üniversite öğrencilerinin benlik kurgularıyla toplumsal cinsiyet algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences, 16*(4), 1031-1046. DOI:10.21547/jss.304500.

Daşlı, Y. (2019). Öğrencilerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumların belirlenmesi üzerine bir alan araştırması. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi; 16*(1), 364-385. http://dx.doi.org/10.23891/efdyyu.2019.129.

Davidson, J. K., Moore, N. B., & Ullstrup, K. M. (2004). The Relationship Among Sexual Attitudes, Sexual Fantasy, and Religiosity. *Archives of Sexual Behavior 40*(3), 619-30. DOI:10.1007/s10508-010-9621-4.

Dökmen, Z. Y. (2004). *Toplumsal cinsiyet sosyal psikolojik açıklamalar.* Ankara: Sistem Yayıncılık.

Eagly, A. H., Wood, W., & Diekman, A. B. (2000). Social role theory of sex differences and similarities: A current appraisal. In T. Eckes & H. M. Trautner (Eds.), *The developmental social psychology of gender* (p. 123–174). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Ellemers, N. (2018). Gender Stereotypes. *Annual Review of Psychology, 69,* 275–98. doi.org/10.1146/annurev-psych-122216-011719

Ercan, H. (2013). Genç yetişkinlerde benlik kurgusu üzerine bir çalışma. *Zeitschrift für die Welt der Türken,5*(2), 157-178.

Erdol, T. A. ve Gözütok, F. D. (2017). Ortaöğretim öğrencileri için toplumsal cinsiyet eşitliği öğretim programı ihtiyaç analizi: (bir Anadolu lisesi örneği). *Eğitim ve Bilim Dergisi: Tedmem, 42*(190), 39-65. DOI: http://dx.doi.org/10.15390/EB.2017.6429.

Ersoy, E. (2009). Cinsiyet kültürü içerisinde kadın ve erkek kimliği (Malatya örneği). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19*(2) 209-230.

Ertoy, A. Ö. (2018). *Karabük Üniversitesi Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine İlişkin Tutumlarına ve Bu Tutumlarının Belirleyicilerine Yönelik Bir Değerlendirme.* Yüksek Lisans Tezi. Karabük Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Karabük.

Erzeybek B. (2015). *Anne-Babaların Çocuklarını Yetiştirirken Benimsedikleri Toplumsal Cinsiyet Rolleri Tutumları.* Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Ankara

Esen, E., Soylu, Y., Siyez, D. M. ve Demirgürz, G. (2017). Üniversite öğrencilerinde toplumsal cinsiyet algısının toplumsal cinsiyet rolü ve cinsiyet değişkenlerine göre incelenmesi. *e-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi, 8*(1), 46-63, DOI: 10.19160/5000197327.

García-Sánchez, R., Almendros, C., Aramayona, B., Martín, M. J., Soria-Oliver, M., López, J. S., & Martínez, J. M. (2019). Are Sexist Attitudes and Gender Stereotypes Linked? A Critical Feminist Approach With a Spanish Sample. *Frontiers in Psychology, 10*:2410. doi: 10.3389/fpsyg.2019.02410.

Glick, P., Lameiras, M., & Castro, Y. R. (2002). Education and catholic religiosity as predictors of hostile and benevolent sexism toward women and men. *Sex Roles: A Journal of Research, 47,* 433-441.

Göregenli, M. (1995). Kültürümüz açsından bireycilik-toplulukçuluk eğilimleri: Bir başlangıç çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi, 10,* 1-14.

Himmelfarb, H. S. (1975). Measuring religious involvement. *Social Forces, 53*(4), 606–618. https://doi.org/10.2307/2576476

Hofstede, G. (1980). *Culture's Consequences: International Differences in Work Related Values*. London, Newbury Park: Sage Publications.

Howell, S. E., & Day, C. L. (2000). Complexities of the Gender Gap. *The Journal of Politics, 62*(3), 858-874. DOI: 10.1111/0022-3816.00036.

İmamoğlu Olcay (1995). *Değişim Sürecinde Aile; Evlilik İlişkileri Bireysel Gelişim ve Demokratik Değerler. Aile Kurultayı.* T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başbakanlığı. Birinci Kitap, Ankara.

İmamoğlu, E.O. ve Karakitapoğlu-Aygün, Z. (1999). 1970'lerden 1990'lara değerler: Üniversite düzeyinde gözlenen zaman, kuşak ve cinsiyet farklılıkları. *Türk Psikoloji Dergisi, 14* (44), 1-22.

Kaya, F. Ş. ve Uysal, V. (2015). Günümüzde dindarlık ve toplumsal cinsiyet rolü algıları üstüne bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8*(36), 646-662.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2000). *Kültürel Psikoloji – Kültür Bağlamında İnsan ve Aile.* İstanbul: Evrim Yayınları.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2005). Autonomy and relatedness in cultural context. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 36 (4),* 403-422.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi: Kültürel Psikoloji*. İstanbul: Koç Universitesi Yayınları.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2014). Sonsöz kültürleşme ve aile ilişkileri. *Türk Psikoloji Yazıları*, *17*(34), 120-127.

Kodan, S. (2013). *Evli Bireylerin Evlilik Kalitesi Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları ve Yaşam Doyumları Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, Erzurum.

Kulik, L. (1995). The impact of ethnic origin and gender on perceptions of gender roles: the Israeli experience. *Journal of Social Behaviour and Personality, 10*(6), 199-214.

Kulik, L. (1999). Gendered personality disposition and gender role attitudes among Israeli students. *The Journal of Social Psychology, 139*(6), 736-747.

Levitt, M. (1995). Sexual identity and religious socialization. *British Journal of Sociology, 46*(3), 529–536. https://doi.org/10.2307/591855.

Maccoby, E., & Martin, J.A. (1983). Socialization in The Context of The Family: Parent-Child Interaction. In P.H. Mussen (Series Ed.), & E.M. Hetherington (Vol. Ed.), *Handbook of Child Psychology, Vol. 4: Socialization, Personality and Social Development* (4th Ed., Pp.1-101). New York: Wiley.

Martin, K. A. (1998). Becoming a gendered body: Practices of preschools. *American Sociological Review, 63*, 494-511.

McHale, S. M., Crouter, A. C., & Whiteman, S. D. (2003). The family contexts of gender development in childhood and adolescence. *Social Development, 12,* 125-148.

Mızrakçı, Ş. (1994). *Annelerin çocuk yetiştirme tutumlarına etki eden faktörler: Demografik özellikleri, kendi yetiştiriliş tarzları, çocuk gelişimine ilişkin bilgi düzeyleri ve çocuğun mizacına ilişkin algıları.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.

Morsünbül, Ü. (2013). Benlik kurgularının ergenlerin yaşam doyumu ve depresyon düzeylerine olan etkisi. *Klinik Psikiyatri, 16,* 18-26.

Nelsen, H. M., & Potvin, R. H. (1981). Gender and Regional Differences in the Religiosity of Protestant Adolescents. *Review of Religious Research, 22,* 268-285.

Oakley, A. (1985). *Sex, Gender and Society.* London: Gower Publishing Company Limited.

Ömeroğlu, F. (1998). *Okul öncesi dönemde çocuğun terbiyesinde annenin rolü ve annelerin çocuk yetiştirme tutumları (anne tutumlarının demografik bilgilere göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin bir araştırma)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Öngen, B. ve Aytaç, S. (2013). Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları ve yaşam değerleri ilişkisi. *Sosyoloji Konferansları, 48*(2), 1-18.

Özdemir, Y. (2010). Ergenlik döneminde benlik kurgusu gelişiminin ana babanın çocuk yetiştirme biçimleri açısından incelenmesi. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi, 17*(2), 83-90.

Özdemir, Y. (2012). Ergenlerin öznel iyi oluşlarının özerk, ilişkisel ve özerk-ilişkisel benlik kurguları açısından incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 4*(38), 188-198.

Özyürek, A. ve Şahin, F.T. (2005). 5-6 yaş grubunda çocuğu olan ebeveynlerin tutumlarının incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 25*(2), 19-34.

Ruble, D. N., & Martin, C. L. (1997). "Gender Development". In W. Damon (Series Ed.), & N. Eisenberg (Vol. Ed.), *Handbook of Child Psychology, Vol. 3, Social, Emotional and Personality Development (5th Ed.).* New York: Wiley.

Seçgin, F., & Tural, A. (2011). Sınıf öğretmenliği bölümü öğretmen adaylarının toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları. *e-Journal of New World Sciences Academy, 6* (4), 2446-2458.

Scott, J. W. (2007). *Toplumsal cinsiyet: faydalı bir tarihsel analiz kategorisi*, (Çeviren: Aydın Tunç Kılıç), İstanbul: Agora Kitaplığı.

Stoller, R. (1968). *Sex and Gender: On the Development of Masculinity and Femininity.* London: Hogarth Press.

Surinya, T. (1997). *Gender Role Attitudes Among Thai College Students: Traditional or Egalitarian?* Master of Arts in Interdisciplinary Studies, Oregon State University, Oregon.

Şanlı, D., & Öztürk, C. (2015). Anne babaların çocuk yetiştirme tutumları ve tutumlar üzerine kültürün etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, *8*(4), 240-246.

Topuz, S. K., & Erkanlı, H. (2016). Toplumsal cinsiyet bağlamında kadın ve erkeğe atfedilen anlamların metafor yöntemiyle analizi. *Alternatif politika, 8*(2), 300-322.

Uçtu, A. K. ve Karahan, N. (2016). Sağlık yüksekokulu öğrencilerinin cinsiyet rolleri, toplumsal cinsiyet algısı ve şiddet eğilimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 5*(8), 2882-2905.

Uysal V. (2001). Günümüz Türk toplumunda dinsellik ve kadın/erkek aleyhtarı tutumlar. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 20,* 81-114

Vatandaş, C. (2007). Toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rollerinin algılanışı. *Sosyoloji Konferansları Dergisi, 35,* 29-56.

Voltan- Acar, N., Yıldırım, İ. ve Ergene, T., (1996). Bireylerin dindarlık düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 12,* 45-56.

Yılmaz, D. V., Zeyneloğlu, S., Kocaöz, S., Kısa, S., Taşkın, L. ve Eroğlu K. (2009). Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin görüşleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 6*(1), 775-91.

Yüceol, S. E. Ö. (2016). *Toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlar ile ilişki doyumu ve romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançlar arasındaki ilişkiler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilim Üniversitesi, İstanbul.

World Economic Forum (2020). *The Global Gender Gap Report 2020.* WEF: Geneva, Switzerland

Zeyneloğlu, S. (2008). *Ankara'da Hemşirelik Eğitimi Gören Üniversite Öğrencilerinin Yoplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları.* Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Zeyneloğlu, S. ve Terzioğlu, F. (2011). Toplumsal cinsiyet rolleri tutum ölçeğinin geliştirilmesi ve psikometrik özellikleri, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 40*, 409-420.

Bölüm 18

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN EVLİLİK ÖNCESİ CİNSEL İLİŞKİYE YÖNELİK TUTUMLARININ İNCELENMESİ

Yeliz KINDAP TEPE[1]

Vezir AKTAŞ[2]

1 Doç. Dr. Yeliz KINDAP TEPE, 19 Mayıs Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, Türkiye, e-posta: yelizkindap@gmail.com

2 Dr. Öğretim Üyesi Vezir Aktaş The School of Education and Communication-Jönköping University/Sweden, e-posta: vezir.aktas@ju.se

Uzun yıllar boyunca siyasi, dini ve ahlaki tartışmaların odağında olan, günümüzde de zaman zaman olmaya devam eden evlilik dışı veya evlilik öncesi cinsel ilişki, eşcinsellik ve diğer cinsel davranışlara yönelik tutumlar gerek medyanın gerekse de halkın ilgisini çekmeye devam etmektedir. Belki de bunun en önemli nedeni evlilik öncesi cinsel ilişkinin geleneksel olarak toplumsal normları ihlal eden sapkın bir davranış olarak görülmesi, dolayısıyla da bir endişe kaynağı olması olabilir. Evlilik öncesi cinsel ilişki konusundaki ilgiye ve olası endişelere rağmen, Türkiye'de anılan davranışın belirleyicilerine yönelik sınırlı sayıda araştırma olduğu dikkati çekmektedir. Bu çalışmada evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik tutumlarının belirleyicileri olarak ebeveyn çocuk yetiştirme tutumları, bireyin dindarlık eğilimi, yaş ve cinsiyet gibi faktörlerin evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik olumsuz tutumlarla ilişkinin incelemesi amaçlanmıştır. Araştırmanın bulgularının evlilik öncesi cinselliğe bakış açılarını anlamada, bakış açılarını şekillendiren toplumsal ve kültürel faktörleri belirlemede yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Sosyal bir varlık olarak insanlar topluluk halinde veya birlikte yaşamaya başladığı devirlerden beri toplumsal yaşamda ilişkileri düzenlemek, toplumsal düzenin sağlanması ve sürdürülmesi amacıyla kendi koydukları yazılı yasaların yansıra, dini ve ahlaki kurallar, gelenek-görenekler, âdet, örf, töre vb. kavramlarla ifade edilen bir takım kural ve davranışlara uyma ihtiyacı hissetmişlerdir (Eroğlu, 2015). Toplumsal normlar olarak ta adlandırılabilecek bu kural ve davranışların sosyalleşme sureci esnasında kazanıldığı, bir çeşit sosyal kontrol mekanizması işlevi gördüğü ve yaşamın tüm alanlarında etkili olduğu söylenebilir. Sosyal kontrol mekanizmalarının etkisi Türkiye gibi geleneksel toplumlarda özellikle aile yaşamı, toplumsal cinsiyet, cinsellik, romantik ilişki yaşama vb. gibi alanlarda daha fazla görünür olabilmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO, 2006) göre cinsellik, insan yaşamının merkezi bir yönüdür ve seks yapmayı, cinsiyet kimlikleri ve rollerini, cinsel yönelimi, erotizmi, zevki, yakınlığı ve üremeyi kapsar. Cinsel sağlık ise sadece hastalık, fonksiyon bozukluğu veya sakatlığın olmaması değil, duygusal, zihinsel ve sosyal olarak cinsellikle ilgili iyilik hali olarak tanımlanarak, cinsel sağlığın, cinselliğe ve cinsel ilişkilere olumlu ve saygılı bir yaklaşımın yanı sıra, zorlama, ayrımcılık ve şiddet içermeyen, zevkli ve güvenli cinsel deneyimlere sahip olmayı gerektirdiği ifade edilmektedir. Ann Oakley'e (1985) göre ise cinsellik, kişiliğin cinsel davranışla ilgili tüm yönlerini kapsamaktadır. Bu yönüyle bakıldığında, cinselliğin biyolojik, psikolojik ve toplumsal yönleri olduğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle, cinsellik, biyolojik düzeyde üreme ile nesillerinin devamının sağlanması, psikolojik düzeyde cinsel ilişkiden haz alma, sevme, sevilme gibi bireyin temel ihtiyaçlarının doyurulması ile ilişkili

iken toplumsal düzeyde ise toplumun değer yargıları ve yasal kuralları, insanların yaşam biçimleri, farklı cinse verdiği roller, cinselliğe bakışları, eş seçimleri ve evlenme tercihleri ile ilgilidir (Esencan ve Beji, 2015).

Genel anlamıyla, evlenmemiş kişiler arasında evlilik öncesi gerçekleşen gönüllü cinsel ilişki olarak tanımlanabilecek evlilik öncesi cinsel ilişki yaşama oranının, özellikle gençler arasında, küresel düzeyde arttığı, ilk cinsel deneyimi yaşama yaşının ise düştüğü ifade edilmektedir (WHO, 2010). Pek çok ülkede evlilik yaşının yükselmesi gençlerin evlilik öncesi romantik ve/veya cinsel ilişki yaşama fırsatlarımı arttırarak evlilik öncesi cinsel ilişkide artışa neden olmuştur. Evlilik öncesi cinsel ilişkiler, genel olarak, gelişmemiş ülkelere oranla gelişmiş ülkelerde, kadınlara oranla erkeklerde daha yaygın olarak gözlenmektedir (Brown, Jejeebhoy, Shah ve Yount, 2001; Wellings ve ark., 2006). Örneğin, Asya'da kadınların 18 yaşına geldiğinde % 11'inin, Latin Amerika'da 16 yaşına geldiklerinde % 12 ile 44'ünün ve Sahra-altı Afrika'da 19 yaşına geldiklerinde % 45-52'sinin cinsel ilişkiye girdikleri, gelişmiş ülkelerde 20 yaşına ulaşmış genç kadınların büyük çoğunluğunun cinsel ilişkide bulundukları ifade edilmektedir. Bu oranların Fransa'da %67, İngiltere'de%79 ve ABD'de%71 olduğu bildirilmektedir (CETAD, 2007b).

Evlilik öncesi cinsel ilişkiliye yönelik tutumlar açısından bakıldığında ise, geleneksel değerler, dini inançlar ve bazı ülkelerin yasaları evlilik öncesi cinsel davranışları uygun görmemesine rağmen, geçen yarım yüzyıl boyunca dünya genelinde yaşanan hızlı toplumsal değişiklikler, evlilik öncesi cinsel ilişkinin yaygınlığının ve kabul edilebilirliğinin artmasına neden olmuştur (PEW, 2014; Twenge, Sherman ve Wells, 2015). Bu bağlamda, yakın geçmişte, özellikle, Avrupa ve Amerika gibi batı toplumlarda cinsellik konusundaki tutumların köklü bir değişim geçirdiği söylenebilir. Örneğin, boylamsal bir çalışmada, 50 yıllık bir süre içinde ABD'nin kuzeydoğusundaki aynı liseden mezun olan 242 kişinin ergenlik çağındaki cinsel tutumları ve deneyimleri incelenmiştir. Genel bulgular, evlilik öncesi cinsel ilişkilere yönelik olumsuz tutamların istikrarlı bir şekilde azalma gösterdiğini, evlilik öncesi cinsel ilişki yaşayan gençlerin sayısının ise arttığını göstermiştir (Caron ve Moskey, 2002). Benzer şekilde, Amerika'da cinsel ahlak konusundaki tutumların ele alındığı bir başka çalışmada evlilik öncesi cinsel ilişki yaşamak kesinlikle yanlıştır diyenlerin oranı 1972'de % 34.2 iken, 2012 yılında ise düşüş göstererek % 21.3 olduğu bulunmuştur (Smith ve Son, 2013). Pew Research Center (PEW) tarafından 2014 yılında küresel ahlak konusunda yapılan ve 40 ülkeyi, dünya nüfusunun nerdeyse dörtte üçünü, kapsayan bir diğer çalışmada ise evlilik öncesi cinsel ilişkiyi onaylamayanların oranının % 46 olduğu ifade edilmiştir (PEW, 2014). Bununla birlikte, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında evlilik öncesi cinsel ilişkinin

kabul edilebilirliğine ilişkin tutumlarda belirgin farklılıklar olduğu gözlenmiştir. Örneğin, Malezya, Endonezya, Ürdün, Pakistan ve Mısır gibi nüfusu ağırlıklı olarak Müslüman olan ülkelerde evlilik öncesi cinsel ilişkinin kabul edilemezlik oranının %90 ve üzeri olduğu, İspanya, Almanya ve Fransa gibi Batı Avrupa ülkelerinde ise bu oranların %10 ve aşağısında olduğu ifade edilmiştir (PEW, 2014). Benzer şekilde, Statista (2013) tarafından yapılan ve evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik küresel görüşlerin incelendiği araştırmada, Müslüman nüfusun ağırlıklı olduğu Endonezya, Ürdün, Pakistan ve Türkiye'de gibi ülkelerde her on kişiden dokuzu evlilik öncesi cinsel ilişkinin kabul edilemez olduğunu ifade ederken, Avrupalıların çoğunluğu evlilik öncesi cinsel ilişkinin ahlaki olarak kabul edilebilir olduğunu ya da bunun ahlaki bir sorun olmadığını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte, yapılan araştırmalarda ifade edilen tutum ile gündelik hayattaki gerçek davranış arasındaki ilişkilerin sorgulanmasının yararlı olduğu düşünülmektedir. Diğer bir ifadeyle, evlilik öncesi cinsel davranışları yasaklayan tabuların katı bir şekilde gözlendiği, oldukça muhafazakâr ortamlarda, gençler arasında cinsel deneyimlere ilişkin bilgileri saklama eğilimi yüksek olabilir (Brown ve ark., 2001). Örneğin, 2012 yılında Endonezya'da yapılan Demografik ve Sağlık Araştırması bulgularına (IDHS) göre Endonezyalıların %11'inin evlilik öncesi cinsel ilişki yaşadığı belirtilmesine rağmen, evlilik öncesi cinsel ilişkinin yaygınlık oranından daha yüksek olduğu, kadınlara oranla erkeklerin, eğitim seviyesi düşük olanların ve kırsal kesimde yaşayanların evlilik öncesi cinsel ilişki yaşama olasılıklarının daha yüksek olduğu ifade edilmektedir (Berliana, Utami, Efendi ve Kurniati, 2018).

Toplumun değerler sistemi ve kuralları, sosyalleşme süreci ile kazanılır. Bu süreçte birey başta dini ve ahlaki olmak üzere başlıca toplumsal değerlerin neler olduğunu öğrenir. Sosyalizasyonun diğer yönleri gibi, cinsellik ve cinsel yönelim ile ilgili normlar ve değerler, aile ile başlayan çeşitli sosyalleşme ajanları aracılığıyla aktarılmaktadır. Farklı kültürler evlilik öncesi cinsel ilişki başta olmak üzere, cinsel ilişkiye rıza yaşı, eşcinsellik, mastürbasyon vb. cinsel davranışlar konularında farklı tutumlara sahiptirler. Hatta batı kültürleri arasında bile bu tutumlarda farklılıklar gözlenebilir. Örneğin 24 ülkede yapılan ve 33.590 kişinin katıldığı bir anket çalışmasında, İsveçlilerin yüzde 89'u evlilik öncesi cinsel ilişkide yanlış bir şey olmadığını ifade ederken İrlandalıların ise yalnızca %42'si ayni tepkiyi vermişlerdir (Widmer, Treas ve Newcomb, 1998). Evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik tutumlardaki farklılıklar sadece farklı kültürler arasında değil, aynı kültürde yaşayan bireyler arasında da gözlenebilmektedir. Evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik tutumlardaki farklılıklara yol açan en önemli bireysel faktörler arısında ebeveyn değerleri, dini inançlar, arkadaş görüşleri ve kitle iletişim araçlarının

tasvirlerine yönelik tepkiler sayılmaktadır (Wiederman, 2010). Ghaffari, Gharghani, Mehrabi, Ramezankhani ve Movahed (2016) tarafından İran'da yapılan bir çalışmada ise sağlık konusundaki düşüncelerin, dini ve manevi inançların ve karakter özelliklerinin evlilik öncesi cinsel ilişkiyi etkileyen en önemli bireysel faktörler olduğu ifade edilmiştir. Turkiye'de yapılan bir çalışmada ise evlilik öncesi cinsel deneyim yaşanmasına engel olan faktörlerin bireysel değerler, dini inançlar, ailesel faktörler ve karşı cinse güvensizlik olduğunu bulmuştur (Evcili, Cesur, Altun, Güçtaş ve Sümer, 2013).

Horstman, Hays ve Maliski'ye (2016) göre ebeveyn-çocuk ilişkisi, bireyin hayatındaki en etkili, önemli ve anlamlı ilişkilerden biridir. Ebeveynler ve çocuklar arasındaki iletişim hem aralarındaki bağları güçlendirir ve hem de çocukları sosyalleştirme işlevi görür. Genel anlamda, kadın ve erkeğin toplum içindeki tutum, görev ve sorumluluklara işaret eden toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin sosyalleşme süreci aile bağlamında başlar (McHale, Crouter ve Whiteman, 2003). Bu ortamda çocuğa, içinde yaşadığı toplumun ahlaki kuralları doğrultusunda, cinsiyet rolüne uygun davranış kalıpları öğretilerek, çocuğun bu cinsiyet rolü kalıpları içinde davranması beklenmektedir. Araştırmalar, doğumdan itibaren ebeveynlerin, çocuğun cinsiyetine bağlı olarak farklı davrandığını, onlarla farklı şekillerde onlarla iletişim kurduğunu göstermiştir (bkz., Birns, Cascardi ve Meyer, 1994; Carter, 2014). Çünkü, toplumsal düzen, kadın ve erkek için birbirinden bütünüyle farklı iki ayrı davranış, düşünüş ve algı dünyası öngörmektedir (Vatandaş, 2007). Bu etkileşim örüntüleri, ebeveyn değerleri, çocuk yetiştirme stilleri, toplumun değer yargıları, kültürü, dini inancı vb. gibi faktörlerin bireyin cinselliğe yönelik tutumları üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle, sosyalleşme surecinde edinilen pek çok tutum gibi, cinselliğe ilişkin tutumlar da değerlere, inanışlara, duygulara, kişilik özelliklerine ve içinde yaşanılan toplumlara göre şekillenmektedir (CETAD, 2007a).

Ebeveyn Çocuk Yetiştirme Tutumları

Aile ortamı, gençlerin cinsel davranışları üzerinde en etkili faktörlerden biridir. Ebeveynlerin çocuk yetiştirme değer ve inançları kültürden kültüre farklılıklar gösterdiği gibi aileden aileye de farklılıklar gösterebilmektedir. Alan yazını incelendiğinde çeşitli ebeveyn stillerinden söz edildiği görülmektedir. Örneğin, Baumrind (1966; 1991) anne baba tutumlarını temel alarak yetkeci/demokratik (authoritative), izin verici (permissive) ve otoriter (authoritarian) olmak üzere üç ebeveynlik stillinden söz etmektedir. Yetkeci tutum (authoritative), demokrasi, saygı, mantık ile şekillenmektedir. Çocuğun bireyselliği ve bağımsızlığı desteklenir ve buna saygı duyulur. Ebeveynler ve çocuk arasında karşılıklı ve açık iletişim vardır. İzin verici tutumda (permissive),

çocuğa yönelik aşırı ilgi/bakım, düşük düzeyde kontrol söz konusudur. Kurallar ve sınırlar son derece esnektir. Çocuktan olgun davranışa yönelik beklentiler düşük düzeydedir. Otoriter tutumda (authoritarian), ebeveyn-çocuk ilişkisi zayıftır, çocuğa yönelik ilgi azken ona yönelik beklentiler ve kontrol üst düzeydedir. Ebeveynler çocuk üzerinde disiplin kurmaya, sözlerini dinletmeye önem verirler. Bununla birlikte, ebeveyn otoritesinin çocuklar ergenlik çağına girdikten sonra çoğunlukla yavaş yavaş zayıflamaya başlamaktadır (Miller, McCoy, Olson ve Wallace, 1986). Maccoby ve Martin (1983) Baumrind'in modelini geliştirerek, çocuk yetiştirme tutumlarını "talepkarlık" ve "duyarlılık" olmak üzere iki boyut üzerinde 4 ebeveynlik stili ile tanımlayarak açıklamışlardır: Demokratik, otoriter, izin verici- hoşgörülü (permissive parenting) ve izin verici-ihmalkâr (neglectful parenting). Yukarıda kısaca açıklanan çocuk yetiştirme stillerine ek olarak izin verici/ ihmalkâr tutumda çocuğa hiç kontrol uygulanmadığı gibi sevgi ve ilgi de gösterilmez. Alan yazınında son yıllarda ebeveyn-çocuk ilişkileri üzerine yapılan bir diğer ayırım ise geleneksel Çin kültüründe yaygın olarak gözlenen ve çocukların ebeveynlerine nasıl davranmaları gerektiğini belirleyen kuralları ifade eden anne-babaya saygı (filial piety) kavramı üzerine temellenerek, ebeveyn-çocuk ilişkisinin maddi ve duygusal yönlerini kapsayan ahlaki normları vurgulamaktadır (*Bedford* ve *Yeh, 2019;* Yeh, ve Bedford, 2003; Yeh, Yi, Tsao ve Wan, 2013). Buna göre, anne-babaya saygının (filial piety) iki temel yönü bulunmaktadır: Ebeveyn-çocuk arası karşılıklı saygı (reciprocal filial piety - RFP) ve otoriter (yetkeci) anne babaya saygı (authoritarian filial piety - AFP). Sözkonusu bu özellikler çocukların ebeveynleriyle etkileşimleri üzerinde etkili olan iki psikolojik güdüyü temsil etmektedir. Diğer bir ifadeyle, ebeveyn-çocuk etkileşimlerinin kültürel temelli psikolojik şemasını ifade etmekledirler (Bedford ve Yeh, 2019). Ebeveyn-çocuk arası karşılıklı saygının (reciprocal filial piety) temelini ebeveyn-çocuk yakınlığı ve ilişiklinin kalitesi oluşturmakta, eşzamanlı olarak ebeveyn ile çocuğun karşılıklı ihtiyaçlarının (ilişkisellik ve duygusal güvenlik için) karşılanması önemsenmektedir. İlişkide sevgi (affection) ve minnettarlık/şükran (gratitude) duyguları baskındır. Temel güdü ebeveynlere duyulan şükran duygusu ve anne ve babaya yaptıkları bakım ve fedakarlıklarını geri ödeme isteğidir (Bedford, ve Yeh, 2019; Yeh ve Bedford, 2003; 2004). Günlük hayatta kuşaklararası iletişim ve paylaşım yoluyla gelişen ebeveyn-çocuk arası karşılıklı saygının genellikle kişilerarası becerilerle (örneğin, kendini açıklama ve empati), daha iyi psikososyal uyumla ve ebeveynlere duygusal destekle ilişkili olduğu ifade edilmektedir (Yeh, 2009a, 2009b). Öte yandan, otoriter anne babaya saygı (authoritarian filial piety) normatif olarak görülen otoriteye itaat tarafından yönlendirilir (ebeveynlerin rolü) ve kolektif kimlik ihtiyacını karşılar. Ebeveynler çocuklarının sosyalleşme sürecinde

mutlak otoriteyi temsil eden "rol" modelleridirler (Yeh ve ark., 2013). İtaat, ebeveynlere borçluluk, dürtü kontrolü, doğru davranış ve kendini ifade etmenin engellenmesi ile ilişiklidir (Yeh ve Bedford, 2003; 2004) ve kişisel ihtiyaçlardan önce başkalarının ihtiyaçlarının (ebeveynler, eşler veya bütün aile) karşılanması önemsenmektedir (Bedford ve Yeh, 2019). Otoriter anne babaya saygı, genel olarak psikososyal uyumsuzlukla (ör., nevrotik kişilik özellikleri, depresyon ve kaygı) (Yeh, 2009a), ayrıca, öz-baskıya (self-oppression) yapılan vurgudan dolayı ebeveynlere duygusal destekle daha az ilişkilidir (Yeh, 2009b).

Ebeveyn-çocuk etkileşiminde çocuğun davranışlarına ilişkin söz konusu iki tutumun altında yatan mekanizmalar bireysel düzeyde birbirlerinden farklı olmalarına rağmen, aile düzeyinde her iki tutum da aynı temel işlevi görmekte, dayanışmayı desteklemektedir. Örneğin, hem RFP hem de AFP, aile düzeyinde ebeveyn-ergen çatışmasını azaltma eğilimindedir. Bununla birlikte, RFP'nin etkisi (uzlaşma yoluyla), genellikle AFP'nin etkisine oranla (kısıtlama/engelleme/menetme yoluyla) daha önemlidir (bkz. Yeh, 2009a; Yeh ve Bedford, 2004). Yapılan çalışmalar RFP'nin aksine, AFP'nin geleneksel ve muhafazakâr tutumlarla (örn., erkeklerin üstünlüğü ve otoriteye boyun eğme) pozitif olarak ilişkili olduğunu göstermiştir (*Bedford* ve *Yeh, 2019;* Yeh ve Bedford, 2003).

Geçmişte yapılan çalışmalar, ebeveyn tutumlarının çocukların cinsellikle ilgili aktivitelerinin önemli bir belirleyicisi olduğunu göstermekle birlikte, bu tutumların erkek ve kız çocuklar için farklılıklar gösterdiği öne sürülmektedir. Buna göre, ebeveyn tutumlarının erkeklere oranla kızların cinsel açıdan risk içerebilen davranışlarına karşı daha koruyucu olabileceğini, ebeveyn-çocuk ilişkilerinin sıcaklığı ve duygusal ilişkilerin kızlar için özellikle belirleyici bir faktör olabileceği ifade edilmektedir (Kincaid, Jones, Sterrett ve McKee, 2012). Benzer şekilde, boylamsal bir çalışmada, ebeveyn-çocuk ilişkilerinin erkeklerin cinsellikle ilgili aktiviteleriyle çok az ilişki gösterdiğini, ancak annelerin sıcaklığının kızlar arasında cinsel ilişkiye başlama yaşıyla güçlü bir şekilde ilişkili olduğu bulunmuştur (Miller, Norton, Curtis, Hill, Schvaneveldt ve Young, 1997). Hindistan'da yapılan bir çalışmada ise genç kız çocuklarının ebeveynleriyle olan yakın ilişkilerinin romantik ilişkilere başlamalarıyla negatif, aile içi şiddetin veya sıkı ebeveyn denetiminin ise pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur (Alexander, Garda, Kanade, Jejeebhoy ve Ganatra, 2007). Söz konusu bulgular ışığında yukarıda anılan ebeveynlik stillerine genel olarak bakıldığında ise kız ve erkek çocuklar için farklılıklar bulunmakla birlikte, izin verici (permissive) ve otoriter (authoritarian) ebeveynlik tarzlarının (özellikle yetişkinler söz konusu olduğunda) evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik olumsuz tutumları pozitif yönde, yetkeci ebeveynlik tarzının (authoritative style) ise negatif yönde

yordadığı söylenebilir. Buna göre, yetkeci ebeveynlik tutumları sergileyen ebeveynlerin çocukları, diğer ebeveynlik tutumlarına oranla cinsellik açısından daha az risk içeren davranışlarda bulunma eğilimindedirler (Baumrind, 1991). Nitekim, izin verici- hoşgörülü (permissive parenting) ebeveynlik tutumlarının erkekler açısından, izin verici-ihmalkâr (neglectful parenting) ve otoriter (authoritarian) ebeveynlik tutumlarının ise kızlar açısından özellikle erken cinsel davranışlar için risk oluşturduğu bulunmuştur (Kapungu, Holmbeck ve Paikoff, 2006). Benzer şekilde, Nijerya'da yapılan bir çalışmada evlilik öncesi ilişkilere yönelik tutumların dindarlık, ebeveynlik tutumları ve akranlara bağlılıkla (peer attachment) ilişkisi incelenmiştir. Sonuçta dindarlığın evlilik öncesi ilişkilere yönelik tutumları negatif, izin verici (permissive) ve otoriter (authoritarian) ebeveynlik tarzları ile akranlara bağlığın ise evlilik öncesi ilişkilere yönelik tutumları pozitif yönde yordadığı bulunmuştur (Akanbi, 2017). Bununla birlikte alan yazınında farklı bulguların olduğu da görülmüştür. Örneğin, 16-30 yaş arası üniversite öğrencileriyle yapılan bir çalışmada yetkeci ebeveynlik tarzının (authoritative style) evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik tutumları negatif yönde yordadığı, izin verici (permissive) ve otoriter (authoritarian) ebeveynlik tarzlarının ise istatistiksel açıdan anlamlı olarak yordamadığı bulunmuştur (Olawa ve Idemudia, 2019).

Dindarlık

Dindarlık, insanın genel olarak inanılan dinin emirleriyle uyumlu bir yaşam sürdürmesi olarak değerlendirilebilir. Pek çok toplumda cinsel davranış üzerinde önemli bir etkiye sahip faktörlerden birinin dindarlık veya dini inanç olduğu, geleneksel dinlerin çoğunda, evlilik öncesi cinsel ilişkileri "zina" veya "günah" kapsamında değerlendirilip yasaklandığı veya ahlaken doğru bulunmadığı bilinmektedir. Örneğin, PEW tarafından (2017) orta ve doğu Avrupa da dinsel farklılıklar ve bunun toplumlar üzerindeki etkileri konusunda yapılan bir çalışmanın sonuçları, uyuşturucu kullanımı ve eşcinsel davranışların bölge genelinde ahlaki açıdan yanlış olarak değerlendirildiğini, kürtaj, alkol kullanımı veya evlilik öncesi cinsel ilişki konusunda ise farklı görüşler olduğunu göstermiştir (Cooperman, Sahgal ve Schiller, 2017). Buna göre, dindar olmayan kişilerin bu davranışları ahlaki açıdan yanlış bulma olasılıkları diğerlerinden daha düşükken, Müslüman katılımcıların bu davranışları ahlaksız bulma olasılığı yüksektir. Örneğin, Rusya'da, Katolik Hıristiyanların %18'i, Ortodoks Hıristiyanların %36's ve Müslümanların %64'ü evlilik öncesi cinsel ilişkinin ahlaki açıdan yanlış olduğunu ifade etmişlerdir.

Dini normların bekar kadın ve erkek arasında evlilik öncesi cinsel aktiviteleri yasaklayıp, bu davranışları evlilikle sınırladığı bilinmektedir. Alan yazınında yapılan çalışmalarda da özellikle kimliğin bir yönü olarak

görüldüğünde, dini inancın davranış ve tutumlar üzerinde etkili olduğuna (bkz., Carter, 2014), dini aktivitelere katılım sıklığı ile dini duyguların yoğunluğu gibi faktörlerin, cinsel davranışın önemli yordayıcıları olduğuna işaret edilmektedir (Eşsizoğlu, Yaşan ve Yıldırım, 2009; Penhollow, Young ve Denny, 2005). Örneğin, Schmitt (2002) tarafından yapılan ve 52 kültürü kapsayan kapsamlı bir çalışmada, dindarlığın hem kadınlarda hem de erkelerde cinsel kısıtlamalarla pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur (akt., Rowatt ve Schmitt, 2003). Twenge ve arkadaşları (2015) tarafından yapılan çalışmada, birçok kültürde tabu olarak görülen, dini inanç açısından ise "günah" kavramıyla eşdeğer tutulan evlilik öncesi cinsel ilişkinin 1960-1970'li yıllardan bu yana Amerikan toplumunda daha yaygın olarak kabul görmeye başlaması ile bireylerin dini inançlarında ve dini aktivitelerde bulunma sıklıklarında azalma gözlenmesi arasında bir ilişki olduğu ifade edilmiştir. Buna göre, bireyin dini yönelimi arttıkça, evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik olumsuz tutumlarda da artış gözlenmiştir. Benzer şekilde, evlilik öncesi cinsel ilişkilere yönelik tutumlar konusunda Avustralya'da yapılan bir çalışmada, Avustralya toplumunum, gittikçe artan bir şekilde, evlilik öncesi cinsel ilişkiyi bir norm olarak kabul etmeye başladığı, bununla birlikte, kiliseye düzenli olarak giden kişilerin yaklaşık yarısının evlilik öncesi cinsel faaliyetlerin kesinlikle yanlış olduğunu düşündükleri ifade edilmiştir (Hancock, Pepper ve Powell, 2014). Alan yazınında yapılan diğer çalışmalarda da günlük yaşamda dini aktivitelere daha sık katılımın, dini inanca ve dine yüksek düzeyde kişisel bağlılığın, daha muhafazakâr cinsel tutumlarla (örn., Ahrold, Farmer, Trapnell ve Meston, 2011; Davidson, Moore ve Ullstrup, 2004) ve evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik olumsuz tutumlarla ilişkili olduğu yönünde benzer bulgular elde edilmiştir (örn., Barkan, 2006; Elias, Fullerton ve Simpson, 2015; Pluhar, Frongillo, Stycos ve Dempser-McClain, 1998). Türkiye'de yapılan çeşitli çalışmalarda da kendilerini dindar olarak tanımlayan katılımcıların dindar olmayanlara oranla evlilik öncesi cinsel ilişkiye karşı daha olumsuz tutumlar sergiledikleri bulunmuştur (Eşsizoğlu ve ark., 2009; Sakallı, Karakurt ve Uğurlu, 2001; Yaşan, Essizoğlu ve Yıldırım, 2009).

Yaş, Yaşanılan Yer ve Cinsiyet Farklılıkları Etkisi

Alan yazınında yaş ve yaşanılan yer değişkenlerinin evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik tutumla ilişkisini ele alındığı araştırmalar incelendiğinde, araştırmalarda genç yetişkinlerin, yaşlı yetişkinlere oranla cinsellik ve evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik tutum konularında daha olumlu tutumlara sahip oldukları (örn., Smith ve Son, 2013; Twenge ve ark., 2015), artan yaşla birlikte evlilik öncesi cinsel ilişkiye verilen onayın azaldığı ifade edilmektedir (Örn., Elias ve ark., 2015). Yaşanılan yer açısından bakıldığında ise evlilik öncesi cinsel aktivitenin, özellikle şehirlerde yaşayan, eğitimli ve sosyal açıdan avantajlı gençler arasında

daha sık görüldüğü ifade edilmektedir (Rossier, Sawadogo ve Soubeiga, 2013). Yaşan ve arkadaşları (2009) tarafından Türkiye' de yapılan bir çalışmada ise şehirlerde yaşayan insanların kırsal bölgelerdeki insanlara göre evlilik öncesi cinsel ilişki yaşamaya daha fazla eğilimli oldukları bulunmuştur. Bu anlamda şehirde yaşıyor olmanın evlilik öncesi cinselliğe karşı daha fazla liberal tutuma yol açabileceği ve evlilik öncesi cinsel ilişkiyi yaşayabilmek için kişilere daha fazla fırsat sunabileceği düşünülmektedir.

İlgili alan yazınındaki çalışmalar evlilik öncesi cinsel ilişki konusunda yaygın cinsiyet farklılıklarının olduğuna işaret etmektedir. Genel olarak bakıldığında, evlilik öncesi cinsel ilişkinin erkekler arasında kadınlar arasında olduğundan daha yaygın olduğu söylenebilir. Bununla birlikte bu farkın, kültürel normların bir sonucu olarak erkeklerin abartma, kadınların ise gizleme eğiliminde olmalarından kaynaklanıp kaynaklanmadığı bilinmemektedir. Örneğin, özellikle kadınlar sözkonusu olduğunda, birçok kültürde sosyal normların evlilik öncesi cinsel deneyimleri katı bir şekilde yargılayıp ayıpladığı bilinen bir gerçekliktir.

Yapılan çeşitli çalışmalarda, erkeklerin kadınlara oranla daha fazla evlilik öncesi cinsel ilişki yaşadıkları (Berliana ve ark., 2018; Yaşan ve ark., 2009), kadınların erkeklere oranla evlilik öncesi cinsel ilişki konusunda daha muhafazakâr bir tutuma sahip oldukları (bkz., Fugère, Escoto, Cousins, Riggs ve Haerich, 2008; Smith ve Son, 2013), erkeklerin evlilik öncesi ilişkiye yönelik daha pozitif bir tutum sergiledikleri (eğer bu ilişkiyi yaşayan erkekler ise- bunun nedeni daha çok kendi cinsel özgürlükleri ile ilgili olmasına bağlı olabilir), ayrıca, kadınlara oranla erkeklerin evlilik öncesi cinsel ilişki yaşamış olmasının hem kadınlar hem de erkekler tarafında daha kabul edilebilir olarak değerlendirildiği ifade edilmektedir (Brown ve ark., 2001; Zuo, Lou, Gao, Cheng, Niu ve Zabin, 2012). Örneğin, Hindin ve Hindin (2009) tarafından Hindistan'da 15–19 yaş arası 583 erkek ve 475 kadınla yapılan bir çalışmada evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik tutumlar ve cinsel deneyimlemeler incelenmiş; genel olarak kadınların erkeklere oranla daha muhafazakâr tutum sergiledikleri, erkeklerin kadınlara oranla daha fazla evlilik öncesi cinsel ilişki yaşadıkları bulunmuştur. Sakallı ve arkadaşları (2001) tarafından Türkiye'de üniversite örnekleminde yapılan bir çalışmada ise evlilik öncesi yaşanan cinsellik konusundaki tutumlarda ve kadınların evlilik öncesi cinsel ilişkide bulunmaları konusunda, genel olarak, erkeklerin kadınlara oranla daha olumsuz tutum sergiledikleri ifade edilmiştir. Kadına ilişkin "namus" algısına yönelik üniversite öğrencilerinin tutumlarının ele alındığı benzer bir çalışmada katılımcıların genelinin, özellikle erkek öğrencilerin, evlilik öncesi kadının cinsellik yaşamasına karşı oldukları ve cinsellik yaşanmadıkça flört etmeyi onayladıkları, ayrıca, bu tutumların

oluşmasında üniversite eğitiminden çok ailenin ve toplumun "namus" kültürünün önemli rol oynadığı belirlenmiştir (Gürsoy ve Özkan, 2014).

Türkiye'de Yapılan Çalışmalar

Pek çok kültürde genelde toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda, özelde ise erkeklerin ve kadınların evlilik öncesi cinsel ilişki yönelik davranışlarının kabul edilebilirliğine ilişkin yaygın bir çifte standardın sözkonusu olduğu gerçeğinin (örn., Sridawruang, Crozier ve Pfeil, 2010; WHO, 2010) Türkiye için de geçerli olduğu söylenebilir (Yaşan ve ark., 2009). Özellikle geleneksel toplumlarda kadın ve erkeğe farklı roller biçilmekte ve bu roller cinsellik konusunda da cinsiyete göre farklılaşmaktadır. Genel olarak, evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik sosyal normlar erkeklerin cinsel açıdan aktif olmalarını desteklerken, kadınlar için tam tersi kurallar sözkonusudur. Erkeklerin evlilik öncesi cinselliği deneyimlemeleri onaylanıp hoşgörüyle karşılanırken, kadınların aynı davranışları sergilemeleri ayıplanıp engel olunmaya çalışılmakta (Reiss 1960; Yaşan ve ark., 2009), hatta kırsal kesimde bir kızın ve ailesinin toplumundaki itibarı, bu kişinin evlenene kadar "bakire" kalmasına bağlı olabilmektedir (Sridawruang ve ark., 2010).

Türk toplumunda kadınların evlilik dışı ilişki kurmalarının veya bekâretin evlilik öncesi kaybedilmesinin pek çok kişi için önemli olduğu, sözkonusu durumun bir "namus" meselesi olarak algılanıp trajik sonuçlara yol açabileceği bilinen bir gerçekliktir (bkz., Sakallı-Uğurlu ve Akbaş, 2013; Sakallı-Uğurlu ve Glick, 2003). Örneğin, Civil ve Yıldız (2010) tarafından yapılan ve 400 erkek üniversite öğrencisinin katıldığı bir çalışmada katılımcıların %60.5'i bekaretin önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Öte yandan, erkeklerin cinsellik konusunda özgür ve kadına göre daha fazla imtiyazlara sahip olarak yetiştirilip, kızların ise genelde baskı ve kontrol altında olup daha tutucu, geleneksel rol beklentisine uygun, evlilik öncesi cinsel ilişki yasağı (bekâret) gibi cinsellikle ilgili baskılarla büyütülmeleri bireylerin karşısına cinsellikle ilişkili tabular olarak çıkabilmektedir.

Türkiye'de cinsellik ve cinsel tutumlar konusunda yapılan çalışmalara bakıldığında, genel olarak, Türk toplumunda cinselliğin tabu olarak görüldüğü ve cinsel konuların açık olarak konuşulmadığı (Civil ve Yıldız, 2010; Ekşi, 1986), evlilik öncesi cinselliğe yönelik tutumlarda çifte standartların olduğu (Yaşan ve ark., 2009), toplumun cinsellik açısından baskılayıcı bir yapısının bulunduğu, kültürel yapının ve dini inanışların cinsel tabuların oluşmasında önemli faktörler olduğu (Derya, Taşhan, Uçar, Karaaslan ve Tunç, 2017), özellikle erkeklerde de cinsel mitlere inanmanın yüksek düzeylerde olduğu (CETAD, 2006; Karabulutlu ve

Yılmaz, 2018; Torun, Torun ve Özaydın, 2011), erkeklere oranla kızların evlilik öncesi cinsel ilişki yaşanmasına yönelik daha olumsuz tutumlara sahip oldukları ifade edilmektedir. Örneğin, Tokuç, Berberoğlu, Varol, Saraçoğlu ve Çelikkalp (2011) tarafından 338 ebelik ve hemşirelik öğrencisi (katılımcıların %97'si kız öğrenci) ile yapılan bir çalışmada, öğrencilerin evlilik dışı cinsel ilişki konusundaki görüşleri araştırılmıştır. Bu çalışmada öğrencilerin %69.2'si bir kadının evlendiğinde bakire olması gerektiği, %66.9'u evlenmeden önce cinsel ilişkiye girilmesinin yanlış olduğu, %63.6'sı evlilik dışı cinsel ilişkilerin ahlaki ve kültürel değerlerimizi tahrip ettiği ifadesine katıldıklarını belirtmiştir. Benzer şekilde, Evcili ve arkadaşları (2013) tarafından 181 kız üniversite öğrencisiyle yapılan çalışmada katılımcıların % 85.1'i evlilik öncesi cinsel deneyim yaşanmasını doğru bulmadıklarını, %82.9'u ise bekârete önem verdiklerini ifade etmişlerdir. Türkiye'de erkeklerin ve kadınların, evlilik öncesi cinsel ilişki yaşamış kadınlara yönelik tutumlarının ele alındığı bir diğer çalışmada hem erkekler hem de kadınlar açısından bakıldığında, daha yaşlı, politik olarak daha muhafazakâr, cinsel açıdan daha az deneyimli katılımcıların ve daha eğitimli erkeklerin (kadınlar değil) evlilik öncesi cinsel ilişki yaşamış kadınlara yönelik daha olumsuz tutumlarının olduğu bulunmuştur. Öte yandan, daha yaşlı, politik olarak muhafazakâr ve cinsel açıdan daha az deneyimli erkeklerin bir bakire ile evlenmek için daha güçlü tercihler ifade ettikleri ortaya konmuştur (Sakallı-Uğurlu ve Glick, 2003). Öğrencilerin cinsel mitlerini belirlemek amacıyla Apay, Akpınar ve Arslan (2013) tarafından 397 kız öğrenci ile yapılan bir çalışmada ise katılımcıların *"eşler birbirlerini sevdikleri takdirde sevişmekten nasıl zevk alabileceklerini de bilirler", "erkek cinsel ilişkiyi her zaman ister ve buna her zaman hazırdır"* ve *"cinsellik içgüdüseldir, öğrenilemez"* gibi mitle inandıkları bulunmuştur. Cinsel mitlerinde cinsiyet farklılıklarının ele alındığı benzer bir çalışmada ise üniversite öğrencilerinin %91.7'sinin cinsel tabularının olduğu, kadınlara oranla erkeklerin daha fazla mite sahip oldukları tespit edilmiştir. Cinsel mitlerinin dağılımı açısından ise; kadın öğrencilerin %80'i erkek öğrencilerin ise %75'i *"eşler birbirlerini sevdikleri takdirde sevişmekten nasıl zevk alabileceklerini de bilirler",* erkek öğrencilerin %96.9'u *"sevişme ancak iki tarafın birlikte orgazm olması ile güzeldir"*, kız öğrencilerin %60'ı erkek öğrencilerin ise %37.5'i *"erkek cinsel ilişkiyi her zaman ister ve buna her zaman hazırdır"* mitine inandığı bulunmuştur (Karabulutlu ve Yılmaz, 2018).

Evlilik öncesi cinselliğe yönelik tutumları yordayan değişkenler konusunda yapılan çalışmalara bakıldığında ise, Ebeoğlu ve Karacan (2019) tarafından yapılan ve 18-27 yaş arası 377 üniversite öğrencisinin katıldığı çalışmada, özellikle kadınlar arasında üniversitenin son yıllarında cinselliğe yönelik tutumlarda izin vericiliğin arttığı, evlilik öncesi cinselliğe

yönelik tutumu hem kadınlarda hem de erkeklerde cinsel izin vericilik, namusa ilişkin tutum ve arkadaşın cinsel onayının yordadığı, ancak erkeklerde kadınlardan farklı olarak annenin cinsel onayının da evlilik öncesi cinselliğe yönelik tutumu yordadığı bulunmuştur. Türkiye'deki üniversite öğrencileri arasındaki evlilik öncesi cinsel davranışların ve bu davranışları yordayan faktörlerin ele alındığı bir diğer çalışmada ise erkelerin kadınlara oranla daha fazla cinsel deneyiminin olduğu ve heteroseksüel yönelim ile dinsizlik/liberal dindarlık değişkenlerinin mastürbasyon ve evlilik öncesi cinsel ilişki/ön sevişme deneyimlerini yordadığı bulunmuştur (Yaşan ve ark., 2009).

Özetle, evlilik öncesi cinsel ilişkinin yaygın olduğu ve genel olarak, dünyada her bölgede artma eğiliminde olduğu bilinmektedir. Yapılan bu çalışmada, üniversite öğrencilerinin evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik tutumların belirleyicisi olarak ebeveyn-çocuk yetiştirme tutumları, bireyin dindarlık eğilimi, yaş ve cinsiyet gibi faktörler ele alınmış ve sözkonusu değişkenlerin evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik olumsuz tutumlar ilişkinin incelemesi amaçlanmıştır. Türkiye'de daha önce yapılan araştırmalarda evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik tutumların farklı açılardan ele alındığı, genellikle, ya evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik tutumlarının birtakım değişkenlerle ilişkilerine odaklanıldığı (örn., Eşsizoğlu ve ark., 2009; Sakallı ve ark., 2001) ya da evlilik öncesi cinsel ilişkiler konusunda ağırlıklı olarak betimsel çalışmalar yapıldığı görülmüştür (örn., Avcı, 2014; Evcili ve ark., 2013; Tokuç ve ark., 2011). Sözkonusu tutumun belirleyicilerinin ele alındığı çalışmaların ise sınırlı sayıda olduğu görülmüştür (örn., Ebeoğlu ve Karacan, 2019; Sakallı-Uğurlu ve Glick, 2003; Yaşan ve ark., 2009). Öte yandan, evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik tutumlara yönelik araştırmaların sıklıkla sağlık fakültesine bağlı bölümlerde okuyan öğrencilerle yapıldığı (örn., Civil ve Yıldız, 2010; Ergün ve Çakır, 2015; Evcili ve ark., 2013; Tokuç ve ark., 2011) görülmüştür, dolayısıyla evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik tutumların farklı örneklem gruplarında incelenmesinin alana katkı sağlayacağı aşikârdır. Alan yazınında özetlenen bulgulardan hareketle üniversite öğrencilerinin evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik tutumları üzerinde etkili olabilecek faktörleri incelemenin, evlilik öncesi cinsellik olgusunun ve cinselliğe yönelik tutumların anlaşılmasında, sözkonusu tutumları şekillendiren toplumsal ve kültürel etkileri belirlemede yardımcı olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca, cinsellik konusunda yaygın olarak gözlenen tabu ve mitlerin etkilerinin anlaşılmasına ve bu konudaki bilgilendirici eğitim programlarına bilgi sağlama açısından da araştırma önem kazanmaktadır.

Bu araştırmada evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik tutumlarla ilişkili olabileceği düşünülen ebeveyn-çocuk yetiştirme tutumları, bireyin

dindarlık eğilimi, yaş ve cinsiyet gibi faktörlerin etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda aşağıdaki hipotezler test edilecektir:

1. Dindarlık düzeyi ile evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik olumsuz tutumlar arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olması beklenmektedir.

2. Ebeveyn-çocuk arası karşılıklı saygıya dayalı ilişkiler (reciprocal filial piety) ile anne-babaya saygıya dayalı ilişkiler (authoritarian filial piety) evlilik öncesi cinselliğe yönelik olumsuz tutumları istatistiksel açıdan anlamlı olarak yordayacaktır.

3. Kadınların erkeklere oranla evlilik öncesi yaşanan cinsel ilişkiye yönelik tutumları daha muhafazakârdır.

4. Genç ergenlerin yaşlılara oranla evlilik öncesi yaşanan cinsel ilişkiye yönelik daha olumlu bir tutuma sahiptirler.

YÖNTEM

Örneklem

Araştırmaya farklı bölümlerinde okuyan ve yaşları 18-30 arasında değişen (*Ort.,* = 21.42, *S* = 1.90), 268'si kadın (%52.3), 244'ü erkek (% 47.7) toplam 512 üniversite öğrencisi katılmıştır. Yaşamlarının çoğunu geçirdikleri yer olarak katılımcıların % 32.2'si (*n* = 165) köy/kasaba, %54.7'side (*n* = 280) şehir olarak belirtmişlerdir. 67 Katılımcı (%13.3) ise bu soruya cevap vermemiştir. Katılımcıların ebeveyn eğitim düzeylerine ilişkisin bilgiler tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. *Katılımcıların ebeveyn eğitim düzeyleri*

	Anne		**Baba**	
	n	***%***	***n***	***%***
Okur yazar değil	155	30.3	31	6.1
İlkokul	242	47.3	233	45.5
Ortaokul	63	12.3	118	23
Lise	35	6.8	86	16.8
Üniversite	17	3.3	44	8.6

Veri Toplama Araçları

Evlilik Öncesi Cinsel İlişkiye Yönelik Tutumlar Ölçeği: Üniversite öğrencilerinin evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik tutumlarını belirleyebilmek amacıyla Kındap ve Aktaş (2019) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Ölçek toplam 10 maddeden oluşmaktadır. Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .86 olarak ifade edilen ölçek tek faktörden oluşup (örnek madde: *"*Evlilik öncesi cinsel ilişki yaşamış bir kişiyle evlenmeyi

düşünmem"), her bir madde 5'li Likert tipi bir ölçekle (1-kesinlikle katılmıyorum, 5-tamamen katılıyorum) değerlendirilmiştir. Puanlardaki yükselme evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik olumsuz tutumları yansıtırken, düşük puan olumlu tutumları yansıtmaktadır. Yapılan bu çalışmada ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .87 olarak hesaplanmıştır.

Gündelik Manevi Deneyimler Ölçeği (Daily Spiritual Experience Scale). Gündelik yaşamda maneviyatla ilişkili deneyimlerin değerlendirilmesi amacıyla Underwood ve Teresi (2002) tarafından geliştirilmiştir. Tek faktörden oluşan orijinal ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısının .95 olduğu ifade edilmiştir. Türkçeye uyarlaması Sayıl ve Kındap – Tepe (2016) tarafından yapılan ve orijinal formu 16 maddeden oluşan ölçeğin 3 maddesi kültürümüze uygun olmadığı düşünüldüğü için kullanılmamıştır (örnek madde: *"İbadet sırasında ya da dua ederken günlük sıkıntılarımdan uzaklaştığımı ve mutlu olduğumu hissederim."*). Araştırmacılar tarafından 13 maddelik ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısının .92 olduğu ifade edilmiştir. Her bir maddenin 6 derece üzerinden (1- hiçbir zaman/nerdeyse hiç; 6- gün içerisinde pek çok kez) değerlendirildiği ölçekte puanlardaki yükselme bireyin dini inancının yüksek olduğuna işaret etmektedir. Bu araştırmanın örnekleminde Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı .93 olarak hesaplanmıştır.

İkili Evlatlık Ölçeği (Filial Piety Scale). Yeh ve Bedford (2003) tarafından geliştirilen ölçekte çocukların anne-babaya saygısının ölçülmesi amaçlanmıştır. Toplam 16 maddeden oluşan ölçek ebeveyn-çocuk arası karşılıklı saygı (reciprocal filial piety) ve otoriter anne-babaya saygı (authoritarian filial piety) alt boyutlarından oluşmaktadır. Türkçeye uyarlaması Sayıl ve Kındap-Tepe (2016) tarafından yapılan ölçeğin 2 maddesi kültürümüze uygun olmadığı düşünüldüğü için kullanılmamıştır. Her bir madde 6 dereceli bir ölçekle (1- hiçbir zaman/nerdeyse hiç; 6-gün içerisinde pek çok kez) değerlendirilmiştir. Toplam 8 maddeden oluşan ebeveyn-çocuk arası karşılıklı saygı alt boyutu için (örn. madde: *"Anne babama beni yetiştirdikleri için minnettar olmak."*) Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı .95; toplam 6 maddeden oluşan otoriter anne babaya saygı alt boyutu için (örn. madde: *"Anne babamın beklentilerini karşılamak için kendi hayallerimden vazgeçmek."*) ise .79 bulunmuştur. Bu araştırma örnekleminde ebeveyn-çocuk arası karşılıklı saygı alt boyutu için Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı .73; otoriter anne babaya saygı alt boyutu için ise Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı .67 olarak bulunmuştur.

İşlem ve Etik

Araştırmada katılımcılara gelişigüzel örnekleme yöntemiyle ulaşılmıştır. Veriler toplanmadan önce, araştırmanın amacı hakkında katılımcılar genel olarak bilgilendirilip, uygulama ile ilgili gerekli açıklamalar, kimliklerinin gizli kalacağı ve gönüllülüğün esas alındığı araştırmacılarca tarafından ifade edilmiştir. Uygulamalar yaklaşık 20 dakikada tamamlanmıştır.

Bulgular

Bu bölümde, araştırmanın amacı doğrultusunda verilere uygulanan istatistiksel analizlerden elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Bulguların sunuluşunda ilk olarak betimsel istatistiklere yer verilmiştir. Daha sonra katılımcıların evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik tutumlar ölçeğinden aldıkları puanların cinsiyete ve yaşamlarının çoğunu geçirdikleri yere (yöre) göre değişip değişmediğine ilişkin olarak iki-yönlü ANOVA bulgularına yer verilmiştir. Son olarak, evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik tutumlar, anne-babaya saygı (ebeveyn-çocuk arası karşılıklı saygı ve otoriter anne-babaya saygı), dindarlık ve yaş değişkenleri arasındaki ilişki örüntüleri incelenmiştir. Yordayıcı değişkenlerden hangilerinin evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik tutumları yordamada anlamlı bir katkı sağladığını belirlemek amacıyla da aşamalı regresyon (stepwise) analizi kullanılmıştır.

Araştırmada ele alınan değişkenlere ilişkin betimsel istatistikler Tablo 2'de sunulmuştur. Buna göre, dindarlık, otoriter/yetkeci anne-babaya saygı (authoritarian filial piety) ve ebeveyn-çocuk arası karşılıklı saygı (reciprocal filial piety) ile evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik olumsuz tutumlar arasında istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde pozitif ilişkiler bulunduğunu görülmüştür.

Tablo 2. *Araştırmada Ele Alınan Değişkenler Arası Pearson Korelasyon Katsayıları*

Değişkenler	1	2	3	4
1. Evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik olumsuz tutum	-			
2. Dindarlık	.46**	-		
3. Otoriter/yetkeci anne-babaya saygı (authoritarian filial piety)	.17**	.25**	-	
4. Ebeveyn-çocuk arası karşılıklı saygı (reciprocal filial piety)	.20**	.37**	.24**	-
Ort.,	3.64	5.26	3.98	5.49
S	.93	.88	.91	.50
Çarpıklık	-.54	-1.55	-.02	-1.21
Basıklık	-.37	1.96	.03	1.33

***p < .001*

Cinsiyet ve yaşamın çoğunun geçirildiği yer farklılıklarına ilişkin bulgular

Katılımcıların evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik tutumlarında cinsiyete ve yaşamın çoğunun geçirildiği yere (yöre) göre bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan iki-yönlü ANOVA cinsiyet temel etkisi [$F(1, 441) = 18.72$, $p < .001$] ile yaşamın çoğunun geçirildiği yer [$F(1, 441) = 12.91$, $p < .001$] temel etkisinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu göstermiştir. Cinsiyet ile yaşamın çoğunun geçirildiği yer ortak etkisinin ise istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı bulunmuştur. Buna göre, araştırma örneklemi kapsamında, kadınların (*Ort* = 3.83, *S* = 0.90) erkeklere oranla (*Ort* = 3.49, *S* = 0.92) evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik olarak daha olumsuz bir tutuma sahip oldukları görülmüştür. Yaşamın çoğunun geçirildiği yer değişkeni açısından bakıldığında ise yaşamının çoğunu köy veya kasabada geçirenlerin (*Ort* = 3.82, *S* = 0.89), yaşamının çoğunu şehirlerde geçirenlere oranla (*Ort* = 3.57, *S* = 0.94), evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik olarak daha olumsuz bir tutuma sahip oldukları bulunmuştur. Cinsiyet değişkeni bağımlı değişkendeki varyansın %4'ünü açıklarken, yaşamın çoğunun geçirildiği yer değişkeni bağımlı değişkendeki varyansın %3'ünü açıklamaktadır.

Evlilik Öncesi Cinselliğe Yönelik Tutumun Yordanmasına İlişkin Bulgular

Evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik tutumları yordayan değişkenleri saptamak amacıyla yapılan aşamalı regresyon analizinde bağımlı değişkenle en yüksek korelasyona sahip dindarlık değişkeninin ilk aşamada evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik olumsuz tutumları pozitif yönde anlamlı olarak yordadığı ($\beta = .49$, $p < .000$); ikinci aşamada cinsiyet değişkeninin evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik olumsuz tutumları anlamlı olarak yordadığı ($\beta = -.27$, $p < .000$); üçüncü aşamada otoriter anne-babaya saygı değişkeninin evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik olumsuz tutumları anlamlı olarak yordadığı bulunmuştur ($\beta = .09$, $p < .039$). Yaş değişkeninin bağımlı değişkenin yordanmasına istatistiksel açıdan anlamlı katkısının olmadığı görülmüştür. Dindarlık değişkeni bağımlı değişkendeki varyansın % 21'ni açıklarken, cinsiyet değişkeni eklendiğinde açıklanan varyans artarak % 23 olmuştur. Otoriter anne-babaya saygı değişkeni eklendiğinde ise açıklanan toplam varyansın % 24 olduğu görülmüştür. Sonuçta dindarlık artıkça evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik olumsuz tutumun arttığı; kadınların erkeklere oranla daha olumsuz bir tutuma sahip oldukları, otoriter anne-babaya saygı arttıkça evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik olumsuz tutumun da arttığı bulunmuştur (bkz. Tablo 3).

Tablo 3. *Evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik tutumların yordanmasına ilişkin aşamalı regresyon analizi sonuçları (N = 512)*

Aşama	Yordayıcılar	R^2	*F*	*p*	*β*	*t*	*p*
1	Dindarlık	21	138.56	.001	.49	11.77	.001
2	Dindarlık	23	77.61	.001	.48	11.54	.001
	Cinsiyet				-.27	-3.65	.001
3	Dindarlık	24	53.50	.001	.45	10.63	.001
	Cinsiyet				-.29	-3.91	.001
	Yetkeci evlatlık				.09	2.07	.04

Tartışma

Hatırlanacağı gibi yapılan bu çalışmada üniversite öğrencilerinin evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik tutumun öncüllerinin belirlenmesi amacıyla sözkonusu tutumların ebeveyn-çocuk yetiştirme stilleri, bireyin dindarlık eğilimi, yaş ve cinsiyet gibi değişkenlerle ilişkisi incelenmişti. Genel olarak, elde edilen bulgular dindarlık eğilimi ile otoriter anne-babaya saygının evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik olumsuz tutumları pozitif yönde yordadığını, kadınların erkeklere oranla daha olumsuz bir tutuma sahip olduklarını göstermiştir.

Araştırma kapsamında incelenen değişkenler arasında evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik tutumlar üzerinde en fazla etkiye sahip değişkenin dindarlığın olduğu ve dindarlık düzeyi arttıkça evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik olumsuz tutumların da arttığı bulunmuştur. Anılan bulgu alan yazınındaki çalışmalarla tutarlılık göstermektedir (örn., Eşsizoğlu ve ark., 2009; Penhollow ve ark., 2005; Sakallı ve ark., 2001; Twenge ve ark., 2015; Yaşan ve ark., 2009). Toplumda geçerli değerler sistemi ile kural ve davranışların sosyalleşme sureci esnasında kazanıldığı düşünüldüğünde, özellikle muhafazakâr toplumlarda, dini aktivitelere düzenli olarak katılanların, sözkonusu sosyalleşme surecinden daha fazla etkilenecekleri, dolayısıyla da baskın olan geleneksel görüşlere daha fazla sahip olacakları düşünülmektedir. Nitekim, alan yazınında günlük yaşamda dini aktivitelere daha sık katılımın, dini inanca ve dine yüksek düzeyde kişisel bağlılığın, daha muhafazakâr cinsel tutumlarla ilişkili olduğuna yönelik bulguların varlığı bu görüşü destekler niteliktedir (örn., Ahrold ve ark., 2011; Davidson ve ark., 2004).

Araştırmanın ikinci hipotezi açısından bakıldığında, otoriter/yetkeci anne-babaya saygı arttıkça evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik olumsuz tutumun da arttığı yönündeki bulgu, özellikle, Yeh ve Bedford'un (2003) sınıflamasındaki otoriter/yetkeci anne babaya saygı boyutunun geleneksel ve muhafazakâr tutumlarla (örn., erkeklerin üstünlüğü ve otoriteye boyun eğme) pozitif yönde ilişkili olduğu yönündeki bulgularla (*Bedford* ve *Yeh,*

2019; Yeh ve Bedford, 2003) paralellik göstermektedir. Ebeveyn-çocuk ilişkisinde ahlaki normların vurgulandığı sınıflamada, otoriter anne babaya saygı boyutunun itaat, ebeveynlere borçluluk, dürtü kontrolü, doğru davranış ve kendini ifade etmenin engellenmesi ile ilişikli olduğu (Yeh ve Bedford, 2003; 2004), bireyin ve kendi kişisel ihtiyaçlarından önce ebeveynler, eşler veya bütün ailenin ihtiyaçlarını karşılamayı önemsediği ifade edilmektedir (Bedford ve Yeh, 2019). Dolayısıyla, otoriter anne-babaya saygı arttıkça evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik olumsuz tutumun da artması şaşırtıcı gelmemektedir. Baumrind'in (1966; 1991) ebeveynlik stilleri açısından bakıldığında ise otoriter ebeveynlik stilinin katı kurallar ve düzenlemeler ile çocuğun özerkliği üzerinde güçlü bir kontrol çabasının varlığıyla karakterize edildiği, ebeveynlere itaatin esas olduğu, ebeveynlerden çocuğa doğru bir baskı olduğu, yüksek düzeyde kısıtlayıcı psikolojik kontrol uygulandığı, bununla birlikte, ebeveyn otoritesinin çocuklar ergenlik çağına girdikten sonra çoğunlukla yavaş yavaş zayıfladığı ifade edilmektedir (Baumrind, 1966; 1991; Maccoby ve Martin, 1983). Katılımcıların yaş ortalamasının 21 olduğu göz önüne alındığında, ebeveyn otoritesinin hala etkili olabildiği, dolaylısıyla da araştırma kapsamında elde edilen bulgunun tutarlı olduğu söylenebilir.

Araştırma kapsamında, beklentilerin aksine, ebeveyn- çocuk arası karşılıklı saygının evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik olumsuz tutumları istatistiksel açıdan anlamlı olarak yordamadığı görülmüştür. Ebeveyn-çocuk arası karşılıklı saygının gündelik yaşamda kuşaklararası iletişim ve paylaşım yoluyla geliştiği (Yeh, 2009a, 2009b) göz önüne alındığında, olası bir açıklama olarak, katılımcıların ebeveynleriyle iletişim kalitesinin belirleyici olduğu söylenebilir. Fakat kesin bir şey söyleyebilmek için ileride yapılacak olan araştırmalarda bir değişken olarak ebeveyn-çocuk iletişim kalitesinin etkilerinin araştırılması yararlı olacaktır.

Araştırmanın üçüncü hipotezi açısından bakıldığında, kadınların erkeklere oranla daha olumsuz bir tutuma sahip oldukları yönündeki bulgunun yapılan çeşitli çalışmalarla tutarlık göstermektedir (örn., Fugère ve ark., 2008; Hindin ve Hindin, 2009; Lawal ve Idemudia, 2018; Smith ve Son, 2013). Yapılan çalışmalarda erkeklerin kızlara oranla, evlilik öncesi cinsel ilişki konusunda daha olumlu bir tutuma sahip oldukları (Lawal ve Idemudia, 2018), erkeklerin kızlara oranla cinsel yaşam konusunda (özellikle günübirlik ilişkiler ve evlilik öncesi cinsel ilişki) karşı daha müsamahakâr tutumlara sahip oldukları ifade edilmektedir (bkz., Fugère ve ark., 2008). Anılan bulgu, aynı zamanda, toplumda cinsellikle alakalı ve cinsiyetlere özgü kabul edilen değerler ve normların, kadınların cinsel tutum ve davranışlarının şekillenmesinde etkili olduğuna işaret etmektedir. Buna göre, genelde toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında, özelde ise erkeklerin ve kadınların evlilik öncesi cinsellik içeren davranışlarının

kabul edilebilirliğine ilişkin toplumda yaygın olan çifte standartlar, diğer bir ifadeyle, erkeklere oranla kadınlara karşı daha hoşgörüsüz olan sosyal normlar (Sridawruang ve ark., 2010; WHO, 2010; Yaşan ve ark., 2009), kadınların sözkonusu tutumları üzerinde etkili bir faktör olabilir. Öte yandan, evliliklerde bekâret beklentisinin olması (Civil ve Yıldız, 2010), evlilik öncesi cinsel ilişki yaşamış kadınlara yönelik daha olumsuz tutumların varlığı (Evcili ve ark., 2013), kadına ilişkin "namus" algısının toplumda etkili ve güçlü olması (Gürsoy ve Özkan, 2014) vb. gibi faktörlerin de gözlenen cinsiyet farklılıklarına katkıda bulunduğu düşünülmektedir. Öte yandan, kadınlar ve erkeklerin evlilik öncesi cinsel ilişkiye yönelik tutumlarında gözlenen cinsiyet farklılıkları aynı zamanda toplumsal cinsiyet rolleri temelinde şekillenen ebeveyn çocuk yetiştirme stillerinin, çocukların cinselliğe yönelik tutumları üzerindeki önemini de vurgulamaktadır.

Araştırmanın dördüncü hipotezi olan yaş farklılıklarına ilişkin anlamlı bir ilişkinin bulunamamış olmasının olası açıklaması ise araştırma kapsamında yaş ranjının oldukça düşük olması olabilir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma evlilik öncesi cinselliğe yönelik olumsuz tutumlar üzerinde etkili olabilecek empati dindarlık, ebeveyn tutumları ve cinsiyet farklılıkları gibi bireysel faktörlerin önemine ve özellikle geleneksel kültürden dolayı, kızların ve erkeklerin evlilik öncesi cinsel deneyimlerine yönelik çifte standardın geçerli olduğuna işaret etmekle birlikte, çalışmanın bazı kısıtlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle enlemesine kesitsel olan bu çalışma nedenselliği ve davranışların etki yönünü açıklamada sınırlıdır. Boylamsal çalışmalar yoluyla bu konuda daha fazla bulguya ulaşmak mümkündür. Araştırmaya katılan kişilerin genç yetişkinlik dönemindeki kişiler olması araştırmanın diğer bir sınırlılığıdır. Evlilik öncesi cinselliğe yönelik tutumda kuşaklararası farklılıkların olduğu, alan yazınında genç kuşağın daha olumlu bir bakış açısına sahip olabileceği görüşünden hareketle ileriki araştırmalarda ilk, orta ve ileri yetişkinlik dönemindeki bireylerin örneklem olarak alındığı yaşın karşılaştırılmalı incelendiği araştırmalara ihtiyaç vardır. Araştırmanın bir diğer sınırlılığı ise verilerin kağıt-kalem testiyle öz-bildirime (self-report) dayanmasıdır. Katılımcıların ölçek sorularına verdikleri cevapların geçerliği, katılımcının dürüstlüğü ve öz-farkındalığıyla yakından ilgili olduğu ve katılımcıların gerçek hayattaki tutumlarını yansıtmak yerine sosyal açıdan arzu edilir tutumları yansıtma eğilimini girebilecekleri göz önüne alındığında, söz konusu çalışmayı ve literatüre olası katkısını daha da güçlendirmek için farklı veri toplama yöntemlerinin (örneğin, gözlem, görüşme vb. gibi) kullanılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Ayrıca,

araştırma kapsamında sadece bir örneklem grubundan veri toplanması araştırmanın genellenebilirliğini sınırlamaktadır. Benzer çalışmaların farklı sosyoekonomik ve eğitim düzeylerinde olan katılımcıları kapsayan farklı örneklem gruplarıyla yapılmasında, yaşanılan şehrin özelliklerinin (metropol, kasaba vb. gibi) çeşitlendirilerek incelenmesinde fayda vardır.

KAYNAKÇA

Akanbi, S. T. (2017). Influence of religiosity, parenting styles and peer attachment on attitude towards premarital cohabitation among tertiary institution students in Oyo State, Nigeria. *African Journal for the Psychological Study of Social Issues, 20*(3), 132-146.

Ahrold, T. K., Farmer, M., Trapnell, P. D., & Meston, C. M. (2011). The relationship among sexual attitudes, sexual fantasy, and religiosity. *Archives of Sexual Behavior, 40(3)*, 619–630. doi: 10.1007/s10508-010-9621-4.

Alexander, M., Garda, L., Kanade, S., Jejeebhoy, S., & Ganatra, B. (2007). Correlates of premarital relationships among unmarried youth in pune district, Maharashtra, India. *International Family Planning Perspectives, 33*(4), 150–159. doi: 10.1363/ifpp.33.150.07.

Oakley, A. (1985). *Sex, Gender and Society.* London: Gower Publishing Company Limited.

Apay, S. E., Akpınar, R. B., & Arslan, S. (2013). Araştırma öğrencilerinin cinsel mitlerinin incelenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi, 2013;16*(2), 96-102.

Avcı, Ö. H. (2014). Üniversite öğrencilerinin evlilik öncesi ilişkilerde problem yaşadıkları ve eğitim almak istedikleri konular. *Ege Eğitim Dergisi, 15*(1), 279-299.

Barkan, S. E. (2006). Religiosity and premarital sex in adulthood. *Journal for the Scientific Study of Religion, 45,* 407–417.

Baumrind, D. (1966). Effects of authoritative parental control on child behavior. *Child Development, 37* (4) 887-907.

Baumrind, D. (1991). The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *Journal of Early Adolescence, 11*(1), 56-95.

Bedford, O., & Yeh, K.-H. (*2019*). The *history* and the *future* of the *Psychology* of *filial piety: Chinese norms to contextualized personality construct. Frontiers in Psychology.* doi: 10.3389/fpsyg.2019.00100

Berliana, S. M., Utami, E. D., Efendi, F,. & Kurniati, A. (2018). Premarital sex initiation and the time interval to first marriage among indonesians. *Bulletin of Indonesian Economic Studies, 54*(2), 215–232.

Birns, B., Cascardi, M., & Meyer, S. L. (1994). Sex-role socialization: Developmental influences on wife abuse. *The American Journal of Orthopsychiatry, 64*(1), 50–9. doi:10.1037/h0079491.

Brown, A., Jejeebhoy, S.J., Shah, I., & Yount, K.M. (2001). *Sexual relations among young people in developing countries: Evidence from WHO case studies.* Geneva: World Health Organization, Department of Reproductive Health and Research.

Caron, S. L., & Moskey, E. G. (2002). Changes over time in teenage sexual relationships: Comparing the high school class of 1950, 1975, and 2000. *Adolescence, 37*(147), 515-526.

Carter, M. J. (2014). Gender Socialization and Identity Theory. *Social Sciences 3*(2), 242-263. doi:10.3390/socsci3020242.

CETAD (2006, Ağustos). *Cinsel Sağlık ve Üreme Sağlığı Araştırması 2006.* İstanbul: Cinsel Eğitim Tedavi ve Araştırma Derneği. Erişim adresi: http://www.cetad.org.tr/menu/38/cinsel-saglik-ve-ureme-sagligi-arastirmasi-2006. Erişim Tarihi: 27.11.2019.

CETAD (2007a). Bilgilendirme Dosyası 4: Güvenli Cinsellik. In. Özgülnar, N., & Pektaş H, (ed.). *Cinsel Sağlık ve Üreme Sağlığı Alanında Ulusal ve Yerel Medya Yoluyla Savunuculuk Projesi,* s.1-52. İstanbul: Cinsel Eğitim Tedavi ve Araştırma Derneği.

CETAD (2007b). Bilgilendirme Dosyası 7: Gençlik ve Cinsellik. In. Karabey, S. & Müftüoğlu, N. (ed.). *Cinsel Sağlık ve Üreme Sağlığı Alanında Ulusal ve Yerel Medya Yoluyla Savunuculuk Projesi,* s.1-72. İstanbul: Cinsel Eğitim Tedavi ve Araştırma Derneği.

Civil, B., & Yıldız, H. (2010). Erkek öğrencilerin cinsel deneyimleri ve toplumdaki cinsel tabulara yönelik görüşleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik. Yüksekokulu Elektronik Dergisi (DEUHYO ED), 3*(2), 58–64.

Cooperman, A., Sahgal, N., & Schiller, A. (2017). *Religious Belief and National Belonging in Central and Eastern Europe.* Pew Research Center (PEW), May 10, 2017.

Davidson, J. K., Moore, N. B., & Ullstrup, K. M. (2004). The relationship among sexual attitudes, sexual fantasy, and religiosity. *Archives of Sexual Behavior 40*(3), 619-30. DOI:10.1007/s10508-010-9621-4.

Derya, Y. A., Taşhan, S. T., Uçar, T., Karaaslan, T., & Tunç, Ö A. (2017). Toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumların cinsel tabulara Etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 6*(1), 1–8.

Ebeoğlu, M., & Karacan, E. (2019). Cinsellikle ilgili konularda iletişim ile evlilik öncesi cinselliğe yönelik tutum: Üniversite sınıf düzeyinin ve cinsiyetin rolü. *Ege Eğitim Dergisi, 20(*1), 01–19. doi:10.12984/egeefd.442010.

Ekşi A. (1986). *Üniversiteli Gençler*. İstanbul: İ.Ü. Çocuk Sağlığı Enstitüsü Yayınları.

Elias, V. L., Fullerton, S. A., & Simpson, J. M. (2015) Long-Term Changes in Attitudes Toward Premarital Sex in the United States: Reexamining the Role of Cohort Replacement. *The Journal of Sex Research, 52*(2), 129-139. DOI: 10.1080/00224499.2013.798610.

Ergün, G., & Çakır, C. (2015). sağlık yüksekokulu son sınıf öğrencilerinin cinsel sağlıkla ilgili bilgi, tutum ve davranış özelliklerinin incelenmesi. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 6*(2), 99-104.

Eroğlu, E. (2015). Geçmişten günümüze sosyal normlar. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, 50*, 299-308. Erisim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/abuhsbd/issue/32944/366055

Esencan, T.Y., & Beji, N.K. (2015). Günümüze değin cinsellik konusunda yapılan çalışmaların irdelenmesi (derleme). *Androloji Bülteni, 17*(63), 301-310.

Eşsizoğlu, A., Yaşan, A., & Yıldırım, E. A. (2009). Erkek üniversite öğrencilerinde evlilik öncesi cinsel deneyimler ve deneyimlerin tutucu cinsel inançlarla olan ilişkisi. *Yeni Sempozyum Dergisi, 47*(2), 80-90.

Evcili, F., Cesur, B., Altun, A., Güçtaş, Z. ve Sümer, H. (2013). Evlilik öncesi cinsel deneyim: Ebelik bölümü öğrencilerinin görüş ve tutumları. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 2*(4), 486–98.

Fugère, M. A., Escoto, C., Cousins, A. J., Riggs, M. L., & Haerich, P. (2008). Sexual attitudes and double standards: A literature review focusing on participant gender and ethnic background. *Sexuality & Culture, 12,* 169–182. 10.1007/s12119-008-9029-7.

Ghaffari, M., Gharghani, Z. G., Mehrabi, Y. Ramezankhani A., & Movahed, M. (2016). Premarital sexual intercourse-related ındividual factors among ıranian adolescents: A qualitative study. *Iranian Red Crescent Medical Journal, 18*(2), e21220. doi: 10.5812/ircmj.21220.

Gürsoy, E. ve Özkan, H. A. (2014). Türkiye'de üniversite öğrencilerinin kadına ilişkin "namus" algısı. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi, 5*(3), 149-159.

Hancock, N., Pepper, M., & Powell, R. (2014). *Attitudes to sex before marriage*. NCLS Research Fact Sheet 14013. Adelaide: Mirrabooka Press.

Hindin, J., & Hindin, M. (2009). Premarital romantic partnerships: attitudes and sexual experiences of youth in Delhi, India. *International Perspectives on Sexual and Reproductive Health, 35*(2), 97–104. DOI: 10.1363/3509709.

Horstman, H. K., Hays, A., & Maliski, R. (2016). Parent-child interaction. In J. Nussbaum (Ed.), *Oxford research encyclopedia of communication*. New York, NY: University Press. doi:10.1093/acrefore/9780190228613.013.278 http://communication.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-278

Kapungu, C. T., Holmbeck, G. N., & Paikoff, R. L. (2006). Longitudinal association between parenting practices and early sexual risk behaviors among urban African American adolescents: The moderating role of gender. Journal of Youth and Adolescence, 35, 787–798. doi:10.1007/s10964-006-9102-1.

Karabulutlu, Ö., & Yılmaz, D. (2018). Üniversite öğrencilerinde cinsiyete göre cinsel mitler. *STED / Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi, 27*(3), 155-164. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/sted/issue/38319/443683.

Kındap Tepe, Y. ve Aktaş, V. (19-21 Nisan 2019). Evlilik *Öncesi Cinsel İlişkiye Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması*. Cumhuriyet 1. Uluslararası Multidisipliner Çalışmalar Kongresi, Sivas, *Türkiye*.

Kincaid, C., Jones, D. J., Sterrett, E., & McKee, L. (2012). A review of parenting and adolescent sexual behavior: The moderating role of gender. *Clinical Psychology Review, 32*, 177-188. doi: 10.1016/j.cpr.2012.01.002.

Lawal, A. M., & Idemudia, E. S. (2018). Attitudes toward premarıtal sex among unmarried undergraduates: Investıgatıng gender, level of study and the role of sexual orientation, peer connectedness and alcohol use *Gender & Behaviour, 16*(1), 11182 – 11192

Maccoby, E. E., & Martin, J. A. (1983). Socialization in the context of the family: Parent–child interaction. In P. H. Mussen, & E. M. Hetherington. *Handbook of child psychology: Vol. 4. Socialization, personality, and social development* (4th ed., pp. 1-101). New York: Wiley.

McHale, S. M., Crouter, A. C., & Whiteman, S. D. (2003). The Family Contexts of Gender Development in Childhood and Adolescence. *Social Development*, *12*(1), 125-148. https://doi.org/10.1111/1467-9507.00225.

Miller, B. C., McCoy, J. K., Olson, T. D., & Wallace, C. M. (1986). Parental discipline and control attempts in relation to adolescent sexual attitudes and behavior. *Journal of Marriage and the Family, 48,* 503-512.

Miller, B. C., Norton, M. C., Curtis, T., Hill, E. J., Schvaneveldt, P., & Young, M. H. (1997). The timing of sexual intercourse among adolescents: Family, peer, and other antecedents. *Youth Society, 29*(1), 54–83. doi:10.1177/0044118X97029001003.

Olawa, B.D., & Idemudia, E. S. (2019). Differences of paternal and maternal parenting on attitude towards premarital sex among some selected youths in an academic setting. *Gender & Behaviour, 17*(2), 2019, 13314-13324.

Penhollow, T., Young, M., & Denny, G. (2005). The Impact of Religiosity on the Sexual Behaviors of College Students. *American Journal of Health Education, 36*(2), 75–83.

Pew Research Center (2014). Global Views on Morality-Premarital Sex. *Per Research Center. Compare Values across 40 Countries.* Retrieved from, http://www.pewglobal.org/2014/04/15/global-morality/table/premarital-sex.

Pluhar, E., Frongillo, E. A., Stycos, J. M., & Dempser-McClain, D. (1998). Understanding the relationship between religion and the sexual attitudes and behaviors of college students. *Journal of Sex Education and Therapy, 23,* 288–296.

Reiss, I. (1960). *Premarital Sexual Standards in America; a Sociological Investigation of the Relative Social and Cultural Integration of American Sexual Standards.* Glencoe. Illinois: The Free Press.

Rossier, C., Sawadogo, N., & Soubeiga, A. (2013). Premarital sexuality, gender relations and unplanned pregnancies in ouagadougou. *Population (English Edition), 68*(1), 89-113.

Rowatt, W. C., & Schmitt, D. P. (2003). Association between religious orientation and varieties of sexual experience. *Journal for the Scientific Study of Religion, 42*(3), 455–465.

Sakallı N., Karakurt G. ve Uğurlu O., (2001). Evlilik öncesi yaşanan cinsel ilişkiye ve kadınların evlilik öncesi cinsel ilişkide bulunmasına karşı tutumlar. Psikoloji Çalışmaları Dergisi, *22*, 15-29.

Sakallı-Uğurlu, N., & Akbaş, G. (2013). Namus kültürlerinde "namus" ve "namus adına kadına şiddet": Sosyal psikolojik açıklamalar. *Türk Psikoloji Yazıları, 16* (32), 76-91.

Sakallı-Uğurlu, N., & Glick, P. (2003). Ambivalent sexism and attitudes toward women who engage in premarital sex in Turkey. *Journal of Sex Research, 40*(3), 296–302.

Sayıl, M. & Kındap-Tepe, Y. (2016). Ana Baba Ergen İlişkilerinde Kontrol, Özerklik ve Çatışmanın Sosyal Alan Kuramı ve Sosyal Değişim Bağlamında İncelenmesi: Ebeveyn ve Ergen Açısından Sonuçlar. TUBİTAK113K208.

Smith, T. W., & Son, J. (2013). *General Social Survey 2012 final report: Trends in public attitudes about sexual morality*. Chicago, IL: National Opinion Research Center at the University of Chicago. Retrieved from http://www.norc.org/

Sridawruang, C., Crozier, K., & Pfeil, M. (2010). Attitudes of adolescents and parents towards premarital sex in rural Thailand: A qualitative exploration. Sexual & Reproductive Healthcare, 1, 181–187.

Statista (2013). *Global views on premarital sex 2013.* Statista. Erişim Adresi: https://www.statista.com/statistics/297288/global-views-on-premarital-sex/. Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2019.

Tokuç, B., Berberoğlu, U., Varol, Saraçoğlu. G., & Çelikkalp, Ü. (2011). Sağlık yüksekokulu öğrencilerinin evlilik dışı cinsel ilişki, istemli düşükler ve kontraseptif kullanımı konusundaki görüşleri. *Türkiye Halk Sağlığı Dergisi, 9*(3), 166–73.

Torun, F., Torun, S. D., & Özaydın, A. N. (2011). Erkeklerde cinsel mitlere inanma oranları ve mitlere inanmayı etkileyen faktörler. *Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi, 24*(1):24-31. DOI: 10.5350/DAJPN2011240103

Twenge, J. M., Sherman, R. A., & Wells, B. E. (2015). Changes in American Adults' Sexual Behavior and Attitudes, 1972-2012. *Archives of Sexual Behavior*, *44*(8), 2273-2285. DOI: 10.1007/s10508-015-0540-2.

Underwood, L.G., & Teresi, J.A. (2002). The Daily Spiritual Experience Scale: Development, theoretical description, reliability, exploratory factor analysis, and preliminary construct validity using health-related data. *Annals of Behavioral Medicine, 24*, 22-33.

Vatandaş, C. (2007). Toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rollerinin algılanışı. *Sosyoloji Konferansları Dergisi, 35,* 29-56.

Wellings, K., Collumbien, M., Slaymaker, E., Singh, S., Hodges, Z., Patel, D., & Bajos, N. (2006). Sexual Behaviour in Context: A Global Perspective. *The Lancet, 368,* 1706-1728. http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736(06)69479-8.

WHO (2006). *Defining sexual health: Report of a technical consultation on sexual health*, 28–31 January 2002. Geneva: World Health Organization. Erişim adresi: https://www.who.int/reproductivehealth/publications/sexual_health/defining_sexual_health.pdf

WHO (2010). *Developing sexual health programmes. A framework for action.* Department of Reproductive Health and Research. WHO/RHR/HRP/10.22, 2010. Geneva: World Health Organization.

Wiederman, M. (2010). *Sex and society* (vol. 3). New York, USA: Marshall Cavendish Corporation. *Cavendish, M. (2010). "Premarital Sex". Sex and Society. **3**. New York:. pp. 663–666. ISBN 978-0-7614-7908-6.*

Widmer, E. D, Treas, J. & Newcomb, R. (1998). Attitudes toward nomarital sex in 24 countries. *The Journal of Sex Research, 35*(4), 349–358. DOI:10.1080/00224499809551953.

Yaşan, A., Essizoglu, A., & Yildirim, E. A. (2009). Predictor factors associated with premarital sexual behaviors among university students in an Islamic culture. *International Journal of Sexual Health, 21*(3), 145-152. DOI: 10.1080/19317610903113813.Yeh, K.-H. (2009a). The dual filial piety model in Chinese culture: Retrospect and prospects. *Indigenous Psychological Research in Chinese Societies* 32: 101–148.

Yeh, K.-H. (2009b). Revisiting some key issues of the dual filial piety model. *Indigenous Psychological Research in Chinese Societies* 32: 207–248.

Yeh, K.-H., & Bedford, O. (2003). A test of the dual filial piety model. *Asian Journal of Social Psychology, 6,* 215–228. doi: 10.1046/j.1467-839X.2003.00122.x.

Yeh, K.-H., & Bedford, O. (2004). Filial belief and parent–child conflict. *International Journal of Psychology, 39*(2), 132–144. DOI: 10.1080/00207590344000312.

Yeh, K.-H., Yi, C.-C., Tsao, W.-C., & Wan, P.-S. (2013). Filial piety in contemporary Chinese societies: a comparative study of Taiwan, Hong Kong, and China. *International Sociology, 28*(3), 277–296. doi: 10.1177/0268580913484345.

Zuo, X., Lou, C., Gao, E., Cheng, Y., Niu, H., & Zabin, L. S. (2012). Gender differences in adolescent premarital sexual permissiveness in three Asian Cities: Effects of gender-role attitudes. *Journal of Adolescent Health, 50*(3), 18–25. https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2011.12.001.

Bölüm 19

BÖLGESEL TİCARET ANLAŞMALARI: ÇOK TARAFLI TİCARET SİSTEMİNE BİR TEHDİT Mİ? TAMAMLAYICI MI?

Derya HEKİM YILMAZ[1]

1 Dr. Öğretim Üyesi, Uludağ Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, deryay@uludag.edu.tr

1. GİRİŞ

1980'li yıllardan itibaren yaygınlaşan liberalleşme eğilimleri tüm Dünya'da ticaretin hızla artmasına neden olmuştur. 1980'den 2018'e mal ihracatı 9 kat artmış ve bu artış ekonomik büyümeyi de beraberinde sürüklemiştir. Aynı dönemde Dünya GSYİH'sı yaklaşık 8 kat artmıştır. Ticaretteki bu artışta, çok taraflı ticaret sisteminin ve ülkelerin bu platformda koruma oranlarını düşürmelerinin payı oldukça önemlidir. Ortalama tarifeler özellikle 1990'lı yılların başından itibaren düşmeye başlamış ve %5 düzeyine inmiştir (Bkz. Şekil.1). Gelişmiş ülkelerde ise tarife oranları gelişmekte olan ülkelere göre daha düşüktür. Az gelişmiş ülkelerde ortalama olarak %11 olan tarife oranları gelişmiş ülkelerde %3 düzeyindedir.[2]

Şekil.1 *Dünya Mamul Mal İhracatı (Milyar $) ve Ortalama Uygulanan Tarife (Basit Ortalama, %)*

Kaynak: *Dünya Bankası*

Tarifelerin düşürülmesinde ve ticaretin önündeki engellerin büyük ölçüde kaldırılmasında Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization, WTO)'nün önemli katkıları vardır. DTÖ'nün temelleri 1947 yılında II. Dünya Savaşı sonrasında ülkelerin çatışma yerine daha anlaşmaya dayalı adımlar atmak istemesi sonucu *Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (General Agreements on Tariffs and Trade, GATT)*'nı imzalamaları ile atılmıştır. Öncelikle anlaşmalar dizini olarak devam eden GATT süreci 1994 yılında Marakeş Antlaşması ile birlikte düzenli bir kurum olan DTÖ'ye dönüşmüştür. GATT/DTÖ ticaret alanında sahayı düzenlemiş ve oyunun kurallarını belirlemiştir. Ancak son dönemde artan Bölgesel Ticaret Anlaşma(BTA)'ları bu alanda DTÖ'ye meydan okumaya başlamıştır. Şu anda 302 tane BTA yürürlüktedir. Tüm DTÖ üyeleri en az bir tane BTA'nın tarafı konumundadır. Ayrıca Acharya (2016) yaklaşık 100 tane daha BTA'nın müzakere aşamasında olduğunu bildirmektedir.

2 2017 yılında ABD'de ortalama tarife oranı %3.4 iken, AB'de %2.4'tür.

2000'li yıllardan itibaren ticaretin yapısındaki değişme BTA'ların içeriğinin de değişmesine neden olmuştur. Ticaretin değişen yapısı ve yeni sorunların gündeme gelmesi ile birlikte BTA'lar sadece pazara giriş hükümlerini değil daha birçok alanı düzenlemeye başlamışlardır. Rekabet ile ilgili düzenlemeler, işgücü ve çevre düzenlemeleri BTA'ların hükümleri arasında yer almıştır. Bu anlaşmalar *derin ticaret anlaşmaları* adıyla anılmaktadır.

BTA'ların sayısındaki bu hızlı artış ve ticaret anlaşmalarının giderek daha fazla alanı düzenlemesi acaba BTA'lar çok taraflı ticaret müzakerelerinin yerini alacak mı sorusunu gündeme getirmiştir. Bhagwati (1993) gibi iktisatçılar BTA'ların çok taraflı ticaret sisteminin altını oyduğunu ve ticareti liberalleştirmek yerine ticaret blokları oluşturacağını iddia etmektedir. Baldwin (2016) gibi iktisatçılar ise daha olumlu bakmakta, BTA'ların çözümsüz kaldığı konularda DTÖ'nün yanında var olacağını vurgulamakta ve bu sayede daha fazla liberalleşmeye neden olacağının da altını çizmektedir. Bu çalışma da, bu tartışmaya katkı sağlamayı hedeflemekte ve BTA'lardaki hızlı artışın etkisinin pozitif mi negatif mi olacağını kritik bir bakış açısıyla değerlendirmektedir. Bu amaçtan yola çıkarak öncelikle ikinci bölümde, ülkelerin neden ticaret anlaşmasına ihtiyaç duydukları teorik bir zeminde açıklanacaktır. Ardından üçüncü bölümde, çok taraflı ticaret sistemi GATT'tan DTÖ'ye uzanan süreçte incelenecektir. Dördüncü bölümde BTA'lardaki artışının arkasındaki nedenler değerlendirildikten sonra derin ticaret anlaşmaları ve bu anlaşmaların içeriğindeki değişimler ortaya konacaktır. Beşinci bölümde ise BTA'ların bir tehdit mi yoksa tamamlayıcı mı olduğu tartışılacaktır. Altıncı bölümde çalışma sonlandırılacaktır.

2. Ticaret Anlaşmaları: Teorik Çerçeve

Ticaret anlaşması yapmak –iki taraflı ya da çok taraflı- hükümetlerin ticaret politikası ile ilgili kararlarda ellerini bağlar. Buna rağmen ülkeler sıklıkla ticaret anlaşmasına başvururlar. Bunun en önemli nedeni ülkelerin ticaret politikalarındaki kararlarında karşılıklı bağımlı olmalarıdır. Kısaca ticaret politikası kararları diğer ülkelerde dışsallığa neden olur. Ticaret anlaşması ise dışsallıkları içselleştirir. (Grossman, 2016:2).

Literatürde ülkelerin neden ticaret anlaşması imzaladığını açıklamaya çalışan çalışmalar, karşılıklı bağımlılığı ele alan oyun teorisi modellerinden yola çıkmışlardır. Johnson (1953) büyük bir ülkenin tarife koyarak ticaret hadlerini lehine çevirdiğini ve refahını arttırdığını göstermiştir. Ancak bu ülkenin ticaret yaptığı diğer ülke de –eğer büyük ülke ise- tarife koyacak ve o da ticaret hadlerini lehe çevirmeye çalışacaktır. Johnson (1953) bu durumun Nash dengesi ile sonuçlanacağını göstermiştir. Böylece iki ülkenin hükümetleri de refah maksimizasyonu ile yola çıktıklarında tarife

yükseltecekler, ticaret hadleri değişmeyecek ve ticaret hacmi daralacaktır. Nihayetinde refah azalır. Ticaret anlaşması bu kötü dengeyi iyi dengeye çevirebilir. Ülkelerin anlaşmalı davranması her iki ülkenin de yararlı çıkmasına neden olacaktır.

Literatürde bu etki ticaret hadleri dışsallığı olarak bilinir. Ticaret hadlerini etkilemek için yapılan bir ticaret politikası diğer ülkelerde dışsallık yaratır. Ticaret anlaşması bu dışsallığın içselleşmesine neden olur. Johnson(1953)'ın ortaya koyduğu modelde politikacılar refah maksimizasyonu amacıyla hareket ederler. Grossman ve Helpman (1995) bunu eleştirir ve asimetrik bilgiye sahip seçmenin olduğu, seçim kampanyalarının bağışlarla fonlandığı bir Dünyada bu varsayımın geçersiz olduğunu vurgular. Yazarlara göre politikacılar kendi politik başarılarını maksimize etmeye çalışırlar. Politika başarısını maksimize etmeye de çalışsa tarife artışı ya da azalışı diğer ülkedeki ihracat ve ithalata rakip sektöre etki eder. Bu sektörlerin kazançlarının artması ya da azalması da politikacının kampanyasına desteklerine yansır. Sonuçta bir dışsallık yaratır. Politikacının amaç fonksiyonunda politik başarı ya da refah maksimizasyonu olması sonucu değiştirmez. Karşılıklı bağımlılık olduğunda ortaya bir dışsallık çıkar. Ülkelerin ticaret anlaşması olmadan rekabetçi davranmaları onları istenmeyen bir dengeye götürür. Ancak ticaret anlaşması ülkelerin anlaşarak daha iyi bir dengeye geçmelerine neden olur (Grossman, 2016:11). Bagwell ve Steiger (1999) da ticaret hadleri manipülasyonunun sonuçta negatif bir dışsallık yarattığını ve ticaret anlaşması sayesinde bu dışsallığın içselleştirileceğinden ticaret müzakerelerine başlandığını göstermiştir.

Bazen hükümetler ülkeye girişi özendirmek ve çıkışı engellemek için de ticaret politikası uygulayabilirler. Venables (1987), modelinde bir tarife koymanın yerli piyasada üretim yapmayı kârlı hale getirdiğini göstermiştir. Tarife sonucu yurtiçinde fiyat yükselecek ve üretim artacaktır. Yabancı firmalar ise bu tarifeden zarar görürler: hem tarife ödemek durumunda kalır onların iç piyasalarında fiyat düşer hem de yerli firmaların artan rekabet avantajından zarar görürüler. Ossa (2011) bu modelden yola çıkarak, iki ülkenin de piyasaya girişi özendirmek için tarife yükselttiği bir durumu incelemiştir. Karşılıklı bağımlı olan ülkeler tarife yükseltmeye başladıklarında tarifeler yasaklayıcı tarifeler düzeyine çıkacaktır. Bu da hükümetlerin tarife gelirinden yoksun kalacakları anlamına gelir. Ticaret anlaşması sayesinde bu dışsallık içselleştirilir.

Eksik rekabet şartları geçerli olduğunda monopol kârı elde etmek isteyen bir hükümet ticaret politikasına başvurabilir ve bu da diğer ülkede uluslararası bir dışsallık oluşturur. Brander ve Spencer (1985) stratejik ticaret politikasını açıkladıkları analizlerinde duopol modelinde ülkelerin monopol kârını almak için ihracat sübvansiyonu verdikleri durumu

incelemişlerdir. Bir ülkenin kâr sağlaması diğer ülkenin pahasına olur, dolayısıyla negatif bir dışsallık yaratır. İki ülkenin ticaret anlaşması imzalaması ve sübvansiyonları kısıtlaması sonucu iki ülke de kazanır.

Literatürde bazı çalışmalarda ise ticaret anlaşmalarının hükümetlerin ellerini bağlamak ve bazı çıkar gruplarının isteklerini bloke edebilmek için yapıldığı ortaya atılmıştır. Stiger ve Tabellini (1987), Kdyland ve Presscott (1977)'un zaman tutarsızlığı argümanından yola çıkan çalışmalarında bir ticaret hadleri şoku olması durumunda işçilerin diğer endüstrilere geçip geçmediklerini incelemişlerdir. İşçiler ticaret hadleri şokundan etkilendiklerinde eğer hükümetin onları ticaret politikası uygulayarak koruyacağını beklerlerse başka endüstriye geçmezler. Böylece hükümetin sağlayacağı korumanın maliyeti artar. Ticaret anlaşması tarifelerin artmayacağının bir garantisidir. Daha çok işçi başka endüstriye geçerek bu ayarlamayı kolaylaştırır.

3. Çok Taraflı Ticaret Sistemi: GATT ve DTÖ

Karşılıklı olarak bağımlı olan ülkelerin anlaşmasız davranmaları onları istenmeyen dengeye (inferior solution) ulaştırır. Ticaret anlaşması bu istenmeyen dengeyi kazan- kazan durumuna dönüştürür. Çok taraflı bir ticaret antlaşması ise fırsatçı davranışı daha fazla engeller. Maggi (1999), DTÖ gibi çok taraflı bir ticaret anlaşması sayesinde ülkelerin ticaret politikalarının daha yakından izlenerek ihlallerin kamuoyuna daha kolay duyurulduğunu göstermiştir Dolayısıyla DTÖ gibi bir kurum fırsatçı davranışı daha fazla caydırır.

GATT da zaten 1930'lı yıllarda fırsatçı davranışların sonucunda zarar gören ekonomilerin daha kooperatif davranarak anlaşmalarının sonucudur. I. ve II. Dünya Savaşları arasında çatışmalı bir dönem hâkim olmuştur. Bunun en önemli sonucu ise ülkeler arasında tün Dünya ticaretine darbe vuran ticaret savaşıdır. 1930 yılında Smooth-Hawley yasaları olarak bilinen tarife artışları ABD'de 900 ithalat tarifesini %40 ile %48 oranında arttırmıştır (Galbraith, 2009). Diğer ülkelerin de misillemeleri ile Dünya ticareti %65 oranında azalmıştır. Eichengreen ve Irwin (2010), bu tarife artışlarının Büyük Depresyonu derinleştirdiğini göstermişlerdir.

Ülkeler iki savaş arasındaki bu çatışmalı dönemden aldıkları dersle, II. Dünya Savaşının hemen sonrasında daha kooperatif davrandıkları bir döneme girmişlerdir.[3] Bu doğrultuda 1947 yılında 23 ülke Cenevre'de bir araya gelerek Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (General Agreements on Tariffs and Trade, GATT)'nı imzalamışlardır. Bu anlaşma ile tarife düzeylerinin kademeli olarak indirilmesi kararlaştırılmıştır.

3 Bu kooperatif davranışların diğer yansımaları Bretton Woods Konferansı ve Birleşmiş Milletlerin kurulması olarak sıralanabilir.

GATT kurulduğu dönemde geçici statüdedir. Müzakere turları ve bu turların sonunda varılan anlaşmalar sonucunda tarife indirimleri gerçekleştirilmiştir.[4] Bu kapsamda yedi tane müzakere turu yapılmış, sekizinci tur olan 1994 Uruguay Turunda GATT, Marakeş Antlaşması ile daha kurumsal bir yapı olan Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization)'ne dönüşmüştür.[5]

GATT/DTÖ'nün dayandığı beş önemli ilke vardır.[6] Bunlardan ilki ve belki de en önemlisi ayrımsız ticarettir. Bu ilke temelde *en çok kayırılan ülke (most favoured nation)* kuralı ile sağlanmaktadır. Bu kurala göre ülkeler bir ülkeye tarife indirimi sağladıklarında bunu diğer bütün DTÖ ülkelerine sağlamak durumundadırlar. Yani tüm ülkeler en çok kayırılan ülke statüsünde olmalıdırlar. Ayrıca *ulusal davranış* kuralı da ayrımsız ticarette en çok kayırılan ülke kuralına destek sağlamaktadır. Bu kurala göre ise ülkeler vergi ya da regülasyon uygularken yabancı ve yerli firmalara aynı muamaleyi yapmakla yükümlüdürler (Elliot, 2018:18). Ancak ayrımsız ticaret ilkesi için iki önemli istisna tanımlanmıştır. İlk olarak GATT'ın 24. Maddesi (GATS'ın 5. Maddesi); Bölgesel Ticaret Anlaşmaları (BTA) ile ilgili bir istisna sunar.[7] BTA sonucunda ülkeler diğer DTÖ üyeleri pahasına anlaşmaya girdiği ülkeye imtiyazlar sunarlar. Bu ayrımsız ticaret ilkesine ters düşmektedir. DTÖ, eğer BTA sonucunda ülkeler tüm mallarda genel bir serbestleşmeye gidiyor ve üçüncü ülkelere karşı da korumayı arttırmıyorlarsa, ayrımsız ticaretten muaf tutulmaya izin verir. İkincisi ise yetki hükmü (enabling clause) çerçevesinde gelişmekte olan ülkelere sağlanmıştır. Bu hüküm sayesinde gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere sağladıkları tarife imtiyazları ve gelişmekte olan ülkelerin kendi aralarında oluşturdukları BTA'lar – GATT'ın 24. Maddesine uygun olmasa dahi- ayrımsız ticaret kuralından muaf sayılmaktadır (Bhagwati vd., 2014:24).

İkinci önemli ilke ise şeffaflık ilkesidir. DTÖ ticaret politikası ile ilgili değişikliklerin kendisine bildirilmesini istemekte ve bu sayede bilginin yayılmasını kolaylaştırmaktadır. Özellikle 2008 Global Finansal

4 Bir müzakere turu bittiğinde tarifeler anlaşılan düzeyde sabitlenir. Bunlara "bağlı tarifeler (bound tariffs)" denir. Artık bu tarife düzeyinde anlaşılmıştır ve tarifeler bu düzeyin üzerine çıkamaz. Eğer bir ülke tarifelerini bağlı tarifelerin üzerine çıkarırsa diğer ülkelerin misilleme hakkı doğar.

5 Dünya Ticaret Örgütü'nü kuran Marakeş Antlaşması mal ticareti ile ilgili hükümlerin olduğu GATT anlaşmasını ekine almıştır. Ayrıca anlaşmanın eklerinde Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS), Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması (TRIPs), Anlaşmazlıkların Halli Kural ve Yöntemleri Hakkındaki Mutabakat Metni, Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Mekanizması, Çoklu (Plurilateral) Ticaret Anlaşmaları (Sivil Uçak Ticareti Anlaşması, Devlet Alımları Anlaşması, Uluslararası Süt Ürünleri Anlaşması, Uluslararası Sığır Eti Anlaşması) yer almaktadır. Kısaca GATT sadece mal ticaretini kapsarken, DTÖ daha geniş kapsamlıdır.

6 GATT ve DTÖ ile ilgili bkz. Ertürk ve Yılmaz (2018), Hoekman ve Kotescki (2009).

7 ABD ayrımcılık karşıtı iken İngiltere, İngiliz Milletler Topluluğu üyeleri ile ticaret bağlarını devam ettirmek için böyle bir istisna talep etmiş ve bunu kabul ettirmiştir (Elliot, 2018:19).

Krizi'nden sonra ülkelerin uyguladıkları korumacı politikaları daha dikkatli gözlemleyebilmek adına bu ilke oldukça önemli hale gelmiştir. DTÖ üyelerinin bu raporlamayı yapmak zorunda olmaları, korumacılıkla ilgili bilginin kolay yayılmasına neden olmuştur (Bown, 2016: 8-9).

Üçüncü ilke karşılıklılık (reciprocity) ilkesidir. Bu ilke kapsamında eğer bir ülkenin tarife indirimleri sayesinde ithalatı artıyorsa ihracatı da artmalıdır. Kısaca karşılık olarak tarife indirimi almalıdır. Karşılıklılık ilkesinden gelişmekte olan ülkeler muaf tutulmuştur. Gelişmiş ülkeler daha fazla tarife indiriminde bulunurken gelişmekte olan ülkeler yüksek gümrük duvarlarını korumuştur (Baldwin, 2016: 98).

DTÖ'nün dördüncü ilkesi esnekliktir. Bu ilkeye göre her ne kadar ülkeler serbest ticareti hedefleseler de zaman zaman korumacı politikalar da uygulayabilirler. Örneğin; ulusal güvenlik tehditi varsa bazı mallarda DTÖ korumacı politikalar uygulama hakkı verebilmektedir. Ya da iki ülkenin herhangi bir ticaret politikası uygulamasında anlaşmazlığa düştükleri ve Anlaşmazlıkları Çözüm Organına başvurduklarında haksız bulunan ülke gerekli önlemleri almadığı takdirde, DTÖ haklı olan ülkeye başka bir malda korumacı politika uygulama izni verebilir.

Son ilke ise müzakere turlarında kararların oybirliği ile alınması ilkesidir. Oybirliği ile karar almak alınan kararların uygulanabilirliğini kolaylaştırır. Ancak son dönemde DTÖ'nün üye sayısının artması ile birlikte karar almak zorlaştırmıştır. DTÖ'nün şu anda 164 tane üyesi bulunmaktadır ve bu üyelerin hepsinin oybirliği içinde olması son derece zorlaşmıştır.[8]

Bown(2017)'a göre DTÖ kapsamında yürüyen çok taraflı ticaret sisteminin üç önemli yararı bulunmaktadır. İlk olarak ülkeler bir araya gelir ve uluslararası ticaretin kuralları belirlenir. Ülkeler piyasaya girişi kolaylaştırmak için ana kurallarda anlaşırlar. İkinci olarak, ülkelerin arasında ticaret politikası alanında yaşanabilecek bir ihtilaf tarafsız bir organ olan Anlaşmazlıkları Çözüm Organı sayesinde ortak bir zeminde çözülür. Son olarak, DTÖ teknik bir yönetim forumudur. Ülkeler ticareti etkileyen politikalardaki değişiklikleri rapor ederler. Bu sayede şeffaflık artar.

Bhagwati vd. (2014)'ne göre de çok taraflı ticaret sisteminin en önemli başarılarından biri gelişmekte olan ülkelerin Dünya ticaretine daha fazla adapte olabilmesi olmuştur. Lamy (2014) de benzer bir analiz yapar ve bunu çok taraflı ticaret sisteminin güç asimetrisini azaltmasına bağlar. Ayrıca ülkeler ticaret politikasında bir haksızlığa uğradıklarında

8 DTÖ'nün son turu olan Doha Kalkınma Turunun bitmemesinin en önemli sebeplerinden biri budur.

Anlaşmazlıkları Çözüm Organına başvururlar. Bu ticari ilişkiler bakımından daha dengeli bir ortam oluşturur.

Gelişmekte olan ülkelere sağlanan bu *"özel ve farklı davranış (special and differential treatment)"* ilkesi birçok açıdan gelişmekte olan ülkelere ayrıcalıklı muamele yapılmasına neden olmuştur. Aslında gelişmekte olan ülkelere sağlanan bu imtiyazlar GATT'ın ilk dizayn edildiği dönemde bu ülkeleri anlaşma masasına oturtmak için gerekli görülmüştür. Ancak zamanla DTÖ'ye üye olan gelişmekte olan ülke sayısı artmış ve ticarette önemli ağırlıkları olmaya başlamıştır. Uruguay müzakere turundan istediğini alamayan gelişmekte olan ülkeler 2001'de başlayan Doha Müzakere Turuna umut bağlamışlardır. Bu müzakere turunun adı bu nedenle "Doha Kalkınma Turu" olarak belirlenmiştir. 2001 yılında başlayan müzakereler hala tamamlanamamıştır. Gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelerin hala korumaya devam ettikleri tarım ve tekstil gibi endüstrilerde daha fazla serbestleşme talep etmektedir. Ancak gelişmekte olan ülkelere tanınan imtiyazlar ve onlarda geçerli olan yüksek tarife oranları da gelişmiş ülkeler açısından sorun yaratmaya başlamıştır.[9]

4. Bölgesel Ticaret Anlaşmaları (BTA)

BTA'lar, iki ya da daha fazla ülkenin bir araya gelerek birbirlerine tarife imtiyazı tanıdıkları anlaşmalar olarak tanımlanmaktadır.[10] Ülkelerin birbirlerine karşı tarifeleri sıfırlaması ve üçüncü ülkelere karşı kendilerinin bağımsız tarife uygulaması serbest ticaret anlaşması olarak adlandırılır. Ülkeler üçüncü ülkelere ortak bir tarife uyguluyorlarsa bu anlaşma gümrük birliği adını almaktadır. Yapılan 302 anlaşmanın ancak 40 tanesi gümrük birliği anlaşmasıdır.[11],[12] BTA'ların sayısı 1980'lerden sonra hızla artmaya başlamıştır. 2000'den sonra ise daha da ivmelenmiştir. Şekil.2'de 1948'den 2020'ye kadar BTA'ların gelişimi izlenebilmektedir.

9 Doha Kalkınma Turu kapsamında 2013'te Bali'de "Ticaretin Kolaylaştırılması Anlaşması" imzalanmıştır. Bu anlaşma transit dahil, eşya hareketinin, tesliminin ve gümrüklenmesinin daha da hızlandırılması konusunda hükümleri içermektedir.

10 Bölgesel ifadesi mutlaka bir coğrafi bölgeyi ifade etmemektedir. Bazı yazarlar bu nedenle Tercihli Ticaret Antlaşması nitelemesini kullanır (bkz. Limao,2016). Ancak DTÖ bu anlaşmalar için Bölgesel Ticaret Antlaşmaları ifadesini tercih etmektedir. Bu çalışmada da DTÖ'yü takiben BTA ifadesi tercih edilmiştir.

11 Bu anlaşmaların 11 tanesi AB'nin genişleme anlaşmalarıdır.

12 Gümrük birliğinde ortak bir ticaret politikası uygulama gerekliliği varken serbest ticaret anlaşmaları üçüncü ülkelere karşı bağımsız ticaret politikası uygulama hakkı verir. Gümrük birliklerinde daha fazla egemenlik devri söz konusudur. Dolayısıyla serbest ticaret anlaşmaları daha bağımsız politikaya izin verdiğinden tercih edilir.

Şekil. 2 *Bölgesel Ticaret Antlaşmaları (1948-2020)*

Kaynak: *WTO http://rtais.wto.org*

Şekil.3'te ise BTA'ların bölgesel dağılımı verilmiştir. Bu anlaşmalara girmede Avrupa başı çekmektedir. Avrupa'da 100 tane BTA yürürlüktedir. Avrupa'yı 88 tane BTA ile Doğu Asya ve 66 tane BTA ile Güney Amerika izlemektedir. Batı Asya ve Karayiplerde ise oldukça az BTA bulunmaktadır.

Şekil. 3 *BTA'ların Bölgesel Dağılımı*

Kaynak: *WTO http://rtais.wto.org*

1960'tan 1980'lere kadar bölgeselleşme hareketleri basit bir mesele olarak devam etmiştir. O dönemde göze çarpan bölgeselleşme hareketleri Avrupa'nın ekonomik ve entegrasyonu ve Afrika'daki birkaç bölgeselleşme hareketinden ibarettir. 1980'lere kadar ABD çok taraflı ticaret sisteminin başat savunucusu iken politik nedenlerle Avrupa'daki

bölgeselleşme eğilimini desteklemiştir. Ancak 1980'den itibaren bölgeselleşme hareketleri liberal ekonomi politikalarının yanında yerini bulmaya başlamıştır. Bu doğrultuda ABD de Kanada ile 1980'li yılların sonlarında serbest ticaret anlaşması görüşmelerine başlamıştır.

Baldwin (2011), 21.yy bölgeselleşme hareketlerinin ise tamamen farklı olduğunun altını çizmektedir. Baldwin'e göre 20.yy bölgeselleşmesi pazara giriş imtiyazları üzerine yoğunlaşırken, 21.yy bölgeselleşmesi ticaret-yatırım-hizmetler ekseninde şekillenmektedir. İçinde bulunduğumuz yüzyılda BTA'lar tariflerle ilgilenmez, daha çok regülasyonlara ve sınır ötesi (beyond-the-border) düzenlemelere odaklanır.

DTÖ, BTA'lara karşı çok proaktif bir cevap geliştirmese de bu anlaşmaları yakından takip etmektedir. Doha turunun bir alt başlığı da BTA'lardır. DTÖ bu konuda şeffaflığa önem vermektedir. 2006 yılında şeffaflık ile ilgili yeni bir düzenlemeye gidilmiş ve yapılan ticaret anlaşmalarına önce ilan etme ve tamamlandığında da DTÖ'ye bildirme yükümlülüğü getirilmiştir (Candaş, 2010:63).

4.1. BTA'lardaki Artışın Nedenleri

BTA'ların artışının dikkat çekmesinin en önemli nedenlerinden biri ticaret anlaşmalarının refahı arttırıp arttırmadığı konusunda kesin bir görüş birliği olmamasıdır. Viner (1951)'ın gümrük birliklerini analiz ettiği çalışmasından beri bu konu tartışılmaktadır. Viner tercihli anlaşmaların iki tür etkiye neden olduğunu iddia eder. Bunlardan ilki ticaret yaratma etkisidir. Bir ülke başka bir ülkeye tarife imtiyazı tanıdığında bu imtiyaz alan ülkede o malın fiyatının yükselmesine neden olur, üretim ve dolayısıyla o malın ithalatı artar. İmtiyaz veren ülkede ise fiyatların düşmesi sonucu ithalatın artması ile ticaret yaratılmış olur. Bu etki refahı arttırır. İkinci etki ise ticaret saptırma etkisidir. Eğer en düşük maliyetli üreticiye karşı tarifeler devam ediyorsa; bu ülkeden ticaret, tarife imtiyazı verilen ülkeye kayacak yani sapacaktır. Kaynakların etkin dağılımından uzaklaştıran bu durum refahı da azaltır. Bir BTA'nın refahı arttırıp arttırmayacağı hangi etkinin baskın olacağına bağlıdır. BTA'ların ticaret saptırmaya yol açıp açmadığı literatürde oldukça tartışılmıştır ve birçok çalışma ticaret yaratma etkisinin daha fazla görüldüğünü bulmuştur (Claussing, 2001; Treffler, 2004; Petri ve Plummer, 2016; Limao, 2016). Magee (2008) 133 ülkeyi incelediği çalışmasında ticaret yaratma etkisinin ticaret saptırma etkisinden daha fazla olduğu sonucuna varmıştır.

BTA'ların refahı arttırıp arttırmadığı tartışmalı bir konu olmasına rağmen BTA sayısı hızla artmaktadır. Bu birkaç nedene bağlanabilir. Öncelikle Freund (2000), tarife oranları düşükken ticaret saptırma etkisinin çok düşük olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla DTÖ kapsamında

tarifelerin düşmesi BTA'ya girmeyi daha maliyetsiz hale getirmektedir. Bu da BTA'lara girişi hızlandırmıştır. Kısaca DTÖ kendine bir rakip yaratmıştır.

İkinci ve belki de en önemlisi, bu yüzyılda ticaret ilişkilerinin değişmesi ve DTÖ'nün bu alanda yetersiz kalmasıdır. Yeni üretim modelleri yeni sorunlar gündeme getirmiştir. Baldwin (2011), 21.yy'ın üretim ve ticaret modelinin farklı unsurlardan etkilendiğini ortaya koymaktadır. Küreselleşme ve bilgi teknolojileri devrimi üretimin parçalanmasına ve farklı ülkelerde gerçekleştirilmesine neden olmuştur. Bu da birçok ülkede üretim yapan tedarik zincirlerinin ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır (Baldwin, 2014: 264). Buradan hareketle 21.yy'ın uluslararası ticareti mal ticaretinden ibaret değildir. Mal ticaretinin yanı sıra uluslararası yatırım, eğitim, teknoloji ve uzun süreli iş ilişkileri de devreye girer. Ayrıca dağılmış olan üretimi koordine etmek üzere; telekom, internet hizmetleri gibi altyapı hizmetleri ve kargo, finansal hizmetler gibi ticaret ile ilgili hizmetleri de gerekli olmaya başlamıştır. Bu nedenle Baldwin (2011), 21.yy'da ticaret-yatırım-hizmetler ağından bahsetmemiz gerektiğinin altını çizer.

Özellikle bazı gelişmekte olan ülkeler –Çin ve Hindistan gibi- bu yeni üretim modelinde yerlerini fabrika ekonomiler olarak almışlar ve kalkınmalarını bu doğrultuda hızlandırmışlardır. Gelişmiş ülkeler ise merkezlerin bulunduğu bütün bu üretim tesislerindeki koordinasyonu sağlayan ekonomiler olarak konumlanmışlardır. Bu ikili yapı uluslararası ticaretin sorunlarını da değiştirmiştir. DTÖ ise bu sorunlara çözüm sağlamaktan uzaktır. Geleneksel çok taraflı ticaret anlaşması pazara girişin değiş tokuş edildiği hükümleri içermektedir. Oysa şu anda gelişmiş ülkeler fabrikalarını gelişmekte olan ülkelere göndermekte karşılığında ise onlardan reform istemektedir. Yani fabrikalar ve reformlar değiş tokuş edilmektedir.

Ayrıca kendi ülkesinin dışında üretim tesisi açan bir küresel tedarik zinciri sadece sermayeyi değil, teknik, yönetim ve pazarlama bilgisini de uluslararası risklere açmaktadır. Bu mülkiyet hakları sorunları ortaya çıkarmaktadır (Baldwin, 2011:9). Her ne kadar DTÖ kapsamında fikri mülkiyet hakları anlaşması olsa da bu yetersiz kalmakta ve daha koruyucu hükümler içeren BTA'lara da ihtiyaç artmaktadır. Bunun yanı sıra ticaretin önündeki engeller de farklılaşmıştır. Tarife dışı engeller daha önemli hale gelmiştir. Bu doğrultuda ticaret anlaşmaları da kamu sağlığı, ürün güvenlik standartları, işgücü ve çevre standartları gibi alanları düzenleme altına almaktadır. Dijital ticaret, e-ticaret, verilerin korunması gibi yeni alanların olması ve BTA'nın bu alanlarda yetersiz kalması ülkeleri BTA yapmaya yöneltmektedir (Bown, 2017:107).

Üçüncüsü, BTA'ların ticaret için daha belirgin bir ortam yaratması da BTA yapma eğilimini arttırır. Rodrik (2018), artık anlaşmazlıkların ticaret

anlaşmazlıklarından çok yatırımcı- devlet anlaşmazlıkları olduğunun altının çizmektedir. Bu anlaşmazlıkların halli için ülkeler BTA'larda hükümler getirmekte ve tahkimler dizayn etmektedir. Kısaca BTA'nın olması yatırımcıya güven vermektedir. Limao (2016) da BTA'ların ticaret belirsizliğini azalttığını ve iş çevreleri için daha tahmin edilebilir bir ortam yarattığını iddia etmektedir. Bir BTA olması ticaret savaşı olma ihtimalini de azaltmaktadır.

Dördüncüsü, Baldwin (1993) tarafından ortaya atılan domino teorisidir. Ticaret partnerleri BTA anlaşmasına giren ülkeler, ayrımcılığa uğramamak ve ihracatının azalmasını engellemek için BTA anlaşması yapma eğiliminde olurlar. Ne kadar fazla BTA yapılırsa geri kalmamak için daha fazla ülkenin BTA anlaşması yapmasıyla devam eden bu süreç sonunda BTA sayısı hızla artar. Bugün her DTÖ üyesinin en az bir BTA içinde bulunması bu görüşü doğrulamaktadır.

Son olarak, çok taraflı ticaret müzakere turunun –Doha Kalkınma Turu- sonuçsuz kalması ülkelerin uluslararası ticaretin kurallarını başka platformlarda belirleme ihtiyacına yol açmıştır. Müzakerelerin tıkanmasının en önemli nedenlerinden biri DTÖ'nün kuruluşundan bu döneme kadar olan süreçte birçok gelişmekte olan ülkenin örgüte üye olmasıdır. Gelişmekte olan ülkelerin hem küresel üretim ölçeğinde hem de DTÖ içinde payının artması gelişmiş ülkelerle bir çıkar çatışmasına yol açmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere özel muamele yapılması, gelişmiş ülkelerin tarife indirimlerine karşı gelişmekte olan ülkelere bazı muafiyetler tanınması, bir beleşçilik (free rider) problemi ortaya çıkarmıştır. Bu problem daha önceleri gelişmiş ülkeler tarafından çok sorun edilmese de Çin ve Rusya gibi ülkelerin DTÖ'ye üye olması bu itirazların yükselmesine neden olmuştur. ABD, Japonya ve AB gibi ekonomiler bu ülkelerden daha fazla tarife indirimi istemektedir. Bu ülkeler ise gelişmiş ülkelerden, en çok korunan sektörler olan tarım ve tekstil gibi sektörlerde daha fazla serbestleşme talep etmektedirler. Bu da ülkelerin anlaşmasını zorlaştırmakta ve müzakere turu sonuçlanamamaktadır. Şüphesiz ki 164 üye ülke ile oybirliği ile karar almak oldukça güçtür. Gelişmekte olan ülkeler birlikte hareket etmekte ve "bloke edici güç" olarak öne çıkmaktadır (Baldwin, 2016:107). Bu da anlaşmayı zorlaştırmakta, ülkelerin ticaret ile ilgili problemlerinde daha az katılımcının olduğu BTA'lara yönelmesine neden olmaktadır.

Doha Kalkınma Turu'nda henüz bir anlaşmaya varılamamış olması ve ticaret kurallarının hala 1994 Uruguay Müzakere turunda varılan anlaşmayla yürüyor olması[13] ülkeler için önemli bir handikaptır. Oysa ticaret yapısı 1994 yılından çok farklıdır, yeni sorunları vardır. Sonuçta

13 Bu özellikle Anlaşmazlıkları çözüm organı açısından sorun yaratmaktadır. Anlaşmazlıkları çözüm organı 1994'teki kararlara göre mi karar alacaktır? Ya da daha önceki içtihatlarına göre mi karar alacaktır? Bu karışıklık yaratmaktadır. Ayrıca çevre gibi konularda 1994 yılındaki kurallara göre karar vermek de DTÖ'nün tepki çekmesine de yol açar.

ülkeler bu sorunları çözmek üzere BTA'lar gibi farklı platformlara gitmek durumunda kalmıştır.[14]

4.2. Derin Ticaret Anlaşmaları

BTA'larda ki artışla beraber anlaşmaların içeriği de değişmiştir. Değişen dış ticaret yapısı ve karşılaşılan yeni problemler ticaret anlaşmalarının da bu yönde şekillenmesine neden olmuştur. Yeni nesil ticaret anlaşmaları DTÖ'nün içerdiği hükümleri daha ayrıntılı ele almakla beraber (DTÖ+ hükümler), DTÖ'nün içermediği birçok hükmü (DTÖx hükümler) de göz önünde bulundurmaktadır. Yeni nesil derin ticaret anlaşmalarında yer alan hükümler Tablo.1'den izlenebilmektedir.

Tablo.1 *Derin Ticaret Anlaşmalarının Hükümleri*

DTÖ+ Hükümler					
Endüstriyel Tarifeler	Tarımsal Tarifeler	Gümrük düzenlemeleri	Anti-damping	Ek gümrük vergisi	İhraç vergisi
Ticarette Teknik Engeller	Hizmetler (GATS)	Devlet Desteği	Kamu Alımları	Sağlık-bitki sağlığı	Yatırım (TRIM)
KİT'ler					
DTÖx Hükümler					
Rekabet Politikası	Araştırma ve Teknoloji	Kültürel İşbirliği	Mevzuat Yakınlaştırması	Yolsuzlukla mücadele	Terörizmle mücadele
Fikri Mülkiyet Hakları	Bölgesel İşbirliği	Sosyal meseleler	İstatistikler	Veri koruma	Nükleer güvenlik
Yatırım	Eğitim ve Öğretim	Mali yardım	İnsan hakları	Görsel-işitsel	İnovasyon politikaları
Sermaye Hareketi	Enerji	Tüketicinin korunması	Sosyal diyalog	Madencilik	Sivil savunma
Çevre Kanunları	İşgücü piyasaları	Bilgi Toplumu	Ekonomik politik diyalog	Vergi tahsilatı	Vize ve İltica
Tarım	Endüstriyel İşbirliği	Kobiler	Yasadışı uyuşturucuyla mücadele	Kamu yönetimi	Kara para aklama

Kaynak: *World Bank, Content of Deep Trade Agreements Database*

Hofmann, Osagno ve Ruta (2019), ticaret anlaşmalarının derinliğini inceledikleri çalışmalarında derin ticaret anlaşmalarında dört önemli hüküm olduğunu vurgulamaktadır. Anlaşmalarda en çok bulunan hükümler arasında ilk sırayı rekabet politikası ile düzenlemeler almaktadır. Bu düzenlemelere ticaret anlaşmalarının %47'sinde yer verilmiştir.

14 Çoklu anlaşmalar (plurilateral) da bu doğrultuda kullanılabilmektedir. Bu anlaşmalar tüm DTÖ üyelerinin katılmadığı, katılan ülkelerde geçerli olan anlaşmalardır. Bu anlaşmalara en son örnek Bilgi Teknolojileri Anlaşması (Information Technology Agreement, ITA)dır. -Bu çoklu (plurilateral) anlaşma ile pek çok bilgi ve iletişim teknolojisi ürünü üzerindeki (tarife satırlarının %65'i) gümrük vergileri 1 Temmuz 2016'dan itibaren aşamalı olarak kaldırılması kararlaştırılmıştır (Akman ve Aran, 2015).

Sermayenin serbest dolaşımı ile ilgili hükümler ise ikinci sırayı alır. Anlaşmaların %39'u sermayenin serbest dolaşımı ile ilgili bir hükmü içerir. Üçüncü ve dördüncü önemli maddeler ise yatırım ve fikri mülkiyet hakları ile ilgili düzenlemelerdir.

Horn, Mavoardis ve Sapir (2010) BTA anlaşmalarını incelemişler ve bu anlaşmaların derinliğini ölçmek için Tablo.1'deki maddelerin anlaşmalarda ne kadar yer aldığını gösteren bir veri tabanı oluşturmuşlardır. DTÖ (2011) de bu veri tabanını kullanmış ve anlaşmaların derinliğini analiz emiştir. Şekil. 4 bu veri tabanından yola çıkarak anlaşmaların DTÖ+ ve DTÖx hükümlerini ne kadar içerdiğini gösterilmiştir. Şekil.4'ten takip edildiği üzere DTÖ+ hükümler arasında tarifeler ve gümrük düzenlemeleri başı çekmektedir. DTÖx hükümlerden ise rekabet politikası ve sermaye hareketleri ile ilgili hükümler anlaşmalarda en fazla yer bulmuştur. DTÖx alanları arasında bilgi toplumu, bölgesel işbirliği, vize ve iltica gibi hükümlerin önemli ölçüde yer alması da dikkat çekicidir.

Şekil. 4 *Derin Ticaret Anlaşmalarının İçerdiği Hükümlerin Dağılımı*

Kaynak: *World Bank, Content of Deep Trade Agreements Database'den derlenmiştir.*

Literatürde birçok çalışma Horn, Mavoardis ve Sapir(2010)'in metodolijisine benzer bir metodoloji kullanarak derin ticaret anlaşmalarını incelemiştir. (Kleinmann, 2014; Dür vd., 2014; Kohl, vd., 2016). Hofmann, Osagno ve Ruta (2019) da benzer bir analiz yapmış ve ticaret anlaşmalarının derinliğini incelemişlerdir. Yazarlar en derin anlaşmaların AB'nin imzaladığı BTA'lar olduğunu bulmuşlardır. AB'yi EFTA ve Japonya izlemektedir. Yazarlar ayrıca gelişmiş ülkelerin kendi aralarında yaptıkları ve gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkelerin yaptıkları ticaret anlaşmalarının daha derin, gelişmekte olan ülkelerin kendi aralarında yaptıkları anlaşmaların ise daha çok pazara giriş hükümleri içeren sığ anlaşmalar olduğunu tespit etmişlerdir.

BTA'ların bu kadar çok hükmü düzenlemesine rağmen hala bazı sektörleri kapsam dışı bıraktığı da göze çarpmaktadır. Acharya (2016), derin ticaret anlaşmalarını incelediği çalışmasında tarım, tekstil, hazır giyim ve bazı durumlarda motorlu taşıtların kapsam dışı bırakıldığının altını çizmiştir.

Derin ticaret anlaşması olmasının iki ülke arasındaki ticareti arttırıp arttırmadığı da literatürde tartışılmıştır. Matoo vd. (2017), çekim modelini kullandıkları çalışmalarında derin anlaşmaların ikili ticareti arttırdığı sonucuna varmışlardır. Benzer bir sonuca Dür, vd. (2014) ve Kohl vd. (2016)'nin çalışmalarında da ulaşılmışlardır. Bu çalışmalarda varılan ortak bir sonuç, derin ticaret anlaşmalarının ikili ticareti arttığıdır. Osagno vd. (2018) ise katma değerli ticareti[15] –küresel tedarik zincirlerine dayanan ticaret- arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır.[16] Ancak Orefice ve Rocha (2014), 66 BTA üzerine yaptıkları araştırmalarında nihai mallar ve ara mallar üzerine BTA'ların etkisine bakmışlar ve BTA'ların nihai ve ara mallarda benzer bir etki gösterdiği; ara mal ticaretini farklı bir şekilde etkilemediğini bulmuşlardır. Yani BTA'ların ara malı ticaretini arttırdığına dair bir bulguya ulaşamamışlardır.

5. BTA'lar tehdit mi? Tamamlayıcı mı?

BTA'lar iki ülke arasındaki ticareti serbestleştirse de üçüncü ülkelere karşı ayrımcıdır. Bu nedenle Bhagwati (1993), Krugman (1991) gibi bazı iktisatçılar BTA'lara daha çekimser bakmaktadır. Bhagwati (1993), BTA'ların çok taraflı ticaret sistemine zarar vereceğini ve ticaret blokları oluşturacağını iddia etmektedir.[17] Limao (2007), BTA'ların dışarıda kalan ülkelere daha yüksek tarife uyguladığını göstermiştir.

15 Küresel tedarik zinirleri ticaretini ölçmek için ara malı ticareti gösterge olarak kullanılır (Bkz. Baldwin, 2014).

16 Ancak Ruta (2017), bu ilişkinin çift yönlü olduğunu da ortaya koymaktadır. Küresel tedarik zincirlerinin fazla olması da derin ticaret anlaşması yapılmasını gerekli kılabilir.

17 Bu tartışma literatürde BTA'ların serbestleşme yolunda yapı taşı (building block) mı yoksa ayak bağı (stumbling block) mı olacağı başlığı altında yürümektedir.

McLaren (2002) ise müzakere maliyeti ve sektöre özgü batık maliyetlerden yola çıkarak modellediği çalışmasında BTA'ya giren ülkelerin çok taraflı ticaret müzakerelerinden uzaklaştığının altını çizmektedir. Benzer şekilde Limao(2006), Karacaovalı ve Limao (2008) çok taraflı ticaret müzakerelerinde ABD ve AB'nin BTA'ları sayesinde tarife indirimi aldıkları sektörlerde taviz vermeye daha az istekli olduklarını göstermişlerdir.

Buna rağmen literatürde birçok çalışma BTA'ların çok taraflı ticaret sistemine ülkeleri daha çok teşvik edeceğini iddia etmektedir. Ülkeler devreye giren bir BTA'nın refah azaltıcı etkisinden kurtulmak ve ticaretlerini arttırmak için daha fazla çok taraflı ticaret müzakeresine girme eğiliminde olmuşlardır. Örneğin AB'nin gümrük birliğini oluşturduğu Roma Antlaşması sonrasında 1960'larda Kenedy Müzakere Turu hızlanmıştır. Benzer şekilde 1993'te NAFTA'nın imzalanması Uruguay Müzakere Turunun tamamlanmasını teşvik etmiştir (Williams, 2019:11). Bir ülke serbestleşme için bir ticaret anlaşması imzaladığında diğer ülkeler de geri kalmamak için çok taraflı müzakerelere girmektedirler. Bergstern ve Schott (1997) bu duruma rekabetçi serbestleşme (competitive libaralization) demektedir.

Baldwin (2016) ise politik çıkar gruplarının olduğu modelinde, BTA'ların ülke içinde serbestleşmeden yana olan tarafları güçlendirdiği üzerinde durmuştur. İhracatçılar karşılıklılık (reciprocity) ilkesi uyarınca serbestleşmeden yanadırlar. Eğer kendi ülkeleri diğer ülkelere tarife imtiyazı sağlarsa diğer ülkelerinde kendi ülkelerine tarife imtiyazı sağlayacaklarını bilirler. Bu nedenle kendi ülkelerinde çok taraflı ticaret müzakerelerini desteklerler. BTA imzalamak ihracatçıların gelirlerini arttırır. Dolayısıyla bu grubun politik etkinliği de artar. Çok taraflı ticaret müzakerelerinden sonra ihracatçı sektörler kazançlı çıkacak ve politik etkinlikleri daha da artacaktır. Baldwin bu etkiyi *ezici güç (juggernaut)* olarak adlandırmıştır çünkü bu etki giderek büyür. BTA ise bu etkiyi başlatan faktör olabilecektir.

Frankel ve Wei (1998) ise BTA'nın ticareti serbestleştirilmesinde bir ara yol olduğunu vurgular. Ülke içinde gruplar serbest ticaret sonucunda kazanıp kazanamayacakları konusunda tam bilgiye sahip değildirler. Dolayısıyla çok taraflı ticaret müzakerelerine daha çekingen bakarlar. BTA imzalamak bu konuda bir ara formül sunar. BTA imzalayınca kısmi serbest ticaret sonucunda karşılaştırmalı üstünlükler oluşur, gruplar kazanıp kazanamayacaklarını görürler. Bu da çok taraflı ticaret müzakerelerine daha kolay girmelerine yol açar.

Saggi ve Yıldız (2009) ise farklı bir analiz yaparlar. BTA'ların yasaklanması durumunda ülkelerin çok taraflı ticaret müzakerelerine

daha az girme isteğinde olacaklarını belirtirler. Çünkü çok taraflı ticaret müzakerelerinde gelişmekte olan ülkeler beleşçi olmaktadırlar. Gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelerle BTA imzalayarak onların beleşçi olmasının önüne geçmeye çalışırlar. Mansfield ve Reinhardt(2003)'ın çalışmaları bu sonucu desteklemektedir. Yazarlar BTA'ların genellikle çok taraflı ticaret müzakere turları esnasında imzalandığını göstermişlerdir. Bunu da yine gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelerin beleşçi olmalarını önlemek için BTA yapmalarına bağlamışlardır.

Bu çalışmaların dışında literatürde birçok çalışma BTA'ların ticaret müzakerelerine pozitif etki ettiğini bulmuşlardır. Bohara, vd. (2004), Estevadeordal vd. (2008), Calvo-Pardo vd. (2009) bu çalışmalardan bazılarıdır.

Özetlemek gerekirse, BTA'ların hızla artmasına şüpheci yaklaşanlar olmasına rağmen literatürde birçok çalışma BTA'lardaki artışın çok taraflı ticaret müzakerelerine girmeyi engellemeyeceğini ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra BTA'ların Dünya ticaretinde bir serbestleşme getirdiği de görülmektedir. En son çok taraflı ticaret müzakeresi 1994 yılında yapılmış ve tarifeler bu tarihte bağlanmış olsa da, ortalama uygulanan tarifler o tarihten itibaren ciddi bir düşüş göstermiştir. 2001 yılında yaklaşık %9'un üstünde olan ortalama tarifler bugün %5'ler düzeyindedir (Bkz. Şekil.1). Şüphesiz ki bu düşüşte BTA'ların da önemli bir payı vardır. Hofmann, Osagno ve Ruta (2019), 1996'da Dünya ticaretinin yaklaşık %24'ünün BTA'lar kapsamında yapıldığını, bugün ise bu oranın %37'yi geçtiğini açıklamaktadır.[18]

Öbür yandan ticaretin değişen yapısı ve ortaya çıkan problemler çok taraflı ticaret müzakereleri kapsamında çözümlenememektedir. Daha detaylı daha çok alanı düzenleme altına alan anlaşmalar gerekmektedir. Ancak bu çapta anlaşma metinlerinin 164 ülke tarafından oybirliği ile kabul edilmesi de mümkün değildir. Kısaca BTA'lar bir sonuçtur. Bu doğrultuda DTÖ'nün yetemediği hususlarda ülkelerin bir araya gelip anlaşması adına BTA'lar önemli platformdur.

Ancak; bu DTÖ'ye artık ihtiyaç kalmadığı ve DTÖ'nün etkinsiz bir kurum olacağı anlamına da gelmez. DTÖ hemen hemen tüm ülkeleri kapsayan uluslararası bir kurumdur. Ticaret politikalarının şeffaflığının sağlanmasında, ticaret politikalarının teknik düzenlemeleri ile ilgili bilgilerin raporlar dolayısıyla yayılmasında önemli işlevleri vardır. Bu konuda Baldwin (2016)'in görüşleri de aynı doğrultudadır. Baldwin uluslararası ticaret sisteminin ikili bir yapı içerisinde olacağını öngörür. DTÖ genel düzenlemeleri ve pazara giriş hükümlerini belirleyecek

18 Bu oran AB- Japonya ticaret anlaşmasını kapsamamaktadır. Bu anlaşmada dikkate alınırsa oran daha fazla olacaktır. Eğer AB ve ABD arasındaki Trans Atlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTIP) Anlaşması imzalanmış olsaydı bu oran çok daha büyüyecekti.

ve daha detaylı regülasyonlarla ilgili konular ise BTA'lar aracılığıyla düzenlenecektir. Bu da nihayetinde BTA'ların tamamlayıcı rolünün olduğunun altını çizmektedir.

6. Sonuç

1980'lerden sonra artan liberalleşme eğilimleri ile birlikte BTA'lar da artmaya başlamıştır. 2000'lerden sonra ise bu artış ivmelenmiştir. 21.yy'da değişen ticaret yapısı ve ticaret sorunları DTÖ çerçevesinde çözüme kavuşturulamamış ve bu durum ülkeleri iki ya da daha fazla ülke ile BTA imzalama yoluna sevk etmiştir. DTÖ 20.yy'ın uluslararası ticaretini başarılı bir şekilde yönetmesine ve ticareti büyük ölçüde serbestleştirmesine karşın 21.yy'ın ticaretine yeterince rehberlik edememiştir. BTA'ların bu boşluğu doldurması acaba BTA'lar çok taraflı ticaret sisteminin yerini alacak mı sorularını gündeme getirmiştir.

Bu çalışmada bu sorunun cevabı aranmıştır. Acaba BTA'lar korkulduğu gibi çok tarafı ticaret sisteminin sonunu getirecek mi yoksa tamamlayıcı mı olacak? Literatürde BTA'ların çok taraflı ticaret müzakerelerine girmeyi engellemeyeceğini aksine arttıracağının daha fazla kanıtı bulunmaktadır. Ayrıca DTÖ gibi bir kuruma tüm tarafları bir araya getirebilmesi açısından da ihtiyaç bulunmaktadır. Dolayısıyla DTÖ'nün varlığını sürdürmesi beklenmektedir. Ancak DTÖ çok üyeli ve kararları oybirliği ile alan bir kurum olduğundan çok spesifik alanlarda karar almada yetersiz kalabilecektir. Bu noktada ise BTA'lar devreye girecek ve anlaşmalar bu doğrultuda dizayn edilebilecektir. BTA'lar dizayn edilirken –özellikle ikili anlaşmalarda- güç asimetrisinin etkisinde kalacağı açıktır. Bu nedenle DTÖ kapsamında Anlaşmazlıkları Çözüm Organı bu güç asimetrisini dengeleyebilecek bir kurum olarak ortaya çıkacaktır. Bu da DTÖ'ye olan ihtiyacı açıkça ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Acharya, R. (2016). Introduction - Regional Trade Agreements: Recent Developments, in *Regional Trade Agreements and the Multilateral Trading System,* ed. Acharya, R. Cambridge Univeristy Press, 1-18.

Akman, S.M & Aran, B. (2015). DTÖ Nairobi Bakanlar Konferansı ve Dünya Ticaretinin Geleceği, *TEPAV Değerlendirme Notu*, No. N201539.

Bagwell, K. & Staiger, R. W. (1999). An Economic Theory of GATT. *American Economic Review,* 89 (1), 215-248.

Bagwell, K., Bown C.P. & Steiger, R.W. (2016). Is the WTO Passé?. *Journal of Economic Literature*, 54(4). 1125-1231.

Baldwin, R. E. (1993). A Domino Theory of Regionalism, *NBER Working Paper*, No. 4465.

Baldwin, R. (2009). Big-think Regionalism: a Critical Survey , Estevadeordal, A., Suominen, K., and Teh, R.ed. *Regional Rules in the Global Trading System*, Cambridge University Press, 17-95.

Baldwin, R. (2011). Trade and Industrialisation after Globalisatıon's 2nd Unbundling: How Building and Joining a Supply Chain are Different and Why It Matters, *NBER Working Papers*, No.17716.

Baldwin, R. (2014). WTO 2.0: Governance of Global Supply-chain Trade, , in: Richard Baldwin & Masahiro Kawai & Ganeshan Wignaraja ed. *A World Trade Organization for the 21st Century*, Edward Elgar Publishing, 12-47.

Baldwin, R. (2016). The World Trade Organization and the Futre of Multilateralism. *Journal of Economic Perspectives*, 30(1), 95-116.

Baldwin, R. & Freund, C. (2011). Preferential Trade Agreements and Multilateral Liberalization, in Jean-Pierre Chauffour & Jean-Christophe Maur, ed., *Preferential Trade Agreement Policies for Development*, 121-141.

Bergsten, C. F. & Schott, J. J. (1997). A Preliminary Evaluation of NAFTA", Washington DC, *Peterson Institute for International Economics*. http://www.iie.com/publications/ testimony/testimony.cfm?ResearchID=288. (15/09/2019)

Bhagwati, J. (1993). Regionalism and Multilateralism: An Overview, in de Melo, J. and Panagariya, A. ed. *New Dimensions in Regional Integration*, Cambridge: Cambridge University Press: 22-50.

Bhagwati, J., Krishna, P. & Panagariya, A. (2014), Where is the World Trade System Heading?, *Adelphi Series*, 54:450, 17-38.

Bohara A, Gawande K, & Sanguinetti P. (2004). Trade Diversion and Declining Tariffs: Evidence from Mercosur, *Journal of International Economics*, 64, 65-88.

Bown, C. (2017). Mega-Regional Trade Agreements and the Future of the WTO, *Global Policy,* 8(1), 107-112.

Brander, J. & Spencer, B. (1985). Export Subsidies and Market Share Rivalry, *Journal of International Economics*, 18, 83-100.

Calvo-Pardo H, Freund C. & Ornelas E. (2009), The ASEAN Free Trade Agreement: Impact on Trade Flows and External Trade Barriers. In *Costs and Benefits of Regional Economic Integration*, ed. R. Barro, J Lee, forthcoming. Oxford: Oxford University Press

Candaş, U. (2010). Çok Taraflılık mı İki Taraflılık mı? Tercihli Ticaret Anlaşmalarının Uluslararası Ticaret Sistemiyle İlişkisine Dair Bir Değerlendirme, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 6(22), 55-76.

Clausing, K. A. (2001). Trade Creation and Trade Diversion in the Canada – United States Free Trade Agreement, *Canadian Journal of Economics*, 34(3), 677-696.

Dür, A., L. Baccini, & Elsig, M. (2014). The Design of International Trade Agreements: Introducing a New Dataset, *The Review of International Organizations,* 9(3): 353–375.

Eichengreen, B. & Irwin, D. (2010). The Slide to Protectionism in the Great Depression: Who Succumbed and Why?, *Journal of Economic History*, 70(04), 871-897.

Elliott, K.A. (2018). WTO and The Regional/Bilateral Trade Agreements, Handbook of *International Trade Agreements, Country, Regional and Global Approaches*, Routledge https://www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9781351046954-3. 17-28. (3/09/2019).

Ertürk, E. & Yılmaz, D. (2018). *Uluslararası İktisadi Birleşmeler ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu İktisadi Birleşme Hareketleri*, (5. Baskı). Bursa: Alfa Aktüel.

Estevadeordal A, Freund C. & Ornelas E. (2008). Does Regionalism Affect Trade Liberalization Towards Non-Members? *Quarterly Journal of Economics*, 123, 1531-75.

Fernandez, R. & Portes, J. (1998). Returns to Regionalism: Analysis of Non-traditional Gains from Regional Trade Agreements, *World Bank Economic Review*, 12(2), 197-220.

Frankel, J. A., Stein, E. & Wei, S.-J. (1995), Trading Blocs and The Americas: The natural, The Unnatural and The Super-natural, *Journal of Development Economics*, 47(1), 61-95.

Freund C. (2000). Multilateralism and the Endogenous Formation of Free Trade Agreements. *Journal of International Economics*. 52, 359-76.

Freund, C. & Ornelas, E. (2010). Regional Trade Agreements, *Annual Review of Economics*, 2, 136-167.

Galbraith, J. K. (2009). *Büyük Kriz 1929*. çev. Elif Nihan Akbaş, İstanbul: Pegasus Yayınları.

Grossman, G.M (2016). The Purpose of Trade Agreements, *CEPR Discussion Paper* No. DP11151.

Grossman, G. M. & Helpman, E. (1995). The Politics of Free-Trade Agreements, *American Economic Review*, 85(4), 667-690.

Hofmann, C., Osagno, A. & Ruta, M. (2019). The Content of Preferential Trade Agreements, *World Trade Review*, 18(3), 365-398.

Horn, H., Mavroidis, P.C. & Sapir, A. (2010). Beyond the WTO? An Anatomy of EU and US Preferential Trade Agreements, *The World Economy*, 33(11), 1565-1588.

Johnson, H.G., (1953). Optimum Tariffs and Retaliation. *Review of Economic Studies*, 21 (2), 142-153.

Karacaovali, B. & Limao, N. (2008). The Clash of Liberalizations: Preferential vs. Multilateral Trade Liberalization in the European Union, *Journal of International Economics*, 74(2), 299-327.

Kydland, F.E. & Prescott, E.C., (1977). Rules Rather Than Discretion: The Inconsistency of Optimal Plans, *Journal of Political Economy*, 85 (3), 473-492.

Kohl, T., S. Brakman, & Garretsen, H. (2016). Do Trade Agreements Stimulate International Trade Differently? Evidence from 296 Trade Agreements, *The World Economy*, 39(1), 97–131.

Krugman, P. (1991). The Move to Free Trade Zones, paper presented at the symposium sponsored by the Federal Reserve Bank of Kansas City, *Policy Implications of Trade and Currency Zones*. http://www.kansascityfed.org/publicat/sympos/1991/S91krugm.pdf. (Erişim Tarihi: 10/09/2019).

Lamy, P. (2014). Is Trade Multilateralism Being Threatened by Regionalism?, *Adelphi Series*, 54:450, 61-78

Limao, N. (2006). Preferential Trade Agreements as Stumbling Blocks for Multilateral Trade Liberalization: Evidence for the United States, *The American Economic Review*, 96(3), 896-914.

Limao N. (2007). Are Preferential Trade Agreements with Non-trade Objectives a Stumbling Block for Multilateral Liberalization? *Review of Economic Studies*,74, 821-55.

Limao, N. (2016). Preferential Trade Agreements, *NBER Working Paper*, No.22138.

Limao, N & Maggie, G. (2015). Uncertainty and Trade Agreements, *American Economic Journal: Microeconomics*, 7(4), 1-41.

Maggi, G., (1999). The Role of Multilateral Institutions in International Trade Cooperation, *American Economic Review*, 89 (1) 190-2014.

Magee C. (2008). New Measures of Trade Creation and Trade Diversion, *Journal of International Economics*, 75(2), 340-362.

Mansfield, E. & Reinhardt, E. (2003). Multilateral Determinants of Regionalism: The Effects of GATT/WTO on The Formation of Preferential Trading Arrangements, *International Organization,* 57(4), 829-862.

Mattoo, A., A. Mulabdic, & M. Ruta (2017), Trade Creation and Trade Diversion in Deep Agreements, *Policy Research Working Paper* No. 8206, World Bank, Washington, DC.

Mc Laren, J. (2002). A theory of Insidious Regionalism, *The Quarterly Journal of Economics*, 117(2), 571-608.

Orefice, G. & Rocha, N. (2014). Deep Integration and Production Networks: An Empirical Analysis, *The World Economy*, 37(1), 106-136.

Ossa, R., (2011). A New Trade Theory of GATT/WTO Negotiations, *Journal of Political Economy*, 119 (1), 122-152

Osnago, A., N. Rocha, & Ruta, M. (2017), Do Deep Trade Agreements Boost Vertical FDI?, *World Bank Economic Review*, 30(1), 119–125.

Petri, P.A. & Plummer, M.G. (2016). The Economic Effects of The Trans-Pacific Partnership: New Estimates, *Peterson Institute for International Economics*, Working Paper Series, 16-28.

Rodrik, D. (2018). What Do Trade Agreements Really Do. *Journal of Economic Perspectives*, 32(2). 72-90.

Ruta, M. (2017). Preferential Trade Agreements and Global Value Chains: Theory, Evidence, and Open Questions, *Measuring and Analyzing the Impact of GVCs on Economic Development*, WTO Global Value Chain Development Report 2017.

Saggi K, & Yildiz H.M. (2009). Bilateralism, Pure Multilateralism, and the Quest for Global Free Trade. Working Paper, Southern Methodist University.

Staiger, R.W., & Tabellini, (1987). Discretionary Trade Policy and Excessive Protection. *American Economic Review*, 77 (5), 823-837.

Trefler, D. (2004). The Long and Short of the Canada-U.S. Free Trade Agreement, *American Economic Review*, 94(4), 870-895.

Venables, A.J. (1987). Trade and Trade Policy with Differentiated Products: A Chamberlinian Ricardian Model, *Economic Journal*, 97, 700-717.

Viner, J. (1950), *The Customs Union Issue*, New York: Carnegie Endowment for International Peace.

Williams, B. R. (2018). Bilateral and Regional Trade Agreements: Issues for Congress, *Congressional Research Service*, https://fas.org/sgp/crs/row/R45198.pdf. (10/09/2019).

World Trade Organization (2011) *World Trade Report*, Geneva: WTO.

Bölüm 20

TÜRKİYE'DE YAŞLANMA

Aslı KÖSE[1]

1 Dr.Öğr.Üyesi Aslı Köse. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü

GİRİŞ

İnsanların yaşam niteliğini etkileyen risklere karşı tarihsel süreçteki savaşı, modern olarak nitelendirdiğimiz "sosyal" olan biçime kavuşmuştur (Gökbayrak, 2010, s.145). İnsanın sosyal olarak yaşam döngüsündeki yaşlanma süreci birey ve toplum düzeyinde ihtiyaçları tanımlar. Mikro anlamda birey düzeyinde yaşanan yaşlanma toplumun sosyal olmak üzere birçok alandaki değişim ya da yeniliklerden etkilenmektedir. Birey ve toplum düzeyinde yaşlanma kültürel özelliklerin de etkisiyle toplumdan topluma sosyolojik anlamda benzerlik olduğu kadar farklılıkları da içermektedir (Nazlı, 2016, s.4).

Kişi başına düşen gelir düzeyi yüksek olan ülkelerde nüfus içindeki yaşlı oranının artışı ve yaşam süresindeki artış istidam, sağlık ve sosyal alanlarda değişen ihtiyaçlara yönelik talebin artışını politik düzenleme ihtiyacını beraberinde getirmiştir (Genç ve Barış, 2015, s.). Politik düzenlemelerle tedbirler alınmadığında toplum açısından ekonomik ve sosyal alanlarda sorunların yaşanmasına neden olacaktır (Karacan, 2017, s.639).

Sağlık alanındaki gelişmelerin yaşam süresine pozitif etkisi Türkiye'nin gelecek dönemde yaşlanma eğiliminde artış ile karşılaşmasına neden olacaktır. Bu durum beraberinde sosyal sistemde arz ve talep dengesini değiştirecektir. Özellikle sağlık alanında uzun yaşamla birlikte hastalık profillerinde değişim örneğin demans gibi uzun süreli bakım gerektiren hastalıkların ya da hipertansiyon gibi kronik hastalıkların görülme sıklığındaki artış politik aktörlerin sağlık hizmeti sunum modellerini yeniden tanımlarına ve ihtiyaç planlaması yapmalarını gerektirecektir. Türkiye'de yaşlı nüfusun artışı sosyal güvenlik sisteminin de emeklilik yaş süresinde uzama gibi farklı riskleri değerlendirecek şekilde revizyonunu gerektirecektir. Türkiye'de sosyal refah anlayışı çerçevesinde yaşlanma alanında merkezi yönetim, yerel yönetim ve sivil toplum kuruşları arasında sağlanacak yönetişim ile sunulacak hizmetlerin etkinliği sağlanabilir.

Bu çalışma derleme niteliğinde olup alan literatür taramasına dayandırılarak hazırlanmıştır. Araştırma kapsamında Türkiye'de yaşlıların mevcut durumu ve geleceğine yönelik değerlendirmeler yer almaktadır. Değerlendirme nüfus, sağlık ve sosyal alan olmak üzere üç başlıkta yapılmıştır. Yaşlılık konusu çalışma kapsamında sorun olarak tanımlanmayıp yaşamın yaşanması gereken bir süreci olarak algılanmış ve bu algılayış biçimine göre geleceğe yönelik değerlendirmeler yapılmıştır. Yapılan değerlendirmelere göre geleceğe yönelik politika önerilerine yer verilmiştir.

Türkiye'de Yaşlı Nüfus

Belirli bir alanda yaşayan insanların sayısını ifade eden nüfus, ülkeler için sayısal bir veri olmaktan çok ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel açılardan stratejik öneme sahip bir kaynak olarak nitelendirilmektedir. Gelişmiş ülkelerin yaşadığı demografik değişim küresel yaşlanma eğilimine doğru hızla yol almaya başlamıştır (Yumurtacı, 2018, s.188).

Nüfusun yaşlanması, toplumsal alanda ailenin sosyal yapısındaki değişimler, kent yaşamında göçün beraberinde getirdiği artış sosyal politika alanında yeniden düzenlemelere ihtiyacı tanımlamaktadır. Yaşlılık mikro düzeyde bireysel makro düzeyde ise toplumsal olarak tüm boyutları ile incelenmesi gereken bir konu halini almıştır (Yumurtacı, 2013, s.10).

Yaşlanmanın sosyal ve ekonomik sistemlere etkileri değerlendirildiğinde çalışılabilir nüfusun azalması vergi ve sigorta primi ödeyenlerin sayısında düşüşe neden olarak yaşlı nüfusun sosyal güvenlik sistemine yükünün artmasına neden olmaktadır (Ökem, 2014, s.2). Ayrıca Kardiyovasküler, Diyabet, Alzhemir, Demans gibi yaşlılık döneminde görülme sıklığı artan kronik hastalıkların tedavi sürecinin uzun ve maliyetli olması yaşlanan toplumların sağlık harcamalarını artırmaktadır (Ulusal Hastalık Yükü, 2004).

Türkiye'nin ilk gerontoloji araştırması olan Geroatlas kapsamında yapılan ve yaşlıların objektif yaşam koşullarının incelendiği öngörü çalışmasından çıkan sonuçlara göre gelecekte yaşlı oranıyla ilgili öngörüler şu üç senaryoya dayanmaktadır. Birinci senaryo, orta çaplı demografik yaşlanma hızından hareket etmektedir. İkinci senaryo, güncel demografik yaşlanma hızının devam edeceği öngörüsüne dayanmaktadır. Üçüncü senaryo demografik yaşlanma hızının en yüksek seviyede seyredeceği öngörüsüne dayanmaktadır. Öngörülerden hangisinin gerçekleşeceğini söylemek güçtür. Üçü de yaşlıların nüfustaki oranının artacağını ortaya koyuyor (Tufan, 2014).

65 yaş ve üstü yaşlı nüfusun Türkiye'de 2023'te %10,2, 2040'da %16,3, çalışma yaşındaki 15-64 yaş grubundaki nüfus ise 2023'te %67,2, 2040'da ise %64,4 olması beklenmektedir ("Türkiye İstatistik Kurumu Nüfus Projeksiyonları", 2018). Türkiye, nüfusun yaşlanması alanındaki demografik, ekonomik ve sosyokültürel gerekçelerle endüstrileşmiş batı toplumlarının gerisinden gelmektedir. Ancak doğumda beklenen yaşam süresinin uzaması ile nüfus yaşlanmaya devam etmektedir (Şentürk, 2017, s.47). Yaşlanma ile birlikte nüfusun cinsiyet yapısı da değişmektedir. Erkeklere göre uzun yaşama eğilimi fazla olan kadınlar yaşlı nüfusun önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Küresel olarak kadınların erkeklere kıyasla ücretli işlerde çalışma düzeyi düşük olsa da iş gücüne katılım oranları yükselmektedir. 2018 Türkiye Hanehalkı İşgücü Araştırma

sonuçlarına göre, işgücündeki yaşlı nüfusun çoğunlu tarım sektöründe kalanı ise hizmet sektöründe çalışmaktadır. Demografik dönüşüm emeğin yaşlanmasına ve üretim sürecinden uzaklaşılmasına neden olmaktadır. Gelişmiş ülkelerde demografik geçiş süreci tamamlandığından yaşlı işgücünün istihdam sürecinde kalmasına yönelik politikalar uygulanmaya başlamıştır. Özellikle emekli kişilerin sosyal güvenlik sisteminde yaratacağı baskıların azaltılması ve yaşın kaybettirdiği mesleki bilgi-becerinin güncellenmesi ise bu alandaki politikaların öncelikli hedefleri olarak belirlenmektedir. Ayrıca ülkeler zorunlu emeklilik yaşı uygulaması ile yaşlı işgücü arz ve talebini etkilemektedir (Günaydın, 2018, s.10). Özellikle emekli olmasına rağmen çalışmaya devam edenlerin ya da kişi işveren konumunda olanların maaşlarında kesinti yapılması yaşlılarının iş gücü piyasasına katılımını olumsuz etkilemektedir. İşgücü olarak yaşlıların istihdam yer almasını teşvik eden politikalara ve hukuki düzenlemelere ihtiyaç vardır (Aydın ve Aydın Sayılan, 204, s.77).

Geleceğe yönelik yapılan projeksiyonlarda 2020 yılından itibaren iş gücüne katılanların emekli olmasıyla nüfus içinde emekli oranı artmaya başlayacaktır. Nüfusun yaşlanma yönündeki oransal artışı emeklilik sistemini de etkileyeceğinden sosyal güvenlik sisteminde emeklilik yaşına kademeli geçişin sağlanması sosyal güvenlik risklerini azaltacaktır (Arpa, 2017, s.670).

Yaşlanma süreci Türkiye'yi kısa değil uzun vadede ilgilendiren bir sorundur. Türkiye, genç nüfusun fazlalığı ile 2035-2040 yılları arasında demografik açıdan, "demografik *fırsat*" olarak adlandıran bu süreçte ekonomik büyüme dönemini yakalayabilir. Mevcut durumdaki eğitim ve iş gücü politikaları demografik değişimi değerlendirecek bir yaklaşımla planlanmalıdır (Kaya ve Yalçınkaya, 2014, s.167; Işık Erol, 2016, s.80).

Türkiye'de Yaşlılık ve Sağlık Hizmetleri

Sağlık harcamalarındaki artışa neden olan faktörlerden biri de nüfusun yaşlanmasıdır (Kılavuz, 2010, s.180).Yaşlı nüfus oranındaki artış sağlık alanında farklı ihtiyaçların doğmasına ve sağlık maliyetlerinin artmasına neden olmaktadır. Yaşlılık döneminde kronik hastalıkların görülme sıklığı artmaktadır. Bu durum sağlık alanındaki maliyetlerin değerlendirilmesinde ileri yaş gruplarındaki hastalık türleri, tetkik türleri, ilaç tüketimindeki artış, sağlık kurumlarına tekrar başvuru gerektiren durumlar ve sağlık kurumlarındaki kalış süresi ile de bağlantılıdır (Gökbunar, Uğur ve Duramaz, 2016, s.120). Yaşlı nüfusun yaş gruplarına göre de sağlık harcamaları değişkenlik göstermektedir (Aydın, 2014, s.50).

Türkiye'de yaşlılara yönelik sunulan hizmet modelleri yaşlının ihtiyacı olan hizmetlerin kendilerine ait yaşam alanlarında ya da yakınlarının yanında sunulmasına odaklanmıştır. Bu bağlamda üretilmiş hizmetlerin organizasyonu kurumsal sunulan hizmetlerin ihtiyaca dönüşmemesinden kaynaklı olabilir (Genç ve Barış, 2015, s. 40). Evde bakıma ihtiyacı olan yaşlı birey yerel yönetimlerin ve bakanlığın koordinasyonunda sunulan hizmetlerden yararlanmaktadır. Büyükşehirlerde yerel yönetimler evde sosyal hizmet yani sosyal ihtiyaçları karşılamaya yönelik hizmet sunmaktadır.Ancak bu hizmetlerin kırsal alanda ve ilçeler düzeyinde sunumu yeterli değildir. Aile hekimliği ve yerel yönetimlerin koordinasyonu ile yaşlı hastalarının sağlık bakımı kolaylaştırabilir ve sürdürülebilir hale getirebilir (Yaman, 2014, s. 34).

Evde bakımın sağladığı en önemli avantajlardan biri maliyetlerin azalmasına katkı bir diğeri de bakımın yaşam alanında gerçekleşmesiyle sağladığı psikolojik destektir. Evde bakım hizmetlerinin etkinliğinin sağlanmasında bakım desteği sağlanan aile üyelerinin de desteklenmesi gerekmektedir. Gelecek yıllarda bu tür hizmetlere ihtiyacın daha da artacağı düşünüldüğünde sosyal güvenlik sistemde bu alana yönelik düzenlemelere ihtiyaç duyulacaktır. Uzun süreli bakım sisteminin düzenlenmesine yönelik politik düzenlemeler yapılmalıdır (Ökem, 2014, s.10). Türkiye'de 65 ve daha büyük yaş grubunda ortalama her dört kişiden birinin uzun süreli bakıma ihtiyaç duyacağı düşünüldüğünde; buna göre 2023 yılında uzun süreli bakım alacak olanların yaklaşık 2.1 milyon, 2050 yılında 4.8 milyon ve 2075 yılında 6.1 milyon kişi olacağı tahmin edilmektedir. Uzun süreli bakıma ihtiyaç duyacak bireylerin dışında kalan ve dörtte üçlük orana dâhil olan 65 ve daha büyük yaştaki bireylerin ise yemek yapma, ev temizliği, alışveriş gibi günlük yaşam aktivitelerini gerçekleştirmek için evde destek hizmetlerine ihtiyaç duyacağı öngörülmektedir (Özmete ve Hussein, 2017). Nüfusun yaşlanma yönündeki artışı kamu alanında sağlık hizmetlerini de kapsayacak şekilde evde bakım hizmeti sunan kurumların organizasyonunda sunulması gerekmektedir (Çatak ve diğerleri, 2012, s.15).

Türkiye'de Yaşlılık ve Sosyal Hizmetler

Türkiye'de yaşlılara yönelik sunulan sosyal hizmetler farklı kurumlar tarafından sunulmaktadır. Bu alanda hizmet sunan kamu kurumları arasında koordinasyonun sağlanması ile toplumdaki yaşlı bireylerin sosyal refahının yükselmesini sağlayacak bakım hizmeti sunum modellerinin geliştirilmesi gerekmektedir (Yağcıoğlu, 2012, s.35).

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından yaşlılara yönelik sunulan bakım hizmetleri huzurevleri ve yaşlı yaşam evlerinde sunulmaktadır.

- *Huzurevi ve Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezleri:* Huzurevleri yaşlı bireylerin korunması, bakılması, sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla bakanlığa bağlı olarak sosyal hizmetler kapsamında organize edilmiş yaşlı bakım kuruluşlarıdır. Bakanlığa bağlı hizmet sunulan huzurevlerinin yanı sıra özel, vakıf ve dernekler, belediyelere ait huzurevleri bulunmaktadır. Yaşlı bireylerin yatılı bakım kuruluşlarına kabul şartlarını karşılayıp karşılamadığı sosyal hizmet uzmanının yer aldığı profesyonel meslek elemanları tarafından değerlendirmektedir.
- *Yaşlı Yaşam Evleri:* 2012 yılından itibaren uygulanmaya başlanan bu modelin amacı aktif yaşlanma sürecindeki yaşlıların toplumda sosyal anlamda dışlanmalarını önlemektir. Bu modelde aynı cinsiyetten 3-4 yaşlı bir konutta yaşamaktadır. Bu evlerde günlük ev ile ilgili işler, mutfak düzeni ve yemek, yaşlıların kişisel bakımına destek olma gibi işler bakım elemanları tarafından yürütülmektedir. Ayrıca yöneticiler ve profesyonel meslek grupları bu evleri sıklıkla ziyaret etmektedirler.

2018 yıl sonu verilerine göre Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bağlı huzurevi sayısı 146, huzurevlerinde bakılan yaşlı sayısı 13.883 kişidir. Türkiye'de huzurevlerinde bakılan yaşlıların % 36.6'sı dernek, vakıf, azınlık ve özel sektör tarafından sunulan hizmetlerden yararlanmaktadır. Tıbbi bakım gereksinimi olmayan 1076 yaşlıya toplam 5 adet yaşlı hizmet merkezinde, özürlü hastalara rehabilitasyon merkezlerinde gündüzlü bakım hizmeti sunulmaktadır ("Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Bireylere İlişkin İstatistiki Bilgiler Bülteni", 2019).

Türkiye'de 5510 sayılı kanun kapsamında yaşlılar sosyal güvenlik haklarından yararlanmaktadır. Kanun kapsamında belirli bir zaman periyotunda çalışıp gerekli koşulları sağlayanlar sosyal güvenlik kurumundan emekli aylığı almaya hak kazanırlar (Camkurt, 2014, s.75). Yasalarla belirlenen yaş sınırı içindeki her birey emeklilik ile iş gücünün ve üretim sürecinin dışında bırakılmakta, kendini birdenbire toplumdan dışlanmış bir sınıfın üyesi olarak bulmaktadır (Bektaş, 2017, s.10). Sosyal hak olarak kazanılan emeklilik gelirin azalmasına neden olmaktadır. Yoksul yaşayanların büyük çoğunluğu yaşam döngüsünü yoksul olarak sürdürmektedir. Gelir kaybı yaşlıları yaşamlarını devam ettirmek için iş gücü piyasasına yönlendirmektedir. İş gücü piyasasında ayrımcılıkla karşılaşan yaşlılar birikimlerine ve deneyimlerine dayalı işler bulamamaktadır (Buz, 2015, s.270).

Türkiye'de 1997 yılından beri 2022 Sayılı Kanun çerçevesinde 65 yaş ve üstündeki yakını ve geliri olmayan kişilere yaşlılık maaşı ödenmektedir.

2018 yılı sonunda yaşlı maaşı bağlanan kişi sayısı 709.590'dır. İlgili kanunun "kendisine kanunen bakmakla mükellef kimsesi bulunmayan" ibaresi ile yaşlı bakımının toplumsal boyuttan çok ailenin bir sorumluluğu olarak tanımlanmaya devam ettiğini göstermektedir (Şener, 2001). Ailede uzun süreli bakım verenler için en önemli destek ise evde bakım ücretinin ödenmesidir. Kamu tarafından ailede uzun süreli bakım verenlere yönelik ekonomik destek sağlanmaktadır. Evde bakım ücreti uygulaması Resmi Gazete'de 30.07.2006 tarihli bakım ücretlerinin ödenmesine yönelik yayınlanan yönetmelik kapsamında ödenmektedir. Sağlık harcamalarını azaltması, insan odaklı sosyal ve sağlık taleplerini cevaplandırması açısından evde bakım hizmetleri memnuniyeti artıran bir hizmettir. Evde bakım hizmetleri gelişmiş ülkelerde sigorta güvence kapsamında olup tedavi hizmeti sunan sağlık kurumlarına alternatif olarak değerlendirilmektedir (Oğlak, 2007, s.103). Evde bakım alanında yaşlının ihtiyaçlarını karşılayan kişiye yaptığı iş karşılığında kazandığı haklar çerçevesinde iş sigortası ile sosyal güvence sağlanmalıdır. Ayrıca Sosyal hakların korunması ve yapılan işin niteliğinin artırılması açısından bakım rolünü üstlenen kişiye verilecek eğitimlerle nitelikleri artırılabilir. (Genç ve Barış, 2015, s.45).

Sosyal hizmet alanında merkezi yönetimin sağladığı hizmetlerin yanında yerel yönetimlerin çalışmaları da yer almaktadır. Yerel yönetimlerin sosyal hizmet alanında yetki, görev ve sorumlulukları merkezi yönetimle aynı amaç doğrultusunda işlev görmektedir (Çetin, 2017, s.152). Türkiye'de toplumsal bakım düzeyinde yerel yönetimler özellikle de büyükşehir belediyeleri hizmet sunmaktadır. Belediyeler il düzeyinde evde sağlık ve sosyal gereksinimleri karşılamaya yönelik hizmet sunucusu rolünü üstlenmiştir. Belediyelerin bütçe kısıtlılığı, personel yetersizliği, sosyal hizmetlerin örgütlenme ve koordinasyon sorunları sunulan hizmetin niteliğini düşürmektedir (Özmete ve Hussein, 2017). Bu bağlamda yerel yönetimler evde sağlık ve sosyal destek kapsamında sunacağı hizmetlerin niteliğini artırmaya yönelik çalışmalar yapmalıdır.

Türkiye'de Yaşlanmaya Yönelik Gelecek Planlaması ve Öneriler

Yaşlanma kavramı ilgi gören bir çalışma konusu olmakla birlikte Türkiye'nin demografik dönüşümü tamamlanmamış olma gerekçesi bu konuya ilgiyi azaltmaktadır. Geleceğe yönelik projeksiyonlar yaşlanma konusunda Türkiye'nin hazırlıksız yakalanacağına işaret etmektedir. Yaşlanma alanında üretilen sosyal politikalar değerlendirildiğinde "aktif yaşlanma" kavramıyla karşılaşılmaktadır. Aktif yaşlanma süreci yaşlıların sağlıklı bir şekilde yaşamlarına devam etmeleri ve işgücünde rol alabilmelerini destekleme amacındaki hedefleri kapsamaktadır. Aktif

yaşlanma sürecine katılımın sağlanması ise bakım maliyetlerinin azalması ve ekonomik büyümeyi destekleyecek istihdam yapısına yönelik çözüm önerisi niteliğindedir (Çuhadar Gürsoy ve Lordoğlu, 2016, s.64).

Dünya Sağlık Örgütü, aktif yaşlanma sürecindeki kişilerin yaşam kalitesinin artırılması için sağlık ve sosyal güvenlik alanlarındaki fırsatların en üst düzeye çıkarılması gerektiğini öngörmektedir. Aktif yaşlanma politikalarının etkinliğinde merkezi ve yerel yönetim önemli bir role sahiptir. Yerel yönetimler özellikle belediyeler etkileşim sürecinde halka en yakın yönetim birimleri olduğundan yerel yönetimlerin gerçekleştirdiği uygulamalar aşağıdan yukarıya itici güç oluşturacaktır (Çolak ve Özer, 2015, s. 116).

Gelişmiş ülkelerin yaşlı refahı ile ilgili politikaları ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeyde yaşlılık dönemiyle bağlantılıdır. Gelişmiş ekonomik göstergelere sahip ülkelerde ise yaşlı bakımı ailenin üstlenmesi gereken bir rol olarak tanımlanmaktadır. Türkiye'de yaşlılara yönelik sunulan hizmetler yaşlıların hayatlarını sosyal olarak desteklemeye yöneliktir. (Tanman Zıplar, 2015, s.177). Bağımsız ve kaliteli bir yaşamın yaşlıya mümkün kılınması, bir taraftan yaşlıları sosyal ve ekonomik yönden daha iyi statüye taşımakta, diğer taraftan henüz yaşlı olmayan ama yaşlanmakta olanlara eğitim, meslek, gelir, sosyal güvenlik olanaklarının sunulmasını gerekli hale dönüştürmektedir (Tufan, 2014). Nüfus projeksiyonlarına göre 2050 yılında bir bireyin ortalama 80-85 yaş aralığında yaşayacağı tahmin edilmektedir. Politika yapıcılar yaşlı nüfusun bakımı için gerçekleşecek sosyal harcamalardaki artışı ve çalışma yaşamında uzun süre kalabilecek yaşlı iş gücüne yönelik gelecek planlaması yapmak zorundadır (Esendemir, 2016, s.15).

Türkiye'de mevcut aile yapısındaki (evlenmemiş, çocuk sahibi olmayan) değişimin bir sonucu olarak yaşlı nüfusun ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarındaki artış gelecek dönem için risk olarak tanımlanabilir (Arun, 2014, s.10). Türk toplumundaki bu yapısal değişiklikler geleneksel aile yaşamında ihtiyaçları karşılanan yaşlılar açısından olumsuz anlamına gelmektedir. Yaşanacak bu olumsuzlukların etkisini azaltmak için yaşlılara yönelik kurumsal hizmet sunumuna odaklanan politikaların ihtiyacı zorunludur (Taşçı, 2010, s.177). Yaşlı bireyin ihtiyaç durumuna göre aile desteği ve kamu desteğinin birbirini bütünleyici özellikte olması gerekir (Aközer, Nuhrat ve Say, 2011, s.105). 65 yaş üzerindeki ekonomik desteği olmayan yaşlılara yönelik verilen ekonomik destek mevcut hayat koşullarına göre yeniden düzenlenmesi gerekmektedir (Bahar, Bahar ve Savaş, 2009, s.88).

Nüfusun demografik yapısında beklenen değişiklikler Türkiye'ye bazı fırsatlar sunmasının yanı sıra yöneticilere de önemli görevler

yüklemektedir. Türkiye'de projeksiyonlara göre çalışma çağındaki nüfusu oluşturan 25-64 yaş grubu 2041 yılında en yüksek değere ulaşacaktır. Türkiye'nin bu demografik değişim sürecinden faydalanması için işgücünün niteliğini iyileştirmek ve işgücüne potansiyel talebi geliştirmek şeklinde politikalar üretmesi gerekmektedir. İşgücü talebinin geliştirilmesi ve istihdamın yaratılması durumda hızlı büyüme dönemi yaşanabilir. Türkiye, 2050 yılında doğacak bebek sayısı kadar, ölümlerin doğal ve yaşlılıktan meydana geldiği dönemde sağlık ve sosyal güvenlik sorunlarını çözümlemiş bir ülke konumunda olabilir. Bu konuda politika yapıcılar ve yöneticiler gerekli adımları atmalı, paydaş olarak sivil toplum kuruşları da gerekli politika önerilerinin belirlenmesine ve uygulanmasına katkı sağlamalıdır (Hoşgör ve Tansel, 2010).

Yapılan değerlendirmeler bağlamında politika önerilerine aşağıda yer verilmiştir;

- Toplumsal yaşamın bireyselliğe odaklandığı günümüz dünyasında şehirlerde yaşayan yaşlıların kendi jenerasyonu ile iletişim kuracağı sosyal programların yerel yönetimler ve sivil topum kuruluşları birlikteliğinde düzenlenmesi
- Yaşlı nüfusun maddi ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik maddi desteklerin özellikle yaşlılık maaşına yönelik ekonomik düzenlemelerin yapılması
- Yaşlıların sağlık ihtiyaçlarının tedavi hizmetleri yerine koruyucu sağlık hizmetleri (aile hekimliği ve toplum sağlığı merkezleri) odaklı karşılanmasına yönelik düzenlemeler ile sağlık hizmetlerine ulaşılabilirliğin ve sağlık takibinin etkinleştirilmesi
- Gelecekte toplumun sağlıklı yaşlanma ile aktif yaşlanma hedefine ulaşmasını sağlayacak politikaların üretilmesinde merkezi yönetim ve paydaşlar arasında yönetişimi sağlayacak mevzuata yönelik düzenlemelerin yapılması
- Kurum bakımı ve gündüz bakım evi sayılarının gelecek dönem ihtiyaçlarına göre yeniden planlanması ve bu kurumlarda çalışacak uzmanlık alanı yaşlılık olan profesyonel işgücünün eğitimi ve istihdamına yönelik YÖK ve meslek örgütleri ile koordinasyonun sağlanarak düzenlemelerin yapılması

Sonuç

Yaşlılık insanın yaşam döngüsünün önemli bir bölümüdür. Sağlık alanındaki gelişmelerin paralelinde yaşam süresindeki artış ile birlikte dünyanın birçok ülkesinde yaşlı nüfusu da artış göstermiştir. Gelecek dönemde Türkiye yaşlı nüfus artışı ile karşı karşıya kalacaktır. Bu

durum istihdamdan sağlığa birçok sosyal sistemde yeni ihtiyaçların tanımlanmasına neden olacaktır. Nüfusun değişen yapısı başta sosyal olmak üzere sağlık ve ekonomik alanlarda beklentilere cevap verecek politikaların üretilmesini gerektirecektir. Yaşlılara yönelik politikaların hedefi insan onuruna yakışır bir şekilde bağımsız ve nitelikli bir yaşamı sağlamak olmalıdır. Bu bağlamda merkezi yönetim, yerel yönetim ve sivil toplum kuruşları arasında yönetişim sağlanarak kaynakların doğru planlanması ve hizmete erişebilirlik kapsamının arttırılması ile sosyal refah devleti gereği sağlanmış olur. Sosyal refah devletinin temel hedefi toplumun sağlık, sosyal ve ekonomik alanlarında statünün yükselmesini sağlamaktır. Bu durumun sağlanabilmesi için hak temelli politik uygulamaların etkinliği arttırılmalıdır.

KAYNAKÇA

AKÖZER, M., NUHRAT, C. ve SAY, Ş. (2011). Türkiye'de Yaşlılık Dönemine İlişkin Beklentiler Araştırması. *Aile ve Toplum*, 7(27), 103-128.

ARPA, A.T. ve KOLÇAK, M. (2017). Türkiye ve OECD Ülkelerinde Sosyal Güvenlik Harcamaları. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(3), 651-677.

ARUN, Ö. (2014). Que Vadis Türkiye? 2050'ye Doğru Yaşlanan Türkiye'yi Bekleyen Riskler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32(1), 1-12.

AYDIN, S. (2014). Yaşlanan Türkiye'ye Sağlık Politikası Üretmek. *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, 32, 48-53.

AYDIN, A. ve AYDIN SAYILAN, A. (2014). Aktif Yaşlanma ile Yaşam Boyu Öğrenme Arasındaki İlişkiye Teorik Bir Bakış. *International Journal of Social and Economic,* 4(2), 76-81.

BAHAR, G., BAHAR, A. ve SAVAŞ, H. A. (2009). Yaşlılık ve Yaşlılara Sunulan Sosyal Hizmetleri. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 4 (12), 85-98.

BEKTAŞ, O. E. (2017). Postmodern Dünya'da Yaşlı Olmak. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi,* 10(2), 9-18.

BUZ, S. (2015). Yaşlı Bireylere Yönelik Yaş Ayrımcılığı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (53), 268-278.

CAMKURT, M. Z. (2014). Yaşlılık ve Yaşlıların Sosyal Güvenliği Kapsamında 65 Yaş Aylığı Bağlanması İşlemleri. *Kamu-İş Dergisi,* 13(3), 72-106.

ÇATAK, B., KILINÇ, S.A., BADILLIOĞLU, O., SÜTLÜ, S., SOFUOĞLU ERKAN, A. ve ASLAN, D. (2012). Burdur'da Evde Sağlık Hizmeti Alan Yaşlı Hastaların Profili ve Evde Verilen Sağlık Hizmetleri. *Türkiye Halk Sağlığı Dergisi,* 10(1), 13-21.

ÇETİN, H. (2017). Kamu Yönetimi Reformu Çerçevesinde Yönetim Reformu Çerçevesinde Yerel Yönetimlerde Sosyal Hizmetler. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi,* 17(38), 52-167.

ÇOLAK, M. ve ÖZER, Y.E. (2015). Sosyal Politika Anlamında Aktif Yaşlanma Politikalarının Ulusal ve Yerel Düzeydeki Analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,* 14 (55), 115-124.

ÇUHADAR GÜRSOY, S. ve LORDOĞLU, K. (2016). Demografik Dönüşüm Sürecinde Türkiye'de Yaşlanma ve Sorunlar. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 54 ( ), 63-80.

ESENDEMİR, Ş. (2016). Türkiye'de Yerinde Yaşlanma ve Mekân Gerontolojisinin Temel Parametreleri. *Sosyoloji Dergisi,* 36 (2), 13–31.

GENÇ, Y. ve BARIŞ, İ. (2015). Yaşlı Bakım Hizmetlerinde Çağdaş Yaklaşım: Kurumsal Bakım Yerine Evde Bakım Hizmetlerinin Güçlendirilmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 3( ), 36-57.

GENÇ, Y. (2015). Yaşlı Bakım Hizmetlerinde Çağdaş Yaklaşım: Kurumsal Bakım Yerine Evde Bakım Hizmetlerinin Güçlendirilmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 3 (10), 36-57.

GÖKBAYRAK, Ş. (2010). Türkiye'de Sosyal Güvenliğin Dönüşümü. *Çalışma ve Toplum,* 25 (2), 142-162.

GÖKBUNAR, A.R., UĞUR, A. ve DURMAZ, S. (2016). Yaşlı Nüfusa Yönelik Sağlık Harcamalarının Azaltılmasında Kamusal Politikaların Önemi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 109-122.

GÜNAYDIN, D. (2018). Türkiye'nin Demografik Dönüşümü Çerçevesinde İşgücünün Yaşlanma Sorunu. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi,* 11(1), 1-13.

HOŞGÖR, Ş. ve TANSEL, A. (2010). 2050'ye Doğru Nüfusbilim ve Yönetim: Eğitim, İşgücü, Sağlık ve Sosyal Güvenlik Sistemlerine Yansımalar, Tüsiad Yayınları, İstanbul.

IŞIK EROL, S. (2016). Küresel Bir Sorun Olarak Demografik Dönüşüm: Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Önlemler. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*. 37, 75-123.

KARACAN, E. (2017). Sosyal Politika Kapsamında Türkiye'de Yaşlı Nüfus: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 10(49), 637-644.

KAYA, V. ve YALÇINKAYA, Ö. (2014). Nüfus Ekonomik Büyüme Kaynağı Olabilir Mi? En Az Üç Çocuk Politikasına Tarihsel Bir Bakış. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 28(1), 165-198.

KILAVUZ, E. (2010). Sağlık Harcamalarındaki Artış ve Temel Bakım Hizmetleri. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 29(1), 173-192.

NAZLI, A. (2016). Yaşlanma, Birey ve Toplum: Yaşlanmaya Sosyolojik Bakış. İzmir Ege Tıp Dergisi. 55, 1-5.

OĞLAK, S. (2007). Uzun Süreli Evde Bakım Hizmetleri ve Bakım Sigortası. *Türk Geriatri Dergisi.* 10(2), 100-108.

ÖKEM, G.Z. (2014). Uzun Süreli Bakım Sistemleri ve Avrupa Birliği Deneyimleri. Z.G. Ökem ve M. Can, Avrupa Birliği Ülkelerinde Yaşlılara Yönelik Uzun Süreli Bakım Sistemleri ve Uygulamaları kitabı içinde (s.1-11), Nobel Yayınları, Ankara.

ÖZMETE, E. ve HUSSEIN, S. (2017). Türkiye'de Yaşlı Bakım Hizmetleri Raporu, ProGo Yayıncılık, Ankara.

ŞENTÜRK, S. (2017). Avrupa Birliği ve Türkiye'nin Sorunu Yaşlılık. *Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi*. 5(53), 45-50.

ŞENER, Ü. (2010). Yoksullukla Mücadelede Sosyal Güvenlik, Sosyal Yardım Mekanizmaları ve İş Gücü Politikaları, Tepav Yayınları, İstanbul.

TANMAN ZIPLAR, Ü. (2015). Yerel Yönetimlerin Yaşlanma Alanına Yönelik Uygulamaları. Dünya'da ve Türkiye'de Yaşlılık Hizmetleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 6(2), 173-194.

TAŞÇI, F. (2010). Yaşlılara Yönelik Sosyal Politikalar: İsveç, Almanya, İngiltere ve İtalya Örnekleri. Çalışma ve Toplum, 1, 175-202.

TUFAN, İ. (2014). Türkiye'de Yaşlılığın Yapısal Değişimi. Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

YAĞCIOĞLU, R. (2012). Sağlıklı Yaşlanma ve Sosyal Hizmetler. *Turkish Family Physician*, 3, 30-38.

YAMAN, H. (2014). Yaşlıya Yönelik Politikalar ve Aile Hekimliği. PRN Aile Hekimliği, 9 (97), 32-36.

YUMURTACI, A. (2013). Demografik Değişim: Psiko-sosyal ve Sosyo-ekonomik Boyutları ile Yaşlılık. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 9-31.

YUMURTACI, A. (2018). Küresel Demografik Eğilimler Bağlamında Uluslararası Kuruluşların Demografik Değişime Bakışı. Sosyal Güvenlik Dergisi, 8 (1), 187-214.

Bölüm 21

ÜNİVERSİTELERİN SOSYAL MEDYA KULLANIM BİÇİMLERİ; VAKIF ÜNİVERSİTELERİ ÖRNEĞİ

Evin DOĞAN[1]

Elif Miral OKTAY[2]

1 Dr. Öğr. Üyesi Evin DOĞAN. İstanbul Şişli Meslek Yüksekokulu Radyo ve Televizyon Programcılığı

2 Elif Miral OKTAY. İstanbul Şişli Meslek Yüksekokulu Radyo ve Televizyon Programcılığı

1. GİRİŞ

Yeni iletişim teknolojilerinden biri olan internette Web 2.0'ın gelişimi, kitle iletişimi açısından önemli bir dönüşüm sürecini başlatmıştır. Kurumsallaşmış medya organları tarafından tek yönlü ileti akışına dayanan geleneksel medya yerine, çok yönlü ileti paylaşımına ve interaktif etkileşime olanak sağlayan kullanıcı tabanlı yeni medya ortamları öne çıkmaya başlamıştır. Facebook, Twitter, Youtube, Instagram gibi yeni medya ortamları, kullanıcı tabanlı ve çok yönlü iletişim sağladığı için "sosyal medya" olarak da nitelendirilmektedir. We Are Social tarafından "Digital in 2019" raporuna göre, 4.388 milyar kişi internete bağlanmakta ve 3.484 milyar kişi aktif olarak sosyal medyayı kullanmaktadır (Digital in 2019).

Sosyal medya kullanıcıları sadece bir içerik üreticisi veya takipçisi değildir, aynı zamanda bu ortamlarda bulunan diğer kullanıcılar ile tanışıp, bilgi paylaşımında bulunabilecekleri ortamlara sahip birer üyedir (Polat, 2009: 29-36). Sosyal medya kullanıcılarına yönelik araştırmalar, doğrudan veya dolaylı olarak kullanıcıların varlıklarını hissettirmek, seslerini duyurmak, farklı bireylerle iletişim/etkileşim olanağı bulmak veya yeni bir sosyal ilişki zemini kurmak için sosyal medyaya yönelindiğini ortaya koymaktadır. Sosyal ağ siteleri bireylere kendilerini ifade etme, sosyal ağlarını eklemleyerek birleştirme, diğerleri ile bağlantılar kurup bu bağlantıları sürdürme olanağı veren çevrimiçi alanlardır (Köseoğlu, 2012:61). Sosyal medya toplumsal alanda kendini ifade alanı bulma, görünür kılınma, dışlanmama, görmezden gelinmeme, ihmal edilmeme, farkında olunma gibi bireyin kendisini var etme alanı olarak konumlanmaktadır.

Sosyal medya sadece bireysel kullanımlar için değil, kurumsal/ örgütsel yapılar için de etkin bir araç haline dönüşmüştür. İşletmeler açısından sosyal medyanın önemi giderek artmaktadır. Kar amacı güden kurumlar mevcut markalarını güçlendirmek ve pazara ürün sürmede sosyal paylaşım sitelerinden yararlanmaya başlamıştır (Waters, 2009: 102). İşletmeler, geleneksel iletişim mecralarının yanında, kurumsal kimlik ve itibarını güçlendirmek, halkla ilişkiler, satış ve pazarlama için sosyal medyayı bir araç olarak görmektedir.

Bu çalışma, işletmelerin kullandığı sosyal medya stratejileri üzerinden, vakıf üniversitelerinin sosyal medya kullanım biçimlerini irdelemektedir. Araştırmanın problemi olarak, "Temelde eğitim ve araştırma odaklı, bilimsel bilgi üretme ve topluma sunma, öğretim ve akademik çalışmalar yapma misyonu ile tanımlanan bilim ve eğitim kuruluşu olan üniversitelerin sosyal medyayı hangi biçimlerde kullandığı" belirlenmiştir. Araştırma kapsamında, üniversite tercih sürecini kapsayan 13 Temmuz 2019 ile 11

Eylül 2019 tarihleri arasında, 5 vakıf üniversitesinin paylaştığı toplam 354 Instagram, 416 Facebook ve 469 Twitter paylaşımı incelenmiş, kodlanmış ve içerik analizi uygulanmıştır. Elde edilen bulgular çerçevesinde değerlendirmeler yapılmış ve sonuç bölümünde aktarılmıştır.

2. İŞLETMELERDE SOSYAL MEDYA KULLANIMI

İnternet teknolojilerinin gelişimi ve internet tabanlı sosyal etkileşimlerin etkinlik kazanmasıyla ortaya çıkan sosyal medya, pazarlama iletişimi içerisinde yeni bir elemandır. (Köksal, Özdemir, 2013: 323) İşletmeler sosyal medya aracılığıyla çevreleriyle aralarında var olan medya kanalını kaldırmakta, doğrudan hedef kitleye ulaşıp ürün veya hizmet tanıtımını yapmakta, kurum hakkında bilgi aktarmakta ve çok kısa sürede doğrudan geribildirim alabilmektedir. Sosyal medya, reklam, tanıtım, ürün yerleştirme, pazarlama veya satış gibi alanlarda önemli bir araç olarak konumlanmaktadır. İşletmeler, sosyal medya kullanıcılarının ilgi alanlarını, beğenilerini, değerlerini doğrudan görme ve tanıma olanağı bulmakta, müşteri/tüketici beklentileri ve taleplerini bu doğrultuda oluşturmakta ve takip edebilmektedir. Sosyal medyayı iyi kullanan markaların uygulamaları ve tüketici kitleleri ile iletişimleri incelendiğinde, tüketici şikayetlerine çözüm aramaktan ürün tanıtımına, kampanya duyurularından özel uygulamalara, ilgili tanıtıcı link yayınlamadan ürün kullanım bilgilerine pek çok alanda sosyal medyayı kullandıkları görülmektedir (Köksal, Özdemir; 2013: 335) İşletmeler sosyal medya kullanımı ile; satış özendirme, ürün tanıtma ve çeşitliliği yansıtma, etkinlik ve yeniliklerden haberdar etme, müşteri ile iletişim kurma, etkileşim sağlamayı amaçlamaktadır. Kotler (2017), işletmelerin kullandığı dijital pazarlama stratejilerini şöyle sıralamaktadır:

1. İnsani Özellikler Gösterme: İşletmelerin insan karakterinde olan, insani özellikler sergileyen dijital bir strateji kullanması müşterilerin derin kaygı ve arzularının kilitlerini açabilmektedir. Dijital platformlarda fiziksel olarak çekici, düşünsel olarak etkileyici, sosyal olarak bağlayıcı, duygusal olarak cezbedici ve aynı zamanda güçlü bir cana yakınlık içeren paylaşımlar işletmeleri başarıya götürmektedir.

2. Sahicilik: İşletmeler dijital platformlarda insan merkezli bir iletişim stratejisi benimseyip, müşterilerine arkadaşları gibi davranmakta, inandırıcılık etkisi yaratacak sahici paylaşımlarla yatay bir eksende onların yaşam biçimlerinin bir parçası haline gelmeyi hedeflemektedir.

3. Olumlu Savunucular Yaratma: Geleneksel bir iletişim stratejisi olan 'ağızdan ağıza' (WOMM) iletişim, günümüzde müşterilerin 'bağlanabilirlik' özelliği ile dijital ortamda 'olumlu savunucu' iletişimine evrilmiştir. İşletmelerin geleneksel iletişimde nihai hedefi bir müşteriyi

kazanıp daima kendisini tercih etmesini sağlamak iken dijital iletişimde aynı zamanda işletmeyi tavsiye etmesi ve hatta savunuculuğunu üstlenmesi hedeflenmektedir.

4. Topluluk Oluşturma: Yatay, kapsayıcı ve sosyal güçlerin dikey, dışlayıcı ve bireysel güçleri gölgede bıraktığı bir dünyada müşteri toplulukları şimdiye dek olduğundan çok daha güçlü hale gelmiştir. Artık müşteri işletmelerin pasif hedefi değil, etkin birer iletişim aracıdır. Bu bilinçle işletmeler dijital platformlarda oluşturdukları online topluluklar ile müşterilerini bir arada tutmayı, hatta topluluğa bir isim vererek onlara ait olduklarını hissettikleri bir alan yaratmayı amaçlamaktadır.

5. Oyunlaştırma: İşletmelerin kullandığı 'oyunlaştırma'nın 'etkileşim' konusunda en iyi sonuç veren dijital strateji olmasının nedeni yüksek amaçlara ulaşma ve başarılarının kabul edilmesi gibi insani arzulardan yararlanmasıdır. İşletmeler, bu strateji ile oyunlardaki bağımlılık duygusunun, müşterilerinin kendileri ile kuracağı duygusal yakınlığa karşılık gelmesini beklemektedir.

6. Online'dan Offline'a Çağırma: Gelecekte online ve offline iletişimin bir arada var olacağı ve birbirine yaklaşacağı öngörüsü ile işletmeler, gelenekseli dışlamayan, müşteriler ile online ve offline etkileşimleri birleştirecek bir dijital iletişim anlayışı benimsemektedir. Diğer bir ifadeyle işletmeler, makineden makineye bağlantıyı insandan insana bir dokunuşla tamamlayan bir dijital iletişim stratejisine önem vermektedir.

Sosyal medya işletmeler tarafından dijital pazarlamanın yanı sıra kurumsal iletişim sürecinde de aktif olarak konumlanmaktadır. Kurumsal iletişim, işletmenin amaç ve hedeflerine ulaşması, işletmenin işleyişini sağlaması için gereken üretim ve yönetim süreci içinde, kurumu oluşturan bölüm ve öğeler arasında eşgüdümü, bilgi akışını, motivasyonu, bütünleşmeyi, değerlendirmeyi, eğitimi, karar almayı ve denetimi sağlamak amacıyla belli kurallar içinde gerçekleşen iletişim sürecidir. Sözkonusu iletişim sürecinde sosyal medya, kurumsal itibar ve imajı güçlendirmede rol üstlenmektedir. Özellikle işletmelerin, güçlü rekabet ortamında rakiplerinden farklılaşmak ve hedef kitlenin algısında öncelik oluşturabilmek için oluşturduğu kurumsal kimlik ve kurumsal imaj sosyal medya paylaşımları ile yinelenmekte ve süreklileştirilmektedir. "Kurumsal İtibarın Sosyal Medya Üzerinden Aktarımı: Sektör Liderlerinin Twitter Yönetimi Üzerine Bir Araştırma" başlıklı çalışma, sosyal medyanın kurumların itibar yönetimleri sürecinde bir tür destek mecrası olarak yer aldığını, özellikle kurumsal itibarın tüketiciler bölümünde olan iletişimde son derece etkin kullanabilecek olan sosyal medya, kurumsal itibarın tüketici algısında korunması ve aktarılması noktasında önemli bir araç haline geldiğini ortaya koymaktadır. Esra Sipahi ve Erkin

Artantaş'ın "Sosyal Medya ile Kurumsal İtibar Oluşturma" çalışması da, sosyal medyada gözde olan bir kurumun kurumsal itibarının artacağını aktarmaktadır. Hulusi Binbaşıoğlu, Mustafa Deste, Ahmet Ünal'ın "Kurumsal İletişim Aracı Olarak Sosyal Medya: Türkiye'deki Konaklama İşletmelerinin Sosyal Medya Çalışmaları Üzerine Bir Araştırma" başlıklı çalışmasında ise, işletmelerin amaçları doğrultusunda sosyal medyada yer alması ve bu mecrayı en doğru şekilde kullanarak olumlu bir algılama yaratmaları, zorlu rekabet ortamında işletmeleri bir adım öne taşıdığını ortaya koymaktadır.

3. ÜNİVERSİTELER VE MEDYA

3.1. Türkiye'de Üniversiteler: Devlet-Vakıf Ayrımı

Üniversiteler tarihsel, coğrafi ve kültürel yapıya bağlı olarak farklılıklar göstermekle birlikte genel olarak, eğitim, öğretim, bilimsel araştırma ve yayınlar, ekonomik ve sosyal sermaye yaratıcısı, toplumsal gelişim ve dönüşümde temel dinamik, politik bilinç ve demokrasinin motor gücü gibi misyonlarla tanımlanır. Günümüzde üniversitenin en temel işlevi olarak bilgi üretme ve yayma, toplumsal fayda sağlama, eğitim, araştırma ve meslek kazandırma gösterilir. Üniversiteler bilgi üretme ve yayma işlevleri nedeniyle hem politika ve devletle, hem de toplumun yaratıcı ve düşünsel yönü ile doğrudan ilişki içinde olmuştur. Bu nedenle üniversiteler, artık ulusal sınırları aşmış olsalar da, her devletin kendine özgü tarihi gelişimi, kültürel ve sosyal yapısı ile birlikte şekillenen belli bir karakteri taşır (Bingöl, 2012 :42).

Türkiye'de üniversite 1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın "Yükseköğretim kurumları" başlıklı 130. maddesinde "*Çağdaş eğitim-öğretim esaslarına dayanan bir düzen içinde milletin ve ülkenin ihtiyaçlarına uygun insan gücü yetiştirmek amacı ile; ortaöğretime dayalı çeşitli düzeylerde eğitim-öğretim, bilimsel araştırma, yayın ve danışmanlık yapmak, ülkeye ve insanlığa hizmet etmek üzere çeşitli birimlerden oluşan kamu tüzelkişiliğine ve bilimsel özerkliğe sahip üniversiteler Devlet tarafından kanunla kurulur."* şeklinde yer almaktadır. 2547 sayılı ve 4/11/1981 tarihli Yükseköğretim Kanunu'nun "Tanımlar" başlıklı 3. maddesinin d fıkrasında ise üniversite tanımı şöyle yapılmaktadır:

"*Bilimsel özerkliğe ve kamu tüzelkişiliğine sahip yüksek düzeyde eğitim - öğretim, bilimsel araştırma, yayın ve danışmanlık yapan; fakülte, enstitü, yüksekokul ve benzeri kuruluş ve birimlerden oluşan bir yükseköğretim kurumudur*."

Üniversiteler her ne kadar devlet tarafından bir kanun ile kurulsa da, Anayasa'nın 130. maddesinde yer alan, "*Kanunda gösterilen usul ve esaslara göre, kazanç amacına yönelik olmamak şartı ile vakıflar tarafından, Devletin gözetim ve denetimine tabi yükseköğretim kurumları kurulabilir.*" ifadeleriyle vakıfların da üniversite kurabileceği kaydedilmiştir. Anayasa'da belirtildiği üzere, devlet ve vakıf olmak üzere iki ayrı biçimde kurulan üniversitelerin kamusal hizmet ve toplumsal fayda sağlama misyonu bulunmaktadır. Devlet üniversitelerinin yanı sıra vakıf üniversiteleri de ticari bir işletme olarak değil, Vakıf Yükseköğretim Kurumları Yönetmeliğine göre, kamu tüzel kişiliğine sahip, yüksek düzeyde araştırma, eğitim-öğretim, bilimsel araştırma, yayın ve danışmanlık yapan yükseköğretim kurumudur. Dolayısıyla üniversite sahip ve yöneticilerinin, amacı ticari kazanç olan "tacir", üniversite faaliyet alanının da bir "ticarethane" niteliğinde değerlendirilemez. (Budak, 2010: 453-454)

Vakıf üniversitelerinin Türkiye'de ortaya çıkışı 1984 yılına dayanmaktadır. Türkiye'nin serbest piyasaya geçiş ve dışa dönük sanayileşme ile ekonomide devlet gücünün sınırlandırılıp, liberalleşme politikalarına ağırlık verilen dönemde Ankara'da Bilkent Üniversitesi adıyla ilk vakıf üniversitesi kurulmuştur. 1992 yılında çıkarılan 3785 sayılı yasa ile Bilkent Üniversitesi, Kadir Has Üniversitesi ve Koç Üniversitesi resmi olarak ilk vakıf üniversitesi statüsü kazanmıştır. Günümüze gelindiğinde, çoğunluğu İstanbul'da bulunan 72 vakıf üniversitesi ile 5 bağımsız meslek yüksekokulu faaliyet göstermektedir.

Üniversitelerin misyon açıklamalarında sırasıyla en sık 'toplumsallık, evrensellik ve çağdaşlık' kavramlarına vurgu yapılmaktadır. Vizyon açıklamalarında ise bulgular, 'evrensellik, saygınlık ve çağdaşlık' sırasını izlemiştir. Stratejik planlarda yer alan amaç ifadelerinde ise 'bilimsellik, alt yapıyı geliştirme ve kurumsallık' ön plana çıkmaktadır. (Yıldız, 2014: 165-166) Vakıf üniversiteleri her ne kadar kamu kurumu niteliğinde, kar amacı gütmeyen kuruluşlar olarak tanımlansa ve ticari kuruluşlardan bu anlamda ayrılsa da, son yıllardaki hızlı üniversite artışı ile ortaya çıkan rekabet ortamı, ekonomik/sektörel gelişmeler üniversiteleri işletme niteliğine dönüştürmeye başlamıştır. Üniversiteler yalnızca bilimsel çalışma yapan ve üstün beyin gücünü yetiştiren kurumlar olmaktan çıkarılmış, birer işletme gibi verimli çalışması beklenen kurumlar durumuna gelmiştir (Başkan, 2001: 28). Bu noktada eğitim ve araştırma faaliyetlerini toplumun ve piyasanın beklentilerine göre yönlendiren, bu faaliyetlerin çıktılarını yine bu çevrelerle karşılıklı bağımlılık ilişkisiyle

paylaşan ve kamu desteğinin ötesinde finansal kaynak yaratabilen girişimci üniversite gibi modeller tartışılmaktadır. (Yıldız, 2014: 158).

3.2. Üniversitelerde Reklam ve Tanıtım

Üniversite sayısının hızla artması ve rekabet ortamı ile birlikte, vakıf üniversiteleri işletmeler gibi pazarlama ve satış stratejilerine yönelmiştir. Vakıf üniversiteleri bir yandan aday öğrencilere ulaşarak kontenjanlarını doldurmak, diğer yandan kurumsal kimlik ve itibar yönetimi ile pozitif bir imaj oluşturmak için işletmelerin kullandığı pazarlama ve reklam stratejilerini kullanmaya başlamıştır. Açık hava etkinliklerinden, seminer, kariyer günleri, tercih-tanıtım günleri ve eğitim fuarlarına kadar pek çok platformda hedef kitle ile buluşmayı amaçlayan vakıf üniversiteleri, promosyon ve ödüllerle öğrenci tercihlerini etkilemeye çalışmaktadır. Vakıf üniversiteleri, pazarlama ve satış stratejilerine, medyayı da dahil etmekte, özellikle tercih dönemlerinde reklam ve ilanlar aracılığıyla hedef kitleye ulaşmaya çalışmaktadır. İnal'a göre; Türkiye'deki özel üniversiteler, markasını görünürleştirmek-popülerleştirmek için bir eğitim kurumundan ziyaret şirket gibi davranmaktadır, reklam ve tanıtım mekanizmalarını bir girişimci mantığıyla kurmakta ve kullanmaktadır. Tüm reklam ve tanıtım faaliyetlerinin altında yatan motivasyon, şirket çıkarlarını "kamusal yarar" adı altında gizleyerek mesajları olabildiğince sosyal kalıplar içinde vermeye çalışmaktadır (İnal, 2015: 252).

Vakıf üniversitelerinin reklam ve tanıtım çalışmalarına ayırdığı bütçe dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır. Yükseköğretim Kurumu (YÖK) tarafından hazırlanan Yükseköğretim Kurumları 2019 raporuna göre, en fazla reklam ve tanıtım bütçesi olan ilk beş üniversite ve bütçe miktarı şöyledir: Bahçeşehir Üniversitesi 16.802.469,94 TL, İstanbul Esenyurt Üniversitesi 13.874.468,46 TL, İstanbul Aydın Üniversitesi 12.339.687,79 TL, Maltepe Üniversitesi 10.966.688,22 TL, İstanbul Gelişim Üniversitesi 10.739.946,75 TL. Rapora göre, vakıf üniversitelerinin reklam-tanıtım için ayırdığı toplam bütçe ise 219 milyon 476 bin 23 TL'dir. Üniversitelerin reklam ve tanıtım çalışmaları, kurumsal iletişim/halkla ilişkiler/ reklam/tanıtım gibi kurum içi birimler veya profesyonel reklam ajansları gibi dış yapımlar aracılığıyla yürütülmektedir. Reklam veya ilan metninin yazılması, sloganın belirlenmesi, görselin oluşturulması, hareketli görüntüler/video hazırlığı gibi süreçler sonucunda hedef kitleye ulaşım amaçlanmaktadır. Üniversitenin girişimci veya işletme, öğrenci ve öğrenci adaylarının da müşteri olarak konumlandığı reklamlarda, hedef kitle üzerinde algı oluşturma, ikna etme, yönlendirme, harekete geçirme, marka bilinirliği sağlama, kurumsal kimlik ve imajı güçlendirme gibi motivasyonlar yer almaktadır. Vakıf üniversitelerinin basın ilanlarına ilişkin yapılan bir çalışmada, ilanlarda en çok yurt dışı olanakları, kariyer

olanakları, burslar ve nitelikli eğitim vaatlerinin yer aldığı, gelecek, dünya, başarı ve tercih kelimelerini kullanıldığı tespit edilmiştir. (Yıldız, 2014: 165-166). Üniversiteler tarafından hazırlanan video reklamlarda da benzer içerikler bulunmaktadır. Reklamlarda konseptler farklı olsa da, bireysel başarı, mutluluk, kariyer, iş fırsatları, kampus olanakları, sosyal aktiviteler ve eğlence gibi vurgular öne çıkmaktadır. Video reklamlarda yer alan oyuncular arasında, profesyonel oyuncuların yanı sıra öğrenciler ve öğretim kadrosu da konumlanmaktadır. Reklam ve tanıtım filmleriyle dramatik bir yapı içerisinde oluşturulan kurgunun birer parçası olan öğrenciler ve akademik kadro, hedef kitleye/öğrenci adaylarına seslenmektedir. Maltepe Üniversitesi tarafından hazırlanan reklam filmi bu duruma örnek gösterilebilir. "Bilgi" için yemek, "üniversite" için mutfak, "eğitim" için pişirme metaforunun kullanıldığı reklamda, akademisyenler birer aşçı rolüne girerek, oyunculuk performansı sergilemiştir. Akademisyenin oyunculaşması/figüranlaşmasının örneklerinden bir diğeri de, kapatılan İpek Üniversitesi'nin "happy" temalı reklam filmidir. Filmde, öğrenciler, idari personel ve akademisyenler mutlu bir şekilde dans etmektedir. Farklı platformlarda kendi bilim alanları, eğitim programları, istihdam alanları gibi aday öğrenciyi doğrudan bilgilendiren akademik kadronun, reklam filmlerinde ise birer oyuncu olarak konumlandırılması, bilim/emek/metalaşma bağlamında üzerinde çalışılması gereken bir sorunsaldır.

4. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Sosyal medyanın hızlı gelişimi ile birlikte başta vakıf üniversiteleri olmak üzere, birçok devlet üniversitesi de dijital alanda reklam ve tanıtıma ağırlık vermeye başlamıştır. Başlangıçta web siteleri ile öğrencilere ve öğrenci adaylarına ulaşmaya çalışan üniversiteler, artık paylaşım sitelerine de ağırlık vererek, dijital iletişim sürecini başlatmışlardır. Türkiye'de faaliyette bulunan üniversitelerin sosyal medya ağlar içerisinde özellikle Facebook, Twitter ve Instagram gibi mecraları kullandığı görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, vakıf üniversitelerinin sosyal medya kullanım biçimlerini irdelemek ve sosyal medya aracılığıyla üniversitelerin iletişim/etkileşim biçimlerini analiz etmektir. Araştırmanın problemi olarak, "Temelde eğitim ve araştırma odaklı, bilimsel bilgi üretme ve topluma sunma, öğretim ve akademik çalışmalar yapma misyonu ile tanımlanan bilim ve eğitim kuruluşu olan üniversitelerin sosyal medyayı hangi biçimlerde kullandığı" belirlenmiştir. Araştırmanın yanıt aradığı alt sorular ise şunlardır:

1. Üniversiteler sosyal medya platformlarını hangi amaçlarla kullanmaktadır?
2. Üniversiteler sosyal medya platformlarında ticari işletmelerin kullandığı hangi tanıtım – reklam stratejilerini kullanmaktadır?

3. Üniversitelerin tanıtım – reklam içerikli sosyal medya paylaşımlarını hangi kategorilerde yapmışlardır?

4. Üniversitelerin sosyal medya platformlarındaki paylaşımları vizyon ve misyonları ile ne kadar örtüşmektedir?

Araştırmanın hipotezi ise, "Bilimsel bilgiyi elde etme ve yaymakla tanımlanan üniversiteler, sosyal medyayı birer pazarlama ve reklam aracı olarak işlevselleştirmektedir. Üniversitelerin sosyal medya kullanım biçimi ticari işletmelerle aynıdır." Hipotezin doğrulanması için Türkiye'de faaliyet yürüten vakıf üniversiteleri araştırma kapsamına alınmıştır. Türkiye'de 2018-2019 Akademik Yılı kapsamında 201 devlet ve vakıf üniversitesi ile 5 bağımsız meslek yüksekokulu eğitim-öğretim yapmaktadır. Bu üniversitelerin 129'u devlet, 72'si vakıf üniversitesidir. Araştırmanın evrenini Türkiye'de bulunan 201 üniversite oluşturmaktadır ancak evrenin genişliği nedeniyle nitel araştırma geleneği içerisinde ortaya çıkan amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan ölçüt örnekleme kullanılmış ve çalışmanın evreni 5 vakıf üniversitesi ile sınırlandırılmıştır. Patton tarafından geliştirilmiş sınıflamada yer alan ölçüt örnekleme yöntemindeki ölçüt araştırmacı tarafından oluşturulabilir ya da hali hazırda var olan bir ölçüt listesi kullanılabilir. (Aktaran Yıldırım, Şimşek; 2018:122) Buna göre araştırmada en çok öğrenci sayısına sahip olma örneklem ölçütü olarak alınmış ve 2017-2018 Eğitim Öğretim Yılı YÖK İstatistiklerine göre öğrenci sayısı en çok olan 5 vakıf üniversitesi -İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Beykent Üniversitesi, İstanbul Medipol Üniversitesi ve Yeditepe Üniversitesi- örneklem grubuna dahil edilmiştir.

Sıra No	Vakıf Üniversiteleri	Bulunduğu Şehir	Öğrenci Sayısı	Instagram Takipçi Sayısı	Facebook Takipçi Sayısı	Twitter Takipçi Sayısı
1	İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ	İSTANBUL	39.279	14.9 B	132 B	22.3 B
2	BEYKENT ÜNİVERSİTESİ	İSTANBUL	33.209	26.3 B	75 B	34.3 B
3	İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ	İSTANBUL	27.088	33.6 B	205 B	70.1 B
4	İSTANBUL MEDİPOL ÜNİVERSİTESİ	İSTANBUL	26.412	30,8 B	81 B	19.5 B
5	YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ	İSTANBUL	25.948	23.4 B	42 B	28.4 B

Tablo 1: *Vakıf Üniversiteleri Öğrenci ile Instagram, Facebook ve Twitter Takipçi Sayısı (Veriler Ağustos 2019'da alımıştır.)*

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE MODELİ

Araştırmanın amacına uygun olarak elde edilecek verilerin incelenmesinde içerik analizi yaklaşımı kullanılmıştır. Ülkemizde 1980'lerden sonra yaygınlaşan ve günümüzde hem geleneksel hem de dijital olmak üzere tüm medya çalışmalarında sıklıkla kullanılan bir yaklaşım olan içerik analizi Krippendorf'a göre "bir mesajın içindeki verilerden yinelenebilir ve değerli çıkarımlar yapan bir araştırma tekniğidir." (Aktaran Aziz, 2003:121) Berelson'a göre ise içerik analizi, "iletişimin açık/aşikar (manifest) içeriğinin nesnel, sistematik ve nicel olarak betimlenmesine yönelik bir araştırma tekniğidir." (aktaran Atabek, 2007:4) İçerik analizinin amacı, "bir metin içinde geçen karakteristiklerin ne sıklıkla tekrar ettiğini, hangi tutumla sunulduğunu araştırmak ve mesajların biçimsel özelliklerini saptamaktır." İletişim çalışmalarında genellikle resmetme ve gerçek dünyayla karşılaştırma araştırmalarına destek amacı ile kullanıldığı için araştırmada bu yaklaşım benimsenmiştir. (Çomu ve Halaiqa, 2014:38)

Çalışma kapsamında üniversite tercih sürecini kapsayan 13 Temmuz 2019 ile 11 Eylül 2019 tarihleri arasında, örneklemde yer alan 5 vakıf üniversitesinin paylaştığı toplam 354 Instagram, 416 Facebook ve 469 Twitter paylaşımı incelenmiş, kodlanmış ve içerik analizi uygulanmıştır. Paylaşımlardaki görsel ve metinsel içerik birlikte değerlendirilmiş, her ikisine de ortak bir kodlama şeması uygulanmıştır. Jensen'in ifade ettiği üzere, internet metinleri üzerine yapılan analizlerde 'kod' en temel birimdir. (Aktaran, Çomu ve Halaiqa; 2014:39) Nesnelliğin sağlanabilmesi için araştırmada temalar ve kodlar açık ve kesin bir biçimde belirlenmiş ve kodlama cetveli oluşturulmuştur. Araştırmanın amacı ve soruları doğrultusunda hazırlanan kodlama formu, araştırmanın geçerliliği ve güvenirliğini tespit etmek için birbirinden bağımsız 3 araştırmacı tarafından doldurulmuş, sonuçların örtüştüğü tespit edilmiştir. Literatürde içerik analizi genellikle verilerin 'nicel' olarak çözümlenmesine karşılık gelse de araştırmanın nitel içerik analizi yaklaşımına yakın durduğunu belirtmek gerekmektedir. Ackland'ın belirttiği üzere niteliksel içerik analizinde de kodlama cetvelleri kullanılır ancak bu kodlama cetveli, nicel analizde kullanılan cetvele göre daha tümevarımcı ve veriye dayalı olarak oluşturulmaktadır. (Aktaran Çomu ve Halaiqa; 2017:43)

Betimsel bir yöntemle vakıf üniversitelerinin sosyal medya kullanım biçimlerini irdelemeyi ve sosyal medya aracılığıyla üniversitelerin iletişim/etkileşim biçimlerini analiz etmeyi amaçlayan bu çalışma bir tarama araştırmasıdır. Karasar tarama modellerinin amacını geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle tespit etmek olarak tanımlamaktadır. (2017: 109) Yapmış olduğu sınıflandırmada değişkenlerin tek tek, tür ya da miktar olarak oluşumlarının belirlenmesi

amacı ile yapılan araştırma modellerini tekil tarama modelleri olarak tanımladığı için, bu araştırmanın genel tarama modellerinden tekil tarama modelini kullandığını belirtmek mümkündür. (Karasar, 2017:111)

5. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

5.1. Sosyal Medya Paylaşımları

Çalışma kapsamında örneklemde yer alan 5 vakıf üniversitesinin, üniversite tercih sürecini kapsayan 15 Temmuz 2019 ile 31 Temmuz 2019 tarihleri arasında yapmış olduğu paylaşımların sayıları ve platformlara göre dağılımı Tablo 1'de görülmektedir. Sosyal medya platformlarındaki her paylaşımın bir analiz birimi olarak alındığı araştırmada toplam 620 paylaşıma ulaşılmıştır. Araştırma kapsamında tercih döneminin esas alınmasının nedeni, üniversitelerin öğrenci adaylarına doğrudan seslenerek, tanıtımlarını yapmasıdır. Öğrenci adayları ile doğrudan iletişimin esas alındığı tercih tanıtım dönemlerinde, adayların üniversite algısını oluşturacak hangi imajların ve mesajların sosyal medya aracılığıyla verildiği bu araştırmanın temel sorunsallarından biridir.

Üniversite Adı	Facebook	Twitter	Instagram
Bilgi Üniversitesi	21	17	11
Aydın Üniversitesi	38	40	38
Yeditepe Üniversitesi	36	34	25
Medipol Üniversitesi	100	101	100
Beykent Üniversitesi	18	22	19

Tablo 2: *Üniversitelerin Instagram, Facebook ve Twitter paylaşım sayıları*

Araştırma kapsamında üniversitelerin her üç mecrada senkronize olarak aynı paylaşımlarda bulunduğu tespit edilmiştir. Ancak Twitter'ın Retweet, Instagram'ın Repost gibi özelliklerinden dolayı paylaşım sayısının sınırlı miktarda değiştiği görülmüştür. Yalnızca Bilgi Üniversitesi ile Yeditepe Üniversitesi'nin Instagram'da paylaşım oranının nispeten daha az olduğu tespit edilmiştir. İnceleme verilerinin miktarının yüksekliği esas alınarak, üniversitelerin en çok paylaşımda bulunduğu sosyal medya aracı araştırmanın odağına alınmıştır.

6.2. Sosyal Medya Paylaşımlarının Niteliği

Çalışmanın yanıt aradığı alt sorulardan biri "Üniversiteler sosyal medya platformlarını hangi amaçlarla kullanmaktadır?" Kodlama formu kullanılarak yapılan araştırmada üniversitelerin sosyal medya paylaşımlarını büyük oranda (%80,6) kurumsal imaj, reklam ve tanıtım amacı ile yaptığı; ikinci olarak (%67,5) paylaşımların bilgilendirme ve duyuru amacı içerdiği sonucuna ulaşılmıştır. Kodlama formunda yer alan

toplam 222 paylaşımın sadece % 6,7'sinde "Çevre, toplum, demokrasi, sanat, spor ya da bilime katkı" amacı tespit edilmiş; bazı paylaşımların ise (% 4,5) önemli günleri hatırlatma ya da anma amacı ile yapıldığı görülmüştür. (Tablo-3)

Paylaşım Kategorisi	**Frekans**	**Yüzde**
Kurumsal İmaj, Reklam ve Tanıtım	179	80,6
Bilgilendirme ve Duyuru	150	67,5
Çevre,Toplum, Demokrasi, Sanat, Spor ya da Bilime Katkı	15	6,7
Önemli Günler ve Anmalar	10	4,5

Tablo 3: *Üniversitelerin Sosyal Medya Paylaşım Kategorileri*

Literatürde de aktarıldığı gibi üniversitelerin kuruluş ve faaliyet amacı genel olarak bilgi üretme ve paylaşma, toplumsal fayda, kamu hizmeti şeklinde tanımlansa da, sosyal medya paylaşımlarında "Çevre, toplum, demokrasi, sanat, spor ya da bilime katkı" bölümünün çok düşük bir oranda kaldığı görülmektedir. Üniversitelerin sosyal medya paylaşımlarında sunduğu içerikler ve ilettiği mesajlarda, özellikle kurumsal imaj ve itibarı güçlendirme ile tanıtım ve reklamlar ön planda yer almakta, ardından bilgi ve duyuru içerikli paylaşımlar bulunmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki; sözkonusu bilgi ve duyuru içerikli paylaşımların da daha çok hedef kitlede (öğrenci adayları) belli bir algı, tutum ve davranış oluşturmaya yönelik reklamları içerdiği tespit edilmiştir.

Tabloda yer alan veriler, araştırmanın "Üniversitelerin sosyal medya platformlarındaki paylaşımları vizyon ve misyonları ile ne kadar örtüşmektedir" sorusuna da yanıt olmaktadır. Örneklem içerisinde yer alan üniversitelerin misyon ve vizyonlarına bakıldığında (Tabo 4) toplumsal fayda, bilim, sanat ve özgür düşünceye katkı gibi evrensel ilkeler dikkat çekmektedir. Ancak paylaşımlarla iletilen mesajlarda üniversitelerin misyonunu ve vizyonuna dair içeriğe sınırlı oranda yer verildiği görülmektedir.

	MİSYON	VİZYON
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ	Üst düzey eğitim, teknolojik alt yapı, dünya standartları, uygulamalı eğitim, **topluma hizmet, kültürel çeşitlilik,** küresel rekabet, mesleki yetkinlik, iş dünyası, **STK işbirliği,** cazibe merkezi, uluslararası.	Eğitim ve öğretimde mükemmellik, yenilik, sürdürebilirlik, mesleki yetkinlik, öncü
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ	Bilgi ve teknoloji üretimi, **toplumsal yarar**, fiziki ve teknolojik altyapı, sosyal ortam, eğitim-uygulama programları ve öğrenme kaynaklarına erişim, kişisel ve mesleki gelişim, **toplumu tanıma**, **etik değerlere bağlılık ve çevreye duyarlılık**	Küresel ölçek

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ	**Bilime, sanatsal üretime ve teknolojik gelişmelere katkı; özgür düşünce, toplumsal sorumluluk,** bireysel, mesleki ve akademik gelişim, uluslararası yetkinlik, etik ve mesleki nesnellik, çok boyutlu kalite, topluma hizmet	Bilim ve sanatta özgürlükçü, uluslararası
İSTANBUL MEDİPOL ÜNİVERSİTESİ	Kalıcı üstünlük, bilim ve teknoloji üretimi, **topluma ve evrensel bilime katkı**	Girişimcilik, gelişime açıklık, dinamizm, bilim ve topluma yön verme, öncü

Tablo 4: *Üniversitelerin Misyon ve Vizyon Tanımları (Veriler Üniversitelerin web sayfalarından alınmıştır.)*

6.3. Sosyal Medya Paylaşımlarının Kategorileri

Araştırmada yanıtlanmaya çalışılan sorulardan biri, üniversitelerin kurumsal imaj, reklam ve tanıtım içerikli sosyal medya paylaşımlarını hangi kategorilerde gerçekleştirmiş olduğudur. Kurumsal imaj, reklam ve tanıtım kategorisinde kodlanan paylaşımların %85'inde kurumsal imaj, genel ya da bölüm tanıtımı içeriği tespit edilmiş; %75'inde ise akademik kadro ya da öğrenci araç olarak kullanılmıştır. Paylaşımların %13,8'inde öğrenci adayları kampüse davet edilmiş; % 12.2' sinde 'teknik altyapı, donanım ve nitelikli eğitim' konu edilmiştir. Sözkonusu paylaşımlarda 'akademik, bilimsel, sanatsal, sportif başarı ya da yenilik' konusu %5,5; 'çevre, toplum, demokrasi, sanat, spor ya da bilime katkı konusu ise % 4,4 oranında tespit edilmiştir. Paylaşımların % 4,4'ünde uluslararası ilişkiler ve yurtdışı olanakları, % 3,8'inde meslek, istihdam ve kariyer olanakları, %1,6'sında burs olanakları ve ücret, %1,1'inde ise sosyal olanaklar öne çıkarılmıştır. (Tablo-5) "Akademik, Bilimsel, Sanatsal, Sportif Başarı ya da Yenilik" kategorisinde sporda elde edilen dereceler ile Türkçe Çalıştay duyurusu ve Göz Fotoğraf Dergisi duyurusu dışında hiçbir paylaşım yer almamıştır. Spor alanında elde edilen başarılara ilişkin paylaşımların kampanya-reklam hashtagı ile reklama dönüştüğü tespit edilmiştir. Tabloda yer alan veriler, aynı zamanda üniversitelerin tercih-tanıtım döneminde öğrenci adaylarına ne vaat ettikleri, dolayısıyla kendilerini 'üniversite olarak' nasıl tanımladığını-konumlandırdığını ortaya koyması açısından da önem taşımaktadır.

Reklam ve Tanıtım Konusu	**Frekans**	**Yüzde**
Kurumsal İmaj, Genel ya da Bölüm Tanıtım	153	85
Akademik Kadro ya da Öğrenci	135	75
Kampüse Davet	25	13,8
Teknik Altyapı, Donanım ve/veya Nitelikli Eğitim	22	12,2
Akademik, Bilimsel, Sanatsal, Sportif Başarı ya da Yenilik	10	5,5
Çevre, Toplum, Demokrasi, Sanat, Spor ya da Bilime Katkı	8	4,4
Uluslararası İlişkiler ve Yurtdışı Olanakları	8	4,4

Meslek, İstihdam ve Kariyer Olanakları	7	3,8
Burs Olanakları ve Ücret	3	1,6
Sosyal Olanaklar	2	1,1

Tablo 5: *Reklam ve Tanıtım Konuları*

6.4. Sosyal Medya Paylaşım Stratejileri

Üniversitelerin sosyal medya platformlarında ticari işletmelerin kullandığı hangi tanıtım – reklam stratejilerini kullandığı da çalışmanın yanıt aradığı alt sorulardan biridir. Kodlama işlemi sonucunda üniversitelerin paylaşımlarında en çok (%62,7) sahicilik stratejisini kullandığı tespit edilmiştir. Üniversiteler vaat ettiklerinde gerçekçi – sahici oldukları algısını özellikle öğrenci ve akademik kadroyu araç olarak kullanarak yaratmaya çalışmaktadır. Paylaşımlarda satış özendirmenin %38,3; topluluk oluşturmanın 18,3; online'dan offline'a çağırmanın 13,3 ve insani özellikler göstermenin ise 2,2 oranında strateji olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. (Tablo-6)

Reklam ve Tanıtım Stratejisi	**Frekans**	**Yüzde**
Sahicilik	113	62,7
Satış Özendirme	69	38,3
Topluluk Oluşturma	33	18,3
Online'dan Offline'a Çağırma	24	13,3
İnsani Özellikler Gösterme	4	2,2

Tablo 6: *Reklam ve Tanıtım Stratejileri*

Üniversitelerin reklam stratejileri içerisinde yer alan topluluk oluşturma stratejisinde #benimüniversitembenimgeleceğim #iaütercih #iaü gibi hashtag kullanımları dikkat çekmektedir. Hashtag kullanımı sosyal medyada, takipçi ve beğeni sayısını arttırmak iççin kullanılan bir yöntemdir. Sözkonusu paylaşımlarda takipçilerle duygusal bağ oluşturmaya yönelik kalp emojilerinin kullanıldığı da görülmektedir.

Reklam ve tanıtım paylaşımlarında sahicilik stratejisi kapsamında akademik kadro ve öğrenciler görüntü ve videolarda yer almaktadır. Bilgi Üniversitesi'nin paylaşımlarında ağırlıklı olarak öğrenciler, İstanbul Aydın Üniversitesi'nin paylaşımlarında ise akademik kadro kullanılmıştır. Medipol Üniversitesi'nin de öğrenci odaklı paylaşımlarının yanı sıra özellikle canlı yayın uygulamaları ile akademik kadroyu öne çıkardığı, program veya bölüm tanıtımlarını doğrudan akademisyen aracılığıyla yaptığı görülmüştür. Sözkonusu akademik kadro videolarının duyurusu ve tanıtımı için ayrıca paylaşımların yapıldığı da tespit edilmiştir. Benzer şekilde Yeditepe Üniversitesi'nin sıklıkla geleneksel medyada yayınlanan videolarının sosyal medyada da paylaştığı, sözkonusu videolarda yine akademisyenlerin katıldığı programların yer aldığı görülmüştür.

Reklamlarda satış özendirme stratejisi kapsamında özellikle "hayallerini gerçekleştirme" ve "gelecek" vurgusu ile bireysel başarı ve kariyer öne çıkmaktadır. Beykent Üniversitesi'nin öğrenci adaylarına seslenirken kullandığı slogan "İşte Gelecek", Yeditepe Üniversitesinin "Geleceğin Yeditepe'de", İstanbul Aydın Üniversitesi'nin "Benim üniversitem benim geleceğim", Medipol Üniversitesinin ise "İyisi değil, en iyisi olmak için…" şeklindedir.

Online'dan Ofline'a çağırma stratejisinin paylaşımlarda sıklıkla kullanıldığı, tercih döneminde öğrencilerin sıklıkla üniversiteye, kampüse davet edildiği görülmüştür. Öğrencilerin kampus olanaklarını görmesi, tercihini uzmanlarla birlikte yapması amaçlanmıştır.

7. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Üniversiteler bilgi üretme ve paylaşma, eğitim ve öğretim faaliyeti yürütme misyonuna sahip kuruluşlardır. Üniversiteler devlet veya vakıf olarak farklı biçimlerde örgütlense de, toplumsal faydayı esas alan kamu hizmet kuruluşu olarak görülmektedir. Vakıf üniversiteleri gerek hukuki yapısı, gerek işleyişi, istihdam politikaları, gerekse de öğrenci politikaları nedeniyle geçmişten günümüze tartışma konusu olmuştur. Bu çalışma, Türkiye'de faaliyet yürüten vakıf üniversitelerinin sosyal medya paylaşımlarını irdeleyerek, akademik tartışmaya katkı sunmayı amaçlamıştır. Çalışmada vakıf üniversitelerinin sosyal medya kullanım biçimleri irdelenerek, işletmelerin sosyal medya stratejileri ile karşılaştırılmış ve sosyal medyada kullandığı reklam ve pazarlama stratejisi eleştirel bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

Vakıf üniversitelerinin sosyal medya kullanım biçimleri, işletmelerin sosyal medya kullanımıyla biçimleriyle paralellik göstermektedir. Vakıf üniversitelerinin sosyal medyayı kullanım amaçları, kâr amaçlı kuruluşlar olarak tanımlanan işletmelerin, kurumsal imajı güçlendirmek, marka tanınırlığını sağlamak, hedef kitleye ulaşarak ürün/hizmet tanıtımı yapmak, iletişim ve etkileşimi sağlamak gibi amaçlarla örtüşmektedir. Vakıf üniversiteleri, işletmelerin, belli bir algı, tutum ve davranış oluşturmak amacıyla uyguladığı reklam stratejilerini uygulamakta, öğrenci adaylarının tercihlerini etkilemeye ve belirlemeye çalışmaktadır.

Vakıf üniversitelerinin sosyal medya paylaşımlarında sıklıkla yer verdiği "başarı", "kariyer" ve "gelecek" mesajları, üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Günümüz konjonktüründe, artan rekabet ortamı ve ekonomik krizler, siyasal gerilimler, belirsizlik, güvencesizlik, işsizlik, yoksulluk gibi sorunlar karşısında, üniversiteler öğrenci adaylarına ve dolayısıyla topluma "bireysel kurtuluş" mesajı vermektedir. Toplumcu, hakikati arayan, eleştirel bir duruş yerine tutum yerine "En

iyisi ol", "Senin geleceğin", "Senin kariyerin" gibi sloganlarla bireysel kurtuluş vaatlerini içeren bireyci tutum, vakıf üniversitelerinin durduğu yeri göstermektedir. Üniversitelerin misyon ve vizyon tanımlarında yer verdikleri "toplumsallık", "bilime katkı" , "bilgi üretme" gibi evrensel ilkeler yerine, öğrencilere bireysel başarı vaat etmesi, toplumsal algı açısından üzerinde durulması gereken bir sorundur.

Çalışma kapsamında incelenen sosyal medya paylaşımlarında görülen önemli bir sorun da, öğrenciye, akademisyene ve genel olarak akademiye bakış açısıdır. Öğrenciler, reklam stratejilerinin birer parçası olarak kullanılmakta, yeni öğrenci adaylarına ulaşmak için mevcut öğrencilere rol yüklenmektedir. Aynı şekilde akademik kadro da üniversite reklamlarının temel oyuncularından biri olmaktadır. Akademisyenler, program/bölüm tanıtımı için doğrudan öğrenci adaylarına seslenmekte ve okulun sahip olduğu olanakları öğrencilere sunarak reklam yapmaktadır. Akademik kadro, bilimsel çalışmalar, akademik yayınlar üreten, araştırmalar yapan, toplumsal farkındalıkları olan, toplumsal sorunların çözülmesinde bilimsel bakış ve yorum sunabilen bilim insanları olarak değil, öğrencilere iyi bir mesleki eğitim verme potansiyeline sahip, sektör deneyimli, kurumsal bağlantıları yüksek olan kişiler olarak konumlanmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, öğrenci, öğrenci adayları ve dolayısıyla toplumla buluşma alanı olarak konumlandırılan sosyal medyanın, üniversitelere yönelik toplumsal algı için önemli bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Üniversiteler, sosyal medyayı kar amaçlı kuruluşlar olan işletmeler gibi birer reklam, tanıtım aracı olarak kullanmanın ötesinde toplumsal misyonu ve varlık gerekçesini destekleyen içerik ve paylaşımlarla toplumsal değişim ve dönüşümde önemli bir rol oynayabilir. Bilimsel, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişime katkı, toplumsal fayda sağlama misyonuna sahip olan üniversitelerin sosyal medya paylaşımları birer bilgi paylaşım aracına dönüşerek, üniversiteleri eğitim-öğretim ve meslek edindirme kuruluşu olarak konumlandıran toplumsal algının değişmesine katkı sunabilir.

KAYNAKÇA

Atabek Şendur G. & Atabek Ü. (2007). Medya Metinlerini Çözümlemek. Siyasal Kitabevi, Ankara.

Bingöl, B. (2012). "Üniversite Özerkliğinin Değişen Tanımı ve Üniversitelerin Yeniden Yapılandırılması". Hacettepe Hukuk Fak. Dergisi. 2(2) ss. 39–75.

Budak, T. (2010). "Katma Değer Vergisi Kanunu: Kültür Ve Eğitim İstisnası: Vakıf Üniversiteleri", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. 59 (3). ss. 449-465.

Değirmencioğlu, S.M.; İnal, K. (2015), Yükseköğretimin Serbest Düşüşü: Özel Üniversiteler, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Dijital in 2019, https://wearesocial.com/global-digital-report-2019

Iyengar, S. (2014). "Web İçeriklerinin Metin Temelli Çözümlenmesi". Yeni Medya Çalışmalarında Araştırma ve Yöntem Teknikleri içinde, (Der: M. Binark), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Karasar, N. (2017). Bilimsel Araştırma Yöntemi. Nobel Yayınevi, Ankara.

Kotler, P. (2017). Pazarlama 4.0, Gelenekselden Dijitale Geçiş. Optimist Yayınevi, İstanbul.

Köksal, Y.; Özdemir, Ş. (2013). "Bir İletişim Aracı Olarak Sosyal Medya'nın Tutundurma Karması İçerisindeki Yeri Üzerine Bir İnceleme", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 18, Sayı 1, ss. 323-337.

Köseoğlu, Ö. (2012). "Sosyal Ağ Sitesi Kullanıcılarının Motivasyonları: Facebook Üzerine Bir Araştırma". Selçuk İletişim. 7 (2). Konya.

Polat, İsmail H. (2009). "Yeni Bir İletişim Ortamı, Yeni Bir Medya". (der: L. Baruh, ve M. Yüksel). Değişen İletişim Ortamında Etkileşimli Pazarlama içinde. İstanbul. Doğan Kitap.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf

Vakıf Yükseköğretim Kurumları 2019 Raporu, https://www.yok.gov.tr/HaberBelgeleri/Haber%20%C4%B0%C3%A7erisindeki%20Belgeler/Yay%C4%B1nlar/2019/Vakif_Yuksekogretim_Kurumlari_2019.pdf

Yıldırım A. & Şimşek H. (2018). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayınevi, Ankara.

Yıldız, S. (2014). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, "Üniversiteler Ne Vaat Ediyor? Türkiye'deki Üniversitelerin Basın İlanları Üzerine Bir İçerik Analizi". Cilt:14. Sayı:2. ss. 155-170.

Yükseköğretim Kanunu, http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2547.pdf

Waters, D.R; Burnet, E.; Lammand A.; J. Lucas (2009). "Engaging Stage holders throught Social Networking: How Nonprofit Organizationsare Using Facebook", Public Relations Rewiew, 35.

Bölüm 22

S-400 MESELESİ VE TÜRK AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE KRİZ

Bora BAYRAKTAR[1]

1 Dr. İstanbul Kültür Üniversitesi

Türkiye'nin 1953'te dahil olduğu Kuzey Atlantik Paktı NATO yerine Rusya Federasyonu'ndan hava savunma sistemleri alması temel bir eksen değişikliğine mi yol açmaktadır? Türkiye geleneksel Batı ittifakından koparak kendine farklı bir yön mü çizmektedir? ABD'nin Türkiye'ye yönelik yaptırım hazırlıkları ve sert açıklamaları ne anlama gelmektedir? Ankara'nın S-400 hava savunma sistemlerini almasıyla birlikte uluslararası politikanın en önemli tartışma konularından biridir. Bu yönüyle mesele her ne kadar sadece hava savunma sistemlerine ihtiyacı ile açıklansa da Türkiye'nin attığı adımlar küresel dengeleri ve Rus-Amerikan rekabetini temelden etkilemektedir. Olay bu yönüyle Doğu Avrupa, Karadeniz ve Doğu Akdeniz'deki küresel rekabetin bir parçası olmuştur.

1991'de Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra Rusya Federasyonu içine düştüğü ekonomik kriz, siyasal belirsizlik, Çeçenistan savaşı ve sosyo-ekonomik sorunlar nedeniyle zor bir on yıl geçirmiştir. Bu 10 yıla damgasını vuran Yugoslavya'nın dağılması ve Çeçenistan meseleleri Moskova'nın ileri etki alanlarında etkisini kaybetmesine neden olmuş, 1993 yılında başlayan NATO'nun Genişlemesi stratejisi ile eski Sovyet hinterlandı Batı ittifakının etkisi altına girmiştir.

1994'te başlatılan Barış için Ortaklık programı ile eski Doğu Bloku ülkeleriyle askeri işbirliği başlatılmıştır. 1997'de NATO-Rusya Kurucu Kararı ile Daimî Ortak Konsey kurulmuştur. 2002'de NATO Rusya Konseyi kurulmuştur. 1996'da müttefikler yeni katılacak üyelere nükleer silah konuşlandırmayacaklarını bildirmişler, genişlemenin amacını Rusya'nın askeri olarak çevrelenmesi değil Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin Atlantik güvenlik şemsiyesi altına alınması olduğunu belirtmişlerdir. [2]

Yugoslavya'nın dağılması sürecinde yapılan NATO müdahalesi, Belgrad'ın bombalanması ve Sırpların geriletilmesi, 1999'da Kosova'nın Moskova'nın müttefiki olan Sırbistan'dan askeri güç kullanılarak ayırılması Rusya'nın tepkisine neden olmuştur. Kosova meselesini jeopolitik bir darbe olarak okuyan Rusya, ABD'nin NATO aracılığıyla BM Güvenlik Konseyi'ni by-pass etmesini de kabul etmemiştir. Rusya'nın içinde bulunduğu askeri ve ekonomik zafiyet bu noktalarda direnmesini engellemiştir. Ayrıca Çeçenistan savaşında Batılı ülkelerin Rusya'ya getirdiği eleştiriler sonraki yıllarda NATO'nun genişlemesi Rusya tarafından endişe ve kuşkuyla karşılanmıştır. 2004'te Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Slovakya, Slovenya'dan sonra 2009'da Hırvatistan ve Arnavutluk NATO'ya üye olmuştur.

Sonraki dönemde Ukrayna'da 2004 yılında yaşanan Rusya karşıtı ve AB ile NATO'ya girmek isteyen güçlerin iktidara geldiği "Turuncu

2 NATO Enlargement and Russia: Myths and Realities https://www.nato.int/docu/review/2014/Russia-Ukraine-Nato-crisis/Nato-enlargement-Russia/EN/index.htm

Devrim" ile 2003'te Gürcistan'daki "Gül Devrimi" bu iki ülkenin de NATO ittifakına katılma ihtimali dolayısıyla Moskova'yı iyice endişelendirmiştir. Rusya'nın meseleye bakışı NATO tarafından bir kuşatma altına alındığı yönünde olmuş buna 2008'de Gürcistan, 2014'te Ukrayna müdahaleleriyle askeri biçimde yanıt vermiştir. Rusya ayrıca Putin döneminde geliştirdiği yeni dış politika konsepti ve savunma doktrinleri çerçevesinde hava savunma sistemleri ile girilmez bölgeler (A2AD: Anti Access Area Denial) oluşturmuştur. Buna mukabil NATO 2016 Varşova, 2017 Brüksel zirvelerinde Rusya'yı hedef alan bildirilerle ayrılığı derinleştirmiştir. ABD'de de Donald Trump'ın başkan olmasından sonraki ilk ulusal strateji belgesinde Çin ile beraber Rusya rakip ülkeler olarak tanımlanmıştır.

Bu rekabet açısından bakıldığında Türkiye'nin bölgesinde oynadığı rol büyük önem taşımaktadır. Türkiye NATO üyesi olarak Soğuk Savaş yıllarından itibaren Batı güvenlik sisteminin bir parçası olmuş, askeri ilişkilerini buna göre biçimlendirmiş, gerek ordu konuşlanması gerekse silah mühimmat ihtiyacı NATO ile uyumlu bir hale getirilmiştir. Türkiye'nin karşı karşıya olduğu tehditler, Sovyet yayılmacılığı üzerinden biçimlenmiş Türkiye savunması uzun yıllan buna göre biçimlenmiştir. Ancak Soğuk Savaş sonrası Türkiye için tehdit güneye kaymış, Irak ve Ortadoğu'daki diğer karışıklıklar, göç ve terör öncelik kazanmış Türkiye buna göre yeni bir savunma yapılanması arayışına girmiştir. Türkiye'nin hava savunma ihtiyaçları da bu yeni güvenlik ortamına göre şekillenmektedir.

Bir Akdeniz, Kafkasya, Doğu Avrupa, Balkan, Karadeniz ve Ortadoğu ülkesi olan Türkiye'nin askeri olarak alacağı tutum NATO-Rusya rekabeti açısından büyük anlam taşımaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılamakta attığı adımlar, aldığı kararlar her ne kadar kendi ulusal güvenliği için olsa da etkileri dolayısıyla küresel anlamlar içermektedir.

Türkiye'nin Hava Savunma sistemi ihtiyacı

Türkiye hava savunma sistemleri ile ilgili ilk girişimini 1991 yılında Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in İsrail'e Scud Füzeleri ile saldırmasından sonra gerçekleştirmiştir. Kendini tehdit altında değerlendiren Türkiye'ye NATO 1991 yılında üye Hollanda'dan Patriot füzeleri göndermiştir. Gelen sistemler Diyarbakır ile Adana'da konuşlandırılmıştır. Daha sonra 2003 yılındaki ikinci Körfez Savaşı'nda yine bu sistemler Hollanda'dan gemiyle Hatay'ın İskenderun ilçesine getirilmiş, buradan karayoluyla yine Diyarbakır, Batman ve Adana'ya konuşlandırılmıştır. Bu Patriot rampalarından 2'si Diyarbakır 2. Taktik Hava Kuvvet Komutanlığı ile 7. Kolordu Komutanlığı'nda, 2'si Adana'daki İncirlik Üssü'nde biri ise Batman Havaalanı'na konuşlandırılmıştır. Irak savaşının sona ermesinin ardından yaklaşık 2 ay kaldıkları Diyarbakır,

Batman ve Adana'daki yerlerinden sökülen Patriot rampaları karayoluyla İskenderun Limanına, buradan da yüklendikleri "ANNA-J" isimli gemiyle Hollanda'ya geri gönderilmiştir.[3]

15 Mart 2011'de patlak veren Suriye iç savaşı Türkiye'nin güney sınırlarına güvenlik baskısında bulunmuş, Şam yönetimi ile yaşanan gerilim olan 2012 Haziran ayında Malatya Erhaç 7'nci Ana Jet Üs Komutanlığı'ndan kalkan Türk Hava Kuvvetleri'ne ait F-4 savaş uçağının düşürülmesi ile iyice tırmanmıştır.[4] Türkiye, Suriye sınırında yaşanan olayların güvenliğini tehdit etmesi üzerine hava savunmasını güçlendirmek için öncelikle bir parçası olduğu NATO'dan Patriot Hava Savunma Sistemi talep etmiştir.

Türk Dışişleri Bakanlığı "Washington Antlaşması'nın dördüncü maddesi çerçevesinde talebimiz üzerine 26 Haziran ve 3 Ekim 2012 tarihlerinde düzenlenen Konsey toplantılarındaki istişareleri müteakiben, ulusal hava savunmamızın Müttefik hava savunma unsurlarıyla takviyesinin desteklenmesinin NATO'dan resmen talep edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu talebimiz, tarafımızdan NATO'da bugün yayımlanan bir mektupla resmen gündeme getirilmiştir" açıklamasını yapmış, NATO Genel Sekreteri Anders Fogh Rasmussen talebin gecikme olmadan değerlendirileceğini de ifade etmiştir.[5]

Türkiye'nin 2012'deki talebi üzerine 26 Ocak 2013'te başlayan NATO misyonu 2015 Ocak'ına kadar sürmüştür. İlk etapta bir yıllığına gönderilen savunma sistemi ve 250 askerden oluşan birliğin görev süresi, Türkiye'nin talebi doğrultusunda bir yıl uzatılmıştır. NATO müttefiki Almanya da yine Suriye kaynaklı füze tehdidine karşı Suriye sınırına 90 kilometre uzaklıktaki Kahramanmaraş'ta görev yapan iki Patriot bataryasını çekmişti. ABD de Suriye'den füze tehditlerine karşı korumak için Suriye sınırından 40 kilometre kadar uzaklıktaki Gaziantep 5. Zırhlı Tugay Komutanlığı'nda bulundurduğu iki Patriot hava savunma bataryasını 14 Ağustos 2015 tarihinde çekeceğini açıklamıştır.[6] Türkiye'nin Patriot bataryalarının çekilmemesi talepleri etkili olmamıştır. Amerikan yönetimi Patriotları çekme kararını Amerikan Başkanı Barack Obama ile Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın İncirlik'le ilgili mutabakatı sonuçlandırdıkları 22 Temmuz 2015 tarihindeki telefon görüşmesinde gündeme getirmemiştir. Bildirim bu konuşmadan bir süre sonra yapılmıştır.

---

3 Behçet Güngör/ A. Fatih Tekcan, *Anadolu Ajansı*, Diyarbakır, 22.11.2012

4 "*Türk uçağını Suriye düşürdü",* Milliyet, 23.06.2012 http://www.milliyet.com.tr/siyaset/turk-ucagini-suriye-dusurdu-1557511 erişim: 23.06.2019

5 "NATO: Türkiye'den Patriot talebi geldi" *Hürriyet*, 21.11.2012, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/nato-turkiyeden-patriot-talebi-geldi-21982067 erişim: 28.06.2019

6 Adana İncirlik'teki Hollanda birliğinin yerini bir Patriot bataryası ile İspanya almıştır. Alman sistemlerinin yerine, 2016 haziran ayında İtalya'dan gelen bir SAMP-T bataryası Kahramanmaraş'taki Gazi Kışlası'na yerleştirilmiştir.

The New York Times ulusal güvenlik muhabiri Eric Schmitt, karardan sonra bu konuda kaleme aldığı haberde konuştuğu dört ayrı ABD'li yetkiliye dayanarak, Türk yetkililerin Patriot'ların çekileceğini duyduklarında "büyük bir kızgınlık yaşadıklarını" yazmıştır. ABD çekme kararı için bataryaların "kritik modernizasyon güncellemeleri" gibi bir gerekçe göstermiştir.[7]

Bu karar Türkiye'de PKK'nın terör eylemlerini yeniden başlatması ve DEAŞ terör örgütünün (Irak Şam İslam Devleti-IŞİD) Türkiye'ye yönelik tehdit ve saldırılarının artmasıyla aynı döneme rastlamıştır. Ayrıca Rusya da kısa bir süre sonra, 30 Eylül 2015'te Suriye'de askeri operasyonlara başlamış, Rus savaş uçakları Türkiye hava sahası yakınlarında bombardımanlar gerçekleştirmiştir. Yine aynı günlerde ABD DEAŞ'a karşı PKK'nın Suriye'deki uzantısı YPG ile ittifak kurması nedeniyle Ankara ile Washington'ın arası belirgin bir şekilde açılmaya başlamıştır.

Bu gelişmeler üzerine Ankara hava savunması konusunda NATO müttefiklerine güvenemeyeceği kararına varmış ve arayışlara girmiştir. Yine de Ankara ilk olarak ABD'den Patriot füzeleri almak istediğini bir mektupla Washington'a iletmiştir. [8] Türkiye ile Patriot savunma sistemlerinin satışı konusunda 2009'dan itibaren yürütülen müzakerelerin sonuç vermemesi üzerine Türkiye alternatiflere yönelmiştir. İlk aşamada Çinli CPMIEC firmasından uzun menzilli hava savunma füze sistemi almaya yönelen Türkiye NATO ve Batı'nın baskısıyla 3,4 milyar dolarlık ihaleden vazgeçmiştir. Batılı ülkeler, Çin yapımı füzelerin NATO'nun füze savunma sistemine uymayacağını belirterek anlaşmaya karşı çıkmışlardır. Türkiye'nin almak istediği FD-2000 füzeleri, Çin Ordusu'nun uzun menzilli hava savunma füzesi HQ-9'un ihraç modeliydi. Füzelerin etkili menzilleri 125 kilometreye kadar çıkıyordu. Sistemin en önemli parçası radar, aynı anda 100 hedefi takip edebiliyordu.[9] İptal kararı Antalya'daki G-20 zirvesinden hemen önce açıklandı. [10]

Rusya ile S-400 Anlaşması:

Türkiye 2013'te ABD'den Patriot füze savunma sistemi alımı için girişimlerde bulunmuş ancak bu taleplere 17 ay boyunca cevap verilmemiştir. ABD'nin Patriotların teknik özelliklerini Türkiye ile paylaşmayı reddetmesi ve sistemin yüksek maliyeti nedeniyle Ankara

7 Schmitt Eric., As Risk of Syrian Attack Eases, U.S. Will Pull Patriot Missiles from Turkey, *New York Times*, 18.8.2015

8 Sedat Ergin, Amerika 2015'te Patriotları çekerken neyi çatlattı?, *Hürriyet,* 31.07.2019, http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/sedat-ergin/amerika-2015te-patriotlari-cekerken-neyi-catlatti-41289042

9 Çin: Füzeler için Türkiye ile anlaştık, *Sabah*, 20.3.2015, https://www.sabah.com.tr/dunya/2015/03/20/cin-fuzeler-icin-turkiye-ile-anlastik erişim: 23.06.2019

10 Türkiye Çin'den füze almaktan vazgeçti, *BBC*, 15.11.2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151115_turkiye_cin_iptal erişim: 25.06.2019

farklı ülkelerden hava savunma sistemi satın alımı için çalışmalarını başlatmıştır.

15 Temmuz 2016'daki darbe girişiminin ardından Rusya ile 24 Kasım uçak krizini aşan ve yakınlaşma sürecine giren Türkiye Rusya'nın fiyat, teslimat, ortak üretim ve teknoloji transferi noktasında Türkiye'nin beklentilerini karşılamasıyla birlikte S-400 satın alım çalışmalarına olumlu yaklaşmıştır. ABD savunma şirketi Lockheed Martin ve Avrupa füze ortak girişim grubu MBDA tarafından geliştirilen Orta Menzilli Hava Savunma Sistemi (MEADS) satın alması gündeme gelmiş, Kasım 2016'da Rusya ile S-400 için görüşmeler yapıldığı açıklanmıştır.

Dönemin Milli Savunma Bakanı Fikri Işık, Nisan 2017'de Türkiye'nin "acilen" hava savunma sistemine ihtiyacı olduğunu, NATO üyesi ülkelerin "mali açıdan etkili bir teklif sunmadıklarını" da ifade etmiştir. NATO müttefiklerinin teklifleri üzerinde bir uzlaşı sağlanamayınca Türkiye Rusya ile görüşmelere başlamış ve S-400 alımı konusunda anlaşmaya varılmıştır.[11]

Teknik açıdan bakıldığında, 600 kilometre uzaklıktan tehdidi belirleyebilen S-400'ler, 60 kilometre uzaklıktaki balistik hedefleri, 400 kilometre uzaklıktaki aerodinamik hedefleri ve 10 metre kadar alçak irtifadaki hedefleri vurabilmektedir. Amerikan Patriot füzeleri ancak minimum 60 metre yükseklikteki hedefi vurabilmektedir. Türk yetkililer, toplam maliyeti 2.5 milyar dolar olan S-400 için peşinatın Rus yönetimine transfer edildiğini kaydederken, bu işbirliğinin daha da geliştirilebileceği hatta S-500'lerin ortak üretilebileceği mesajını vermişlerdi. Türkiye'nin S-400 alımı Türkiye ile Rusya'nın İran ile birlikte 2016 yılında Suriye konusunda yapmış oldukları ateşkes anlaşması ve Moskova Deklarasyonu ile birlikte düşünüldüğünde Batı başkentlerinde Türkiye'nin yönü hakkında tartışmaları ve sorgulamaları beraberinde getirmiştir.

S-400 Alımı ve Türkiye - ABD Arasında Yaşananlar

S-400'lerin alımı öncesinde de Türk-Amerikan ilişkilerinde pek çok sorun mevcuttur. Özellikle son 10 yıl içinde Filistin sorunu, İran ile ilişkiler, Türkiye'nin Rusya ile yakınlaşması, Suriye ve Irak politikaları, ABD'nin Kürt politikası gibi pek çok alanda Türkiye ile ABD'nin çıkarları çelişmektedir, çatışmaktadır.

Türkiye ile İsrail arasındaki Filistin meselesi temelli anlaşmazlık Ankara-Washington arasında da sorunlara neden olmaktadır. 28 Eylül 2000'de İsrail muhalefet lideri Ariel Şaron'un Mescid-i Aksa'yı ziyaretinden sonra patlak veren İkinci Filistin intifadası, Türkiye ile İsrail

11 S-400: Türkiye'nin Rusya'dan satın aldığı teslimatına başlanan hava savunma sistemi, *BBC*, 13.07.2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41239094 erişim: 23.07.2019

ilişkilerini temelinden sarsmıştır. ABD'nin bölgedeki Arap olmayan iki önemli müttefiki arasında Ecevit hükümetinin İsrail'in uygulamalarını eleştirmesi dolayısıyla ortaya çıkan çatlak ilerleyen dönemde daha da derinleşmiştir. Dönemin Başbakan Bülent Ecevit İsrail'i soykırımla suçlaması gerilimi tırmandırmıştır. 2002 Kasım ayında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi hükümeti bu anlamda Türk-İsrail ilişkileri açısından zor bir mirası devralmıştır. İslami gelenekten gelen partinin üst yönetiminin Filistin hassasiyeti, bölgede şiddet dozunun artması, Filistin topraklarının yeniden işgali, Filistin liderlerine yönelik suikastlar dolayısıyla Ankara-Tel Aviv ilişkileri çıkmaza girmiştir. Hamas liderleri Şeyh Yasin ve Abdulaziz Rantısi, Filistin Halk Kurtuluş Cephesi (FHKC) Abu Ali Mustafa suikastları, Filistin lideri Yaser Arafat'a uygulanan abluka ve Arafat'ın kuşkulu ölümü Türk-İsrail gerilimini tırmandırmıştır. 2006 yılında yapılan Filistin seçimlerinden sonra Ankara'nın, İsrail ve ABD tarafından terör örgütü kabul edilen Hamas'ın lideri Halid Meşal'i demokratik seçimle iş başına gelmiş meşru lider olarak ağırlaması tarafların giderek birbirinden uzaklaştığının işareti olmuştur.

2000-2008 yıllarında Başkan George W. Bush liderliğindeki Neo-con'lar tarafından yönetilen Washington Türkiye'nin İsrail ile karşı karşıya gelmesi ve Filistin'de Hamas ile yakınlaşmasından büyük rahatsızlık duysa da gerilimi belli bir noktada tutmaya gayret etmiştir. Başbakan Erdoğan ile İsrail Başbakanı Ariel Şaron'un bir araya gelmesi, İsrail ve Filistin liderlerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde buluşması bu çabaların bir sonucu olsa da ilişkiler 2008 sonunda İsrail'in Dökme Kurşun operasyonu ile çökmüştür. Bunu 2009'daki Davos krizi, "one minute krizi" olarak da bilinen Erdoğan-Peres arasındaki tartışma izlemiştir. Mavi Marmara olayı ve İsrail'in 9 Türk vatandaşını(biri aynı zamanda Amerikan vatandaşı idi) uluslararası sularda katletmesi[12] ile Türk-İsrail ilişkileri dibe vurmuştur.

Amerikan yönetimi bu krizde arabulucu rolü oynamaya çalışsa da ilişkilerin düzelme sürecine girmesi ancak Başkan Obama'nın 2013'teki İsrail ziyaretine kadar olmamıştır. İsrail başbakanı Netanyahu'nun Obama'nın çabasıyla Türkiye'den özür dilemesi normalleşme sürecini başlatsa da Türk-İsrail ilişkilerinin eski seviyesine çıkması bugün için de uzak bir mesafedir. Türk-İsrail ilişkilerini bu seviyede olması Amerikan yönetiminin Ankara'ya bakışını etkilemekte, ABD'deki Yahudi lobisi faaliyetleri ile Türkiye üzerinde baskı kurulmasını teşvik etmektedir.

İkinci bir konu Suriye meselesidir. Türkiye'nin Suriye ile ilişkileri 2000 yılından itibaren her yönüyle Türk-Amerikan ilişkilerini etkilemektedir. 2000'li yılların başında, özellikle de ABD'nin 2003'teki Irak işgaliyle birlikte Şam yönetiminin kuşatılması, yalnızlaştırılması Washington'un

12 Süleyman Uğur Söylemez'in 2014'teki vefatı ile hayatını kaybedenlerin sayısı 10 olmuştur.

politikası olmuştur. Irak'taki Sünni direnişi, Filistin intifadasında İsrail'e yönelik saldırılar düzenleyen Hamas, İslami Cihad, FHKC gibi örgütleri desteklediği gerekçesiyle Amerikan yönetimi Esad rejimi üzerinde ciddi baskı kurmaya çalışmıştır. Lübnan'daki Hariri suikastının ardında Esad yönetiminin bulunduğu iddiaları yüzünden ABD, Birleşmiş Milletler üzerinden Suriye'ye diz çöktürmeye çalışırken, PKK'nın Suriye'den çıkmasının ardından 1998 Adana mutabakatını imzalayan Ankara bu ülkeyle ilişkileri geliştirme çabası içine girmiştir. Türkiye Suriye'nin yalnızlaşmasına izin vermemiş, izolasyonu kırmıştır.

2011'de başlayan Suriye iç savaşının ilk günlerinde de Türkiye Esad yönetiminin bu meseleyi çözeceği düşüncesiyle hareket etmiştir. Aynı dönemde Türkiye Libya'ya NATO müdahalesine de karşı çıksa da sonra pozisyonunu değiştirerek harekata kerhen de olsa destek vermiştir. Arap isyanlarında "halkların yanında" yer aldığını açıklayan Türkiye'nin Suriye politikası 2011 yazında Suriye rejiminin aşırı güç kullanması nedeniyle değişmiştir. Beşar Esad'ın devrilmesi noktasında Türkiye başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerle aynı safta yer alırken çok geçmeden bu politikada yalnız bırakılması, göç baskısı ve sınır bölgelerindeki istikrarsızlık Türk-Amerikan ilişkilerindeki sorunlara bir yenisini eklemiştir. Özellikle 2013 Ağustos ayında Doğu Guta'da kimyasal silah kullanılması, ABD'nin bunu bir kırmızı çizgi olarak açıklayıp sonrasında geri adım atması Türk hükümetinde derin bir hayal kırıklığı ve ABD'ye karşı güvensizliğin artmasına neden olmuştur. Türk yetkililer başta Başkan Obama olmak üzere ABD ve Batılı ülkeleri kamuoyu önünde ağır bir dille eleştirirken Beyaz Saray bu durumdan duyduğu rahatsızlığı gizlememiştir. ABD Suriye'deki PKK terör örgütünün uzantısı olan PYD ve YPG'ye silah desteği vermeye başlamıştır. ABD'nin 1990'lı yıllardan itibaren bağımsız bir Kürt devleti tezine yönelik çalışmalar içinde olması, Irak'ın işgalinden sonra ağırlık kazanmıştır. Kürt Bölgesel Yönetimi'nin görece istikrarlı durumu, Kürtlerin ABD'ye kayıtsız şartsız destek olması ve beklenti içinde bulunması, buralarda ABD ordusu ile peşmerge arasında yapılan işbirliği iki taraf arasındaki ilişkileri güçlendirmiştir. ABD'li yetkililer Kürtlere arka çıkarken bağımsızlık fikrine hiç bir zaman açıkça karşı çıkmayarak "uygun zamanın beklenmesi" telkininde bulunmaktadırlar.

DEAŞ'a karşı mücadele sürecinde Kürt gruplar askeri ve siyasi olarak desteklenmiştir. Son dönemde Amerikan birlikleri terör örgütü PKK'nın Suriye kolu PYD ve YPG ile aynı safta yer almayı seçmiştir. DEAŞ'ın Kobani'yi ele geçirmesinden sonra Başkan Obama'nın başlattığı DEAŞ'la mücadele operasyonlarında PKK'nın Suriye kolu PYD ve YPG ABD'nin kara gücü olarak seçilmiştir, desteklenmiş ve geliştirilmiştir. Türkiye'nin 24 Ağustos 2016'da Rusya ile sağladığı mutabakat üzerine Fırat Kalkanı Harekatı'na girişerek, güney sınır hattında bir PKK/PYD koridoru ile

alanına hapsedilmesine karşı çıkmıştır. Amerikan Başkan Yardımcısı Joe Biden'ın Türkiye ziyareti sırasında başlayan operasyon Türkiye'yi yeniden bölgede önemli bir aktör haline getirirken, ABD'nin Suriye'nin kuzeyine tamamen hakim olma planlarını sekteye uğratmıştır. Türkiye'nin operasyonu durdurması için yapılan baskılar netice vermemiştir. Fırat'ın batısındaki Münbiç kentinin PYD tarafından boşaltılacağı sözü ABD tarafından yerine getirilmemiştir. Ancak Türkiye El Bab'a kadar inerek PYD'nin Akdeniz'e açılmasının önünü kesmiştir.

Türkiye'nin PYD ile PKK'nın aynı örgüt olduğu uyarısını ABD görmezden gelmektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ABD Başkanı Donald Trump ile Beyaz Saray'da yapacağı ilk görüşme öncesinde PYD'nin desteklenmesi kararnamesi imzalanarak, 2017 Mayıs ayında yürürlüğe sokulmuştur. Böylece ABD müttefiki Türkiye'nin terör örgütü kabul ettiği bir grupla açıkça ve doğrudan askeri işbirliğine girmiştir. Bu da Türk-Amerikan ilişkilerinde onarılması güç bir yara açmıştır.

ABD Türkiye'nin tüm itirazlarına, tepkilerine rağmen Rakka'nın kurtarılması operasyonunu bu terör örgütü ile yürütmüştür. 17 Ekim 2017'de Rakka DEAŞ'tan kurtarılana kadar 3500 TIR dolusu silah, mühimmat ve askeri araç terör örgütüne aktarılmıştır. ABD bunu yaparken PYD'nin yanına bazı Arap grupları entegre ederek isimlerini Suriye Demokratik Güçleri'ne (SDG) çevirerek bu çarpıklığı kapatmaya çalışsa da örgütün Rakka merkezinde Abdullah Öcalan posterleriyle yaptığı kutlama hiçbir soru işareti bırakmayacak şekilde gerçekleri gözler önüne sermiştir.

Irak'ta da Türkiye ile ABD Kürt meselesinde derin görüş ayrılığı içinde olmuştur. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin eski lideri Mesut Barzani'nin aldığı bağımsızlık referandumu kararı başta Irak olmak üzere tüm bölge ülkelerince gayrimeşru bir girişim olarak değerlendirilmiştir. Irak'ın bölünmesi anlamına gelecek girişim, tartışmalı bölgeleri de içerdiğinden Irak Anayasası'nın da ihlali anlamına geliyordu. ABD ve diğer Batılı ülkeler zamanın uygun olmadığı gerekçesiyle açıkça destek vermeseler de bir Kürt bağımsızlığına ilke olarak karşı çıkmamışlardır. Bölge ülkelerinden sadece İsrail bağımsız Kürdistan fikrine destek olmuştur. 25 Eylül'de yapılan referandum sonrasında Irak-Türkiye ve İran'ın ortak tavır takınarak IKBY'ni kuşatma altına alması, Irak ordusunun tartışmalı bölgelerde anayasal düzeni yeniden sağlaması bu planı kısa sürede boşa çıkarmıştır. Irak merkezi hükümetine bağlı güçlerin 16 Ekim'de Kerkük'ü ele geçirmesinden sonra Amerikan yönetimi tarafsız kalmış ve 14 yıllık bağımsız Kürdistan çabalarına sırt çevirmiştir. Türkiye'nin bu sorunda İran ile birlikte hareket etmesi ve netice alması da Amerikan yönetimini rahatsız etmiştir.

Türk-Amerikan ilişkilerindeki gerilimin bir başka nedeni ise Türkiye'nin İran politikası olarak öne çıkmaktadır. ABD'nin nükleer silah peşinde olduğu gerekçesiyle İran'ın nükleer programını hedef alması, yaptırımlarla bunu engellemeye çalışması Türkiye tarafından desteklenmemiştir. Türkiye tüm ülkelerin barışçıl yollardan nükleer enerjiye ulaşma hakkını savunmuştur. İran'a uygulanan ambargonun, komşuluk ilişkileri, ticari ilişkiler ve Türkiye'nin İran'ın enerji kaynaklarına ihtiyacı dolayısıyla Ankara'nın aleyhine olacağı gerekçesiyle Türkiye, diplomasi ile sorunu çözmeye çalışmıştır. Brezilya ile birlikte Türkiye 17 Mayıs 2010'da Nükleer Takas Anlaşması'nı imzalamıştır. ABD bu sürece destek olmamıştır. 9 Haziran 2010'da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi İran'a yönelik yeni yaptırımları tartıştığında Türkiye "hayır" oyu vermiştir.[13]

Filistin meselesinde de Türkiye İran ile aynı cephede yer almıştır. İsrail ile ilişkileri bozulan Türkiye'nin nükleer meselede İran ile birlikte hareket etmesi Washington'u rahatsız etmiştir. Türkiye 1991 ve 2003 Irak savaşlarının tecrübesiyle diğer komşusu İran ile sorun yaşamak istemediğinden ABD ile İran politikası yüzünden ciddi gerilim yaşamıştır. Buna rağmen Ankara NATO'nun 2011'deki Lisbon Zirvesi'nde Türkiye'ye füze kalkanı radarı kurulmasına razı olmuştur. İran'ı hedef alan ve Malatya Kürecik'e kurulan radar Tahran ile Ankara arasında önemli bir sorun olarak yerli yerinde durmaktadır.

İran'a yönelik ambargonun delindiği iddiaları, İran asıllı işadamı Reza Zerrab'ın 2016 yılında ABD'de gözaltına alınması ve tutuklanması, bir yıl sonra Halkbank Genel Müdür Yardımcısı Mehmet Hakan Atilla'nın yine benzer iddialarla tutuklanması, Amerikan mahkemelerinde Türk yetkililer hakkında gözaltı kararları alınması İran eksenli gerilimin uzantıları olarak karşımıza çıkmaktadır.

S-400 Anlaşmazlığı

Soğuk Savaş döneminde Türkiye ile ABD'yi birbirine yaklaştıran mesele Sovyetler Birliği'nin ortak tehdidi idi. Bu tehdidin ortadan kalkmasından sonra Moskova, Rusya Federasyonu olarak bölgeden uzun süre uzak kalmıştır. Ancak Putin'in ülkede durumunu güçlendirmesi, içerideki sorunları yoluna koyması dikkatini "yakın çevresine" odaklanmasını sağlamıştır. SSCB'nin dağılmasını tarihin en önemli jeopolitik depremi olarak nitelendiren, NATO'nun genişlemesini Rusya'ya karşı varoluşsal tehdit olarak değerlendiren Putin 2008'de NATO'ya girme planları yapan Gürcistan'a müdahale etmiştir. Buradaki Amerikan yanlısı yönetimi devirmiştir. Bu operasyonun başarılı olmasında Türkiye'nin

13 "BM İran'a yeni yaptırımları kabul etti" Hürriyet Gazetesi, 9.6.2010, http://www.hurriyet.com.tr/bm-irana-yeni-yaptirimlari-kabul-etti-turkiye-hayir-dedi-14977295

1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne bağlı kalması ve Amerikan uçak gemilerine Karadeniz'e sokmamasının rolü büyüktür. Amerikan yönetimi bu nedenle tıpkı Irak'ta olduğu gibi yine Türkiye'yi suçlamıştır.

2014'te Rusya'nın Kırım'ı işgali Suriye operasyonlarını mümkün kılmıştır. Soğuk Savaş yıllarından bu yana Moskova'nın müttefiki olan Baas rejimine karşı yürütülen girişimler Rusya tarafından kabul edilmemiş ve Putin 30 Eylül 2015'te Beşar Esad'ın yardımına koşmuştur. Rusya, Esad'ı devirmek isteyen Batı ile işbirliği halindeki Türkiye ile uzun süre ayrı saflarda yer almıştır. 24 Kasım 2015'te Türkiye'nin bir uçağını düşürmesi üzerine Ankara-Moskova ilişkileri tarihin en büyük krizine sürüklenmiştir. Dış politikasında Batı'ya karşı Rusya dengesini yitiren Türkiye, güvenlik durumunun kötüleşmesi, 15 Temmuz darbe girişimi ve artan terör olayları dolayısıyla, sadece Moskova ile ilişkileri düzeltme yoluna gitmemiş Suriye politikasını da Batı'dan ayırarak değiştirmiştir. Esad'ın devrilmesi stratejik hedefini geri plana atarak Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunmasına öncelik veren Ankara 9 Ağustos 2016'da St. Petersburg Erdoğan-Putin zirvesi ile bu konuda mutabakat sağlamıştır. Fırat Kalkanı Harekatı bu sayede gerçekleşirken Ankara Washington'dan uzaklaşarak Rusya ile yakınlaşmıştır. Ardından Türkiye, Rusya ve İran ile 9 Aralık Moskova Deklarasyonu uyarınca Suriye'de ateşkes imzalayarak garantör ülke olmuşlardır. Astana Süreci'ni başlatarak çatışmasızlık bölgelerini kurmuşlardır. Türkiye Suriye'de ABD-PYD ittifakına, İran ve Rusya ile yanıt vermiştir. Bu da Türk-Amerikan ilişkilerinde bir başka kırılma hattı olarak gelişmiştir.

Türkiye bunlara ilaveten NATO'dan alamadığı hava savunma sistemleri için Rusya ile anlaşmış, S-400 savunma sistemleri için anlaşmaya imza atmıştır. Bu durum ABD ve NATO tarafından da Türkiye'nin "bedelini ödemesi gerektiği" bir karardır. ABD, NATO'nun güney kanadındaki stratejik ortağı olan Türkiye'nin ittifakın en önemli tehdit algısı durumundaki Rusya ile girdiği bu ilişkinin ortak güvenliği mimarisini zafiyete uğratacak olacağı nedeniyle itiraz etmiştir. Ayrıca Rusya'nın oluşturduğu A2AD bölgesi Türkiye'nin de katılımıyla tüm Doğu Akdeniz ve Karadeniz'i de bir anlamda Rusya'nın etkisi altına alması da ABD'yi endişelendirmiştir. Amerikan savunma sanayiinin en önemli müşterilerinden olan Türkiye'nin başka üreticilere kaptırılması riski de Washington'u düşündürmüştür.

Türkiye'nin S-400 tedariğinin, ABD Kongresi'nin 2017 Ağustos ayında çıkardığı ABD'nin Hasımlarıyla Yaptırımlar Yoluyla Mücadele Etme Yasası (CAATSA) kapsamına girmesinden dolayı yaptırımlara muhatap olma ihtimali ortaya çıkmıştır. ABD (Countering America's Adversaries Through Sanctions Act; Amerika'nın Düşmanlarına Karşı Yaptırım Yasasıyla Mücadele) Kanunu'nun 231. maddesinde yer alan

yaptırımlar aracılığı ile hasımlarına karşı korunmayı hedeflemektedir. Buna göre Türkiye Rusya Federasyonu'nun savunma ve istihbarat sektörleriyle önemli iş yapan kişi ve kurumlara yaptırımlar uygulanması söz konusu edilmiştir. [14]

Ayrıca ABD Türkiye'nin de üretim programında yer aldığı ve konuşlandıracağı 5. kuşak savaş uçağı olarak tarif edilen F-35'lerin hassas ve üstün özelliklerinin ayrıca her türlü faaliyetlerinin S-400 radar sistemi tarafından ele geçirilebilecek olması kaygısını öne sürerek Türkiye'yi F-35 projesinin dışında bırakmıştır. Ancak ABD Başkanı Trump'ın 2019 G-20 Zirvesi sırasında Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmesi sırasında Türkiye'yi haklı bulduğunu belirten ifadeler kullanması tansiyonu düşürmüştür.

Temmuz ayında S-400'lerin teslimatının başlaması sonrası F-35 projesinden Türkiye'nin çıkarıldığı açıklanmıştır. NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg, konunun Türkiye-NATO arası bir soruna dönüşmemesi için dikkatli bir dil kullanırken, tüm müttefik ülkelerden NATO sistemlerine uygun askeri donanım edinmeleri tavsiyesinde bulunmuştur.

Sonuç

Görüldüğü gibi Türk-Amerikan ilişkileri Sovyet tehdidi çerçevesinde gelişmiş, askeri-güvenlik boyutu öne çıkan bir ilişki biçimidir. Bu tehdidin ortadan kalkmasıyla küresel bir güç olan ABD ile bölgesel bir güç olan Türkiye arasındaki anlaşmazlıklar, çıkar çatışmaları gün yüzüne çıkmıştır. Bu görüş ayrılıkları Türkiye için varoluşsal tehditlerin ABD tarafından desteklenmesi şeklinde tezahür etmektedir. Bu nedenle Türkiye geçmişte yine varoluşsal tehdit olarak gördüğü Rusya'ya yakınlaşabilmektedir.

Türkiye Batılı müttefiklerinden hava savunması konusunda beklediği desteği bulamadığı için alternatiflere yönelmiş, bunu yaparken de ABD ve NATO ile ilişkilerini korumaya gayret etmiştir. S-400 ile birlikte Türkiye'nin Amerikan Patriot hava savunma sistemlerini alma isteğini açıklaması bunun bir göstergesidir. Öte yandan Amerikan yönetimi Trump'ın başkan seçilmesinin ardından çoklu bir yapı şeklinde tezahür etmiş, Türkiye politikası bu nedenle bir netlik kazanamamıştır. S-400 meselesinde Başkan Trump'ın selefi Obama'yı suçlaması ve Türkiye'ye istediği sistemlerin verilmemesini kamuoyu önünde dile getirmesi krizin tırmanmasını önlemiştir.

Türk-Amerikan ilişkilerinin bunca krize rağmen devam edebilmesinin nedeni NATO gibi kurumsal bir yapı içinde devam etmesinden ve

14 Sedat Ergin, Türkiye'nin hava sahası üzerindeki NATO güvencesi, *Hürriyet,* 1.8.1019 http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/sedat-ergin/turkiyenin-hava-sahasi-uzerindeki-nato-guvencesi-41290047

Türkiye'nin geçmiş yıllarda savunma konusunda dışa bağımlı olmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye son yıllarda Milli savunma sanayiine yaptığı yatırımlarla, ihtiyaçlarını karşılamakta kaynaklarını çeşitlendirmekle bu bağımlılığı kırma çabası içindedir. Bunu farklı ülkelerle ittifaklar kurarak desteklemektedir.

Önümüzdeki dönemde ABD'nin Irak ve Suriye politikalarında değişime gitmemesi ve Türkiye'nin ulusal güvenliğini ve toprak bütünlüğünü tehdit eder eylemlerini sürdürmesi durumunda iki ülke arasındaki krizlerin devam etmesi kaçınılmaz görünmektedir. Türkiye'nin bu nedenle ABD'ye özellikle savunma alanında bağımlılığını azaltma çabalarını sürdürmesi, milli savunma sanayiine ağırlık vermesi ve dış ilişkilerini ABD'yi dengeleyecek şekilde geliştirmesi yönünde hareket edeceğini öngörmek yanlış olmayacaktır.

Bölüm 23

SOVYET DÖNEMİ SONRASI BAĞIMSIZLIK KAZANAN TÜRK DEVLETLERİNİN ALFABE ISLAHATI

Aytan NAMAZOVA[1]

1

Giriş

Türk milleti olarak tarih boyunca 13 farklı alfabe kullanmışızdır[2]. Bu süre içinde bazen dış tazyiklere maruz kalarak istemeden farklı alfabeleri kabullenmek zorunda kaldığımız yıllar da vardır. Özellikle bu yıllar 1900 döneminden başlar ve kalıntıları bugünümüze kadarda gelir. Türk milleti olarak bir birimizden habersiz olma durumumuzun temel kaynaklarından biri de mehaz bu alfabe birliğinin olmamasıdır. Yazılı kültürümüzde 13 alfabeden en fazla kullanılan Arap ve Latin alfabesi olmuştur ama Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne dahil edilen devletleri göz önünde bulundurarak Kiril alfabesinin de, milyonlara dayanan Türk tarihinin akışında kısa zamanda çok eylemlere neden olduğunu göre biliriz. Öncelikle Kiril alfabesinin tarih sahnemize girişine bakış geçirmemiz gerekecek.

Sovyetler Birliği kurulurken, Lenin ve Stalin'i ürküten Türklerin birlik kura bilmesiydi. Çünkü, 1917-1923 yıllarında olan olaylar bu endişenin cevabıydı (*Bolşevik Devrimi, ulusların kendi kaderini belirleme hususunu benimsemeleri ve sosyalist kuruluşun iktisadi sorunlarının gündemde olduğu dönem*). Buna istinat olaraktan Lenin ve Stalin Türklere kendi devletlerini kurabileceklerini yazılı çağrıyla ilan ettiler. Buna **' Kendi Geleceğini Belirle'** politikası da diye biliriz. Bu minvalle Türkler 1917-1920 yılları aralığında kendi bağımsız devletlerini kurmaya başladılar. Maalesef bu özerk devletler tarih sahnesinden kısa zaman içeriğinde geçici olarak silinmiş oldular. Çünkü, Beyaz Rusya birliklerini imha eden Bolşevikler, kurulan özerk Türk devletlerini de ortadan kaldırmaya karar verdiler. Bu dönemde iki inanmış Komünist Türk önderi Tatar Türklerinden Sultan Galiyev[3] ile Kazak Türklerinden TurarRıskulov[4], Lenin ve Stalin'i çok ürküten projelerle orta çıkmışlardı. Sultan Galiyev Eski Çarlık topraklarındaki bütün Türkleri bir Komünist Turan Devleti içinde birleştirmek, TurarRıskulov ise, Türkistan'da bir Türkistan Komünist Partisi ve Türkistan Sosyalist devleti kurmak istiyordu. Bunu çok tehlikeli bulan Lenin ve Stalin bu iki Türk komünisti öncelikle her adımda dışladılar ve Lenin'in ölümünden sonra ise Stalin her ikisini de öldürttü.[5]

---

2 User, H.Ş., *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri,* Bilge Kültür Sanat*yayınları,* Ankara 2006

3 13 Temmuz 1892 yıl Rusya doğumluMirsaidSultangaliyev, Orta Asya'daki Türk halklarını birleştirerek sosyalist bir Türkistan devleti kurmak istemiş Tatar lider ve düşünce adamı ve ulusal komünizmin fikir babası ve kurucusudur.

4 1894 yılında Almatı şehrinde doğan TurarRıskulov,SSCB Komünist Partisi organlarının 1924-1925 yıllarında Orta Asya'yı farklı cumhuriyetlere ayırma kararına şiddetle karşı çıkan ve Orta Asya'daki Türk asıllı toplulukların tek bir Türk Cumhuriyeti içinde ve başlığı altında birleşmelerini öneren kişidir.

5 Blog.milliyet.com.tr

Birliğin sağlanması için dil en büyük faktörlerden biridir. Çünkü o bir iletişim vasıtasıdır. Türk aydınlarının bu vasıtayla nasıl birlik sağlaya bileceklerini tahmin eden Stalin, Türk boylarını bölerek, her birine ayrı alfabe uygulatarak bu vasıtayı 'zararsızlaştırdı'. Kurduğu planı aşamalı olarak aşağıdaki gibi tasnif edebiliriz;

1. Türk boylarını ayırma

2.Farklı yazı dillerini uygulama

3.Parçalama aşamaları:

4.Moskova'ya bağlı Türkistan Sovyet Cumhuriyeti ve Moskova'dan bağımsız olan Buhara ve Harezm Cumhuriyetlerini ortadan kaldırdı.

5.1925 yılında Türkistan 5 etnik Sovyet Cumhuriyetine bölündü: Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan.

Yukarıda da belirttiğimiz aşamalar uygulanmaya başladı ve en başta Rus Kiril alfabesine geçide öncelik verildi.İlk olarak Türklerin kullandığı Arap alfabesinin Türk lehçelerine uygun olmadığını belirten aydınlar ilk merhalede Arap alfabesini ıslah ederek ona Türkçe ı, ö, ü, e (kapalı) ve e (açık) seslerini çeşitli hareke ve harf birleşmeleriyle uydurarak yeni Arap alfabesi yaratmış oldular. SSCB dahil Müslüman Türkler 1921-1926 yılları aralığında yeni alfabeyi kullanmaya başlamış olsalar da, Müslüman olmayan Çuvaş, Yakut, Altay, Hakas, Tuva gibi Türkler ise yeni alfabeye geçiş yapmadılar.

Alfabe konusunda sabrı çok denenen Türk halkı ,Ortak alfabe kullanımı yönünde olan hayalinden asla vazgeçmemiş ve bunun tarihi ispatları da yeterince vardır. 1919 'da Bakü' de yapılan Doğu Halkları Kurultayında Türk aydınları Latin alfabesine ilgi duydukları için ilk fırsatta bunu uygulamayı planladılar ve böylece 1926-1938 yılları arasında SSCB'de yaşayan Türkler ortak olarak Latin alfabesini kullanmaya başladılar. Birliğe giden yolun dilden doğacağı korkusunu duyan Stalin, Latin alfabesini tek celsede değiştirerek, Her Türk Devletine ayrı Rus Kiril alfabesi uyguladı. Bununla dil ayırımı başladı, ana dilinde kitaplar basılamaz oldu. Bununla yetinmeyerek Türk toplumunun yerleşkelerine Rusları yerleştirerek nüfus kaydını yok etmeye çalıştı. Dönemin yasaklarını sıraladığımızda:

Okullara Rus dilinde eğitim şart oldu.

Türk dili, ağızları, şiveleri yasaklandı.

Dini eğitim yasaklandı.

Türk lehçelerine Rusçadan yeni kavramlar getirildi.

Moskova üniversitelerinde, Türk soylu gençlerin kendi adetlerinden kopması için verilen eğitim, sahnelerden izlenim haline geldi.

1934-1940 yıllarında Türk aydınlarına Pan-Türkist damgası vurularak yok edildi.

En büyük darbeyi Özbek Türkleri yaşadı diye bileceğimiz bir gerçek var. Özbek yazı dilinden ı,ö,ü ünlüleri çıkartılarak, Özbek dilcilerine, öğrencilerinize bu seslerin dilinizde olmadığını söylenmesi istenildi. Özbeklerin dili Farslaştığı için onlara ı,ö,ü gerekmez denildi.

Bu konuda büyük hizmete sahip Rus Türkolog'u A.Kononov, Türkoloji'ye ve Türkçülüğe en büyük darbeyi vurarak, Özbek grameri hazırlayıp, Özbeklerin dilinin Farslaştığını ve ses uyumunu kaybederek, 3 ünlü yitirdiği fikrini ireli sürdü. Türklerin tek ana dil kaynağı nerdeyse sadece Ankara'da basılan 'Türk Kültürü' dergisinin Türk aydınları tarafından gizlin şekilde Türk eli insanlarına dağıtılmasıydı. Stalin'in 60 yıllık mücadelesinin daha doğrusu dil buhranın iç acıtıcı sonuçlarını bugünümüzde çok bariz bir şekilde yaşıyoruz. Böyle ki, hala maalesef Türkiye Cumhuriyeti dışında yaşayan Türkleri bir çoğumuz bilmiyoruz. Çünkü Türk kimliğinin silinerek yeni adlandırmalara maruz kalan soydaşlarımızın bile çoğu soyağacını bilmiyor. İşte bir milleti yok etmek için gereken bu olsa gerek.

1991 Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan bağımsızlıklarını ilan ederek dünya haritasında kendilerine özel yerlerini aldılar.

Bağımsızlığın ilanından sonra Azerbaycan'da Azerbaycan Türkçesi, Özbekistan'da Özbek Türkçesi, Türkmenistan'da Türkmen Türkçesi resmi dil ilan edildi. Ama Kırgızistan ve Kazakistan'da resmi statünde hala iki dil vardı. Kırgız Türkçesi ve Rusça, Kazak Türkçesi ve Rusça. Sovyetler döneminden sonra verilen en önemli ortak kararlardan biri ortak alfabe ıslahatını gündeme getirmek oldu. Aydınlarımızın bazıları eski tarihe bağlı Göktürk alfabesine geri dönmek, bir kısmı Kiril alfabesinin devam edilmesini, bir kısmının gerekçesi ise Arap alfabesine geçilmesi gerektiğini sundular. Bu kadar çeşitli fikir ayrılıklarının olma nedenleri bizlere yerleşmeli bir halkın dil ve yazı değişiminin ileride yaratacağı zor eksiklerin olacağına işaret ediyordu. Örnek vermiş olursak, Kazakistan'ın bu sorun bir çok yönden tahlil edilmiştir. Alfabe değişimine karar verilmeden önce ülkede yaşayan azınlıklar, ülkenin jeostratejik durumu, etnik unsurlar ve politikası hesaba katılıp, göz önünde bulunmalıydı. Kitap basımı, matbuat, yazılı diğer kaynakları göz önünde bulundurduğumuzda meselenin ekonomik yönü büyük bir önem arz etmekteydi. Özbekistan'da ise Latin alfabesine geçmemeyi savunanlara göre ise Latin yazısını kullanabilecek yeni bir nesil yetiştirmek ve alfabedeki belirsizlik, toplumun

eğitimini kalitesiz şekilde etkileyecek diyorlardı. Ama bağımsızlık kazanan devletlerin hepsinin Latin alfabesine geçme isteme nedenlerinin başında ortak olarak öncelikle 'büyük abi' olan Türkiye Cumhuriyetinin bu alfabeyi kullanması (1 Kasım 1928 tarihinde Yeni Türk harflerinin kabul ve tatbiki hakkında Kanun) ve 2. nedenleri gençlerin çoğunluğunun İngilizceyi bilmesi geçiş sürecinin kolaylaştıracağını sağlaması idi.

Son

Üzerini toz basmış alfabe ıslahatı nihayet bağımsızlıktan sonra Türk devletlerinin gündemine ilk olarak giriş yaptı. Çok uzun süren sürecin sonunda Azerbaycan Devleti, Kazakistan Devleti, Özbekistan Devleti, Türkmenistan Devleti Latin alfabesine geçiş yaptılar ve nihayet bu sıraya yakınlarda Kırgızistan Devleti de katıldı.. 22-23 Kasım 2018 tarihinde 2. Uluslar Arası Çağdaş Alfabe Sempozyumunda Türk dil Bilimcilerinin buna yönelik yıllar içinde nasıl mücadele vererek çalıştıklarına şahidi olduk. Dediğimiz gibi değişim hiçte kolay olmamıştır. Diğer Avrupa ülkeleriyle olan iktisadi ilişkiler, devlette yeterli öğretmen ve öğretim müessesesi, en önemlisi siyasi nedenler hep bir engel olmuştur. Birlik yolunda ilerlemek bir umutolmuş ve bundan sonra daolacak.

KAYNAKÇA

Ercilasun Ahmet Bican. Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri. Ankara 2014

İbrahimov Elçin. Azerbaycan, Bakı 2018

User Hatice Şirin. Başlabgıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri. Ankara 2006

Blog.milliyet.com.tr

Bölüm 24

SOSYAL MEDYADA SAĞLIKLI OYUNCAKLAR AKIMI: *AMİGURUMİ*

Ali Murat KIRIK [1] ***Ceren YEGEN*** [2]

1 Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, murat.kirik@marmara.edu.tr
2 Doç. Dr., Mersin Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü, cerenyegen@mersin.edu.tr

Giriş

Sosyal medya bugün gündelik yaşamın bir parçası. Bireysel pratikler gibi, kurumsal pratiklerin de olmazsa olmazlarından olan sosyal medya, her geçen gün popülerliğini artırıyor. Sosyal medyanın popülerliğinin artması, kültürel ve toplumsal etkiler gibi, ekonomi temelli sektörel etkileri de beraberinde getiriyor ve yeni meslek biçimlerinin oluşmasına aracılık ediyor. Sosyal medyada emeğin dijitalleşmesine şahitlik ederken, yeni nesil satış ve pazarlama pratikleri ile de tanışıyoruz. Örneğin bugün sosyal medya üzerinde el emeği ürünleri satan girişimci bireyler olduğu gibi, ürün ve hizmetlerini etkin şekilde tanıtmayı amaçlayan önemli markalar da mevcut. Bu yüzden bugün "sosyal medya girişimcisi" şeklinde bir kavramdan bahsediyoruz (Yegen, 2018).

Sosyal medyada tanıtım ve pazarlaması yapılan ürün ve hizmetler çok çeşitli ve bu çeşitlilik her geçen gün hızla artıyor. Bu çeşitlilikte, sosyal ağlarda tüketimin artmasının da payı büyük. Sosyal medyanın sosyal bilgilenmeye yardımcı olduğunu da eklemek gerek. Öyle ki sosyal ağlar bugün bir haber ve bilgi alma aracı olarak da konumlandırılıyor. Bugünlerde sosyal medyada sağlıklı oyuncaklar üreterek ebeveynlere seslenen hesaplar oldukça popüler ve ebeveynlerden de büyük rağbet görüyor. Çünkü ebeveynler, sosyal ağlar aracılığı ile bilgileniyor, birçok yeni uygulama ve pratik ile tanışıyor. Şimdilerde Instagram üzerinde bir sağlıklı oyuncak türü olan ve sanatsal da bir uğraşı niteleyen amigurumi'leri üreten ve pazarlayan birçok hesap var ve bu hesaplar şimdiden oldukça popüler. Bu yüzden bu çalışmada, amigurumi ve sosyal medyadaki sağlıklı oyuncaklar akımı incelenecek, sosyal ağlardaki bu akım, detayları ile ortaya koyulacaktır. Bu kapsamda çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden olan odak grup görüşme tekniği kullanılarak, Türkiye'de Instagram üzerinden çocuklarına amigurumi alan bazı ebeveynler ile görüşmeler gerçekleştirilecektir.

Sosyal Medya

Batı toplumlarında internetin yayılması, oldukça yüksek bir seviyeye ulaşıyor. Bununla birlikte; bir dijital uçurumdan söz ediliyor, çeşitli nesillerin internet çağına adaptasyonları tartışılıyor (Friemel, 2014). İnternetin önünü açtığı bir olgu olan sosyal medya ise, bugün birçok birey için adeta bir yaşam alanı. Kullanıcıların bilgisayar aracılı gruplar ve topluluklarda fikirlerini, içerikleri, bilgileri, videolarını veya fotoğraflarını oluşturmalarını ve paylaşmalarını sağlayan web platformları olarak tanımlanan sosyal medya (Ackland & Tanaka, 2016), aynı zamanda sınırsız bir bilgi akışının söz konusu olduğu bir alan. Bilginin yaşadığımız dijital çağda büyük bir gücü nitelediği göz önüne alındığında; sosyal

medyanın bilginin yaratılması, paylaşılması ve idealize edilmesinde de büyük bir rol oynadığını görüyoruz.

Sosyal medya ya da sosyal ağ, kullanıcıların sanal topluluklar ve ağlarda kendi aralarında içerik paylaştığı, içerik değiştirdiği ve içeriklere/paylaşımlara yorum yaptığı etkileşimli bir alanı ifade eder. Sosyal medya geleneksel medya ile kısmen benzeşmekte, ancak diyalojik yapısı özelinde ondan ayrılmaktadır. Bilgi ve fikirleri paylaşmaktan çok daha fazlasını niteleyen Twitter, Facebook, Instagram, Flickr ve Blog'lar gibi sosyal ağ araçları, geleneksel medyaya nazaran çok daha hızlı fikir oluşturmayı ve geniş bir şekilde paylaşmayı kolaylaştırmıştır (Shahjahan & Chisty, 2014: 2009).

Fuchs & Trottier'e göre (2015), Facebook veya Twitter gibi sosyal medya platformları son yıllarda oldukça popüler hale geldi. Sosyal medya bir çevrimiçi forum olarak yalnızca kullanıcıların birbirleri ile etkileşime girmesine olanak vermiyor; kültürel, ekonomik, hatta siyasal bakış açılarını bile etkiliyor (Amedie, 2015). Öyle ki bugün sosyal medya, sadece günlük yaşamımızın vazgeçilmez bir parçası haline gelmemiş, aynı zamanda küresel ekonomi ve politikaları da büyük ölçüde etkilemiştir (Li & ark., 2017). Ancak, elbette, sosyal medyayı tartışırken, tüm medyanın aslında sosyal olduğunu, sosyal medyayı geleneksel olandan ayıranın ne olduğu üzerine düşünmek gerek (Bruns, 2015).

Sosyal medyanın olumlu etkileri gibi, olumsuz etkileri olduğu da düşünülmektedir. İnsanlarla tanışma/görüşme olanağı sunması, coğrafi sınırların ötesinde fikir paylaşımı yapmaya aracı olması, demokratik müzakere alanları sunması, aktivist pratikler yürütmeye ve paylaşmaya olanak tanıması, iş-eğitim-sağlık gibi konularda çeşitli amaçlar için kullanılabilmesi sosyal medyanın olumlu etkileri/yanları olarak görülebilir. Ancak sosyal medyanın kötüye kullanılabilmesi, sahte ya da olumsuz içerik ve paylaşımların söz konusu olabilmesi, fazla sosyal medya kullanımı bağlamında aile bağları ile çevresel ilişkilerin zayıflayabilmesi, kötü kişiler ile karşılaşma/tanışma durumunun söz konusu olabilmesi sosyal medyanın olumsuz yanları olarak sıralanabilir (Shahjahan & Chisty, 2014: 2012).

Bir Dijital Pazarlama Alanı Olarak Sosyal Medya ve Instagram

Sosyal medyanın yaygınlaşması ile birlikte kullanım alanları da çeşitlenmiş, sosyal medya bireylerin hayat tarzları gibi bilgiye ulaşma biçimlerine de etki etmiştir (Can, 2017: 216). Sosyal medya psikoloji, siyaset bilimi, sosyoloji gibi alanlarda çalışan bilim adamları ve akademisyenlerin de gündemindedir. Çünkü sosyal ağların toplumsal

yaşama nüfuzu, yoğun olarak birçok birey tarafından kullanımı, bireyler için olduğu kadar araştırmacılar için de oldukça önemli ve günceldir. Bugün araştırmacılar toplumsal yaşama etkileri ile birlikte, sosyal medyanın yarattığı yeni iş alanlarına da kafa yormaktadır. Çünkü bu teknoloji, dijital ve yeni bir pazarlama aracına da dönüşmüştür. Yeni meslek biçimleri, para kazanma türleri yaratan sosyal medya, şimdilerde özellikle e-ticarette etkin rol oynuyor (Kümpel & ark., 2015: 2).

Pazarlama iletişimi noktasında tercih edilen ürün yerleştirme, sosyal ağlarda büyük yer kaplıyor (Öztürk & ark., 2016). Kitlesel üretim ve tüketime atfedilen önem (Atılgan, 2008: 73), kendisini sosyal ağlarda da gösteriyor ve birçok şey bugün sosyal medya ortamları üzerinden üretiliyor ve pazarlanabiliyor. Bugün birçok sosyal medya girişimcisi, emeği dijitalleştirerek çeşitli ürünleri sosyal ağlarda pazarlama amaçlı dolaşıma sokuyor. Örneğin emeğin dijitalleşmesi ile birlikte popüler bir ağ olan Instagram'da el emeği birçok ürün üreten ve satan ev hanımı, girişimci kadın dâhi mevcut. Öyle ki Instagram'da ev yapımı kemik suyundan, halı örtüsüne, hatta yenilebilir çilek buketleri gibi ürünlere kadar birçok farklı ve çeşitli ürünün satışını yapan hesaplar var. Sosyal medya kanalları içerisinde ise son zamanlarda popülerliği artan Instagram, markaların da ilgisini çekmiş (Yegen, 2018; Can, 2017: 216-217), birçok marka Instagram üzerinden tanıtıma başlamış, Instagram fenomenleri ya da ünlü kimseler Instagram üzerinden pazarlamaya aracı olmaya başlamıştır.

Oyun ve Oyuncak

Tarih içerisinde zanaat geleneği temelinde gelişen ve oldukça uzun bir geçmişi olan oyuncaklar, çocukluk döneminin en önemli unsurlarındandır ve bir eğlence aracı olduğu kadar, eğitim aracıdır da. Oyunun temelinde hayal gücü vardır. İlkin, soylu ailelerin çocukları için yapılan oyuncaklar, daha sonraları seri üretilen bir şeye dönüşmüş ve çeşitlenmiştir. Geleneksel oyuncak üretiminin Anadolu'da ise uzun bir geçmişi olduğu bilinmektedir. Bir iş olarak ilk kez 17. yüzyılda Eyüp'de örgütlenen geleneksel oyuncakçılık, yıllar içerisinde endüstriyel üretime evrilmiştir. Türklerin Anadolu'ya yerleşmeleri ile kültürel olarak şekillenen oyuncakçılıkta, Osmanlı Döneminin Eyüp Oyuncakları önemlidir. Günümüzde oldukça büyük bir sektörü niteleyen oyuncakçılığın, dünya çapında oldukça büyük bir pazarı vardır (Rüşvanlı, 2007: 1; Pedagoji Derneği 2012; Akbulut, 2009: 182; Begiç, 2017: 15).

İnsan, yer yer onu özgürleştireceği ve yaşamındaki olumsuzluklardan uzaklaştıracağı düşüncesiyle oyun ve oyuncaklara yönelebilmektedir (Atılgan, 2008: 71-72). Oyun, bireyin zekâ ve yeteneğini geliştirebilir (Bekmezci & Özcan, 2015: 81). Çocukların genellikle başkalarının oyuncağa söylenenleri duyabileceklerinden habersiz olduklarını, onlarla

etkileşime girdiklerini, oyuncaklarla bağlantılar kurduğunu biliyoruz (McReynolds & ark., 2017). Çocukların oyuncak tercihlerinin farklı oldukları da biliniyor. Yağan Güder ve Alabay (2016) tarafından yürütülen bir araştırmada da, kız ve erkek çocukların oyuncak tercihlerini farklılaştığı ve çocukların toplumsal cinsiyetlerine uygun tercihler yaptıkları ortaya koyulmuştur (Yağan Güder & Alabay, 2016).

Çocukların gelişim sürecinde de büyük önemi olan oyuncaklar, tarih içinde şartlara paralel olarak bir takım malzemeler ile üretilmişlerdir. Bu malzemelerden biri de ahşap olmuştur. Çünkü ahşap, doğada kolay erişilebilir bir hammaddedir ve oldukça eski bir oyuncak malzemesidir (Mercan, 2018). Yine oldukça köklü bir geçmişi olan seramik de, kolay şekillendirilmesi ve elde edilmesi sebebiyle oyuncakçılıkta kullanılmıştır. Öyle ki Antik Çağlardan bugüne oyuncak arabalar, bebekler, yemek takımları gibi seramik oyuncaklar yapılmıştır (Sevim & Gönül, 2012: 23-24). Herodotos, Sokrates, Aristophanes, Demosthenes, Plutarkhos'un anlatılarından da Antik çağda, Ege coğrafyasındaki oyunlar ve oyuncaklar hakkında bilgi sahibi olunabiliniyor (Begiç, 2017: 19). Anadolu topraklarındaki oyuncaklar ise Kalkolitik Çağ'a değin gitmektedir. Tunç Çağı, Hitit, Frig ve diğer medeniyet dönemlerinde de oyuncak üretimi olmuştur. (Begiç, 2017: 15-18). Eski Mısır, Hitit, Antik Yunan çağlarından günümüze ulaşan oyuncaklar arasında atlar, savaş arabaları gibi objeler de vardır (Avşar & Avşar, 2015). Akbulut'a göre (2009: 184), oyuncakçılıkta malzemelerin işlenmesi bağlamında üç dönemden bahsedilebilir. Bunlar, Sanayi Devrimi öncesinde dönem (zanaat işçiliği ile ahşap ve kil kullanımına dayanıyordu), sanayileşme ile gelen metal ve teneke kullanılan dönem, İkinci Dünya Savaşı sonrası (oyuncakçılıkta plastik) dönemdir (Akbulut, 2009: 184).

Çağımızın çocukları, dijital bir ortama doğmuşlardır ve bu ortama erişmelerini sağlayan teknolojiyi yoğun olarak kullanmaktadırlar. Çocuklar teknolojiyi özellikle kendilerini ifade etmek, işbirliği yapmak, kendilerini göstermek, yarattıklarını paylaşmak, insanlarla tanışmak, eğlenmek, ders çalışmak ve ilgi alanlarıyla ilgili her şeye ayak uydurmak için kullanmaktadırlar (Tur-Viñes & ark., 2018). Günümüz toplumunda oyun ve oyuncak, yapısal olarak bir değişim geçirmiştir. Öyle ki bugün dijital, bilgisayar tabanlı oyunlardan bahsediyor, oyun oynayan kimseyi oyuncu/kullanıcı olarak tanımlıyoruz (Nicholson, 2013). Çocukların etkileşimli iletişim kurmasına aracı olan YouTube gibi birçok internet teknolojisi de bugün birçok yeni ve dijital oyun sunuyor (Tur-Viñes & ark., 2018; Mascheroni & ark., 2017). Günümüzde çağdaş oyun kendisini, çok ırklı üretim, dağıtım, tüketim ve kullanım kültürleri olarak gösteriyor. Bugün çağdaş oyun ekosisteminin çekirdeğinde, oyun endüstrileri, oyun

ürünleri, yaratıcı ve üretken oyuncular ve teknolojiler var (Heljakka, 2016).

Instagram'da Sağlıklı Oyuncaklar ve Objeler

Oyun ve oyuncak özellikle çocukların yaşamlarının önemli bir parçasıdır. Çocukların gelişiminde yardımcı bir araç olarak oyuncak, ailelerin seçimlerinde de birçok şeyi göz ettikleri bir şeydir ve sağlıklı olmasına özen gösterilmektedir (Egemen & ark., 2004: 39). Oyuncağın sanayileşme ve küreselleşme ile üretilen popüler kültür temelinde de tartışıldığını biliyoruz. Bugün piyasada popüler kültür emtihası olarak tasarlanan ve pazarlanan birçok oyuncak mevcut. Buna karşın sağlıksız malzemelerden üretilen oyuncaklar olduğu da biliniyor (Begiç, 2017: 15).

Bugünlerde sosyal medyada da birçok oyuncağın pazarlandığını görüyoruz. Gerek el emeği oyuncaklar, gerek ise popüler kültür ürünü oyuncaklar, sosyal ağlarda da büyük rağbet görüyor. Sosyal medya bireylerin bilinçlenmesine de aracılık ettiğinden, sosyal ağlarda çocukların sağlığı konusunda da bir farkındalık gelişiyor, daha doğal ve sağlığa zarar vermeyen malzemelerden üretilen oyuncaklara dikkat çekiliyor (Avşar & Avşar, 2015). Bez bebekler, aksesuar/obje olarak banyo ve mutfak bebekleri, keçe bebekler/objeler, tematik bebekler (örneğin Yörük bebekler), örgü oyuncaklar, ahşap oyuncaklar, bugün sosyal ağlarda dolaşıma sokulan popüler oyuncak türleridir.

Resim 1. Instagram Üzerinde Örnek Mutfak ve Banyo Bebekleri

Resim 2. Instagram Üzerindeki Bazı Ahşap Oyuncaklar

Popüler sosyal medya platformlarından olan Instagram'da özellikle birçok ev hanımı girişimci tarafından üretilen sağlıklı oyuncaklar pazarlanmakta, Instagram dijital bir pazarlama aracını nitelerken, ayrıca sağlıklı oyuncakların varlığına da güncel olarak dikkat çekmektedir. Birçok ebeveyn, çocuklarına sağlıklı oyuncaklar satın almak için Instagram üzerinde sağlıklı, el yapımı oyuncaklar pazarlayan sayfaları/ hesapları ziyaret etmektedir.

Resim 3. Instagram Üzerindeki Yörük Bebekler

Emeği dijital olarak dönüştüren Instagram, sağlıklı oyuncakların pazarlanmasına aracılık ederek, yeni iş kollarını gündeme getirmektedir (Yegen, 2018). Instagram hesapları üzerinden direk mesaj (DM) ile ya da

iletişim bilgilerini (e-posta, farklı sosyal medya hesabı, telefon numarası, adres, WhatsApp bilgisi) paylaşarak sipariş alan satıcılar, etkileşimli ve opsiyonel bir alış-veriş pratiği sunmaktadır. Burada alınan siparişlerin üretim sürecine, alıcının katkı sağladığı bir süreçten de söz ediyoruz. Öyle ki alıcı, satıcının üretim sürecine müdahale edebiliyor, kişiye özel üretimi tercih edebiliyor. Üstelik alıcının ürün ya da satıcı ile yüz yüze olmasına da gerek yok.

Instagram üzerinden satılan el emeği ürünler arasında oldukça ilginç olanlar da var. Örneğin "süt kolye" bunlardan birisi. Süt kolye, katılaşmış anne sütü ve bebek saçından yapılıyor. Kimyager eşinin yardımıyla anne sütünü taşlaştırarak uzun yıllar saklanabilir hale getiren Elif Özcan, doğum ve bebek mucizesi üzerinden oldukça özel olan kolye, anahtarlık, kol düğmesi gibi aksesuarlar da tasarlıyor ve süt kolye, sosyal medyada büyük ilgi görüyor (http://www.ozgurkocaeli.com.tr).

Resim 4. Süt Kolyem Instagram Hesabı

Sanatsal ve Sağlıklı Örgü Oyuncaklar: Amigurumi

Amigurumi, Japonca'dan türemiş bir terimdir. "Örülmüş" anlamındaki "Ami" ve "Doldurulmuş Oyuncak" anlamına gelen "Nuigirimi" sözcüklerinin bir araya gelmesinden türeyen amigurumi, oyuncak olarak doldurulmuş hayvanları, bebekleri ve diğer 3B objelerin örgü

formlarını niteler ve sanatsal bir tekniği ifade eder. Bazı yaklaşımlara göre amigurumi, kelimenin tam anlamıyla arkadaş edinme sanatıdır. 2000'li yılların başında amigurumi internette büyük bir sıçrama yapmış; büyük başlı sevimli küçük ayılar, uzun kollu ve uykulu yavru kediler ve diğer parlak renkli, karikatürize canlılar ortaya çıkmıştır (Gutierrez, 2018).

Resim 5. Amigurumi Oyuncaklar (Kaynak: https://hthayat.haberturk.com)

Amigurumi tipik olarak hayvanlardır, ancak Japon kültüründe olduğu gibi sanatsal yorumları veya antropomorfik özelliklere sahip cansız nesneleri de içerebilir. Amigurumi estetik nedenlerle oluşturulur. Amigurumi'nin yaygın estetiği zekâdır. Bu amaçla, tipik amigurumi hayvanları, genellikle Japonya dışında bir "chibi" (*Japon animesinden batıya aktarılan minik ve sevimli anlamındaki söz,* çev. Tureng Multilingual Dictionary) stili olarak adlandırılan, cılız uçları olan silindirik bir gövdede aşırı büyük bir küresel başa sahiptirler. Amigurumi, çocuk oyuncakları olarak kullanılabilir (Tullus, 2019). Bugünlerde Instagram üzerinde de türlü türlü amigurumi'ler mevcuttur. Özellikle kadın girişimcilerin yaptıkları ve Instagram üzerinden satışa sundukları amigurumiler, ebeveynler tarafından da sağlıklı ve doğal olmaları sebebiyle tercih edilmekte, amigurumiler günümüzün dijital emek ürünü olan sağlıklı oyuncakları nitelemektedir.

Amigurumi'ler Üzerine Bir Araştırma

Instagram üzerinden üretilmiş olan ve pazarlaması yapılması amaçlanan sağlıklı oyuncaklardan bazılarının bugün oldukça popüler olan amigurumi'ler olduğunu görüyoruz. Öyle ki birçok kimse, özellikle ebeveyn sağlıklı, doğal ve keyifli olduklarını düşündükleri için örgüden yapılmış olan bu objeleri tercih ediyor. Amigurumi'lerin kültürel bir geçmişinin olması da dikkat çekici. Instagram üzerinde bugün birçok amigurumi yapan ve pazarlayan hesap/sayfa mevcut. Örneğin "elizleri", "orgucu.muhendis" ve "cansugore" adlı kullanıcı hesapları amigurumi satışı yapan bazı sayfalar. "cansugore" adlı hesabın takipçi sayısı da

oldukça yüksek. Hesaplarda oldukça keyifli tasarımlar olduğu gibi, sanatsal tasarımlar da mevcut. Öyle ki "elizleri" adlı hesap, amigurumi oyuncak ya da bebeklerden farklı olarak örgü köprüler, göller, çiftlik tasarımları da yapıyor. Hesapta amigurumi sebzeler dahi yapılmış. "cansugore" hesabında ise örgü anahtarlıklar, emzik ipleri ve tablo haline getirilmiş amigurumi bebekler mevcut. "orgucu.muhendis" hesabında ise amigurumi bebek ve hayvan tasarımları yoğundur.

Resim 6. Instagram Üzerideki Bazı Amigurumi Hesapları

Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden odak grup görüşme tekniği kullanılmıştır. Odak grup görüşmeleri, grupların, alt grupların,

bilinçli, yarı bilinçli veya bilinçsiz olarak yaptıkları davranışları ve psikolojik ve sosyo kültürel özellikleri hakkında bilgi almayı ve davranışların ardındaki nedenleri öğrenmeyi amaçlayan bir araştırma tekniğidir. Odak grup görüşmelerinin amacı, belirlenen bir konu hakkında katılımcıların bakış açılarına, yaşantılarına, ilgilerine, deneyimlerine, eğilimlerine, düşüncelerine, algılarına, duygularına, tutum ve alışkanlıklarına dair derinlemesine, detaylı ve çok boyutlu nitel bilgi edinmektir (Krueger, 1994; Akşit, 1992; Kroll, Barbour & Haris, 2007'den akt. Çokluk & ark., 2011: 97-98).

Araştırmanın evrenini, Türkiye'de Instagram üzerinden çocuklarına amigurumi alan ebeveynler oluşturmaktadır. Amaçlı örneklem yoluyla evrende yer alan benzeşik bir alt gruptan ya da durumundan oluşturulan ebeveynler ile odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, toplam 5 anne ve 5 baba ile yapılmıştır. Araştırma, grupta yer alan katılımcıların görüşleriyle sınırlı olmakla birlikte, tüm sorular 01.08.2019 – 07.08.2019 tarihleri arasında katılımcılara yöneltilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Demografik Özellikler

Katılımcı	**Durum**	**Yaş**	**Eğitim**
1.Katılımcı	Baba	35	Lisans
2.Katılımcı	Anne	33	Lise
3.Katılımcı	Baba	38	Ortaokul
4.Katılımcı	Anne	25	Lise
5.Katılımcı	Baba	37	Lisans
6.Katılımcı	Anne	33	Ortaokul
7.Katılımcı	Baba	39	Lisans
8.Katılımcı	Anne	28	Lise
9. Katılımcı	Baba	29	Lisans
10. Katılımcı	Anne	27	Lise

Katılımcılar belirlendikten sonra giriş ve deşme soruları yöneltilmiştir. Giriş soruları şu şekildedir.

- Çocuğunuzu oyalamak için neler alırsınız?
- Çocuğunuza oyuncak alırken nelere dikkat edersiniz?
- Sağlıklı oyuncak denildiği vakit aklınıza ne geliyor?

Deşme sorularında ise konunun detaylarına yönelik çıkarımlara ulaşılması amaçlanmıştır. Bu sorular ise şu şekildedir:

- Amigurumi oyuncakları cazip kılan etmenler nelerdir?
- Amigurumi oyuncakların kültürel boyutları nelerdir?

- Amigurumi oyuncakları nereden temin ediyorsunuz?

Katılımcıların giriş sorularına verdiği yanıtlar tatmin edici niteliktedir. *"Çocuğunuzu oyalamak için neler alırsınız*?" sorusuna toplam 10 katılımcı da oyuncak yanıtını vermiş, oyuncakların taşıdığı öneme vurgu yapmışlardır. Katılımcılar, oyuncakların güvenilir olmasına dikkat ettiklerini belirtmişler ve bilindik markaların ürünlerini seçtiklerini ifade etmişlerdir. *"Çocuğunuza oyuncak alırken nelere dikkat edersiniz?"* sorusuna ise farklı cevaplar verilmiştir. Katılımcıların yarısı sağlıklı olması ve plastik olmaması cevabını verirken, üçü zekâ açıcı şeklinde yanıtlamış, ikisi ise çocuğun istediği türde olmasına dikkat ettiğini belirtmiştir. Lisans mezunu ebeveynler genelde zekâ açıcı oyuncak almaya dikkat ettiklerini ifade etmişlerdir. *"Sağlıklı oyuncak denildiği vakit aklınıza ne geliyor?"* sorusuna verilen yanıtlar ise oldukça dikkat çekicidir. Bu soruya katılımcıların 4'ü direk olarak örgü tığı ile sık iğne tekniği kullanılarak yapılan oyuncak sanatı olan amigurumi cevabını vermiştir. Bu cevabın tümü anneler tarafından verilmiştir. 2 katılımcı plastik olmayan oyuncak şeklinde görüş beyan ederken, 3 katılımcı ise "Türk malı oyuncak" ifadesini kullanmıştır. Bir kişi ise dijital olmayan oyuncakların sağlıklı oyuncak kategorisine girdiğini aktarmıştır. Cevaplardan da anlaşılacağı üzere katılımcılar genel olarak sağlıklı oyuncak konusunda gereken bilgi birikimine sahiptirler.

Deşme sorularla birlikte konu derinlemesine irdelenmiştir. Bu çerçevede ve katılımcılara doğrudan amigurumi bağlamında sorular yöneltilmiştir. *"Amigurumi oyuncakları cazip kılan etmenler nelerdir?"* sorusuna katılımcıların yarısı amigurumilerin sağlıklı olduğunu ifade etmiş ve çocuklarına gönül rahatlığıyla verdiğini belirtmiştir. 3 katılımcıysa bu oyuncakların görünümlerinin sevimli olduğu dile getirmiştir. Kalan 2 katılımcı ise akıllı telefon ve tabletler yerine amiguruminin, çocukları pozitif yönde etkilediğini aktarmıştır. Buradan hareketle amigurumilerin diğer oyuncaklara kıyasla güvenilir olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. *"Amigurumi oyuncakların kültürel boyutları nelerdir?"* sorusunda ise iki zıt görüş ortaya çıkmıştır. Katılımcıların yarısı amigurumilerin kültürel açıdan katkı sağladığını ifade ederek, Türk motiflerinin yer almasının büyük avantaj olduğunu dile getirmişlerdir. 4 katılımcı ise amigurumilerin sağlık açısından uygun olduğunu ancak bazı motiflerin kültürel yozlaşmaya sebep olsa da mecburen çocuklarına aldıklarını ifade etmiştir. 1 katılımcı ise nötr olmayı tercih etmiş, konuya yönelik herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.

Katılımcılara son olarak "Amigurumi oyuncakları nereden temin ediyorsunuz?" sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya ise katılımcıların 8'i amigurumi oyuncakları sosyal medya ve özellikle Instagram'daki

satıcılardan temin ettiğini ifade etmiştir. Kalan 2 katılımcı ise fiziki olarak satış yapan dükkânlardan aldığını belirtmiştir. Burada da sosyal medyanın etkisi açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Sosyal medyadan temin ettiğini belirten katılımcılar kargo yoluyla amigurumi oyuncaklara ulaştığını dile getirmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Gündelik yaşamda büyük bir yer kaplayan ve oldukça dikkat çekici bir fenomen olan sosyal medya, insan hayatının giderek merkezinde yer almaya başlamış ve ticaret anlayışını da değiştirmiştir. Özellikle sanal satış dükkânlarının açılmasıyla birlikte, alışveriş sosyal ağlara kaymaya başlamıştır. Sosyal ağlarla birlikte tüketim artmaya başlamış ve tüketim kültürü etkisini derinden hissettirmiştir. Sosyal medya pazarlaması her yaştan her kesimden kullanıcının ilgisini çekmekte, sanal satışların oranı her geçen gün artmaktadır. İnternet farklı bir yapıya, bambaşka bir stratejiye sahiptir. Sanal ortamın gücü kullanıcı sayısıyla eş değerdir. Türkiye'de ülke nüfusunun büyük çoğunluğu sosyal medya kullanıcısı olduğu için, sosyal ağlar giderek cazip bir boyuta ulaşmıştır. Sosyal ağlar sayesinde, kullanıcılardan gelen yorumlar, beğeniler, eleştiriler ve öneriler görülmekte, buna göre revize işlemleri gerçekleştirilebilmektedir. Bu sayede ürün ya da hizmetlerin pazarlaması giderek kolay bir şekilde yapılabilmektedir.

Oyuncaklar özellikle küçük çocukların gerek zihinsel, gerekse de duygusal gelişimini büyük boyutta etkilemektedir. Çünkü çocuklar oyuncaklar vasıtasıyla hem oyunlarını hem de düşünce dünyalarını biçimlendirmektedir. Fakat kimyasal ve zararlı maddelerden oluşturulan oyuncaklar çocukların geleceğini birçok açıdan tehdit etmektedir. Bu nedenle sağlıklı oyuncaklar giderek ön plana çıkmaktadır. Yün iplikler ve tığ yardımıyla belli şablonlara uygun olarak örülüp, elyafla doldurulan oyuncaklar olan amigurumiler ebeveynler tarafından giderek tercih edilmeye başlanmıştır. Sağlıklı oyuncaklar olarak adlandırılan amigurumilere genelde sosyal medya üzerinden ulaşılmaktadır. Instagram üzerinden yapılan satışlarla temin edilen amigurumiler çocukları farklı açılardan etkileyebilmektedir.

Sağlıklı oyuncaklar olan amigurumiler üzerine gerçekleştirilen bu araştırmada, ebeveynlerin çoğunun farkındalığı görülmüştür. Anne ve babaların büyük çoğunluğu sağlıklı olması ve kullanım kolaylığı bakımından amigurumileri tercih ettiğini belirtmiş, fakat bazıları kültürel açıdan risk taşıdığı konusunda hem fikir olmuşlardır. Çocuklarını oyalamak için oyuncak aldığını ifade eden ebeveynler için amigurumiler, sosyal medya ve dijital dünyanın zararlı etkilerinden korunma adına da oldukça önemlidir.

KAYNAKLAR

Ackland, R. & Tanaka, K. (2016). Development Impact of Social Media. Background paper prepared for the World Development Report 2016: Internet for Development.

Akbulut, D. (2009). Günümüzde Geleneksel Oyuncaklar. *Millî Folklor*, Yıl 21, Sayı 84, ss. 182-191.

Amedie, J. (2015). The Impact of Social Media on Society. *Advanced Writing: Pop Culture Intersections*. 2.

Atılgan, N. Ş. (2008).Gündelik Yasamın Estetize Edilişinde Oyuncak ve Gelişen Rolü. *Uluslararası Sosyal Arastırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research),* Volume 1/5, 71-80.

Avşar, M. & Avşar, L. (2015). Ortaçağ İslam Seramiğinde Biblo Oyuncaklar. *kalemisi*, 3 (5), 15-19.

Begiç, H. N. (2017). Anadolu'da Yaşatılmaya Çalışılan Ahşap Oyuncak Üretimine Bir Örnek; Dedemin Oyuncakları Atölyesi. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* Cilt:10, Sayı:19, ss. 15-26.

Bekmezci, H. & Özcan, H. (2015). Oyun ve oyuncağın çocuk sağlığına etkisi. *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hast. Dergisi* 2015; 5 (2), 81-87.

Bruns, A. (2015). Making Sense of Society Through Social Media. *Social Media + Society*, April-June 2015: 1–2.

Can, L. (2017). Sosyal Medya Pazarlaması Kanalı Olarak Instagram'da Algılanan Sürü Davranışı ve Satın Alma Niyeti. *Akademik Bakış Dergisi* Sayı: 59 Ocak - Şubat 2017, ss. 208-220.

Çokluk, Ö., Yılmaz, K., & Oğuz, E. (2011). Nitel Bir Görüşme Yöntemi: Odak Grup Görüşmesi. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi,* 4 (1), 95-107.

Egemen, A., Yılmaz, Ö. & Akil, İ. (2004). Oyun, Oyuncak ve Çocuk. *ADÜ Tıp Fakültesi Dergisi* 5 (2), 39-42.

Friemel, T. N. (2014). The digital divide has grown old: Determinants of a digital divide among seniors. *new media & society*, 1–19.

Fuchs, C. & Trottier, D. (2015). Towards a theoretical model of social media surveillance in contemporary society. *Communications* 40 (1): 113-135 (2015), 113-135.

Gutierrez, L. (2018). What's Amigurumi and Why You're Going to Love It". September 09, 2018 02:39 PM, URL: https://www.mybluprint.com/article/what-is-amigurumi-and-why-youre-going-to-love-it.

Heljakka, K. (2016). Strategies of Social Screen Play(ers) across the Ecosystem of Play: Toys, games and hybrid social play in technologically mediated playscapes. WiderScreen 1–2/2016: Doomilaakson kevät.

HT Hayat. (2017). "Amigurumi nedir?". 14 Mart 2017, URL: https://hthayat.haberturk.com/yasam/dekorasyon-onerileri/haber/1047711-amigurumi-nedir.

Kümpel, A. S., Karnowski, V. & Keyling, T. (2015). News Sharing in Social Media: A Review of Current Research on News Sharing Users, Content, and Networks. *Social Media + Society*, July-December 2015: 1-14.

Li, Q., Wei, W., Xiong, N., Feng, D., Ye, X. & Jiang, Y. (2017). Social Media Research. Human Behavior, and Sustainable Society *Sustainability* 2017, 9, 384.

Mascheroni, G., Holloway, D. & Kupiainen , R. (2017). Introduction, in *The Internet of Toys: A report on media and social discourses around young children and IoToys*. Eds. Mascheroni, G. & Holloway, D., DigiLitEY.

McReynolds, E., Hubbard, S., Lau, T., Saraf, A., Cakmak, M. & Roesner, F. (2017). Toys that Listen: A Study of Parents, Children, and Internet-Connected Toys. CHI 2017, May 06 - 11, 2017, Denver, USA.

Mercan, C. (2018). Ahşap Oyuncakların Çocuk Gelişiminde Yeri ve Ahşap Oyuncaklar İçin Tasarım Önerileri. Hacettepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Ağaçişleri Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Nicholson, S. (2013). A History of Games, Toys, and Puzzles in North American Libraries. *The Library Quarterly*, Vol. 83, No. 4 (October 2013), pp. 341-361.

Öztürk, E., Şener, G. & Süher, H. K. (2016). Sosyal Medya Çağında Ürün Yerleştirme: Instagram ve Instabloggerlar Üzerine Bir İçerik Analizi. *Global Media Journal TR Edition*, 6 (12), 355-386.

Pedagoji Derneği. (2012). KIZ OYUNCAK BEBEKLERİ SADECE BİR OYUNCAK MI?. Bildiri No: 15, Bildiri Tarihi: 11.10.2012, *Developmental Psychology*, Sayı 42, 283-292.

Rüşvanlı, H. O. (2007). Türkiye'deki Oyuncak Sektöründe Yeni Ürün Tasarımını Tetikleyen Faktörler. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Sevim, C. & Gönül, E. (2012). "Tarihsel Süreç İçerisinde Oyuncağın Gelişimi ve Seramik Oyuncaklar". *Anadolu Üniversitesi Sanat & Tasarım Dergisi*, Sayı 2, ss. 23-40.

Shahjahan, A. T. M. & Chisty, K. U. (2014). Social Media Research and Its Effect on Our Society. World Academy of Science, Engineering and Technology, *International Journal of Information and Communication Engineering*, 8 (6), 2009-2013.

Tullus, K. (2019). "What is AMIGURUMI". URL: http://engsidrun.spire.ee/blogs/blog1.php/amigurumi.

Tureng Multilingual Dictionary. (2019). "chibi". URL: https://tureng.com/tr/turkce-ingilizce/japon%20animesinden%20bat%C4%B1'ya%20aktar%C4%B1lan%20minik%20ve%20sevimli%20anlam%C4%B1ndaki%20s%C3%B6z.

Tur-Viñes, V., Núñez-Gómez, P. & González-Río, M. J. (2018). Kid influencers on YouTube. A space for responsibility. *Revista Latina de Comunicación Social*, 73, pp. 1211-1230.

Yağan Güder, S. & Alabay, E. (2016). 3-6 Yaş Arasındaki Çocukların Oyuncak Tercihlerinin Toplumsal Cinsiyet Bağlamında İncelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)* Cilt 17, Sayı 2, Ağustos 2016, Sayfa 91-111.

Yegen, C. (2018). Digitalization of Labor: Women Making Sales Through Instagram and Knitting Accounts. Chapter 12, in *Handbook of Research on Transmedia Storytelling and Narrative Strategies*, pp. 234-250, Eds. R. Yılmaz, M. Nur Erdem & F. Resuloğlu, IGI Global: USA.

Bölüm 25

BANKALARDA KURUMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİN SOSYAL PERFORMANSININ TOPSİS YÖNTEMİ İLE ÖLÇÜMÜ: BİST SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ÖRNEĞİ

***Sibel KAHRAMAN AK*[1]**

1 Şişli Meslek Yüksekokulu, Bankacılık ve Sigortacılık Programı, Öğretim Görevlisi
sibel.kahraman@sisli.edu.tr

1. Giriş

18. yüzyılda Sanayi Devrimi ile birlikte tüm dünya makineler ile tanıştı. Makineler üretimin emek yoğun üretim şeklini makine gücüne dayalı üretim biçimine bıraktı. Bu da makineleşmiş endüstrinin doğmasına neden oldu. Makineleşmiş endüstri ile üretim artışı ve bunun sonucunda mal bolluğu yaşanmış, artan dünya nüfusunun ihtiyaçları daha kolay karşılanmış, yani refah artışı yaşanmıştır. Öte yandan ise üretim miktarının artması doğal kaynakların hızlıca ve acımasızca tüketilmesine yol açmıştır. İmalat türlerinin değişmesi, enerji tüketiminin artması, sera gazı emisyonları gibi sebeplerle doğa azımsanmayacak ölçüde tahribata uğramıştır. Diğer yandan ise insanlar; küresel ısınma, kirlilik, doğal kaynakların tükenmesi, yoksulluk, cinsiyet eşitsizliği, ırkçılık, insan hakları ihlalleri, yolsuzluk gibi birçok problemle karşı karşıya kalmıştır. Bu durumdan gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelere göre daha fazla etkilense de aslında tüm dünya bu olumsuzluklardan nasibini almıştır. Çok uluslu şirketler, küresel pazarı ele geçirmek ve çok daha fazla kâr elde edebilme hedeflerini gerçekleştirmek için fakir toplumların hayatlarını dahi tehdit altında bıraktılar. Bu kısa vadeli kâr odaklı bakış açısı, göreceli olarak fakir ve az gelişmiş toplumlar için değil sömürücüler için de sürdürülemez nitelikteydi. Bu dönemde ülkeler sanayileşme hedeflerini gerçekleştirip ekonomik büyümeyi sağlamışlarsa da sosyal ve çevresel sorunların ortaya çıkıp büyümesini engelleyememişlerdir.

İşçilerin sağlıksız koşullarda çalıştırılması, haklarının kısıtlanması, fazla ve zorla çalıştırma, su kaynaklarının kirletilmesi, küresel ısınma, hava kirliliği gibi sorunlar işletmelerin sosyal ve çevresel kaynaklarda yaptıkları tahribatı gözler önüne sermiştir. Bu sorunlar sadece milli gelirde ve refah seviyesinde yaşanan artışla kalkınmanın sağlanmayacağını, kaynakların etkili ve verimli bir şekilde kullanılması doğaya, ekonomiye ve sosyal faktörlere zarar verilmemesi gerektiğini göstermiştir. Bu sorunlara çözüm üretme çabaları sonucunda kalkınma anlayışı değişmiş ve sürdürülebilir kalkınma kavramı ortaya çıkmıştır.

Ekonomik büyümenin sağlanıp aynı zamanda sosyal ve ekolojik çevrenin iyileştirilmesi yönündeki çalışmalar kamuoyunda oldukça destek görmüş ve işletmelerin bu sürdürülebilir kalkınma kavramını gündemlerine almaları ile sonuçlanmıştır. Ayrıca, gelişmiş ülkelerde sosyal sorumluluk bilinci hızla artmış ve düzenleyici kurumlar, işletmelerin çevresel, sosyal, etik ve beşeri sermaye konularını raporlarına dâhil etmesini talep etmeye başlamıştır. 1980'lerin sonlarında, kimyasal ve ağır sanayi sektörlerinden birkaç şirket, kamuoyunu değiştirmek için gönüllü olarak sürdürülebilirlik raporları yayınlamıştır.

Dünya Çevre ve Gelişme Komisyonu'nun (WCED) 1987 yılında yayınladığı Brundtland Raporu'yla birlikte kurumsal sürdürülebilirlik kavramı ilk kez tanımlanmıştır. Brundtland Raporu, sürdürülebilir kalkınmayı "günümüz insan ihtiyaçları karşılanırken, gelecek kuşakların ihtiyaçlarının da dikkate alınması" şeklinde tanımlamıştır. Bu tanımdan hareketle sürdürülebilir olmayı amaçlayan organizasyonlar, çevreden aldıkları kaynakları etkin biçimde kullanmak ve üretilen mal ve hizmetlerin geri dönüşümünü sağlayarak kaynak israfının önlenmesi için çaba gösterirler. Brundlandt Raporu Ekim 1987'de yayınlandıktan sonra, 'Sürdürülebilir Kalkınma' kavramı tüm dünyada kademeli olarak önem kazandı ve bu yeni kavram ulusal, uluslararası, ulusal, bölgesel ve topluluk düzeyinde konuşuldu ve tartışıldı. Böylece sürdürülebilirlik ve kurumsal sosyal sorumluluk konuları, ulus üstü sosyal politikaların önemli bir bileşeni haline gelmeye başladı.

2. Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Kavramsal Çerçevesi

Kurumsal sosyal sorumluluğun temelinde sanayileşmenin başladığı ilk yıllarından günümüze kadar hızla artan çevresel, sosyal, ekonomik, kültürel hatta siyasi sorunlar karşısında, elinde bu sorunlarla baş edebilecek beşeri ve ekonomik kaynakları barındıran işletmelerin bu rolü sivil toplum kuruluşları ve devletle paylaşmaları yatmaktadır. (YÖNET, 2005)

Kurumsal sosyal sorumluluk kavramı herhangi bir organizasyonun hem iç hem de dış çevresindeki tüm paydaşlarına karşı, etik ve sorumlu davranması, bu yönde kararlar alması ve uygulaması şeklinde tanımlanabilir. Kurumsal sosyal sorumluk denildiğinde genellikle bir işletmenin sürdürülebilir büyüme temel hedefine yönelik olarak doğayı ve çevreyi koruyacak önlemler alarak üretimde bulunması anlaşılmaktadır. Oysa bu son derece eksik bir tanımlamadır. Bir işletmenin çevreye ve topluma karşı sorumlukları yanı sıra doğrudan ve/veya dolaylı ilişki içerisinde bulunduğu ve işletme kararlarından ve faaliyetlerinden ciddi olarak etkilenebilecek tüm paydaşlara karşı sorumluluğu bulunmaktadır. (C. C. AKTAN) Dolayısıyla kurumsal sosyal sorumluluk, işletmelerin toplumun etik, yasal, ticari ve sosyal beklentilerine uygun şekilde faaliyetlerini sürdürmesi olarak da ifade edilebilir. (RİVERA)

İşletmeler, toplumun beklentilerinin hızla değişimi, farklılaşan piyasalar ve ortaya çıkan kurumsal çevrecilik yada kurumsal soysal sorumluluk kavramlarıyla daha üretken ve daha rekabetçi şekilde savaşabilmek için sosyal sorumlulukları üstlenmeleri gerektiğinin farkına varmıştır. Geçtiğimiz son yirmi yılda, küreselleşme ile birlikte işletmeler bulanık ulusal sınırlara sahip ve teknolojinin zamanı hızlandırdığı ve mesafeleri kısalttığı bir piyasa ile karşı karşıya kalmıştır. Kurumsal

çevrecilik kavramı karşısında işletmeler, kar-zarar yönetimindeki yeteneklerini geliştirmek ve marka değerlerini korumak için kurumsal çevrecilik kimliğini bürünmek zorunda kalmışlardır. Toplum yavaş yavaş daha sürdürülebilir üretim yöntemleri, atık minimizasyonu gibi konularda daha hassas davranmaktadır. (SİMS, 2003)

2.1. Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Boyutları

Caroll 1991 yılında yaptığı ThePyramid of CorporateSocialRespon-sibility: TowardThe Moral Management of OrganizationalStakeholders isimli çalışmasında işletmelerin sosyal sorumluluğunu ekonomik, yasal, etik ve gönüllü sorumluluk olmak üzere dört boyutta ele almıştır.

Şekil 1:Kurumsal Sosyal Sorumluluk Piramidi

2.1.1. Ekonomik Sorumluluk

İşletmelerin var olmalarının temel sebebi ürün ve hizmetler üreterek kar sağlamaktır. Her şeyden önce işletme toplumdaki en temel ekonomik birimdir. İşletmeler, müşterilerin istek ve ihtiyaçlarını karşılamak için ürün ve hizmetler üreterek kar sağlamaktadırlar. Örgütün ekonomik sorumluluklarını yerine getirmeden diğer sorumluluklarını yerine getirebilmesi mümkün değildir. Ekonomik sorumlulukların unsurları şu şekilde sıralanabilir (CARROLL, 1991):

- ✓ İşletmeler için her bir hisse payına düşecek kazanç miktarını arttırmak önemlidir.
- ✓ Mümkün olabildiğince en yüksek karı elde etmek önemlidir.
- ✓ İşletme için güçlü bir rekabetçi pozisyon oluşturmak önemlidir.
- ✓ Yüksek bir operasyonel etkinlik düzeyine ulaşmak önemlidir.
- ✓ Başarılı bir işletme olmak için kar sağlamak gerekmektedir.

2.1.2. Yasal Sorumluluk

İşletmenin ikinci düzeydeki sorumluluğu olan yasal sorumluluk, tüm kanunlar ve düzenlemeler çerçevesinde işletmenin faaliyetlerini icra etmesi olarak ifade edilebilir. Ancak, kanunlar ve düzenlemeler bir örgüt ve onun üyelerinin yaptığı tüm eylemleri kapsayamaz. Başka bir ifadeyle hukuki sorumluluklar, yasal ve düzenleyici çerçeve içinde işletmenin ekonomik sorumluluklarını yerine getirmesidir.(TAŞLIYAN, 2012)

2.1.3. Etik Sorumluluk

İşletmelerin ekonomik ve yasal sorumlulukları yerine getirmelerinin yanı sıra etik sorumlulukları da yerine getirmeleri beklentisi vardır. (CARROLL, 1991) Etik sorumlulukların içinde tüketicilerin, çalışanların, hissedarların ve toplumun hak ve adalete ilişkin algılamaları vardır. İşletme bu algılamaları da dikkate alarak faaliyette bulunmak, ekonomik amaçlarını gerçekleştirmekle yükümlüdür. (TAŞLIYAN, 2012)

2.1.4. Gönüllü Sorumluluk

Bu sorumluluk kategorisi işletmenin toplumda oluşturduğu iyi niyeti güçlendirmesi veya işletmenin içinde bulunduğu sosyal çevrede iyi bir yurttaş olarak algılanmasına yardım eden faaliyetleri içermektedir. İşletmenin kaynaklarından bir kısmını sanatsal, eğitim ve toplumsal projelere ayırması bu türden bir sorumluluğa işaret etmektedir. (TAŞLIYAN, 2012)

2.2. Kurumsal Sosyal Sorumlulukla İlgili Kavramlar

2.2.1. Sürdürülebilirlilik

Sürdürülebilirliğin temelinde kaynakların korunması ve geliştirilmesi bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu 1987 yılında yayınladığı Brundtland Raporu'nda sürdürülebilirliği 'Bugünkü neslin ihtiyaçlarının, gelecek nesillerin ihtiyaçlarından ödün verilmeksizin karşılanması' şeklinde tanımlamaktadır.

Sürdürülebilirlik kavramı, toplumun sosyal, kültürel, bilimsel, doğal ve insan kaynaklarının tümünün ihtiyatlı kullanımını sağlayan ve buna saygı duyma temelinde sosyal bir bakış yaratan katılımcı bir süreç olarak tanımlanmaktadır. (SARIKAYA & KARA, 2007)

Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından yayınlanan söz konusu raporda sürdürülebilir kalkınma, "kaynakların tüketiminin, yatırım kararlarının, teknolojik gelişmenin ve kurumsal değişimin bir uyum içinde gerçekleştiği ve insan ihtiyaçlarının ve isteklerinin şimdi ve gelecekte karşılanabilme potansiyelinin artırıldığı değişim süreci" olarak ifade edilmiştir. Raporda ayrıca, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması görevinin sadece düzenleyici otoritelere, politika yapıcılara bırakılamayacağı, iş dünyasının bu konuda önemli bir amacı olduğu vurgulanmıştır. Sürdürülebilir kalkınma, kurumsal sürdürülebilirliğin gelişimine iki açıdan katkıda bulunmuştur: Birincisi; sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için işletmelerin hangi alanlara yoğunlaşması gerektiğini göstermiştir. Sağladığı ikinci önemli katkı ise; işletmelerin, hükümetin ve sivil toplumun ekolojik, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirliğin gerçekleştirilmesi konusunda ortak bir hedef oluşturmasını sağlamış olmasıdır. (İMKB İstatistik Müdürlüğü, 2011)

Sürdürülebilirlik ilk başlarda şirketlerin çevreye karşı duyarlı olmasını ve çevreye olumsuz etkilerini azaltmasını gerektiren bir konsept olarak görülse de, bu yaklaşım zamanla yerini "sürdürülebilirliğin üç ayağı" olarak tanımlanan şirketlerin ekonomik, çevresel ve sosyal amaçlarının dengeli bir şekilde gözetilmesini savunan yaklaşıma bırakmıştır. Bu yaklaşıma göre, bu üç alandan birinin ihmal edilmesi tüm şirket operasyonlarını ve geleceğini tehlikeye atacaktır. Amaç uzun dönemde ekonomik, çevresel ve sosyal açıdan şirketler, tüm paydaşlar ve toplum için yarar sağlamaktır. (ARAS, 2015)

Şekil 2: Sürdürülebilirliliğin Üç Ayağı

2.2.2. Kurumsal Yönetişim

Yönetim olgusu yeni küresel ekonomik politikaların da etkisiyle değişim ve dönüşüm paradigmasına girmiştir. Devletinin rolünün değişmesi ve yine devletin tek hakim aktör olma rolünden uzaklaşması, piyasaların genişlemesi ve beraberinde yeni sosyal fonksiyonların zorunlu olarak ortaya çıkması ile yeni yönetim anlayışı gündeme gelmiştir. Yönetime dair yapısal dönüşümlerin gerçekleştiği bu süreçte, rol, görev ve sorumluluklar da farklılaşmaya başlamıştır. Yeni paradigma "Yönetişim" olarak belirlenmiştir. Yönetişim kavramı, esas itibarıyla kamu yönetimini, özel sektör ve sivil toplum örgütlerini de kapsayacak şekilde gelişen bir süreçtir. Yönetişim, kamu yönetimi, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarını içine alan bir sistemdir. Özel girişimciler ve kâr amacı gütmeyen kuruluşları kapsayan geniş bir aktörler yelpazesinin varlığı ve bunların yönetim sistemine dahil edilmesi söz konusudur.

Yönetişim, kavram olarak 17. yüzyılda Fransa'da hükümeti sivil toplumla uzlaştırmaya ya da kombine etmeye çalışan bir yaklaşımdan esinlenerek gündeme gelmiştir. Ancak literatürde kullanımı daha çok Dünya Bankası'nın 1989 tarihindeki raporları ve borç verdiği ülkelerde uygulanmaya konulmasını istediği reformlarla birlikte olmuştur. Yönetişim Birleşmiş Milletler tarafından da "bir ülkenin her düzeyindeki işlerinin yönetiminde iktisadi, siyasi ve idari otorite kullanımı" şeklinde tanımlanmaktadır.

Yönetişim modeli küreselleşmenin kaçınılmaz olduğu tezinden hareketle dünya ekonomisine uygun devlet ve yönetim anlayışı ortaya koymak-

tadır. Söz konusu model, 'devlet toplumu yönetir' anlayışının terk edilerek, devletin dışında kalan diğer örgütlerin de (Sivil Toplum Kuruluşları -STK ve özel sektör) devlet yönetimine eşit şekilde katılımını öngörmektedir. Yönetişim modeli, kamu-özel, devlet-devlet dışı, uluslararası aktörler tarafından gerçekleştirilen bir model olarak tanımlanmaktadır. Yönetim bu modelde sadece devlet tarafından gerçekleştirilmemekte, yönetim sürecine özel sektör ve STK'larda dâhil edilmektedir. Bunun yanı sıra, küreselleşme kuramcılarına göre yönetme işlevi, ulus-devletle sınırlandırılmamalı, küresel STK'ların da bu sürece dâhil edilmesi öngörülmektedir.

Dünya Bankası kurumsal yönetişimi, tahmin edilebilir, açık, şeffaf bir politik süreç, yaptığı tüm faaliyetlerden sorumlu hesap verilebilir bir yönetim, katılımcı ve güçlü paydaşlar ve tüm bunların yasal kurallara bağlı olduğu bir yapıyı kapsayan bir kavram olarak tanımlamaktadır. Kurumsal yönetişim, işletmenin amaç ve hedeflerinin saptandığı ve bunlara erişebilmek için performans izleme araçlarının belirlendiği bir yapıyı ortaya koymaktadır.

Kurumsal yönetişim anlayışının uluslararası alanda geçerli olan dört temel unsuru adillik, sorumluluk, şeffaflık ve hesap verilebilirliktir. Adillik, yönetimin bütün hak sahiplerine karşı eşit davranmasını içermektedir. Sorumluluk yönetimin tüm faaliyetlerinin yasalara, toplumsal ve etik değerlere uygunluğunu ve bunun denetlenmesini ifade etmektedir. Şeffaflık işletmelerin faaliyetlerine ilişkin güvenilir ve zamanında bilgi elde edilmesi anlamına gelmektedir. Hesap verilebilirlik, yönetim kurulu üyelerinin tüm pay sahiplerine karşı olan hesap verme zorunluluğunu anlatmaktadır. (PAMUKÇU, 2011)

Şekil 3: Kurumsal Yönetişimin Ana İlkeleri

2.2.3. Çevre Muhasebesi

İşletmeler mal ve hizmet üretimleri esnasında doğrudan veya dolaylı olarak çevreyi etkilemektedirler. Sosyal sorumluluk ilkesi muhasebe organizasyonunun muhasebe işlemlerinin yürütülmesinde tek bir grubun değil tüm toplumun çıkarlarının gözetilmesi gerektiğini savunduğundan çevresel maliyetler başta olmak üzere firmanın yarattığı tüm çevresel etkilerin kayıtlara objektif geçirilmesi dahili ve harici ilgililere en doğru şekilde raporlanması gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Çevre konusunun dikkate alınmadığı bir muhasebe sistemi bu anlamda sosyal sorumluluk kavramına aykırı düşebilir. Yöneticilerin doğru bilgilendirilmesi çevresel muhasebesinin başlangıcını teşkil etmektedir. (AYGEN, 2013)

Çevre muhasebesi, bir işletmenin tüm faaliyetlerinin çevresel olarak sınıflandırılması, envanterinin tutulması, envanterdeki değişimlerin izlenmesi, bu değişimlerin parasal ve/veya fiziksel boyutlarının konulması ve bunun, işletme bilançosuyla bütünleştirilip işletmenin gerçek karlılığının ortaya konulması yönündeki düzenlemelerdir. (GÖNEL & ATABARUT, 2005)

İşletme yönetiminin ve/veya hissedarlarının karar verme sürecine katkıda bulunacak verinin kalitesi, ölçülebilir, kapsayıcı ve güvenilir olması ve söz konusu bilgiye seçmeci yaklaşılmaması önemlidir. Verinin şirketin çevre koruma faaliyetleri ile ilgili bilgiyi tam veriyor olması, bu anlamda anlaşılabilir olması, yıldan yıla karşılaştırılabilir olup, uzun soluklu bir standart oluşturması da gereklidir. Son olarak kullanılan verilerin ve bilginin, farklı argümanlar, standartlar ve yöntemlerle sınanıp doğrulanabilir olması söz konusudur. Bütün bu standartlaştırmaya yönelik temel dayanaklara rağmen, şirketler çevresel muhasebeye aynı şekilde yaklaşmamaktadır. (GÖNEL & ATABARUT, 2005)

3. Kurumsal Sürdürülebilirlik

Kurumsal sürdürülebilirliğin sağlanmasında, kurumsal ekonomik büyümenin katkısı oldukça büyüktür. Kurumsal sürdürülebilirliğin sağlanmasında sürdürülebilir kalkınma da yüksek öneme sahiptir (Wilson, 2003, s.1).

Kurumsal sürdürülebilirlik denilince akla gelen ilk konu ekonomi olabilir. Kurumsal sürdürülebilirlik, ekonomi ile birlikte sosyal ve çevresel konularında kurumsal yönetim ilkeleri ile bütünleştirilerek yönetilmesini ifade eder. Bu çerçevede kurumsal sürdürülebilirlik; kurumun sahip olduğu çevresel, ekonomik ve sosyal kaynaklarının verimli kullanılmasıdır (Dylick ve Hockerts, 2002, s.131-132).

İşletme faaliyetlerinin çevresel, ekonomik ve sosyal açıdan sürdürülebilirliği de, o işletmenin varoluş amacını destekliyor olmalıdır. Kurumların başarıya ulaşmadaki anahtarlarından biri de sürdürülebilirlik uygulamalarını bir yük olarak görmemekten geçmektedir (www.borsaistanbul.com).

4. Bankalarda Kurumsal Sürdürülebilirliğin Sosyal Performansının Topsis Yöntemi ile Ölçümü: Bist Sürdürülebilirlik Örneği

4.1. Araştırma Kapsamı ve Amacı

Bankalar ekonomiyi ve finans piyasalarını doğrudan etkileyebilme gücüne sahiptir. Bu sebeple bankaların sürdürülebilirliğe verdiği önem ve derece ekonomiyi ve finans piyasasını doğrudan etkileyecektir. Bu noktadan hareketle, bankaların sürdürülebilir yatırımları finanse etmek ve müşterilerini de bu konuda bilinçlendirmek konusunda daha duyarlı olmaları gerektiğinin anlaşılmasıyla birlikte bankaların yayınladığı sürdürülebilirlik raporlarının son derece önem kazandığı görülmektedir (Aras, 2015:2)

Bu çalışma bankalarda kurumsal sürdürülebilirliğin sosyal yönünü ele almayı amaçlamaktadır. Çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan Topsis yöntemi, değişkenlerin birlikte değerlendirilmesi için kullanışlı bir uygulamadır. Bu çalışmada, çok kriterli karar verme yöntemlerinden Topsis yöntemi kullanılarak Bist sürdürülebilirlik Endeksinde yer alan bankaların 2016 yılı kurumsal sürdürülebilirlik performansının sosyal boyutu değerlendirilecektir. Uygulamalı olan bu çalışmadaki veriler ilgili bankaların yayınlamış olduğu 2016 yılı Kurumsal Sürdürülebilirlik Raporlarından elde edilmiştir. Ele alınan 8 bankanın kurumsal sürdürülebilirlik performansı sosyal boyutuyla ele alınmış ve sonuç analiz edilmiştir.

4.2. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan TOPSIS yöntemi ilk kez HwangYoon tarafından 1981 yılında geliştirilmiştir. Bu yöntemin temel mantığı şu şekildedir; Çok kriterli kararlar içerisinden pozitif ideal çözüme en yakın, negatif ideal çözümden de en uzak mesafede değerlendirme yapabilmektedir. Bununla birlikte; belirlenen en iyi kriter her zaman pozitif ideal çözüme en kısa mesafede olamadığı gibi; negatif ideal çözüme de en uzak mesafede olamayabilir. Bu durumda negatif ideal çözümlerin optimum kriter değerleri en az iken; optimum kriter değerlerinden oluşan veriler, ideal çözümlerdir. TOPSIS yöntemi günümüzde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri arasında kullanılan en

yaygın yöntem olması dolayısıyla birçok alanda yapılan çalışmaya konu olmuştur.

4.3. Araştırma Bulguları

Bist Sürdürülebilirlik endeksinde yer alan 8 bankanın kurumsal sürdürülebilirlik raporları incelenmiş ve aşağıda gösterilen tabloda (Tablo 1)yer alan bilgiler elde edilmiştir. * ile gösterilen veriler ilgili banka tarafından açıklanmamıştır.

TABLO 1:	A Bankası	B Bankası	C Bankası	D Bankası	E Bankası	F Bankası	G Bankası	H Bankası
SOSYAL PERFORMANS GÖSTERGELERİ								
	2016	**2016**	**2016**	**2016**	**2016**	**2016**	**2016**	**2016**
Banka Çalışan Sayısı (Tam Zamanlı)								
Kadın	7253	8180	9.880	176	7406	11851	11282	12669
Erkek	9703	7435	15.135	143	6437	7050	8407	12087
Toplam	16956	15615	25.015	319	13843	18901	19689	24719
Üst Yönetim Cinsiyet Dağılımı								
Kadın	3	0	0	3	3	3	30	1
Erkek	36	9	7	6	13	14	56	10
Toplam	39	9	7	9	16	17	86	11
Yönetim Kurulu Cinsiyet Dağılımı								
Kadın	0	1	0	2	1,0	1	2,0	2,0
Erkek	10	7	9	8	9,0	13	9,0	9,0
Toplam	0	8	9	10	10,0	14	11,0	11,0
Banka Çalışanların Eğitim Durumu								
İlk Öğretim Kurumlarını Bitirmiş Olanlar (İlk okul+Orta Okul)	62	123	34	0	32	24	26	85
Orta Öğretim Kurumlarını Bitirmiş Olanlar(Lise)	2758	1.293	3.210	4	626	2.001	2.386	4.248
Yüksek Öğretim Kurumlarını Bitirmiş Olanlar (MYO+Lisans)	12974	13.104	19.663	220	12.065	15.315	16.190	19.389
Yüksek Lisans ve Doktora Yapmış Olanlar	1162	1.095	2.108	95	1.120	1.026	1.087	1.034
Çalışan Yaş Aralıkları								

30 yaş altı	5628	6276	7482	83,0	3419,0	6276	8340,0	3586,0
30-50 yaş arası	10884	12295	16385	223,0	10313,0	12295	8451,0	20942,0
50 yaş üstü	444	330	1148	13,0	111,0	330	2898,0	228,0
Doğum İzninden Faydalanan Çalışan Sayısı								
Toplam	572	1152	*	*	759,0	716	758,0	998,0
Doğum İzninden Sonra İşe Dönen Çalışanların Sayısı	*	967	*	*	734,0	672	735,0	996,0
Çalışan Devir Oranları (%)								
Toplam Çalışan Devir Oranı	5,1	2,86	*	*	11,91	11,9	*	2,19
Çalışma Sürelerine Göre Çalışan Sayısı								
0-5 Yıl	*	6225		*	*	8.789	*	3918,0
5-10 Yıl	*	5317		*	*	3.636	*	7489,0
10 ve Üzeri	*	4073		*	*	6.476	*	13349,0
Eğitim Verileri								
Toplam Sınıf Eğitim Saati (Saat/Kişi)	22,9	27,8	922052,9	17833,0	867785,0	*	*	4,1
Toplam Sınıf ve e-öğrenme (saat/kişi)	38,3	0,0	*		*	*	*	*
Çalışan Başına Ortalama Kişisel Gelişim Eğitimi Süresi (Saat)	8,1	*	*	*	*	*	*	*
Çalışan Başına Ortalama Teknik Eğitim Süresi (Saat)	53,1	*	*	*	*	*	*	*
Ortalama Eğitim Süresi (Kadın Çalışanlar)	27,54	*	13,3	*	*	38	*	13,6
Ortalama Eğitim Süresi (Erkek Çalışanlar)	33,66	*	19,8	*	*	35	*	18,7
Toplam Ortalama Eğitim Süresi	61,2	*	36,86	55,9	62,7	37	36,0	15,8
Sendikaya Üye Olan Çalışan Sayısı								
Kapsam İçi	*	13425	24827,0	*	*	10946	0,0	*
Kapsam Dışı	*	2190	3360,0	*	*	7955	0,0	*
Toplam	*	15615	28187,0	*	*	18901	0,0	*
İş Sağlığı ve Güvenliği Verileri								
Çalışan Sayısı	16995	15615	28187	*	13843	18901	19689	24719
Kaza Sayısı	*	6	*	*		26	234,0	103,0

Ölümlü Vaka Sayısı	*	0	*	*		0	0,0	0,0
Meslek Hastalığı Sayısı	*	0	*	*		0	0,0	0,0
Yaralanma Oranı	0,007	*	*	*		*	*	*
Devamsızlık	*	34240	*	*	526000,0	515149	59.602	0,0
Kaza Ağırlık Oranı	*	*	*	*	0,0	*	*	*
Tüm Tesislerde Kaza Sıklık Oranı (IR)	*	0,19	*	*	0,0	0,28	*	0,8
Tüm Tesislerde Meslek Hastalığı Oranı (ODR)	*	0	*	*	0,0	0	*	0,0
Tüm Tesislerde Kayıp Gün Oranı	1,134	246,9	*	*	3,8	1,56	*	1,4
Devamsızlık Oranı	*	0,110	*	*	*	801,4	*	0,0

Topsis yöntemi ile yapılan analiz sonucunda aşağıdaki tablo (Tablo 2) elde edilmiştir.

TABLO 2	Kadın	Erkek	Kadın1	Erkek1	Kadın2	Erkek2	İlk Öğretim Kurumlarını Bitirmiş Olanlar (İlk okul+Orta Okul)	Orta Öğretim Kurumlarını Bitirmiş Olanlar(Lise)	Yüksek Öğretim Kurumlarını Bitirmiş Olanlar (MYO+Lisans)	Yüksek Lisans ve Doktora Yapmış Olanlar	30 yaş altı	30-50 yaş arası	50 yaş üstü		
A Bankası	7253	9703	3	36	0	10	62	2758	12974	1162	5628	10884	444		
B Bankası	8180	7435	0	9	1	7	123	1293	13104	1095	6276	12295	330		
C Bankası	9880	15135	0	7	0	9	34	3210	19663	2108	7482	16385	1148		
D Bankası	176	143	3	6	2	8	0	4	220	95	83	223	13		
E Bankası	7406	6437	3	13	1	9	32	626	12065	1120	3419	10313	111		
F Bankası	11851	7050	3	14	1	13	24	2001	15315	1026	6276	12295	330		
G Bankası	11282	8407	30	56	2	9	26	2386	16190	1087	8340	8451	2898		
H Bankası	12669	12087	1	10	2	9	85	4248	19389	1034	3586	20942	228		
A Bankası	52606009	94148209	9	1296	0	100	3844	7606564	1,68E+08	1350244	31674384	1,18E+08	197136		
B Bankası	66912400	55279225	0	81	1	49	15129	1671849	1,72E+08	1199025	39388176	1,51E+08	108900		
C Bankası	97614400	2,29E+08	0	49	0	81	1156	10304100	3,87E+08	4443664	55980324	2,68E+08	1317904		
D Bankası	30976	20449	9	36	4	64	0	16	48400	9025	6889	49729	169		
E Bankası	54848836	41434969	9	169	1	81	1024	391876	1,46E+08	1254400	11689561	1,06E+08	12321		

F Bankası	1,4E+08	49702500	9	196	1	169	576	4004001	2,35E+08	1052676	39388176	1,51E+08	108900		
G Bankası	1,27E+08	70677649	900	3136	4	81	676	5692996	2,62E+08	1181569	69555600	71419401	8398404		
H Bankası	1,61E+08	1,46E+08	1	100	4	81	7225	18045504	3,76E+08	1069156	12859396	4,39E+08	51984		
KAREKÖK TOPLAM	26462,16	26199,75	30,61046	71,15476	3,872983	26,57066	172,1337	6907,742	41771,81	3399,965	16141,33	36133,89	3193,073		
A Bankası	0,274089	0,370347	0,098006	0,505939	0	0,376355	0,360185	0,399262	0,310592	0,341768	0,34867	0,301213	0,139051		
B Bankası	0,309121	0,283781	0	0,126485	0,258199	0,263448	0,714561	0,187181	0,313704	0,322062	0,388816	0,340262	0,103349		
C Bankası	0,373363	0,577677	0	0,098377	0	0,338719	0,197521	0,464696	0,470724	0,620006	0,463531	0,453452	0,359528		
D Bankası	0,006651	0,005458	0,098006	0,084323	0,516398	0,301084	0	0,000579	0,005267	0,027941	0,005142	0,006171	0,004071		
E Bankası	0,279871	0,245689	0,098006	0,1827	0,258199	0,338719	0,185902	0,090623	0,288831	0,329415	0,211817	0,285411	0,034763		
F Bankası	0,447847	0,269087	0,098006	0,196754	0,258199	0,489261	0,139427	0,289675	0,366635	0,301768	0,388816	0,340262	0,103349		
G Bankası	0,426345	0,320881	0,980057	0,787017	0,516398	0,338719	0,151045	0,34541	0,387582	0,319709	0,516686	0,23388	0,90759		
H Bankası	0,478759	0,46134	0,032669	0,140539	0,516398	0,338719	0,493802	0,614962	0,464165	0,304121	0,222163	0,579567	0,071405		
A Bankası	0,020831	0,028146	0,007448	0,038451	0	0,028603	0,027374	0,030344	0,023605	0,025974	0,026499	0,022892	0,010568		
B Bankası	0,023493	0,021567	0	0,009613	0,019623	0,020022	0,054307	0,014226	0,023842	0,024477	0,02955	0,02586	0,007855		
C Bankası	0,028376	0,043903	0	0,007477	0	0,025743	0,015012	0,035317	0,035775	0,04712	0,035228	0,034462	0,027324		
D Bankası	0,000505	0,000415	0,007448	0,006409	0,039246	0,022882	0	4,4E-05	0,0004	0,002124	0,000391	0,000469	0,000309		
E Bankası	0,02127	0,018672	0,007448	0,013885	0,019623	0,025743	0,014129	0,006887	0,021951	0,025036	0,016098	0,021691	0,002642		
F Bankası	0,034036	0,020451	0,007448	0,014953	0,019623	0,037184	0,010596	0,022015	0,027864	0,022934	0,02955	0,02586	0,007855		
G Bankası	0,032402	0,024387	0,074484	0,059813	0,039246	0,025743	0,011479	0,026251	0,029456	0,024298	0,039268	0,017775	0,068977		
H Bankası	0,036386	0,035062	0,002483	0,010681	0,039246	0,025743	0,037529	0,046737	0,035277	0,023113	0,016884	0,044047	0,005427		

Ağırlık	0,076	0,076	0,076	0,076	0,076	0,076	0,076	0,076	0,076	0,076	0,076	0,076	0,076		
A Bankası	0,000242	0,000769	0,004494	0,001027	0,00154	7,36E-05	0,000749	0,000918	0,000148	0,000447	0,000163	0,000448	0,003412		
B Bankası	0,000166	0,000447	0,005548	1,03E-05	0,000385	0	0,002949	0,000201	0,000142	0,000513	9,44E-05	0,000331	0,003736		
C Bankası	6,42E-05	0,001891	0,005548	1,14E-06	0,00154	3,27E-05	0,000225	0,001244	0	0	1,63E-05	9,19E-05	0,001735		
D Bankası	0,001287	0	0,004494	0	0	8,18E-06	0	0	0,001251	0,002025	0,001511	0,001899	0,004715		
E Bankası	0,000228	0,000333	0,004494	5,59E-05	0,000385	3,27E-05	0,0002	4,68E-05	0,000191	0,000488	0,000537	0,0005	0,0044		
F Bankası	5,52E-06	0,000401	0,004494	7,3E-05	0,000385	0,000295	0,000112	0,000483	6,26E-05	0,000585	9,44E-05	0,000331	0,003736		
G Bankası	1,59E-05	0,000575	0	0,002852	0	3,27E-05	0,000132	0,000687	3,99E-05	0,000521	0	0,00069	0		
H Bankası	0	0,0012	0,005184	1,83E-05	0	3,27E-05	0,001408	0,00218	2,49E-07	0,000576	0,000501	0	0,004039		
A Bankası	0,000242	0,000769	0,004494	0,001027	0,00154	7,36E-05	0,000749	0,000918	0,000148	0,000447	0,000163	0,000448	0,003412	0,01443	0,120126
B Bankası	0,000166	0,000447	0,005548	1,03E-05	0,000385	0	0,002949	0,000201	0,000142	0,000513	9,44E-05	0,000331	0,003736	0,014524	0,120514
C Bankası	6,42E-05	0,001891	0,005548	1,14E-06	0,00154	3,27E-05	0,000225	0,001244	0	0	1,63E-05	9,19E-05	0,001735	0,01239	0,111311
D Bankası	0,001287	0	0,004494	0	0	8,18E-06	0	0	0,001251	0,002025	0,001511	0,001899	0,004715	0,017191	0,131115
E Bankası	0,000228	0,000333	0,004494	5,59E-05	0,000385	3,27E-05	0,0002	4,68E-05	0,000191	0,000488	0,000537	0,0005	0,0044	0,011892	0,109048
F Bankası	5,52E-06	0,000401	0,004494	7,3E-05	0,000385	0,000295	0,000112	0,000483	6,26E-05	0,000585	9,44E-05	0,000331	0,003736	0,011057	0,105153
G Bankası	1,59E-05	0,000575	0	0,002852	0	3,27E-05	0,000132	0,000687	3,99E-05	0,000521	0	0,00069	0	0,005545	0,074464
H Bankası	0	0,0012	0,005184	1,83E-05	0	3,27E-05	0,001408	0,00218	2,49E-07	0,000576	0,000501	0	0,004039	0,015141	0,123047

A Bankası	0,000413	0,000248	5,55E-05	0,000456	0	7,36E-05	0,000725	0,000269	0,000538	0,000569	0,000682	0,000503	0,000105		
B Bankası	0,000528	0,000499	0	0,00252	0,000385	0,000295	0	0,001057	0,000549	0,0005	0,00085	0,000645	5,69E-05		
C Bankası	0,000777	0	0	0,002739	0	0,000131	0,001544	0,00013	0,001251	0,002025	0,001214	0,001156	0,00073		
D Bankası	0	0,001891	5,55E-05	0,002852	0,00154	0,000205	0,002949	0,00218	0	0	0	0	0		
E Bankası	0,000431	0,000637	5,55E-05	0,002109	0,000385	0,000131	0,001614	0,001588	0,000464	0,000525	0,000247	0,00045	5,44E-06		
F Bankası	0,001124	0,00055	5,55E-05	0,002012	0,000385	0	0,001911	0,000611	0,000754	0,000433	0,00085	0,000645	5,69E-05		
G Bankası	0,001017	0,000381	0,005548	0	0,00154	0,000131	0,001834	0,00042	0,000844	0,000492	0,001511	0,000299	0,004715		
H Bankası	0,001287	7,82E-05	6,16E-06	0,002414	0,00154	0,000131	0,000281	0	0,001216	0,000441	0,000272	0,001899	2,62E-05		
A Bankası	0,000413	0,000248	5,55E-05	0,000456	0	7,36E-05	0,000725	0,000269	0,000538	0,000569	0,000682	0,000503	0,000105	0,004638	0,068102
B Bankası	0,000528	0,000499	0	0,00252	0,000385	0,000295	0	0,001057	0,000549	0,0005	0,00085	0,000645	5,69E-05	0,007885	0,088798
C Bankası	0,000777	0	0	0,002739	0	0,000131	0,001544	0,00013	0,001251	0,002025	0,001214	0,001156	0,00073	0,011696	0,10815
D Bankası	0	0,001891	5,55E-05	0,002852	0,00154	0,000205	0,002949	0,00218	0	0	0	0	0	0,011673	0,108042
E Bankası	0,000431	0,000637	5,55E-05	0,002109	0,000385	0,000131	0,001614	0,001588	0,000464	0,000525	0,000247	0,00045	5,44E-06	0,008643	0,092967
F Bankası	0,001124	0,00055	5,55E-05	0,002012	0,000385	0	0,001911	0,000611	0,000754	0,000433	0,00085	0,000645	5,69E-05	0,009388	0,096893
G Bankası	0,001017	0,000381	0,005548	0	0,00154	0,000131	0,001834	0,00042	0,000844	0,000492	0,001511	0,000299	0,004715	0,018733	0,13687
H Bankası	0,001287	7,82E-05	6,16E-06	0,002414	0,00154	0,000131	0,000281	0	0,001216	0,000441	0,000272	0,001899	2,62E-05	0,009593	0,097942
0,120126	0,068102														
0,120514	0,088798														
0,111311	0,10815														

0,131115	0,108042														
0,109048	0,092967														
0,105153	0,096893														
0,074464	0,13687														
0,123047	0,097942														
Aday	Si +	Si -	Ci +												
A Bankası	0,120126	0,068102	0,361807												
B Bankası	0,120514	0,088798	0,424238												
C Bankası	0,111311	0,10815	0,492798												
D Bankası	0,131115	0,108042	0,451761												
E Bankası	0,109048	0,092967	0,460197												
F Bankası	0,105153	0,096893	0,479561												
G Bankası	0,074464	0,13687	0,647646												
H Bankası	0,123047	0,097942	0,443198												

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İşletmelerin sadece mal ve hizmet üretimi ve satışı ile finansal başarı elde etmelerinin yeterli bulunmadığı, aynı zamanda işletmelere toplumsal rol ve sorumlulukların yüklendiği bir dönem yaşanmaktadır. Toplumsal bir çevre içerisinde faaliyet yürüten işletmelerin, siyasal, toplumsal, kültürel alanlarda yaşanan değişim ve dönüşümden etkilenmemesi mümkün değildir. Yeni neoliberal politikalar, küreselleşme ve rekabet alanında gelişen dinamikler, iletişim ve enformasyon alanındaki hızlı ilerlemeler, işletmeleri başta çevre olmak üzere çeşitli sorunlar karşısında duyarlı olmaya ve hatta çözüm üreten pozisyonda durmaya zorlamaktadır. Sürdürülebilirlik kavramı da bu sürecin bir yansıması olarak son zamanlarda şirketlerin ve yatırımcıların gündeminde sıklıkla yer almaktadır. Kurumsal sürdürülebilirlik, kurumsal sosyal sorumluluk, sorumlu yatırım gibi kavramlar son yıllarda hükümetler, iş çevreleri, sivil toplum kuruluşları ve akademisyenlerin gündeminde önemli bir yer tutar hale gelmiştir.

Bugün karşı karşıya olduğumuz küresel ısınma, biyoçeşitlilik kaybı, kaynakların hızla tükenmesi ve kirlenmesi, açlık, yoksulluk, ayrımcılık, insan hakları ihlalleri ve yolsuzluk gibi önemli sorunlar yapısal çözümleri zorunlu kılmaktadır. Sadece kendi nesline karşı değil gelecek nesillere karşı da sorumlu olma bilinci toplumun tüm kesimlerince kabul görmektedir. Gelecek nesillere karşı sorumlulukların yerine getirilerek dünyanın daha yaşanabilir kılınması ise, ancak çevrenin ve insanların yaşam kalitesinin korunması anlayışı ile mümkün olacaktır. Dolayısıyla, sürdürülebilir bir kalkınma için artık finansal bakış açısının yanı sıra sosyal ve çevresel boyutların da dikkate alınması gerekmekte, bu da uzun vadeli yaklaşımları zorunlu kılmaktadır. Kısa vadeli ve yalnızca kâr odaklı olan yaklaşımların uzun vadede sürdürülemez olduğu ve bu tür yaklaşımların toplumdan da tepki göreceği açıktır.

Tüm bu nedenlerle ekonomik, çevresel, sosyal ve kurumsal yönetime ilişkin faktörlerin bir bütün olarak şirket idaresinde gözetilmesi ve bu faktörlere bağlı risklerin ve fırsatların etkin bir biçimde yönetilmesi olarak ifade edilebilecek olan kurumsal sürdürülebilirlik yaklaşımı benimsenmeli ve klasik iş modelleri değiştirilmelidir. Şirketlerin paydaşlarının beklentilerinden bağımsız faaliyet göstermelerinin mümkün olmadığı bu yeni dönemde, şirket değeri de toplumsal çıkarı yansıtan farklı ölçütlere göre belirlenmeye başlamıştır. Şirket değerleme kriterlerine ekonomik performansın yanı sıra sosyal ve çevresel performanslar da eklenmekte, şirketlerin ekonomik, çevresel ve sosyal gelişimlerden kaynaklanan fırsat ve riskleri yönetme sürecindeki başarıları yatırımcıların şirket seçimlerinde de önemli bir kıstas haline gelmektedir. Sürdürülebilirlik kavramının önem kazanması ve yatırımcıların da artık sürdürülebilirlik faktörlerini şirket seçiminde göz önünde bulundurmasıyla, sermaye piyasası düzenleyicileri ve borsalar konuya dikkatle eğilmiş; şirketler, yatırımcılar ve toplum nezdinde sürdürülebilirlik bilincinin yaygınlaşması için çeşitli girişimlerde bulunmaya başlamışlardır.

Yapılan analiz neticesinde elde edilen sıralama aşağıdaki gibidir;

	Aday	Ci +
1.	**G Bankası**	0,647646
2.	**C Bankası**	0,492798
3.	**F Bankası**	0,479561
4.	**E Bankası**	0,460197
5.	**D Bankası**	0,451761
6.	**H Bankası**	0,443198
7.	**B Bankası**	0,424238
8.	**A Bankası**	0,361807

- G Bankası Sosyal performans açısından en başarılı banka olurken A Bankası sonuncu sırada yer almıştır.
- Kadın ve erkek çalışan sayıları incelendiğinde, incelenen 8 bankada kadın ve erkek çalışan oranları birbirine çok yakın değerler olmasına rağmen üst yönetim ve yönetim kurulunda bulunan çalışan kadın sayısı erkek sayısının çok gerisinde kalmıştır. Banka yönetim kurullarında 11 koltuğun ancak 2 tanesini kadın temsilciler alabilmiştir. Hatta bazı bankalarda bu sayı sıfıra kadar düşmektedir.
- Banka çalışanlarının eğitim durumu incelendiğinde en yüksek oran bir Yüksek Öğretim Kurumunu bitiren personel sayısı en yüksek orana sahiptir. Fırsat eşitliğinin sağlanabilmesi için farklı kurumlardan mezun kişilerin istihdamına olanak sağlanmalıdır.
- Çalışan yaş aralıkları ve çalışma sürelerine göre çalışan sayılarına bakıldığında birkaç bankanın bu verileri paylaşmadığı tespit edilmiştir. Bu iki değişken arasında doğru orantının olması çalışan bağlılığı açısından oldukça önemlidir.
- Ortalama eğitim süreleri incelendiğinde kadınların erkeklere göre daha az eğitim aldığı tespit edilmiştir. Yine fırsat eşitliği açısından bu verilerin aynı olması gerekmektedir.
- Doğum izninden faydalanan çalışanların sayısı, doğum izninden sonra işe dönen çalışanların sayısı ortalama olarak daha fazladır. Bu da kadınların iş yaşamında yer almasında kolaylaştırıcı uygulama ve politikaların yetersiz kaldığını göstermektedir.
- Analiz neticesinde G Bankası kurumsal sürdürülebilirliğin sosyal boyutu açısından en iyi banka olurken A Bankası sonuncu banka olmuştur.
- Sosyal boyuta ilişkin açıklamalar arttırılmalı, banka politikaları sürdürülebilirlik ekseninde belirlenmelidir.

KAYNAKÇA

İMKB İstatistik Müdürlüğü. (2011, Mayıs). *Sürdürülebilirlikle İlgili Özet Bilgiler.* Aralık 03, 2015 tarihinde İstanbul Menkul Kıymetler Borsası: http://www.borsaistanbul.com/datum/surdurulebilirlik/SURDURULEBILIRLIK_OZET_BILGILER.pdf adresinden alındı

ARAS, G. (2015, Ekim). *Kurumsal Raporlamada Yeni Dönem:Entegre Raporlama.* Aralık 01, 2015 tarihinde TÜSİAD Resmi Web Sitesi: http://www.tusiad.org.tr/__rsc/shared/file/Kurumsal-Raporlamada-Yeni-Donem-Entegre-RaporIama.pdf adresinden alındı

ASLAN, Ü. (1995). Çevre Muhasebesi ve Nuh Çimento A.Ş.'de Çevre Muhasebesi Üzerine Pilot Bir Çalışma. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

AYGEN, H. (2013). Sürdürülebilir Çevresel Muhasebe Ve Türk Bankacılık Sistemi Perspektifinden İncelenmesi . *Doktora Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

C. C. AKTAN, D. B. (2006). *,Kurumsal Sosyal Sorumluk', Kurumsal Kültür,Organizasyonlar, Kurallar ve Kurumlar.* SPK Yayınları: 1995.

CARROLL, A. B. (1991). *The Pyramid of Corporate Social Responsibiiity: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders.* Aralık 11, 2015 tarihinde www.researchgate.net: https://www.researchgate.net/publication/4883660_The_Pyramid_of_Corporate_Social_Responsibility_Toward_the_Moral_Management_of_Organizational_Stakeholders._Business_Horizons_34%284%29_39-48 adresinden alındı

GÖKDENİZ, Ü. (1996). Çevre Muhasebesi. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21-26.

GÖNEL, F. D., & ATABARUT, T. (2005, Haziran). *Şirketlerin Yeni Yönetim Aracı:Çevre Muhasebesi.* Ekim 17, 2015 tarihinde Tüsiad Resmi Web Sitesi: http://www.tusiad.org.tr/__rsc/shared/file/sirket.pdf adresinden alındı

KIRLIOĞLU, H., & CAN, A. V. (1998). *Çevre Muhasebesi.* Adapazarı: Değişim Yayınları.

PAMUKÇU, F. (2011). Finansal Raporlama ile Kamuyu Aydınlatma ve Şeffaflıkta Kurumsal Yönetimin Önemi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 133-148.

RİVERA, J. v. (2002). Corporate Social Responsibility - Governance for Sustainability. *10th International Conference of the Greening of Industry Network in Göteborg*, (s. 1-20). Swedeen.

SARIKAYA, M., & KARA, Z. F. (2007). Sürdürülebilir Kalkınmada İşletmenin Rolü: Kurumsal Vatandaşlık. *Yönetim ve Ekonomi*, 221-233.

SİMS, R. .. (2003, Şubat 13). Bioenergy to Mitigate for Climate Change and Meet the Needs of Society,The Economy and The Environment. New Zealand.

TAŞLIYAN, M. (2012, Mayıs/Haziran). *Kurumsal Sosyal Sorumluluk:Modern İş Dünyasının Vicdani Gereği.* Aralık 20, 2015 tarihinde Ankara Sanayi Odası: http://www.aso.org.tr/b2b/asobilgi/sayilar/dosyamayishaziran2012.pdf adresinden alındı

YÖNET, E. (2005). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışında Son Dönemeç: Stratejik Sorumluluk. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 239-263.

SOSYAL, BEŞERİ VE BİLİMLER ALANINDA AKADEMİK ÇALIŞMALAR

gece kitaplığı

www.gecekitapligi.com

/gecekitapligi
/gecekitap
/gecekitapligi

9 786257 938938